ATJÈH EN DE OORLOG MET JAPAN

50791
1101
A39
bijlage: 5 losse kaarten

ATJÈH EN DE OORLOG MET JAPAN

NLg2E5015

door

Dr A. J. PIEKAAR

N.V. Uitgeverij W. van Hoeve, 's Gravenhage-Bandung
1949

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

„Hana di gòb na di geutanjòë,
sabòh nanggròë doea radja".
(Wat is bij ons, bij anderen niet,
twee vorsten op één grondgebied).

Uit de „Hikajat Pòtjoet Moehamat"
(zie dr C. Snouck Hurgronje: „De Atjèhers",
deel II, 1894, blz. 95).

INHOUD

Woord vooraf XIII

INLEIDING

Hoofdstuk I. Atjèh voor de oorlog met Japan.
§ 1. De algemene politieke toestand 3
§ 2. Bestuursbeleid en bestuursproblemen 5
§ 3. Politieke en godsdienstige stromingen 13
§ 4. De economische toestand 24
§ 5. De culturele ontwikkeling 29
§ 6. De oorlog met Duitsland 32
§ 7. Samenvatting 34

DEEL I
ATJEH TIJDENS DE JAPANSE INVAL

Hoofdstuk II. De eerste oorlogsmaanden. Het burgerfront 41
Hoofdstuk III. De opstandige beweging voor de Japanse inval.
§ 1. De opstand in Groot-Atjèh 57
§ 2. Sabotage in Sigli 82
§ 3. De opstand in Tjalang 85
Hoofdstuk IV. De Japanse inval. Militaire operaties 107
Hoofdstuk V. De opstandige beweging tijdens de Japanse inval.
§ 1. Groot Atjèh 120
a. Sabang (120-123) — b. Koetaradja (123-126) — c. Seulimeum (126-127).
§ 2. Noordkust van Atjèh 127
a. Sigli (127-128) — b. Lam Meulõ (128-130) — c. Meureudoe (130-131) — d. Bireuën (131-134) — e Takéngön (134-137) — f. Lhõ' Seumawè (137-140) — g. Lhõ' Soekõn (140-143).
§ 3. Oostkust van Atjèh 143
a. Idi (143-147) — b. Langsa (147-150) — c. Tĕmiang (150-157) — d. Gajõ Loeös en Alaslanden (153-155).
§ 4. Westkust van Atjèh 156
a. Tjalang (156-157) — b. Meulabõh (157-161) — c. Tapa'toean (161-168) — d. Zuidelijke Atjèhse landschappen (168-170) — e. Singkel (170-171) — f. Simaloer (171-172).
Hoofdstuk VI. Nabeschouwing 173

DEEL II

ATJEH TIJDENS DE JAPANSE BEZETTING

Hoofdstuk VII. Historisch Overzicht.

§ 1. De bevestiging van het Japanse gezag (Maart — September 1942) 189

§ 2. Asia Timoer Raja (September 1942 — September 1944).

a. Voortgezette oriëntering (September — December 1942) 198

b. De richtlijnen bepaald (Januari — Juni 1943) 204

c. Japanse democratie (Juli — December 1943) 213

d. De duimschroeven aangezet (Januari — September 1944) 223

§ 3. Indonesia Merdéka (September 1944 — Augustus 1945).

a. De laatste krachtsinspanning (September — December 1944) 233

b. Het eschatologische tijdvak (Januari — Augustus 1945) 239

§ 4. De capitulatie (Augustus — December 1945) 246

Hoofdstuk VIII. Politiek beleid.

§ 1. Bestuur 252

§ 2. Politie 261

§ 3. Rechtspraak 263

§ 4. Onderwijs 270

Hoofdstuk IX. Godsdienstig beleid.

§ 1. Godsdienstige adviseurs 274

§ 2. Godsdienstige rechtspraak 278

§ 3. Godsdienstonderwijs 284

Hoofdstuk X. Economisch beleid.

§ 1. Productenopkoop en verplichte leveranties 287

§ 2. Vrijwillige arbeid of arbeidsdwang 295

§ 3. Distributie, textielvoorziening, prijsbewaking enz. 298

Hoofdstuk XI. Verzetsbeweging en ondergrondse actie.

§ 1. Spontane verzetsbewegingen 304

§ 2. Ondergrondse actie 308

Hoofdstuk XII. Interneringskampen in Atjèh 317

Hoofdstuk XIII. Slotbeschouwing 329

BIJLAGEN

Bijlage I. Lijst van onderafdelingschefs tijdens het Japanse bestuur 339
Bijlage II. Lijst van leden van de 1e en 2e Atjèhraad.
A. Leden 1e Atjèhraad (Jap. shū-sangi-kai) 344
B. Leden 2e Atjèhraad (Jap. shū-sangi-kai) 347
Bijlage III. Toelichting op de kaarten 353

DOCUMENTEN

Document I. De „Atjèh Shimbun". Kop van de nummers van 1 Januari 1943 no. 1 en van 17 April 1943 no. 31 ... 359
Document II. Rondschrijven van Masubuchi van 22 Juni 1943 no. 2448 naar aanleiding van Tōjō's rede in het Japanse parlement op 16 Juni 1943 360
Document III. Artikel van Masubuchi in het feestnummer van de „Atjèh Shimbun", gewijd aan de viering van Idoe'l-fitr en de onafhankelijkheidsbelofte van Koiso van 7 September 1944 362
Document IV. „Bekendmaking" van de hoofdkali Toeankoe Abdoel Azis van 30 Augustus 1943 voor het begin van de vastenmaand 364
Document V. Voorbeeld van een „residentsverordening", n.l. die van 25 November 1943 no. 8, betreffende de instelling van het „welvaartskantoor" 366
Document VI. Voorbeeld van een „residentsbesluit", n.l. dat van 8 April 1944 no. 53, betreffende de registratie van arbeidskrachten 368
Aantekeningen bij de documenten 371

LITERATUUROPGAVE EN REGISTERS

Literatuuropgave 375
Personenregister 378
Register van Japanse woorden 388

KAARTEN

Kaart I. Reliëfkaart, 1 : 1500.000 .... map
Kaart II. Bevolkingsdichtheid, 1 : 2500.000 .... „
Kaart III. Administratieve indeling, 1 : 1500.000 .... „
Kaart IV. Militaire operaties in Maart 1942, 1 : 1000.000 .... „
Kaart V. Landschapsindeling, 1 : 1000.000 .... „
Kaart VI. Groot-Atjèh, 1 : 250.000 .... „

ILLUSTRATIES

tegenover blz.

1. „Pangoelèë hareukat meugòë", het middel van bestaan bij uitstek is de landbouw (tekening van Matsushita Kikuo in de „Kita Sumatora Shimbun" van 2 Augustus 1944 no. 176) 64
2. „Eungkōt ni'mat Alah tjit", de vis is ook een genadegave van God (tekening van Matsushita Kikuo in de „Kita Sumatora Shimbun" van 2 December 1944 no. 277) 130
3. „Koeala pasi di Atjèh barat", ankerplaatsje aan Atjèh's Westkust gezien door het oog van de Japanse tekenaar Matsushita Kikuo („Kita Sumatora Shimbun" van 5 December 1944 no. 279) 200
4. „Keureudja soeka réla" aan de wegverbinding Roendéng-Sidikalang (tekening van Matsushita Kikuo in de „Kita Sumatora Shimbun" van 8 December 1944 no. 282) 296

LIJST VAN AFKORTINGEN

Amacab — Allied military administration civil affairs branch.
Ar. — Arabisch.
A.S.S. — Atjèh staatsspoorwegen.
Atj. — Atjèhs.
B.D.K.-organisatie — Bagi dan koempoel-organisatie.
B.P.M. — Bataafse petroleum maatschappij.
Co Amacab — Commanding officer allied military administration civil affairs branch.
D.V.G. — Dienst volksgezondheid.
F-organisatie — Fujiwara-kikan.
Gaj. — Gajōs.
H.I.S. — Hollands Inlandse school.
K.O.A. — Kapal oedara Atjèh.
K.P.M. — Koninklijke paketvaart maatschappij.
M-organisatie — Masubuchi-kikan.
Maibkatra — Madjelis agama Islam oentoek bantoean kemakmoeran Asia Timoer Raja di Atjèh.
Mal. — Maleis.
M.B.K. — Mitsui bussan kaisha.
M.G.D. — Militair geneeskundige dienst.
M.I.M. — Madrasah Islamijah menengah.
Mosvia — Middelbare opleidingsschool voor Inlandse ambtenaren.
M.S.K. — Mitsubishi shōsen kabushiki-kaisha.
Mulo — Meer uitgebreid lager onderwijs.
M.W.O. — Militaire Willemsorde.
Nias — Nederlands-Indische artsenschool.
N.K.P.M. — Nederlandse koloniale petroleum maatschappij.
Parindra — Partai Indonesia raja.
Paramiindo — Pergerakan angkatan moeda Islam Indonesia.
Peta — Perlindoengan tanah air.
P.I.D. — Politieke inlichtingen dienst.
P.N.I. — Partai nasional Indonesia.
Poesa — Persatoean oelama-oelama seloeroeh Atjèh.
P.T.T.-dienst — Post-, telegraaf- en telefoondienst.
Sacsea — Supreme allied commander South East Asia.
Soea — Studiefonds oentoek Atjèh.

LIJST VAN AFKORTINGEN

Amacab — Allied military administration civil affairs branch.
Ar. — Arabisch.
A.S.S. — Atjeh staatsspoorwegen.
Atj. — Atjehs.
B.D.K.-organisatie — Bagi dan koempoel-organisatie.
B.P.M. — Bataafse petroleum maatschappij.
Co Amacab — Commanding officer allied military administration civil affairs branch.
D.V.G. — Dienst volksgezondheid.
F-organisatie — Fujiwara-kikan.
Caj. — Gajōs.
H.I.S. — Hollands inlandse school.
K.O.A. — Kapal oedara Atjeh.
K.P.M. — Koninklijke paketvaart maatschappij.
M-organisatie — Masubochi-kikan.
Mahkatra — Madjelis agama islam oentoek bantoean kemakmoeran Asia Timoer Raja di Atjeh.
Mal. — Maleis.
M.B.K. — Mitsui bussan kaisha.
M.G.D. — Militair geneeskundige dienst.
M.I.M. — Madrasah Islamijah menengah.
Mosvia — Middelbare opleidingsschool voor inlandse ambtenaren.
M.S.K. — Mitsubishi shōjin kabushiki-kaisha.
Mulo — Meer uitgebreid lager onderwijs.
M.W.O. — Militaire Willemsorde.
Nias — Nederlands-Indische artsenschool.
N.K.P.M. — Nederlandse koloniale petroleum maatschappij.
Parindra — Partai Indonesia raja.
Pemoeda — Pergerakan angkatan moeda Islam Indonesia.
Pera — Perlindoengan tanah air.
P.I.D. — Politieke inlichtingen dienst.
P.N.I. — Partai nasional Indonesia.
Poesa — Persatoean oelama-oelama seloeroeh Atjeh.
P.T.T.-dienst — Post-, telegraaf- en telefoondienst.
Sacsea — Supreme allied commander South East Asia.
Soea — Soedjetonis oemoek Atjeh.

WOORD VOORAF

Reeds thans in boekvorm een aan alle eisen beantwoordende beschrijving te geven van de gebeurtenissen in Atjèh tijdens de Japanse inval en gedurende de daarop volgende jaren van Japanse bezetting is niet wel mogelijk. De beschikbare gegevens zijn te onvolledig en de gebeurtenissen liggen nog te kort achter ons om een objectieve, historisch verantwoorde beschrijving mogelijk te maken. Wanneer desondanks reeds thans deze publicatie het licht ziet, dan is dit in de hoop daarmede toch een bijdrage te kunnen leveren tot een beter inzicht in de ontzaglijke ommekeer in de maatschappelijke verhoudingen, welke de Japanse bezettingsperiode in Indonesië heeft teweeggebracht. Ik ben me er van bewust, dat deze omwenteling in Atjèh in tal van opzichten haar eigen „uitzonderlijk" karakter heeft gedragen en dat wellicht niet overal de door de bezetting veroorzaakte desorganisatie zo diepe sporen heeft nagelaten.

Het eerste gedeelte van deze studie, hetwelk de gebeurtenissen tijdens en onmiddellijk voorafgaande aan de Japanse inval behandelt, is voornamelijk gebaseerd op de verslagen van de gebeurtenissen in de verschillende bestuursressorten, samengesteld door de te dien tijde in Atjèh werkzame bestuursambtenaren. De meeste van deze verslagen werden, op verzoek van resident Pauw, opgemaakt nog in het eerste interneringsjaar, toen de herinnering aan deze gebeurtenissen nog vers in het geheugen lag.

Het tweede gedeelte, hetwelk de gebeurtenissen behandelt tijdens de bezettingsjaren, berust op de gegevens uit die tijd aangetroffen in het archief van het bestuurskantoor te Sabang en in de „Atjèh Shimbun", het gedurende de Japanse bezetting te Koetaradja uitgegeven, in de Maleise taal gestelde nieuwsblad, waarvan een groot doch helaas niet volledig aantal exemplaren kon worden opgespoord. Voorts werd hierin verwerkt het tijdens de internering en daarna door mij en collega's verzamelde materiaal. Vele gegevens ook werden ter beschikking gesteld door het Rijksinstituut voor oorlogsdocumentatie te Amsterdam en door de militaire auditie te Medan. Ten slotte werd nog geput uit het door de latere resident van Riouw dr. J.J.C.H. van Waardenburg en mij tijdens ons verblijf te Sabang kort na de Japanse capitulatie aangevangen, doch nimmer voltooide voorlopige verslag over Atjèh in de bezettingstijd.

De aan het werk voorafgaande „Inleiding" schetst in grote lijnen de toestanden in Atjèh, zoals deze zich hadden ontwikkeld tot het uitbreken van de oorlog in de Pacific. Zij werd door mij reeds in April 1946 voltooid als onderdeel van het in de vorige alinea bedoelde verslag. Neergeschreven als zij was, voornamelijk uit de herinnering en onder de verse indruk van mijn diensttijd in Atjèh, meende ik dit gedeelte nagenoeg ongewijzigd te moeten opnemen.

In de onderstelling dat menige lezer slechts over een vluchtige kennis van de toestanden in Atjèh voor de oorlog zal beschikken, werd bovendien in de volgende hoofdstukken, in het bijzonder in het IIIe en Ve, ook op de plaatselijke toestanden wat dieper ingegaan. Belangstellende lezers mogen overigens worden verwezen naar de in de „Literatuuropgave" vermelde werken van dr. Snouck Hurgronje, Damsté, Kreemer, Jongejans en Zentgraaff.

Voor de spelling van de in dit werk voorkomende Atjèhse woorden en uitdrukkingen werd, overeenkomstig het ook thans nog in Atjèh geldende gebruik, de phonetische schrijfwijze gevolgd van dr. Snouck Hurgronje. Een uitzondering hierop werd slechts gemaakt ten aanzien van eigennamen, voor zover deze door de betrokkenen zelf en in de Maleise pers afwijkend worden geschreven. De transcriptie van de in het tweede gedeelte voorkomende Japanse woorden, waarvoor het zogenaamde Hepburn-systeem met de algemeen gebruikelijke wijzigingen werd toegepast, is van de hand van dr. F. Vos, docent in het Japans en Koreaans aan de Rijksuniversiteit te Leiden.

Het kaartenmateriaal werd onder leiding van de heer F.J. Ormeling verzorgd door het Geografisch Instituut van de Topografische Dienst te Batavia. Een toelichting op deze kaarten werd als Bijlage III aan het boek toegevoegd.

Tot mijn spijt is het mij ondanks ijverige nasporingen en hulp van velen niet mogen gelukken voldoende actueel fotomateriaal te verzamelen om deze publicatie op passende wijze te illustreren. In verband hiermede moest worden volstaan met de opname van een viertal tekeningen van de Japanner Matsushita Kikuo, gepubliceerd in het te Medan uitgegeven nieuwsblad in de Maleise taal, de „Kita Sumatora Shimbun". Drie van deze tekeningen werden door hem vervaardigd tijdens een reis door Atjèh en bevatten tafereeltjes ter Atjèh's Westkust. De onderschriften werden door meer toepasselijke vervangen, zonder daarbij uiteraard aan de inhoud van de voorstellingen geweld aan te doen.

Gaarne zou ik hier dank willen brengen aan allen, die aan de totstandkoming van dit werk hun medewerking hebben verleend. Allereerst aan de Regering van Indonesië, die de uitgave van dit werk financieel heeft mogelijk gemaakt en die mij toestond gebruik te maken van de ter beschikking staande ambtelijke bescheiden. Zeer veel dank ben ik verschuldigd aan de heer H.T. Damsté, die mij voortdurend met raad en daad heeft ter zijde gestaan en zo vriendelijk was het manuscript door te lezen en van aantekeningen te voorzien. Ook aan de Atjèh-collega's, op wie voor de verkrijging van nadere inlichtingen nimmer tevergeefs een beroep werd gedaan. Hen allen hier te noemen zou mij te ver voeren. Een uitzondering slechts zou ik willen maken voor de heer O.K.L. Pelger, van wiens bijzonder inzicht in Atjèhse verhoudingen en toestanden dit werk de sporen draagt. Voorts aan allen, wier aandeel ik hiervoren reeds noemde. Grote dank ben ik ook verschuldigd aan mijn talrijke Indonesische vrienden, zonder wier hulp ik nimmer een dergelijk uitgebreid feitenmateriaal had kunnen verzamelen. Tenslotte breng ik hier dank aan mevrouw L.A. Pelger-Steller die omslag en bandontwerp verzorgde, aan mijn vrouw die de registers

bewerkte en aan de heer C.G. van Geest die opmaak en afwerking voor zijn rekening nam.

Wellicht ten overvloede moge er op worden gewezen, dat de uitgave van dit werk op kosten van den Lande niet inhoudt, dat de Regering de hierin neergelegde visie op personen, toestanden, gebeurtenissen en verhoudingen in alle opzichten zou onderschrijven, deze blijft uiteraard geheel voor rekening van de schrijver.

Bij herlezing van de tekst nu bijna een jaar na de voltooiïng, kwam de gedachte in mij op, dat men ook het in deze studie beschreven tijdperk in Atjèh's geschiedenis misschien het beste zou kunnen typeren met de woorden, waarmee Teungkoe Lam Roekam, de auteur van Atjèh's schoonste heldendicht, de „Hikajat Pòtjoet Moehamat", in het midden der 18e eeuw het door hem behandelde tijdvak in Atjèh's geschiedenis kenmerkte. Reeds in de openingsverzen van dit dichtwerk, waarin de strijd om de macht in het Atjèhse soeltansrijk in het eerste vierde deel van die eeuw wordt bezongen, typeert de held van het verhaal de toestanden in het toenmalige Atjèh met de woorden: „Hana di gòb, na di geutanjòë, sabòh nanggròë, doea radja" (wat is bij ons, bij anderen niet, twee vorsten op één grondgebied). Ook het tijdperk in Atjèh's geschiedenis behandeld in deze publicatie wordt gekenmerkt door een strijd om de macht in de Atjèhse maatschappij, zij het dan ook dat de partijen in de strijd geheel andere zijn. In de „Hikajat Pòtjoet Moehamat" een strijd om de soeltanstroon, een episode uit de onafgebroken reeks van dynastieke oorlogen welke op de afschaffing van de vrouwenregering in Atjèh volgde. Hier een strijd welke — simplistisch voorgesteld — zou kunnen worden aangeduid als een kamp om de macht tussen de „oelèëbalangs", de dragers van het wereldlijk gezag der „adat" en de „oelama's", de dragers van het geestelijk gezag der „hoekõm" (godsdienstige wet). In beide gevallen een verscheurd land en een verscheurd volk, waarop de typering van Teungkoe Lam Roekam ten volle van toepassing kan worden geacht. De lezer moge mij deze langdurige uitwijding ter toelichting van het rijm, waarmee deze studie werd geopend, vergeven.

Mag ik eindigen met er nogmaals op te wijzen er mij van bewust te zijn, dat dit boek niet volledig kan zijn en dat het op vele punten aanvulling en mogelijk ook wijziging zal behoeven. Voor elke aanvulling van het in dit boek verwerkte materiaal houd ik mij dan ook warm aanbevolen.

Batavia, November 1949. A. J. Piekaar.

bewerkte en aan de heer G.C. van Gessel, die omslag en afbeelding voor zijn rekening nam.

Wellicht ten overvloede moge er op worden gewezen dat de uitgave van dit werk op kosten van den Lande niet inhoudt, dat de Regeering de hierin neergelegde visie op personen, toestanden, gebeurtenissen en verhoudingen in alle opzichten zou onderschrijven: deze blijft uiteraard geheel voor rekening van de schrijver.

Bij herlezing van de tekst nu bijna een jaar na de voltooiing, kwam de gedachte in mij op, dat men ook het in deze studie beschreven tijdperk in Atjeh's geschiedenis misschien het beste zou kunnen typeeren met de woorden, waarmee Teungkoe Lam Roekam, de dichter van Atjeh's schoonste heldendicht, de "Hikajat Potjoet Moehamat", en het midden der 18e eeuw het door hem behandelde tijdvak in Atjeh's geschiedenis kenmerkte. Reeds in de openingsverzen van dit dichtwerk waarin de strijd om de macht in het Atjehse sultanaat in het eerste vierde deel van die eeuw wordt begonnen, typeert de held van het verhaal de toestanden in het toenmalige Atjeh met de woorden "Hanna di gób, na di geutanjoë, saboh nanggroë, doea radja" (wat is bij ons, bij anderen niet: twee vorsten op één grondgebied). Ook het tijdperk in Atjeh's geschiedenis behandeld in deze publicatie wordt gekenmerkt door een strijd om de macht in de Atjehse maatschappij, al is het dan ook dat de partijen in de strijd geheel anders zijn. In de "Hikajat Potjoet Moehamat" een strijd om de sultanstroon, een episode uit de onafgebroken reeks van dynastieke oorlogen welke op de afschaffing van de vrouwenregering in Atjeh volgde. Hier een strijd welke — simplistisch voorgesteld — zou kunnen worden aangeduid als een kamp om de macht tusschen de "oeleebalangs", de dragers van het wereldlijk gezag der "adat" en de "oelama's", de dragers van het geestelijk gezag der "hoekoem" (godsdienstige wet). In beide gevallen een verscheurd land en een verscheurd volk, waarop de typeering van Teungkoe Lam Roekam ten volle van toepassing kan worden geacht. De lezer moge mij deze langdurige uitweiding ter inleiding van het slot, waarmee deze studie werd geopend, vergeven.

Mag ik eindigen met er nogmaals op te wijzen er mij wel bewust te zijn, dat dit boek niet volledig kan zijn en dat het op vele punten aanvulling en mogelijk ook wijziging zal behoeven. Voor elke aanvulling van het in dit boek verwerkte materiaal houd ik mij dan ook warm aanbevolen.

Bandoeng, November 1949 A. J. Piekaar.

INLEIDING

HOOFDSTUK I

ATJEH VOOR DE OORLOG MET JAPAN

§ 1. De algemene politieke toestand.

TEN einde een juist inzicht te verkrijgen in het verloop der gebeurtenissen in Atjèh tijdens de Japanse inval en de Japanse bezetting is het noodzakelijk eerst een beeld te geven van de toestand in Atjèh, politiek, economisch en cultureel, voor het uitbreken van de oorlog met Japan. We zullen in dit hoofdstuk trachten dit beeld in grote lijnen te schetsen.

De politieke toestand in Atjèh gedurende de laatste jaren voor de oorlog kon niet anders dan gunstig worden genoemd, zodat het scheen, dat ook voor Atjèh eindelijk de tijd was aangebroken om in gezamenlijke arbeid dit in vele opzichten zo rijke land in snel tempo tot ontwikkeling te brengen. Het scheen, dat de bevolking zich eindelijk definitief bij de Nederlandse overheersing had neergelegd en inzag, dat geen andere weg dan die van samenwerking overbleef. Men kreeg zelfs de indruk, dat in brede lagen der bevolking de door het Nederlands bestuur gebrachte rust en orde, rechtszekerheid en economische en culturele vooruitgang werden geapprecieerd.

De na de beëindiging van de Atjèh-oorlog telkens weer oplaaiende verzetsacties, waarvan de Bakōngan-opstand (1925-1927) de ernstigste en de actie in Lhōng (1933) de laatste van betekenis was, waren uitgewoed. Gevallen van zogenaamde „Atjèh-moord", de zo typisch Atjèhse vorm van het afreageren van innerlijke moeilijkheden, vielen nauwelijks meer te vermelden. Door het onverbrekelijk verband, hetwelk tussen deze moorden en de haat welke de Atjèher de ongelovigen (Atj. kaphé) toedroeg bestond, mocht deze afname als een gunstig teken worden beschouwd, daar zij op een verminderde felheid van deze haat scheen te wijzen. De dader immers zocht op deze wijze een uitweg uit zijn moeilijkheden in de dood, waarvan hij zich door het plegen van een aanslag op een ongelovige bij voorbaat verzekerd achtte en welke hem naar zijn overtuiging de poorten van het paradijs zou openen*). Het gewelddadig karakter van het Atjèhse godsdienstige fanatisme scheen te hebben plaatsgemaakt voor een meer opbouwende godsdienstige oriëntatie, welke door een uitbreiding en verbetering van het godsdienstonderwijs het geloofsleven trachtte te zuiveren en te verdiepen. Aan een serieus gevaar van de zijde der welhaast legendarisch geworden figuren van de laatst overgebleven bendeleiders dacht niemand. De modern nationalistische politieke stromingen hadden op de Atjèhse bevolking nagenoeg geen vat.

*) Voor nadere bijzonderheden verwijzen wij naar het hieraan gewijde hoofdstuk in het werk van resident Jongejans, „Land en volk van Atjèh, vroeger en nu", 1939, blz. 316 e.v.

Het was dus niet te verwonderen, dat onder resident Jongejans in 1938, in overleg met de betrokken militaire instanties, een aanvang werd gemaakt met de wijziging van het in een aantal onderafdelingen nog bestaande bestuursstelsel, waarbij de militaire commandant als fungerend controleur tevens met de uitoefening van het civiel bestuur was belast. Een vereniging van het militair en civiel gezag in één hand werd niet langer noodzakelijk geoordeeld en kon voor een normale bestuursvoering door bestuursambtenaren plaatsmaken. Achtereenvolgens had deze vervanging in 1938 en volgende jaren in de onderafdelingen Lam Meulō, Koeta Tjané, Tapa'toean, Blang Kĕdjĕrèn en Meulabōh plaats, zodat nog slechts in de onderafdeling Zuidelijke Atjèhse Landschappen, het toneel van de Bakōngan-opstand, de militaire commandant met het civiele bestuur belast bleef. Ook tot een geleidelijke inkrimping van het net van garnizoenen van infanterie en marechaussee, waarmede Atjèh was overdekt, werd besloten en als eersten werden de garnizoenen te Padjang Tidji in de onderafdeling Seulimeum en te Singkel opgeheven.

Al deze maatregelen brachten niet de minste reactie van de zijde der bevolking teweeg. De taak van het leger in Atjèh scheen geëindigd en het moment aangebroken om deze troepen geleidelijk aan in te schakelen in Indië's defensieapparaat tegen een eventuele buitenlandse agressor, waaraan zij zo lange jaren, in het belang van Atjèh's pacificatie, waren onttrokken geweest. Na het uitbreken van de oorlog met Duitsland werd dan ook tot een versnelde vermindering van het aantal garnizoenen overgegaan en werden naast de reeds genoemde nog opgeheven de garnizoenen te Meureudoe, Samalanga (onderafdeling Bireuën), Pantòn Laboe en Paja Bakōng (onderafdeling Lhō' Soekōn), Lam Soedjèn (onderafdeling Koetaradja), Lam Nò (onderafdeling Tjalang), Lam Ië (onderafdeling Meulabōh) en Blang Pidië (onderafdeling Tapa'toean). Ook deze breuk met het beproefde stelsel van voortdurende plaatselijke waakzaamheid en machtsvertoon veroorzaakte generlei directe reactie onder de Atjèhse bevolking, van enigerlei onrust viel niets te bespeuren. Slechts een enkele op zich zelf staande uiting deed eerder aanvoelen dan bewijzen, dat deze ontruiming bij sommigen de hoop deed herleven op een mogelijk aanstaand einde van de Nederlandse heerschappij. Niets deed echter vermoeden welke spanningen zich intussen ophoopten en welk drama zich enige maanden later zou voltrekken.

Het lag in de bedoeling om de patrouilletaak van het leger parallel hiermede door veldpolitie te doen overnemen, zodat slechts op enkele hoofdplaatsen militaire garnizoenen zouden behoeven te worden gehandhaafd. Het veldpolitieapparaat was hierop echter nog lang niet berekend. Bij de bezuiniging in 1934 was de formatie der veldpolitie ingekrompen tot één detachement te Koeala Simpang. Daarnaast waren nog in enkele onderafdelingen infanterie en marechaussee met veldpolitiediensten belast en wel te Koetaradja één brigade, te Sabang twee, te Idi één en te Sinabang één. Stadspolitiekorpsen telde Atjèh slechts te Koetaradja, Sabang en Langsa. Reeds in 1937 werden voorstellen voor de wederopbouw van het veldpolitieapparaat ingediend. De benarde financiële situatie deed hiervan echter telkens weer afzien

en pas in de jaren 1940/41, toen, na het uitbreken van de oorlog in Europa, de dreigende oorlog met Japan een zo sterk mogelijke concentratie van alle beschikbare legeronderdelen op de door de buitenlandse vijand in de eerste plaats bedreigde punten noodzakelijk maakte, werden op de landsbegroting voor 1942 de eerste credieten voor een geleidelijk herstel van het veldpolitieapparaat opgebracht. Het uitbreken van de oorlog met Japan belette echter de daadwerkelijke uitvoering van de in deze credieten neergelegde voorzieningen.

Al deze maatregelen gaven blijk van het vertrouwen, dat de hoogste civiele en militaire instanties ten aanzien van de politieke ontwikkeling in Atjèh koesterden. Steeds duidelijker toch begon zich een verandering ten goede in de houding der bevolking af te tekenen. De eerste schreden op de weg naar een aanvaarding van — misschien is het juister te spreken van berusting in — het Nederlandse bestuur waren gezet. Eindelijk scheen de bevolking haar historische uitgesproken anti-Nederlandse instelling te hebben laten varen. Zelfs een begin van vertrouwen en waardering scheen aangekweekt. Na een oorlog van zo lange duur, zo fel gestreden en zo ingrijpend in zijn gevolgen voor het maatschappelijk bestel als de Atjèh-Oorlog, zijn ten slotte vele tientallen jaren nodig om een zodanige aanvaarding van de nieuwe toestand mogelijk te maken. Nog vele jaren zouden moeten voorbijgaan eer deze aanvaarding ook voor dit gebied de grens van het mogelijke zou hebben bereikt. De voor een land als Atjèh geboden blijvende militaire paraatheid bespoedigt de berusting in de vreemde heerschappij, doch vertraagt de opheffing van de barrière van wederzijds wantrouwen in de oprechtheid van elkanders bedoelingen.

§ 2. Bestuursbeleid en bestuursproblemen.

Evenals elders in de Archipel was ook in Atjèh het beleid er op gericht het land te besturen door middel van het historisch-adatrechtelijke bestuursapparaat. In dat bestuursapparaat vormde het oelèëbalangschap, met aan het hoofd een erfelijke oelèëbalang (lett. legeraanvoerder) *), de hoogste territoriale eenheid. Alhoewel nominaal ondergeschikt aan de soeltan, van wien zij een aanstellings- of erkenningsoorkonde (Atj. sarakata) ontvingen, voorzien van diens negenvoudig zegel (Atj. tjab sikoereuëng), waren de erfelijke oelèëbalangs ten rechte, zoals Snouck Hurgronje („De Atjèhers", deel I, 1893, blz. 91) het uitdrukte, de eigenlijke „heeren des lands". Niet alle oelèëbalangs echter achtten het de moeite waard zich de onkosten aan de verwerving van een „sarakata" verbonden te getroosten, belangrijker toch dan de „tjab sikoereuëng" was de „tjab limöng" (het vijfvoudig zegel, d.i. de hand als symbool der macht bedoeld).

Voerden de soeltans en hunne manlijke familieleden het praedicaat „toeankoe", de manlijke leden der oelèëbalanggeslachten en evenzo de zo dadelijk te bespreken onderhoofden voerden de adellijke titel „teukoe". Naast deze wereldlijke titels kende men in Atjèh nog de titel „teungkoe", welke in het algemeen werd gebezigd voor allen

*) Niet overal in Atjèh werden deze hoofden oudtijds als oelèëbalang aangeduid. In het latere ambtelijke spraakgebruik heeft deze benaming echter geldingskracht gekregen voor geheel Atjèh.

— mannen zowel als vrouwen — die een ambt bekleedden dat met de godsdienst verband hield, of die zich door grotere kennis of trouwere beoefening der religie onderscheidden van de massa des volks.

Deze oelèëbalangschappen nu waren verdeeld in een aantal moekims, met aan het hoofd een erfelijke imeum *). Iedere moekim bestond uit een aantal dorpen, in Atjèh gampõng (Mal. kampoeng) of meunasah (naar het aldus geheten dorpsgodsdiensthuis) genaamd, onder een dorpshoofd of keutjhi'. Niet overal in Atjèh echter kende men deze indeling. In enige onderafdelingen vond men namelijk — zoals we later zullen zien — een andere indeling der oelèëbalangschappen in oelèëbalang-tjoet (klein)-, oelèëbalang-lapan (acht)-, oelèëbalang-peuët (vier)- schappen enz., vaak op hun beurt weer onderverdeeld in kleinere, enige dorpen omvattende eenheden.

In Groot-Atjèh waren deze oelèëbalangschappen reeds sedert eeuwen in losse band verenigd in een drietal federaties, sagi genaamd, met aan het hoofd een erfelijke panglima sagi **). Van deze federaties maakten echter behalve oelèëbalangschappen ook deel uit een aantal zogenaamde zelfstandige moekims, moekims derhalve wier imeums niet ondergeschikt waren aan een oelèëbalang en een met deze vrijwel gelijkwaardige positie innamen. Ook buiten Groot-Atjèh kende men in vroeger tijden soortgelijke politieke bondgenootschappen.

In de door Gajõ's en Alassers bewoonde streken (onderafdelingen Gajõ Loeös en Alaslanden, Takéngön en het in de onderafdeling Langsa gelegen landschap Sĕrbödjadi), waar de overgang van genealogische naar territoriale gemeenschappen nog niet zo ver was voortgeschreden als in het door de eigenlijke Atjèhers bewoonde gebied, troffen we een andere ordening van het bestuur aan, waarop we hier niet verder behoeven in te gaan. Evenmin op de bijzondere trekken der bestuursordening in de Maleise kuststaatjes ter Westkust en in de onderafdelingen Tĕmiang, Singkel en Simaloer met haar niet-Atjèhse bevolking.

Daar het overkappende soeltanaat door de Atjèh-Oorlog was weggevallen was men voor de bestuursvoering aangewezen op de „stedehouders" van de soeltan, de oelèëbalangs, die — zoals we zagen — in feite onafhankelijk waren. In het Nederlandse bestuursstelsel werd dit adatrechtelijk bestuursapparaat ingepast in deze vorm, dat de

*) Zowel de benaming van het ressort als de naam van de functionaris wijzen op een godsdienstige oorsprong van deze staatkundige indeling. „Moekim" toch betekende in Atjèh oorspronkelijk Vrijdagskring, d.i. gebied bestreken door een Vrijdagsmoskee. Het is afgeleid van het Arabische „moeqim", „vaste inwoner der plaats", waarvan er minstens een veertigtal aanwezig moest zijn om de dienst geldig te maken. „Imeum" (Ar. imam) betekent in feite de voorganger bij de rituele godsdienstoefening. Een moekim bestond dus oorspronkelijk uit een aantal dorpen met een gemeenschappelijke Vrijdagsmoskee. Aan het aantal moekims, waarin zij oorspronkelijk waren onderverdeeld, ontlenen de oelèëbalangschappen veelal hun naam, ook al is in het aantal moekims intussen verandering gekomen, bv. de VII Moekims Ba'ét.

**) Sagi (Atj. sagöë) betekent hoek of zijde, een vergelijking derhalve van de drie provinciën van Atjèh proper met de zijden van een driehoek. Panglima betekent aanvoerder, hetgeen wijst op het oorspronkelijk militair karakter van deze bondgenootschappen. Ook de drie sagi's worden aangeduid naar het aantal moekims, waaruit zij oorspronkelijk waren samengesteld, als sagi der XXVI, XXV en XXII Moekims.

oelèëbalangschappen als zelfbesturende landschappen werden erkend, behoudens in de afdeling Groot-Atjèh en de onderafdeling Singkel, welke onder het rechtstreeks bestuurd gebied werden gebracht. Groot-Atjèh, het gebied van de drie sagi's, omdat na de verovering van dit gebied — ten onrechte — werd aangenomen, dat hier, in tegenstelling tot overig Atjèh, de hoofden van de soeltan afhankelijke ambtenaren waren. Het grensgebied Singkel eveneens om historische redenen, aangezien deze gedeeltelijk reeds eerder onder het Nederlandse gezag gebrachte streek aanvankelijk deel uitmaakte van de residentie Tapanoeli en derhalve bij de bepaling van de bestuursvorm het elders in die residentie toegepaste stelsel werd gevolgd.

Het aldus ingeschakelde adatrechtelijk gezagsapparaat, omvattende ruim 100 oelèëbalangs-zelfbestuurders in het indirect bestuurd gebied en rond 50 panglima's sagi, oelèëbalangs, zelfstandige moekimhoofden en volkshoofden onder andere benaming in het direct bestuurd gebied, vertoonde een bonte verscheidenheid. De omvang der gebieden liep uiteen van een Nederlands dorp tot een Nederlandse provincie, het zielental van deze gebieden van enige honderden tot meer dan 50.000, het ontwikkelingspeil der bestuurders van een eenvoudige volksschoolopleiding tot een opleiding aan de bestuursschool te Batavia, hun inkomen van enkele tientallen guldens tot bedragen van ƒ 500,— per maand en hoger, nog vermeerderd met inkomsten uit ondernemingen van land- en mijnbouw, grootgrondbezit, eigen handelsondernemingen, enz.

Het behoeft dan ook niet te verwonderen, dat het besturen door middel van een dergelijk conglomeraat van adatrechtelijke bestuursinstellingen zijn eigenaardige moeilijkheden bood. Bij pogingen om door samenvoeging en opheffing van landschappen tot vereenvoudiging te geraken was de grootste voorzichtigheid geboden, aangezien de practijk, van de aanvang van onze bestuursvestiging in Atjèh af, had uitgewezen, dat elke verstoring van het adatrechtelijk gezagsapparaat tot een hernieuwde verzetsbeweging aanleiding kon geven.

Het bestuursbeleid was er derhalve op gericht om, besturende via deze organen, rust, orde en rechtszekerheid te bewerkstelligen en te handhaven en het land economisch en cultureel tot ontwikkeling te brengen. Het spreekt wel haast van zelf, dat juist deze bonte verscheidenheid van bestuurders er toe moest leiden, dat in het algemeen, vergeleken bij andere gebieden, slechts een gering deel van de bestuurstaak volledig aan dit adatrechtelijk bestuursapparaat kon worden toevertrouwd en dat vele onderwerpen van overheidszorg door de Nederlandse bestuursambtenaar werden geregeld, welke elders aan het Indonesisch bestuur konden worden overgelaten. Toch was het bestuursbeleid er in steeds sterkere mate op gericht de zelfwerkzaamheid der hoofden te bevorderen. Een evenwicht echter moest worden gevonden tussen de eis het bestuur aan modern Westerse maatstaven te doen beantwoorden en de eis het Nederlands bestuur nimmer zodanig als een „schaduw" over het Indonesisch bestuur te doen hangen, dat de prikkel tot verantwoordelijkheid werd gedoofd, een stadium hetwelk in enkele gevallen werd bereikt. De gemiddelde capaciteiten der hoofden toch moesten bij de bepaling der mate van zelfwerkzaam-

heid het uitgangspunt vormen, het was daardoor niet te voorkomen, dat enkele der meer ontwikkelden onder hen, vooral wanneer zij het bestuur voerden over kleinere gebieden, in hun werk nauwelijks bevrediging konden vinden.

Hieraan gepaard werd er naar gestreefd om het Indonesische bestuur naar modern Westerse maatstaven meer geschikt te maken voor zijn taak. Aan de ene kant trachtte men het te zuiveren van de uit de patriarchaal-Oosterse oorsprong van dit bestuur voortvloeiende, bij vele bestuurders bestaande traditie om hun inkomsten met min of meer onwettige emolumenten ten koste van hun onderdanen te verhogen en verder het element van willekeur, hetwelk vaak deze bestuursvoering beheerste, te elimineren. Anderszijds werd getracht de efficiency van dit bestuur te vergroten, o.m. door de opleiding van de toekomstige bestuurders zoveel mogelijk in overeenstemming te brengen met de vereisten voor hun toekomstig ambt en door een betere personeelsvoorziening voor hun kantoren. Het gevolg was, dat tegen vexaties geleidelijk aan krachtiger, doch naar veler smaak nog lang niet krachtig genoeg, werd opgetreden. Ook hier vormde de vrees het adatrechtelijk evenwicht door een te voortvarende uitstoting van rechthebbende bestuurders te verstoren een remmende factor. In het licht der latere gebeurtenissen is echter de vraag gewettigd of aan deze factor niet een te grote betekenis werd gehecht en of een krachtiger optreden tegen het vexatiekwaad niet raadzaam ware geweest. We mogen hierbij niet uit het oog verliezen, dat een politiek, welke in dit opzicht de oelèëbalangs te veel ontzag, haar terugslag moest hebben op het vertrouwen der bevolking in ons beleid. De geruchtmakende ontheffing van Teukoe Tjhi' Moehamad Thajéb, zelfbestuurder van Peureula' (onderafdeling Langsa) in 1934 en die van Teukoe Oemar, zelfbestuurder van Keumangan (onderafdeling Sigli) in 1938, toonden trouwens aan, dat een vervanging ook van vooraanstaande zelfbestuurders door de bevolking werd aanvaard. Daar eerstgenoemde behoorde tot de categorie der vooruitstrevende modern-georiënteerde oelèëbalangs en laatstgenoemde tot de groep der oudere nog patriarchaal-despotisch regerende bestuurders en beiden wegens vexaties van hun waardigheid werden ontheven, toont deze vervanging tevens aan, dat dit kwaad niet tot de oudere in de sfeer der vroegere denkbeelden opgegroeide bestuurders beperkt bleef, doch dat ook de jongere moderne als vanzelfsprekend deze traditie voortzetten.

Het bestuur was dus geheel in handen van een bepaalde adatrechtelijke kaste, de kaste der erfelijke oelèëbalanggeslachten, die door onderlinge huwelijken op velerlei wijze aan elkaar vermaagschapt waren. De hegemonie van deze kaste bleef echter niet tot het terrein van het bestuur beperkt, overeenkomstig de „adat" was ook de rechtspraak in hun handen, terwijl zij overeenkomstig de „hoekōm" (Atj. godsdienstige wet) het hoofd waren van de godsdienst in hun ressort. Zoals reeds eerder werd opgemerkt, hadden zij vaak aanzienlijke handels- en andere economische belangen, waarbij hier nog eens in het bijzonder moge worden gewezen op het grootgrondbezit, voornamelijk in Pidië (onderafdelingen Sigli, Meureudoe en Lam Meulō), waar in feite nog een Middeleeuws stelsel van feodaal bezit heerste.

Daar bovendien hun zonen wel in de allereerste plaats voor studie in aanmerking kwamen, monopoliseerden zij ook min of meer het intellect, zo zelfs, dat niet uit deze kaste voortkomende Atjèhse intellectuelen in leidende posities in hun aanrakingen met de oelèëbalangs daarin vaak een handicap vonden.

Intussen vormde zich in de loop der jaren in doch eigenlijk meer naast dit adatverband een steeds omvangrijker groep van jongere min of meer intellectuele elementen, die onder de invloed van moderne Westerse ideeën zich niet langer thuis gevoelden in het traditioneel patriarchale adatverband en naar hervorming op Westers democratische grondslag streefden. Alhoewel het bestuur er zich volkomen van bewust was, dat slechts in een democratisering van het traditioneel patriarchale adatbestuur een verzoening van deze tegenstellingen mogelijk was, achtte men het moment nog niet gekomen om ter zake enige voorziening te treffen. Noch voor de instelling van een Atjèhraad in de vorm waarin deze, naar we straks zullen zien, in de Indonesische pers werd gepropageerd, noch voor de door het Atjèhse volksraadslid Toeankoe Mahmoed in de volksraad bepleite democratisering van het oelèëbalangbestuur, werd de tijd rijp geacht.

Wel was inmiddels een eerste schuchtere poging gewaagd om de bevolking bij monde van haar bestuurders enige medezeggingschap te geven in de behartiging van de algemene de gehele residentie rakende belangen. In 1941 namelijk nam resident Pauw het initiatief voor een bestuursconferentie, waarbij iedere onderafdeling door een door de resident aangewezen Indonesische bestuurder was vertegenwoordigd en waarop o.m. door de verschillende diensthoofden inleidingen werden gehouden over doel en verrichtingen van hun diensten. Een en ander was vastgeknoopt aan de vaststelling van de begroting van het centraal beheer der landschapskassen, waarin de uitgaven van dit centraal beheer, te bekostigen uit bijdragen van de verschillende onderafdelingskassen, waren ondergebracht. Het lag in de bedoeling om op deze wijze een orgaan te scheppen, hetwelk geleidelijk aan zou kunnen uitgroeien tot een vertegenwoordigend lichaam op modern Westers democratische grondslag. Het behoeft echter nauwelijks betoog, dat, zolang hieraan niet tevens gepaard ging een democratisering van het Indonesisch bestuursapparaat zelf, toekenning van medezeggingschap in deze vorm aan de intellectuele jongeren weinig bevrediging kon schenken.

Het is wellicht niet ondienstig in dit verband de aandacht te vestigen op een ander vraagstuk van bestuursbeleid en wel dat der landschapsfinanciën. De samenvoeging van de financiën der landschappen onderafdelingsgewijze (behoudens ten aanzien van de onderafdelingen Sigli, Lam Meulõ en Meureudoe, die over één gemeenschappelijke kas beschikten) bood het voordeel, dat de geldmiddelen binnen een voor de zelfbestuurders overzichtelijk locaal verband werden beheerd. Hiertegenover echter stond, dat een vaak scherpe tegenstelling heerste tussen de overheidszorg ten laste van de zogenaamde armlastige kassen, welke, op een gouvernementsbijdrage aangewezen, zich soms nauwelijks konden roeren en die van de volledig

restituerende kassen, die in staat waren een veel ruimere financiële politiek te voeren.

Een ander punt, hetwelk hier de aandacht vraagt, zijn de verschillende spanningen, welke in de oelèëbalanggroep heersten. We doelen hierbij allereerst op de historische tegenstelling tussen de sagihoofden in Groot-Atjèh en de zelfbestuurders daarbuiten. Gegrond op de historische oorsprong van hun positie als onmiddellijke raadgevers van de soeltan beschouwden, in tegenstelling tot onze staatsrechtelijke constructie, deze „volkshoofden" zich in feite als voornamer dan de „zelfbestuurders" en trachtten zij in aangelegenheden de gezamenlijke belangen hunner kaste rakende de leiding te nemen. Hun voornaamste concurrenten waren daarbij de zelfbestuurders van het rijke en dichtbevolkte Pidië, hetwelk zich met niet minder klem dan Groot-Atjèh als het zwaartepunt van Atjèh beschouwde.

Overigens was de positie der sagihoofden ook naar binnen toe een veel omstredene. Het bestuursbeleid ten aanzien van hun positie binnen de sagi vertoonde een weinig vaste lijn en varieerde al naar de inzichten van de opeenvolgende bestuurshoofden, die hen nu eens als een overbodige schakel in de bestuursvoering beschouwden, voor wie naast de oelèëbalangs en de zelfstandige moekimhoofden in hun sagi na het uitvallen van het soeltanaat in feite geen taak meer restte, dan weer in een versteviging van hun positie en een uitbreiding van hun bevoegdheden een middel zagen om tot een meer efficiënte bestuursvoering te geraken. In de laatste jaren overheerste het laatstgenoemde standpunt en werd hun positie, door hun zeggingschap te geven in alle aangelegenheden de gezamenlijke belangen van de samenstellende delen rakende, voortdurend uitgebouwd, terwijl door de vorming van zogenaamde sagifondsen het belang van de sagi als overkappende eenheid werd onderstreept. Het behoeft wel nauwelijks opgemerkt, dat deze verschillende waardering van de positie der sagihoofden eveneens tot uiting kwam, ja zelfs ten dele voortvloeide uit een historische strijd om de afbakening van bevoegdheid tussen de sagihoofden en de oelèëbalangs en zelfstandige moekimhoofden in hun gebied, waarbij iedere gezagsuitoefening van het sagihoofd uitgaande boven die van een „primus inter pares" de nodige weerstand ondervond.

Het trekken van richtlijnen voor de toekomstige ontwikkeling van het bestuursstelsel in Groot-Atjèh, nog gecompliceerder door het bestaan van enkele zelfstandige oelèëbalangschappen en zelfs van zelfstandige gampōngs buiten het gebied der drie sagi's, bood dan ook schier onoplosbare moeilijkheden. Moest men de oplossing zoeken in een „herstel" van zelfbestuur, zo ja welke moest dan in dit kader de positie worden van de sagihoofden ten aanzien van de oelèëbalangs en zelfstandige moekimhoofden in hun ressort, om nog maar te zwijgen van de inpassing van de zelfstandige oelèëbalangs en gampōnghoofden buiten het sagiverband? Werd echter de oplossing gezocht langs de weg der Inlandse gemeente- en daarmede samenhangende ordonnanties, dan betekende dit een continuering van de tegenstelling tot de zelfbesturen en van het verschil in positie tussen de volkshoofden in Groot-Atjèh en de zelfbestuurders daarbuiten. Een principiële beslissing werd in dit dilemma niet genomen, een bevredigende oplossing niet

gevonden. Voor het direct bestuurd gebied der onderafdeling Singkel bestond deze moeilijkheid niet. Herstel van zelfbestuur leverde voor dit gebied in beginsel geen bezwaar op.

Min of meer parallel met deze tegenstellingen binnen het sagiverband liep de in enkele onderafdelingen (o.a. Lhō' Soekōn, Bireuën, Lhō' Seumawè) in meerdere of mindere mate optredende antithese tussen de oelèëbalang en de hem onderhebbende over een gedeelte van zijn gebied, overeenkomstig de historisch adatrechtelijke organisatie, onder verschillende benamingen heersende onderhoofden. Deze antithese vloeide voort uit het streven van deze onderhoofden naar zelfstandigheid, waarbij zij zich verzetten tegen elke poging om het gezag van de oelèëbalang inzake de inwendige aangelegenheden van hun gebied te vergroten. Het bestuursbeleid was hierbij naar van zelf spreekt, o.m. uit overwegingen van practische bestuursvoering, in beginsel op versteviging van het gezag van de oelèëbalang gericht.

Ten slotte memoreren wij hier nog de tegenstellingen tussen zekere groeperingen van oelèëbalangs in een bepaalde streek, soms voortvloeiende uit een historische antithese van voor de vestiging van het Nederlandse gezag, in welk verband mogen worden genoemd de historische federaties in Pidië en op de Westkust.

Werd in het bovenstaande een overzicht gegeven van de verschillende spanningen binnen de oelèëbalanggroep en de daaraan voor het bestuursbeleid verbonden consequenties, naar we in het vervolg van dit hoofdstuk zullen zien, werden deze tegenstellingen onmiddellijk overbrugd toen hun positie van buitenaf door de soeltanaatsactie met ondermijning werd bedreigd.

Vorenstaande beschouwing omtrent de oelèëbalangklasse zou niet volledig zijn, indien niet de aandacht werd gevestigd op het sterk persoonlijke element, hetwelk de machtsverhoudingen binnen deze groep bepaalde. Het persoonlijk gezag van bepaalde zelfbestuurders of sagihoofden kon jaren lang de politieke situatie beheersen, de machtsverhoudingen en zelfs het bestuursbeleid bepalen. Het uitvallen van zo'n figuur door overlijden of anderszins kon dan vaak het gehele aspect veranderen en door zijn wijziging van machtsverhoudingen voor het bestuur zowel oude problemen doen verdwijnen als nieuwe problemen van bestuursbeleid scheppen.

In het kader van deze beschouwingen is dan ook een bespreking van enige der leidende figuren onder de oelèëbalangs, die we in de volgende hoofdstukken herhaaldelijk zullen ontmoeten, reeds hier op haar plaats. Wij lieten hierbij de keus vallen op Teukoe Nja' Arif, het sagihoofd der XXVI Moekims in de onderafdeling Koetaradja en Teukoe Moehamad Hasan, de zelfbestuurder van het in de onderafdeling Sigli gelegen landschap Gloempang Pajōng, aangezien in het bijzonder deze beide oelèëbalangs, die reeds onder het Nederlandse bestuur een belangrijke positie innamen, tijdens de Japanse bezetting een leidende rol vervulden. Teukoe Nja' Arif, abituriënt van de Osvia (opleidingsschool voor inlandse ambtenaren), Atjèh's eerste vertegenwoordiger in de volksraad, gehuwd met een Padangse vrouw, was ongetwijfeld één der krachtigste persoonlijkheden onder Atjèh's oelèëbalangs. Klein van stuk, ongeveer 40 jaar oud, van een enigszins

cholerisch temperament, een vrij goed spreker, voelde men met een persoonlijkheid te maken te hebben. Fel nationalist, zich zijn persoonlijkheid en invloed bewust, was hij voor vele Nederlandse bestuursambtenaren een probleem en een struikelblok. In de Indonesische wereld stond hij bij bevolking en collega's in hoog aanzien, al vormde daarvan dan ook dikwijls vrees de ondergrond. Teukoe Moehamad Hasan genoot zijn opleiding aan de bestuursschool te Fort de Kock, was jaren lang werkzaam aan het centraal kantoor der landschapskassen, waar hij als onofficieel adviseur in politieke aangelegenheden een grote invloed op het politiek beleid uitoefende. In deze jaren vervulde hij tevens als consul van Moehammadijah een leidende rol in de Indonesische beweging. Groot en vooral zwaar van gestalte, in verband waarmede hij in de wandeling dan ook als „Hasan Dik" werd aangeduid, bijna 50 jaren oud, met een felle en doordringende oogopslag, was hij een imponerende figuur. Zijn scherp kritisch verstand, zijn mensenkennis en inzicht, zijn energie, eerzucht en dadendrang verschaften hem een grote invloed. Na het overlijden van zijn vader tot de zelfbestuurswaardigheid geroepen, kon hij in het besturen van dit kleine landschap geen bevrediging vinden en kon van zijn capaciteiten niet meer dat profijt worden getrokken als in vroeger jaren het geval was. Naast deze beide figuren traden reeds onder het Nederlandse bestuur nog tal van andere oelèëbalangs op de voorgrond, als Teukoe Hadji Tjhi' Moehamad Djohan Alam Sjah, de zelfbestuurder van het in de onderafdeling Bireuën gelegen landschap Peusangan, Teukoe Tjhi' Moehamad Daoed Sjah, de zelfbestuurder van het in de onderafdeling Idi gelegen landschap Idi Rajeu' en nog vele anderen, die we in de volgende hoofdstukken gelegenheid zullen hebben nader te karakteriseren.

Tot besluit van deze beschouwing is het dienstig reeds dadelijk de aandacht te vestigen op een andere trek van het Atjèhse volkskarakter, welke we als een rode draad in het verdere verloop der gebeurtenissen zullen kunnen volgen. We doelen hierbij op het locaal Atjèhse patriotisme of groepsbewustzijn, hetwelk het bestuur telkens opnieuw voor moeilijkheden stelde. Voor zover zich dat uitte in de gezonde drang om baas te zijn in eigen huis en een steeds toenemend aantal betrekkingen in alle mogelijke takken van overheidsdienst door eigen landslieden te doen bezetten, lag het te volgen beleid voor de hand. De achterstand ontstaan door de late onderwerping, waardoor aanvankelijk een overheidsapparaat nagenoeg zonder Atjèhse krachten moest worden geschapen, moest worden ingehaald. Steeds doelbewuster is dan ook in de loop der jaren het beleid er op gericht geweest om de opleiding van Atjèhse jongelieden voor de verschillende ambten te stimuleren, terwijl indien enigszins mogelijk bij gelijke capaciteit aan Atjèhse krachten voorrang werd verleend. In de volgende beschouwingen zullen we deze karaktertrek, welke het zelfbewuste Atjèhse volk in sterker mate dan de meeste andere Sumatraanse volken kenmerkt, telkens in ander verband wederom ontmoeten en zullen we gelegenheid vinden om de consequenties hiervan voor de politieke ontwikkeling in het licht te stellen.

Wanneer we ten slotte ons oordeel over het Atjèhse bestuursstel-

sel samenvatten, dan rijst de vraag of het bestuursstelsel in Atjèh, vastgegroeid in zijn keurslijf van een versnipperd, heterogeen, verouderd bestuursapparaat niet in tal van opzichten in een impasse was geraakt, waaruit langs evolutionnaire weg nauwelijks een oplossing mogelijk was en welke slechts door een revolutionnaire herziening zou kunnen worden doorbroken.

§ 3. Politieke en godsdienstige stromingen.

Ook op de politieke en godsdienstige beweging heeft het locaal Atjèhse patriotisme zijn stempel gedrukt. Het verklaart het nagenoeg ontbreken van de van Java afkomstige politieke partijgroeperingen en het een uitweg zoeken van de politieke verlangens in een specifiek Atjèhse beweging, welke, als gevolg van een andere typisch Atjèhse karaktertrek, een sterk religieuze inslag vertoonde.

De nationalistische politieke partijen als Parindra en P(artai) N(asional) I(ndonesia) vermochten, ook onder de aan het adatgezag ontgroeide min of meer intellectuele Atjèhse jongeren, slechts weinig aanhang te winnen. Het waren voornamelijk de van buiten Atjèh afkomstige elementen die hierin bevrediging zochten en dat nog zelfs in zo geringe mate, dat deze beweging op een enkele uitzondering na tot individuele lidmaatschappen beperkt bleef. Deze uitzondering betrof de onderafdeling Sabang, welke als enige onderafdeling in Atjèh een bloeiende Parindra-afdeling telde, waarin echter ook weer voornamelijk het niet-Atjèhse personeel van krankzinnigengesticht, Sabang maatschappij en andere intellectuelen zich hadden verenigd. De nationalistische Taman-Siswa schoolvereniging bezat in Atjèh slechts op enkele plaatsen, o.a. te Koetaradja en Sabang, scholen. De extreem nationalistische en communistische bewegingen, die in de jaren 1919/20 en 1926/28 ook in Atjèh een overigens slechts beperkte, voornamelijk plaatselijke aanhang hadden verworven, maar daarbij toch zelfs hier en daar onder de oelèëbalanggroep adepten hadden gewonnen, hadden nagenoeg geen sporen achtergelaten. Haar invloed beperkte zich tot plaatselijke activiteit van geringe betekenis van enige teruggekeerde ex-Digoelisten. De meest militante hieronder was Moehamad Din, een gewezen volksschoolonderwijzer uit Blang Kĕdjĕrĕn, die in verband met communistische activiteit in 1926 naar Digoel werd verbannen. Na zijn terugkeer speelde hij een voorname rol in de godsdienstige beweging in Gajō Loeös en Alaslanden en trachtte hij ook tot een soort van plaatselijke vakorganisatie te geraken. Zijn verhouding ten opzichte van de jeugdige zelfbestuurder van Gajō Loeös, Teukoe Radja Hoesin, op wien hij een zekere invloed scheen uit te oefenen, werd nimmer geheel duidelijk. Ook de vakbeweging, voornamelijk onder onderwijzers, spoorwegpersoneel en later chauffeurs, had een weinig uitgesproken politiek karakter.

Dit vacuum ten aanzien van de welbekende over geheel Indonesië verspreide politieke beweging en het typisch Atjèhse karakter van de daarvoor in de plaats tredende godsdienstige beweging verklaart de opvatting dat men het voor Atjèh zonder een eigen P(olitieke) I(nlichtingen) D(ienst) meende te kunnen stellen en voor bestuursdoelein-

den meende te kunnen volstaan met een inlichtingsstelsel langs die organen, welke van ouds het beste op de hoogte konden worden geacht van de stromingen in het Atjèhse milieu, namelijk de oelèëbalangs. In de latere jaren echter voelde men steeds meer aan, dat met deze informatiedienst niet kon worden volstaan, aangezien de godsdienstige beweging, naar uit het vervolg van deze beschouwingen zal blijken, hoe langer hoe meer aan het toezicht van de oelèëbalanggroep ontglipte, zodat het niet meer mogelijk was een juist inzicht in deze stromingen te verkrijgen. Aangezien het gewone, plaatselijke politieapparaat in dit tekort slechts zeer gedeeltelijk kon voorzien, was in de in de eerste § van dit hoofdstuk besproken voorstellen voor de opbouw van een veldpolitieapparaat voor Atjèh de vorming van de kern van een centraal speciaal recherche-apparaat dan ook begrepen.

Buiten de hieronder te schetsen godsdienstige beweging en buiten de vorengeschetste politieke beweging om zocht de hervormingsdrang nog een uitweg in een tweetal politieke acties, die in 1938 en volgende jaren de gemoederen in beweging brachten. De eerste van deze beide acties was een feitelijk uitsluitend in de Indonesische pers gevoerde actie voor de instelling van een Atjèhraad als vertegenwoordigend lichaam op democratische grondslag, hetwelk de intellectuele jongeren medezeggingschap moest verschaffen in de bestuursvoering buiten het adatverband om. Behalve in de te Medan verschijnende nationalistische dagbladen als de „Pewarta Deli" en de „Sinar Deli" werd in het eveneens te Medan verschijnende Indonesische weekblad „Penjedar", hetwelk een zeer grote plaats aan medewerkers uit en over Atjèh inruimde, in tal van artikelen hiervoor propaganda gevoerd. In de „Sinar Deli" geschiedde dit door de militante figuur van Abdoel Xarim Ms., die, gehuwd met een in de onderafdeling Langsa woonachtige Padangse vrouw, de Atjèhrubriek in dit blad verzorgde. Veel weerklank vond deze overigens voor een goed deel door niet-Atjèhers gevoerde actie onder de bevolking niet, in tegenstelling tot de tweede wel specifiek Atjèhse actie voor herstel van het soeltanaat.

Tot goed begrip van deze actie dienen eerst de positie van het soeltansgeslacht en de verbreiding der soeltanaatsgedachte aan een beschouwing te worden onderworpen. Naast de te Batavia in ballingschap vertoevende pretendent-soeltan, Toeankoe Moehamad Daoed, telde het soeltansgeslacht nog vele telgen, die in verschillende, meest geringe posities, vaak in het genot van een toelage van overheidswege, in Atjèh verblijf hielden. Onder deze soeltanstelgen trad de zoon van de pretendent-soeltan, Toeankoe Ibrahim, die was gehuwd met een dochter van Teukoe Oemar, de zelfbestuurder van Keumangan (zie blz. 8), weinig op de voorgrond. Eerst sinds kort uit de ballingschap, welke hij met zijn vader deelde, teruggekeerd, vestigde hij zich als landbouwer in de onderafdeling Lam Meulö, waar hij zich van alle politiek verre scheen te houden. De belangrijkste figuur onder hen was een telg uit een andere tak Toeankoe Mahmoed, die, opgeleid aan de bestuursschool te Batavia, na enige jaren op Celebes een betrekking bij de bestuursdienst te hebben bekleed, ten slotte naar Atjèh terugkeerde in de functie van Inlands ambtenaar ter beschikking van de resident. Toeankoe Mahmoed, die door zijn wellevende en beschaaf-

de persoonlijkheid zich vele vrienden wist te winnen, maakte een studiereis door Nederland en huwde met de kroonprinses van Sĕrdang (Sumatra's Oostkust), hetgeen zijn maatschappelijke positie nog meer relief verleende. In 1931 volgde hij Teukoe Nja' Arif, het krachtige sagihoofd der XXVI Moekims, op als lid van de volksraad, waarin hij op de hem eigen bescheiden wijze tot de Japanse inval de Atjèhse belangen behartigde. Ook daar wist hij zich, zowel onder de Nederlandse als onder de Indonesische fractie, vele vrienden te verwerven. Als Inlands ambtenaar, later hoofdambtenaar ter beschikking was zijn positie een alleszins delicate. Zijn weinig krachtige, conflicten vermijdende persoonlijkheid deed hem niet eisen wat men hem slechts schoorvoetend uit vrees voor politieke consequenties wilde toevertrouwen, namelijk de functie van hoogste Indonesische politieke adviseur, welke taak zijn ambt toch eigenlijk inhield. In de enkele gevallen, waarin zijn bemiddeling voor de oplossing van politieke conflicten werd ingeroepen, wist hij vaak, door het gezag van zijn afkomst, goede resultaten te bereiken.

Eén van de overwegingen, welke het bestuur deed aarzelen zijn invloed te veel uit te breiden, was de welhaast natuurlijk te noemen antithese tussen dit, na het overlijden van de pretendent-soeltan in 1939, onbetwiste hoofd van het soeltansgeslacht en de oelèëbalangpartij. Deze oud-stedehouders der soeltans bleven in deze relevering van het soeltansgeslacht in de persoon van Toeankoe Mahmoed een bedreiging voor hun positie zien. Al waren namelijk, zoals we in de vorige § opmerkten, reeds onder het soeltanaat de oelèëbalangs in feite de eigenlijke heren des lands, zo nam dit niet weg, dat in de ogen van het volk de soeltan de opperheerser was en bleef, zodat gerede aanleiding bestaat om te veronderstellen, dat de soeltanaatsgedachte bij het volk dieper appelleerde dan de oelèëbalangs graag zouden willen doen geloven. In dit licht moet dan ook worden bezien de actie bij iedere vernieuwing van Toeankoe Mahmoed's volksraadmandaat, het laatst in 1939, waarbij de verschillende groeperingen in de oelèëbalangpartij, zij het tijdelijk, hun veten vergaten en Groot-Atjèh en Pidië gezamenlijk met één of meer tegencandidaten uit de bus kwamen, die in gemeenschappelijke rekesten aan de landvoogd voor benoeming werden aanbevolen. De onafhankelijke positie van Toeankoe Mahmoed ten opzichte van de oelèëbalangpartij, alsmede zijn integriteit deden echter de regering telkenmale over de bezwaren samenhangende met de geringe kracht welke van hem uitging heenstappen, zodat hij zowel in 1935 als in 1939 werd herbenoemd.

Het was in de tijd van deze laatste herbenoeming, dat de actie voor een herstel van het Atjèhse soeltanaat werd ingezet. Het initiatief voor deze actie ging uit van een tweetal vooraanstaande Atjèhers te Koetaradja Nja' Mansoer en Teungkoe Nja' Saroeng. Eerstgenoemde was een bekend, reeds bejaard procureur, die bij de bevolking veel vertrouwen genoot; laatstgenoemde dreef o.a. een vendukantoor, een hotel, een meubelfabriek, was laatstelijk zelfs aannemer van het kamp voor de geïnterneerde Duitsers te Lawê Sigalagala en bekleedde tevens de functie van gampõnghoofd over het grootste deel der Atjèhse bevolking te Koetaradja. Zij voerden hun actie zowel door middel

van de pers als door het verzamelen door geheel Atjèh van handtekeningen voor rekesten aan volksraad en landvoogd. De oelèëbalanggroep, die deze beweging met lede ogen aanzag, ging in verschillende landschappen de actie min of meer openlijk tegen en gevoelde zich ten slotte zelfs genoopt, om zich, in het belang van een gemeenschappelijk eenheidsfront, onder leiding van enige vooraanstaande zelfbestuurders uit Pidië in een vereniging te organiseren! Speelde hierbij de overweging een rol, dat de positie der oelèëbalanggroep niet zo sterk was als naar buiten wel leek en appelleerde de soeltansgedachte over de hoofden der oelèëbalangs heen aan de diepere instincten van het Atjèhse volk, een mening door Toeankoe Mahmoed in een vertrouwelijk gesprek wel eens naar voren gebracht? Slechts een tweetal zelfbestuurders koos openlijk de zijde der voorstanders van het herstel van het soeltanaat en wel Toeankoe Abdoellah, de zelfbestuurder van het miniatuurlandschapje Seuneu'am in de onderafdeling Meulabōh, zelf een lid van het soeltansgeslacht en Teukoe Sabi, de zelfbestuurder van het eveneens weinig betekenende landschapje Lageuën in de onderafdeling Tjalang. Laatstgenoemde, die de reputatie genoot de „dapperste man" te zijn van de Westkust, sprak zich in een artikel in de „Penjedar" openlijk voor een herstel van het soeltanaat uit. Opgemerkt moge hierbij worden, dat Teukoe Sabi met Nja' Mansoer, die in het landschap Lam Beusōë in de onderafdeling Tjalang grote tuinen had, persoonlijk bevriend was. De actie, welke tot in de volksraad weerklank vond, liep op niets uit, de regering achtte geen termen aanwezig om hierop in te gaan. De vraag rijst in hoeverre Toeankoe Mahmoed, die stilzwijgend of openlijk als de candidaat-soeltan werd aangemerkt, persoonlijk bij de beweging is betrokken geweest. De door vele oelèëbalangs gehuldigde opvatting, dat hij zelf een leidende rol hierin zou hebben gespeeld, lijkt niet aanvaardbaar, dat hem echter deze actie niet onwelgevallig was behoeft nauwelijks betoog. In hoeverre de initiatiefnemers uit innerlijke overtuiging hun actie hebben ingezet valt eveneens moeilijk te beoordelen: de onbestemde gezichtsuitdrukking van Teungkoe Nja' Saroeng geeft op de vraag of hierbij de hoop op toekomstige grootheid drijfveer was, geen antwoord.

Wanneer we thans onze aandacht wenden tot de godsdienstige beweging, dan zien we, dat aanvankelijk de enige godsdienstige organisatie in Atjèh van betekenis de over geheel Nederlands-Indië vertakte Moehammadijah-beweging was, welke zich krachtens haar statuten ten doel stelde de bevordering van onderwijs en studie van de Mohammedaanse godsdienstleer en de intensivering van het godsdienstig leven onder haar leden. Als consul voor Atjèh trad aanvankelijk, zoals we in de vorige § zagen, Teukoe Moehamad Hasan van Gloempang Pajōng op, later opgevolgd door Teukoe Tjoet Hasan uit het oelèëbalanggeslacht van Meura'sa (zelfstandig oelèëbalangschap buiten de sagi's in de onderafdeling Koetaradja). Bijna 40 jaren oud, met M. U. L. O.-opleiding, aalglad, onoprecht en eerzuchtig, won onder zijn leiding de beweging langzaam aan kracht. Toch bleef zij in feite, ondanks de Atjèhse leiding, een typisch niet-Atjèhse beweging, welke voornamelijk de niet-Atjèhse elementen (Mal. orang dagang) aantrok en slechts plaatselijk het militante deel van de Atjèhse samenleving.

Het ontbreken namelijk van eigenlijke politieke organisaties leidde er toe, dat men ook voor politieke en sociale aspiraties in de enige bestaande organisatie, de Moehammadijah, bevrediging zocht. Dit verklaart, waarom, in tegenstelling tot Java, waar deze beweging een overwegend godsdienstige was, in Atjèh het politiek karakter vaak overheerste, een verschijnsel hetwelk zich ook elders in de Buitengewesten voordeed. Hieraan moet ook worden toegeschreven het tot enige jaren voor de Japanse inval nog bestaan hebbende verbod voor deze organisatie om op de altijd min of meer roerige Westkust van Atjèh afdelingen te vormen. De practijk had geleerd, dat vooral daar de vereniging werd misbruikt als broeinest van politieke agitatie in klein plaatselijk verband, b.v. tegen bepaalde zelfbestuurders gericht, waarbij dan dikwijls de concurrerende pretendent het vuurtje opstookte. Bedoeld verbod was in overleg met het Moehammadijah-hoofdbestuur op Java tot stand gekomen en droeg in feite dan ook meer het karakter van een „gentleman's agreement". Alhoewel Teukoe Tjoet Hasan pro forma deze regeling billijkte en zich tot loyale uitvoering bereid verklaarde, bleek toch telkens Moehammadijah-agitatie ter Westkust voor te komen, waarbij ook telkens weer van betrekkingen met de consul bleek. In verband met de in de aanhef van dit hoofdstuk reeds vermelde bevredigende politieke ontwikkeling, ook ter Westkust van Atjèh, werd, in overleg met het Moehammadijah-hoofdbestuur, het verbod in zoverre verzacht, dat in ieder geval op zich zelf zou worden beoordeeld of toestemming voor de oprichting van een afdeling ter Westkust zou worden verleend. Onder vigueur van deze regeling werd o.a. de oprichting te Tjalang van een bloeiende afdeling bekrachtigd en werd daar zelfs tot oprichting van een school voor Westers lager onderwijs op Mohammedaans godsdienstige grondslag overgegaan. Soortgelijke Hollands-Inlandse scholen waren door de vereniging op verschillende plaatsen opgericht. Zij konden echter de concurrentie tegen de gouvernements H.I.S. niet volhouden en voorzagen dan ook slechts op die plaatsen, waar een zodanige H.I.S. niet bestond, in een behoefte.

De verder in de residentie voorkomende godsdienstige organisaties als de Djamiatoel Washlijah-afdelingen te Langsa, Koeala Simpang en Idi, evenzo de verschillende godsdienstige schoolverenigingen als de Djamiatoeddinijah te Blang Pasèh in de onderafdeling Sigli (met zusterscholen elders) en diverse grote godsdienstscholen in de onderafdeling Seulimeum droegen slechts een plaatselijk karakter, alhoewel in het bijzonder de godsdienstige schoolverenigingen, naar later zou blijken, vaak broeiplaatsen van anti-Nederlandse propaganda vormden.

Wanneer we ons de reden afvragen van het falen van de Moehammadijah-beweging om het Atjèhse godsdienstige leven tot zich te trekken, dan moet o.i. als zodanig worden aangewezen de overheersende plaats, welke van het begin af aan de niet-Atjèhse elementen in deze beweging innamen, waardoor voor een herberging van het typisch Atjèhse godsdienstige element met zijn zuiver locaal Atjèhse instelling al dadelijk geen plaats was. De gehele godsdienstige richting trouwens van deze moderne jong-Islamitische beweging stond vreemd tegenover het meer conservatief gekleurd godsdienstig leven van de Atjèher.

Aan de top van dit godsdienstig leven stond de oelama, de bij uitstek deskundige op het gebied van godsdienstige wet en leer. Zich wijdend aan godsdienstige studie, vaak omringd door een schare van leerlingen, stonden de oelama's bij de bevolking in hoog aanzien. Veel hoger naar van zelf spreekt dan de „alêm", die, hoewel behoorlijk gestudeerd, niet als een waarlijk deskundige mocht worden beschouwd, evenmin als de nog iets minder deskundige „malêm" en de „leubè", als hoedanig een ieder werd aangeduid die al was het ook zonder studie zijn godsdienstplichten enigszins trouw waarnam. Veel hoger in aanzien ook dan de dorpsgodsdienstbeambte, de „teungkoe meunasah", zoals de Atjèher zegt de „moeder" van de gampōng, waarvan het dorpshoofd als de „vader" wordt aangeduid (Atj. keutjhi' eumbah, teungkoe ma). De teungkoe meunasah namelijk, belast met de zorg voor het dorpsgodsdiensthuis (Atj. meunasah) en wakend over het godsdienstig leven van alle dag, beschikte als regel over een in vergelijking met de oelama slechts zeer elementaire kennis van de godsdienstige wet. Al deze categorieën van in het godsdienstig leven op de voorgrond tredende personen werden echter, zoals we in de vorige § reeds zagen, gelijkelijk als „teungkoe" aangeduid.

De oelama's nu, van ouds Atjèh's geestelijke leiders, hielden zich op een enkele uitzondering na van de Moehammadijah-beweging afzijdig en het was slechts de groep der aan het adatverband ontgroeide min of meer intellectuele jongeren, welke in de Moehammadijah bevrediging vond. Het zou in de Poesa-organisatie zijn, dat, voor het eerst in de geschiedenis van Atjèh, het godsdienstig leven en streven van de Atjèher zijn eigen vorm vond. Met de Poesa zou een beweging ontstaan, waarin zowel de oelama's als de meer militante jongeren een plaats zouden vinden, een beweging, die zich dan ook in een luttele spanne tijds over de gehele residentie een aanhang tot een voor Atjèh ongekende omvang wist te verwerven.

De Poesa of P(ersatoean) Oe(lama-oelama) S(eloeroeh) A(tjèh) werd in 1939 te Bireuën opgericht onder de hoge bescherming van Teukoe Hadji Tjhi' Moehamad Djohan Alam Sjah, zelfbestuurder van Peusangan. Zij was bedoeld als tegenwicht tegen de aan het Atjèhse godsdienstige leven vreemde moderne stromingen van de Moehammadijah-beweging. Zij zou, onder de leiding van Atjèh's meest vooraanstaande oelama's, de draagster moeten worden van het typisch-Atjèhse, fanatiek-rechtzinnige geloofsleven. In deze beweging zouden de Atjèhse oelama's een organisatie moeten vinden, waarin zij als gelijkgezinden in gezamenlijk overleg het Atjèhse godsdienstige leven zouden kunnen leiden, zuiveren en in rechte banen houden. De reputatie van Atjèh als „sramòë Meukah" (Atj. sramòë = voor- en achtergalerij van een Atjèhse woning; sramòë Meukah, vrij vertaald: voorportaal van Mekka) zou door de Poesa nieuw leven worden ingeblazen. Het lidmaatschap zou echter niet tot de oelama's beperkt behoeven te blijven, een ieder die zich met de doelstellingen kon verenigen zou zich bij de vereniging aan kunnen sluiten. Een politieke inslag, laat staan een anti-Nederlandse strekking, scheen aan deze opzet vreemd.

Zoals gezegd werd de vereniging opgericht onder de hoge bescherming van niemand minder dan Teukoe Tjhi' Peusangan. Een betere

waarborg voor de zuiverheid van de doelstellingen der organisatie liet zich moeilijk denken. Onder Atjèh's zelfbestuurders toch was ongetwijfeld Teukoe Tjhi' Peusangan de meest gave figuur. Groot en rijzig van gestalte, een goede vijftiger, was deze innemende persoonlijkheid een regentenfiguur in de ware zin des woords. Eén van de trouwste aanhangers van het Nederlandse gezag, zonder nochtans blind te zijn voor de feilen van dit gezag, behoorde hij tot de vertrouwde adviseurs van de opeenvolgende residenten. Met krachtige hand bestuurde hij zijn gebied, één van Atjèh's grootste en rijkste landschappen, hetwelk hij met de inzet van zijn gehele persoonlijkheid tot grotere welvaart en bloei trachtte te brengen. Landbouw, irrigatie, veeteelt, onderwijs, hygiëne en godsdienst, het had alles zijn belangstelling. Zonder de waarden van het Oosten te verwerpen, zag hij de noodzaak in om zijn kinderen een Westerse opvoeding te geven, zodat zijn jongste dochter Fatimah Zaurah zelfs onderwijzeres werd aan de gouvernements Europese Lagere School te Sigli. Onder zijn collega's stond hij in hoog aanzien. Het lag echter niet in zijn karakter zich te mengen in de onderlinge tegenstellingen tussen de oelèëbalanggeslachten, zodat hij in de verschillende vraagstukken, welke zijn klasse beroerden, geen leidend aandeel nam. Ook aan de „Hetze" tegen Toeankoe Mahmoed nam hij geen deel, hij waardeerde diens persoonlijkheid en behoorde tot Toeankoe's weinige onbaatzuchtige vrienden onder de oelèëbalangs.

De leiding van de organisatie berustte bij een drietal vooraanstaande jongere oelama's, die, hoewel typische vertegenwoordigers van het fanatieke rechtzinnige Atjèhse godsdienstige leven, de voordelen van de moderne verenigingsvorm voor het bereiken van hun doeleinden inzagen. Als voorzitter van het hoofdbestuur trad op Teungkoe Moehamad Daoed Beureu'èh, een 40-jarige oelama, uit het landschap Keumangan in de onderafdeling Sigli afkomstig, met een grote en ver buiten de grenzen van zijn landschap reikende invloed. Van de hiervoren reeds genoemde godsdienstige schoolvereniging Djamiatoeddinijah te Blang Pasèh bekleedde hij het voorzitterschap. Zijn verhouding tot de oude zelfbestuurder van Keumangan, Teukoe Oemar, liet te wensen over. Van middelmatige lengte, slank, hoofs en innemend in zijn optreden ook tegenover Europeanen, deed niets in hem de fanatieke Atjèhse oelama vermoeden, die in staat zou zijn een massale volksbeweging te ontketenen en te leiden. Een uitstekend spreker, zowel in het Maleis als in het Atjèhs, was hij echter slechts de schrijfkunst in Arabische karakters meester. Naast hem waren de beide meest op de voorgrond tredende leden van het hoofdbestuur Teukoe Moehamad Amin en Teungkoe Isma'el Jacoeb, die beiden in de godsdienstige wereld een vooraanstaande plaats innamen. Eerstgenoemde Teukoe Moehamad Amin, ± 35 jaar oud, die stamde uit het oelèëbalanggeslacht van Pidië, was gehuwd met de gewezen echtgenote van Teukoe Beureudan, zelfbestuurder van Triëng Gadèng (onderafdeling Meureudoe) en oefende te Sigli het beroep van medicijnverkoper uit. Geen oelama in de eigenlijke zin van het woord, ontleende hij zijn aanzien meer aan zijn afkomst, zijn maatschappelijke positie en aan zijn organisatorische capaciteiten dan aan zijn geestelijk leiderschap. Laatstgenoemde, de jeugdige oelama Teungkoe Isma'el Jacoeb

daarentegen, die uit Lhö' Soekön afkomstig was, studeerde ter Sumatra's Westkust en in Egypte en trok door zijn gedegen publicaties over Atjèhse godsdienstige aangelegenheden, in het bijzonder in de „Penjedar", zeer de aandacht.

De beweging zocht een eerste vormgeving aan haar streven in de te Bireuën opgerichte „Pergoeroean normal Islam" (Normaal Islam school), een middelbare godsdienstschool, die de opleiding van godsdienstonderwijzers, overeenkomstig de beginselen der vereniging, ter hand nam. Naast de zuiver godsdienstige vakken werden ook geschiedenis, aardrijkskunde, economie enz. aan deze instelling onderwezen. Als voornaamste leerkrachten aan deze moderne godsdienstschool traden, naast Teungkoe Isma'el Jacoeb en Teungkoe Hadji Aboe Bakar, een oelama uit Bireuën, op Teungkoe Moehamad Noer, schoonzoon van Teungkoe Moehamad Daoed Beureu'èh, die eveneens zijn opleiding genoot in Egypte en jaren terug in het Idische wegens gezagsvijandige uitlatingen was gesignaleerd en voorts Teukoe Moehamad uit het oelèëbalanggeslacht van Peusangan, die enige jaren aan de rechtshogeschool te Batavia had gestudeerd, zonder evenwel een titel te behalen. Teukoe Tjhi' Peusangan, op de welhaast vergeten antecedenten van Teungkoe Moehamad Noer geattendeerd, meende voor hem te kunnen instaan.

De nieuwe beweging bleek al ras in te slaan en in een behoefte te voorzien, de oelama's oud en jong, zowel de meer conservatieve als de meer vooruitstrevende betuigden hun sympathie en haastten zich om zich bij de beweging aan te sluiten. Allerwege, doch in het bijzonder op Atjèh's Noordkust, schoten de afdelingen als paddestoelen uit de grond, Teungkoe Moehamad Daoed Beureu'èh, in de regel begeleid door Teungkoe Isma'el Jacoeb, maakte propagandareizen door geheel Atjèh, welke ware triomftochten bleken te zijn. Zelfs in de Gajö- en Alaslanden, waar de hogergenoemde Moehamad Din hierin een middel zag om zijn invloed te versterken, alsmede in de onderafdelingen Tjalang en Meulaböh van Atjèh's Westkust werden afdelingen opgericht. Slechts in de meer naar het Zuiden gelegen onderafdelingen van Atjèh's Westkust, die met haar sterk Menangkabaus-Tapanoelische inslag ook in godsdienstig opzicht meer op Sumatra's Westkust waren georiënteerd, won de beweging weinig aanhang. De meeste zelfbestuurders namen tegenover de Poesa een welwillende houding aan, velen aanvaardden het adviseurschap van de plaatselijke afdeling. De hoop hiermede de godsdienstige beweging onder hun leiding en toezicht te houden speelde hierbij vermoedelijk een belangrijke rol. Aan Toeankoe Mahmoed, die met deze beweging sterk sympathiseerde, werd het beschermheerschap aangeboden. Ook in de Indonesische pers trok de Poesa, die zelf een eigen maandblad uitgaf, zeer de aandacht en vond zij warme steun. Het jaarcongres, in 1940 te Sigli gehouden, was een groot succes. Vanuit de verste uithoeken van Atjèh stroomden de afgevaardigden en belangstellenden toe.

De houding tegenover het bestuur en de oelèëbalangpartij was, afgezien van kleine wrijvingen, correct. In haar optreden naar buiten deed aanvankelijk niets vermoeden, dat deze beweging eens de belichaming van het anti-Nederlandse verzet en een stormram tegen de

oelèëbalangklasse zou worden. Bij de installatie van Teukoe Moehamad, de 2e zoon van de in 1938 — gelijk we in de vorige § reeds zagen — van zijn waardigheid ontheven zelfbestuurder van het landschap Keumangan, Teukoe Oemar, bracht Teungkoe Moehamad Daoed Beureu'èh de gelukwensen van de bevolking over. Ook bij de installatie van Teukoe Panglima Pòlèm Moehamad Ali als sagihoofd van de XXII Moekims Seulimeum was hij aanwezig. Teungkoe Isma'el Jacoeb schreef ter gelegenheid van de bevestiging van Teukoe Tjhi' Moehamad Basjah, schoonzoon van Teukoe Tjhi' Peusangan, als zelfbestuurder van het landschap Keureutòë, hetwelk het grootste gedeelte van de onderafdeling Lhõ' Soekõn omvat, een geschiedenis van dit landschap. Teukoe Moehamad Amin, als voorzitter van het congres te Sigli, ontnam tijdens één der grote bijeenkomsten in Koeta Asan, de ruïne van een in de onmiddellijke nabijheid van de afdelingshoofdplaats Sigli gelegen oud Atjèhs fort, aan één der sprekers mr. S. M. Amin, advocaat en procureur te Koetaradja (zie blz. 56), het woord, omdat deze in zijn toespraak teveel een politieke tendens legde.

De kiem van de verzetsactie zou echter blijken te liggen in de aan de Poesa verbonden jeugdbeweging. Reeds spoedig namelijk was, ten einde het godsdienstig besef bij de jeugd hoog te houden en haar ontwikkeling en ontspanning onder religieuze leiding te verschaffen, onder de naam Pemoeda Poesa, een Poesa-jeugdbeweging ontstaan, op zekere hoogte te vergelijken met de grote Christelijke jeugdorganisaties in Nederland. Aan deze jeugdbeweging was ook een padvindersorganisatie, Kasjafatoel Islam genaamd, verbonden. Spoedig zag men dan ook overal in Atjèh de geuniformeerde Poesa-jongeren, die bij de installatie van Teukoe Panglima Pòlèm Moehamad Ali zelfs voor een erewacht zorgden. Het karakter van jeugdorganisatie bracht echter al mede, dat de meer vooruitstrevende en militante, onder de druk van het adatgezag uit willende elementen hierin een wijkplaats en een uitweg voor hun gevoelens zochten, waardoor deze jeugdbeweging reeds spoedig een meer militant, gezagsvijandig karakter begon aan te nemen. Het hoofdkwartier werd gevestigd te Idi, de woonplaats van de voornaamste leider. Deze de ruim 30-jarige Hoesin al Moedjahid, zijn benaming de „strijder voor Allah" in de djihad (Ar. heilige oorlog) zegt het reeds, behoorde tot de militante jong-Islamitische schakering onder de Atjèhse jongeren. Ook de 45-jarige oelama Teungkoe Abdoel Wahab, godsdienstonderwijzer in Seulimeum, die spoedig in deze beweging een vooraanstaande plaats zou innemen, was van fel anti-Nederlandse gevoelens bezield. De vestiging van het hoofdkwartier te Idi betekende tevens een waarschijnlijk welbewuste onttrekking aan het toezicht van Teukoe Tjhi' Peusangan. De zelfbestuurder van Idi Rajeu', Teukoe Tjhi' Moehamad Daoed Sjah, immers was niet zo nauw met de geboorte van de Poesa verbonden als Teukoe Tjhi' Peusangan, zodat van deze een minder scherpe contrôle behoefde te worden gevreesd.

En zo begon zich geleidelijk in de Poesa-organisatie een het gezag vijandige stroming te openbaren, welke zich zowel richtte tegen het Nederlandse bestuur als tegen de oelèëbalanggroep. Hiermede nu zijn we aan een verschijnsel gekomen dat enige nadere ontleding behoeft.

Wat deed ten slotte zowel de behoudende oelama als de vooruitstrevende, het adatgezag ontgroeide jongere een eenheidsfront tegen het adatrechtelijk gezagsapparaat van de oelèëbalanggeslachten vormen? We moeten hierbij wat verder in de geschiedenis van Atjèh teruggaan. Globaal gesproken waren de drie hefbomen van het verzet, welke aan de Atjèh-Oorlog zijn fanatiek en langdurig karakter verleenden, de oelama's, de oelèëbalangs en het soeltanaat. Van deze drie vormden de oelama's de sterkste, het soeltanaat de zwakste hefboom. Na de onderwerping van de pretendent-soeltan zetten de oelama's en nog enkele oelèëbalangs de strijd voort en moesten deze, voor zover niet tot een compromis bereid, stuk voor stuk worden bedwongen. Gedurende en na de Atjèh-Oorlog had met de oelèëbalanggroep geleidelijk een verzoening plaats, waarbij deze kon worden tot het Indonesische gezagsapparaat, waardoor het Nederlandse bestuur zich deed gelden. In de oelamagroep daarentegen bleef hetzij onder, hetzij boven de oppervlakte het anti-Nederlandse sentiment smeulen, zodat dit slechts scheen te wachten op een catastrophale ommekeer in de verhoudingen als de oorlog met Japan om in een laaiende brand naar buiten te slaan. Terwijl derhalve de oelèëbalanggroep zich steeds inniger met het Nederlandse gezag verbond, bleef in de oelamagroep de anti-Nederlandse traditie gehandhaafd. Wat is dus natuurlijker dan dat zich tussen deze twee in de Atjèh-Oorlog samengaande groeperingen een — overigens in de geschiedenis van Atjèh niet nieuwe — antithese ontwikkelde, waarbij de oelama's de oelèëbalangs als verraders beschouwden? Toch zou men verkeerd doen met aan te nemen, dat deze antithese tot een open conflict *moest* leiden. Het zijn slechts de omstandigheden geweest, welke deze catastrophale ontwikkeling hebben mogelijk gemaakt. Al kunnen we het verloop der gebeurtenissen niet voorzien, zo is het toch niet waarschijnlijk te achten, dat, indien de oorlog met Japan niet was uitgebroken, deze antithese niet langs evolutionnaire weg door hervorming, instede van langs revolutionnaire weg door geweld had kunnen worden opgelost.

Zo is het dus te verklaren, dat al deze verschillende stromingen, zowel de behoudende als de vooruitstrevende oelama's, zowel de conservatieve als de modern nationalistische, het adatgezag ontgroeide jongeren, in de Poesa de belichaming van hun streven konden vinden. We zouden echter verkeerd doen met aan te nemen, dat al deze stromingen bewust in de Poesa een verbond aangingen. Het grootste gedeelte van de vorengeschetste elementen deed onbewust zijn werking gelden. Eerst achteraf in het licht van de gebeurtenissen der laatste jaren is een analyse ook van de vooroorlogse ontwikkeling mogelijk. Toch begon zich ook toen reeds deze ontwikkelingsgang naar buiten te openbaren. Voor een enkele rechtzinnige oelama werd het duidelijk, dat de beweging met figuren als Hoesin al Moedjahid in de leiding het verkeerde pad opging; een verbastering van zijn benaming tot Hoesin al Moedadjal, Hoesin de Antichrist, is in deze tekenend. Ook in de verhouding tussen de Poesa en de loyale over een wat dieper inzicht beschikkende oelèëbalangs ontstond geleidelijk aan een verkoeling. In hun hoop om via de Poesa de leiding van en het toezicht op de godsdienstige beweging in handen te krijgen, zagen zij zich

teleurgesteld. Teukoe Tjhi' Peusangan trok zich meer en meer terug, welk voorbeeld door vele oelèëbalangs werd gevolgd. De zetel van het dagelijks bestuur was trouwens reeds naar Sigli, de woonplaats van Teungkoe Moehamad Daoed Beureu'ëh en Teukoe Moehamad Amin, overgebracht. Veilig mag worden aangenomen, dat deze wijziging in het karakter der Poesa, zo zij al niet van de aanvang af in de bedoeling harer promotors heeft gelegen, dan toch de volle instemming van deze hoofdbestuursleden genoot. Tot de oelèëbalangs, die de beweging bleven steunen, behoorden natuurlijk ook de enkelen, die tot op zekere hoogte het revolutionnaire sentiment van de Poesa tot het hunne hadden gemaakt. Zij voorzagen daarbij niet en konden ook niet voorzien, dat in de eindstrijd tussen beide groeperingen de hartstochten zo hoog zouden oplaaien, dat de haat der Poesa zich zou richten tegen de oelèëbalangklasse als zodanig, zonder onderscheid te maken tussen de persoonlijke instelling van de leden dezer klasse. Ook Toeankoe Mahmoed bleef de beweging trouw en zag hierin hetzij bewust, hetzij onbewust de mogelijkheid zich een organisatie te scheppen, die hem in zijn beroep op het volk over de hoofden der oelèëbalangs heen van dienst zou kunnen zijn.

Men zal allicht de vraag stellen hoe het kwam, dat het potentieel gevaarlijk karakter van deze organisatie niet tijdig voldoende werd onderkend. Verschillende factoren zijn hiervoor aan te wijzen. We constateerden reeds in de aanhef van deze beschouwingen, dat het bestuur voor zijn inlichtingen omtrent de onder de bevolking levende stromingen, bij gebreke van een P(olitieke I(nlichtingen) D(ienst), voornamelijk was aangewezen op de oelèëbalangs, doch dat deze stromingen in verband met haar karakter, hoe langer hoe meer aan het toezicht van de oelèëbalangs ontglipten. Nog een andere factor speelt hier echter een rol. De overheid beschikte over geen enkel centraal apparaat om op de geestelijke, politieke en sociale instelling van de oelama's toezicht te houden, laat staan haar te leiden. Weliswaar waren de oelèëbalangs hoofd van de godsdienst in hun gebied, doch in verband met de evenbedoelde geleidelijk gegroeide antithese tussen oelèëbalangs en oelamagroep, had de oelèëbalang op de oelama's weinig vat.

Wel heel sterk deed zich hier het gemis gevoelen aan een betrouwbare, godsdienstige adviseur, zoals deze taak een lange reeks van jaren door de invloedrijke soeltanstelg Toeankoe Radja Keumala was vervuld. Na diens overlijden werd echter het instituut van godsdienstig adviseur niet langer bestendigd, hetgeen ons de kans deed missen om door rechtstreeks contact op de hoogte te blijven van de stromingen onder de potentieel gevaarlijkste en onverzoenlijkste Atjèhse groepering. Ook dit weer is een analyse, welke zich thans achteraf gemakkelijk laat stellen, doch een waarheid welke destijds in het geheel niet zo voor het grijpen lag. Eerst op het allerlaatste moment, kort voor de Japanse inval, werd aan de herhaalde aandrang van Toeankoe Mahmoed gevolg gegeven en aan een andere soeltanstelg Toeankoe Abdoel Azis, imeum van Atjèh's grootste moskee, de Meusigit Raja te Koetaradja, inofficieel de functie van godsdienstig adviseur opgedragen, waartoe hij tot hoofdpanghoeloe bij de landraad te Koetaradja werd benoemd.

De overwegingen, welke hierbij Toeankoe Mahmoed hebben geleid, waren ongetwijfeld geenszins bezorgdheid over de houding van de oelamapartij en de onder deze groep heersende stromingen. Vermoedelijk heeft bij dit advies de doorslag gegeven de wens de functie, eens door Toeankoe Radja Keumala bekleed, thans, door een andere telg uit het soeltansgeslacht, opnieuw te doen vervullen. Toeankoe Abdoel Azis echter, die zelf niet als een oelama in de betekenis, welke daaraan in Atjèh wordt gehecht, kon worden aangemerkt, genoot, hoewel bekend als „além", lang niet het aanzien van zijn eminente voorganger. Al valt het moeilijk om op grond van de korte spanne tijds dat hij zijn functie uitoefende een oordeel te vormen, toch rijst de vraag of hij de capaciteiten zou hebben bezeten, om van zijn taak dat te maken, wat hierin besloten lag.

Bij dit alles zal echter op de voorgrond moeten staan, we constateerden het reeds, dat men verkeerd zou doen met aan te nemen, dat dit potentieel gevaarlijk karakter van de Poesa tot een uitbarsting *moest* leiden. Alle tekenen wijzen er op, dat bij een normale ontwikkeling van de gang van zaken langs evolutionnaire weg de antithese zou zijn overbrugd, waarbij de Poesa als katalysator het hervormingsproces zou hebben bespoedigd.

Thans tot slot nog een enkele opmerking over de verhouding tussen Poesa en Moehammadijah. De Poesa, in het leven geroepen als tegenwicht tegen de modern religieuze tendens der Moehammadijah, streefde deze in een ommezien voorbij en was onbetwist de krachtigste en invloedrijkste godsdienstige beweging in Atjèh. Stonden echter beide organisaties in het begin min of meer vijandig tegenover elkaar, naarmate de Poesa zich in meer radicale zin ontwikkelde werd deze tegenstelling geleidelijk aan minder en groeiden de beide bewegingen naar elkaar toe, met het gevolg dat op het laatst zelfs een zekere samenwerking te bespeuren viel.

§ 4. De economische toestand.

Wanneer we, in aansluiting op de zeer recente gegevens vervat in het werk van resident Jongejans (blz. 141-248), een overzicht geven van Atjèh's economische positie gedurende de laatste jaren voor de oorlog, dan is wel het meest opvallende verschijnsel de vlucht welke Atjèh's rijstexport heeft genomen. Terwijl in 1938 en de onmiddellijk daaraan voorafgaande jaren Atjèh juist in eigen behoefte kon voorzien, was er in 1939 een export-overschot van 5.600 ton, hetwelk in 1940 en 1941 respectievelijk opliep tot rond 24.000 en 36.000 ton, terwijl voor 1942 een export-overschot van niet minder dan 45.000 ton werd geraamd. Reeds onder gouverneur Van Aken werd de opvoering van de rijstproductie door intensivering van de verbouwing middels zaadselectie en irrigatiewerken zowel als door uitbreiding van het sawahareaal, in samenwerking en overleg met de landbouwvoorlichtingsdienst, met kracht ter hand genomen. Onder de residenten Jongejans en Pauw werd deze actie met steeds toenemend succes voortgezet. Projecten voor uitgebreide irrigatiewerken werden uitgewerkt. Het was echter eerst de dringende noodzaak om, in verband met de dreigende oorlog, Sumatra voor zijn voedselvoorziening onafhankelijk te maken, welke

voor al deze plannen de volle steun van de departementen van economische zaken en van verkeer en waterstaat deed verwerven. Over een aantal jaren verdeeld zouden de credieten benodigd voor de verschillende irrigatiewerken in versneld tempo worden beschikbaar gesteld. De irrigatiespecialist ir. W. F. Graadt van Roggen werd tot eerstaanwezend waterstaatsingenieur benoemd. Van deze werken, welke de bevloeiïng inhielden van rond 40.000 H.A., waren de voornaamste:

No.	Naam	Onderafdeling	Te bevloeien areaal
1.	Arakoendō / Djambō Ajè	Idi / Lhō' Soekōn	7.500 H.A. / 12.500 „
2.	Pasè	Lhō' Seumawè	6.000 „
3.	Kroeëng Toean	Idem	1.500 „
4.	Djeumpa	Bireuën	8.000 „
5.	Diverse kleinere bevloeiïngswerken	Idem	4.500 „
		Totaal	40.000 H.A.

Met de totstandkoming van deze werken, waarmede goede vorderingen werden gemaakt en waarvoor de volle medewerking der hoofden werd verkregen, hoopte men voor een aanzienlijk deel in het rijsttekort van Sumatra's Oostkust, hetwelk 180.000 ton per jaar bedroeg, te kunnen voorzien.

Deze enorme ontwikkeling van de rijstexport naar de Oostkust bracht verschillende vraagstukken met zich mede. Allereerst het vraagstuk van het transport, voorts het vraagstuk van de contrôle op de export met het oog op de zorg voor een gelijkmatige verdeling van de uitvoer over het gehele jaar en ten slotte het vraagstuk van de contrôle op de kwaliteit, aangezien voor de consumptie ter Oostkust slechts machinaal gepelde rijst in aanmerking kwam. Ten einde aan al deze moeilijkheden het hoofd te bieden werd de uitvoer aan een licentiestelsel gebonden, het maandelijks exportquotum werd verdeeld over de verschillende pellerijen, voornamelijk naar verhouding hunner capaciteit, de uitbreiding en vernieuwing van het pelapparaat werden onder contrôle gesteld en aangepast aan de behoefte, export mocht alleen plaatshebben per spoor tegen speciaal lage tarieven, waardoor een eenvoudige contrôle was verzekerd, credieten voor de uitbreiding van het wagenpark der A(tjèh) S(taats) S(poorwegen) werden toegestaan, maximum-prijzen werden vastgesteld. De regeling voldeed uitstekend, van alle zijden werd de grootst mogelijke medewerking ondervonden.

Deze export naar Sumatra's Oostkust was voornamelijk afkomstig uit de afdeling Noordkust van Atjèh en de onderafdeling Idi van de afdeling Oostkust van Atjèh, welke per A.S.S. exporteerden en voorts uit de onderafdeling Gajō Loeös en Alaslanden, van waaruit de export per vrachtauto moest geschieden. Niet het gehele exportoverschot ging echter naar de Oostkust, de uitvoer van Atjèh' Westkust bleef, naar van zelf spreekt, voornamelijk gericht op de residentie Sumatra's Westkust, welke export overzee plaatsvond. Ook deze export werd

aan een licentiestelsel gebonden. Slechts de afdeling Groot-Atjèh, de onderafdelingen Singkel, Simaloer en Zuidelijke Atjèhse Landschappen van de afdeling Westkust van Atjèh en de onderafdelingen Tĕmiang en Langsa van de afdeling Oostkust konden niet of nauwelijks in eigen rijstbehoefte voorzien.

Was en bleef derhalve de rijstbouw de voornaamste bron van bevolkingsinkomsten, daarnaast verschaften de verschillende andere bevolkingscultures belangrijke neveninkomsten. In de afdeling Noordkust moest als zodanig in de allereerste plaats worden genoemd de pinangcultuur, waarvan Atjèh in 1939 (de laatste te onzer beschikking staande cijfers) rond 25.000 ton exporteerde met een gemiddelde prijs van *f* 5,— per 100 kg.; in de afdeling Oostkust de bevolkingsrubbercultuur, waarvan het exportquotum voor geheel Atjèh in 1939 was gesteld op ruim 1,3 millioen kg. bij een gemiddelde prijs van *f* 29,20 per 100 kg.; in de afdeling Westkust de nilam- of patchoelicultuur, waarvan in 1939 115 ton blad met een gemiddelde prijs van *f* 12,50 per 100 kg. en bijna 19 ton olie met een gemiddelde prijs van *f* 950,— per 100 kg. werden geëxporteerd. De inkomsten uit de copra-export, voornamelijk van belang voor de onderafdelingen Koetaradja en Sabang in Groot-Atjèh, de onderafdeling Sinabang en de tot de onderafdeling Singkel behorende Banjak Eilanden ter Westkust van Atjèh, alsmede voor verschillende onderafdelingen ter Noordkust, welke in 1939 12.150 ton beliep met een gemiddelde prijs van *f* 3,50 per 100 kg., waren, in verband met de lagere prijzen, weinig bevredigend. Van geringer of meer plaatselijk belang waren de export van aardappels, kapok, peper, specerijen en 2e gewassen*).

Behalve uit de diverse bevolkingscultures werden belangrijke inkomsten verkregen uit de vee-export. Ook voor haar voorziening van slachtvee namelijk was Sumatra's Oostkust in hoofdzaak op Atjèh aangewezen. In 1939 bedroeg de export naar de Oostkust 8786 runderen en 7069 buffels, voornamelijk uit de afdeling Noordkust en de onderafdeling Seulimeum van de afdeling Groot-Atjèh. Bovendien werden dat jaar, voor het merendeel uit dezelfde gebieden, bijna 10.000 geiten uitgevoerd naar Penang. De houtexport en de export van bosproducten waren vooral van belang voor de afdeling Oostkust en de onderafdelingen Singkel en Simaloer ter Westkust. Ten slotte vestigen we de aandacht op de visserij en de zoutaanmaak als bronnen van bevolkingsinkomsten en op Atjèh's belangrijke export van gezouten eendeneieren en slachtkippen, voor het vervoer van welke laatste door de A.S.S. speciale wagons waren ingericht.

De ondernemingslandbouw, in vogelvlucht beschouwd, was vooral van belang voor de onderafdelingen Tĕmiang en Langsa met haar uitgestrekte rubber- en oliepalmondernemingen aansluitend bij het cultuurgebied van Sumatra's Oostkust, de onderafdelingen Meulabōh en Singkel ter Westkust eveneens met rubber- en oliepalmondernemingen en de onderafdeling Takéngōn met het Gouvernements hars- en

---

*) De eens zo bloeiende pepercultuur was ten gevolge van peperziekte en dalende peperprijzen bijna geheel verlopen. Men leze hierover: Kreemer, „Atjèh", deel I, blz. 477 e.v. In 1939 bedroeg de uitvoer nog slechts 833 ton tegen een gemiddelde prijs van *f* 7,— per 100 kg.

terpentijnbedrijf, verschillende grotere en kleinere koffieondernemingen, benevens een theeonderneming. De onderafdelingen Idi (rubber) en Lhō' Soekōn (rubber en vezel) telden slechts een enkele onderneming. In totaal waren er in Atjèh ultimo 1939 133 cultuurondernemingen met een oppervlakte van minder dan 2000 H.A. en 17 met een areaal van 2000 H.A. of meer. Het totaal beplant areaal bedroeg op die zelfde datum : rubber 34.060 H.A., oliepalmen 11.325 H.A., koffie 2.745 H.A., vezel 1.620 H.A. en thee 850 H.A. Erfpachtsaanvragen tot een totaal van 22.018 H.A., voornamelijk van de N.V. Handelsvereniging Amsterdam ter Westkust van Atjèh en in de onderafdeling Lhō' Seumawè en van de N.V. Société financière des caoutchoucs eveneens ter Westkust, waren nog in behandeling. Ondernemingen van mijnbouw ten slotte waren gevestigd in de onderafdelingen Tĕmiang (B.P.M.-boorterrein Rantau), Langsa (B.P.M.-boorterrein Perlak), Lhō' Seumawè (N.K. P.M.-boorterrein geprojecteerd) en Meulabōh (goudwinningsbedrijf van de N.V. Marsman's algemene exploratie maatschappij).

De betekenis van deze ondernemingen van land- en mijnbouw voor de bevolkingswelvaart behoeft hier geen verdere toelichting. Slechts moge nog worden gewezen op de verstrekkende plannen van het Gouvernements hars- en terpentijnbedrijf, hetwelk zich in nog geen tien jaren tijds, onder de krachtige en bekwame leiding van de heer H. Oosterling, van een proefbedrijfje tot een eerste rangs bedrijf heeft ontwikkeld, met een productie in 1941 van 10.632 ton zuiver product tegen 2.143 ton in 1936, 518 ton in 1931 en 126 ton in 1926. Deze 10.632 ton zuiver product, waarvan de kostprijs franco afscheephaven (Lhō' Seumawè) 9,77 cent per kg. bedroeg, omvatten 7.910 ton hars, 2.410 ton terpentijn en 312 ton gedecanteerde balsem. Het totaal dennenareaal (pinus merkusii) in Takèngōn bedroeg rond 70.000 H.A., waarvan 40.000 in ondernemingen waren opgenomen en 35.000 H.A. in tap waren. Ook bij een nog verdere uitbreiding der productie waren ruime afzetmogelijkheden aanwezig, de harsproductie was namelijk nog niet voldoende om in de binnenlandse behoefte aan hars (Java-batikindustrie) te voorzien; de terpentijn werd aanvankelijk afgezet naar Nederland, doch vond na de bezetting een willig afzetgebied in Australië. In het kader van het zogenaamde „25 millioen-plan" waren voorts de eerste credieten uitgetrokken voor de voorbereidende werkzaamheden voor de oprichting van een papierfabriek in de onderafdeling Idi aan de monding van de in het Takèngōnse ontspringende Djambō Ajé, waartoe deze rivier voor het vlotten van het hout geschikt gemaakt zou worden. Verband hiermede hielden voorts de plannen voor het in exploitatie brengen van het pinusareaal in de onderafdeling Gajō Loeös en Alaslanden, waar een areaal van nog ± 30.000 H.A. voor exploitatie in aanmerking kwam en hetwelk door een kabelbaan met het stroomgebied van de Djambō Ajé zou worden verbonden.

Resumerende kunnen we vaststellen, dat de economische toestand van Atjèh gunstig was te noemen met ruime perspectieven voor verdere ontwikkeling. Met de rijstbouw, overeenkomstig het oude Atjèhse gezegde „pangoelèë hareukat meugōë" nog steeds de voornaamste bron van inkomsten, als basis en de verschillende neveninkomsten daarom-

heen gegroepeerd was onder alle omstandigheden de bevolkingswelvaart verzekerd. Volgens de berekeningen van Atjèh's laatste landbouwconsulent ir. A.L.W. Seyffardt, die in de economische ontwikkeling van de laatste jaren zo'n belangrijk aandeel heeft gehad, was het bevolkingsinkomen het hoogst in Atjèh's Westkust en het laagst in de afdeling Groot-Atjèh. Inderdaad vormde Groot-Atjèh de zwakke plek in Atjèh's economisch bestel. Nauwelijks in staat in eigen rijstbehoefte te voorzien, aan neveninkomsten voor wat de onderafdeling Koetaradja betreft voornamelijk aangewezen op de klappercultuur en voor wat de onderafdeling Seulimeum aangaat op de veeteelt, waren de economische perspectieven voor deze afdeling weinig gunstig. De enige oplossing zou zijn een grootscheepse bevloeiïng van de Groot-Atjèh vallei, door Toeankoe Mahmoed tot in de Volksraad met kracht van argumenten bepleit. De in verhouding tot het economische rendement zeer hoge kosten, deden deze plannen voorlopig op de achtergrond stellen. Het lag echter in de bedoeling om hier het politieke boven het economische rendement te stellen en ook aan de ontwikkeling en uitvoering van deze plannen prioriteit te verlenen.

Ten slotte nog een enkel woord over de met de irrigatieplannen ten nauwste samenhangende plannen tot Javanenkolonisatie. De in de aanhef van deze § bedoelde bevloeiïngswerken boden voor een Javanenkolonisatie in het groot geen ruimte, aangezien het grootste gedeelte van het nieuw te bevloeien areaal reeds door Atjèhse landbouwers was bezet. Naast deze werken waren echter nog een aantal andere bevloeiïngswerken speciaal ten behoeve van Javanenkolonisatie in studie. Als belangrijkste project noemen we hierbij de irrigatie- en kolonisatieplannen voor het grensgebied van de onderafdelingen Zuidelijke Atjèhse Landschappen (Troemòn) en Singkel.

Een modernisering van het verkeersapparaat bleef nog steeds dringende eis. Ook hier zal echter wel de oorlog een oplossing forceren. De enorme kapitaalsinvestatie noodzakelijk voor de vernieuwing en het herstel van de baan en het materieel van de A.S.S., welke gedurende de oorlog sterk zijn achteruitgegaan, zal opnieuw de vraag naar voren brengen of niet zal kunnen worden volstaan met de toch onvermijdelijke modernisering van de zogenaamde „asweg" van Koetaradja naar Medan. Ook hiermede zullen echter, in verband met het bij het uitvallen van de Atjèh-tram te verwachten enorme goederenvervoer, ettelijke millioenen gemoeid zijn.

Met het doortrekken van de weg langs Atjèh's Westkust, van Roendéng in de onderafdeling Singkel naar Sidikalang in de residentie Tapanoeli, was een aanvang gemaakt. Voor deze uiterst belangrijke wegverbinding, welke de afdeling Westkust door een rechtstreekse verbinding met de Karo-hoogvlakte uit haar isolement zou verlossen, was uit de rubbergelden een bedrag van *f* 750.000,— beschikbaar gesteld. Terecht was aan de uitvoering van deze wegverbinding voorrang verleend boven de voltooiïng van de verbinding Sigli-Meulabōh, de zogenaamde „transversaalweg". Zoals bekend was deze verbinding vanuit Sigli over Lam Meulō en Tangsé tot voorbij Geumpang (98 km.) gevorderd en was aan de Meulabōh-zijde het gedeelte tot Koeala Toetōt (60 km.) ten behoeve van het goudwinningsbedrijf juist geheel verbe-

terd. De kosten van het ontbrekende gedeelte (47 km.) werden destijds op ruim een millioen gulden begroot, zodat ze die van het doortrekken van de Westkustweg niet veel ontliepen. Zowel uit economische als uit politieke overwegingen moest echter aan de voltooiïng van laatstgenoemde verbinding voorrang worden verleend. Ten slotte was het wegennet van het Gouvernements hars- en terpentijnbedrijf in de onderafdeling Takéngön, doorgetrokken tot ver in de Isa'vallei, reeds een belangrijk stuk gevorderd in de richting van Blang Kĕdjĕrèn. Een verdere doortrekking van dit wegennet, welke doorgaand verkeer vanuit Takéngön met de Karo-hoogvlakte zou mogelijk maken, lag uiteindelijk wel in de bedoeling, doch was naar van zelf spreekt afhankelijk van de verdere vlucht, welke dit bedrijf zou nemen en in het bijzonder van de vraag wanneer en op welke wijze het dennenareaal in de Gajö Loeös in exploitatie zou worden genomen.

§ 5. De culturele ontwikkeling.

Over het onderwijs in Atjèh kunnen we, na de zeer recente gegevens opgenomen in het boek van resident Jongejans (blz. 249-267), kort zijn. In het algemeen kan worden gezegd, dat het onderwijs zich geleidelijk herstelde van de in 1934 door de financiële omstandigheden geboden afbraak. Zowel het aantal volksscholen als het aantal vervolgscholen en Hollands-Inlandse scholen onderging gestadig uitbreiding. Ultimo 1939 bedroeg het aantal gouvernements- en landschapsonderwijsinrichtingen in Atjèh 1 M.U.L.O.-school, 4 Europese lagere scholen, 1 speciale Ambonse school, 8 Hollands-Inlandse scholen, 45 vervolgscholen, 348 volksscholen en 1 ambachtsleergang. Sedertdien had nog verdere uitbreiding plaats. Het tempo van deze uitbouw hield echter met de voortdurend toenemende drang naar onderwijs geen gelijke tred. Het in de oorlogsjaren opgezette zogenaamde „doorbrekingsplan" voor het volksonderwijs werd dan ook in Atjèh met enthousiasme begroet. Overeenkomstig dit plan werd stelselmatig onderafdelingsgewijze de onderwijsbehoefte aan een nauwkeurig onderzoek onderworpen en voor elke onderafdeling een plan voor de onderwijsvoorziening opgesteld, hetwelk over enkele jaren verdeeld uitgevoerd het analphabetisme zou moeten doen verdwijnen. Helaas heeft de oorlog aan de verdere uitvoering van deze plannen een einde gemaakt en het zal jaren duren eer de schade, door de Japanse bezetting aan het zo moeizaam opgebouwde werk toegebracht, zal zijn hersteld.

Eén der resultaten van deze steeds toenemende belangstelling, in het bijzonder voor het M.U.L.O.- en H.I.S.-onderwijs, was het ontstaan van een steeds ruimere klasse van iets meer ontwikkelden, waardoor een voortdurend betere personeelsselectie ten behoeve van de verschillende gouvernements- en particuliere betrekkingen mogelijk was. De beslist onvoldoende salariëring van het jongere personeel in overheidsdienst, waardoor een klerk met M.U.L.O.-diploma minder verdiende dan een huisjongen, was hierbij echter voor de verbetering van het gehalte van het personeel in gouvernementsdienst een remmende factor. Desondanks gelukte het de laatste jaren een stelselmatige verjonging van het personeel op de bestuurskantoren met beter opgeleide krachten tot stand te brengen, waarbij voor een ruime inschakeling van het Atjèhse element

werd zorggedragen. Ook bij A.S.S. en politie werd aan het Atjèhse element een groter plaats ingeruimd. We vonden in de 2e § van dit hoofdstuk reeds gelegenheid om op de hiertoe van Atjèhse zijde uitgeoefende aandrang te wijzen.

Naast deze opleiding aan volksschool, vervolgschool, H.I.S. en M.U.L.O. werd ook in steeds toenemende mate aandacht besteed aan de middelbare en hogere opleiding van Atjèhse jongelui. Aan medische- en rechtshogeschool, Nederlands-Indische artsenschool (Nias) en middelbare opleidingsschool voor Inlandse ambtenaren (Mosvia), zowel als aan verschillende inrichtingen van hoger en middelbaar onderwijs in Nederland waren Atjèhse jongelieden in opleiding. Te Batavia was de woning van de reeds eerder in dit hoofdstuk (blz. 8) genoemde gewezen zelfbestuurder van Peureula' Teukoe Tjhi' Moehamad Thajèb, wiens zonen allen eveneens hetzij in Nederland hetzij op Java een inrichting van hoger onderwijs bezochten, het intellectuele centrum voor de aldaar studerende Atjèhse jongelui. Ook Toeankoe Mahmoed kwam hier tijdens de zittingen van de Volksraad herhaaldelijk aan en onderhield op deze wijze het contact met de studerende jeugd. Uitdrukkelijk moge hier worden opgemerkt, dat van een gezagsvijandige beïnvloeding van de zijde van Teukoe Tjhi' Peureula' nimmer is gebleken. Voor deze hogere en middelbare opleiding vormde de plaatsingsmogelijkheid evenwel een remmende factor. Te dien aanzien echter zal het nieuwe beleid ongetwijfeld grotere mogelijkheden bieden. Voor Atjèhse geneesheren zal hetzij in M(ilitair) G(eneeskundige) D(ienst)-, hetzij in D(ienst) V(olks) G(ezondheid)-verband ruim plaats aanwezig zijn. Ook voor Atjèhse juristen zal zowel in het kader van het nieuwe bestuurskorps, als ten behoeve van de rechtspleging gelegenheid tot plaatsing bestaan. Wij wezen er in de 2e § van dit hoofdstuk reeds op, dat de samenstelling van de Atjèhse maatschappij er toe leidde, dat de middelbare en hogere studie voornamelijk bleven voorbehouden aan Atjèh 's adellijke geslachten en dat slechts in sporadische gevallen niet tot deze families behorende jongelieden een middelbare of hogere opleiding genoten.

Naast de steun van overheidswege door het gouvernement dan wel ten laste van de landschapskassen in bepaalde gevallen verleend, bestonden in Atjèh een tweetal studiefondsen voor hulp aan studerende jongelui. Het oudste van deze fondsen was het „Atjèhs studiefonds" te Koetaradja, hetwelk de laatste jaren onder leiding stond van Teukoe Nja' Arif, het sagihoofd der XXVI Moekims. Het jongste doch krachtigste was onder de naam „Studiefonds oentoek Atjèh" (Soea) gevestigd te Medan en stond onder leiding van de energieke mr. Teukoe Moehamad Hasan, adjunct-referendaris op het gewestelijk kantoor te Medan. Oudste zoon van de zelfbestuurder van het in de onderafdeling Sigli gelegen landschap Pineung, behaalde Teukoe Hasan zijn graad aan de Rijksuniversiteit te Leiden, waar hij door zijn studiezin zowel als door zijn grote belangstelling voor eigen land en adat de algemene achting van zijn leermeesters genoot. Na voltooiïng zijner studie in gouvernementsdienst getreden bleef zijn belangstelling op Atjèh gericht, waarbij hij zich echter zorgvuldig van inmenging in de politieke vraagstukken welke Atjèh beroerden

onthield. Het was ongetwijfeld niet in het minst aan het aanzien van zijn persoon te danken, dat dit in 1939 na zijn plaatsing te Medan door hem opgerichte studiefonds allerwege het vertrouwen genoot, zodat het over geheel Atjèh verspreid zijn afdelingen telde.

In dit verband moge tevens melding worden gemaakt van een andere Atjèhse te Medan woonachtige figuur, die in de opbouw van het Atjèhse onderwijsstelsel een belangrijk aandeel heeft gehad, namelijk de hoofdschoolopziener bij het Indonesisch onderwijs te Medan Aboe Bakar, wiens verdiensten in de verlening van een Koninklijke onderscheiding erkenning vonden. Opgemerkt moge hierbij worden, dat Aboe Bakar één van de weinige Atjèhers is in een leidende functie, die niet uit een oelèëbalanggeslacht is voortgekomen.

Volledigheidshalve moge ook hier nogmaals worden gewezen op het zich ook elders in de Archipel openbarende gevolg van de vorengeschetste vorming van een steeds grotere groep van min of meer intellectuele jongeren. We doelen hierbij op de moeilijkheden verbonden aan een geëigende inpassing in het maatschappelijk bestel van deze zich in hun oorspronkelijke adatmilieu niet meer thuis gevoelende jongeren, een verschijnsel hetwelk zich overal ter wereld in enig tijdperk der geschiedenis heeft voorgedaan. Deze opkomst van de, laten wij het gemakshalve noemen, „derde stand" stelde het bestuur voor een probleem, waarvoor wat Atjèh betreft tot dusverre geen oplossing werd gevonden. We vonden reeds eerder (blz. 9) gelegenheid er op te wijzen hoe het bestuursbeleid te dien aanzien in een impasse was geraakt, waaruit slechts door een democratisering van het traditionele patriarchale adatbestuur een uitweg zou kunnen worden gevonden. Ook hier weer zou blijken, zoals zo vaak in de geschiedenis, zij het hier dan ook ten gevolge van een onvoorziene, catastrophale samenloop van omstandigheden, dat een politiek beleid, hetwelk niet doelbewust voor een progressieve inschakeling van deze derde stand in de leiding van het bestuursapparaat naast en in sommige opzichten mogelijk in de plaats van het traditionele adatrechtelijke bestuursapparaat weet zorg te dragen, de tekenen des tijds niet heeft verstaan en op de duur langs revolutionnaire weg verwezenlijkt ziet, wat zich anders langs evolutionnaire weg zou kunnen voltrekken.

Nog een enkel punt verdient hier ten slotte de aandacht, namelijk het godsdienstonderwijs. Evenals elders vormden ook in Atjèh het godsdienstonderwijs en het wereldlijk onderwijs twee afzonderlijke gebieden, door afzonderlijke instanties verzorgd. Het gouvernement beperkte zich angstvallig tot het wereldlijk onderwijs en liet de zorg voor het godsdienstonderwijs der jeugd over aan die organen, die zich daarmede van oudsher hadden belast. Het gevolg van deze in beginsel ongetwijfeld niet onjuiste politiek was echter, dat de grote drang naar godsdienstonderwijs niet tevens kon worden dienstbaar gemaakt aan de popularisering van het volksonderwijs. In vele gevallen toch bleef de gouvernementsonderwijsinrichting de vreemde, niet in de gampöngsfeer opgenomen instelling, staande naast de tot het wezen der dorpsgemeenschap behorende godsdienstschool. Een opheffing van dit dualisme door een inschakeling van het godsdienst-

onderwijs in het leerplan der volksscholen had hier mogelijk, ondanks de daaraan verbonden moeilijkheden, op de duur de oplossing kunnen brengen. Een eerste poging in deze richting werd reeds gedaan door hier en daar de volksschoollocaliteiten voor godsdienstonderwijs beschikbaar te stellen.

Had het vorenstaande voornamelijk betrekking op het zogenaamde lagere godsdienstonderwijs, in de 3e § van dit hoofdstuk vonden we reeds gelegenheid om op te merken, dat, in het bijzonder de zogenaamde middelbare godsdienstscholen, vaak haarden van anti-Nederlandse propaganda vormden. We merkten reeds op, dat namelijk vooral in de oelamagroep de anti-Nederlandse geest bleef smeulen en dat door de steeds toenemende antithese tussen oelèëbalangs en oelama's de oelèëbalangs, alhoewel hoofd van de godsdienst in hun gebied, in vele gevallen niet in staat waren op godsdienstscholen en godsdienstige beweging voldoende toezicht uit te oefenen, laat staan deze te leiden. Des te moeilijker echter was deze ontwikkeling te onderkennen, aangezien het merendeel der oelèëbalangs juist voor het godsdienstonderwijs grote belangstelling koesterde. Velen hunner stelden er een eer in, om in hun gebied één of zelfs meer dan één godsdienstschool te bezitten, welke door de faam van de daaraan onderwijs gevende oelama's het aanzien ook van de oelèëbalang vergrootten. Dat deze oelama's, van wien — gelijk we reeds zagen — sommigen hun opleiding genoten in Egypte, anderen ter Sumatra's Westkust of elders in Atjèh, vaak min of meer openlijk anti-Nederlands waren georiënteerd, namen zij daarbij op de koop toe. Daar elke kritiek echter op hen zelf terugsloeg was mogelijk ook dit één van de redenen, waarom zij ten aanzien van de aard van het onderwijs op deze scholen een oogje toededen en derhalve leiding en toezicht hunnerzijds moesten falen. We ontmoetten hiervan in de 3e § van dit hoofdstuk reeds een voorbeeld in de politieke instelling van enige der leerkrachten verbonden aan de door Teukoe Tjhi' Peusangan geprotegeerde godsdienstschool te Bireuën. Een beter toezicht op dit onderwijs door een volkomen betrouwbare deskundige van de oelèëbalangs onafhankelijke instantie had misschien tijdig kunnen waarschuwen voor de geest, welke dit onderwijs op tal van scholen kenmerkte.

§ 6. De oorlog met Duitsland.

Het uitbreken van de oorlog met Duitsland bracht in deze gunstige ontwikkeling van de politieke, economische en culturele toestand in het algemeen geen reactie in ongunstige zin teweeg. Integendeel betekende het uitbreken van de oorlog, zoals we reeds zagen, op velerlei gebied, bv. op dat van onderwijs en irrigatie, een stimulans voor een versnelde uitbouw. Het nieuws van de bezetting van Nederland leidde tot spontane aanhankelijkheidsbetuigingen over geheel Atjèh. Het was trouwens welhaast ondenkbaar te achten, dat het nationaal-socialisme met zijn het Oosten weinig goeds voorspellende rasdiscriminatie in de Indonesische wereld veel sympathie zou ontmoeten. Het behoeft dus niet te verwonderen, dat ook in Atjèh de Indonesische bevolking in de oorlogsinspanning deelde en aan de geldinzamelingen ten be-

hoeve van spitfire- en andere oorlogsfondsen, zowel als aan de stads- en landwachten, luchtbeschermingsorganisatie, enz. haar medewerking verleende. In de geldinzamelingsactie sloeg Atjèh met een spitfire en een brenguncarrier lang geen slecht figuur en het deed goed te bedenken, dat ook door de Indonesische en Chinese bevolkingsgroepen hieraan in ruime mate werd bijgedragen. Voor de stads- en landwachten bestond grote animo ook onder de Atjèhse bevolkingsgroep, al bracht de aard van deze in het bijzonder tot de afdelings- en onderafdelingshoofdplaatsen en de ondernemingen beperkte organisaties een overwegende deelname van het niet-Atjèhse element met zich mede. Aan verzoeken van de zelfbestuurders om zelfstandige eenheden te organiseren kon in dit kader dan ook geen gevolg worden gegeven. De door de regering genomen bijzondere maatregelen op politiek en economisch gebied, waarvan men de redelijkheid en noodzaak inzag, ontmoetten geen weerstand.

Ook de zich steeds duidelijker aftekenende dreiging van de oorlog met Japan bracht hierin in het algemeen geen wijziging, aangezien men, overtuigd van de deelname van Amerika in geval van een oorlog met Japan, de geallieerden voldoende sterk achtte om aan een Japanse aanval het hoofd te bieden. We wezen er in de aanhef van dit hoofdstuk reeds op, dat de in verband hiermede geboden opheffing van tal van garnizoenen ogenschijnlijk geen reactie van de Atjèhse bevolking ten gevolge had en dat slechts een enkele alleenstaande uitlating deed bevroeden, dat deze ontruiming bij sommigen de hoop deed herleven op een beëindiging van de Nederlandse heerschappij. Ook verder bleek slechts in een enkel geval van gezagsvijandige agitatie en wel in Garöt in de onderafdeling Sigli, waar in verband hiermede een drietal Atjèhers door de moesapat (inheemse rechtbank) tot gevangenisstraf werd veroordeeld. Het is niet oninteressant in dit verband op te merken, dat van deze drie personen na Japan's capitulatie twee deel uitmaakten van de extremistische Pemoeda-beweging, doch de derde juist door de Pemoeda's zou zijn gedood.

Op de gevolgen van deze oorlogsmaatregelen voor een ander terrein dient nog te worden gewezen, namelijk voor de medische voorziening der Indonesische bevolking. Tot dusverre werden de D.V.G.-werkzaamheden in Atjèh nagenoeg uitsluitend uitgeoefend door de officieren van gezondheid, die nevens hun M.G.D.-taak hiermede waren belast. Slechts enkele Indisch artsen waren hiernaast uitsluitend voor D.V.G.-doeleinden werkzaam. De opheffing van de verschillende militaire posten, alsmede de te verwachten oorlogsbestemming van de overblijvende officieren van gezondheid, maakten een uitbreiding van de D.V.G.-formatie noodzakelijk. In verband hiermede werd een viertal Indisch artsen in de residentie geplaatst. Gezien de ervaringen in Groot-Atjeh opgedaan met de zeer kundige Indisch arts Moehamad Mahjoeddin, die, van Menangkabause landaard, door zijn grondige kennis van Atjèhse taal en volksleven en door zijn Mohammedaanse geloof een grote mate van vertrouwen bij de zo exclusieve Atjèhse bevolking, zelfs bij de vrouwen, genoot, koesterde men hiervan de beste verwachtingen. Gelukkig is het door hun aanwezigheid mogelijk gebleken, om, na de internering van de Nederlandse geneesheren, met

de geringe beschikbare middelen, althans nog eniger mate in de medische noden der bevolking te voorzien.

§ 7. Samenvatting.

Indien we het in de vorige paragrafen geschetste beeld van de toestand in Atjèh voor het uitbreken van de oorlog met Japan samenvatten, dan kunnen wij dat niet anders dan gunstig noemen. Op alle gebied was een duidelijke opwaartse beweging in versneld tempo te bespeuren. Weliswaar bleef nog veel te wensen over en vroegen in het bijzonder op politiek gebied nog vele vraagstukken om een oplossing, doch alles scheen er op te wijzen, dat langs de weg van een rustige evolutie deze eertijds zo uitzonderlijke residentie een groot eind op de nog lange en moeilijke weg naar de ontwikkeling tot een normale residentie had afgelegd. Veel trouwens van hetgeen door de oppervlakkige waarnemer voor „uitzonderlijk" werd versleten, is, naar ik in het bovenstaande heb trachten aan te tonen, in wezen niets anders dan een aanpassing van het bestuursbeleid aan de typische karaktertrekken van de Atjèhse maatschappij en het Atjèhse volk, welke zich nu eenmaal niet laten wegcijferen en waarmede een wijs beleid blijft rekening houden, ook al leidt dit tot „uitzonderlijkheid". Een geforceerde gelijkschakeling zou hierbij veel van het moeizaam opgebouwde kunnen verstoren. Een tendenz in deze richting was de laatste jaren aanwezig. De strikte toepassing van de uitvoeringsvoorschriften der jongste zelfbestuursregelen hield met de typisch Atjèhse verhoudingen onvoldoende rekening. De inschakeling van het gewestelijk bestuur te Medan, hetwelk noch over het voor de beoordeling der specifiek Atjèhse vraagstukken benodigde archiefmateriaal, noch over de Atjèhtraditie in de goede zin des woords van het departement beschikte en beschikken kon, leidde er vaak toe, dat typisch Atjèhse moeilijkheden onvoldoende dan wel eerst op de lange duur voldoende begrip ontmoetten.

We zijn er ons van bewust, dat het beeld in de vorige paragrafen gegeven geenszins volledig is, doch wij hebben er naar gestreefd in elk geval al die elementen naar voren te brengen, welke voor een goed begrip van de verdere ontwikkeling der gebeurtenissen tijdens en ook na de Japanse bezetting van belang zijn te achten. We moeten hierbij in het oog houden, dat veel van hetgeen hiervoren, in het bijzonder ten aanzien van de achtergrond van de politieke en godsdienstige stromingen, naar voren werd gebracht, zich eerst thans in het licht van deze verdere gebeurtenissen laat reconstrueren en dat tal van ontwikkelingen, welke zich nu betrekkelijk gemakkelijk laten analyseren, destijds geenszins zo eenvoudig waren te onderkennen.

Wanneer in het vorenstaande dan ook sommige onderwerpen aan een min of meer kritische beschouwing werden onderworpen, dan was het geenszins de bedoeling daarmede bepaalde instanties of personen in gebreke te stellen. De wens slechts heeft voorgezeten, om, door een zo nauwkeurig mogelijke ontleding van de toestanden, zoals deze zich ten tijde van het uitbreken van de oorlog met Japan voordeden, het begrip omtrent het verloop der gebeurtenissen tijdens de Japanse inval en de daarop volgende bezettingsjaren te verdiepen. Slechts op

deze grondslag toch zal het mogelijk zijn een inzicht te verkrijgen in de toestanden in Atjèh, zoals deze zich na de capitulatie van Japan hebben ontwikkeld en zoals zij zich thans aan ons voordoen.

---

deze grondslag toch zal het mogelijk zijn een inzicht te verkrijgen in de toestanden in Atjeh, zoals deze zich na de capitulatie van Japan hebben ontwikkeld en zoals zij zich thans aan ons voordoen.

§ 7. Samenvatting

Laten we het in de vorige paragrafen geschetste beeld van de toestand in Atjeh voor het uitbreken van de oorlog met Japan samenvatten, dan kunnen we dat niet anders dan gunstig noemen. Op alle gebied was een duidelijke opwaartse beweging in versneld tempo te bespeuren. Weliswaar bleef nog veel te wensen over en vroegen in het bijzonder op politiek gebied nog vele vraagstukken om een oplossing, doch alles scheen er op te wijzen, dat langs de weg van een rustige evolutie deze eertijds zo uitzonderlijke residentie een groot eind op de zeer lange en moeilijke weg naar de ontwikkeling tot een normale residentie had afgelegd. Veel trouwens van hetgeen door de oppervlakkige waarnemer voor „uitzonderlijk" werd versleten, is, zoals ik in het bovenstaande heb trachten aan te tonen, in wezen niets anders dan een aanpassing van het bestuursbeleid aan de typische karaktertrekken van de Atjehse maatschappij en het Atjehse volk, welke zich nu eenmaal niet laten wegcijferen en waarmede een wijs beleid blijft rekening houden, ook al leidt dit tot „uitzonderlijkheid". Een geforceerde gelijkschakeling zou hierbij veel van het moeizaam opgebouwde kunnen verstoren. Een tendenz in deze richting was de laatste jaren aanwezig. De strikte toepassing van de uitvoeringsvoorschriften der jongste zelfbestuursregelen hield met de typisch Atjehse verhoudingen onvoldoende rekening. De inschakeling van het gewestelijk bestuur te Medan, hetwelk toch niet over het voor de beoordeling der specifiek Atjehse vraagstukken benodigde archiefmateriaal, noch over de Atjehkenners in de goede zin des woords van het departement beschikte en beschikken kon, leidde er vaak toe, dat typisch Atjehse moeilijkheden onvoldoende dan wel eerst op de lange duur voldoende begrip ontmoetten.

We zijn er ons van bewust, dat het beeld in de voorgaande paragrafen gegeven geenszins volledig is, doch wij hebben er naar gestreefd in elk geval al die elementen naar voren te brengen, welke voor een goed begrip van de verdere ontwikkeling der gebeurtenissen tijdens en ook na de Japanse bezetting van belang zijn te achten. We moeten hierbij in het oog houden, dat veel van hetgeen hiervoren, in het bijzonder ten aanzien van de achtergrond van de politieke en godsdienstige stromingen, naar voren werd gebracht, zich eerst thans in het licht van deze verdere gebeurtenissen laat reconstrueren en dat tal van ontwikkelingen, welke zich nu betrekkelijk gemakkelijk laten analyseren, destijds geenszins zo eenvoudig waren te onderkennen.

Wanneer in het voorgaande dan ook sommige onderwerpen aan een min of meer kritische beschouwing werden onderworpen, dan was het geenszins de bedoeling daarmede bepaalde instanties of personen in gebreke te stellen. De opzet slechts heeft voorgezeten, om door een zo nauwkeurig mogelijke ontleding van de toestanden, zoals deze zich ten tijde van het uitbreken van de oorlog met Japan voordeden, het begrip omtrent het verloop der gebeurtenissen tijdens de Japanse tijd en de daarop volgende bezettingsjaren te verdiepen. Slechts op

DEEL I

ATJEH

tijdens de

JAPANSE INVAL

„Bè' tameugòt ngòn Oelanda kaphé,
moesõh sabé moepeusaka".

(Verzoenen wij ons niet met de ongelovige Hollanders,
zij zijn onze erfvijanden, ten eeuwigen dage).

Uit een Atjèhse „hikajat prang sabi"
(zie H. T. Damsté „Atjèhsche oorlogspapieren", De Indische Gids, 1912,
deel I, blz. 779).

HOOFDSTUK II

DE EERSTE OORLOGSMAANDEN. HET BURGERFRONT

De opmerking, waarmede we het vorige hoofdstuk besloten, moet in dit hoofdstuk worden vooropgesteld. Veel immers van wat zich voor en tijdens de Japanse inval in Atjèh heeft afgespeeld ligt nog in het duister en het is uiterst moeilijk om de zakelijk juiste gegevens te verkrijgen, welke het mogelijk maken om het drama, hetwelk zich in die dagen in Atjèh heeft voltrokken, in zijn juiste verband te schetsen. Gaven de voor de capitulatie van onze troepen omtrent de opstandige beweging verzamelde gegevens te weinig, de na de capitulatie vrijgekomen gegevens daarentegen gaven te veel. Te veel in die zin, dat in de eerste dienstbaarheidsroes velen zich beroemden op 5e colonne-activiteit, die zij nimmer hadden bedreven dan wel tot onherkenbaar wordens toe werd aangedikt. We zullen in dit en de volgende hoofdstukken beide soorten gegevens verwerken, doch daarbij de laatste met voorzichtigheid hanteren.

Ook het uitbreken van de oorlog met Japan op 8 December 1941 scheen aanvankelijk het gunstige beeld van de algemene politieke toestand in Atjèh niet te beïnvloeden. Alle factoren echter voor het verwekken van een sfeer van onrust, welke — objectief bezien — de mogelijkheid van een catastrophale ontlading inhield van de spanningen, die — sluimerend onder de oppervlakte — de verhoudingen zouden blijken te beheersen, waren aanwezig. Ten einde dit duidelijk te maken zullen we hier achtereenvolgens in beschouwing nemen de Japanse opmars, onze militaire tegenmaatregelen en de verdere van onze zijde genomen militaire en bestuursmaatregelen in zoverre zij de bevolking raakten, hetzij door hun invloed op haar moreel, of op hare economische of andere belangen.

Het is in verband met de verdere ontwikkeling der gebeurtenissen onzes inziens gewenst vooraf iets te zeggen over de persoon van de beide hoogste gezagsdragers. Zowel de resident van Atjèh J. Pauw als de territoriaal commandant kolonel G.F.V. Gosenson behoorden tot de uitstekende kenners van Atjèh's land en volk. Bij resident Pauw, die op 30 September 1938 als opvolger van resident Jongejans tot resident van Atjèh werd benoemd, was het bestuur over Atjèh in goede handen. Als weinigen begreep hij de psyche van het Atjèhse volk. Zijn grote belangstelling voor en zijn juiste aanvoelen van de politieke stromingen en verhoudingen, welke de Atjèhse maatschappij beroerden, alsmede zijn grote kennis van de plaatselijke toestanden, deden hem het politiek beleid ten volle beheersen. Dat hij desondanks niet in staat zou blijken de krachten, welke aan het wezen van de nieuwe politiek-godsdienstige stromingen ten grondslag lagen, te

onderkennen, behoeft niet te verwonderen. Wij wezen er immers reeds op, dat deze krachten zich als het ware onbewust deden gelden en voornamelijk potentieel aanwezig waren, zodat zij dan ook zelfs aan de aandacht van de oelèëbalangs ontglipten. Zijn brede blik en zijn begrip voor de eisen van het moderne bestuursbeleid deden hem steeds doelbewuster het zwaartepunt van dit beleid verleggen naar de bevordering van de economische en de culturele belangen der bevolking. Onder zijn bestuur werd het accent steeds meer verlegd naar de behartiging van deze belangen en werden deze in steeds mindere mate ondergeschikt gemaakt aan het politiek beleid, hetwelk vroeger het gehele bestuursbeleid in Atjèh beheerste. Zijn begrip evenwel voor het typisch Atjèhse in bepaalde verhoudingen en ontwikkelingen en zijn overtuiging, dat hierin slechts geleidelijk verandering mocht worden gebracht, deden hem echter, zoals we in de „Inleiding" reeds zagen, naar veler smaak nog lang niet krachtig genoeg er naar streven de bestuursvoering aan moderne eisen te doen beantwoorden. Zijn Hegeliaans-philosophische levensopvatting onderstreepte het beschouwende element in zijn karakter en maakte hem het nemen van beslissingen moeilijk, een eigenschap welke in later jaren, door de aard van de ziekte welke zijn gestel begon te ondermijnen, werd geaccentueerd.

Kolonel Gosenson, die op 31 Mei 1936 tot territoriaal commandant van Atjèh en Sumatra's Oostkust werd benoemd, was even voortvarend en impulsief als resident Pauw beschouwend. Hij was het type van de Atjèh-officier van de oude stempel, een meester in het persoonlijke politieke spel, hetwelk het oude Atjèh kenmerkte. De taal des lands sprak hij vloeiend, gedurende een lange reeks van jaren was hij voorzitter van de examencommissie voor de Atjèhse taal. Deze grondige taalkennis, alsmede zijn grote jovialiteit kwamen hem in de omgang met de Atjèher uitstekend te stade. Opgegroeid in de sfeer der traditionele Atjèhse verzetsacties, waarin hij zich herhaalde malen onderscheidde (kolonel Gosenson was ridder M.W.O. 4e klasse en was drager van de eretekenen voor belangrijke krijgsbedrijven in Atjèh in de jaren 1911-1914 en ter Atjèh's Westkust 1925-1927), kende hij deze in haar traditionele ondergrond en verloop als weinig anderen. Het wezen van de nieuwe politiek-godsdienstige stromingen, welke in Atjèh naar voren kwamen en in de „Inleiding" uitvoerig werden geschetst, bleef hem echter vreemd. De aard van de krachten, welke de nieuwe verzetsactie zouden beheersen en haar uitwendige daden zouden bepalen, moest hierdoor ook hem ontgaan. Op verzoek van de legercommandant aangebleven, niet ingesteld op de moderne oorlogvoering en naar weldra zou blijken met een vijand in de rug, waarop hij onmogelijk vat kon krijgen, stond hij voor een ondankbare en schier bovenmenselijke taak.

De verhouding tussen de beide gezagsdragers liet niets te wensen, waardoor de wrijvingen verbonden aan de afkondiging van de staat van beleg, welke de territoriaal commandant met het hoogste gezag ook in civiele aangelegenheden bekleedde, tot een minimum beperkt bleven. Geen van beiden zou in staat blijken te voorzien wat stond te gebeuren. Het verschil in karakter tussen beide gezagsdragers zou

er echter toe leiden, dat in de kritieke dagen, die komen zouden, de territoriaal commandant met voorbijgaan van de resident een beslissing zou forceren, waarvan de gevolgen niet waren te overzien.

De onverwacht snelle Japanse opmars in het Maleise Schiereiland (19 December 1941 val van Penang, 28 December Ipoh, 11 Januari 1942 Koeala Loempoer, 15 Februari Singapore) bracht Atjèh, veilig gewaand achter het sterke Singapore, reeds dadelijk strategisch in een vooruitgeschoven positie. Geregeld hadden luchtverkenningen boven Atjèh plaats, terwijl het strategisch belangrijke Sabang herhaalde malen werd gebombardeerd, het heftigst op 22 Januari 1942. Deze dagelijkse luchtverkenningen hadden een verlammende werking op het normale leven in de verschillende kota's. In het bijzonder de berichten omtrent de diverse bombardementen op Sabang leidden er toe, dat vele neringdoenden de kota's verlieten en de gampōngbevolking niet meer ter pasar durfde te komen, waardoor het economische leven met ontwrichting werd bedreigd. Het gehele verloop trouwens van de oorlog deed de Indonesische bevolkingsgroep eerder dan de Nederlandse, die tegen beter weten in bleef geloven in het wonder, de onafwendbaarheid van een Japanse bezetting beseffen. De door radio-Penang gevoerde propaganda, welke veel algemener werd beluisterd dan door ons gewenst werd geacht, droeg daar het hare toe bij. De bij de nadering van de Japanners of na de Japanse bezetting van de Overwal „gevluchte" Atjèhers werkten, ook voor zover zij niet als 5e colonnist waren uitgezonden, doch werkelijk waren gevlucht, door hun verhalen mede om de mythe van de onoverwinnelijkheid van de Japanse strijdkrachten te vestigen. De weinig grootse ondergang van Hr. Ms. Wega van de gouvernements marine, die door Japanse bommenwerpers ter rede van Oelèë Lheuë, de havenplaats van Koetaradja, op 26 Januari werd tot zinken gebracht, versterkte, evenals het nagenoeg ontbreken van geallieerde luchtmacht, het gevoel van machteloosheid tegenover de Japanse overmacht.

De door de Japanse opmars geboden militaire tegenmaatregelen moesten onherroepelijk de onrust vergroten. Sabang met zijn belangrijke strategische ligging, zijn havenwerken en vliegveld eiste een sterke bezetting, evenals de olieterreinen in Langsa, Tĕmiang en Sumatra's Oostkust. In verband hiermede moesten wederom tal van garnizoenen worden opgeheven. Bovendien vertrok op 27 December de 6e divisie marechaussee (marechaussee-divisies waren bij het uitbreken van de oorlog in Europa gelegerd in de onderafdelingen Gajo Loeös en Alaslanden nl. te Blang Kĕdjĕrèn, Lhō' Soekōn, Takĕngōn, Lam Meulō, Meulabōh en Zuidelijke Atjèhse Landschappen nl. te Bakōngan) *), onder commando van kapitein T. J. W. F. M. Supheert, van Atjèh's Westkust (Bakōngan) naar Malakka, ten einde als guerilla-troepen de verbindingen in de rug van de vijand te bestoken. Het gevolg hiervan was dat ook de onderafdeling Zuidelijke Atjèhse Landschappen onder civiel bestuur moest worden gesteld. De controleur

*) Men verwarre de marechaussee-„divisie" niet met de normale leger-divisie. Bij het Koninklijk besluit van 9 Maart 1928 no. 59 was de sterkte van het korps marechaussee vastgesteld op 23 officieren en 1213 onderofficieren en minderen, tezamen vormende zes divisies marechaussee.

van Tapa'toean werd daartoe mede met het bestuur over deze onderafdeling belast. Alles tezamen een serie maatregelen, waarvoor een tiental jaren tevoren geen enkele civiele of militaire instantie de verantwoordelijkheid op zich zou hebben durven nemen. Gezien echter de gunstige politieke toestand, zoals deze in het vorige hoofdstuk werd geschetst, was de territoriaal commandant in overleg met de resident van mening, dat het risico verbonden aan het nagenoeg volledig inzetten van Atjèh's bezettingsmacht tegen de buitenlandse vijand moest worden aanvaard. Niets immers deed een op handen zijnde verzetsactie van de zijde der bevolking vermoeden, ook de zelfbestuurders meenden voor de houding der bevolking te kunnen instaan.

Deze militaire tegenmaatregelen moesten later, zowel ten gevolge van het verloop van de Japanse opmars als door de ontwikkelingen in Atjèh zelf, nog telkens weer worden gewijzigd. Zo kwamen na de uitvoering der vernieling van de boorterreinen in Tĕmiang en Langsa, tussen 9 en 11 Februari 1942, de met de bewaking van deze terreinen belaste troepen vrij en werden naar elders gedirigeerd. Ook werd nog ter elfder ure op 9 Februari 1942 het territoriaal commando van Sumatra's Oostkust van dat van Atjèh afgesplitst. Het stafkwartier voor Atjèh werd medio Februari gevestigd te Takéngön op de theeonderneming „Rĕdĕlōng" van de N.V. Serdang cultuur maatschappij. Deze verplaatsing van Koetaradja naar Takéngön hield verband met de plannen om na de terugtrekking uit Atjèh's laagvlakte in Atjèh's bergland de strijd voort te zetten. Het gehele accent der defensieve maatregelen werd trouwens steeds meer naar dat van de kleine oorlog in de binnenlanden verlegd.

Het volgen door de troepen van hun oorlogsbestemming schiep het probleem van de achtergebleven vrouwen en kinderen, in het bijzonder van de Indonesische beroepsmilitairen, welke laatste in enkele leegstaande kampementen werden geconcentreerd. De latere wijzigingen in de dislocatie der troepen maakten verdere verplaatsingen met alle daaraan voor de betrokkenen verbonden bezwaren en ongemak noodzakelijk. De opstandige beweging in bepaalde gebieden en de twijfel ten aanzien van de houding der bevolking in de overige delen der residentie, hadden een gevoel van onzekerheid met betrekking tot de veiligheid van vrouwen en kinderen ten gevolge, waardoor het moreel van de troepen werd ondermijnd.

Naast de beroepstroepen, militie en landstorm en de gemilitairiseerde veldpolitie was de bevolking op velerlei wijze in het militair apparaat ingeschakeld. Stads- en landwachten, kustbewaking, vernielingsbrigades en burgerchauffeurs werden uit de bevolking gerecruteerd. Een korte bespreking van deze organisaties en de daarmede samenhangende militaire maatregelen zal wellicht beter dan iets anders illustreren, waarop we in de aanvang van deze beschouwingen doelden.

Voor de stads- en landwachten bestond, zoals we in de „Inleiding" (blz. 33) reeds zagen, in Atjèh een grote animo, zodat dan ook een organisatie kon worden opgebouwd, welke de toets der vergelijking met andere residenties ten volle kon doorstaan. Het is wellicht niet overbodig hier nog eens de aandacht te vestigen op het verschil in karakter tussen de stads- en landwachten. De stadswachten waren

voornamelijk samengesteld uit de intellectuele bovenlaag van de Indonesische kotabevolking. De landwachten daarentegen waren in hoofdzaak gevormd uit eenvoudige ondernemingskoelies. Daarnaast bestond nog een enkele landwacht buiten ondernemingsgebied, bv. te Lam Meulõ, waar, voortgekomen uit het initiatief van de energieke zelfbestuurder van Tjoembõ', Teukoe Moehamad Daoed, een landwacht geheel uit Atjèhers samengesteld was opgericht. Het valt te betreuren, dat bij sommige stadswachten de goede geest had te lijden onder het gebrek aan begrip voor het verschil in mentaliteit tussen deze — gelijk gezegd — voornamelijk uit het jongere Indonesische kantoorpersoneel met een behoorlijke schoolopleiding gerecruteerde vrijwilligerskorpsen en de eenvoudige Indonesische beroepsmilitairen. De hieruit voortvloeiende misverstanden konden weliswaar voor het merendeel worden opgelost, doch een sfeer van onzekerheid en het wederzijds wantrouwen bleven bestaan.

Grote teleurstelling bracht de medio Februari 1942 genomen beslissing tot reorganisatie van de stads- en landwachten, waarbij alleen dat gedeelte, dat genegen en in staat was om met de militaire troepen de kleine oorlog in het binnenland te voeren, zou blijven gehandhaafd. Vele stads- en landwachters toonden zich tot een dergelijke verandering van taak niet genegen en vloeiden af. Door deze maatregel werd een groot aantal reeds voldoende militair opgeleide krachten, die voor de bescherming van de kota's en de ondernemingen in de overgangsperiode tussen het terugtrekken van onze troepen en de definitieve bezetting door de vijand zulke goede diensten hadden kunnen bewijzen, uitgeschakeld. De resident kon zich dan ook met deze maatregel niet verenigen. Op zijn ter zake gedaan beroep op hogere instanties werd echter geen beslissing meer ontvangen. Wel verklaarde de territoriaal commandant, op verzoek van de resident, zich bereid, om in afwachting van deze beslissing een deel der stadswachten, die niet met de militaire troepen zouden wegtrekken, verder als hulppolitie aan te wijzen en op te leiden. Voor deze omzetting zouden de nodige maatregelen worden genomen, welke echter later alleen voor Takèngõn werden uitgevoerd. Des te meer klemde deze aangelegenheid, daar men, in verband met de juist in die dagen in Seulimeum voorgekomen eerste sabotagegevallen, ook voor overig Atjèh op alles voorbereid behoorde te zijn. De stads- en landwachten, die in het bijzonder in dit opzicht zulk nuttig werk hadden kunnen verichten, de taak trouwens waarvoor zij toch eigenlijk waren bedoeld, kwamen daardoor weinig tot hun recht en velen hadden het offer van een lange en zware opleidingstijd tevergeefs gebracht.

Een ander punt, hetwelk hier nog de aandacht verdient, was de kwestie van de wapening der stads- en landwachten. De uitrusting bestond ten dele uit vanuit Egypte aangevoerde, buitgemaakte Italiaanse geweren, ten dele uit gerequireerde jacht- en andere geweren in handen der bevolking. De weinig vlotte uitbetaling van de hiervoor verschuldigde vergoedingen gaf tot ontevredenheid aanleiding en vormde één van de talrijke kleinigheden, welke aan elke goedgeleide propaganda een dankbaar aanknopingspunt bieden.

Behalve voor de stads- en landwachten werd voorts een beroep op de bevolking gedaan met het oog op de kustbewaking. Ook voor deze zware diensten werd de hulp enthousiast en conscientieus onder leiding en contrôle van de betrokken hoofden geleverd. Tot het laatste toe hebben de kustwachters — zoals we in de volgende hoofdstukken zullen zien — hun plicht vervuld, behoudens in die streken, waar de opstandige beweging zich reeds had geopenbaard en het goedwillende deel der bevolking, met de Japanse bezetting voor ogen, min of meer in een dwangpositie was gekomen.

Ook voor de uitvoering der diverse vernielingen werd de medewerking van de bevolking ingeroepen, waarbij de verschillende vernielingsploegen in burgerdienstplicht werden aangewezen, later ten dele gemilitairiseerd. De leiding van de vernielingsdienst berustte bij de eerstaanwezend waterstaatsingenieur, terwijl in de verschillende vernielingsressorten zoveel mogelijk de opzichters van de waterstaatsdienst als plaatselijke vernielingsleiders waren ingeschakeld. Het behoeft nauwelijks betoog, dat in het bijzonder de voorbereiding van de noodzakelijke vernielingen een dankbaar aangrijpingspunt bood voor defaitistische en gezagsvijandige propaganda. Het aanvankelijk voornemen van de staatsmobilisatieraad tot doorvoering van een zo grondig mogelijke vernieling van hetgeen voor de oorlogvoering voor de vijand van belang kon worden geacht, gaf aanleiding tot geruchten over een aanstaande „verschroeide aarde"-politiek, waarbij zelfs de bestaansmiddelen en voedingsbronnen der bevolking niet zouden worden gespaard. Ingevolge de latere richtlijnen bleven de vernielingen tot slechts enkele belangrijke objecten beperkt, zodat dan ook door de vernielingsdienst geen schade aan bevolkingsbelangen werd toegebracht.

Veel fnuikender echter ten aanzien van de handhaving van de goede verstandhouding met hoofden en bevolking waren enige der vernielingen uitgevoerd door militaire instanties met het oog op de dreigende inval, reeds lang voor deze inval een feit was. We hebben hierbij in het bijzonder het oog op een aantal vernielingsmaatregelen in de onderafdelingen Koetaradja en Seulimeum door de plaatselijke militaire autoriteiten zonder voorafgaand overleg met de betrokken bestuursambtenaren uitgevoerd. Al moet worden vooropgesteld, dat naar van zelf spreekt in beginsel bevolkingsbelangen voor uit militair-strategische overwegingen noodzakelijke vernielingen moesten wijken, zo nam dit niet weg, dat—in het bijzonder in een land als Atjèh—voorafgaand overleg met de betrokken civiele instanties vereist moest worden geacht. Eerst hierdoor toch kon een juist begrip worden verkregen omtrent de consequenties der voorgenomen vernielingen voor de bevolking. Zoals de practijk heeft uitgewezen bleek het dan vaak mogelijk het militair-strategisch gestelde doel langs andere weg te bereiken, waarbij de bevolkingsbelangen in mindere mate werden geschaad. Het gevolg van dit gebrek aan voorafgaand overleg is geweest, dat later verschillende vernielingen weer moesten worden hersteld. Het kwaad was dan echter reeds gesticht, hetgeen op de stemming onder hoofden en bevolking, vooral toen de opstandige

beweging in Seulimeum steeds meer om zich heen begon te grijpen, niet zonder gevolgen zou blijken.

Zo werd in deze tijd, om een enkel voorbeeld te noemen, zonder voorafgaand overleg de brug opgeblazen, leidende naar het graf van één van Atjèh's grootste heiligen Teungkoe di Koeala aan de monding van de Atjèhrivier, door welke vernieling bovendien een Atjèhse gampōng van zijn zoetwaterputten werd afgesneden. Voor een ieder die op de hoogte is met de Atjèhse psyche is het duidelijk, dat tot het ontoegankelijk maken van een dergelijke plaats eerst in geval van een onmiddellijk dreigend gevaar mocht worden overgegaan en dat zolang dit niet het geval was met scherpzetten zou moeten worden volstaan. Weliswaar werd nadat deze bezwaren bij de militaire autoriteiten waren voorgebracht een nieuwe brug geslagen, doch de geprikkelde stemming bleef. Voorts moge in dit verband nog worden genoemd een rechtstreeks van militaire zijde aan de bevolking van de sagi der XXVI Moekims (onderafdeling Koetaradja) en van Kroeëng Raja (onderafdeling Seulimeum) verstrekte opdracht om hun vissersprauwen onbruikbaar te maken. Ook deze opdracht werd weer ingetrokken, helaas nadat hieraan reeds een begin van uitvoering was gegeven.

Ten slotte werden in burgerdienstplicht in het militair apparaat als burgerchauffeurs ingeschakeld de chauffeurs van een gedeelte der gerequireerde motorvoertuigen. Hierdoor kon echter niet worden voorkomen, dat tal van eigenaars en chauffeurs van transportondernemingen hun broodwinning verloren en maar al te zeer geneigd waren de gelederen der ontevredenen te versterken.

Na deze bespreking van de door het militair gezag genomen maatregelen en de daaraan voor de burgerbevolking verbonden consequenties, zowel wat betreft het noodzakelijk beroep op haar medewerking als wat betreft de daarvan door haar ondervonden overlast en de invloed van deze maatregelen op de stemming onder de bevolking, zullen we thans op dezelfde wijze de door het civiel gezag in verband met de dreigende inval genomen maatregelen in beschouwing nemen.

Ook hier werd aan het beroep op de medewerking der bevolking voor luchtbescherming en burgerdienstplicht enthousiast gevolg gegeven. Voor de op de grotere plaatsen in het leven geroepen luchtbeschermingsorganisaties werd van alle zijden de grootst mogelijke medewerking ondervonden, ook uit uitgesproken nationalistische kringen. Ook hier moesten evenwel de onder de druk van het opstandgebied gelegen observatieposten, om dezelfde reden als de kustwachten, op het laatst in de uitoefening van hun plicht falen. Burgerlijke medische oorlogsvoorziening, telefooncensuur, hulptelefonisten, hulppolitie, aanvullend onderwijspersoneel, in al deze functies kon in burgerdienstplicht zonder bezwaar worden voorzien. Wel duidelijk blijkt hieruit de schrille tegenstelling tussen de tweeërlei geestesgesteldheid, welke zich in deze tijd in Atjèh manifesteerde: de geest van het gezamenlijk en opgewekt dragen van de lasten en de plichten door de oorlogstoestand meegebracht, in het bijzonder in de kota's met haar gemengde bevolking, en die van de opstandige beweging daarbuiten. Voor het hechte burgerfront der kota's betekende deze

ontnuchterende beweging een dolkstoot in de rug, welke op het moreel niet zonder uitwerking zou blijven en o.a. het zo dadelijk te behandelen evacuatievraagstuk in een geheel ander licht zou plaatsen.

Economisch had de Indonesische bevolkingsgroep, in het bijzonder de plattelandsbevolking, van de oorlog weinig te lijden. De voedselvoorziening was, zoals we in het vorige hoofdstuk reeds zagen, onder alle omstandigheden gewaarborgd. De export naar Sumatra's Oostkust kon ongestoord voortgang hebben. Slechts de export naar de Overwal en naar andere buiten Sumatra gelegen gebieden kwam spoedig tot stilstand. Aangezien echter in de voornaamste rijstproducerende gebieden de rijst juist te velde stond, moesten de naar later zou blijken stelselmatig verbreide geruchten, als zou bij het binneñvallen der Japanners door de terugtrekkende troepen zelfs het te velde staande gewas worden vernietigd, tot grote onrust aanleiding geven. Voor de bevolking der verschillende grotere en kleinere kota's lag de toestand enigszins anders. De tendens tot prijsstijging, ook van de eerste levensbehoeften, werd door de vaststelling van maximumprijzen en een zo krachtig mogelijke prijsbewaking tot de door het departement van economische zaken noodzakelijk geachte verhogingen beperkt. In sommige kota's werd tot centrale rijstopkoop en -distributie ten behoeve van de kotabevolking overgegaan. De voorraden aan importartikelen waren dusdanig, dat ten aanzien van de meeste artikelen de behoefte voor geruime tijd was gedekt. Slechts ten aanzien van bepaalde artikelen, als suiker, melk, petroleum, sigaretten, enz., bestond een tekort. De directeur van de N.V. Atjèhse handel maatschappij te Koetaradja werd in burgerdienstplicht met de distributie van de voedingsmiddelen belast. Zoals in de aanvang van deze beschouwingen reeds werd vermeld, leidde de vrees voor bombardementen er toe, dat vele neringdoenden de kota's verlieten en de gampōngbevolking niet meer ter pasar durfde te komen, waardoor het economische leven met ontwrichting werd bedreigd. Ten einde hierin te voorzien werd te Koetaradja, waar dienaangaande uit de aard der zaak een voorziening het meest noodzakelijk was, er ten slotte zelfs toe overgegaan uit elke categorie bepaalde neringdoenden in burgerdienstplicht aan te wijzen om hun bedrijf te blijven uitoefenen. Verder werd door tussenkomst van het Indonesisch bestuur al het mogelijke gedaan om de bevolking van het belang van een normale voortzetting van het economische leven te overtuigen. Ook tegen het hamsteren en tegen het oppotten van goud en zilver werd zo streng mogelijk opgetreden.

Ten slotte verdient in dit verband nog een enkel vraagstuk behandeling, hetwelk voor het moreel van het burgerfront van het hoogste belang is geweest, namelijk dat der evacuatie. Aanvankelijk werd te dien aanzien door de regering onverkort het volgende beginsel gehandhaafd. Ter voorkoming van een desorganisatie van het maatschappelijk leven zou een van overheidswege geleide evacuatie slechts plaats hebben ten aanzien van die gebieden, waar zij uit een militair oogpunt noodzakelijk werd geoordeeld. Ten aanzien van alle overige gebieden zou een evacuatie harerzijds niet worden aangemoedigd. Voor Atjèh werd deze noodzaak niet aanwezig geoordeeld. Zelfs voor Sabang, waar het krankzinnigengesticht met zijn ruim 1400 krank-

zinnigen de gevaarsfactor nog aanzienlijk vergrootte, kon, naar het oordeel van de staatsmobilisatieraad, met een zogenaamd „verspreidingsplan" ten aanzien van de bevolking wonende in de gevaarlijke zône worden volstaan. Een door de plaatselijke autoriteiten ingediend voorstel voor een evacuatieregeling ten behoeve van de in de kota woonachtige en derhalve meest geëxponeerde Europese bevolkingsgroep werd door de staatsmobilisatieraad, met het oog op de bezwaren welke een dergelijke discriminatie zou kunnen ontmoeten, verworpen. Eerst later werd op grond van de kritieke toestand van regeringszijde een meer tegemoetkomende houding aangenomen door toestemming te verlenen tot opname van schoolgaande kinderen in scholen buiten Sabang en door de verstrekking van voorschotten aan evacuerende ambtenaarsgezinnen. Daarnaast had naar vanzelf spreekt nog evacuatie plaats van de voor vernieling voorbestemde boorterreinen. Voor overig Atjèh bleef derhalve het hoofdbeginsel van toepassing, dat naar het oordeel der regering voor evacuatie geen aanleiding bestond, hiervoor derhalve geen faciliteiten zouden worden verleend en hiervoor geen vrijmaking uit de burgerdienstplicht kon plaats hebben.

Aanvankelijk werd, uitgaande van deze richtlijnen, door het bestuur de evacuatie zoveel mogelijk afgeremd en gaf Atjèh aan vele andere residenties een voorbeeld van een hecht burgerfront. De eerste moeilijkheden ontstonden toen van militaire zijde maatregelen werden genomen om tot evacuatie achter de verdedigingslinies over te gaan van de gezinnen der beroepsmilitairen. In deze evacuatie werden namelijk ook betrokken de gezinnen van officieren en onderofficieren, waarvan velen in burgerdienstplichtfuncties waren ingedeeld. Laatstgenoemde evacuatie richtte zich vooral op de onderafdeling Takèngön en op de Alasvallei, waar het voormalige interneringskamp voor Duitsers te Lawé Sigalagala voldoende accomodatie bood. Aangezien intussen ook de regering haar standpunt had gewijzigd, in zoverre dat de vrijwillige evacuatie niet langer behoefde te worden afgeremd en in verband hiermede ten aanzien van de vrijmaking uit de burgerdienstplicht een soepeler houding diende te worden aangenomen, begon ook uit Atjèh een geleidelijke uittocht.

Ten einde op alle eventualiteiten voorbereid te zijn, was inmiddels begin Februari, in overleg met de territoriaal commandant, van bestuurszijde een noodevacuatieplan voor de stedelijke bevolking van Koetaradja en de daarvoor in aanmerking komende militaire gezinnen ontworpen naar Takèngön en voor de geïsoleerde afdeling Westkust van Atjèh naar de onderafdeling Singkel. In de onderafdeling Takèngön bood de theeonderneming „Rĕdĕlōng" van de N.V. Serdang cultuur maatschappij, waar — zoals we zagen — korte tijd later het stafkwartier van kolonel Gosenson zou worden gevestigd, de beste opnamemogelijkheid. De onderneming was gelegen Oostelijk van de Gajōweg, welke Bireuën met Takèngön verbindt, op ± 45 km. van de onderafdelingshoofdplaats. De primitieve behuizing (fabrieksgebouw) en de grote hoogte maakten deze plaats echter slechts voor noodevacuatie-oord geschikt. Het noodevacuatie-centrum van de Westkust zou worden gevestigd op de onderneming „Lae Boetar" van de N.V. Société financière des caoutchoucs. Deze onderneming was niet op het Atjèhse wegennet

aangesloten en — zoals we in hoofdstuk V zullen zien — slechts per boot of te voet bereikbaar.

Voorts werd, in verband met de in het bijzonder na de val van Singapore steeds toenemende onrust, te Koetaradja onder particuliere leiding een evacuatie-voorlichtingscomité opgericht, dat, zonder de evacuatie direct aan te moedigen, het publiek op de hoogte zou stellen van de opnamemogelijkheden elders voor evacuees voorhanden.

„Aanvankelijk", zo schrijft de resident in zijn hierover handelend tijdens de internering opgemaakt rapport, „werd van bestuurswege geen zitting genomen in dit comité, omdat door mij, in verband met het door de Regeering ingenomen standpunt, de schijn vermeden diende te worden, dat deze evacuatie van officieele zijde was ingesteld. De door den voorzitter van den staatsmobilisatieraad voor Sabang genomen beslissing liet niet toe om een andere houding aan te nemen, temeer, daar het comité alleen ten behoeve van de Europeesche bevolking zou werkzaam zijn".

De door de omstandigheden geboden zich geleidelijk en weifelend voltrekkende wijziging in de door de regering gegeven richtlijnen, maakte het voor de plaatselijke instanties uiterst moeilijk in deze leiding te geven. Niet op de hoogte van de aan de zich wijzigende houding van de regering ten grondslag liggende overwegingen, overtuigd dat een te sterke aanmoediging tot evacuatie een volledige instorting van het burgerfront moest meebrengen en in het besef dat een dergelijke evacuatie door de op dit punt nog altijd zeer gevoelige Atjèhse bevolking ongetwijfeld als zwakheid zou worden uitgelegd, stonden zij voor een moeilijke taak.

Ook na de eerste sabotagegevallen in de nacht van 19 op 20 Februari en het uitbreken van de opstandige beweging in de onderafdeling Seulimeum, meende resident Pauw nog geen opdracht tot evacuatie van de burgerbevolking van Koetaradja te kunnen verstrekken. De resident werd hierbij geleid door de verklaring van de territoriaal commandant, dat hij met de genomen militaire maatregelen het verzet spoedig meester zou zijn, zodat geen acuut gevaar voor de burgerbevolking aanwezig was. Bovendien bleef elders in Atjèh alles rustig en waren de zelfbestuurders buiten Groot-Atjèh er volkomen van overtuigd, dat in hun gebied geen moeilijkheden behoefden te worden gevreesd. Wel werd besloten dat het evengenoemde evacuatie-voorlichtingscomité thans de evacuatie zoveel mogelijk direct aan zou moedigen. Het comité werd tevens uitgebreid met verschillende ambtenaren en zou van nu af aan een semi-officieel karakter dragen. De aandrang om een positieve uitspraak door het hoogste gezag werd volkomen begrijpelijk nog gestimuleerd door de onzekerheid ten aanzien van de garantie van militaire bescherming der burgerbevolking in verband met de plannen voor een terugtocht der troepen naar het binnenland. We tekenden hiervoren reeds aan, dat het accent van de militaire verdedigingsmaatregelen hoe langer hoe meer naar een defensieve actie in het Atjèhse bergland was verlegd. Ook vermeldden we reeds dat zelfs de naar hun aard in het bijzonder voor de plaatselijke verdediging bestemde stads- en landwachten hierbij werden ingeschakeld, zodat naast de daartoe ontoereikende politiemacht geen

organen voor de bescherming der bugerbevolking in het tussenstadium tussen het wegtrekken van onze troepen en het binnentrekken van de vijand beschikbaar bleven.

Deze aarzelende houding van de betrokken officiële instanties, naar we in de „Inleiding" reeds zagen, voortvloeiend uit het niet onderkennen van het wezen der krachten, welke aan de opstandige beweging ten grondslag lagen, zou bijna tot een catastrophe aanleiding geven. De nieuwe sabotagegolf toch, welke in de nacht van 7 op 8 Maart inzette en waardoor Koetaradja, naar in het volgende hoofdstuk zal blijken, verder nagenoeg geheel van de buitenwereld werd geïsoleerd, bewees maar al te duidelijk, dat de verzetsbeweging van veel groter omvang was dan aanvankelijk werd vermoed. Een onmiddellijke evacuatie was thans geboden en had in overleg met het evacuatiecomité en van bestuurswege geleid na het herstel der verbindingen nog juist op tijd plaats als onderdeel van de dramatische gebeurtenissen, welke we in het volgende hoofdstuk zullen beschrijven. In drie grote transporten werd de nog te Koetaradja achtergebleven Europese burgerbevolking op 10 en 11 Maart 1942 naar Medan geëvacueerd. Evacuatie naar Medan verdiende hierbij de voorkeur boven die naar het noodevacuatie-oord Takéngön, in verband met de betere accommodatie en het eenvoudiger treintransport, terwijl bovendien de meeste evacuees hieraan verre de voorkeur gaven. Voor ontvangst en logies waren hier van bestuurswege de nodige maatregelen getroffen. De overtollige bagage zou met de „Sabangbaai", het scheepje hetwelk de dienst onderhield tussen Koetaradja en Sabang, van Oelëë Lheuë (Koetaradja's havenplaats) naar Sigli worden vervoerd en vandaar per trein worden doorgezonden. Dit laatste was noodzakelijk, aangezien de spoorverbinding Koetaradja-Seulimeum nog niet geheel was hersteld, zodat de beide eerste evacuatie-transporten dan ook tot Seulimeum per auto moesten geschieden. Het 2e transport, hetwelk op 11 Maart 's middags om 1 uur uit Koetaradja vertrok, passeerde het landschap Peureula' in de onderafdeling Langsa toen de Japanners al bij Koeala Boega' waren geland. Alhoewel in verband met deze landing even voorbij Pangkalan Brandan door onze troepen reeds een brug was opgeblazen, kon, door overstappen in een andere trein, Medan nog juist intijds worden bereikt. Het 3e transport, hetwelk in de namiddag van die zelfde dag vertrok, strandde te Bireuën en zou met de reeds eerder naar Takéngön geëvacueerde personen en de elders in Atjèh achtergebleven Europese burgers later worden opgenomen in de centrale interneringskampen voor Atjèh, eerst te Koetaradja, later te Lawé Sigalagala in de Alasvallei.

In de afdelingen Noord- en Oostkust van Atjèh geschiedde de evacuatie plaatselijk naar bevind van zaken zonder dat zich, behoudens in enkele onderafdelingen ter Noordkust, moeilijkheden van betekenis voordeden. Voor de afdeling Westkust van Atjèh was, zoals we reeds zagen, eveneens een noodevacuatieplan ontworpen. Ook dit bleek een wijze voorziening te zijn, aangezien zich ook hier nog voor de landing der Japanners een opstandige beweging zou openbaren. Een volledige evacuatie van de Europese burgerbevolking en van de in de verschillende kampementen ondergebrachte vrouwen en kinderen

van Indonesische militairen, in totaal ± 2500 personen, werd hierdoor dringend noodzakelijk. In verband met het snelle opdringen der Japanners kon het evacuatieplan slechts zeer ten dele worden uitgevoerd. Alleen de Europese vrouwen en kinderen en een klein gedeelte van de Indonesische konden nog tijdig naar het noodevacuatiekamp op de onderneming „Lae Boetar" in de onderfdeling Singkel worden afgevoerd. De rest werd over de kampementen te Tapa'toean en Bakõngan verdeeld onder bescherming van enige brigades militairen, met opdracht de kampementen aan de Japanners over te dragen. De dramatische omstandigheden, waaronder ook deze evacuatie plaats vond, zullen eveneens in één der volgende hoofdstukken nader worden geschetst.

Toch deed, we herhalen het nogmaals, tot de nacht van 19 op 20 Februari 1942, waarin zich de eerste sabotagegevallen voordeden, niets vermoeden, welke actie inmiddels ondergronds werd voorbereid. Waarschuwende tekenen en stemmen ontbraken nagenoeg geheel. Slechts één gezagsvijandige actie kan uit deze tijd worden vermeld. Begin 1942 werden in de onderafdeling Sidikalang van de residentie Tapanoeli een tweetal veldpolitieagenten, die met de bewaking van een brug waren belast, door een uit het district Simpang Kiri van de aangrenzende Atjèhse onderafdeling Singkel afkomstige bende vermoord. Onmiddellijk werd tegen de bende, welke onder leiding had gestaan van een zekere Rapat en buiten deze nog vier leden zou tellen, een militaire actie ingezet door een drietal brigades marechaussee, terwijl van bestuurszijde een onderzoek naar de „achtergrond" van deze beweging werd ingesteld. Bij de militaire actie werd de vader van Rapat bij een poging tot fourageren van zijn zoon gedood; met de bende zelf werd evenwel geen contact meer verkregen. Aangezien het aanvankelijke vermoeden, dat de bende ook de karabijnen van de beide veldpolitieagenten in handen had gekregen, onjuist bleek, waren inmiddels twee van de drie brigades marechaussee teruggeroepen.

Het van bestuurszijde ingestelde onderzoek scheen te wijzen op een tweeledige ondergrond, namelijk een religieuze en een politieke. Rapat en zijn volgelingen zouden namelijk enerzijds mystiek, religieusfanatiek zijn beïnvloed, waarbij een familielid van Rapat, de godsdienstonderwijzer goeroe Abdoellah, een belangrijke rol zou hebben gespeeld. Anderszijds zouden zij door één der vroeger ontslagen onderdistrictshoofden van Simpang Kiri, Radja Koerinding, tot hun actie zijn aangezet, waarbij deze hen zelfs van de nodige slagwapens, waaronder een poesaka-klèwang, zou hebben voorzien. Alhoewel de onderafdeling Singkel geen Atjèhse, doch als een echt grensgebied een uiterst gevarieerde mengbevolking bezit, welke in de bovenlanden van een voornamelijk Mohammedaans Pak-Pak-Batakse origine is, is deze streek toch van ouds bekend om haar mystieke inslag. We behoeven daarbij niet terug te gaan tot de tijd van de grote Mohammedaanse mysticus Abdoerraoef (Atj. Abdõra'õh) van Singkel, die zich in de 2e helft der 17e eeuw in Atjèh vestigde, beter bekend onder zijn posthume naam Teungkoe di Koeala (zie blz. 47), omdat zijn graf bij de monding (koeala) van de Atjèhrivier is gelegen. Immers nog in de

twintiger jaren gaf een mystieke beweging in deze streek tot vrij ernstige moeilijkheden aanleiding.

Politieke moeilijkheden en politiek gekuip, in het bijzonder tussen de districtshoofden en de onderdistrictshoofden, beide — anders dan de naam doet vermoeden — erfelijke historisch-adatrechtelijke functies, gaven het bestuur hier van ouds handen vol werk. Eerst rond 1930 werd hieraan radicaal een einde gemaakt door uitschakeling van een groot aantal minder geschikte dan wel corrupte onderdistrictshoofden. Hun functies werden verder door de districtshoofden waargenomen, een maatregel welke ook uit bestuursoogpunt geen bezwaren opleverde. De meeste dezer onderdistricten toch telden ten hoogste een duizendtal zielen, zodat zij zonder bezwaar rechtstreeks door het districtshoofd konden worden bestuurd. Al voltrok zich destijds dit proces zonder enige moeilijkheden, toch liet dit ongetwijfeld bij de betrokkenen een zekere wrok achter. Het behoeft dan ook niet te verwonderen, dat een enkele hunner van de gespannen toestand gebruik maakte en onrust trachtte te verwekken.

Zowel goeroe Abdoellah als Radja Koerinding werden in arrest gesteld en naar de afdelingshoofdplaats Meulabòh overgebracht, waar ze later op 15 Maart 1942 door onze troepen werden geëxecuteerd. Van verschillende zijden werd wel het vermoeden geuit, dat 5e colonne-activiteit aan deze actie ten grondslag zou liggen. Het behoeft nauwelijks betoog, dat dit in het licht van het bovenstaande weinig aannemelijk is te achten. We zijn dan ook geneigd om op grond van de beschikbare gegevens aan te nemen, dat hier sprake is geweest van een plaatselijke actie, welke weliswaar haar ontstaan had te danken aan het chaotisch en overspannen karakter der tijdsomstandigheden, doch met 5e colonneactiviteit niets had uit te staan. Het is echter mogelijk, dat latere gegevens anders zullen uitwijzen. Hoe dit ook zij van meer dan plaatselijk belang kan deze actie niet worden geacht, ook al omdat zij zich afspeelde onder de Pak-Pak-Batakse bevolkingsgroep buiten het eigenlijke Atjèh. We gaan hier desondanks op deze actie iets dieper in, omdat deze verzetshaard bij de terugtocht van onze troepen nog aan vele militairen het leven zou kosten.

Naast deze enige werkelijke verzetsactie vermelden wij hier nog volledigheidshalve de geruchten over een mogelijke gezagsvijandige agitatie in een andere uithoek van de residentie, eveneens buiten het eigenlijke Atjèh gelegen, namelijk in de onderafdeling Tĕmiang. Reeds geruime tijd voor het uitbreken van de oorlog met Japan waarschuwde Tĕngkoe Moehamad Arifin, (De zelfbestuurders in de onderafdeling Tĕmiang en hunne manlijke familieleden voeren de titel „tĕngkoe", overeenkomstig het in de aangrenzende residentie Sumatra's Oostkust geldende gebruik) *), de zelfbestuurder van Karang, het voornaamste landschap in deze onderafdeling, mondeling zowel als in geschrifte, het bestuur omtrent een min of meer geladen sfeer in het aangrenzende landschap Kĕdjoeroean Moeda. Naar hij berichtte liet de zelfbestuurder van dit landschap, de jeugdige Tĕngkoe Radja

*) Deze titel staat dus gelijk met het Atjèhse „teukoe" en niet met het Atjèhse „teungkoe", hetwelk — zoals we zagen (blz. 5) — een geestelijk praedicaat is.

Soeloeng, de verschillende landschaps- en dorpsdignitarissen een eed van trouw afleggen, hetgeen z.i. weinig goeds voorspelde en op gezagsvijandige agitatie zou duiden. Een ter zake ingesteld onderzoek wees echter niets verontrustends uit. Tĕngkoe Radja Soeloeng gaf van het gebeurde een plausibele verklaring en het geheel werd toegeschreven aan de onderlinge naijver, welke tussen beide zelfbestuurders heerste. Een nauwlettende observatie van de politieke toestand in Kĕdjoeroean Moeda bleef gehandhaafd, doch niets scheen de alarmerende berichten van de zelfbestuurder van Karang te wettigen. De rol door Tĕngkoe Radja Soeloeng tijdens de Japanse inval en gedurende de Japanse bezetting gespeeld doet echter de vraag rijzen of Tĕngkoe Moehamad Arifin het ten slotte niet bij het rechte eind heeft gehad en misschien meer heeft voorvoeld dan kunnen bewijzen, dat Tĕngkoe Radja Soeloeng voornemens was een dubbel spel te spelen, waarbij de vraag of bedoelde eedsaflegging hiermede iets uitstaande had eerst later zal kunnen worden beantwoord.

Van Japanse beïnvloeding of van samenspanning met Japanners voor de oorlog uitbrak was weinig gebleken. Japan's economische belangen in Atjèh bleven beperkt tot een aantal grotere en kleinere landbouwondernemingen in de onderafdelingen Langsa, Tĕmiang en Alaslanden, een tweetal visserijbedrijven te Sabang, een transportbedrijf te Meulabōh en enige houtzagerijen in de onderafdeling Idi. Daarnaast waren op de voornaamste plaatsen, zoals overal in Indië, enige Japanse hotelhouders, fotografen en kappers gevestigd. Van de evenbedoelde houtzagerijen werd één voor gezamenlijke rekening gedreven door Teukoe Hoesin, de zelfbestuurder van Simpang Oelim en een tweetal Japanners te Medan. Na het uitbreken van de oorlog met Duitsland zegde Teukoe Hoesin, op aandrang van het bestuur, deze combinatie op. De wettelijke ontbinding der vennootschap had bij het vertrek der Japanners, in verband met de steeds nader komende oorlogsdreiging, nog niet haar beslag gekregen. Teukoe Hoesin, die aanvankelijk van pro-Japanse sympathieën werd verdacht, zou, zoals we later zullen zien, voor zijn houding in deze aangelegenheid na de Japanse bezetting nog zwaar moeten boeten.

De scherpe contrôle op de gedragingen en handelingen der in de residentie verblijvende Japanners na het uitbreken van de oorlog met Duitsland uitgeoefend, bracht eveneens niets verdachts aan het licht. Een van de politieke inlichtingen dienst uit Medan ontvangen inlichting, waarin de aandacht werd gevestigd op de betrekkingen door een zekere Teukoe Arif met de Japanners onderhouden, stelde het bestuur voor een raadsel. Dat hiermede Teukoe Nja' Arif, het sagihoofd van de XXVI Moekims zou zijn bedoeld, achtte men uitgesloten. Waarschijnlijker leek een naamsverwisseling met Teukoe Azis of Anzib, de gewezen oelèëbalang van het tot de sagi der XXVI Moekims behorende oelèëbalangschap Toengkōb. Teukoe Anzib behoorde ongetwijfeld tot de ontevreden elementen. Eigenaar van grote klappertuinen in de onderafdeling Koetaradja, behoorde hij tot de welgestelde oelèëbalangs, ook al was de opbrengst van zijn tuinen de laatste jaren in verband met de lage copraprijzen sterk verminderd. Zeer eigengereid en moeilijk van karakter, voortdurend in conflict met het sagihoofd, eiste hij

steeds weer de aandacht van het Europees bestuur. Reeds in de „Inleiding" (zie blz. 10) wezen wij op de tegenstelling tussen de sagihoofden en de oelèëbalangs en zelfstandige moekimhoofden binnen de sagi. Voor wat de sagi der XXVI Moekims betreft bereikte deze van ouds haar hoogtepunt in de tegenstelling tussen het sagihoofd en de oelèëbalangs van Toengkōb, die de bijzondere positie van het sagihoofd slechts node erkenden. Tijdens het langdurig ziekteverlof aan Teukoe Anzib, die t.b.c.-patiënt was, voor sanatoriumbehandeling te Kaban Djahé verleend, werd het bestuur van zijn ressort waargenomen door Teukoe Abdoel Hamid, halfbroer van het sagihoofd, een oplossing welke Teukoe Anzib waarschijnlijk weinig zal hebben geapprecieerd. Na zijn ontslag om gezondheidsredenen volgde echter zijn zoon Teukoe Hanafiah, met wie hij min of meer in onmin leefde, hem als oelèëbalang op. Daar Teukoe Anzib met één der te Koetaradja woonachtige Japanners altijd in vrij nauwe relatie had gestaan, lag een verwisseling met hem derhalve voor de hand en werd Teukoe Anzib, na het uitbreken van de oorlog met Japan, als enige potentiële Indonesische 5e colonnist in Atjèh geïnterneerd. Ook hier weer rijst de vraag of toch niet inderdaad Teukoe Nja' Arif met het Japanse consulaat in relatie heeft gestaan, ook al behoeft dit nog geenszins op een ongeoorloofde verbinding te wijzen.

Is derhalve de rechtstreekse Japanse beïnvloeding voor het uitbreken van de oorlog gering geweest, des te groter is het kwaad geweest, gesticht door de tijdens de opmars in Malakka onmiddellijk uit de aldaar vertoevende Atjèhers gevormde 5e colonne. Deze lieden werden in prauwen naar Sumatra gestuurd, waar zij zich als „vluchtelingen" voor de Japanse overweldigers voordeden. De meesten hunner werden bij aankomst opgevangen en in afwachting van bericht omtrent hun antecedenten voorlopig aangehouden. Aangezien ook vele bonafide vluchtelingen aankwamen en zij op een enkele uitzondering na politiek niet gesignaleerd waren, werden, na ingewonnen advies van de plaatselijke Europese en Indonesische bestuursautoriteiten, allen vrijgelaten. Met welke rampzalige gevolgen zal in de volgende hoofdstukken blijken.

Tot besluit van dit hoofdstuk verdient nog één onderwerp behandeling, namelijk de uitgifte van het officiële voorlichtingsorgaan, de „Penjoeloeh Ra'jat". Reeds lange tijd werd in Atjèh behoefte gevoeld aan een in de Maleise taal gesteld voorlichtingsorgaan ten behoeve van de Indonesische bevolking. Toen, na het uitbreken van de oorlog met Japan, de nodige credieten voor de bevolkingsvoorlichting ter beschikking kwamen, werd dan ook dadelijk tot de uitgifte van een zodanig orgaan besloten. De leiding van de redactie nam de hoofdambtenaar ter beschikking van de resident, Toeankoe Mahmoed, op zich. Toeankoe Mahmoed wist zich van enige bekwame medewerkers te voorzien en het wekelijks verschijnend blad, hetwelk van bestuurswege door tussenkomst van de oelèëbalangs werd verspreid, werd in een korte spanne tijds tot een smakelijk en lezenswaardig orgaan opgebouwd.

Van zijn medewerkers noemen wij hier mr. S. M. Amin, advocaat en procureur, Hasjim, gepensionneerd schoolopziener en Goh Moh Wan, secretaris van de Chinese handelsvereniging, allen

te Koetaradja woonachtig. Een nadere bespreking van deze figuren toont wellicht meer dan iets aan het eigenaardige dualisme in de houding der bevolking, waarop hiervoren reeds de aandacht werd gevestigd. We doelen hierbij namelijk op het naast elkaar bestaan van een eensgezind en hecht eenheidsfront ten behoeve van de oorlogsinspanning, waarin ogenschijnlijk de gehele bevolking deelnam, volkomen onbewust van de daarnaast werkzame destructieve krachten, welke zich inmiddels koortsachtig voorbereidden voor hun ondergrondse actie.

Mr. S. M. Amin was een jong advocaat van behoorlijke capaciteiten, die ongetwijfeld in overheidsdienst alleszins bruikbaar zou zijn geweest. Daar hij echter bij het gouvernements geen betrekking kon vinden leidde hij te Koetaradja een welhaast armelijk bestaan, dat hij tot voor enige jaren nog met een Atjèhse collega, mr. Teukoe Hanafiah uit het oelèëbalanggeslacht van Meura'sa (Oelèë Lheuë) had moeten delen. Nadat het resident Pauw gelukt was om voor mr. Teukoe Hanafiah, door het aanvoeren van politieke overwegingen, een betrekking als griffier bij de raad van justitie te Medan te verwerven en mr. Amin het terrein alleen behield, kon hij zich iets ruimer bewegen. Gematigd nationalist, becritiseerde hij—zoals we reeds zagen (zie blz. 21) — enige malen op bijeenkomsten van Moehammadijah en Poesa het regeringsbeleid, zonder daarbij ooit in excessen te vervallen. Voor de „Penjoeloeh Ra'jat" bleek hij een trouwe en gewaardeerde kracht. Hasjim, gepensionneerd schoolopziener bij het Indonesisch onderwijs, was jaren lang — evenals de in het vorig hoofdstuk genoemde Aboe Bakar — lid van de examencommissie in de Atjèhse taal, een rustige, bekwame en bescheiden figuur. Goh Moh Wan, de secretaris van de Chinese handelsvereniging, bekleedde in de Chinese gemeenschap te Koetaradja een vooraanstaande plaats. Gewiekst financier, niet geheel onkreukbaar, overtuigd tegenstander van de luitenant der Chinezen Thio Kie San, die hij bij alle voorkomende gelegenheden op de achtergrond trachtte te schuiven, behoorde hij tot de best ingelichte Chinezen te Koetaradja. Alhoewel ongetwijfeld zich volkomen bewust van de loop, welke de gebeurtenissen zouden nemen, accepteerde hij het risico van zijn medewerking ter verzorging van de Chinese rubriek, waarvoor hij dan ook later ter verantwoording zou worden geroepen.

De „Penjoeloeh Ra'jat", die tot kort voor de Japanse inval bleef verschijnen, heeft ongetwijfeld er ten zeerste toe bijgedragen om de misverstanden door verschillende regeringsmaatregelen teweeggebracht uit de weg te ruimen en de bevolking voor te lichten omtrent de noodzaak van deze maatregelen. Dat zij de opstandige beweging niet heeft kunnen voorkomen behoeft geen betoog. Zij heeft echter de toegankelijkheid van de bevolking voor de geruchtencampagne, waarvan de 5e colonne zich bediende, verminderd. Het is dan ook niet te verwonderen, dat de intimidatiepolitiek der opstandige beweging zich ook tegen de medewerkers aan dit propagandaorgaan richtte, hetgeen dan ook ten gevolge had, dat de uitgifte ten slotte moest worden gestaakt.

HOOFDSTUK III

DE OPSTANDIGE BEWEGING VOOR DE JAPANSE INVAL

§ 1. De opstand in Groot-Atjèh.

Voor de Japanse inval bleef de opstandige beweging aanvankelijk beperkt tot de onderafdelingen Seulimeum en Koetaradja van de afdeling Groot-Atjèh, met de onderafdeling Seulimeum als brandpunt van het verzet. Buiten Groot-Atjèh deed zich slechts een enkel sabotagegeval voor in de onderafdeling Sigli der afdeling Noordkust van Atjèh, doch bleef overigens alles rustig, tot kort voor de inval de even plotselinge als gewelddadige uitbarsting volgde in de onderafdeling Tjalang der afdeling Westkust. We zullen in dit hoofdstuk deze verschillende verzetsbewegingen achtereenvolgens in beschouwing nemen.

Tot goed begrip van de achtergrond, waartegen zich de verzetsbeweging in de afdeling Groot-Atjèh afspeelde, is een korte karakteristiek van bestuursorganisatie en toestanden in deze afdeling en in het bijzonder in de onderafdeling Seulimeum, de eigenlijke haard van het verzet, hier op haar plaats. Zoals we in de „Inleiding" reeds uiteenzetten, behoorde de afdeling Groot-Atjèh met de onderafdeling Singkel van de afdeling Westkust van Atjèh, in tegenstelling tot overig Atjèh, tot het rechtstreeks bestuurd gebied. Zij omvatte, de onderafdeling Sabang buiten beschouwing gelaten, het gebied der drie reeds in de „Inleiding" (blz. 6) genoemde sagi's (sagi's der XXVI, XXV en XXII Moekims). Buiten deze federaties waren slechts gebleven de residentiehoofdplaats Koetaradja en haar onmiddellijke omgeving, namelijk de zelfstandige oelèëbalangschappen Meura'sa en Meusigit Raja Linkeroever, de zelfstandige moekims Loeëng Bata en Pagar Ajé en ten slotte enige zelfstandige gampōngs, welke vroeger tot het directe soeltan's gebied hadden behoord. De sagi's op haar beurt waren — zoals we zagen — opgebouwd uit een aantal oelèëbalangschappen en zelfstandige moekims. We vonden reeds gelegenheid te wijzen op de eigenaardige moeilijkheden, welke deze staatsrechtelijke constructie met zich bracht, op de verhouding tussen sagihoofden en zelfbestuurders, op de spanningen welke binnen het sagiverband heersten, alsmede op de bezwaren verbonden aan het uitstippelen van een passende, logische ontwikkelingsgang voor de bestuursvoering in deze afdeling.

Van deze sagi's nu waren er twee, die der XXVI Moekims en die der XXV Moekims, gelegen in de onderafdeling Koetaradja, respectievelijk ruwweg het gebied bestrijkend rechts en links van de Atjèhrivier, terwijl de derde, die der XXII Moekims, de onderafdeling Seulimeum omvatte. De sagi der XXVI Moekims bestond uit 6 oelèëbalangschappen, die der XXV Moekims uit 5 oelèëbalangschappen en

1 zelfstandige moekim *) en die der XXII Moekims, die — zoals we zagen—samenviel met de onderafdeling Seulimeum, uit 2 oelèëbalangschappen (VII Moekims Ba'ét en V Moekims Mòntasië') en 23 zelfstandige moekims.

In de onderafdeling Koetaradja leerden wij het sagihoofd van de sagi der XXVI Moekims, Teukoe Nja' Arif, in de „Inleiding" reeds kennen. Als hoofd van de sagi der XXV Moekims trad sinds korte tijd op de jeugdige Teukoe Oemar Djohan Pahlawan, een frisse nog onervaren jonge man, die gedurende zijn opleidingsperiode van geen bijzondere capaciteiten of eigenschappen had blijk gegeven, in politiek opzicht een onbeschreven blad. De oelèëbalang van het zelfstandige oelèëbalangschap Meura'sa, de bejaarde Teukoe Teungòh, behoorde tot de meest loyale en degelijke Atjèhse hoofden. Hoewel zonder behoorlijke schoolopleiding, was hij, door zijn kritische zin en zijn nauwkeurige kennis van hetgeen aan wensen en verlangens onder zijn bevolking leefde, een gewaardeerde adviseur. De oelèëbalang van Meusigit Raja L(inker) O(ever) (d.i. de linkeroever der Atjèhrivier), Teukoe Hasan, was een weinig krachtige, vrij neutrale figuur, van wien in geen enkel opzicht iets uitging. Onder deze vier hoofden domineerde, naar welhaast van zelf sprak, Teukoe Nja' Arif volkomen.

In de onderafdeling Seulimeum trad sinds 1940/41, na het overlijden van zijn vader, als sagihoofd van de XXII Moekims op Teukoe Panglima Pòlém Moehamad Ali. Zijn vader, de bekende Teukoe Panglima Pòlém, of voluit Teukoe Panglima Pòlém Sri Moeda Perkasa Moehamad Daoed geheten, behoorde tot de grote figuren uit de Atjèh-Oorlog. Goed Mohammedaan als hij was, was voor de oude Pòlém in zijn jonge jaren de aanvaarding van het gezag van de ongelovige (Atj. kaphé) een gruwel en het voeren van de heilige oorlog (Atj. prang sabi) een godsdienstige plicht geweest. In 1896 in strijd gekomen met de opdringende Nederlandse troepen, behoorde hij weldra, door zijn afkomst en positie, tot de meest vooraanstaande figuren in de strijd tegen de Nederlandse usurpators. Opgejaagd van de ene schuilplaats naar de andere, bleef hij onwillig zich te onderwerpen, hetgeen zijn aanzien onder de Atjèhse bevolking voortdurend deed stijgen. Eerst nadat in Mei 1903 zijn vrouw, zijn zuster en zijn moeder in onze handen waren gevallen, onderwierp ook hij zich, de strijd moe, in September 1903 te Lhō' Seumawê aan de kapitein-controleur H. Colijn. Zijn onderwerping, welke geschiedde tezamen met die van een groot aantal andere vooraanstaande oelèëbalangs, was dan ook in feite van groter betekenis voor de pacificatie van Atjèh dan die van de pretendent-soeltan, Toeankoe Moehamad Daoed, die in Januari van hetzelfde jaar te Sigli in onderwerping was gekomen. Na zijn onderwerping bleef hij tot zijn dood toe, zoals zo vele voormalige verzetslieden onder de oelèëbalangs, een trouw aanhanger van het Nederlandse gezag, in welks dienst hij zijn nog steeds grote invloed aanwendde. Het ridderkruis der orde van Oranje-Nassau en de grote gouden ster voor trouw en verdienste werden hem als blijk van waar-

*) Wij rekenen dan, overeenkomstig de practijk der laatste jaren, tot het gebied van deze sagi ook de zogenaamde „Zuidelijke nederzettingen" (het oelèëbalangschap VI Moekims Lhōng en de zelfstandige moekim Leupoeëng).

dering toegekend. Zijn tamelijk kleine, magere gestalte, krakende stem en stekende ogen achter de dikke brilleglazen, daaraan zal de herinnering blijven bij een ieder die hem heeft gekend. Het is uiterst moeilijk te beoordelen in hoeverre zijn invloed en aanzien onder de Atjèhse bevolking door zijn onderwerping en de daarop volgende decennia van trouwe dienst aan ons gezag hebben geleden, m.a.w. in hoeverre aan de toenemende waardering door ons bestuur, een vermindering in waardering door de bevolking is gepaard gegaan. Vast staat slechts, dat zijn avontuurlijk verleden, zozeer tot de verbeelding van het nageslacht heeft gesproken, dat nog tijdens zijn leven het nationalistische jonge Indonesië in hem slechts zag de legendarische vrijheidsheld, die goed en bloed had veil gehad voor de vrijheid van zijn land. Of voor hem zelf de verdediging van zijn geboorteland de voornaamste reden van zijn verzet is geweest en of niet veeleer de hem door de Mohammedaanse wet als een vrome plicht opgelegde strijd tegen de ongelovigen de doorslag heeft gegeven, bleef voor het nageslacht buiten beschouwing, evenzo zijn latere levensloop als trouw dienaar van het Nederlandse gezag.

Zijn overlijden stelde het bestuur voor een probleem, zoals de bestuursvoering in Atjèh er zo vaak ontmoette. Zijn oudste zoon, Teukoe Moehamad Ali, reeds ± 35 jaar oud, genoot een weinig gunstige reputatie. Klein en mager van gestalte als zijn vader, maakte hij, in scherpe tegenstelling tot deze, een onbetrouwbare en ongunstige indruk. Louche in zijn optreden, zowel op bestuursgebied als hulp van zijn vader, als op handelsgebied, moest hij herhaalde malen rechtstreeks en door tussenkomst van zijn vader worden gecorrigeerd. Politiek bijna uitgesproken anti-Nederlands georiënteerd, zocht hij tijdens zijn verblijf op Java contact met extreem nationalistische kringen. In Atjèh zocht hij toenadering tot de Poesa, welker anti-Nederlandse ontwikkelingsgang hij doorzag. Het valt echter te betwijfelen of hij hierbij ook maar enigszins vermoedde in hoe sterke mate deze ontwikkeling zich reeds toen tegen het oelèëbalangsgezag richtte. Daar echter ook zijn broer(s) weinig goeds beloofde(n) en het beginsel der erfopvolging toch in de eerste plaats de oudste zoon tot opvolger voorbestemde, werd, bij gebrek aan beter, zoals zo vaak in Atjèh, het risico aanvaard en Teukoe Moehamad Ali tot opvolger van zijn vader aangesteld. Aan waarschuwende stemmen heeft het niet ontbroken. Helaas zou maar al te spoedig blijken, dat zij die in het nieuwe sagihoofd geen vertrouwen stelden, juist hadden gezien. Ook hierbij echter moet worden vooropgesteld, dat vermoedelijk slechts de buitengewone omstandigheden hem tot een dergelijke openlijke anti-Nederlandse houding hebben gedreven.

Onder Teukoe Moehamad Ali's vader veroorzaakte de verhouding tot de oelèëbalangs en zelfstandige moekimhoofden binnen de sagi, door het gezag, hetwelk uitging van diens persoonlijkheid, weinig moeilijkheden. Slechts ten aanzien van de oelèëbalang van Ba'èt bestond een historisch-traditionele tegenstelling in nog geprononceerder vorm dan die, welke — zoals we in het vorige hoofdstuk (blz. 55) zagen — in de sagi der XXVI Moekims bestond tussen het sagihoofd en de oelèëbalang van Toengkōb. Ieder jaar weer vond deze antithese haar

demonstratieve uiting in de weigering van deze oelèëbalang om ter gelegenheid van de hari raja poeasa het sagihoofd zijn gelukwensen met het beëindigen der vasten te gaan aanbieden. Na het overlijden van de oude Teukoe Panglima Pòlèm Moehamad Daoed en de even krachtige oelèëbalang van Ba'ét zette de jongere generatie de strijd voort, waarbij echter de latere gebeurtenissen de indruk wettigen, dat Teukoe Panglima Pòlèm Moehamad Ali in deze in sterke mate overheerste.

Wanneer we het politiek-godsdienstig leven in Groot-Atjèh in beschouwing nemen, dan moeten we onderscheid maken tussen de residentiehoofdplaats Koetaradja enerzijds en het overige gebied van deze afdeling anderzijds. De residentiehoofdplaats, welke bij de in 1930 gehouden volkstelling ruim 10.000 inwoners telde, vertoonde, met haar stedelijke bevolking van goeddeels niet-Atjèhse landaard, in politiek-godsdienstig opzicht het gewone beeld, hetwelk de meeste grotere plaatsen in de Buitengewesten bieden. Een bonte verscheidenheid dus van voornamelijk op Java georiënteerde politieke overtuigingen, zonder dat nochtans het aantal adepten van bepaalde stromingen zo groot was, dat politieke aaneensluiting in plaatselijke afdelingen van de grote partijen mogelijk bleek. In het godsdienstig leven nam de Moehammadijah-organisatie een vooraanstaande plaats in. Ook de Taman Siswa was vertegenwoordigd. Op de echt Atjèhse plattelandsbevolking rondom Koetaradja en in de onderafdeling Seulimeum vermochten deze politiek-godsdienstige stromingen evenwel geen invloed uit te oefenen en kon zelfs de Moehammadijah-beweging nauwelijks op enige aanhang van betekenis bogen.

Evenals op de Noordkust wist ook hier de Poesa zich in korte tijd een grote populariteit, in het bijzonder onder de gampõngbevolking, te verwerven. Op verschillende plaatsen werden afdelingen opgericht zowel van de Poesa zelf als van haar jeugdbeweging. Te Koetaradja stelde Toeankoe Mahmoed een stuk grond voor de vereniging beschikbaar en het deed in het stadsbeeld nog enigszins onwennig aan, wanneer men daar de Poesa-„jongeren" in uniform met lange broek zag voorbijmarcheren. Uit organisatorische overwegingen werden de verschillende plaatselijke Poesa-afdelingen overkapt door een districtsbestuur voor geheel Groot-Atjèh. Het voorzitterschap van dit districtsbestuur berustte, voor wat betreft de Poesa, bij het hoofdbestuurslid Teungkoe Abdoel Wahab, hoofd van een bloeiende godsdienstschool, „Pergoeroean Islam", te Seulimeum, die we in de „Inleiding" (blz. 21) reeds leerden kennen. De leiding van de padvindersorganisatie der Kasjafatoel Islam voor het district Groot-Atjèh berustte bij de jeugdige, uit Samalanga afkomstige godsdienstonderwijzer Ahmad Abdoellah, bijgestaan door de even jeugdige A. Hasjmy, beiden eveneens te Seulimeum woonachtig. Van de hand van laatstgenoemde, die ter Sumatra's Westkust een middelbare godsdienstopleiding genoot, verschenen in de Maleise pers enige artikelen, welke door stijl en inhoud opvielen. We zullen later zien hoe hij deze publicistische gaven in dienst zou stellen van de bezetter, die hem reeds spoedig opnam in de redactie van de „Atjèh Shimbun".

Het is niet toevallig te achten, dat, naar uit de woonplaats van deze districtsleiders blijkt, het centrum van deze beweging in de

onderafdeling Seulimeum was gevestigd. In deze onderafdeling immers bestond van ouds een bloeiend godsdienstig leven. Zij was de woonplaats en vaak de geboortegrond van tal van vooraanstaande oelama's, wier roep van kennis en vroomheid leerlingen aantrok niet alleen uit de onmiddellijke omgeving, maar ook uit andere delen der residentie. Het gevolg was dat op verschillende plaatsen kleinere en grotere godsdienstscholen ontstonden, waaraan weer van elders afkomstige godsdienstonderwijzers werden verbonden, zodat de traditie der school, ook na het overlijden van de stichter, vaak voortzetting kon vinden. Teukoe Panglima Pòlém Moehamad Daoed, in wiens leven met het klimmen der jaren de godsdienst een steeds belangrijker plaats innam, deed, in zijn kwaliteit van hoofd van de godsdienst in zijn gebied, alles wat in zijn vermogen lag om de getrouwe naleving van de Mohammedaanse wet en het godsdienstig leven te bevorderen. Ook het godsdienstonderwijs genoot zijn bijzondere belangstelling. De godsdienstschool M.I.M. (Madrasah Islamijah Menengah) te Lam Pakoe was zijn schepping, doch ook de andere godsdienstscholen in de onderafdeling, waarvan die te Seulimeum (Pergoeroean Islam), Mòntasië' (Djadam) en Indrapoeri (Pergoeroean Hasbiah) de voornaamste waren, genoten zijn bescherming.

Onder de vooraanstaande oelama's in het Seulimeumse noemen we allereerst de bejaarde Teungkoe Hadji Ahmad Hasballah te Indrapoeri. Deze ruim 60-jarige, eerbiedwaardige oelama mocht als het type van de Atjèhse oelama van de oude stempel, rechtzinnig en onverzoenlijk, worden beschouwd. Zijn invloed op de jongere oelama's in dit gebied, waarvan velen zijn leerlingen waren geweest, was aanzienlijk. Naast hem noemen we zijn jongere broer Teungkoe Hadji Manja' alias Teungkoe Lam Oe en de reeds eerder genoemde Teungkoe Abdoel Wahab. Een eigenaardige figuur onder Seulimeum's oelama's was nog de ± 50-jarige Teungkoe Sjech Ibrahim. Hoewel in vele opzichten het tegenovergestelde van de zich uitsluitend tot zijn godsdienstig leraarsambt beperkende Teungkoe Hadji Ahmad Hasballah, was Teungkoe Sjech Ibrahim toch in zijn genre een even typische vertegenwoordiger van de militante Atjèhse oelama. Welgesteld, hoofd van de godsdienstschool te Mòntasië', genoot hij daarnevens een grote roep als procureur. Zijn gespannen verhouding tot Teukoe Panglima Pòlém Moehamad Daoed en mogelijk ook de weinig onbaatzuchtige wijze waarop hij zijn procureurschap uitoefende, deden hem in 1936 naar Singapore vertrekken. Ook hier trad hij weldra in godsdienstige kringen op de voorgrond en wist hij o.a. als redacteur van de „Pedoman Masjarakat" de aandacht op zich te vestigen. In 1940 sprak hij over radio Singapore het Poesa-congres te Sigli toe, zonder dat overigens dienaangaande overleg met de Nederlandse autoriteiten had plaats gehad. Begin 1942 keerde hij, tezamen met andere „vluchtelingen" voor de Japanse inval, uit Malakka terug als een geëerd en geacht man, achter wien slechts een kleine groep van ingewijden de 5e colonnist wist.

Zoals hieruit reeds moge blijken, waren, evenals elders in Atjèh, ook in Seulimeum alle schakeringen in Atjèh's oelamastand vertegenwoordigd. Naast de behoudende, zich uitsluitend tot het terrein van

de godsdienst beperkende oelama vonden wij ook hier de vooruitstrevende militante, zich op politiek-godsdienstig terrein begevende godsdienstleraar. Welke de instelling van de oude Teukoe Panglima Pòlém Moehamad Daoed tegenover de vertegenwoordigers van laatstgenoemde groep is geweest, laat zich slechts gissen. De modern godsdienstige opvattingen van vele tot deze groep behorende oelama's zullen hem hebben afgeschrikt, ook al mochten hun politieke doelstellingen herinneringen hebben wakker geroepen aan de dagen, waarin de godsdienstige wet ook hem tot richtsnoer was in zijn strijd voor de vrijheid. Hoe dit ook zij, een optreden tegen de door deze godsdienstleraren min of meer bedektelijk gevoerde anti-Nederlandse propaganda, mocht van hem, ook al om de in de „Inleiding" (blz. 32) vermelde redenen, niet worden verwacht. Ook de nauwe relaties, welke tussen bepaalde godsdienstige kringen in zijn gebied en de modern godsdienstig georiënteerde jong-Islamitische elementen in de residentie Sumatra's Westkust bestonden, kunnen zijn instemming niet hebben gehad. In hoeverre er directe betrekkingen hebben bestaan tussen de ter Sumatra's Westkust opgerichte sterk verpolitiekte vereniging van aldaar studerende Atjèhse jongelui en de te Mòntasië' gevestigde jeugdorganisatie Peramiindo (Pergerakan angkatan moeda Islam Indonesia) is nooit duidelijk geworden. Wel staat vast, dat vele jongelieden uit de XXII Moekims ter Sumatra's Westkust voortgezet godsdienstonderwijs genoten. Werden deze meer militante groeperingen derhalve gedurende het leven van Teukoe Panglima Pòlém Moehamad Daoed althans niet aangemoedigd, een algehele wijziging in haar positie had plaats toen Teukoe Panglima Pòlém Moehamad Ali zijn vader opvolgde. Reeds bij het leven van zijn vader toch, van wien hij een belangrijk deel van het bestuurswerk had overgenomen, had Teukoe Moehamad Ali deze elementen de hand boven het hoofd gehouden, hen gesteund en mogelijk zelfs hier en daar geïnspireerd. Thans na het overlijden van zijn vader moedigde hij hen openlijk aan en nam hij zelfs een direct aandeel in hun activiteit. Zo genoten zowel de Poesa- als de Peramiindo-jeugdorganisaties, waarvan de laatste van oudere datum was dan de Poesa, zijn volledige steun.

Op de minder gunstige economische toestand van de afdeling Groot-Atjèh met haar in 1930 bijna 125.000 inwoners, waarvan 80.000 in de onderafdeling Koetaradja en 45.000 in de onderafdeling Seulimeum, wezen we reeds in de „Inleiding". Wat Seulimeum betreft dienen we hier nog te wijzen op de geographische gesteldheid, op het berg- en typisch Atjèhse kopjeslandschap van de „waterscheiding", hetwelk, beheerst door Goud- en Weesberg (Atj. Seulawaih Agam en Seulawaih Inòng), het grootste gedeelte van de onderafdeling bedekt. Het bewoonde gedeelte blijft daardoor voornamelijk beperkt tot het tot de Groot-Atjèh vallei behorende gebied in het Westen en het tot de Pidirese laagvlakte behorende gebied in het Oosten. In eerstgenoemd gebied liggen o.a. de onderafdelingshoofdplaats Seulimeum, de residentie van het sagihoofd Lam Sië, de belangrijke veepasar Sibrèë en de marktplaats Indrapoeri. Laatstgenoemd gebied, bekend als de VII Moekims Pidië, omvat de 8 Oostelijkst gelegen zelfstandige moekims. Tezamen met enige aangrenzende gebieden in de onderafdeling Sigli,

waren deze 8 moekims gedurende enige tijd verenigd in de onderafdeling Padang Tidji, aldus genoemd naar de bloeiende marktplaats en voormalige garnizoensplaats Padang Tidji, die het centrum van de VII Moekims Pidië vormt. Naast deze beide belangrijkste bevolkingscentra noemen we nog enige vissersplaatsen aan de kust, als Kroeëng Raja en het geïsoleerde Lam Panaih en verder het binnenland in Lam Teuba en Djanthöë.

Deze insluiting door en onmiddellijke nabijheid van het heuvel- en bergland hebben de bevolking hiermede van jongs af aan vertrouwd gemaakt. Mogelijk is ook dit één van de oorzaken, waardoor hier een krachtiger, wellicht primitiever ras is blijven voortbestaan dan in de grote laagvlakten langs de Noordkust. Typisch is, dat hier de oude geslachten (Atj. kawõm)-indeling in het dagelijks leven nog steeds haar invloed scheen te doen gelden. Reeds dr. Snouck Hurgronje („De Atjèhers", deel I, 1893, blz. 46 e.v.) en Kreemer („Atjèh", deel II, 1923, blz. 292 e.v.) vestigden hierop de aandacht. Onderzoekingen van de bestuursambtenaar O.K.L. Pelger in 1937 toonden aan, dat ook in de jongste tijd in deze streek dit instituut, hetwelk overigens voor Atjèh nimmer in modern-ethnologische zin werd bezien, zijn levenskracht niet had verloren. Van ouds waren de bewoners van deze sagi als de „zonen van de bovenloop der rivier" (Atj. aneu' toenòng kroeëng) bekend als dapperder dan hun landgenoten van de beide andere „zijden" van het rijk. „Onberedeneerd fanatisme, minachting voor alle vreemdelingen, eigenwaan", zo schreef dr. Snouck Hurgronje (t.a.p. blz. 35), „zijn daar sterker dan in de door meer aanraking met vreemdelingen eenigszins „beschaafde" Benedenstreken". Nog altijd scheen hier de herinnering aan de oude tijd van voor de vestiging van het Nederlandse gezag te zijn blijven voortleven. Niet „talõ" (onderworpen) maar „damè" (in der minne geschikt) voegde nog in 1937 een oude Atjèher de heer Pelger toe, toen de uitslag van de Atjèh-Oorlog ter sprake kwam. Al deze factoren hebben ongetwijfeld er toe bijgedragen, dat juist in deze streek in 1942 de vaan van de opstand werd geheven.

Nadat we hiervoren een beeld hebben gegeven van de achtergrond, waartegen zich de verzetsbeweging in deze streek heeft afgespeeld, wenden we thans onze aandacht tot deze verzetsbeweging zelf. We ontlenen hierbij onze gegevens voornamelijk aan het tijdens de internering door resident Pauw opgestelde rapport en aan het verslag, opgemaakt door de waarnemend afdelingschef van Groot-Atjèh, de controleur W. M. Remeeus, in samenwerking met de controleur van Koetaradja G. J. Förch, hetwelk mede tot basis van eerstgenoemd rapport heeft gediend. We kunnen bij deze verzetsbeweging als het ware twee actieperioden onderscheiden met daar tussenin een tijdvak van betrekkelijke rust. De eerste actieperiode, welke zich uitte in een golf van sabotage, ving aan in de nacht van 19 op 20 Februari 1942 en culmineerde in de moord op controleur Tiggelman van Seulimeum in de nacht van 23 op 24 Februari en het treffen bij Keumiröë op 24 Februari, waarbij de chef exploitatie der Atjèhse staatsspoorwegen, de heer Von Sperling werd gedood. De tweede sabotagegolf ving aan in de nacht van 7 op 8 Maart en duurde voort tot de Japanse inval.

De sabotages zouden zich in de allereerste plaats richten op de grote verbindingsweg van Koetaradja met Medan, de parallel lopende spoorbaan, de er langs gelegen telegraaf- en telefoonverbinding, voorts op de telefoonverbindingen met de Westkust en met Kroeëng Raja, terwijl in een later stadium het gehele wegennet rondom Koetaradja werd bedreigd.

Gedurende de eerste periode bleven de sabotages voornamelijk beperkt tot het Seulimeum-gedeelte van de Groot-Atjèh vallei, met Indrapoeri als centrum. Het eerste geval van sabotage had plaats in de nacht van 19 op 20 Februari 1942, toen in dit gebied de telefoonlijn werd doorgeknipt op slechts één enkele plaats, zodat nog aan baldadigheid kon worden gedacht. Desondanks werden, in overleg met de betrokken hoofden, onmiddellijk bevolkingspatrouilles ingesteld, die in dit gehele gebied, tot Lam Teumòt (voorbij Seulimeum) toe, 's nachts telefoon- en telegraaflijn, spoorbaan en weg zouden bewaken. In de nacht van 21 op 22 Februari werd daarop even voorbij Seulimeum wederom de telefoonlijn en bovendien de telegraaflijn doorgeknipt. Voorts werd in de moekim Tanòh Abèë een brug versperd. Ten slotte werd in het tot de sagi der XXV Moekims behorende oelèëbalangschap Lhõng de telefoonverbinding met de Westkust afgesneden. Van de daders geen spoor. In overleg met de hoofden werd besloten de bevolkingspatrouilles te intensiveren; ook in de onderafdeling Koetaradja werden nu bevolkingspatrouilles ingesteld. In de vroege morgen van de 23e Februari werden in de moekim Tanòh Abèë twee tot een bevolkingspatrouille behorende personen door de Atjèh-tram doodgereden.

In de nacht van 23 op 24 Februari bereikten de sabotages haar hoogtepunt. De spoorbaan werd op twee plaatsen opgebroken, het ergst bij Indrapoeri, waar bovendien wissels werden onklaar gemaakt, een stoomwals dwars over de weg gezet, de werkplaats van de Atjèhtram werd geplunderd en een padischuurtje verbrand. Voorts werden een drietal bruggen versperd en op ontelbare plaatsen bomen over de weg geworpen en telefoon- en telegraaflijnen doorgeknipt. De telefoonverbinding met de Westkust werd op vier plaatsen doorgesneden, terwijl ook de verbinding met Kroeëng Raja werd verbroken. In Seulimeum zelf werd de controleur, de heer J. C. Tiggelman, des nachts door het slaan van alarm naar buiten gelokt en op beestachtige wijze vermoord, terwijl de Atjèhse beheerder van het hulppostkantoor Tjoet Amat, er met de kas (inhoudende een bedrag van rond 5000 gulden) van doorging.

De volgende morgen werd Graaf U. Bernstorff Von Sperling, chef exploitatie der Atjèhse staatsspoorwegen gedood bij een treffen bij Keumiròë in de moekim Lam Leu'òt. Dit treffen was ontstaan toen een afdeling militairen, belast met het opruimen van de versperringen, stootte op een troep van slagwapens voorziene Atjèhers, die zich ophielden bij een versperring aangebracht op de brug over de Keumiròë. De heer Von Sperling, die, bevreesd voor een verongelukken van de eerste trein uit Seulimeum, tegen het advies van de commandant van deze afdeling in, was vooruitgereden, had deze brug even voor de militairen bereikt. Daar hij het troepje Atjèhers, waarvan de

„Pangoelèë hareukat meugòë", het middel van bestaan bij uitstek is de landbouw (tekening van Matsushita Kikuo in de „Kita Sumatora Shimbun" van 2 Augustus 1944, no. 176).

De saboteurs zouden zich in de allereerste plaats richten op de grote verbindingswegen van Koetaradja met Medan, de parallel lopende spoorlijn, de er langs aangelegde telegraaf- en telefoonverbinding, evenals op de telefoonverbindingen met de Westkust en met [illegible], terwijl in een later stadium het gehele wegennet rondom Koetaradja werd bedreigd.

Gedurende de eerste periode bleven de sabotages voornamelijk beperkt tot het Seulimeum-gebied van de Kroeng-Raja-vallei, met Indrapoeri als centrum. Het eerste geval van sabotage vond plaats in de nacht van 19 op 20 Februari 1942, [illegible] werd doorgeknipt [illegible] kon worden [illegible] met de [illegible] de [illegible] telefoon- en telegraafverbindingen [illegible]. In de nacht van [illegible] Voorts werd [illegible] werd in het [illegible] Westkust [illegible] de andere [illegible] bevolking [illegible] Koetaradja [illegible] een [illegible] Atjehers doodgeslagen.

In de nacht van 23 op 24 Februari bereikten de sabotages hun hoogtepunt. De spoorbaan werd op twee plaatsen opgebroken, het [illegible] en de Atjeh-tram werd geplunderd als een [illegible]. Voorts werden een drietal bruggen vernield en op meerdere plaatsen bomen over de weg geworpen en telefoon- en telegraafdraden doorgeknipt. De telefoonverbinding met de Westkust werd op vele plaatsen doorgesneden, terwijl ook de verbinding met [illegible] werd verbroken. In Seulimeum zelf werd de controleur, de heer J. C. Tiggelman, [illegible] vermoord, terwijl de Atjehse [illegible] van het [illegible] Tjoet [illegible] met de kas (inhoudende [illegible] 5000 gulden) [illegible].

De volgende morgen werd Graaf U. [illegible] Van Sperling, chef exploitatie der Atjehse staatsspoorwegen gedood bij een treffen bij [illegible] in de [illegible] Lam [illegible]. [illegible] die zich ophielden bij een [illegible] op de brug over de Kr[illegible]. De heer Van Sperling [illegible] een [illegible] van de eerste [illegible] in Seulimeum [illegible] voor de militairen [illegible] Atjehers [illegible] de

meesten witte banden om de arm droegen, voor hulppolitie hield, was hij uit zijn auto gestapt, waarop hij, toen hij met de hem vergezellende opzichter eigenhandig de versperring trachtte op te ruimen, werd neergeslagen. De militaire afdeling, die inmiddels ter plaatse was aangekomen en welker commandant de Atjèhers bereids had gesommeerd de wapens neer te leggen, legde twee Atjèhers neer. Bovendien werd door een noodlottig schot ook één der door de opruimingsafdeling meegebrachte geniekoelies, die verzuimd had dekking te zoeken, dodelijk getroffen. De aan de grote weg naar Seulimeum gelegen gampōngs bleken voor het merendeel geheel of nagenoeg geheel door de bevolking te zijn verlaten.

Aangezien het thans duidelijk was, dat hier van een verzetsactie op grote schaal sprake was, werd, in overleg met de op 23 Februari uit zijn stafkwartier te Takéngön overgekomen territoriaal commandant, onmiddellijk op 24 Februari de 1e luitenant der marechaussee L.C.G.F. Onvlee naar Seulimeum gezonden. Onder toezicht en leiding van de waarnemend assistent-resident van Groot-Atjèh werd luitenant Onvlee met bestuurswerkzaamheden naast zijn militaire functie belast, waarmede de tweede phase, d.w.z. een periode van betrekkelijke rust (zie blz. 63), een aanvang nam.

De eerste phase geeft echter nog tot de volgende beschouwingen aanleiding. Verleenden aanvankelijk de hoofden bij de bestrijding van het sabotagekwaad alle steun, reeds spoedig kwam hierin verandering en werd hun houding voortdurend passiever. Deze geringe medewerking van de Seulimeumse hoofden bij het pogen om inlichtingen te verkrijgen omtrent de bedrijvers van deze sabotages, vindt, behalve in de Japanse dreiging, haar verklaring in het volgende. Omtrent aard en omvang dezer beweging, welke — we constateerden het reeds — voor de hoofden evenzeer als een verrassing kwam als voor ons, tastten ook zij in het duister, al bestond dan ook aan haar overwegend godsdienstige inslag nauwelijks twijfel. Een indirecte zowel als een directe druk is op hen en de hun getrouwe, goedwillende elementen ongetwijfeld uitgeoefend. Het „overrijden" (vermoord en daarna op de rails gelegd?) van twee tot de bevolkingspatrouilles behorende Atjèhers in de moekim Tanòh Abèë moet dan ook waarschijnlijk in dit licht worden bezien. Ook mogen we niet uit het oog verliezen, dat de godsdienstige inslag der beweging, in het bijzonder de ouderen onder hen, reeds dadelijk voor de keus stelde tussen hun loyaliteit aan ons gezag en hun plicht als Islamiet. In hoeverre de beweging ook appelleerde aan het locaal Atjèhse patriotisme of groepsbewustzijn of — om nog een stap verder te gaan — aan de modern nationalistische gevoelens der jongere generatie, is een vraag, welke we in hoofdstuk VI nader onder de ogen zullen zien. Enige jongere hoofdentelgen en enige andere leden van oelèëbalanggeslachten hebben vermoedelijk aan de actie en hare organisatie actief deelgenomen. De verlening door de Japanners van een „soerat poedjian" (getuigschrift) op 8 December 1943 aan Teukoe Doelah, de oudste zoon van het moekimhoofd van Tanòh Abèë is in dit opzicht veelbetekenend. Van de hoofden zelf was slechts een enkele direct in de actie betrokken.

Drie hoofden bleken namelijk na de beëindiging van de eerste

phase onvindbaar: het sagihoofd Teukoe Panglima Pòlém Moehamad Ali zelf en de zelfstandige moekimhoofden van Seulimeum Teukoe Doelah en van Indrapoeri Teukoe Oesman Basjah. Omtrent een daadwerkelijke deelname aan de verzetsactie door beide laatstgenoemden staan geen gegevens ter beschikking. Wat echter het sagihoofd betreft, is het nauwelijks aan twijfel onderhevig te achten, dat Teukoe Moehamad Ali, althans in het verder verloop der opstandige beweging, een leidend aandeel heeft genomen. In hoeverre hij hierbij eerst is gezwicht voor van godsdienstige zijde op hem uitgeoefende druk, kan hierbij buiten beschouwing blijven. De vraag of hij medeverantwoordelijk moet worden gesteld voor de moord op controleur Tiggelman kan niet met zekerheid worden beantwoord. Vast staat slechts, o.a. uit de aantekeningen, welke controleur Tiggelman van het verloop der gebeurtenissen op die avond en nacht heeft achtergelaten, dat deze die avond had geconstateerd, dat de kasten in het hulppostkantoor openstonden en de brandkast niet behoorlijk op slot was, terwijl de beheerder Tjoet Amat met het sagihoofd in diens auto was weggereden. Voorts dat het sagihoofd, nog die zelfde nacht hieromtrent door controleur Tiggelman, toen hij ± 2 uur 's nachts te Seulimeum terugkeerde, om inlichtingen verzocht, ontwijkende antwoorden gaf. Dat kort daarna, om ± 3.30 uur, controleur Tiggelman werd vermoord en dat diens laatste woorden een waarschuwing tegen het sagihoofd en tegen Tjoet Amat inhielden. Heeft de vrees voor ontdekking tot de moord op controleur Tiggelman genoopt, of was deze reeds eerder beraamd, al dan niet met medeweten van Teukoe Panglima Pòlém Moehamad Ali ?

Wel heel sterk stak hierbij af de menselijke houding van de Atjèhse verpleger, die de eerste hulp verleende en die van Teukoe Moehamad Ali's zwager, Teukoe Ibrahim (een zoon van wijlen Teukoe Nja' Radja, zelfstandig moekimhoofd van het tot de VII Moekims Pidië behorende Koenjèt, wiens dochter gehuwd was met Teukoe Moehamad Ali), volontair op het controleurskantoor, die mevrouw Tiggelman vergezelde, toen zij in de ochtend na de moord — als Atjèhse verkleed — er in slaagde Sigli te bereiken en hulp te halen.

Zo zeer hing de schaduw van de Japanse dreiging over deze gewelddaden en zo groot was de directe of indirecte druk, welke op de hoofden werd uitgeoefend, dat zelfs uitgesproken tegenstanders van het sagihoofd als de oelèëbalang van Ba'ét hierin geen aanleiding konden vinden hun passieve houding te laten varen. Op het innerlijk conflict, waarvoor de beweging hen stelde, wezen wij reeds op één der vorige bladzijden. Het enige Atjèhse hoofd, dat actief medewerking bij de opsporing verleende, was Teukoe Nja' Poetéh, het bejaarde moekimhoofd van het aan Indrapoeri grenzende Reukië, waaraan een politieke vete tussen Teukoe Nja' Poetéh en de ernstig gecompromitteerde Teukoe Oesman Basjah mogelijk niet vreemd is geweest.

Weinig scheen men overigens buiten het eigenlijke opstandgebied, zelfs in overig Groot-Atjèh, nog te beseffen welke krachten hier aan het werk waren. Zo behoorden tot de gedupeerden van de laatste sabotages ook de hoofdambtenaar ter beschikking Toeankoe Mahmoed en het sagihoofd der XXVI Moekims Teukoe Nja' Arif, die, per

auto op weg naar Bireuën voor een huwelijk, genoodzaakt waren terug te keren. Hetzelfde was het geval met de echtgenote van Teukoe Nja' Arif en enige andere familieleden, die in de opgehouden trein reisden.

Omtrent oorsprong, aard en omvang van de opstandige beweging tastte men nog geheel in het duister. Was het duidelijk, dat de beweging slechts kon gedijen tegen de achtergrond van de hachelijke positie, waarin het Nederlandse gezag door de voortdurend toenemende Japanse dreiging was komen te verkeren, toch wees nog niets op een centraal door de Japanners voor geheel Atjèh georganiseerde 5e colonne-actie. Men mocht derhalve nog de hoop koesteren, dat de beweging tot het Noordelijk deel van de onderafdeling Seulimeum zou beperkt blijven. Een sterk fanatiek godsdienstige inslag werd vermoed, waarbij de jeugdbeweging en mogelijk de Poesa een belangrijke rol zouden spelen. De witte banden, waarvan de verzetslieden bij het treffen bij Keumiröë waren voorzien en waarop een F was aangebracht, wezen op een geheime organisatie, waarbij de letter F als symbool van het genootschap wellicht het Arabische woord „fadjar" (dageraad) zou aanduiden *).

Met deze stand van zaken zette de tweede phase in, welke een periode van betrekkelijke rust zou brengen, voortdurend tot de nacht van 7 op 8 Maart, toen een nieuwe golf van sabotages inzette. Het herstel van de verbroken verbindingen werd onmiddellijk met kracht ter hand genomen, zodat reeds op 26 Februari de treinverbinding met Seulimeum was hersteld. Inmiddels had zich in de nacht van 24 op 25 Februari een nieuw geval van sabotage aan spoor- en telefoonlijn voorgedaan in de onderafdeling Sigli (nader te behandelen in § 2), hetgeen de vrees voor uitbreiding der verzetsactie deed toenemen. Door de opheffing van het garnizoen te Sabang en verplaatsing van troepen van elders kon tot herbezetting worden overgegaan van verschillende kwetsbare posten, die in verband met de defensieplannen ten aanzien van de buitenlandse vijand waren ontruimd. Een sterke troepenmacht werd in het opstandgebied geconcentreerd, met Seulimeum en Indrapoeri als centra. Een uitgebreide militaire contrôle- en bewakingsdienst van alle vitale punten tussen Koetaradja en Seulimeum werd ingesteld. De commandant van het korps marechaussee, majoor W.F. Palmer van den Broek, een ervaren Atjèh-kracht, die o.a. het civiel bestuur over de onderafdelingen Gajö Loeös en Zuidelijke Atjèhse Landschappen had gevoerd, werd te Seulimeum geplaatst. Hij werd belast zowel met het bestuur der onderafdeling als met de leiding van de militaire actie in Seulimeum. De territoriaal commandant gaf uiting aan zijn verwachting, dat, als resultaat van al deze maatregelen, het verzet nog voor de aanstaand geachte Japanse inval zou zijn gebroken.

Intussen gingen helaas nog enige kostbare dagen voorbij aleer met de militaire actie en het civiele onderzoek een aanvang werd gemaakt. Enige bekwame Indonesische politiebeambten werden ingeschakeld, met de hoofden werd contact gezocht, veel resultaat werd echter niet geboekt. Het sagihoofd en de zelfstandige moekimhoofden

*) Achteraf bezien een enigszins naieve veronderstelling. Het lijkt immers niet erg waarschijnlijk, dat een godsdienstige beweging zich zou aanduiden met de Latijnse beginletter van een Arabisch woord!

van Seulimeum en Indrapoeri (Eumpèë Ara) bleven onvindbaar. Bij het sagihoofd en het zelfstandig moekimhoofd van Seulimeum werd huiszoeking gedaan. Te Lam Sië, het oude adathuis der Pòlém's, werd de bejaarde soeltansweduwe, Pòtjoet Meurah *), die daarheen was geëvacueerd, in goede welstand aangetroffen. Een patrouille naar Gla, waar het sagihoofd een buitenverblijf had, leverde geen resultaat op. Evenmin patrouilles naar Lam Panaih en Djanthòë. Ook Teukoe Tjoet Banta, zelfstandig moekimhoofd van Lam Teumòt (Goenòng Biram), verdween na de eerste hoofdenvergadering. Voorts bleken de vooraanstaande oelama's Teungkoe Hadji Ahmad Hasballah uit Indrapoeri en Teungkoe Abdoel Wahab uit Seulimeum niet meer ter plaatse te zijn. Nasporingen naar hun verblijfplaats bleven zonder resultaat. Een op verzoek van de resident door de onofficiële adviseur in godsdienstzaken, Toeankoe Abdoel Azis, ondernomen poging om met de als een redelijk mens bekend staande, eerbiedwaardige figuur van Teungkoe Hasballah in contact te komen, was vruchteloos. Een huiszoeking bij de godsdienstschool M.I.M. te Lam Pakoe, in verband met de sterke aanwijzingen, dat naast Poesa-jongeren ook leerlingen van deze en andere godsdienstscholen bij de sabotages waren betrokken, leverde evenmin resultaat op.

Inmiddels waren in deze phase omtrent de aard van de aan de opstandige beweging ten grondslag liggende organisatie enkele nieuwe gegevens verkregen. Allereerst was te Lhõ' Nga een Menadonees militair gearresteerd, bij wien eveneens het geheimzinnige F-teken werd aangetroffen. Volgens diens verklaring zou dit het kenteken zijn van een organisatie, welke zich ten doel stelde de Japanners bij de inval steun te verlenen. Hij zou door een hem onbekende Atjèher zijn aangespoord om voor deze beweging verder propaganda onder de militairen te maken, doch zou overigens omtrent deze organisatie geen inlichtingen kunnen verstrekken. Het onderzoek in deze zaak was in handen van de betrokken militaire instanties. Voorts was bij huiszoeking bij de verdachten aan de sabotage te Sigli een vlaggetje met de letter F gevonden. Ten slotte werden in het Indrapoerische een tweetal teungkoes, verdacht van deelname aan de sabotage, gearresteerd. Ook bij hen werd een F-band aangetroffen.

Was thans het bewijs geleverd, dat de opstandige beweging 5e colonne-activiteit beoogde, verder bleef men in het duister tasten. Niets wees op een door de Japanners geïnspireerde of geleide actie. Ook de rol van de Poesa bleef onduidelijk. Deelname van de plaatselijke leiders in Seulimeum was zeker, individuele deelname van vooraanstaande bestuursleden elders, zoals van de voorzitter van het hoofdbestuur, Teungkoe Moehamad Daoed Beureu'èh, die eveneens „verdwenen" bleek te zijn, zeer wel mogelijk. Deelname van de Poesa als zodanig echter bleef, gezien haar geschiedenis, voorshands onwaarschijnlijk.

*) Deze ondanks haar hoge leeftijd nog zeer krasse dame was de weduwe van soeltan Mahmoed Sjah, die in 1874 — enige dagen na de verovering van de Kraton door de 2e Atjèh-expeditie onder generaal Van Swieten — aan de cholera overleed, waarna Toeankoe Moehamad Daoed tot zijn opvolger werd gekozen. Later huwde zij Toeankoe Mahmoed, de broer van Toeankoe Hasjim (de vader van de in de „Inleiding" — blz. 23 — genoemde Toeankoe Radja Keumala), welke laatste aanvankelijk als voogd van de pretendent-soeltan optrad.

Van militaire zijde was eveneens een onderzoek ingesteld onder leiding van luitenant W. H. de Bruijn, die een speciale politionele opleiding had genoten. Toen op 8 Maart de gegevens ter beschikking van de betrokken bestuursinstanties werden gesteld, bleek echter ook dit onderzoek geen enkel spoor te hebben opgeleverd, dat tot ontdekking zou kunnen voeren van de leiders en daders der opstandige beweging.

Slechts een enkel geval van sabotage deed zich in deze periode voor en wel in de onderafdeling Koetaradja. Kort na 24 Februari werd namelijk door militairen ontdekt, dat in het oelèëbalangschap Toengköb, gelegen in de sagi der XXVI Moekims, de bij een brug op de weg naar Kroeëng Raja aangebrachte dynamietladingen waren verdwenen. Spionnenberichten wezen uit, dat de daders waarschijnlijk moesten worden gezocht in het aangrenzende Kajèë Adang. Reeds eerder waren inlichtingen ontvangen dat lieden uit de tot dezelfde sagi behorende oelèëbalangschappen Keureukön en Ateuë' tegen het dubbele van de normale prijs een groot aantal slagwapenen zouden hebben gekocht te Sibrèë. Bevestiging van dit bericht werd echter niet verkregen.

Al scheen dus uiterlijk de rust teruggekeerd, men was er zich echter ter dege van bewust, dat dit door het militair optreden bereikte resultaat slechts een schijnsucces was. Verzetskernen toch waren nergens ontmoet, geen der vermoedelijke leiders had men in handen gekregen, zelfs was men er niet in geslaagd omtrent hun bewegingen betrouwbare inlichtingen te verkrijgen. Waren zij naar de Overwal uitgeweken, zoals ten slotte werd aangenomen? Achteraf is gebleken, dat dit, althans ten aanzien van het sagihoofd, Teukoe Panglima Pòlèm Moehamad Ali, niet het geval is geweest. Gedurende de militaire acties zou deze namelijk hebben verblijf gehouden te Lam Teuba, welke plaats n.b. ook een groot aantal Chinese evacuees herbergde. Overal gevoelde men de dreiging, doch iedere stoot was er één in het luchtledige. Zelfs omtrent de oorsprong en de aard van het verzet, evenals van de geheime organisatie, welke hiervan de kern scheen te vormen, tastte men, zoals gezegd, in het duister. De schablonen van de oude verzetsacties, zowel ten aanzien van haar oorsprong als haar traditioneel verloop en haar bestrijding, bleken onbruikbaar.

Op 6 Maart riep de resident de beide sagihoofden van de XXVI en XXV Moekims en de zelfstandige oelèëbalangs buiten de sagi's bijeen in een vergadering, welke ook door Toeankoe Mahmoed werd bijgewoond. In deze bijeenkomst wees de resident deze hoofden nog eens nadrukkelijk op hun verantwoordelijkheid ten aanzien van de handhaving van orde en rust en riep hij hun medewerking in voor het verkrijgen van nadere inlichtingen omtrent de geheime organisatie, welke de actie scheen te leiden. De hoofden van hun kant deden het verzoek om bij de militairen aan te dringen zo tactvol mogelijk tegenover de bevolking op te treden, ten einde de goedwillende elementen onder de bevolking niet van zich af te stoten. De instelling van de avondklok te Koetaradja en de scherpe contrôle op het verkeer hadden enkele malen tot moeilijkheden aanleiding gegeven. Enige bonafide en ook prominente personen in de Indonesische samenleving waren gearresteerd. Op de conflicten voortvloeiende uit de zonder voorafgaand overleg uitgevoerde militaire vernielingsmaatregelen wezen we

reeds in het vorige hoofdstuk. Al deze misverstanden waren overigens, in overleg met de militaire autoriteiten, reeds voor zover mogelijk in der minne geschikt.

Zo naderde de nacht van 7 op 8 Maart, waarin de derde phase een aanvang zou nemen en het verzet in nog groter omvang dan te voren zou uitbarsten. De voorafgaande nacht was reeds de polikliniek te Indrapoeri geplunderd, terwijl in de IX Moekims Lhō' Nga (sagi der XXV Moekims) te Lam Theuën de volksschool werd verbrand. Voorts werd op 7 Maart de wijkmeester der Chinezen van Seulimeum, op weg naar Gla, waarheen een aantal Chinezen voornamelijk uit Koetaradja op eigen initiatief was geëvacueerd, door enige Atjèhers vermoord. Zelfs in de onder strenge militaire bewaking staande streek tussen Koetaradja en Seulimeum bleef sabotage niet uit. In de nacht van 7 op 8 Maart werden namelijk, ondanks de intensieve militaire wegcontrôle gedurende de gehele nacht, weg, spoorbaan en telefoonlijn op verschillende plaatsen grondig vernield. Daar buiten werden in de VII Moekims Pidië, tussen Kariëng en Gògò, in het baanvak Seulimeum-Sigli, ± 600 m. rails en een brug opgebroken. Voorts had er sabotage plaats aan de telefoonverbindingen van Koetaradja met Oelèë Lheuë en Westkust en werden tot in de onmiddellijke omgeving van Koetaradja verschillende bruggen onklaar gemaakt en bomen over de weg gekapt. Ten slotte werd de badplaats MataIë, op 7 km. van Koetaradja, afgelopen.

Van de daders was wederom nergens een spoor te vinden, terwijl de hoofden nalatig bleven om tegen de kwaadwilligheid op te treden. Voor de sabotages in het Padang Tidjische werd het zelfstandig moekimhoofd van Beurabò, tevens waarnemend moekimhoofd van Gògò, Teukoe Hadji Oebit, verantwoordelijk gesteld, aangezien het opgebroken lijngedeelte onder het bewakingsgebied van zijn bevolkingspatrouilles viel. Ook in de VII Moekims Pidië waren namelijk reeds dadelijk na de eerste sabotagegevallen in Seulimeum bevolkingspatrouilles voor de bewaking van weg, spoorbaan en telefoonlijn ingesteld. Na de moord op controleur Tiggelman werd het bestuur over dit gebied vanuit Sigli waargenomen. Aangezien spoedig bleek, dat de bevolkingspatrouilles door een militaire patrouille naar huis waren gezonden, werd Teukoe Hadji Oebit, die aanvankelijk was aangehouden, weer in vrijheid gesteld. Merkwaardig blijft evenwel, dat ook aan Teukoe Hadji Oebit op 8 December 1943 door de bezetter een „soerat poedjian" werd uitgereikt. Op deze lijst van „onderscheidingen" komt ook voor Teukoe Abdoel Latif, zelfstandig moekimhoofd van Peudaja, waarbij moge worden aangetekend, dat in deze moekim van ouds een opgewekt godsdienstig leven heerste, waarbij tegen uitingen van fanatisme steeds moest worden gewaakt. Door een militaire patrouille werden voorts een tweetal Atjèhse jongelui, verdacht van deelname aan de sabotage in de VII Moekims Pidië, gearresteerd en in de gevangenis te Sigli opgesloten. Blijkens het later in de Indonesische pers gepubliceerde relaas hunner lotgevallen waren zij inderdaad bij deze sabotage betrokken.

Vooral deze uitbreiding van de opstandige beweging naar tot dusverre rustig gebleven gebieden, de onderafdeling Koetaradja en

de VII Moekims Pidië in de onderafdeling Seulimeum, moest hoogst verontrustend worden geacht. Elke illusie, dat hier slechts sprake zou zijn van een locale verzetsbeweging, welke op korte termijn zou kunnen worden onderdrukt, was hiermede vervlogen. De contrôle op wegen en bruggen, ook in de kota, werd belangrijk verscherpt. Getracht zou worden de verbroken verbindingen zo spoedig mogelijk te herstellen. De 8e Maart bracht tevens het radiobericht van de capitulatie van Java. Een onmiddellijke evacuatie van de residentiehoofdplaats leek thans dringend geboden en zou, zodra de verbroken verbindingen waren hersteld, worden uitgevoerd.

Op dezelfde dag had de resident een bespreking over de politieke toestand met Toeankoe Mahmoed en Teukoe Nja' Arif. Beiden waren van mening, dat de uitingen van verzet voortsproten uit een massale volksbeweging tegen de bestaande orde van zaken, waarvan zij doel en leiding nog niet konden onderkennen en omtrent welks ondergrond zij in het duister tastten. Teukoe Nja' Arif meende, dat deze beweging over geheel Atjèh verspreid zou zijn en bood aan door middel van een dienstreis hiernaar een onderzoek in te stellen. De resident verzocht Teukoe Nja' Arif zich tot een onderzoek in Groot-Atjèh te beperken en hem de resultaten zo spoedig mogelijk te melden, welke opdracht door Teukoe Nja' Arif werd aanvaard. Een aanbod van Teukoe Nja' Arif om het bestuur aan hem over te dragen, in welk geval hij zich verantwoordelijk stelde voor levens en bezittingen der Europeanen tot de komst der Japanners, kon niet in overweging worden genomen.

In de nacht van 8 op 9 Maart had wederom ernstige sabotage aan wegen en bruggen plaats tot in de onmiddellijke omgeving van Koetaradja. Op de pasars te Koetaradja en Oelèë Lheuë verschenen aanplakbiljetten, waarin de bevolking tot verzet werd aangespoord en een ieder die hulp verleende aan de Europeanen met de dood werd bedreigd. Door deze indirecte, doch ook door directe dreiging waren vele Atjèhse bedienden gedwongen hun betrekking op te geven. Ook diverse kustwachters hadden hun post verlaten. In een onderhoud met de resident toonde Toeankoe Mahmoed zich zeer ongerust over de komende dingen, zonder nochtans over de aard der opstandige beweging nader uitsluitsel te kunnen geven.

De resident stelde zich vervolgens radiotelegrafisch in verbinding met de territoriaal commandant, die 4 Maart weer naar zijn stafkwartier te Takèngön was vertrokken en verzocht deze, in verband met de kritieke toestand, naar Koetaradja over te komen. De omstandigheid, dat het stafkwartier van de territoriaal commandant was gevestigd te Takèngön, maakte het voor de resident uiterst moeilijk om het zo noodzakelijke contact te onderhouden, dit te meer, daar — zoals we zagen — de verbindingen telkens werden verbroken. Het gevolg was, dat allerlei aangelegenheden, ook die welke de zo subtiele Atjèhse verhoudingen raakten, moesten worden opgenomen met plaatselijke militaire autoriteiten zonder Atjèh-ervaring, die voor de specifiek Atjèhse moeilijkheden geen begrip toonden.

In de kota heerste een gedrukte stemming, de veiligheid was niet meer verzekerd. Op 9 Maart werd dan ook des morgens de opdracht tot evacuatie gegeven. In de namiddag kwam de wegverbinding met

Seulimeum gereed, zodat op 10 Maart met de evacuatie op grote schaal een aanvang kon worden gemaakt, waarbij, zoals we in het vorige hoofdstuk reeds zagen, de beide eerste transporten tot Seulimeum per auto moesten geschieden, vanwaar per trein de reis kon worden voortgezet.

Op 10 Maart berichtte de schakelofficier *) van Lam Soedjèn in Lhōng, dat in de afgelopen nacht Tjalang door een bende kwaadwilligen zou zijn aangevallen. De weg tussen Lhō' Kroeët en Tjalang was versperd. Aangezien de telefoonverbinding was verbroken, werden aan Meulabōh radiotelegrafisch inlichtingen verzocht. Het voortdurende isolement, waarin Koetaradja, gelegen als het was in de onmiddellijke nabijheid van het opstandgebied, verkeerde, vormde trouwens in vele opzichten een ernstige belemmering voor de bestuursvoering. Niet alleen dat men in Koetaradja niet wist wat elders in Atjèh omging, doch omgekeerd was het hierdoor uiterst bezwaarlijk om de plaatselijke bestuursambtenaren van de nodige aanwijzingen en instructies te voorzien en hen op de hoogte te houden van de ontwikkeling van de opstandige beweging. Rondom de residentiehoofdplaats hadden in de afgelopen nacht wederom tal van gevallen van sabotage plaats gehad.

Die ochtend had de resident wederom een onderhoud met Toeankoe Mahmoed, waarbij deze hem adviseerde Teukoe Nja' Arif nogmaals om inlichtingen te verzoeken. Verder deelde Toeankoe Mahmoed mede, dat enige hoofden de resident gaarne zouden willen spreken over een aantal bezwaren tegen bepaalde militaire maatregelen. De resident verzocht daarop Toeankoe Mahmoed des avonds met Teukoe Nja' Arif en deze hoofden bij hem te komen. Op deze vergadering waren aanwezig het sagihoofd van de XXV Moekims Teukoe Oemar Djohan Pahlawan, de oelèëbalang van Meusigit Raja L.O. Teukoe Hasan, de oelèëbalang van Meura'sa Teukoe Teungōh en verder uit de sagi der XXV Moekims de oelèëbalangs van Peukan Bada Teukoe Ali Basjah, van de IV Moekims Lhō' Nga Teukoe Radja Abdoellah en van Lhōng Teukoe Radja Djoema'at. Ook de territoriaal commandant, die juist in de namiddag te Koetaradja was aangekomen, woonde de vergadering bij. Teukoe Nja' Arif was niet aanwezig en bleek na telefonisch onderzoek niet thuis te zijn. Aangezien omtrent zijn oproeping niet voldoende zekerheid bestond en zijn aanwezigheid urgent was werd de vergadering verder uitgesteld tot de volgende morgen. Bovendien wilde de territoriaal commandant de tegen de militaire maatregelen aangevoerde bezwaren liever in tegenwoordigheid van de plaatselijk militair commandant bespreken. Tot de nieuwe bijeenkomst zouden dan, behalve Teukoe Nja' Arif, nog enige andere hoofden worden opgeroepen in wier gebied sabotages hadden plaats gehad, o.a. uit de sagi der XXV Moekims de oelèëbalang van de III Moekims Darōj Teukoe Ali Basjah en het zelfstandige moekimhoofd van Leupoeëng Teukoe Radja en uit de sagi der XXII Moekims de

*) Op enkele plaatsen in Atjèh — als regel plaatsen, welke ver van de onderafdelingshoofdplaats waren gelegen — stonden de militaire commandanten, onder de karakteristieke benaming „schakelofficier", de onderafdelingschefs in de bestuursvoering bij.

oelèëbalangs van Mòntasië Teukoe Ma'én en van Ba'ét Teukoe Oesman Basjah. De besprekingen beperkten zich die avond tot de dreigende situatie, waarbij in het bijzonder de vernielingen in de omgeving van Koetaradja in het wegenstelsel van de oude geconcentreerde linie de aandacht vroegen. De hoofden konden hieromtrent echter geen uitsluitsel geven.

De volgende morgen, 11 Maart 1942, om 12 uur, had ten residentshuize in de historische van Heutsz-zaal, waar op 20 Januari 1903 de pretendent-soeltan Toeankoe Moehamad Daoed zijn onderwerping aan gouverneur Van Heutsz aanbood, deze vergadering plaats. Aanwezig waren, evenals de avond te voren, Toeankoe Mahmoed, het sagihoofd van de XXV Moekims Teukoe Oemar Djohan Pahlawan, de oelèëbalangs Teukoe Teungòh van Meura'sa, Teukoe Hasan van Meusigit Raja L.O., Teukoe Ali Basjah van Peukan Bada, Teukoe Radja Djoema'at van Lhõng, benevens Teukoe Ali Basjah van Darõj en Teukoe Radja van Leupoeëng. Behalve de kolonel waren thans ook de plaatselijk militair commandant overste G. J. Bekkers en diens adjudant luitenant H. F. A. Clignett ter vergadering aanwezig *). Van de aanwezige hoofden leerden we Toeankoe Mahmoed, Teukoe Oemar Djohan Pahlawan, Teukoe Teungòh en Teukoe Hasan hiervoren reeds kennen. Van de vier overigen was Teukoe Ali Basjah van Peukan Bada een krachtig hoofd, Teukoe Ali Basjah van Darõj daarentegen een weinig betekenende figuur. Teukoe Radja Djoema'at van Lhõng was een energieke veertiger, die, na de opstand in 1933 tot oelèëbalang van Lhõng aangesteld, in dit gebied het vertrouwen en het gezag had hersteld en geordende toestanden in het leven had geroepen. Teukoe Radja van Leupoeëng ten slotte was een eerbiedwaardige oude heer, die bij de laatste bestuurswisseling in dit ressort (welke verband hield met een uiting van godsdienstig fanatisme in 1937) met de waarneming was belast, een Atjèher van de oude stempel, doch geenszins een figuur in staat of geneigd tot oppositionele actie. Teukoe Nja' Arif was wederom niet aanwezig; daar hij bij herhaling niet thuis was getroffen, was het niet mogelijk gebleken hem te waarschuwen. Ook de overige nieuw opgeroepen hoofden waren niet verschenen. Evenmin Teukoe Radja Abdoellah van Lhõ' Nga, een vrij louche figuur, die de vorige avond wel was opgekomen. Enige tijdens de vergadering gedane pogingen tot oproeping van Teukoe Nja' Arif leverden geen resultaat op.

Op deze vergadering bracht de resident de hoofden nogmaals de ernst van de toestand onder het oog en werd door hem volkomen medewerking inzake de bezwering van het sabotagegevaar geëist. De noodzaak van de verschillende militaire maatregelen werd voorts besproken en uiteengezet. Tijdens de vergadering verscheen de leider van de actie in Seulimeum, majoor Palmer van den Broek, die rapporteerde, dat in de afgelopen nacht de troepen in het bivak te Indrapoeri door kwaadwilligen waren beschoten. Ten bewijze hiervan had hij

*) Voorts woonden nog de volgende bestuursambtenaren de bijeenkomst bij: de assistent-resident ter beschikking D. M. Hollestelle, de waarnemend assistent-resident van Groot-Atjèh W. M. Remeeus, de controleur van Koetaradja G. J. Förch en de residentie-secretaris dr. A. J. Piekaar.

als stukken van overtuiging lood van enige kogels meegenomen. De territoriaal commandant nam daarop plotseling het woord, verweet de hoofden onvoldoende medewerking inzake de bestrijding van de verzetsbeweging en deelde mede besloten te hebben tot hun arrestatie over te gaan, met het doel hen op een daartoe geschikte plaats ter Sumatra's Oostkust te doen interneren. De van Heutsz-zaal was intussen door de in gereedheid gehouden, verdekt opgestelde troepen bezet. Zelfs een oorlogscorrespondent bleek aanwezig. Kolonel Gosenson verklaarde, op grond van de ernst van de ter zijner beschikking staande gegevens, verplicht te zijn tot deze arrestaties over te gaan en verzekerde hun een goede behandeling. Een verzoek van de resident om althans Teukoe Teungòh, wiens persoonlijke loyaliteit boven elke twijfel verheven mocht worden geacht, van arrestatie uit te sluiten, werd door de kolonel ingewilligd. Teukoe Teungòh verklaarde zich echter solidair met zijn lotgenoten, mededelende, dat, indien tot hun arrestatie aanleiding bestond, evenveel aanleiding tot de zijne aanwezig was. De acht gearresteerden werden onmiddellijk met de op het achtererf van de residentswoning reeds gereedstaande overvalwagens naar Oelèë Lheuë vervoerd en vandaar per „Sabangbaai" (zie blz. 51) naar Sigli opgezonden, vanwaar verder transport zou plaats vinden. Kolonel Gosenson nam met deze daad, zoals hij het uitdrukte, het gezag in eigen handen. De resident zou met de kolonel met het gereedstaande autotransport vertrekken, de zetel van het residentiebestuur zou worden verplaatst naar Bireuën. Voorts belastte de territoriaal commandant majoor Palmer van den Broek met het bestuur van de afdeling Groot-Atjèh, terwijl de waarnemend assistent-resident van deze afdeling W.M. Remeeus en de onderafdelingschef van Koetaradja G.J. Förch als adviseurs aan hem werden toegevoegd.

„Na de noodige maatregelen inzake de zetelverplaatsing te hebben getroffen", zo schrijft resident Pauw in zijn verslag, „besloot rapporteur deze transportgelegenheid te benutten en te Sigli met den gouverneur van Sumatra telefonisch van gedachten te wisselen, hetgeen te Koetaradja niet mogelijk was. Behalve de vrees voor een volkomen isolatie bij een aanstaande te achten vijandelijke bezetting, heeft mede tot het vertrek geleid de overtuiging, dat, na de door den territoriaal commandant op grond van de regeling op den staat van oorlog en van beleg genomen verrassende maatregelen inzake arrestatie der vooraanstaande hoofden, een verdere bestuursvoering te Koetaradja door burgerlijke autoriteiten practisch niet meer mogelijk was en rapporteur te Bireuën met meer vrucht werkzaam zou kunnen zijn. De territoriaal commandant, die deze reeds voor de vergadering beraamde arrestaties zonder eenig overleg met mij deed verrichten, bleef alleen voor de consequenties van deze maatregelen aansprakelijk. In deze geheel veranderde situatie werd, althans voor Groot-Atjèh, de instelling van een militair bestuur een noodzakelijk gevolg van de onvoorziene ingrijpende beslissing van den territoriaal commandant, daar het burgerlijk bestuur onder deze totaal gewijzigde omstandigheden niet meer de verantwoordelijkheid voor dit ongemotiveerde ingrijpen kon dragen".

Het dilemma, waarvoor het optreden van de territoriaal commandant de resident door zijn maatregelen plaatste, is hier duidelijk uiteengezet.

De kolonel was, op grond van de regeling op de staat van oorlog en van beleg, bevoegd tot deze maatregelen over het hoofd van de resident heen over te gaan, al was het geheel onregelmatig, dat zij werden genomen zonder voorafgaand overleg met deze hoogste bestuursautoriteit. De resident, thans volkomen door deze „coup d'état" overrompeld, was niet in staat om te beoordelen op grond van welke nieuwe gegevens de kolonel tot deze maatregelen meende te moeten overgaan. Dadelijk en ter plaatse in het openbaar een nadere verklaring te eisen, waarmede deze gezagscrisis op straat zou zijn gegooid, lag niet in de aard van resident Pauw. Bovendien mocht worden verondersteld, dat de kolonel een dergelijke ingrijpende maatregel niet zou hebben genomen, tenzij daarvoor alleszins voldoende gronden aanwezig waren, dit te meer, aangezien het voor een ieder duidelijk was, dat hier geen sprake was van een ingeving van het ogenblik, doch van een vooraf beraamd plan.

Hoe moeten wij deze daad van de kolonel verklaren? Vóór de vergadering ten residentshuize had kolonel Gosenson met de plaatselijke militaire autoriteiten de situatie onder de ogen gezien en zich toen waarschijnlijk tot dit onberaden optreden laten verleiden. Ongetwijfeld heeft het beeld, hetwelk hij op deze bijeenkomst van de algemene politieke toestand en de houding van de hoofden in het bijzonder kreeg, in deze richting gewezen. Het voortdurend verder om zich heen grijpen van de sabotages, het nagenoeg volkomen uitblijven van medewerking van de zijde der hoofden om de militairen bij de opsporing van de daders te steunen, maken deze zienswijze alleszins verklaarbaar. Dit te meer, daar deze hoofden zich wel tot tolk maakten van alle mogelijke gemotiveerde en ongemotiveerde bezwaren tegen het militair optreden. Gerede aanleiding bestaat dan ook om aan te nemen, dat deze militaire instanties zich niet konden verenigen met de gedragslijn gevolgd door het bestuur, om deze hoofden de hand boven het hoofd te houden en hen daarbij zelfs in een aantal gevallen in hun bezwaren tegen militaire maatregelen te steunen. Huns inziens werden deze hoofden, wier loyaliteit zij meenden te moeten betwijfelen en die zij van directe of indirecte deelname aan de opstandige beweging verdachten, hiermede in hun houding gesteund. Het onderzoek naar de aard van de opstandige beweging werd hierdoor belemmerd en het verzet zelf nodeloos gerekt. Nauwelijks toch mocht van deze voor het merendeel tegenover Atjèhse verhoudingen geheel vreemd staande en politiek ongeschoolde militaire instanties worden verwacht, dat zij de moeilijke positie, waarin de hoofden verkeerden, zouden beseffen. Evenmin dat zij zouden bevroeden welk een remmende werking zelfs van de passieve houding van de oelèëbalangs nog op de verdere uitbreiding van de opstandige beweging uitging.

Is het de vrees geweest deze slag in de lucht niet tegen de nuchtere werkelijkheidszin van de resident te kunnen verdedigen, welke kolonel Gosenson er toe gebracht heeft zijn voornemen om tot deze arrestaties over te gaan te verzwijgen? Was ook hij bekeerd tot de zienswijze der plaatselijke militaire instanties, dat de impasse waarin de politieke situatie was geraakt, slechts door een daad over het bestuur heen en buiten het bestuur om zou kunnen worden doorbroken? De aan een

misgreep verbonden risico's waren groot. Welke gevolgen deze militaire maatregel dan ook zou hebben gehad, indien niet juist de volgende morgen de Japanners hun aanval op Noord-Sumatra hadden ingezet, laat zich slechts vermoeden. Hier moge alleen worden opgemerkt, dat door deze „coup d'état" een in de onmiddellijke nabijheid van de haard van de sabotages gelegen gebied, waar deze zich tot dusverre juist slechts incidenteel hadden voorgedaan, werd beroofd van zijn Indonesische bestuursorganisatie. De sterkste rem voor een verdere uitbreiding van de verzetsbeweging was hiermede weggenomen. Immers al kan deze hoofden inderdaad onvoldoende medewerking bij de opsporing van de daders der verzetsbeweging worden verweten, zo behoeft deze passiviteit nog geenszins deloyaliteit te betekenen. Als verlammingsverschijnsel, gevolg van de onafwendbare nadering der Japanners, is zij alleszins verklaarbaar. De arrestatie harer hoofden zou ongetwijfeld de tot dusverre passief gebleven bevolking dezer gebieden in het kamp der verzetsbeweging hebben gedreven. Het is duidelijk, dat, slechts in geval de territoriaal commandant over voldoende aanwijzingen zou hebben beschikt om ook aan hun loyaliteit te twijfelen, hun arrestatie in overweging genomen had mogen worden. Spoedig zou echter blijken, dat de kolonel niet over meer gegevens dan de resident beschikte en dat ook het militair onderzoek naar de ondergrond van de beweging, sedert de uitwisseling van gegevens op 8 Maart, geen nieuwe sporen had aan de dag gebracht. Bovendien was de gehele „coup d'état" allereerst gericht tegen Teukoe Nja' Arif, wiens onbereikbaarheid inderdaad ongeoorloofde actie deed vermoeden. De arrestatie van dit sagihoofd en zijn voornaamste aanhangers was alleszins te rechtvaardigen. Van deze groep echter verscheen (toevallig ?) niemand ter vergadering. Was in dit verband gezien niet juist de opkomst van de overigen een aanwijzing voor hun loyaliteit ?

We citeren verder uit het verslag van resident Pauw. „Omtrent de motiveering van de arrestaties bleek mij naderhand, dat den territoriaal commandant geen meerdere gegevens bekend waren, welke het militair optreden konden doen wettigen. Mijn vermoeden, dat de arrestaties waren verricht op grond van mij nog onbekende gegevens in het onderzoek van luitenant de Bruijn, bleek niet bewaarheid te zijn. Dit onderzoek had alleen nog maar opgeleverd wat mij reeds bekend was".

Te Sigli aangekomen trad resident Pauw dan ook onmiddellijk in telefonische verbinding met de gouverneur en werd overeengekomen de volgende dag te Lhō' Soekōn een bespreking te houden, waarbij ook de territoriaal commandant aanwezig zou zijn. In de vroege ochtend van de 12e Maart hadden echter de Japanse landingen op Noord-Sumatra plaats, waardoor de verbindingen met Medan werden verbroken, zodat deze bespreking geen voortgang kon vinden. De territoriaal commandant besloot toen de inmiddels per „Sabangbaai" te Sigli aangekomen arrestanten naar de onderneming „Rĕdĕlōng" in de onderafdeling Takĕngōn, waar ook zijn stafkwartier was gevestigd, te doen overbrengen.

„Op mijn aandringen", zo schrijft resident Pauw, „werd den hoofden door den territoriaal commandant medegedeeld, dat hun arrestatie als een beschermingsmaatregel tegen kwade beïnvloeding of gevolgen van

de verzetsactie diende beschouwd te worden en zij dan ook als zoodanig behandeld zouden worden. Over deze interpretatie uitten de hoofden hun voldoening".

Enige dagen later, de zetel van het residentieel bestuur was inmiddels naar Takèngön verplaatst, werden de hoofden door de territoriaal commandant aan het burgerlijk bestuur overgedragen, waarna zij te Takèngön in een officierswoning werden ondergebracht en bij de capitulatie van Takèngön op 19 Maart in vrijheid werden gesteld. Door dit ingrijpen van de resident werd voorkomen, dat deze acht vooraanstaande Atjèhers definitief van ons gezag werden vervreemd. De indruk is gewettigd, dat zij, met volkomen begrip van de moeilijke positie waarin zich de resident ten hunnen opzichte bevond, althans tegenover het bestuur, geen rancune koesterden. Aan de Japanse bezetter heeft een en ander, zoals we in het tweede gedeelte van dit werk zullen zien, veel hoofdbreken gekost en de moeilijkheden vergroot, waarmede deze bij de bepaling van zijn beleid ten opzichte van de Atjèhse hoofden had te kampen.

Wenden we ons thans voorlopig van deze „coup d'état", welke ten slotte geheel uit het impulsieve karakter van kolonel Gosenson is te verklaren, af en keren we terug naar de gebeurtenissen in Koetaradja. Alvorens uit Koetaradja te vertrekken werd door de territoriaal commandant nog opdracht gegeven tot arrestatie van Teukoe Nja' Arif en de andere niet ter vergadering verschenen hoofden. Evenzo van de overige hoofden in de sagi's der XXVI en XXII Moekims, benevens van enige andere in overleg met de resident aangewezen personen. Teukoe Nja' Arif werd niet in zijn woning aangetroffen. Nog die zelfde middag werden echter o.a. gearresteerd de consul van Moehammadijah Teukoe Tjoet Hasan, de plaatselijke Moehammadijah-voorzitter Teukoe Djohan Meura'sa, alsmede de oelèëbalangs van Toengkōb Teukoe Hanafiah en van de IV Moekims Lhō' Nga Teukoe Radja Abdoellah.

Gedurende de nacht van 11 op 12 Maart bereikte de spanning te Koetaradja haar hoogtepunt. Elk ogenblik werd een aanval op de verduisterde residentiehoofdplaats verwacht. Tegen middernacht kwam het telefonisch bericht van de Japanse landing op Sabang, waarop de troepencommandant enige uren later tot de ontruiming van Koetaradja besloot. Voor het verder verloop der gebeurtenissen verwijzen we naar hoofdstuk V.

Aan deze weergave van gebeurtenissen, zullen we hier, op grond van de gegevens waarover we thans kunnen beschikken, nog enige beschouwingen vastknopen. Vooropgesteld moge worden, dat deze gebeurtenissen een onderdeel vormden van of misschien juister gezegd waren ingeschakeld bij de door de Japanners van de Overwal uit georganiseerde 5e colonne-actie We laten hierbij ruimte voor de mogelijkheid, dat de opstand in de eerste phase nog uitsluitend uit eigen initiatief voortsproot en vooruitliep op de voor geheel Atjèh georganiseerde actie. Deze 5e colonne, die zich naar haar stichter als F(ujiwara-kikan)-organisatie aandiende, zullen we in hoofdstuk VI nader bespreken. Zij vond voor haar actie, zoals we in dat zelfde hoofdstuk nader zullen uiteenzetten, steun bij alle mogelijke ontevreden

elementen, die vaak plaatselijk sterk verschilden en om de meest uiteenlopende redenen bereid waren om de strijd met het Nederlandse gezag aan te binden.

Na hetgeen we over deze vereniging in de „Inleiding" hebben gezegd behoeft het nauwelijks betoog, dat de voornaamste organisatie, welke haar daarbij ten dienste stond, de Poesa en in het bijzonder de Poesa-jeugdbeweging was. De vraag of de Poesa als geheel en als organisatie zich in dienst der 5e colonne heeft gesteld, zullen we in hoofdstuk VI nader onder de ogen zien. Wat ook het antwoord op deze vraag moge zijn, het zal een ieder zonder meer duidelijk zijn, dat in elk geval de politieke oriëntatie van de voornaamste leiders en de geleidelijke ontwikkeling van de vereniging in militante richting haar maakten tot een verzamelpunt van lieden, die zich niet met de bestaande orde van zaken konden verenigen. Het behoeft derhalve niet te verwonderen, dat de Poesa-leden vrijwel overal in de beweging een belangrijke rol speelden, terwijl we veilig mogen aannemen, dat op die plaatsen, waar ook de plaatselijke leiders de extreem-militante richting waren toegedaan, de plaatselijke afdeling als zodanig bij de opstand werd ingeschakeld.

Ook in de opstandige beweging in Groot-Atjèh heeft de Poesa een belangrijke rol gespeeld. Welke andere elementen hieraan deelnamen zal in het vervolg van deze beschouwing blijken. Zowel de deelname van de F-organisatie als die van de Poesa echter hieven de opstandige beweging naar haar aard boven een plaatselijke actie uit en maakten een vergelijking, zowel in oorzaak als in ontwikkeling en bestrijding, met vroegere verzetsacties onmogelijk.

De leiding van de opstand in Groot-Atjèh heeft in de periode, waarin deze beweging zich voornamelijk tot Seulimeum beperkte, in hoofdzaak berust bij een drietal oelama's, die we allen hiervoren reeds leerden kennen, namelijk Teungkoe Abdoel Wahab, Teungkoe Sjech Ibrahim en Teungkoe Hadji Ahmad Hasballah. Daarnaast heeft van oelèëbalangzijde Teukoe Panglima Pòlém Moehamad Ali een belangrijk aandeel in de leiding genomen. Van deze drie oelama's vertegenwoordigde Teungkoe Abdoel Wahab de Poesa en Teungkoe Sjech Ibrahim de F-organisatie, terwijl Teungkoe Hadji Ahmad Hasballah als de vertegenwoordiger van het rechtzinnige Mohammedaanse geloofsleven mag worden beschouwd. Tegen de achtergrond van het godsdienstig leven in de onderafdeling Seulimeum, zoals we dit in de aanvang van deze beschouwing hebben geschetst, is het begrijpelijk, dat, door de deelname van de voornaamste Poesa-leider in dit gebied, de deelname van de plaatselijke afdelingen was verzekerd. Zowel de Poesa-jeugdorganisatie onder leiding van Ahmad Abdoellah en A. Hasjmy als de Peramiindo-jeugdbeweging en de leerlingen der godsdienstscholen hebben hierbij een belangrijke rol gespeeld. De invloed van Teungkoe Sjech Ibrahim in Poesa en godsdienstige beweging in het algemeen behoeft hier geen nadere uiteenzetting. De deelname van de bejaarde rechtzinnige Teungkoe Hadji Ahmad Hasballah betekende, dat de beweging, naast die van de militante vooruitstrevende jongere, ook de steun kreeg van de behoudende rechtzinnige gelovige gampõngman. Zij was oorzaak, dat de beweging speciaal in het

Seulimeumse een veel grotere spreiding kreeg en aanklopte bij de in de oudere Atjèhse generatie—hier misschien dichter dan elders—onder de oppervlakte sluimerende kafirhaat. Zijn deelname, misschien nog meer dan die van Teukoe Panglima Pòlém Moehamad Ali, maakte de beweging tot een volksbeweging, waarin Poesa-jongere en oudere gampōngman zij aan zij streden. De deelname van Teungkoe Hadji Ahmad Hasballah zelf mag als een bewijs gelden, hoe ook onder de groep der behoudend rechtzinnige oelama's de anti-Nederlandse traditie was blijven voortleven. Deze anti-Nederlandse gezindheid bleek het bindmiddel te vormen, hetwelk de in godsdienstig opzicht vaak fel tegenover elkaar staande groeperingen van behoudend rechtzinnigen en vooruitstrevende Jong-Islamieten in één gemeenschappelijke actie wist te verenigen. Dat hierbij een ander niet-Mohammedaans gezag, i.c. het Japanse, het Nederlandse gezag zou gaan vervangen, maakte geen punt van overweging uit of werd voorlopig op de achtergrond geschoven. Primair was de verdrijving van de Nederlandse overheersing, secundair het toekomstige gezag.

De deelname van het sagihoofd Teukoe Panglima Pòlém Moehamad Ali, de zoon van de grote verzetsleider tegen de „kaphē", was de tweede factor, welke aan de beweging een steeds groeiend, alomvattend karakter verleende. Zij betekende dat al het prestige van zijn geslacht (en van zijn positie in de „kawōm"?) en het gehele hem ter beschikking staande Indonesische gezagsapparaat in dienst der beweging werd gesteld. Zij dwong de oelèëbalangs en zelfstandige moekimhoofden binnen de sagi, voor zover zij althans niet eveneens openlijk de zijde der opstandelingen kozen, tot een welwillende neutraliteit, waarbij zelfs de historische tegenstanders van het Pòlémgeslacht zich neerlegden. Slechts een enkel hoofd, we zagen het reeds, durfde de volkswil te trotseren en ons inlichtingen te verschaffen.

Samenvattende kunnen we constateren, dat een samenloop van verschillende factoren deze ongekende samenbundeling van krachten in de Seulimeumse opstand heeft mogelijk gemaakt. De Japanse dreiging, het optreden van F-organisatie en Poesa en ten slotte het gehele complex van omstandigheden, hetwelk we in de aanvang van deze beschouwingen als de „achtergrond" dezer beweging kenschetsten, kunnen hierbij als de belangrijkste worden beschouwd. Deze samenbundeling nu van krachten verschafte de beweging haar massaal karakter, maakte het onmogelijk haar locaal te beschouwen en op korte termijn te bedwingen. We willen hiermede niet zeggen, dat niet een grote groep der bevolking, waaronder het merendeel der zelfstandige moekimhoofden, het Nederlandse gezag en de bestaande toestand aanvaardde en derhalve passief bleef. Dat deze aanvaarding echter zich reeds zover op de weg van een passieve naar een actieve zou hebben ontwikkeld, dat zij ook maar enigermate in staat zou zijn een tegenwicht tegen de krachten van de opstand te vormen, mocht niet worden verwacht. Daarvoor was de druk op het goedwillende deel der bevolking, zowel van godsdienstige als van adatrechtelijke zijde uitgeoefend, te groot. Wie zou hier niet alleen het odium, doch ook de onoverzienbare gevolgen van het verraad aan eigen zaak op zich durven nemen?

In de sagi's der XXVI en XXV Moekims daarentegen was aanvankelijk de krachtengroepering een geheel andere. De beweging beschikte daar namelijk niet over de kanalen om in korte tijd uit te groeien tot een massale volksbeweging als in de sagi der XXII Moekims. De Poesa genoot hier nimmer de populariteit, welke haar in Seulimeum tot een kracht van betekenis maakte. De gehele achtergrond van een krachtig gezagsvijandig georiënteerd godsdienstig leven, zoals we die in de XXII Moekims leerden kennen, welke de opstandige beweging ogenblikkelijk de organen zou verschaffen om haar actie te voeren, ontbrak hier. Ook bij het Indonesische gezagsapparaat vond zij aanvankelijk geen steun. We wezen er reeds op hoe men in overig Groot-Atjèh door de eerste sabotagegolf in Seulimeum volkomen werd verrast en zelfs Toeankoe Mahmoed en Teukoe Nja' Arif op 24 Februari tot de gedupeerden van deze sabotages behoorden.

Eerst in de loop van de tweede en derde phase, toen de even doelmatig als stelselmatig gevoerde propaganda ook in de XXVI en XXV Moekims en vooral in de onmiddellijk aan het opstandgebied grenzende streken steeds meer succes kreeg, had ook hier een verschuiving in de krachtsverhoudingen plaats. Poesa- en Moehammadijah-jongeren gingen samen, verschillende oelama's sloten zich bij het verzet aan, politiek-ontevreden elementen in enkele oelèëbalanggeslachten verleenden bedektelijk steun. De beweging bleef echter voor alles een typisch Atjèhse beweging, welke zich nagenoeg uitsluitend tot de Atjèhse bevolkingsgroep beperkte en dan ook met de niet-Atjèhse bevolking van de residentiehoofdplaats, zelfs voor zover zij sterk nationalistisch was georiënteerd, vrijwel geen contact had. Om deze reden kon dan ook de vrij krachtige Moehammadijah-afdeling te Koetaradja nauwelijks een stuwende kracht vormen en bleef ook hier aanvankelijk de leiding in handen van Poesa en F-organisatie, tot Teukoe Nja' Arif zich aan het hoofd stelde.

Wat Teukoe Nja' Arif ten slotte tot deze stap heeft bewogen, zal thans, na zijn overlijden *), wel nimmer geheel worden opgehelderd. Voorvoelde hij het isolement waarin de oelèëbalangklasse zou komen te staan wanneer deze massale volksbeweging geheel buiten haar om zou gaan? Doorgrondde hij de bedoeling van de Poesa-leiders om de anti-Nederlandse instincten van het Atjèhse volk te gebruiken als hefboom tegen de oelèëbalangklasse? Of was het slechts zijn vrees door Teukoe Panglima Pòlém Moehamad Ali overvleugeld te worden? Gehoorzaamde hij in laatste instantie aan de roepstem van zijn Mohammedaanse geloof, of meende hij inderdaad dat met Japanse hulp een autonoom Atjèh, al dan niet als onderdeel van een onafhankelijk Indonesië, tot de mogelijkheden behoorde? Allerlei bijkomende motieven kunnen bij zijn besluit nog een rol hebben gespeeld, waarbij wij o.m. wijzen op de wens hiermede de positie van de sagihoofden tegenover de zelfbestuurders te releveren, de mogelijkheid hierdoor de opstandige beweging

---

*) Teukoe Nja' Arif is na de burgeroorlog, welke van December 1945 tot Februari 1946 in Atjèh heeft gewoed, in een republikeins interneringskamp overleden.

in meer geordende banen te leiden, persoonlijke eerzucht, enz. Alles wijst er echter op, dat hij eerst op het allerlaatst, niet in het minst als gevolg van de van alle zijden op hem uitgeoefende aandrang, de leiding der beweging op zich heeft genomen, in de overtuiging dat dit in het belang van land en volk de beste oplossing was. Dat hij tot dit besluit reeds was gekomen, toen hij op 8 Maart de resident het aanbod deed om naar de ondergrond van de opstandige beweging over geheel Atjèh een onderzoek in te stellen, lijkt ons hierbij niet uitgesloten.

Deze deelname van Teukoe Nja' Arif zou, zijn overheersende positie in het Koetaradjase in aanmerking genomen, de overige hoofden in deze onderafdeling in nagenoeg dezelfde positie hebben gebracht als de deelname van Teukoe Panglima Pòlém Moehamad Ali de hoofden in het Seulimeumse. Uit deze gezichtshoek bezien heeft hun arrestatie door kolonel Gosenson hen dan ook uit een alleszins hachelijke positie verlost. De door resident Pauw achteraf aan deze arrestatie gegeven vorm van een „beschermingsmaatregel tegen kwade beïnvloeding of gevolgen van de verzetsactie" gaf deze positie volledig weer. In hoeverre deze hoofden op de hoogte waren van leiding en aard der opstandige beweging is moeilijk te beoordelen. De geringe omvang echter, welke de beweging in het algemeen in de sagi der XXV Moekims had, wijst er op, dat van een actieve steunverlening in elk geval geen sprake is geweest, terwijl de uitgesproken loyaliteit van enkele der gearresteerde hoofden waarborg is, dat de opstandige beweging onder geen omstandigheden op meer dan een passieve houding hunnerzijds mocht rekenen.

Ook Toeankoe Mahmoed, hoe nauw ook aan de Poesa verbonden, is door deze ontwikkeling der gebeurtenissen verrast. Ook zijn erkende loyaliteit maakt het onwaarschijnlijk, dat de beweging gedurende de eerste tijd met hem contact heeft gezocht. Eerst op het allerlaatst schijnt ook op hem een aanzienlijke druk te zijn uitgeoefend. Welke concessies hij hierbij aan zijn loyaliteit heeft moeten doen, laat zich slechts gissen. Mogelijk dat een compromis werd bereikt, waarbij Toeankoe Mahmoed zijn daadwerkelijke steun aan het Nederlandse gezag tegen de opstandige beweging verleend, o.a. door zijn redacteurschap van de „Penjoeloeh Ra'jat", liet varen en deze door een meer neutrale houding verving.

Het behoeft na het bovenstaande nauwelijks betoog, dat de richting, waarin kolonel Gosenson met zijn „coup d'état" op 11 Maart de aanleggers van de beweging zocht, geheel onjuist was. Alhoewel men ook van bestuurszijde ten aanzien van leiding en aard in het duister tastte en over onvoldoende gegevens beschikte om de bestanddelen der opstandige beweging te onderkennen, was het voor het bestuur toch wel duidelijk, dat de wortel der beweging allereerst in godsdienstige kringen moest worden gezocht, waarbij in het bijzonder de Poesa onder verdenking stond. Evenzeer was het duidelijk, dat — ten einde een verdere spreiding der beweging te voorkomen — alles in het werk moest worden gesteld om de hoofden niet van ons gezag af te stoten. Indien immers aan de beweging naast de invloed van de „hoekõm" (godsdienstige wet) ook de steun van het adatgezag zou worden verleend, zouden de gevolgen niet zijn te overzien.

§ 2. Sabotage in Sigli.

Onder Groot-Atjèh vermeldden we reeds het geval van sabotage, hetwelk zich in de nacht van 24 op 25 Februari aan spoor- en telefoonlijn voordeed in de onderafdeling Sigli, welk geval echter niet door meer werd gevolgd. De onderafdeling Sigli bleef rustig tot na de landing der Japanners, toen in de nacht van 12 op 13 Maart de assistent-resident Van den Berg werd vermoord en de kota gedeeltelijk werd geplunderd.

In zekere zin mag deze rust wonderlijk worden genoemd. In de onderafdeling Sigli toch was het dagelijks bestuur van de Poesa gevestigd, woonden twee der voornaamste en meest militante hoofdbestuursleden, Teungkoe Moehamad Daoed Beureu'éh en Teukoe Moehamad Amin en beschikte de vereniging over een aanzienlijke aanhang. De godsdienstige beweging had in deze streek, van waaruit eens de Tirò-teungkoes de strijd tegen de Nederlanders hadden geleid — zo levendig beschreven door Zentgraaff (H. C. Zentgraaff, „Atjèh", blz. 16 e.v.) — altijd een grote invloed gehad. Van ouds herbergde de onderafdeling vele vooraanstaande oelama's en telde zij talrijke bekende godsdienstscholen.

Aan de andere kant echter was Sigli, het hart van de voormalige afdeling Pidië, het bolwerk van het oelèëbalanggezag. Nergens toch waren de oelèëbalangs machtiger, zowel politiek als economisch, dan in het rijke Pidië. Van dit Pidië vormde—zoals gezegd—de onderafdeling Sigli, met haar bijna 135.000 inwoners *) de volkrijkste van geheel Atjèh, de kern. Haar onafzienbare sawahvlakten, reeds lang voor de vestiging van het Nederlandse gezag op uitnemende wijze bevloeid, deden haar van ouds betitelen als de rijstschuur van Atjèh. Het wonderlijkste is hierbij nog hoe het mogelijk was in dit staatkundig zo verdeelde land de nodige samenwerking te verkrijgen, welke de verzorging van de door vele landschappen stromende irrigatieleidingen (Atj. loeëng) en de regeling van de watertoevoer vereisten. Staatkundig toch was dit gebied ten zeerste versplinterd en versnipperd. Alleen de onderafdeling Sigli telde niet minder dan 14 landschappen, waarvan slechts vier met een inwoneraantal van meer dan 10.000, namelijk de IX Moekims Keumangan (25.000), de XII Moekims Pidië (25.000), Ndjōng (15.000) en Sama'indra (10.500).

Men zou echter verkeerd doen de betekenis en invloed van Sigli's oelèëbalangs uitsluitend af te meten naar het zielental hunner landschappen. Op politiek gebied toch gaven Sigli's oelèëbalangs de toon aan, vele krachtige en belangrijke figuren heeft deze streek uit hun gelederen voortgebracht. Hun positie naar binnen scheen nauwelijks aangevochten. Door het reeds eerder genoemde feodaal stelsel en hun daaraan gepaard gaande grote handelsbelangen beheersten zij het economische leven. Groot was de onderlinge verdeeldheid en talrijk waren de tegenstellingen, welke tussen deze machtige heren heersten en welke de Nederlandse bestursambtenaren vaak voor schier onop-

*) De hier en op andere plaatsen genoemde bevolkingscijfers zijn alle ontleend aan de uitkomsten van de volkstelling 1930, de laatste officiële telling.

losbare problemen stelden. Partijschappen en combinaties wisselden elkaar af met de personen. De oude historische politieke bondgenootschappen, gegroepeerd rondom de oelèëbalangs van de XII Moekims Pidië en Ndjōng (federatie XII) enerzijds en die van Keumangan (federatie VI) anderzijds, werden hierdoor telkens weer doorkruist, al gingen de oude banden dan ook niet geheel verloren.

Het valt buiten het bestek van dit werk hier een volledig overzich te geven van de 14 oelèëbalanggeslachten in dit ressort. Van de oude garde waren nog slechts een drietal hoofden aan het bestuur, namelijk de krasse Teukoe Béntara Paleuëh Moehamad Din van de III Moekims Gigiëng (bevestigd in 1900), de vrome Teukoe Béntara Pineung Brahim van de III Moekims Pineung (eveneens bevestigd in 1900, de vader dus van mr. Teukoe Moehamad Hasan, dien we reeds in de „Inleiding" leerden kennen) en ten slotte de schrandere Teukoe Amat van de II Moekims Arèë (bevestigd in 1910), van welke drie laatstgenoemde — als in feite niet rechthebbend — slechts waarnemend was. Van de jongeren leerden we Teukoe Moehamad Hasan of voluit Teukoe Béntara Seumasat Moehamad Hasan van Gloempang Pajōng reeds kennen (zie blz. 12). Naast hem noemen we Teukoe La'samana Oemar van Ndjōng, die een middelbare landbouwopleiding had genoten, Europa had bezocht en als één van de intelligentste, beschaafdste en loyaalste zelfbestuurders mocht worden beschouwd en de invloedrijke Teukoe Ma' Ali van de VI Moekims Ië Leubeuë. Van de allerjongsten, die eerst sinds kort met het bestuur waren belast, noemen we Teukoe Pakèh Soeleiman van de XII Moekims Pidië, Teukoe Moehamad van de IX Moekims Keumangan en Teukoe Tahir van Bambi en de III Moekims Oenöë. De overigen behoeven geen bijzondere vermelding, enkele hunner zullen we in de loop van dit verhaal nog nader leren kennen.

Bij de aanvang der sabotages in het Seulimeumse was de toestand in Sigli, zoals trouwens overal elders in Atjèh, rustig. Tegen de secretaris van het Poesa-hoofdbestuur, Teukoe Moehamad Amin, was een onderzoek gaande naar aanleiding van een hem toegeschreven anoniem rekest, inhoudende klachten tegen de zelfbestuurder van Pidië, Teukoe Pakèh Soeleiman. We merkten in de „Inleiding" (blz. 19) reeds op, dat Teukoe Moehamad Amin zelf eveneens uit het oelèëbalanggeslacht van Pidië afkomstig was, zodat een diepere politieke ondergrond niet noodzakelijkerwijs aanwezig behoefde te zijn.

Na de eerste sabotagegevallen in de onderafdeling Seulimeum werden ook in de onderafdeling Sigli, in overleg met de zelfbestuurders, door de gehele onderafdeling spoor- en telefoonlijn door bevolkingswachtposten gecontroleerd. Desondanks had in de nacht van 24 op 25 Februari bij Gloempang Minjeu' in het landschap III Moekims Arōn sabotage aan spoorbaan en telefoonlijn van niet ernstige aard plaats. De waarnemend zelfbestuurder, Teukoe Gadè, één van de minder betekenende figuren onder Sigli's zelfbestuurders, die verzuimd bleek te hebben de bevolkingswachtposten te controleren, werd tijdelijk van het bestuur ontheven. In zijn plaats werd Teukoe Moehamad Hasan van het aangrenzende Gloempang Pajōng voorlopig met het bestuur belast. Het onderzoek, waarin Teukoe Moehamad Hasan een

belangrijk aandeel nam, wees in de richting van Teukoe Moehamad Hasan's halfbroer, Teukoe Banta Ahmad, met wien hij in onmin leefde. Bij diens arrestatie, welke binnen enkele dagen kon volgen, werd in diens woning een F-vlag aangetroffen. Naar hij ten slotte bekende zou deze F-vlag hem zijn overhandigd in de winkel van Teukoe Moehamad Amin, de secretaris van het hoofdbestuur der Poesa. Het resultaat was, dat kort voor de Japanse inval ook Teukoe Moehamad Amin, benevens een onderwijzer aan de grote Djamiatoeddinijah-godsdienstschool te Blang Pasèh (zie blz. 17) konden worden gearresteerd. Naar Teukoe Banta Ahmad verklaarde, zou het bezit van de F-band hem hebben moeten vrijwaren tegen gewelddaden van Japanse zijde. Reeds van de aanvang van het onderzoek af was ernstig wantrouwen ontstaan tegen Teukoe Hasan, een familielid van Teukoe Gadè, die door de bende zou zijn meegenomen en het eerst het bericht van de sabotage bracht. Ook Teukoe Hasan was in arrest gesteld. Ten slotte leidden aanwijzingen in de richting van Teungkoe Moehamad Daoed Beureu'èh, die evenwel, ondanks uitgebreide en herhaalde nasporingen, onvindbaar bleef.

De onderafdeling bleef verder rustig. De zelfbestuurders namen het sabotagegeval niet ernstig op en beschouwden het als losstaand van de sabotages in Groot-Atjèh. In verband met de personen, die bij deze sabotage waren betrokken, leek de onderstelling niet uitgesloten, dat het hier slechts een locale actie betrof van plaatselijk politiek ontevredenen. Aangezien Teukoe Banta Ahmad voor zover bekend geen Poesa-lid was, leek een direct verband met de Poesa aanvankelijk niet waarschijnlijk. Een enkele waarschuwing bereikte het bestuur nog van de zijde van Teukoe Amat, de waarnemend zelfbestuurder van Arèë, die wees op geruchten over een tegen het Nederlandse gezag en de oelèëbalangs gerichte agitatie door de Poesa-afdeling Garöt in het aangrenzende landschap Sama'indra. Concrete gegevens kon Teukoe Amat niet verstrekken; aan de zelfbestuurder van Sama'indra, Teukoe Radja Ma' Ali, werd evenwel opgedragen Garöt onder strenge contrôle te stellen. Veel hulp was echter van de eveneens tot de zwakkere figuren behorende oelèëbalang van Sama'indra niet te verwachten. Dat hij zich zelf echter niet veilig gevoelde, moge blijken uit zijn verzoek om terbeschikkingstelling van vuurwapenen ter vervanging van de eerder door de militairen gevorderde.

Eigenaardig is wel het in dit verband weer naar voren komen van de gampõng Garöt. We zagen reeds in de „Inleiding" (blz. 33), dat na het uitbreken van de oorlog met Duitsland een drietal uit deze gampõng afkomstige personen, als enigen in Atjèh, wegens gezagsvijandige agitatie moesten worden veroordeeld. In 1898 had te Garöt een vergadering plaats van de voornaamste Atjèhse leiders, waarbij deze trouw zworen aan de pretendent-soeltan en voor Pidië de „heilige oorlog" afkondigden. In 1945/1946 vormde deze gampõng één der centra, van waaruit de broederoorlog tegen de oelèëbalangs werd ingezet.

Wanneer we hieraan thans nog een enkele beschouwing mogen toevoegen, dan mag het, we zeiden het reeds in de aanvang, wonderlijk heten, dat, afgezien van dit enkele sabotagegeval, de rust in Sigli niet

werd verstoord. Mag hieruit de conclusie worden getrokken, dat de Poesaleiders, alhoewel Sigli tot hun voornaamste actiecentra behoorde, zich niet in staat achtten in dit bolwerk der oelèëbalangs een 5e colonne-actie op grote schaal te ontketenen? Of behaalde hier het gezond verstand de overwinning op het politieke sentiment en was men bevreesd voor de schade welke het te velde staande gewas bij een eventuele actie zou kunnen lijden? Achtten de Poesa-leiders zich inderdaad te zwak, dan volgt hieruit enerzijds dat zij van mening waren niet op enige steun van betekenis van de zijde der oelèëbalangs, zoals in Seulimeum het geval was, te mogen rekenen. Anderzijds mag het misschien als een bewijs gelden, dat het militante element in de Poesa hier (nog) niet sterk genoeg werd geacht om de organisatie als zodanig in de strijd te werpen. In dit geval zou dus de opvatting, dat het hier slechts een locale actie van plaatselijk politiek ontevreden elementen betrof, juist zijn, met dien verstande dat ook deze plaatselijke actie een onderdeel vormde van de voor geheel Atjèh georganiseerde 5e colonne-beweging.

§ 3. De opstand in Tjalang.

Nemen we ten slotte de opstandige beweging in de onderafdeling Tjalang ter Atjèh's Westkust in beschouwing, een opstandige beweging welke zich kort voor de inval even plotseling als gewelddadig ontlaadde.

Ook hier dient tot goed begrip een beeld van de achtergrond, waartegen de gebeurtenissen zich afspeelden, vooraf te gaan. Deze onderafdeling, welke Noordwaarts aansluit bij de onderafdeling Koetaradja (sagi der XXV Moekims) en Zuidwaarts grenst aan de onderafdeling Meulabõh, biedt slechts weinig ruimte voor menselijke nederzettingen. Het woeste berglandschap van de Barisan reikt hier, evenals in het aangrenzende gebied van de sagi der XXV Moekims (oelèëbalangschap Lhõng), tot aan de kust. Hier en daar wordt dit berglandschap onderbroken door een grotere of kleinere vlakte, waar een rivier zich een weg baant naar de Indische Oceaan. Zo telt deze streek dan ook slechts twee vlakten van betekenis: de vlakte van Kloeang-Lam Beusòë in het Noorden en de vlakte van Teunòm in het Zuiden. Eerstgenoemde wordt doorsneden door de machtige Lam Beusòë- of Dajarivier, laatstgenoemde, welke aansluit bij de kustvlakte van Meulabõh, door de Teunòmrivier. Hier ontstonden dan ook de voornaamste bevolkingscentra. In het Noorden het marktplaatsje Lam Nò, 80 km. ten Zuiden van Koetaradja, als centrum van de zogenaamde Daja-landschappen. In het Zuiden Teunòm, 120 km. verder langs de Westkustweg, als centrum van het volkrijke gelijknamige landschap. Tussen deze beide centra in, 80 km. ten Zuiden van Lam Nò, 40 km. ten Noorden van Teunòm, in het landschap Kroeëng Sabé, daar waar de Tjalangbaai een gunstige ligplaats biedt voor zeeschepen, als derde centrum de onderafdelingshoofdplaats Tjalang. Daarnevens langs de kust enige kleinere vlakten, welke de kern vormen van een aantal miniatuurlandschapjes. Voor het overige een berglandschap met schier ontoegankelijke wouden, waar olifant en neushoorn een natuurlijk reservaat vinden, met hier en daar in het heuvelland kleine bevolkings-

vestigingen van enkele dorpjes, zogenaamde bergmoekims. Het zielental der onderafdeling bedroeg dan ook bij de jongste volkstelling slechts iets meer dan 21.000. Rijstbouw, visvangst, nilam- en klappercultuur vormden de voornaamste bestaansmiddelen der bevolking. Enkele Europese klapperondernemingen, waarvan men eens grote verwachtingen koesterde, lagen verlaten.

Tot voor korte tijd bestond langs Atjèh's Westkust nog geen doorlopende wegverbinding en vormden K.P.M.'er en gewestelijk vaartuig de voornaamste communicatiemiddelen met de buitenwereld, zowel als tussen de bestuursvestigingen onderling. Eerst het doortrekken van de Westkustweg in de twintiger jaren, waarbij militair-strategische overwegingen (Bakõngan-opstand 1925-1927) de doorslag gaven, verloste de onderafdeling uit haar isolement. Hiermede werden ook deze bergbewoners, zij het slechts in beperkte mate, in aanraking gebracht met het grote gebeuren buiten hun onmiddellijke omgeving. Over grote afstanden moest deze weg in de rotsachtige hellingen van de Barisan worden uitgeschoten. De nieuwe weg biedt daardoor onvergelijkelijke vergezichten met de Glé Groetèë, 12 km. ten Noorden van Lam Nò, 160 m. boven de zeespiegel gelegen, als bekendste uitzichtpunt. In de onderafdeling Tjalang veroorzaakten nog een drietal ponten over de Lam Beusòë, de Oenga en de Teunòm in de regentijd vaak enige vertraging. Met die over de Wòjla bij Arõngan in de onderafdeling Meulabõh en die over de Kloeët bij Kandang in de onderafdeling Zuidelijke Atjèhse Landschappen waren zij de laatst overgeblevenen in de 586 km. lange Westkustweg van Koetaradja tot Roendéng in de onderafdeling Singkel.

Op nog een ander contact met de buitenwereld moet hier de aandacht worden gevestigd. We hebben hierbij het oog op de honderden nilamplanters, die elk jaar als „seizoenarbeiders" te voet uit Groot-Atjèh, Pidië en Meulabõh langs de bospaden naar Tjalang trokken, om maagdelijke berggronden te ontginnen, met nilam te beplanten en na de oogst met de geldelijke opbrengst weer te vertrekken. Armoede in eigen gampõng en zucht naar avontuur of snel gewin lokten hen aan, dezelfde factoren dus welke oudtijds oorzaak waren van de trek naar de semi-permanente pepertuinen (seuneubõ'). Het waren dan ook veelal niet de beste elementen uit Groot-Atjèh en Pidië, waarmede Tjalang's bevolking op deze wijze in aanraking kwam. Het bestaan zelf van deze nilamplanters vertoonde eveneens vele punten van overeenkomst met dat van de peperplanterskoloniën, welke nu niet bepaald een goede naam hadden *).

Lam Nò in het Noorden aan de middenloop van de Lam Beusòë of Dajarivier vormt, zoals we reeds opmerkten, het centrum van de zogenaamde Daja-landschappen: Kloeang, Koeala Daja, Lam Beusòë en Oenga. Deze vier landschapjes, met tezamen bijna 8500 inwoners, waren namelijk eertijds verenigd in het oude rijk Daja, welk rijk in 1520 door de soeltan van Atjèh werd onderworpen. Van deze oelèëbalangschappen kan Lam Beusòë met bijna 5000 inwoners, na Teunòm het volkrijkste landschap in het Tja-

*) Een Atjèhs getuigenis hiervan vinden we in de „Hikajat rantò", door dr. Snouck Hurgronje beschreven in „De Atjèhers", deel II, 1894, blz. 124 e.v.

langse, als verreweg het belangrijkste worden beschouwd. Naar het Zuiden volgen achtereenvolgens de landschappen Lhō' Kroeët, vroeger eveneens tot Daja gerekend, Paté', Lageuën, Rigaih en Kroeëng Sabé, waarin de onderafdelingshoofdplaats Tjalang is gelegen, met tezamen nog geen 6000 inwoners. Ten slotte Teunòm, het voornaamste landschap der onderafdeling, met bijna 6500 zielen.

Een diepgaande beschouwing van de onderlinge verhouding tussen de tien oelèëbalanggeslachten en van de persoon van de in 1942 aan het bewind zijnde zelfbestuurders zou ons te ver voeren. Slechts moge hier worden aangetekend, dat Teukoe Hoesin, de waarnemend zelfbestuurder van Teunòm, als de meest vooraanstaande oelèëbalang in dit ressort werd beschouwd. In 1941 werd hij dan ook aangewezen als vertegenwoordiger van Tjalang op de in de „Inleiding" (blz. 9) besproken, te Koetaradja gehouden „bestuursconferentie". Van de andere zelfbestuurders leerden we Teukoe Sabi van Lageuën (bevestigd in 1906), de „dapperste man van de Westkust", in hetzelfde hoofdstuk (blz. 16) reeds kennen als één der weinige aanhangers onder Atjèh's oelèëbalangs van een herstel van het Atjèhse soeltanaat.

De eerst sinds korte tijd opgeheven ontoegankelijkheid van dit gebied en het daaruit voortvloeiend geestelijk isolement, waarin nog steeds een groot gedeelte der bevolking voortleefde, hadden hier, als in weinig streken elders in Atjèh, in vele opzichten de tijd doen stilstaan. De oude godsdienstige tradities ener vroom Mohammedaanse geloofsovertuiging, welke voor een uiteindelijke berusting in een overheersing door ongelovigen geen ruimte laat, bleef hier dichter onder de oppervlakte sluimeren. De afstand tot de tijd, waarin de Atjèh-Oorlog de vrome Moslims opriep tot de strijd tegen de „kaphé" (ongelovige), scheen in deze streek, waar eens Teukoe Oemar na zijn verraad in Maart 1896 een wijkplaats zocht, minder groot. Deze stilstand van de tijd weerspiegelde zich in het godsdienstonderricht. Hier geen modernisering van het godsdienstonderwijs, zoals men in Groot-Atjèh en ter Noordkust aantrof. Het Westerse schoolbord ten behoeve van het schrijfonderwijs had in de „meunasah" (dorpsgodsdiensthuis) nog niet zijn intrede gedaan. Gemengde klassen van mannelijke en vrouwelijke leerlingen zou men hier vergeefs zoeken. Invoering van het godsdienstonderwijs op de nauwelijks als dorpseigen aanvaarde volksscholen zou hier geen kans van slagen bieden. Kortom het godsdienstonderwijs beantwoordde nog geheel aan de klassieke beschrijving hiervan door Snouck Hurgronje in „De Atjèhers" (deel II, 1894, blz. 1-11) gegeven.

Dat de laatste in de „Inleiding" genoemde militaire actie van betekenis in 1933 in het aangrenzende Lhōng plaats vond is dan ook geen toeval te achten. Voortdurende waakzaamheid en militaire paraatheid bleven in deze streek geboden. Garnizoenen te Tjalang en Lam Nò en een marsbivak te Lam Soedjèn in Lhōng, 25 km. ten Noorden van Lam Nò, maakten een intensieve patrouillegang mogelijk. Het uitbreken van de oorlog met Duitsland leidde, we vermeldden het reeds (blz. 4), tot opheffing van de garnizoenen te Lam Nò en te Lam Soedjèn, terwijl dat te Tjalang werd verminderd tot 1 brigade van 19 man. In verband met de ontwikkeling der gebeurtenissen in Groot-Atjèh werden echter

zowel Lam Soedjèn als Lam Nò in de tweede helft van Februari wederom bezet, zodat toen de opstand in Tjalang uitbrak de gehele militaire macht bestond uit twee brigades, één te Tjalang en één te Lam Nò, beide onder commando van een sergeant. De in de kampementen vrijgekomen ruimte was intussen benut voor het onderbrengen van de gezinnen van Indonesische militairen. Strijd met de buitenlandse vijand immers scheen in deze streek niet te verwachten. Zo herbergde het kampement te Lam Nò ruim 400, dat te Tjalang rond 250 soldatenvrouwen en -kinderen.

Bewoog derhalve het politiek-godsdienstig leven in dit afgelegen ressort zich in hoofdzaak nog voort volgens dezelfde tradities, waarin het fanatisme van de geloofshelden uit de Atjèh-Oorlog zijn oorsprong had gevonden, toch lieten de nieuwe stromingen het niet geheel onberoerd. We wezen er in de „Inleiding" (blz. 17) reeds op, hoe het tot voor korte tijd aan de vereniging Moehammadijah was verboden ter Westkust van Atjèh afdelingen te vormen. Dit verbod, hetwelk in overleg met het hoofdbestuur was tot stand gekomen, vond in de eerste plaats zijn oorzaak in de in de practijk opgedane ervaring, dat deze afdelingen werden misbruikt als broeinest van politieke agitatie in klein plaatselijk verband. Daarnaast echter kwam dit verbod tegemoet aan de wens tot tempering van een te snelle godsdienstige evolutie in deze naar verhouding primitieve streken. De reeds gesignaleerde recente verzachting van dit verbod, waarbij in ieder geval op zich zelf zou worden beoordeeld of toestemming voor de oprichting van een afdeling kon worden gegeven, leidde tot vorming van een afdeling te Tjalang. Zelfs werd te Tjalang tot oprichting van een Moehammadijah-H.I.S. overgegaan, welke echter een kwijnend bestaan voerde. Slechts in de drie genoemde bevolkingscentra, Tjalang, Lam Nò en Teunòm, waar handel en openbare diensten tot vestiging van meer vreemdelingen en tot veelvuldiger en geregelder aanraking met de buitenwereld hadden geleid, was in beperkte kring belangstelling voor deze modern-godsdienstige beweging aanwezig. Aan de grote massa der bevolking, ook in deze centra, bleven echter de door de Moehammadijah-beweging verkondigde beginselen geheel vreemd.

Veel minder wantrouwend moest men uiteraard staan tegenover de propaganda van Atjèh's jongste godsdienstige beweging, de Poesa. Zij toch diende zich aan als de draagster en handhaafster van het typisch-Atjèhse, fanatiek-rechtzinnige geloofsleven, hetwelk juist in deze streken zo diep had wortel geschoten. De modern Westerse vormen echter, waarvan deze beweging zich voor de bereiking van haar doeleinden, in afwijking van de oude godsdienstige tradities, bediende, konden in de ogen van vele oelèëbalangs en oelama's geen genade vinden. Een spreiding als ter Noordkust en in Groot-Atjèh werd hierdoor belet. Voorzitter en secretaris van het hoofdbestuur bezochten enige malen de onderafdeling en trokken een talrijk en aandachtig gehoor. Teukoe Sabi van Lageuën, oud in jaren doch jong van hart, de enige van Tjalang's zelfbestuurders die openlijk in de politiek-godsdienstige vraagstukken van de dag had stelling genomen, sprak zich voor de beweging uit. Bij het uitbreken van de oorlog met Japan beschikte de Poesa dan ook in deze onderafdeling over een vrij aan-

zienlijke aanhang en telde zij in verschillende landschappen afdelingen. Ook hier bleek zij in het bijzonder op de jeugd een grote aantrekkingskracht uit te oefenen, zodat dan ook zelfs in deze primitieve streek de Poesa-jeugdbeweging met haar geüniformeerde padvinders haar intrede deed.

Niet alle zelfbestuurders toonden zich hierover echter even enthousiast als Teukoe Sabi van Lageuën. Weifelend bijvoorbeeld was de houding van de nog vrij jonge waarnemend zelfbestuurder van Lam Beusòë, Teukoe Ali Basjah, die, ondanks de omstandigheid dat hij geen verdere schoolopleiding dan de volksschool had genoten, zich had ontpopt als de beste zelfbestuurder die Lam Beusòë ooit had gekend. Na aanvankelijk toestemming te hebben gegeven, onthield hij ten slotte, onder invloed van de oude landschapsoelama Teungkoe di Sabang, zijn sanctie aan de oprichting van een afdeling te Lam Nò. „De zelfbestuurder, noch de oelama", zo schrijft de onderafdelingschef in zijn verslag van de gebeurtenissen tijdens en onmiddellijk voorafgaande aan de Japanse inval, „konden meer tegen de Poesa inbrengen dan „verstoring" van de openbare orde in geval van viering van het einde van de vasten op een andere datum dan die volgens plaatselijke regeling *). Geen verdachtmakingen dus, geen politieke laster, of iets dergelijks". Uitsluitend derhalve een vaag gevoel van onbehaaglijkheid tegenover deze als „bid'ah" (Ar. nieuwigheid, in theologische zin ketterij) verworpen „nieuwigheid", lag ten grondslag aan dit aarzelend wantrouwen.

Samenvattende zien we dus hoe in deze onderafdeling gevaarlijk dicht onder het onbewogen oppervlak, in het bijzonder bij de oudere generatie, nog de geestesgesteldheid sluimerde, waaruit eens het fanatieke verzet van de Atjèh-Oorlog werd geboren. In deze streek begon thans, in het bijzonder bij de jongere generatie, wortel te schieten de moderne verschijningsvorm van dit zelfde fanatieke geloofsleven, de Poesa. Nog scheen de oudere generatie, althans voorlopig, tegenover deze beweging over het algemeen een afwijzende houding aan te nemen. In het licht der latere gebeurtenissen rijst echter de vraag of de beroering, door de propaganda der Poesa gewekt, bij haar misschien toch, bewust of onbewust, had geappelleerd aan de reeds halfvergeten vrome plicht van strijd tegen de ongelovige heerser. Hoe anders is het te verklaren dat over deze oudere generatie, schijnbaar zonder enige overgang, wederom de geest van de „prang sabi" (Atj. heilige oorlog) vaardig werd en zij, als eens in de Atjèh-Oorlog, de strijd met de ongelovigen aanbond?

Intussen bleef ook hier na het uitbreken van de oorlog met Japan, evenals elders in Atjèh, het uiterlijk beeld ener door het wereldgebeuren nauwelijks bewogen Indonesische samenleving gehandhaafd. Op 31 December 1941 werd, in verband met een noodzakelijke voorziening

*) Deze viering op verschillende data hangt samen met het in het Mohammedaanse recht volgens de Sjafi'itische leer gehuldigde beginsel, dat de aanvang der maand door waarneming (Ar. roe'jah, d.i. het zien) van de nieuwe maan moet worden vastgesteld en niet door berekening mag geschieden (zie dr. Th. W. Juynboll: „Handleiding tot de kennis van de Mohammedaansche wet", 3e druk, 1925, blz. 99 e.v. en dr. C. Snouck Hurgronje: „De Atjèhers", deel I, 1893, blz. 207 e.v.).

elders, het bestuur over de onderafdeling overgenomen door de controleur O.K.L. Pelger. Deze jonge bestuursambtenaar beschikte, ondanks zijn nog korte diensttijd, over een grondige kennis van land en volk, sprak de Atjèhse taal vloeiend en was tot het wezen der Atjèhse maatschappij doorgedrongen als weinig anderen. De jaarlijkse belastingaanslag, welke hem als eerste taak wachtte en hem noopte reeds dadelijk zijn gehele ressort te bereizen, stelde hem in de gelegenheid in een tijdsbestek van 1½ maand, in een voortdurend contact met hoofden en bevolking, personen en toestanden nauwlettend te observeren. Zijn indrukken in deze tijd vatte hij in zijn hierboven reeds geciteerde verslag samen als volgt: „Na de oorlogsverklaring van 8 December 1941 duurt in het ressort Tjalang de normale samenwerking der groepen voort, men verdraagt elkander, er is geen haat, er heerst de traditionele rust van het plattelandsressort".

Voor deze normale constructieve samenwerking lagen de bewijzen voor het grijpen. De heer Pelger wijst op de grote medewerking door de bevolking verleend bij de zware diensten, welke in de vorm van kustwacht en later ook van wegpatrouilles van haar werden gevorderd. De aanwijzing in burgerdienstplicht ten behoeve van vernielings-, brandweer-, opruimings- en eerste hulpploegen leverde geen moeilijkheden op; het publiek bracht zelfs aan wie zich onwillig toonde. Het landschap Koeala Daja schonk als bijdrage in de oorlogvoering 5 ton padi aan het leger. Ook de handelaren, wäar tot medewerking geroepen, b.v. bij de rijstleveranties ten behoeve van de geëvacueerde soldatengezinnen, verleenden vlot hun hulp. „Pijnlijke vragen", zo schrijft de heer Pelger, „naar de taak van hoofden en bevolking bij eventuele bezetting werden op kiese wijze door zelfbestuurders naar voren gebracht, moeilijk was het krachtig ontraden van actief verzet tegen de vijand aan de zelfbestuurders van Lhō' Kroeët en Lageuën. Onderscheidingen van geoorloofd medewerken en strafbare collaboratie waren te subtiel en voor sommigen onbegrijpelijk".

Hiernaast evenwel een reeks van feiten, welke aantoonden, dat het grote gebeuren de Indonesische samenleving, hoe rustig uiterlijk ook, niet onberoerd had gelaten en wel degelijk een zekere spanning had teweeggebracht, welke voor haar moreel deed vrezen. Adviezen van zelfbestuurders om luchtalarmeringsposten op drukke marktvlekken achterwege te laten ten einde onrust onder de plattelandsbevolking te voorkomen, wezen in die richting. Evenzo het ontraden van demontage van rijwielen der bevolking, zoals in de oorspronkelijke plannen van de staatsmobilisatieraad tot toepassing van een volledige verschroeide aarde-politiek was begrepen. Luisteren naar vijandelijke radiopropaganda werd een enkele maal gerapporteerd in Teunòm en in Tjalang. Belangrijker waren de uit Koetaradja doorsijpelende geruchten, in het bijzonder die over de uittocht van tal van Indonesiërs en Chinezen naar het platteland met het oog op het luchtgevaar. Het gevolg was dat een groot gedeelte van de Indonesische bevolking van de onderafdelingshoofdplaats dit voorbeeld volgde. Slechts passief kon tegen deze uittocht worden opgetreden door de aanleg van openbare schuilloopgraven, een maatregel meer ter geruststelling dan dat men hiervan nuttig effect verwachtte. Onrust verwekte ook de aanval van

een tweetal Japanse bommenwerpers op Hr. Ms. Wega, voor de kust ter hoogte van Lam Nò. Zoals we in het vorige hoofdstuk (blz. 43) hebben gezien, betekende deze mislukte aanval slechts uitstel van executie. Onrust verwekte ook de noodlanding van twee Blenheim-bommenwerpers, op weg van Rangoon naar Java, die het achter een heuvel verscholen vliegveld van Lhō' Nga misten en een crashlanding maakten in het Tjalangse.

Slechts een enkele maal bleek, dat — althans bij één der hoofden — de vrees bestond, dat de spanning, waarvan het labiele evenwicht getuigde, ook wel eens een andere uitweg zou kunnen zoeken. We doelen hierbij op de overgevoeligheid van de zelfbestuurder van Teunôm voor elk symptoom, hetwelk zou kunnen wijzen op een gewelddadige ontlading van de opgehoopte spanning langs de traditionele weg van uitwijken en verzet. Tot tweemaal toe, eind December en begin Februari, alarmeerde Teukoe Hoesin het bestuur met berichten over uitwijken van kwaadwilligen en gewapend verzet. Het eerste geval bleek terug te brengen tot een „vrouwenzaak", de uitgeweken „kwaadwilligen" werden door een onderhoofd teruggebracht, de uitgerukte militaire assistentie uit Meulabōh behoefde niet in te grijpen. De tweede maal bleek loos alarm.

De uitbarsting van het verzet in Groot-Atjèh gaf tot nieuwe onrust aanleiding, ook al bleven ook nu nog in het algemeen de normale samenwerking en de normale bestuursvoering voortduren. Het eerste geval van sabotage in Groot-Atjèh deed zich, zoals we zagen, voor in de nacht van 19 op 20 Februari. Reeds in de tweede sabotagenacht, die van 21 op 22 Februari, plantten de sabotages zich voort tot Atjèh's Westkust. Die nacht werd namelijk in het oelèëbalangschap Lhōng ook de telefoonverbinding van Koetaradja met de Westkust (een door de genie beheerde bestuurstelefoonlijn) afgesneden. In de nacht van 23 op 24 Februari, waarin de eerste sabotagegolf in Groot-Atjèh haar hoogtepunt bereikte, werd de Westkustlijn tussen Koetaradja en Lam Nò op vier plaatsen gesaboteerd, waarvan de Zuidelijkste op zeer korte afstand van het telefoonkantoor Lam Nò. Typerend voor de zenuwachtige spanning onder de bevolking was de paniek, welke uitbrak onder een groep „sadati"-feestgangers *) bij de pont over de Lam Beusòë (n.b. 9 km. ten Zuiden van Lam Nò), die na middernacht, op het gerucht „de telefoon is kapot, de militairen komen" uit elkaar stoven.

Alhoewel gedurende de eerste phase van de opstand in Groot-Atjèh de sabotage in Tjalang tot dit ene geval beperkt bleef en aanwijzingen voorhanden waren, dat deze sabotage door van elders afkomstige lieden was verricht (een mysterieuze auto uit Koetaradja),

*) Het sadati-spel is het Atjèhse volksvermaak bij uitnemendheid. Het wordt bij feestelijke gelegenheden uitgevoerd door groepen van 15 à 20 jonge mannen en een fraai uitgedost knaapje (sadati) in de vorm van een wedstrijd tussen gezelschappen van verschillende gampōngs. Van het oorspronkelijk godsdienstig karakter van dit door dr. Snouck Hurgronje in „De Atjèhers" (deel II, 1894, blz. 226 e.v.) uitvoerig beschreven spel is niets meer te bespeuren. Men zie de afbeeldingen bij Jongejans („Land en volk van Atjèh, vroeger en nu", 1939, tegenover blz. 144).

werden direct alle mogelijke voorzorgs- en opsporingsmaatregelen genomen. We zagen reeds, hoe ook Lam Nò, evenals Lam Soedjèn in het aangrenzende Lhõng, weer een militaire bezetting kreeg, zij het van slechts één brigade. Naast de kustwachten werden, onder leiding der zelfbestuurders, nu ook bevolkingspatrouilles in het leven geroepen voor de bewaking van weg- en telefoonverbinding. Een legertje van „rechercheurs" werd op Lam Nò en omgeving losgelaten. Naast „spionnen" van afdelings- en onderafdelingschef togen „vertrouwelingen" van de zelfbestuurders van Lam Beusòë, Teunòm en Lageuën op onderzoek uit. Al deze rechercheurs werkten niet alleen onafhankelijk van elkaar, doch zelfs zonder dat de lagere opdrachtgever wist van de nevenopdracht van de hogere instantie. De zelfbestuurder van Teunòm werd door de onderafdelingschef ingeschakeld op verzoek van de afdelingschef. De medewerking van de zelfbestuurder van Lageuën werd verkregen tijdens een bezoek hem tot dit doel door afdelings- en onderafdelingschef in opdracht van de resident gebracht.

Het verslag van dit bezoek laten we thans in de eigen woorden van de heer Pelger volgen: „Teukoe Sabi, de, „dapperste man" ter Westkust, loyaal en drager van de kleine gouden ster, zou raad moeten weten. Teukoe Sabi was echter sinds medio Februari ziek. Een onheilspellende ziekte naar zou blijken, doch wier aard niet viel op te maken uit de twee volgende symptomen. Kort na half Februari bij de belastingaanslag op de keudè Lageuën was rapporteur opgevallen de stellige toon van de vraag van deze zieke zelfbestuurder: „Wat enige dagen geleden langs de kust voorbijvoer waren toch drie Japanse oorlogsschepen?" Het waren drie uit Sabang evacuerende havenbootjes. Een vraag gesteld ten aanhore van vele belastingplichtigen. Beslist werd door rapporteur op deze vraag ingegaan en de mogelijkheid verworpen, dat de vijand déze kust (met déze „dappere man"!) met drie zulke bootjes kon aanvallen. Een onderhoud met de assistent-resident kwam eindelijk ultimo Februari tot stand. Teukoe Sabi was nog ziek, kon moeilijk denken, het leek alsof zijn hoofd vol wormen (oelat) zat. Maar hij beloofde medewerking. Tot zijn bijstand was zijn energieke Atjèhse vrouw aanwezig bij het gesprek en deze dame bevestigde in thans dubbelzinnig klinkende woorden: „In tijden van gevaar staat de zelfbestuurder vooraan en wij vrouwen daarachter" („oelèëbalang dòng di keuë, kamòë inòng di likõt"). Spoedig zou blijken op welke wijze Teukoe Sabi zich kweet van zijn taak".

Intussen bleef het leven normaal zijn gang gaan. In Groot-Atjèh was, na het hoogtepunt in de nacht van 23 op 24 Februari, uiterlijk de rust teruggekeerd, om — zoals we zagen — in de nacht van 7 op 8 Maart plaats te maken voor een uitbarsting van verzet van nog groter omvang dan te voren. In de onderafdeling Tjalang bleef ook toen nog alles rustig. Op 8 Maart bevond de onderafdelingschef zich te Lam Nò voor de regeling van het „protocol" van de beëdigingsplechtigheid van Teukoe Ali Basjah van Lam Beusòë, welke op 10 Maart zou plaats hebben. De voorbereidingen voor het feest waren alle getroffen. Noch te Lam Nò, noch op de terugweg in de late namiddag naar

Tjalang, waarbij nog enige andere aan de weg wonende zelfbestuurders werden bezocht, viel ook maar enig teken te bespeuren van wat toen reeds bepaald was en tot uitbarsting zou komen in de volgende nacht.

Slechts één voorval die dag gaf te denken. De zelfbestuurder van Lam Beusöë beklaagde zich bij de onderafdelingschef over ongeoorloofde bestuursinmenging in zijn landschap. Er zwierf, zo verklaarde hij, een man rond in Lam Nò, die bij een verhoor bekende gestuurd te zijn door de zelfbestuurder van Lageuën, in opdracht van de assistent-resident, op zoek naar de daders van de telefoonsabotage. De man bleek een Javaan te zijn, die geen woord Atjèhs sprak en gekleed was in een witte open jas en bovendien kousen en schoenen droeg. Derhalve een dusdanig opvallende verschijning, dat hiermede de vertrouwelijke opdracht van de assistent-resident tot een aanfluiting scheen gemaakt. Voor de controleur stond vast, dat een dergelijke uitvoering van een vertrouwelijke opdracht niets minder dan sabotage betekende, maar het verband tussen dit alles bleef volkomen ongrijpbaar tot een etmaal later.

Ook de 9e Maart verliep rustig. Om half vijf in de namiddag bleek evenwel de telefoonverbinding met Koetaradja te zijn verbroken. Volgens de berekening van het telefoonkantoor moest de storing worden gelocaliseerd ± 28 km. Noordwaarts van Tjalang, dus in het landschap Lageuën. Een herstelploeg van twee man werd uitgezonden, terwijl aan de dienstdoende telefonist opdracht werd gegeven elk uur op te bellen ter contrôle van de verbindingen. Om half twaalf bleek ook de verbinding met Meulabōh verbroken en wel — wederom volgens berekening — in de onmiddellijke nabijheid van de onderafdelingshoofdplaats. Kostte wat het kostte moest althans de verbinding met het Zuiden worden hersteld. De controleur gaf daarop opdracht aan de chef van de telefoondienst, om, onder zijn leiding en met twee militairen als dekking, de lijn te gaan herstellen. De man, die eerst onvindbaar was, werd ten slotte thuis aangetroffen en smeekte de controleur hem niet mee te nemen, aangezien „ze bij de grote weg met duizenden zouden wachten" (een inlichting afkomstig van de politieagent die bij de grote weg op post stond).

De controleur, op het ergste voorbereid, wenste thans zekerheid te hebben. Hij verzocht om nog vier man versterking, liet het kantoorpersoneel (klerk, kasklerk, mantri-politie, enz.) oproepen en begaf zich, gedekt door de zes militairen, in de stikdonkere nacht in de richting van de grote weg. Daar aangekomen ging het langzaam voort in Zuidwaartse richting, tot — even voor de Moehammadijahschool — de kleine groep op een over de weg gevallen boom stuitte. Aftasten toonde aan, dat de boom was omgezaagd. Zich in het duister onduidelijk aftekenende „kruipende gedaanten" lokten een salvo van de militaire dekking uit. In het licht van de nu ontstoken centerlampen zag men wegvluchtende gestalten. De deur van het schoolgebouw, half geopend, toonde een zwak licht. Een voorstel van de controleur om nu onmiddellijk door te zetten en het schoolgebouw te doorzoeken, achtte de bevelvoerende „pang" (Indonesisch sergeant 2e klasse) niet verantwoord, waarna tot de terugtocht werd besloten. Had een onmiddellijk doorzoeken van de school de ontknoping kunnen brengen, zoals de contro-

leur in zijn verslag veronderstelt? „Want", zo schrijft de heer Pelger, „inlichtingen van de volgende dag wezen uit, dat in het schoollokaal een in de dij getroffen Atjèher lag, een gewonde wiens mond had kunnen vertellen wat dit alles te betekenen had en die had kunnen helpen het naderende gevaar zo niet af te wenden dan toch doeltreffender tegemoet te gaan. De verkenning had thans opgeleverd het enkele feit van de sabotage in een waas van geheimzinnigheid en dreiging. Aan herstel van de verbinding viel op dat moment niet meer te denken".

Aan de militaire commandant, de sergeant 1e klasse Huisman, werd verslag uitgebracht. Vervolgens werd overlegd hetgeen thans te doen stond. Aangezien het duidelijk was, dat het onrustig was rondom de onderafdelingshoofdplaats, ook al had men dan niet de duizenden aangetroffen, waarvan de politie-agent sprak, gelastte sergeant Huisman voor het niet op post staande gedeelte van de wacht „gewapende rust".

Het was intussen 1 uur geworden, eer de heer Pelger naar zijn woning terugkeerde. Het opgeroepen personeel was onvindbaar gebleken. De Javaanse waterstaatsopzichter, die die dag op dienstreis was vertrokken in de richting Lam Nô en nog die zelfde avond werd thuis verwacht, was nog niet teruggekeerd. Later zou blijken, dat hij zowel als de Atjèhse mantri-politie Teukoe Abdoellah Palôh, een jong energiek ambtenaar, die juist de mantri-politie cursus aan de politieschool te Soekaboemi had afgelopen, door de opstandelingen waren ontvoerd.

Nog geen half uur later, om half twee, brak plotseling een geweldig lawaai los en werd de aanval op het kampement en de openbare gebouwen geopend, zo verrassend en zo snel, dat de controleur en zijn vrouw er ternauwernood in slaagden zich, terwijl de voordeur werd opengerammeid, langs de achterdeur in het militaire kampement in veiligheid te stellen. Op het militaire kampement was de hoofdaanval gericht. Reeds waren enige aanvallen door het handjevol militairen, met 250 vrouwen en kinderen in de rug, afgeslagen, toen om vier uur de strijd zijn hoogtepunt bereikte. De plunderaars van de gouvernementskantoren schenen hun taak te hebben volbracht en sloten zich bij de aanvallers op het kampement aan. Gekleed in het wit schreed een gedaante, waarschijnlijk een oelama, langs het prikkeldraad van het kampement, met luider stemme de Mohammedaanse geloofsbelijdenis reciterende. „La ilaha illa'llah wa Moehammad rasoeloe'llah (er is geen God dan Allah en Moehamad is Zijn gezant)", klonk het boven het rumoer uit. Schot na schot werd op hem afgevuurd, doch zonder succes. Reeds schenen de aanvallers uit deze uitdagende houding nieuwe kracht en bezieling te putten, tot eindelijk het zesde of zevende schot doel trof en hij onder de uitroep „haj pô!" (o, Heer) neerstortte. Langzaam ebde nu de aanval af en om half vijf, toen de eerste ochtendschemer zich kenbaar maakte, keerde de rust weer.

Zo brak de 10e Maart aan. Om zes uur waagde men zich in de kota om de schade op te nemen. Doden hadden de aanvallers, die op 400 à 500 man werden geschat, niet achtergelaten; bloedsporen toonden echter aan, dat menige kogel doel had getroffen. De ruïne in de geplunderde openbare gebouwen was volkomen. De brandkasten

van het bestuurskantoor en het waterstaatskantoor waren opengebroken; het postkantoor—beter verzekerd—had aan het geweld weerstand geboden. Eerstgenoemde brandkast leverde de aanvallers ƒ 14.000,— op, een aardig begin voor een krijgskas. De hierin eveneens bewaarde geheime bescheiden lagen onaangeroerd. Ook het magazijn van de waterstaat was opengebroken, met als vermoedelijk doel bemachtiging van de daar verwachte voorraad explosieven. De dynamietvoorraad was echter bij wijze van veiligheidsmaatregel aan het strand begraven. Voor alle zekerheid werd het dynamiet thans binnen het kampement gebracht. De bevolking, voor zover in de kota aanwezig, toonde zich verheugd, dat de controleur er het leven had afgebracht. Men drong er echter op aan, dat hij zich toch vooral niet verder dan de onmiddellijke omgeving van het kampement zou wagen, aangezien de aanvallers nog steeds de plaats omsingeld hielden. Klerk, kasklerk en mantri-politie waren of heetten ontvoerd, ook de vrouw van de waterstaatsopzichter was door de aanvallers meegenomen. De kustwacht, op zijn post gebleven, bracht zijn dagelijks rapport uit. De cipier van de tegenover het kampement gelegen gevangenis, die de gehele nacht op zijn post was gebleven, ondanks de herhaalde pogingen om de gevangenen te bevrijden, weigerde zijn post te verlaten en voor de volgende nacht zijn toevlucht in het kampement te zoeken. Opdracht werd gegeven de geplunderde kantoren zoveel mogelijk weer in orde te brengen en het dagelijks werk te hervatten.

Omtrent de herkomst van de aanvallers was men intussen van allerlei te weten gekomen. Lageuën en Kroeëng Sabé, naar later zou blijken ook Rigaih, vormden de haarden van het verzet. Terwijl de plundering in volle gang was, was namelijk de op zijn post gebleven telefonist opgebeld vanuit het bestuurskantoor (!) door Teukoe Poelò, een jongere broer van Teukoe Sabi van Lageuën, die zich aankondigde als de „kepala berontak". De deelname van Teukoe Poelò, in alles de rechterhand van de zelfbestuurder van Lageuën, maakte een deelname van Teukoe Sabi welhaast zeker. Deelname van Teukoe Sabi betekende diens leiderschap. De zelfbestuurder van Kroeëng Sabé, Teukoe Keudjroeën Ibrahim, die slechts 15 minuten gaans buiten de hoofdplaats woonde, dringend opgeroepen, voldeed niet aan deze oproep. Eén der politieagenten meldde zich, onder mededeling dat hij in de afgelopen nacht door Teukoe Keudjroeën Ibrahim was vastgehouden. Zijn huis zou één der operatiebases voor de aanvallers hebben gevormd. Tal van feiten schenen er voorts op te wijzen, dat velen geweten moesten hebben, dat „iets" zou plaats hebben, enkelen, waaronder ambtenaren, ook waaruit dat „iets" zou bestaan. Toch hadden allen gezwegen, een duidelijk bewijs dat bij deze beweging krachten waren betrokken, die een dusdanige vrees inboezemden, dat men geen woord van waarschuwing durfde te uiten. Een na hun evacuatie naar Meulabôh—waarover later (zie blz. 157)—onder Tjalang's ambtenaren ingesteld onderzoek, noopte tot deze conclusie. De leider van de beweging—als hoedanig welhaast zeker Teukoe Sabi moest worden beschouwd—had zich trouwens, we constateerden het reeds, angstvallig gehoed zijn houding te verraden, alvorens het moment van actie was aangebroken. Nog op 9 Maart verscheen Teukoe Sabi's zoon, Teukoe Isma'el, die

als „hoofdenzoon in opleiding" op het controleurskantoor was tewerkgesteld, precies als op andere dagen op kantoor. Ook hieruit kon dus geen aanwijzing voor de komende gebeurtenissen worden geput.

Waren deze gegevens, welke wezen op deelname of steun van zelfbestuurders reeds verontrustend genoeg, nog onbehagelijker werd de situatie toen een spion uit Teunòm, die n.b. de aanval had meegemaakt, het bericht bracht, dat Noordwaarts naar Lam Nò de weg grondig was vernield. Slechts naar het Zuiden in de richting van Meulabōh zou de gordel van intensieve vernielingen smaller zijn, zodat naar die richting nog kans op contact met de buitenwereld scheen te bestaan.

Eerst later zou blijken hoe grondig de onderafdeling van de buitenwereld was afgesloten, alvorens de aanval op de hoofdplaats werd ingezet. De ponten over Oenga in het Noorden en die over de Teunòm in het Zuiden waren onklaar gemaakt. Tussen deze beide ponten in, over een afstand van ruim 60 km., waren nagenoeg alle bruggen vernield, was vrijwel geen boom en geen telefoonpaal meer overeind gelaten. Slechts Zuidwaarts van Panga (18 km. ten Zuiden van Tjalang) waren tot de pont van Teunòm de vernielingen tot voornamelijk de telefoonlijn beperkt gebleven. „Er kan", zo schrijft de heer Pelger in zijn verslag, „alleen maar verbazing bestaan over de omvang en doeltreffendheid". Al deze vernielingen werden uitgevoerd in de nacht van 9 op 10 Maart. Later te Lhō' Kroeët verkregen inlichtingen wezen uit, dat die avond verschillende groepjes van 10 à 12 Atjèhers per fiets passeerden in Noordelijke richting. Aangenomen mag dan ook worden, dat de vernielingen niet alleen werden georganiseerd, doch ook grotendeels werden uitgevoerd vanuit het centrum van het verzet, Lageuën.

De pont over de Kroeëng Oenga werd om half twaalf door een vernielingsploeg, onder leiding van een zekere Teukoe Itam, een familielid van Teukoe Sabi, onklaar gemaakt. De zelfbestuurder van Oenga, die vlak bij de pont woonde, was gevlucht en vertelde later, dat hij uit het geschreeuw van de bende had opgemaakt, dat het met Tjalang al was afgelopen en dat de controleur dood was. Mag hieruit worden afgeleid, dat ook de aanval op Tjalang aanvankelijk voor een vroeger uur was beraamd, doch dat het onverwachte verschijnen van de controleur op de pasar de actie had vertraagd? Hoe dit ook zij, zoveel staat vast, dat zonder deze verkenningstocht de aanvallers het kampement onvoorbereid zouden hebben aangetroffen. Het blijft een open vraag of men in dat geval er in zou zijn geslaagd de aanval eveneens zonder verliezen onzerzijds af te slaan.

Contact met de buitenwereld moest worden opgenomen. Af en toe drongen gejoel en geschreeuw van benden om de kota hierin door. Men wist daar dat de kleine bezetting tot afwachten was gedoemd. Getuigen hadden gerapporteerd, dat zij plunderaars, wie de buit te zwaar viel om te verslepen, tot elkaar hadden horen roepen: „Hana peuë, singòh tariwang" („laat maar lopen, wij keren morgen weer"). Alles wees er op, dat in de komende nacht op de vermoeide bezetting een nieuwe aanval kon worden verwacht. Zonder veel hoop op succes werden berichtgevers uitgezonden. Behalve de reeds genoemde spion,

alsmede de huisjongen en de tuinjongen van de controleur (veratjèhste Menangkabauers), werden nog twee Atjèhers Zuidwaarts gestuurd, om te trachten door te breken naar Meulabōh. Allen, behalve de spion, keerden echter nog die zelfde dag onverrichter zake terug. Een voorstel van de controleur om te trachten per auto met vier man dekking zich een doortocht te banen en Meulabōh te waarschuwen, moest door de brigadecommandant worden verworpen. Ten slotte zou nog Teukoe Diwa, de jeugdige adjunct-landbouwconsulent voor de afdeling Westkust van Atjèh, die zich op dienstreis te Tjalang bevond, over zee met een vissersprauw een uitval wagen. Na veel aarzelen vertrok hij om twaalf uur s middags. Toen hij reeds laat in de avond zich eindelijk bij Teukoe Hoesin van Teunòm meldde, was echter Tjalang bereids ontzet. De volgende dag 's avonds bracht Teukoe Diwa, te Meulabōh aangekomen, aan de waarnemend assistent-resident rapport uit. In het Ve hoofdstuk zullen we zien hoe dezelfde Teukoe Diwa vier dagen later, bij Blang Pidië in de onderafdeling Tapa'toean, onder verdachte omstandigheden werd aangetroffen en door onze militairen werd neergeschoten.

Zowel te Koetaradja als te Meulabōh was intussen bericht van het gebeurde te Tjalang ontvangen. De zelfbestuurder van Lhō' Kroeët had namelijk, toen in de nacht van 9 op 10 Maart Teukoe Sabi's vernielingsploegen ook in zijn ressort hun werk deden en het gerucht de ronde deed dat Tjalang was aangevallen, onmiddellijk telefonisch de schakelofficier te Lam Soedjèn hiervan verwittigd. Op 10 Maart werd dit bericht te Koetaradja ontvangen, waarna aan Meulabōh radiotelegrafisch om inlichtingen werd verzocht.

Te Meulabōh was in de vroege ochtend van de 10e Maart bericht ontvangen, dat de pont over de Teunòm zou zijn afgedreven. De waterstaatsopzichter, op onderzoek uitgereden, meldde reeds spoedig, dat alles wees op sabotage, ook al omdat de telefoonverbinding met Tjalang gestoord was. Een brigade voorzien van een veldtelefoon er op uit gestuurd, meldde om twee uur uit een plaatsje ergens tussen Teunòm en Panga, 18 km. ten Zuiden van Tjalang: „barricade opgeruimd, auto controleur onbeheerd voor woning, controleur weg". Op dit onheilspellende bericht trok de troepencommandant, kapitein L. H. J. Kloprogge, zelf er om half twee met 2 brigades op uit, om te trachten Tjalang te bereiken. Het gelukte hem zich een weg te banen door het net van versperringen en om half acht 's avonds werd Tjalang door de beide over twee vrachtauto's verdeelde brigades ontzet.

In Tjalang had men zich intussen op een nieuwe aanval op het kampement voorbereid. Uitlatingen van de aanvallers, waarvan in de loop van de dag — zoals we zagen — rapport was binnengekomen, schenen er, evenals het voortduren der belegering, op te wijzen, dat de aanval de volgende nacht zou worden herhaald. Van de beide doeleinden, welke de aanvallers zich schenen te hebben gesteld, was het eerste, de aanslag op de geldmiddelen, bereikt. Verwacht mocht worden dat het andere, de aanslag op het kampement, bij een hernieuwde aanval hoofddoel zou worden. Dat inderdaad de geldmiddelen gedurende de eerste nacht aanvalsdoel waren geweest, behoeft niet te verwonderen. In Seulimeum was, zoals we zagen, de kas van het

hulppostkantoor eveneens één der eerste objecten, waarop de aanvallers het oog lieten vallen. Ook tijdens de communistisch getinte opstandige beweging in de jaren 1926/1927 vormde in Atjèh een poging tot bemachtiging van een krijgskas één der inleidende acties.

De nacht verliep echter rustig. De belegeraars, beducht voor de versterking van de thans van mitrailleurs voorziene troepenmacht, schenen in een hernieuwing van de aanval geen heil te zien. De volgende dag zou blijken, dat de leiding, bevreesd voor een „tegenstoot", zich de tijd op andere wijze had ten nutte gemaakt. Gedurende de nacht en ook nog de volgende ochtend had men namelijk alles in het werk gesteld om rondom het eigenlijke verzetscentrum Lageuën de vernielingen nog te intensiveren, waartoe brug na brug in vlammen opging.

Inderdaad werd tot deze „tegenstoot" besloten. Op 11 Maart, om zeven uur 's morgens, rukte kapitein Kloprogge met zijn beide brigades, vergezeld van de controleur, op in de richting Lam Nò, om te trachten de verbinding met Koetaradja te herstellen. Een inderhaast verzamelde herstellingsploeg, bestaande uit gevangenen, koelies enz. werd met de nodige gereedschappen op een der vrachtauto's meegenomen.

In het landschap Rigaih werd de woning van de zelfbestuurder, Teukoe Radja Mahmoed, verlaten, doch overigens in normale staat aangetroffen. De vuren brandden nog in de keuken. Kortom alles wees op een overhaaste vlucht op het gerucht van de naderende auto's. De deelname van deze oelèëbalang aan de opstandige beweging lag hiermede, al was zij dan ook niet bewezen, voor de hand. Vast staat in elk geval, dat lieden uit zijn landschap bij de vernielingen waren betrokken. Papieren aangetroffen op de Atjèhers, neergelegd bij de nu te vermelden ontmoetingen met de opstandelingen toonden dit aan.

In Lageuën bewezen de grondige vernielingen, dat de opstandelingen gedurende de afgelopen nacht niet hadden stilgezeten. Reeds spoedig stootte men op één der vernielingsploegen, terwijl deze in een klappertuin aan het werk was. Bij het hierop volgende treffen, waarin de opstandelingen, slechts van enkele vuurwapens voorzien, van een grote koelbloedigheid blijk gaven, werden 28 hunner neergelegd. Teukoe Sabi zelf zou bij deze gelegenheid zijn gewond. Even voor de keudè Lageuën sprong bij een bocht van de weg plotseling een viertal met toemba' (Atj. stootlans) en sikin panjang (een soort van kléwang, het gewone Atjèhse vechtwapen) gewapende Atjèhers voor de auto's. Eén hunner, kennelijk een panglima (aanvoerder), was gekleed in een zwart baadje en een zwarte broek *), de Atjèhse hoofddoek (tangkoelõ') keurig gevouwen, een punt boven het hoofd uitstekend. Alle vier werden neergelegd. De keudè zelf bleek overhaast verlaten. Op het marktplein stond alles in gereedheid voor een godsdienstige heilmaaltijd (kandoeri). De rijst dampte in de kookpotten, de kip was klaar voor consumptie. Had deze feestmaaltijd, welke onze soldaten zich goed lieten smaken, moeten dienen ter viering van de gedeeltelijke overwinning? Of had men hiermede de zegen willen afsmeken van

*) De typische Atjèhse siloeeuë met zeer laag kruis en naar beneden wijd uitlopende pijpen.

de Allerhoogste voor de te verwachten volgende phase van de strijd? Onder de op de vlucht achtergelaten goederen werd een koffertje aangetroffen, waarin zich de persoonlijke bezittingen bevonden van Teukoe Sabi. Behalve zijn „papieren" bevatte het ook zijn gouden ster en zijn door de legercommandant afgegeven „legitimatiebewijs". Verschillende bij de aanval op Tjalang geroofde voorwerpen werden op de keudè teruggevonden. De deelname van de bewoners aan de aanval op het kampement en de plundering van de onderafdelingshoofdplaats stond dus vast. Desondanks werden geen represaillemaatregelen genomen en van een in brand steken van de pasar afgezien.

Nadat met nog een tweetal opstandelingen was afgerekend werd het landschap Paté' bereikt. Dit kleinste landschap der onderafdeling werd reeds meer dan dertig jaren bestuurd door Teukoe Radja Itam (bevestigd in 1909), die als een absoluut heerser over zijn 376 onderdanen regeerde. Een goed bestuurder met een helder oordeel, doch tevens een flink zakenman, eigenaar van een kleine rijstpellerij en een nilamfabriekje. Teukoe Radja Itam bleek op zijn kantoor aanwezig en ontving de controleur met de uitroep: „Ziet U wel wat ik U gezegd heb!" Deze raadselachtige woorden sloegen terug op een opmerking van de oude heer enige weken terug, dat „Teukoe Sabi boven veel volk had verzameld". Aangezien het bekend was, dat Teukoe Sabi in het heuvelland in een tot zijn gebied behorende „bergmoekim" een ontginning had, waar hij vaak en gaarne vertoefde en waar ook de bestuursambtenaren hem wel plachten te bezoeken, werd hierin niets bevreemdends gezien. Toch bleken thans deze woorden een achtergrond te hebben gehad, welke èn zelfbestuurder èn controleur zich eerst thans bewust werden. Ook Teukoe Itam zou namelijk, naar de mening van de controleur, destijds niet hebben geweten welke plannen zijn buurman koesterde. „Het lijkt mij", zo schrijft de heer Pelger, „dat Teukoe Itam flauwe geruchten en praatjes van zijn mensen had gehoord, daar geen raad mee heeft geweten en mij terloops heeft gepolst, of ik van andere kant soms dezelfde of erger geruchten had vernomen en toen dat niet het geval bleek de kwestie als roddel te hebben laten rusten, om dan plotseling, als het voor ieder duidelijk is geworden wat die achtergrond is, zich glashelder alles te realiseren". Op verzoek van de heer Pelger verklaarde de zelfbestuurder zich bereid op de voorste „stootauto" mee te rijden, om op deze wijze onnodige schietpartijen te voorkomen.

Zo bereikte de kleine stoet in de avond Lhõ' Kroeët. Merkwaardig genoeg bood dit plaatsje, als een oase in de woestenij van vernielingen, een normale aanblik. Nog opvallender echter was, dat de bejaarde, in 1941 afgetreden zelfbestuurder, Teukoe Mahmoed, de auto tegemoet trad gekleed in zijn zwarte ambtscostuum met gouden belegsels, hetwelk uitsluitend bij plechtige officiële gelegenheden werd gedragen. Zijn zoon, Teukoe Tjoet, was op kantoor ter begroeting aanwezig. Teukoe Mahmoed deelde mede, dat hij Lam Soedjèn dadelijk na het binnenkomen van de geruchten over de aanval op Tjalang had ingelicht. Van hem werd ook vernomen dat de vernielingen naar het Noorden minder intensief waren. De pont over Oengarivier was echter onklaar gemaakt. Wat was de reden van Teukoe Mahmoed's

indrukwekkende verschijning, getooid in zijn volle ambtsornaat? Moest de verklaring worden gezocht in een de volgende dag ontvangen inlichting als zou zijn zoon op het punt hebben gestaan zich bij de opstand aan te sluiten en alleen door de uitdrukkelijke bezweringen van zijn vader hiervan zijn weerhouden? Ons past slechts een eerbiedige hulde aan deze trouwe dienaar, die, terwijl alles om hem heen scheen te wankelen en af te brokkelen, het zijn plicht achtte tot elke prijs het gezag te handhaven, hetwelk hij eens had trouw gezworen. In het voorbijgaan moge nog worden opgemerkt, hoe juist deze trouwe oelèëbalang één der eerste slachtoffers was van het streven, onder vigueur van de „Zelfbestuursregelen 1938" en haar uitvoeringsvoorschriften, naar een strikte aanpassing van salarissen en pensioenen aan de uniform vastgestelde normen. Reeds in de „Inleiding" (blz. 34) wezen wij er op, hoe deze uitvoeringsvoorschriften, althans in hun toepassing op Sumatra, geen mogelijkheid boden rekening te houden met Atjèh's „uitzonderlijke" omstandigheden. In het geval van Teukoe Mahmoed was het resultaat, dat aan deze oude heer na 25 jaren dienst een pensioen werd toegekend tot een bedrag, hetwelk hem geheel onbegrijpelijk voorkwam.

In Lhõ' Kroeët werd overnacht, waarna men de volgende dag, 12 Maart, onbewust van hetgeen zich de afgelopen nacht in Koetaradja had afgespeeld, de tocht voortzette. De pont over de Oengarivier in het landschap Oenga bleek inderdaad onklaar. De zelfbestuurder, Teukoe Rajeu', een ouderwetse oelèëbalang, een goed adatkenner, van wien echter weinig kracht uitging, bleek gevlucht. De gampõng in de buurt was bijna geheel verlaten en de volksschool gesloten. Enige mensen, er op uit gestuurd, keerden echter spoedig met Teukoe Rajeu' terug. Opdracht werd gegeven, dat de school weer moest worden geopend, het normale leven moest worden hervat. De volgende dag zou blijken dat de geruststellende woorden van de controleur hun uitwerking niet hadden gemist en dat inderdaad het leven zijn normale gang had hernomen.

Nadat de afgedreven pont was opgehaald, de veerdienst was hersteld en de door de militairen in de leegstaande huizen aangerichte schade vergoed, werd de tocht voortgezet. De pont over de Lam Beusòë, 6 km. verder, bleek eveneens onklaar, terwijl de gampõngbewoners bij de nadering der auto's waren gevlucht. Besloten werd ter plaatse te overnachten, de volgende ochtend de verbinding te herstellen en door te rijden naar Lam Nò, waarvan men nog slechts 9 km. was verwijderd. Aan een passerende visser werd opdracht gegeven te zorgen, dat de volgende morgen de gevluchte dorpelingen met vruchten, eieren en kip bij de pont zouden komen, opdat de soldaten zouden kunnen fourageren.

Inderdaad verschenen de volgende ochtend drie mannen, een vrouw en een kind met eetwaar. De pont werd hersteld en na een korte rit werd op 13 Maart, om 11 uur 's morgens, Lam Nò bereikt. De telefoonlijn langs de weg bleek vernield, Lam Nò zelf leek uitgestorven. Nadat reeds dadelijk na het oversteken van de Lam Beusòë een 14-tal lijken van Atjèhers was aangetroffen, vond men thans ook op de pasar te Lam Nò een 20-tal lijken van Atjèhers verspreid liggen. In

het kampement trof men aan de 16 brigades sterke bezetting van het vliegveld Lhō' Nga, onder commando van kapitein F. Steinhorst. Deze troepen waren namelijk, toen in de nacht van 11 op 12 Maart tot de ontruiming van Koetaradja werd besloten, teruggetrokken langs de Westkust in de richting van Tjalang.

Alvorens te verhalen wat zich intussen rondom Lam Nò had afgespeeld, is hier, zoals ook in het verslag van de heer Pelger, een woord van waardering op zijn plaats voor het beheerste optreden van de troepencommandant van Meulabōh, kapitein L. H. J. Kloprogge, commandant van de 2e divisie marechaussee, gedurende deze gedenkwaardige tweedaagse tocht van Tjalang naar Lam Nò. Het schieten bleef tot een minimum beperkt, tegen plundering en brandstichting bij wijze van represaille werd streng gewaakt, dit in schrille tegenstelling tot wat de terugtocht langs de Westkust gedurende de volgende dagen zou te zien geven. De resultaten van dit optreden vermeldden we reeds: een hersteld vertrouwen en een neiging tot spoedige terugkeer der normale verhoudingen buiten de eigenlijke verzetshaard. De energieke houding van de jonge controleur, die bij elk contact met hoofden en bevolking onmiddellijk de leiding nam en niet minder de uitstekende discipline van de nog niet gedemoraliseerde troepen hebben tot dit resultaat het hare bijgedragen.

Wat was intussen in Lam Nò gebeurd? We tekenden reeds aan, hoe de controleur op 8 Maart de voorbereidingen voor de feestelijke beëdigingsplechtigheid van Teukoe Ali Basjah van Lam Beusòë, welke op 10 Maart zou plaats hebben, in volle gang vond. Op 10 Maart had men vergeefs op de komst van de controleur gewacht. Vele gasten waren reeds gearriveerd. In afwachting van de komst van de heer Pelger en de andere zelfbestuurders, die met hem mee zouden rijden, was men reeds met de feestmaaltijd begonnen. Aan dit alles was echter geheel onverwacht een einde gekomen, toen het bericht binnenkwam van de voorbij de Kroeëng Oenga aangerichte vernielingen.

We verhaalden reeds, hoe de uiterste rand der vernielingen lag bij de overgang over deze rivier, 15 km. Zuidwaarts van Lam Nò, waar in de nacht van 9 op 10 Maart de pont was onklaar gemaakt. Het was duidelijk dat ook de pont over de Lam Beusòë gevaar liep. De brigadecommandant van Lam Nò, sergeant Nieuwenhuizen, kon echter voor een vaste bewaking van deze verbinding, hoe belangrijk ook, bezwaarlijk manschappen missen. Gaarne werd dus het aanbod van Teukoe Ali Basjah, om de bewaking van deze pont voor zijn rekening te nemen, aangenomen. Door een betreurenswaardig misverstand werd echter nog die zelfde dag deze bevolkingswacht door een afdeling militairen, die dachten met saboteurs te doen te hebben, weggeschoten. Alsof dit nog niet erg genoeg was werden daarop de lieden, door Teukoe Ali Basjah in overleg met de brigadecommandant uitgezonden om de lijken te verzorgen, door een andere militaire patrouille, die dezelfde vergissing beging, eveneens beschoten. Zoals we reeds mededeelden telde de controleur hier op 13 Maart nog 14 lijken. Van een verdere bewaking van deze rivierovergang kwam naar van zelf spreekt niets terecht en de volgende nacht werd ook deze pont

onklaar gemaakt en moest ook de telefoonverbinding tussen de pont en Lam Nò er aan geloven.

Te Lam Nò zelf was alles rustig gebleven tot de ochtend van de 13e Maart, toen vrachtauto na vrachtauto met troepen, munitie en voorraden uit Lhō' Nga het kampement binnenreed. Een paniek ontstond toen een groepje militairen, dat zonder enige voorzorg de pasar was opgegaan om een hapje te eten, plotseling door een bende van naar schatting 20 gewapende Atjèhers werd overvallen, hetgeen een Europees sergeant en een Indonesisch militair het leven kostte. Bij de algemene schietpartij, welke hierop volgde, lieten een 20-tal Atjèhers het leven.

Aangezien de Japanners de uit Lhō' Nga teruggetrokken troepen op de hielen zouden zitten, werd nog die zelfde dag de terugtocht aanvaard. Met Teukoe Ali Basjah van Lam Beusòë, die verder naar „binnen" in Meunasah Rajeu' woonde, kon helaas geen contact meer worden opgenomen. Evenmin met de zelfbestuurders van Koeala Daja, de weinig krachtige Teukoe Sarōng en van Kloeang de vooruitstrevende, energieke Teukoe Adéan. Met deze terugtocht ging het gordijn op voor de laatste episode van ons gezag op Atjèh's Westkust, een episode welke we in een volgend hoofdstuk in korte trekken zullen vastleggen.

We zullen thans tot besluit van deze beschouwing, aan de hand van de ter beschikking staande gegevens, trachten ons een oordeel te vormen over de aard van de opstandige beweging in deze onderafdeling. We zullen hierbij de verzetskern Lam Nò voorlopig buiten beschouwing laten en allereerst onze aandacht richten op het verzetscentrum Lageuën.

Het uiterlijk beeld van deze verzetskern wordt geheel beheerst door de centrale figuur van Teukoe Sabi Lageuën. De deelname van deze magnetische persoonlijkheid, gevoegd bij zijn adatrechtelijke positie, verklaren ten volle omvang en geslotenheid van deze beweging. Anders dan in Groot-Atjèh en Sigli schijnen hier noch voor een invloed der F-beweging, noch voor een directe invloed van enige omvang der Poesa aanwijzingen voorhanden te zijn. Integendeel alle beschikbare gegevens schijnen te wijzen op een plaatselijk georganiseerd verzet met een eigen typisch Atjèhs karakter.

Dit betekent, dat deze beweging haar voedingsbodem niet in de allereerste plaats heeft gevonden in de gedachtenwereld van het militante deel der jongere generatie, doch — de leeftijd der slachtoffers wijst het uit — in de oudere generatie. Bij deze oudere generatie immers sluimerde — zoals wij in de aanhef van deze § reeds opmerkten — de geestesgesteldheid, waaruit het fanatiek verzet van de Atjèh-Oorlog werd geboren, nog gevaarlijk dicht onder de oppervlakte. De militante jongeren zagen hun idealen belichaamd in de Poesa, de moderne verschijningsvorm van dit zelfde typisch Atjèhse fanatieke Mohammedaanse geloofsleven. De propaganda voor deze beweging scheen vooralsnog door vele ouderen als „nieuwigheid" te worden afgewezen. We opperden echter reeds de mogelijkheid, dat deze propaganda toch, al dan niet bewust, bij de oudere generatie de herinnering had wakker geroepen aan die verschijningsvorm van dit zelfde fanatieke Moham-

medaanse geloofsleven, welke kenmerkend was geweest voor de tijd waar zij nog zo dicht bij stond.

Op deze wijze wordt het aannemelijker, hoe over deze oudere generatie, schijnbaar zonder enige overgang, wederom de geest van de „prang sabi" vaardig werd. De Poesa had hiertoe indirect de bodem bereid en was mede oorzaak, dat zij — ongetwijfeld door de militante Poesa-jongeren gesteund — als eens in de Atjèh-Oorlog, de strijd met de ongelovigen aanbond. Voegen we hierbij het onverwacht verloop van de oorlog met Japan, de opstandige beweging in Groot-Atjèh en de daarmede gepaard gaande directe verzetspropaganda van F-beweging en Poesa en het is duidelijk, dat alle factoren voor een herleving van het oude verzet met zijn sterk godsdienstige inslag aanwezig waren. Want al stelden wij voorop het plaatselijk, eigen karakter van dit verzet, zo sluit deze opvatting een zeker verband met de gebeurtenissen elders in Atjèh niet uit. Integendeel er is alle reden om aan te nemen, dat op Teukoe Sabi van bepaalde zijde, waarbij we alweer in de eerste plaats denken aan de Poesa en mogelijk zelfs aan de F-beweging, aandrang is uitgeoefend om aan de opstandige beweging deel te nemen.

Toch zouden we ons inziens verkeerd doen aan te nemen, dat het uitsluitend de aandrang van Poesa of F-beweging zou zijn geweest, welke hem er ten slotte toe heeft gebracht zijn loyaliteit jegens het Nederlandse gezag te verloochenen en de weg van de „prang sabi" te kiezen. Zo ergens dan toch wel in de gebeurtenissen in de onderafdeling Tjalang vonden we de bewijzen hoe diep deze loyaliteit jegens ons gezag bij vele oelèëbalangs was geworteld. De houding van de zelfbestuurders van Lhõ' Kroeët, Paté', Lam Beusöë en Teunòm spreekt in deze duidelijke taal. Hoezeer ook Teukoe Hoesin van Teunòm, die in het voorafgaande relaas weinig op de voorgrond trad, als bondgenoot van de Nederlanders tegenover zijn eigen landgenoten werd beschouwd, moge nog het volgende voorval illustreren. Toen de bestuursambtenaren van Atjèh's Westkust door de Japanners naar Koetaradja werden afgevoerd, gevoelde onderweg een oud-opstandeling zich geroepen de controleur van Tjalang toe te voegen: „Jullie waren er nooit in geslaagd tot Lam Nò te komen zonder de hulp van Teukoe Hoesin!" Klaarblijkelijk sloeg deze opmerking op de hulp door kapitein Kloprogge van de zijde van Teukoe Hoesin bij het ontzet van Tjalang ondervonden *).

Wanneer we dan ook de vraag willen beantwoorden, welke andere factoren nog Teukoe Sabi tot deelname hebben bewogen, dan verdienen, naar het ons wil voorkomen, in het bijzonder twee factoren de aandacht. Voor de eerste moeten we teruggrijpen tot de in de „Inleiding" (blz. 16) besproken beweging voor een herstel van het Atjèhse soeltanaat, welke in 1938 en volgende jaren de gemoederen in Atjèh in beroering bracht. We tekenden toen reeds aan, hoe Teukoe Sabi — Toeankoe Abdoellah van Seuneu'am, die zelf lid was van het soeltansgeslacht buiten beschouwing gelaten—de enige oelèëbalang was,

*) Opvallend was het grote aantal blijken van deelneming van Atjèhse zijde op deze tocht ondervonden, waartegenover echter een enkele uitlating als bij de pont van Teunòm: „sië kaphé, söë tjò'!" (Atj. ongelovigen-vlees, wie wil).

die zich openlijk voor een herstel van het soeltanaat uitsprak. Heeft Teukoe Sabi gemeend, dat thans het moment was aangebroken, om van de gelegenheid gebruik te maken en zijn ideaal te verwezenlijken?

Al kunnen we deze vraag niet met zekerheid beantwoorden, toch zijn we geneigd ook aan deze factor een zekere betekenis toe te kennen. Het is wellicht van belang er in dit verband op te wijzen, dat op 8 December 1943, op de eerste verjaardag van het uitbreken van de oorlog, ook een „soerat poedjian" (getuigschrift) werd uitgereikt aan de reeds in de „Inleiding" genoemde beide voormannen der soeltanspartij Teungkoe Nja' Saroeng en Nja' Mansoer. We vermeldden reeds hoe laatstgenoemde in de onderafdeling Tjalang grote tuinen bezat. Staat derhalve deelname van de leiders van deze groep vast, zo is hieruit, naar het ons voorkomt, nog geen bewijs te putten voor een deelname van Toeankoe Mahmoed zelf. Wij menen dan ook vooralsnog onze zienswijze, zoals eerder in dit hoofdstuk (blz. 81) neergelegd, te mogen handhaven. Deze opvatting sluit echter op haar beurt de mogelijkheid niet uit, dat Teukoe Sabi in de veronderstelling zou hebben verkeerd, dat de beweging wel degelijk de goedkeuring van Toeankoe Mahmoed wegdroeg, althans deze hem niet onwelgevallig was.

Als tweede bijkomende factor noemen we het grillig karakter van deze merkwaardig jong gebleven oelèëbalang. Van jongs af aan door het avontuurlijke aangetrokken en geboeid, was hij voor elk nieuwtje te vinden. Niet voor niets ook leefde bij hem nog steeds de herinnering voort aan de tijd, toen zijn vader zich nog niet aan de Kõmpeuni (Atj. compagnie) had onderworpen en hij zelf op Atjèh's Oostkust was „ondergedoken". Gaarne en smakelijk kon hij vertellen, hoe hij in die dagen in eetgelegenheden had gewerkt, een tijd, waarvan ook zijn haast spreekwoordelijke kookkunst getuigde. Soeltanaatsbeweging, Poesa en ten slotte de prediking van de opstand door Poesa en F-beweging, dit alles moest bij hem een willig oor vinden.

Het wil ons voorkomen, dat beide factoren mede van invloed op zijn wilsbesluit zijn geweest. Zowel het avontuur van de opstand, als het ideaal van een herstel van het soeltanaat zullen op zijn ontvankelijk gemoed hun uitwerking niet hebben gemist. Voor de dringende roepstem van al deze factoren moest zijn loyaliteit aan ons gezag bezwijken. Tredend in de voetsporen van zijn vader, achtte ook hij het thans zijn vrome plicht de strijd tegen ons gezag aan te binden, in een poging om het juk van de „kaphé" van zich af te werpen.

Dat deze opstandige beweging een eigen, plaatselijk karakter droeg en haar eigen bijzondere doeleinden nastreefde vindt ook steun in het door de heer Pelger in zijn verslag aangetekende feit, dat, toen hij met de overige bestuursambtenaren der Westkust in Mei 1942 naar Koetaradja werd overgebracht, de meer naar het Zuiden overal uitgestoken Japanse vlaggen in het Tjalangse nagenoeg ontbraken.

De deelname van Teukoe Sabi verklaart, naar we reeds opmerkten, ten volle de omvang en geslotenheid van deze opstandige beweging. In zijn landschap was zijn wil wet, zijn order — naar latere berichten wilden — dat iedere volwassene in zijn landschap zich gewapend met een sikin panjang en een reuntjõng (het Atjèhse steekwapen bij uitne-

mendheid) moest gereed houden, zou stipt worden opgevolgd. Het is waarschijnlijk onder de ban van zijn persoonlijkheid geweest, dat ook de zelfbestuurders van Kroeëng Sabé en Rigaih zich bij de beweging hebben aangesloten. Noch de onontwikkelde, slappe Teukoe Keudjroeën Ibrahim van Kroeëng Sabé, ondanks zijn meer dan 40 jaren dienst, noch Teukoe Radja Mahmoed van Rigaih, door één der onderafdelingschefs van Tjalang gekenschetst als de domste, minst betekenende van de hele Westkust, hebben zich vermoedelijk aan zijn invloed kunnen onttrekken. Doch, de papieren van enige der neergelegde opstandelingen wezen dit uit, ook lieden uit Lhõ' Kroeët en Paté' gaven aan zijn roepstem gehoor. Van geen Atjèher mocht worden verwacht, dat hij, op de hoogte der plannen, bij de deelname van een zo gezaghebbende persoonlijkheid, een directe aanwijzing aan het bestuur zou geven. Des te opvallender blijft de openlijk loyale houding van de zelfbestuurders van Lhõ' Kroeët, Paté', Lam Beusöë en Teunòm, die hiermede tevens van een zeer grote persoonlijke moed blijk gaven.

Evenzo moet het ons inziens aan de deelname van Teukoe Sabi worden toegeschreven, dat hier, anders dan in Groot-Atjèh, de opstandige beweging zich verstoutte tot een rechtstreekse aanval op 's vijands voornaamste steunpunt: de onderafdelingshoofdplaats met bestuurszetel en militair kampement. Een dergelijk aangrijpen in 's vijands hart was geheel in overeenstemming met Teukoe Sabi's reputatie, de „dapperste man van de Westkust" te zijn.

De heer Pelger spreekt in zijn verslag de onderstelling uit, dat Teukoe Sabi's jongere broer, Teukoe Poelò, mogelijk een belangrijke invloed heeft uitgeoefend op Teukoe Sabi's besluit zich bij de opstandige beweging aan te sluiten. Deze Teukoe Poelò, die zich — zoals we zagen — bij de aanval op Tjalang als de „kepala berontak" aandiende, was juist de laatste tijd door Teukoe Sabi meer op de voorgrond geschoven. Zo had hij hem nog in Februari 1942 tot landschapsschrijver aangesteld. De vraag of mogelijk hij de grote drijfkracht van het verzet is geweest, valt moeilijk te beantwoorden. Toen in Mei 1942 de bestuursambtenaren van de Westkust, op transport naar Koetaradja, Tjalang passeerden, scheen deze jongere broer deel uit te maken van het voorlopige bestuur en vertoefde Teukoe Sabi in zijn landschap.

Welke echter ook de onderlinge krachtsverhouding in de leiding van de beweging moge zijn geweest, naar buiten toe was Teukoe Sabi de grote man. Eén bewijs uit vele willen we hier nog vermelden. Op 8 December 1943 had te Koetaradja de uitreiking plaats van „soerat poedjian" (getuigschriften) aan hen, die zich in de verzetsbeweging hadden verdienstelijk gemaakt. Bij deze plechtigheid traden drie personen als vertegenwoordigers van de „martelaren" der verzetsbeweging naar voren. In de eerste plaats een zekere Brahim, als vertegenwoordiger van de drie Atjèhers, die als „geloofsgetuige" waren gesneuveld bij de verdediging van de brug van Keumiròë in Seulimeum. Voorts Teukoe Sabi, als vertegenwoordiger van de 155 gesneuvelden en gewonden in Tjalang. Ten slotte Tjè' Ahmad uit Tapa'toean, als vertegenwoordiger van de honderden wezen die in de strijd tegen de Nederlanders in deze onderafdeling hun vader hadden verloren. In de

„Atjèh Shimbun" van 20 December 1943 no 104 troffen wij een foto van deze plechtigheid aan.

Na deze uitvoerige bespreking van de actie uitgegaan van het verzetscentrum Lageuën, thans nog een enkel woord over het verzetscentrum Lam Nò. Werd ook dit latere verzet in Lam Nò uitgevoerd in overleg met het verzetscentrum Lageuën, of was hier sprake van een afzonderlijke verzetskern, of waren de gebeurtenissen bij de pont over de Lam Beusöë de enige aanleiding tot deze actie? Voor de eerste opvatting is geen enkele aanwijzing voorhanden. De derde blijft een gissing. De tweede mogelijkheid vindt steun in de later te Meulabōh verkregen inlichtingen omtrent de activiteit in deze streek, juist in deze dagen, van een zekere Said Doellah, leerling van Teungkoe Hadji Ahmad Hasballah van Indrapoeri, die we hiervoren (blz. 61) reeds leerden kennen. Genoemde Said Doellah bleek namelijk op 8 Maart te Lam Nò in de autobus naar Meulabōh te zijn gestapt en onderweg, o.a. bij de ponten over de Lam Beusöë en de Kroeëng Oenga opruiende brieven te hebben afgegeven. In deze brieven werd namelijk aangespoord tot een momentactie tegen de niet nader aangeduide „vijand", met welke actie in de nacht van 7 op 8 Maart een aanvang moest worden gemaakt. Hebben in de opstandige beweging uitgaande van dit verzetscentrum wellicht de in de Poesa verenigde militante jongeren een leidend aandeel genomen? Hebben mogelijk de vernielingen vanuit Lageuën in de nacht van 9 op 10 Maart de doorslag gegeven tot de vernielingen in Lam Beusöë in de nacht van 10 op 11 Maart en de overval te Lam Nò op 13 Maart? Dat deze brieven ook beslissend zouden zijn geweest voor de bepaling van de aanvang der actie vanuit het verzetscentrum Lageuën komt ons niet waarschijnlijk voor. Het tijdstip van ontvangst immers zou voor het in beweging zetten van het omvangrijke, door Teukoe Sabi opgestelde werkschema nauwelijks de tijd hebben gelaten.

Voorts wijzen we in dit verband op de stamverwantschap tussen de bevolking der Dajase landschappen en die van de sagi der XXII Moekims, welke mogelijk ook tot het overslaan van de opstand naar deze streek heeft bijgedragen. De bevolking van deze landschapjes stamt namelijk gedeeltelijk uit de sagi der XXII Moekims, gedeeltelijk ook uit die der XXV Moekims, van waaruit in lang vervlogen jaren peperplanters zich in deze streek vestigden. Ten slotte vestigde reeds Kreemer (Atjèh, deel II, 1923, blz. 294) de aandacht op de omstandigheid, dat ook in deze streek het kawōm-verband (zie blz. 63) nog niet verloren was gegaan, zodat ook de kawōm-band met de XXII Moekims mogelijk van invloed is geweest.

Het voorgaande samenvattende zijn we derhalve van oordeel, dat de opstandige beweging in Tjalang, anders dan in Groot-Atjèh, een meer plaatselijk karakter heeft gedragen, waarbij ten aanzien van de deelnemende krachten het zwaartepunt schijnt te hebben gelegen bij de oudere generatie. Ook wil het ons voorkomen, dat onder de factoren, welke van invloed zijn geweest op het besluit — althans van de leider — om tegen het Nederlandse gezag in opstand te komen, de mogelijkheid om te geraken tot een herstel van het oude Atjèhse soeltanaat, eveneens een rol heeft gespeeld.

HOOFDSTUK IV

DE JAPANSE INVAL. MILITAIRE OPERATIES

Zoals we in het vorige hoofdstuk zagen werd in de nacht van 11 op 12 Maart 1942 de lang verwachte Japanse aanval op Noord-Sumatra eindelijk ingezet. Behalve de reeds genoemde landing op het eiland Sabang werden op nog drie andere plaatsen landingen uitgevoerd, namelijk ten Noord-Oosten van Koetaradja bij Oedjõng Batèë ten Noorden van Langsa bij Koeala Boega' en in de residentie Oostkust van Sumatra ten Zuiden van Medan bij Tandjong Tiram. Na in dit hoofdstuk een kort overzicht te hebben gegeven van de hiermede verband houdende krijgsverrichtingen, zullen we in het volgende hoofdstuk nagaan, welke gebeurtenissen zich in de verschillende onderafdelingen bij de Japanse bezetting hebben afgespeeld. We zullen ons in dit overzicht der krijgsverrichtingen tot de hoofdzaken bepalen en in het bijzonder de militair-strategische zijde aan meer deskundigen overlaten. Helaas omvat het in September 1947 en April 1948 in „De Militaire Spectator" verschenen gedeelte van het officiële verslag van „De strijd op Sumatra, gedurende Januari, Februari en Maart 1942" slechts de strijd op Zuid- en Midden-Sumatra en bleef de voor ons zo belangrijke strijd op Noord-Sumatra tot dusverre onbehandeld *).

Sinds het uitbreken van de oorlog met Japan op 8 December 1941 had, we vermeldden het reeds, de dislocatie van onze troepenmacht in Atjèh belangrijke wijzigingen ondergaan. De aanvankelijke concentratie van de beschikbare troepen op de strategisch meest belangrijke punten, het eiland Sabang en de olie-terreinen in Langsa, Tĕmiang en Sumatra's Oostkust, bleef niet gehandhaafd. Het verloop van de strijd op Malakka en elders deed beseffen, dat het accent van de verdediging zou moeten worden verlegd naar de kleine oorlog in het binnenland. De val van Singapore op 15 Februari, gevolgd door die van Palembang op 16 Februari, deden een spoedige aanval vrezen. Het territoriaal commando van Sumatra's Oostkust was inmiddels van dat van Atjèh afgesplitst. De kort daarna tot generaal-majoor bevorderde kolonel R. T. Overakker werd van Java naar Sumatra gedirigeerd en aanvaardde op 9 Februari het commando over het nieuw ingestelde territoriaal commandement Midden-Sumatra. Generaal Overakker werd tevens belast met de centrale leiding van de verdediging van geheel Midden- en Noord-Sumatra.

Het commando van kolonel Gosenson werd hiermede beperkt tot de residentie Atjèh en Onderhorigheden, het gebied waar hij bij uitstek

---

*) Eerst na het afsluiten van deze publicatie namen wij kennis van een artikel van de hand van kapitein A. Zijlmans in de „Militaire Spectator" van Augustus 1948, waarin onder de titel „Capituleren of doorvechten tot de laatste man" een overzicht wordt gegeven van de actie in het bijzonder ter Westkust van Atjèh.

thuis was. Medio Februari vestigde hij zijn stafkwartier in de onderafdeling Takéngön, voor de verdere voorbereiding van de vanuit Atjèh's bergland (de onderafdelingen Takéngön en Gajō Loeös en Alaslanden), na de Japanse bezetting der kustgebieden, te voeren guerillastrijd. De bezetting van Sabang was inmiddels aanzienlijk verminderd, terwijl ook de vernieling van de boorterreinen in de onderafdelingen Langsa en Tĕmiang een groot aantal brigades had vrijgemaakt. Een hergroepering van de troepen met het oog op hun nieuwe taak werd hierdoor mogelijk.

Het uitbreken van de opstand in Groot-Atjèh in de nacht van 19 op 20 Februari en de steeds toenemende vrees voor uitbarstingen elders maakten echter ook de handhaving van deze dislocatie onmogelijk. In allerijl moesten de ontruimde kampementen, zowel ter Noord- en Oostkust als langs de Westkust, opnieuw worden bezet. De commandant van het korps marechaussee, majoor W. F. Palmer van den Broek, werd — zoals we in het vorige hoofdstuk (blz. 67) reeds zagen — te Seulimeum geplaatst en met de leiding van de militaire actie belast, terwijl hem tevens het bestuur over deze onderafdeling werd opgedragen. Majoor Palmer van den Broek had tevoren het bevel gevoerd over de troepenmacht op Sabang en was daarna belast geweest met de voorbereiding van de guerillakrijg in de onderafdeling Gajō Loeös en Alaslanden.

Op 8 Maart bracht de radio het ontstellende bericht van de val van Java. In de nacht van 7 op 8 Maart brak, na een korte periode van rust, het verzet in Groot-Atjèh met vernieuwde heftigheid uit, in de nacht van 9 op 10 gevolgd door de opstand in Tjalang. Op 11 Maart verrichtte kolonel Gosenson zijn „coup d'état" en werd de afdeling Groot-Atjèh onder militair bestuur gebracht. De volgende nacht kwamen — welhaast als een verlossing — de Japanse landingen.

De opstelling van de troepen was toen de volgende. Het stafkwartier van kolonel Gosenson was, zoals we reeds mededeelden (blz. 44), gevestigd in de onderafdeling Takéngön op de theeonderneming „Rĕdĕlōng". Een aantal brigades was reeds in het centrale bergland van de onderafdelingen Takéngön en Gajō Loeös en Alaslanden, van waaruit de guerillastrijd zou worden gevoerd, teruggetrokken. De rest van de troepen was opgesteld in de kustvlakte, verspreid over de verschillende grotere en kleinere garnizoensplaatsjes. Langs de 600 km. lange Westkust bedroeg de totale bezetting slechts 250 man, langs de 500 km. lange Noord- en Oostkust was zij iets sterker. De grootste troepenconcentratie bevond zich echter te Koetaradja, nabij het vliegveld Lhō' Nga en in het opstandgebied van Seulimeum. De totale sterkte van de troepenmacht, welke kolonel Gosenson ter beschikking stond, bedroeg ruim 2000 man. Bij haar berustte de verdediging van een gebied bijna twee malen zo groot als Nederland, met een kustlijn van ruim 1100 km.

De kern van deze troepen werd gevormd door de Indonesische beroepstroepen, marechaussee en infanterie, uitnemend getraind voor de strijd in de rimboe tegen de binnenlandse vijand. Zij waren echter eerst sinds kort met automatische wapens uitgerust en in het gebruik daarvan en in het algemeen voor de strijd tegen een buitenlandse vijand

onvoldoende voorbereid. Daarnaast militie en landstorm en het — na de in hoofdstuk II besproken reorganisatie — in stand gebleven gedeelte der stads- en landwachten, van goeden wil, doch onvoldoende getraind en voor de guerillastrijd goeddeels onbruikbaar. Het kader van hoog tot laag was, op een enkele uitzondering na, evenmin ingesteld op de eisen ener moderne oorlogvoering. Bovendien was een groot aantal jonge en energieke beroepsofficieren, bij het uitbreken van de oorlog met Duitsland, op Java bij de nieuwe wapens ingedeeld. Men had de beschikking over de overvalwagens van de stadswacht en enkele stukken veldgeschut. Op vliegtuigsteun viel niet te rekenen, luchtafweergeschut was niet beschikbaar. Geen dezer troepenonderdelen was reeds in het gevecht geweest, alle moesten nog de vuurdoop ondergaan.

De opdracht van deze troepen was om bij een Japanse landing in de kustvlakte een vertragend gevecht te leveren en vervolgens terug te trekken op het centrale bergland. De voornaamste verdedigingscentra zouden hier worden gevormd door de onderafdelingen Takéngön en Gajō Loeös en Alaslanden. Met het oog op een langdurige verdediging waren hier aanzienlijke voorraden aan militaire uitrusting, levensmiddelen, medicijnen, enz. bijeengebracht. Beide centra waren slechts langs één autoweg bereikbaar: Takéngön vanuit Bireuën langs de ruim 100 km. lange Gajōweg, Koeta Tjané in de Alasvallei vanuit Kaban Djahé in de residentie Oostkust van Sumatra langs de 130 km. lange Alasweg. Van Koeta Tjané uit was een verder terugvallen mogelijk op het ruim 100 km. Noordelijker in de Gajō Loeös gelegen Blang Kĕdjĕrèn. De wegverbinding met Blang Kĕdjĕrèn was juist eind 1939 gereed gekomen op initiatief van de toenmalige assistent-resident der Oostkust van Atjèh, de heer Th. O. B. Günther. In eendrachtige samenwerking van bevolking en militairen was, met financiële steun van het Gouvernements hars- en terpentijnbedrijf, het oude paardepad voor autotransport — zij het dan ook, dat voorlopig slechts éénrichtingverkeer mogelijk was — geschikt gemaakt. In tegenstelling tot de laag gelegen Alasvallei, ligt de Gajō Loeös-vallei op 800 à 1000 m. hoogte met een randgebergte van 2000 à 3000 m. Een secundair verdedigingscentrum zouden de bergplaatsjes Tangsé en Geumpang in de onderafdeling Lam Meulō vormen. Ook hier was de toegang langs slechts één autoweg mogelijk, namelijk langs de reeds eerder (blz. 28) genoemde „transversaalweg", welke via Lam Meulō naar Tangsé en Geumpang leidt en bedoeld was in de toekomst de afdelingshoofdplaatsen Sigli en Meulabōh, dwars door het centrale bergland heen, te verbinden.

Terugtrekken op deze centra was voor alle troepen mogelijk. Indien één of meer onderdelen niet in staat mochten zijn langs één der hier genoemde hoofdwegen terug te trekken, stond nog altijd de terugtocht open langs één der voetpaden, welke zowel vanuit de Noord- en Oostkust als vanuit de Westkust naar het bergland leiden. Zoals we in de „Inleiding" reeds vermeldden, bestonden er, met het oog op een verdere uitbreiding van het Gouvernements hars- en terpentijnbedrijf, plannen voor een wegverbinding tussen Takéngön en Blang Kĕdjĕrèn. Reeds was het wegennet van dit bedrijf tot Manggis in de Isa'vallei, 70 km. in de richting van de Blang gevorderd. Enige flinke dagmarsen door zwaar bergterrein, voerend over de Goenòng Prò', scheidden

echter nog beider wegennet. Verbinding van het nevencentrum Tangsé-Geumpang met het hoofdcentrum Takèngön, welke door een zwaar bergmassief zijn gescheiden, was bijna onmogelijk.

Aanvankelijk droeg deze opzet nog een locaal karakter en voorzag hij slechts in een terugtrekken op het Atjèhse bergland van de troepenmacht in Atjèh zelf en eventueel van die ter Sumatra's Oostkust. Ter elfder ure kwam hierin echter een ingrijpende wijziging. Na de val van Java namelijk besloot generaal Overakker ook de troepen elders op Sumatra via Kaban Djahé op Midden-Atjèh te laten terugtrekken, ten einde te trachten in het Atjèhse bergland zo lang mogelijk stand te houden. Het zwaartepunt van de verdediging kwam hierdoor te liggen in de Alasvallei en de Gajō Loeös, waar generaal Overakker persoonlijk de verdediging zou leiden. Takèngön, waar kolonel Gosenson het bevel zou blijven voeren, werd van hoofdcentrum rugdekking.

Naar het officiële verslag der krijgsverrichtingen („De Militaire Spectator", April 1947, blz. 220-221) meldt, was immers in een bespreking tussen beide militaire commandanten besloten, niettegenstaande de capitulatie van het gehele leger was bevolen, toch de strijd voort te zetten. Het gebied van de Alasvallei leende zich het beste om met een gering aantal troepen zolang en zoveel mogelijk Japanse troepen te binden. Uiteindelijk zouden alle troepen van Noord-Sumatra terugtrekken op Blang Kĕdjĕrèn, terwijl de troepen van Midden-Sumatra op Koeta Tjané en vervolgens op Blang Kĕdjĕrèn zouden worden geconcentreerd, ten einde aldaar de laatste tegenstand te bieden. Op deze wijze, aldus het verslag, hoopte generaal Overakker zoveel mogelijk vijandelijke troepen te binden, opdat deze niet ter beschikking zouden komen voor acties in andere gebieden (Australië!) *).

Zo zou dus in Atjèh de laatste phase van de strijd op Sumatra worden gestreden, een strijd welke door een reeks van factoren slechts van korte duur zou zijn. De meeste dezer factoren behoeven nauwelijks toelichting. Zowel voor officieren als manschappen was het duidelijk, dat de strijd, welke thans gestreden moest worden, een ongelijke en bijkans hopeloze was, onder omstandigheden welke zo ongunstig mogelijk waren. Men zou komen te staan tegenover een technisch superieur uitgeruste vijand, die in een „Blitzkrieg" van drie maanden Hongkong, de Philippijnen, Malakka met het onneembaar geachte Singapore, het grootste deel van Nederlands-Indië en een deel van Burma had veroverd. Hoe zou men aan dit in de strijd geharde leger met de geringe, onvoldoende uitgeruste en heterogene troepenmacht, waarover men beschikte, weerstand kunnen bieden en welk uitzicht bood een zodanige weerstand? Zou men het kunnen uithouden tot hulp van buiten zou komen opdagen, of mocht hierop niet meer worden gerekend? De roep van onoverwinnelijkheid, welke van het nog ongeslagen Japanse leger uitging, zou in staat blijken onze troepen een

*) De troepenmacht ter beschikking van generaal Overakker was inmiddels versterkt met 2 compagnieën infanterie uit Riouw. Hiertegenover echter stond het verlies van 1 bataljon infanterie, dat op 28 Februari te Emmahaven naar Java was ingescheept. Van het vertrek van nog een tweede bataljon naar Java — zoals in de bedoeling heeft gelegen — is niets gekomen, aangezien door het verschijnen van een Japans eskader in de Indische Oceaan geen verscheping van Padang naar Java meer mogelijk was.

panische vrees in te boezemen. Het land, waarin de strijd zou moeten worden gestreden, was gedeeltelijk in opstand, terwijl men van de houding der bevolking in het overige gebied verre van zeker was. Was een langdurige guerillastrijd — zoals kolonel Gosenson zich deze had voorgesteld — zonder steun der bevolking reeds een zware opgaaf, een guerillastrijd temidden van een vijandige bevolking mocht van het begin af een hopeloze onderneming worden geacht.

Ten slotte was daar het vraagstuk van de zorg voor vrouwen en kinderen. We stipten in hoofdstuk II (blz. 44) reeds aan, hoe de vrouwen en kinderen van de Indonesische beroepsmilitairen voornamelijk waren ondergebracht in een aantal leegstaande kampementen in de kustvlakte. Dit betekende, dat bij een terugtrekken der troepen in het bergland de vrouwen en kinderen aan hun lot zouden worden overgelaten. Op het moreel van deze troepen had dit een zeer ongunstige uitwerking. Hetzelfde was tot op zekere hoogte van toepassing op militie- en landstormplichtigen, stads- en landwachters, voor zover deze hun vrouwen en kinderen in door de vijand bezet gebied zouden moeten achterlaten. Omgekeerd zou de aanwezigheid van grote concentraties van vrouwen en kinderen in de rug van onze troepen, zoals in Takèngön en ter Westkust het geval zou zijn, eveneens een beletsel tot voortzetting van de strijd vormen.

Is het wonder, dat nog voor de strijd aanving, zowel van officieren als van manschappen, zich een zekere moedeloosheid had meester gemaakt? Dat deze demoralisatie in het zicht van de vijand zodanige afmetingen aannam, dat de gevechtskracht vrijwel werd lamgeslagen, is dan ook zeer wel verklaarbaar. De terugtocht, vaak over honderden kilometers, uit de kustvlakte naar het bergland, waar de eigenlijke strijd zou moeten worden gestreden, droeg er het zijne toe bij dit demoralisatieproces te versnellen. Op officieren en minderen, op beroepstroepen zowel als op militie- en landstormplichtigen, stads- en landwachters deed zij haar uitwerking gelden. We willen hiermede niet zeggen dat allen door deze demoralisatie waren aangetast. Integendeel het verloop van de strijd toont aan, dat zeer velen zich aan haar invloed wisten te onttrekken. Talloos zijn de voorbeelden geweest van individuele moed, plichtsbetrachting en vastberadenheid en de prestaties van bepaalde afdelingen toonden, waartoe de troep onder gunstiger omstandigheden, ook als geheel, in staat zou zijn geweest. Het spreekt wel haast van zelf, dat het moreel van de troepen in het Atjèhse, die behalve met de buitenlandse vijand ook nog hadden rekening te houden met een niet te onderschatten binnenlandse vijand, in sterker mate had geleden dan dat van de van elders afkomstige in Alasvallei en Gajō Loeös teruggetrokken troepen. Toch hadden ook de laatste, ondanks de bekwame en bezielende leiding van generaal Overakker, in belangrijke mate aan gevechtskracht ingeboet, zodat ook daar weinig tegenstand kon worden geboden en de overgave spoedig volgde.

In de aanhef van deze beschouwing deelden we reeds mede, dat de Japanse aanval in de nacht van 11 op 12 Maart 1942 eindelijk werd ingezet met een viertal landingen op Sabang, nabij Koetaradja en Noord en Zuid van Medan, respectievelijk bij Koeala Boega' en Tandjong Tiram.

Op Sabang troffen de Japanners slechts twee brigades infanterie. Zoals we in het volgende hoofdstuk zullen zien werden deze nog in de nacht van de inval, in telefonisch overleg met Koetaradja, van hun verdedigende taak ontslagen en — belast met veldpolitiediensten — aan het bestuur toegevoegd.

De troepencommandant van Koetaradja, de overste G. J. Bekkers, besloot, op het bericht van de Japanse landing op Sabang, nog die zelfde nacht tot ontruiming van Koetaradja over te gaan. De te Koetaradja en omgeving gelegerde troepenmacht splitste zich hierbij in tweeën. De hoofdmacht, onder commando van overste Bekkers, trok terug langs de Noordkust in de richting Sigli. De bezetting van het op 14 km. van Koetaradja aan de Westkustweg gelegen vliegveld Lhō' Nga trok, onder commando van kapitein Steinhorst, terug langs de Westkust in de richting Meulabōh.

De hoofdmacht, welke in de vroege ochtend van de 12e Maart Koetaradja verliet, ontving te Sigli bericht van de Japanse landing bij Koeala Boega'. Hierop werd besloten nog die zelfde dag de terugtocht over Lam Meulō in de richting van Tangsé en Geumpang voort te zetten. Ook Sigli en Meureudoe werden nog op 12 Maart door onze troepen ontruimd. De verwachte Japanse landing bij Koetaradja was intussen bevestigd. Reeds de volgende dag, 13 Maart, bereikte de Japanse voorhoede Sigli, waarop Lam Meulō werd ontruimd. De Japanse troepen zetten aanvankelijk hun opmars in snel tempo Zuidwaarts langs de kust voort en besteedden voorlopig aan deze troepenmacht — ter sterkte van rond 600 man — geen aandacht. Eerst op 16 Maart bezette de Japanse voorhoede Lam Meulō, waarop het pleit spoedig was beslecht. Op 17 Maart bereikten de Japanners bij km. 16 van de transversaalweg de „pintō angèn" (windpoort), waar de Pidië-vlakte overgaat in het heuvelland. Door een omtrekkende beweging werd dit strategisch zo belangrijke punt uitgeschakeld. Om de verdere opmars te bemoeilijken werd enige kilometers voorbij deze holle weg nog een smal weggedeelte opgeblazen. Het mocht echter niet baten. Zonder dat verder tegenstand was geboden, had op 18 Maart de capitulatie van deze sterk gedemoraliseerde troepen plaats, waarop nog dezelfde dag Tangsé en op 19 Maart Geumpang door de Japanse troepen werd bezet.

Op het bericht van de Japanse landing bij Koeala Boega' waren inmiddels op 12 Maart ook Langsa, Koeala Simpang en Lhō' Soekōn door onze troepen ontruimd. De te Langsa gelegerde troepen vertrokken in de richting van de Simpang Peunarōn in het landschap Peureula', waar het patrouillepad naar Lōkōp de mogelijkheid bood tot een verder terugtrekken op Blang Kĕdjĕrèn en Takèngōn. De stadswacht van Koeala Simpang trok terug in de richting van Blang Kĕdjĕrèn. De bezetting van Lhō' Soekōn ten slotte sloot zich langs de grote weg over Lhō' Seumawè en Bireuën aan bij de hoofdmacht in Takèngōn. Ook Lhō' Seumawè werd aanvankelijk reeds op 12 Maart ontruimd. De dreigende houding der bevolking deed echter reeds spoedig voor de onder de hoede van het bestuur achtergelaten vrouwen en kinderen van Indonesische militairen het ergste vrezen. De onderafdelingschef stelde zich hierop telefonisch in verbinding met de territoriaal com-

mandant, waarop deze de troepen order gaf terug te keren. Het gevolg was, dat op 13 Maart Lhō' Seumawè wederom werd bezet. Op 14 Maart echter verliet, op het bericht van de nadering van de vijand, toch nog een deel van deze troepen de onderafdelingshoofdplaats in een poging zich alsnog bij de hoofdmacht te Takèngön aan te sluiten. Intussen hadden in de namiddag van de 13e Maart onze troepen ook Bireuën ontruimd en zich teruggetrokken achter de grote 115 m. lange ijzeren pijlerbrug over de Peusanganrivier bij Teupin Blang Mané, 11 km. Zuidwaarts van Bireuën aan de Gajōweg. Achter deze rivier zou zich onze eerste verdedigingslinie op de weg naar Takèngön uitstrekken.

Aan de Japanse opmars in de kustvlakte werden dus verder geen hinderpalen in de weg gelegd, zodat deze in een snel tempo kon verlopen. Zoals we reeds zagen lieten de te Koetaradja gelande troepen, na de bezetting van Sigli op 13 Maart, Lam Meulō aanvankelijk liggen en rukten deze eerst verder Zuidwaarts langs de kust. Op 14 Maart bezetten deze troepen Bireuën en Lhō' Seumawè op weg naar Langsa, waar contact met de te Koeala Boega' gelande troepen moest worden opgenomen. Deze troepen waren namelijk eveneens in Zuidwaartse richting opgerukt naar Medan, ten einde ten spoedigste verbinding tot stand te brengen met de bij Tandjong Tiram gelande troepenmacht, welke in Noordwaarste richting naar Medan oprukte. Nog op 12 Maart werden de aan de weg naar Medan gelegen onderafdelingshoofdplaatsen Langsa en Koeala Simpang door de Japanners bezet. De volgende dag rukten de Japanners Medan binnen.

Op 17 Maart werd de opmars tegen Takèngön ingezet. De opgeblazen bruggen over de Peusanganrivier bij km 11 en de Wöih ni Enang-Enang bij km. 50 vertraagden de Japanse opmars slechts weinig. Evenzo het weggeschoten weggedeelte bij km. 27. Behoudens enige kleine schermutselingen werd geen tegenstand ondervonden en op 18 Maart breikten de Japanse stoottroepen, te voet oprukkend, na een stevige klim, de fabriek van het Gouvernements hars- en terpentijnbedrijf te Lampahan bij km. 78. Nog voor de Japanse opmars aanving had kolonel Gosenson op 15 Maart zijn tussen Bireuën en Takèngön, op de theeonderneming „Rĕdĕlōng" gevestigde stafkwartier opgebroken. Reeds toen kwamen berichten binnen als zouden de Japanners, langs verschillende bospaden oprukkende, hun opmars tegen Takèngön hebben ingezet. Het nieuwe stafkwartier werd gevestigd te Manggis in de Isa'vallei, zoals we zagen het laatste nog per auto bereikbare punt aan de route naar Blang Kĕdjĕrèn. Majoor Palmer van den Broek werd met de verdediging van Takèngön belast. Deze was namelijk, na de ontruiming van Koetaradja, niet met de troepen van overste Bekkers teruggevallen op Tangsé en Geumpang, doch met zijn marechausseebrigades over Sigli en Bireuën teruggetrokken op Takèngön.

Op 18 Maart trad majoor Palmer van den Broek te Lampahan met de vijand in onderhandeling, waarop 19 Maart de overgave van Takèngön volgde. Zij beperkte zich voornamelijk tot militie en landstorm, staf en speciale diensten, in totaal nog niet de helft van de op Takèngön teruggetrokken troepenmacht, welke op rond 600 man kan worden gesteld. Enige militie- en landstormplichtigen, die zich aan de overgave hadden onttrokken, om te trachten op eigen gelegen-

heid Blang Kĕdjĕrèn te bereiken, werden door de bevolking gedood. Aan de verschillende brigades, welke zich in het terrein bevonden, bleef deze overgaaf aanvankelijk onbekend. Gedurende de volgende dagen gaven ook deze troepen zich successievelijk over, of trachtten zij zich aan te sluiten bij de hoofdmacht in Blang Kĕdjĕrèn. Ook kolonel Gosenson was met zijn staf en enkele brigades op de Gajō Loeös-vallei teruggetrokken. Tal van Indonesische militairen ontdeden zich van hun uniform en losten zich op onder de bevolking.

Zoals we reeds mededeelden was de bezetting van het vliegveld Lhō' Nga, ter sterkte van 16 brigades, na het vliegveld onbruikbaar te hebben gemaakt, onder commando van kapitein Steinhorst, op 12 Maart teruggetrokken langs de Westkust. Op 13 Maart werd Lam Nò in de onderafdeling Tjalang bereikt, bijna gelijktijdig met de beide uit het Zuiden oprukkende brigades marechaussee onder commando van de troepencommandant van Meulabōh. In het vorige hoofdstuk zagen we, hoe kapitein Kloprogge, die — vergezeld van de controleur van Tjalang — op 11 Maart met zijn brigades Tjalang had verlaten, er na een tweedaagse tocht dwars door het opstandgebied in was geslaagd op 13 Maart de verbinding tussen beide plaatsen (Tjalang en Lam Nò) te herstellen. Nog die zelfde dag werd, op het bericht dat de Japanners de achtervolging reeds hadden ingezet, de terugtocht voortgezet. De 14e Maart te Tjalang aangekomen, bleek deze plaats, zoals we in het volgende hoofdstuk zullen zien, bereids door de Westkusttroepen te zijn verlaten. De volgende dag werd wederom doorgereden en Meulabōh bereikt, waar eindelijk definitief verbinding met de Westkusttroepen werd tot stand gebracht. De gezamenlijke sterkte van Lhō' Nga- en Westkusttroepen bedroeg thans ± 600 man.

Omtrent de datum, waarop de Japanse troepen hun opmars langs de Westkust aanvingen, staan ons geen gegevens ter beschikking. Vast staat slechts, dat eerst op 21 Maart de Japanse voorhoede bij Arōngan de Wòjlarivier in de onderafdeling Meulabōh bereikte. Onze op de Zuidelijke oever van deze rivier in stelling gelegen achterhoede trok zich na een korte schermutseling terug en nog die zelfde dag verlieten de laatste brigades Meulabōh. Op 22 Maart ontruimden onze troepen Tapa'toean, op 23 Maart Bakōngan, waarna bij Roendéng, 586 km. ten Zuiden van Koetaradja, het einde van de Westkustweg werd bereikt. Besloten werd tot een verdere terugtocht op de onderneming „Lae Boetar" van de Société financière des caoutchoucs, waar zich — zoals we in hoofdstuk II (blz. 49) reeds mededeelden — het nood-evacuatiekamp voor de Westkust bevond. Langs twee wegen was deze afgelegen onderneming te bereiken. Over water stroomafwaarts langs de Simpang Kiririvier tot Pamoeka en daarna stroomopwaarts langs de Simpang Kanan. Over land langs het tracee van de in aanleg zijnde verbinding Roendéng-Sidikalang (zie blz. 28) tot Pĕnanggalan en daarna verder langs het bospad over Lipat Kadjang.

Dat ook hier de demoralisatie hand over hand toenam behoeft niet te verwonderen. Ook in de onderafdeling Tapa'toean was namelijk, zoals we in het volgende hoofdstuk zullen zien, een opstandige beweging uitgebroken. Omtrent de positie van de andere nog in Atjèh strijdende troepen beschikte men over generlei gegevens. De zorg

voor de ± 2400 vrouwen en kinderen van Indonesische militairen, ondergebracht in de verschillende kampementen langs de Westkust, belemmerde de troepen in hun vrijheid van beweging. Ten slotte moesten deze, verdeeld over de kampementen te Tapa'toean en Bakōngan, onder bescherming van enige brigades militairen, worden achtergelaten.

In snel tempo volgden de Japanse stoottroepen het terugtrekkende leger. Op 23 Maart werd Tapa'toean, in de nacht van 23 op 24 Maart Bakōngan bezet. Het onklaar maken van de ponten in de onderafdelingen Tjalang, Meulabōh en de Zuidelijke Atjèhse Landschappen bracht slechts geringe vertraging in de Japanse opmars. Ook de opgeblazen bruggen over de Seumanjamrivier, de Kroeëng Pawōh Barō en de Aloeë Pakoe tussen Meulabōh en Tapa'toean vermochten de Japanners slechts weinig op te houden. Evenmin de schermutselingen met de achterhoede, o.a. op de waterscheiding tussen Bakōngan en Troemòn, waarmede de vijand echter wel enige verliezen werden toegebracht. Van een laatste standhouden in de onderafdeling Singkel moest, in verband met de toenemende demoralisatie van de troepen, worden afgezien.

Op 28 Maart gaven de gecombineerde Lhō' Nga- en Westkusttroepen, onder commando van kapitein Kloprogge, zich te „Lae Boetar" aan de Japanners over. Ook deze overgave omvatte lang niet alle troepen. Enkele brigades waren bij Koeala Kĕpĕng, waar de Westkustweg de Simpang Kiri bereikt, Noordwaarts getrokken in de richting van de Alaslanden. Ook hier hadden, evenals bij Takéngön, vele Indonesische militairen zich inmiddels onder de bevolking opgelost. Een aantal officieren en minderen, benevens een aantal militie- en landstormplichtigen, hadden zich aan de overgave onttrokken, om te trachten met elders doorvechtende troepen contact op te nemen. Onder hen bevonden zich kapitein Steinhorst, de officier van gezondheid 1e klasse V.A.C.L. Dingemans en de 1e luitenant E.F.K.R. Mathus. Enige hunner, waaronder kapitein Steinhorst, werden door de bevolking gedood. Dokter Dingemans en luitenant Mathus vielen met enkele anderen te Baros in handen der Japanners en werden geëxecuteerd *).

Het plan van generaal Overakker om ook de troepen elders op Sumatra over Kaban Djahé op Midden-Atjèh te laten terugtrekken, slaagde slechts ten dele. Met de hiermede samenhangende troepenverplaatsingen was onmiddellijk op 9 Maart een aanvang gemaakt. Toen echter op 12 Maart de Japanse landingen op Noord-Sumatra plaats hadden, waren zij nog niet voltooid. Bovendien stootte een deel

*) Deze executies zijn ten dele voltrokken te Sibolga, waar zij aanvankelijk in de gevangenis werden opgesloten. Dokter Dingemans, luitenant Mathus en een zestal Britse militairen echter werden met een buitgemaakt K.P.M.-scheepje naar het eiland Simaloer overgebracht en bij aankomst aldaar, omstreeks 30 April 1942, op Poelò Rasimin, ook wel Poelò Delapan geheten (niet bekend, verwarring met Poelò Delapan — Banjak eilanden, voor de kust van Singkel, lijkt nauwelijks denkbaar), geëxecuteerd. Door het „no 4 War crimes investigation team", onder leiding van luitenant-kolonel N. D. J. Read-Collins, werd in Augustus 1946 ter plaatse een onderzoek ingesteld. De stoffelijke resten van deze acht slachtoffers van de Japanse terreur werden door een Australische oorlogsbodem overgebracht naar Padang, waar bijzetting plaats vond.

van de bij Tandjong Tiram gelande Japanse troepen onmiddellijk door naar Pematang Siantar, om vandaar langs de Oostzijde van het Tobameer over Baligé op te rukken naar Siborongborong. Met de bezetting van Siborongborong was de laatste terugtochtsweg van onze troepen naar Midden-Atjèh, namelijk de weg van Siborongborong langs de Zuidzijde van het Tobameer over Sidikalang, afgesneden. Een groot deel van onze troepen uit Boven-Djambi, Sumatra's Westkust en Tapanoeli was toen echter reeds Siborongborong gepasseerd en bereikte ongestoord de Alasvallei. De Japanners namelijk, in de onderstelling dat onze hoofdmacht zich in Sumatra's Westkust bevond, rukten van Siborongborong Zuidwaarts naar Taroetoeng. Vandaar werd de opmars voortgezet in twee colonnes naar Padang Sidempoean en wel over Sibolga, hetwelk op 14 Maart werd bezet en over Sipirok. Eerst bij de grens tussen Tapanoeli en Sumatra's Westkust bemerkten de Japanners hun vergissing en wendden zij hun aandacht tot de Alasvallei. Een deel van onze troepen was helaas door het snelle oprukken der Japanners niet meer in staat geweest door te breken en krijgsgevangen gemaakt. Op 16 Maart had de capitulatie van deze troepen plaats gehad. Op 17 Maart werd Padang door de Japanners bezet.

Inmiddels hadden onze troepen de voornaamste brug in de ruim 130 km. lange weg van Kaban Djahé naar Koeta Tjané, op 8 km. afstand van Kaban Djahé gelegen, opgeblazen. Op 14 Maart had generaal Overakker zijn hoofdkwartier van Kaban Djahé overgebracht naar de Alasvallei en dit eerst gevestigd te Koeta Tjané, later op de vroegere Japanse onderneming „Boekit Toesam". Helaas was een gedeelte van de staf van generaal Overakker, hetwelk zich bij de achterhoede bevond, er niet in geslaagd de hoofdmacht te volgen en krijgsgevangen gemaakt. De totale sterkte van onze troepen bedroeg ruim 2000 man.

Op 25 Maart had een Japanse doorbraak plaats vanuit de vallei van de Lawé Rĕnoen, een linkerzijrivier van de Lawé Alas, tot op de weg Kaban Djahé-Koeta Tjané, op een afstand van 80 km. voor Koeta Tjané. Enige brigades, welke zich tussen de opgeblazen brug en het punt van doorbraak bevonden, werden hierdoor van de hoofdmacht afgesneden. Met twee pantserwagens slaagden zij er echter in de volgende nacht door de Japanse machinegeweerstelling heen te breken en de hoofdmacht te bereiken. Een derde pantserwagen werd door een handgranaat getroffen, ontplofte en vloog in brand.

Deze doorbraak maakte een verdere terugtocht op het laatste bolwerk, de Gajõ Loeös, noodzakelijk. Het hoofdkwartier werd verplaatst naar Blang Kĕdjĕrèn. Op 26 Maart verlieten onze laatste troepen Koeta Tjané. Onze eerste verdedigingslinie lag nu bij de kampong Djòngòr, 15 km. ten Noorden van Koeta Tjané, nog voor het beginpunt van het vroegere paardepad naar Blang Kĕdjĕrèn. Afvoer van de rond 2000 te Lawé Sigalagala, 20 km. ten Zuiden van Koeta Tjané, in het voormalige interneringskamp voor de Duitsers, ondergebrachte vrouwen en kinderen van Indonesische militairen bleek niet meer mogelijk, hetgeen de stemming onder deze militairen niet ten goede kwam. Te hunner bescherming werd een 70tal landstorm-

en militieplichtigen gedemilitairiseerd en als hulppolitie achtergelaten. De volgende dag, 27 Maart, rukte de Japanse voorhoede Koeta Tjanè binnen.

Inmiddels was radiotelegrafisch contact met de buitenwereld verkregen en bericht ontvangen, dat hulp kon worden verwacht. Door tussenkomst van het bestuur werd de hulp van de bevolking voor de aanleg van een vliegveld in de omgeving van Blang Kĕdjĕrèn ingeroepen. Reeds spoedig echter kwam een tegenbericht, de verwachte hulp zou niet komen, een groot Amerikaans transporteskader op weg naar Sumatra was teruggekeerd naar Australië! Een voortzetting van de strijd bood thans weinig uitzicht meer. Nog hopelozer — daar de rugdekking wegviel — werd de positie toen kolonel Gosenson, na de val van Takéngön, met twee zeer vermoeide brigades terugviel op Blang Kĕdjĕrèn, op de voet gevolgd door de Japanse voorhoede. De Japanners, aanvankelijk in de veronderstelling dat de overgave van Takéngön de overgave van de gehele troepenmacht betekende, zetten, toen zij hun vergissing inzagen, ten spoedigste de achtervolging van kolonel Gosenson en zijn brigades in. Reeds op 21 Maart vertrok een verkenningsafdeling naar de Isa'vallei, enige dagen later gevolgd door een grotere troepenmacht, welke bij Manggis—waar het laatste stafkwartier van kolonel Gosenson was gevestigd — het voetpad insloeg naar Blang Kĕdjĕrèn. De Japanse voorhoede passeerde de Goenòng Prò', het hoogste punt in de verbinding Takéngön-Blang Kĕdjĕrèn, nog voor dit door generaal Overakker kon worden bezet.

Deze onverwachte verschijning van de Japanse voorhoede in de Blang bracht een grote verslagenheid teweeg. Een poging om in een tegenaanval de betrekkelijk kleine Japanse troepenmacht weer uit de Blang te verdrijven liep op niets uit. Een tweede poging had meer succes en met behulp van mortiervuur slaagden onze troepen er in de vijand te doen terugtrekken. Toen dan ook generaal Overakker op 27 Maart tot overgave besloot was in de Blang geen vijand meer te bekennen, zodat eerst op 28 Maart de overgave kon worden aangeboden. Nog die zelfde dag hielden de Japanse troepen hun intocht in Blang Kĕdjĕrèn. De zich nog in het terrein bevindende brigades gaven zich na korte tijd eveneens over. Ook hier trachtte een deel der Indonesische beroepsmilitairen, door zich onder de bevolking op te lossen, aan de krijgsgevangenschap te ontkomen.

Een poging van enkele eenheden, die zich aan de capitulatie van de hoofdsteunpunten hadden weten te onttrekken, om, overeenkomstig de aanvankelijke opzet, de strijd in de kleine oorlog voort te zetten, bleek onuitvoerbaar. Brigade na brigade zag zich na korte tijd tot overgave genoodzaakt. Slechts één groepje dapperen, onder commando van de 1e luitenant der marechaussee H. van Zanten, slaagde er in nog een jaar uit handen van de vijand te blijven. Na zich op 10 Maart 1943 te hebben overgegeven, werd luitenant van Zanten op 21 October 1943 te Fort de Kock geëxecuteerd. Vele zijner manschappen deelden zijn lot. Een eresaluut aan deze dapperen, die een jaar lang, opgejaagd als eens de Atjèhse verzetslieden, de ongelijke strijd wisten vol te houden, is hier op zijn plaats. Een eresaluut ook aan hen, die — zoals we zullen zien — deze troep in het bosbivak in de buurt van de onder-

neming „Rèdĕlŏng" van het nodige wisten te voorzien. Op de betekenis van de aanwezigheid van deze verzetskern in het kader van de ondergrondse beweging in Atjèh tijdens de Japanse bezetting zullen wij in het tweede gedeelte van dit werk gelegenheid vinden terug te komen.

Zo was dus 17 dagen na de landing der Japanse troepen op Noord-Sumatra het pleit beslecht, zonder dat tegenstand van betekenis werd geboden. Wanneer men de vraag stelt of van deze troepen meer had mogen worden verwacht, dan zijn we, in het licht van de beschouwingen waarmede we dit hoofdstuk openden, geneigd deze vraag ontkennend te beantwoorden. De omstandigheden immers waren te ongunstig, de Japanse overmacht was te groot, zowel in mankracht als in bewapening. We mogen dan ook ons inziens reeds meer dan tevreden zijn, dat ons kleine legertje er in mocht slagen in deze kritieke dagen, waarin de Japanse veroveraar zijn blik reeds op Australië en Voor-Indië richtte, een groot contingent Japanse keurtroepen te binden en in eindeloze marsen af te matten en uit te putten.

In „De Militaire Spectator" (April 1948, blz. 222) wordt dan ook het verslag van de actie op Midden-Sumatra aldus beëindigd:

„Het doel, het binden van een vijandelijke troepenmacht, t.w. 1 Garde Divisie en 1 Garde Brigade (ter sterkte van ongeveer 20.000 man) was volkomen bereikt. Groot was dan ook de verbazing van de Japanse opperbevelhebber toen hij na bekomen inlichtingen tot de conclusie kwam, dat slechts een macht ter sterkte van nog geen 3000 man, zonder hulpwapens en zonder steun uit de lucht zijn legercorps gedurende 14 dagen had weten bezig te houden" *).

Nog een enkel punt verdient in dit verband de aandacht. In het voorgaande zagen wij, hoe direct na de Japanse inval plaats na plaats in de kustvlakte door onze troepen werd ontruimd, zonder dat, ter bescherming van de burgerij gedurende de overgangsperiode tussen het terugtrekken van onze troepen en de definitieve bezetting door de vijand, militaire bezetting werd achtergelaten. Slechts te Lhŏ' Seumawè, Tapa'toean en Bakŏngan bleven, met het Nederlands bestuur, militaire detachementen achter, ter bescherming van de in de kampementen samengetrokken vrouwen en kinderen van Indonesische militairen. Voorts werden de beide op Sabang aanwezige brigades — belast met veldpolitiediensten — ter beschikking van het bestuur gesteld.

In hoofdstuk II (blz. 45) wezen wij er reeds op, hoe juist in verband hiermede resident Pauw bezwaren had gemaakt tegen de reorganisatie van de stads- en landwachten. Door deze reorganisatie immers werd een groot aantal reeds voldoende militair opgeleide krachten, die voor de bescherming van de kota's en ondernemingen in deze overgangsperiode zulke goede diensten hadden kunnen bewijzen, uitgeschakeld. Hoe gegrond deze bezwaren waren zal in het

*) De feiten en data in het officiële militaire verslag vertonen kleine verschillen met de door ons gegeven data. We menen echter, in afwachting van een eventueel nader onderzoek, goed te doen ons aan de in de verslagen der bestuursambtenaren gegeven data te houden.

volgende hoofdstuk blijken. Hier moge slechts worden vermeld, dat men te Koetaradja, Lam Meulõ, Tjalang en Meulabõh de toestand zo ongunstig achtte, dat het burgerlijk bestuur en de Europese burgerij, voor zover niet reeds eerder geëvacueerd, gelijktijdig met de troepen moesten worden teruggetrokken. Op de overige afdelings- en onderafdelingshoofdplaatsen bleef het burgerlijk bestuur, op een enkele ook een deel der Europese burgerij, ter plaatse achter. We zullen zien, hoe dit slechts te Bireuën, Langsa, Koeala Simpang en Koeta Tjané verantwoord bleek, doch hoe te Sigli, Meureudoe, Lhõ' Soekõn en Idi Nederlands bestuur en Europese burgerij zich op het laatste moment toch nog tot evacuatie genoodzaakt zagen, terwijl de andere bevolkingsgroepen aan hun lot moesten worden overgelaten.

HOOFDSTUK V

DE OPSTANDIGE BEWEGING TIJDENS DE JAPANSE INVAL

§ 1. Groot-Atjèh.

a. Sabang.

We stellen ons voor in dit hoofdstuk een overzicht te geven van de gebeurtenissen, welke zich in Atjèh tijdens de Japanse inval in de verschillende onderafdelingen hebben voorgedaan. Wij zullen daarbij voor elke onderafdeling nagaan, welke aanknopingspunten de politieke of economische toestand voor een eventuele 5e colonne-actie of verzetsbeweging bood. Ook de lotgevallen van de Europese burgerij, tot haar opname in één der centrale interneringskampen, zullen in dit overzicht worden betrokken.

In de onderafdeling Sabang zou de Japanse bezetting rustig verlopen. Het eiland had, toen de oorlog met Japan op 8 December 1941 eindelijk uitbrak, reeds een bewogen tijd achter de rug. In September 1939, na de Duitse inval in Polen, zocht een viertal Duitse schepen in de baai van Sabang zijn toevlucht. Drie van de vier vielen op 10 Mei 1940 onbeschadigd in onze handen. Het vierde, hetwelk met munitie was geladen en daarom in een andere baai was ondergebracht, werd door de bemanning tijdig tot zinken gebracht.

Na onze oorlogsverklaring aan Japan bracht het onverwacht snelle verloop van de strijd Sabang reeds dadelijk in een vooruitgeschoven strategische positie. Als flankdekking van Malakka van grote betekenis, zouden wij, in verband met de Engelse plannen voor de vestiging van een luchtbasis *), voor een krachtige verdediging van het eiland zorg dragen. Een aanzienlijk deel van de in Atjèh aanwezige troepenmacht werd daartoe, onder commando van de commandant van het korps marechaussee majoor W. F. Palmer van den Broek, op Sabang geconcentreerd. Een Engelse torpedojager en een tweetal hulpkruisers namen de maritieme verdediging voor hun rekening. In de klappertuinen tussen onderafdelingshoofdplaats en vliegveld werd ten behoeve van het personeel van de Royal Air Force, waarvan de komst elk ogenblik kon worden verwacht, met bekwame spoed een barakkenkamp in gereedheid gebracht.

---

*) Het vliegveld van Sabang was eigendom van de Sabang maatschappij. Reeds in 1928 werd met de aanleg een aanvang gemaakt. Het kwam echter eerst kort voor de oorlog gereed. Bij het uitbreken van de oorlog waren met de regering onderhandelingen over de overname gaande.

De Japanse luchtmacht liet het eiland niet lang ongemoeid. Op 18 Januari had de eerste luchtaanval plaats, waarna de bombardementen zich herhaalden met een frequentie van vier tot vijf aanvalsdagen per week tot de komst van de vijand. „Leek het eerst", zo schrijft de onderafdelingschef in zijn verslag, „of de kota en de haven in het wilde weg onder handen genomen werden, na eenigen tijd kwam er meer teekening in, toen uit steeds opnieuw getroffen plaatsen opgemaakt kon worden, dat de vijand afging op oude gegevens, namelijk toen Sabang nog marinehulpbasis was". Een hoge dunk van het strategisch spionnagewerk verricht door het personeel van de beide op Sabang gevestigde Japanse visserijbedrijven, hetwelk tijdig voor het uitbreken van de oorlog het eiland had verlaten, geeft dit niet.

Deze opeenvolgende Japanse bombardementen ontwrichtten het economische leven. De arbeiders „beneden" op de kade en in de werkplaatsen van de N.V. Zeehaven en kolenstation Sabang en de neringdoenden op de pasar gevoelden zich als ratten in de val. De heuvels immers belemmerden het uitzicht, zodat de vijandelijke vliegtuigen vaak reeds boven de baai waren vóór het waarschuwingssein voor luchtgevaar kon worden gegeven. Ten spoedigste werd hierin verbetering gebracht door de oprichting van een uitkijkpost op één der hoogste toppen van het eiland, door een telefoonlijn met de kota verbonden. Na het eerste bombardement werd, overeenkomstig de adat, een godsdienstige maaltijd ter verzoening en bezwering gehouden. Desondanks gelukte het slechts met de grootste moeite voldoende werkkrachten te vinden om de verschillende bedrijven aan de gang te kunnen houden en de binnen lopende schepen te lossen en te laden. Toepassing van de burgerdienstplichtbepalingen bleek hiertoe in sommige gevallen noodzakelijk.

Een ieder trachtte buiten de onderafdelingshoofdplaats een goed heenkomen te zoeken, veelal naar het malariaoord Paja Seunara, hetgeen de uitbarsting van een malaria-epidemie ten gevolge had. De moedigsten keerden des middags, wanneer — zoals de ervaring geleerd had — geen bombardementen waren te vrezen, naar de kota terug. Ook een groot gedeelte van het verplegend personeel van het krankzinnigengesticht, hetwelk ruim 1400 patiënten telde, verdween, waardoor het mogelijk werd dat verpleegden uitbraken en de kota onveilig maakten. De stadspolitie bleek niet voor haar taak berekend. Verbetering bracht hier de versterking met een brigade veldpolitie uit Koeala Simpang, welke tot het einde toe behoorlijk heeft dienst gedaan.

Een van overheidswege geleide evacuatie achtte de staatsmobilisatieraad, zoals we in hoofdstuk II (blz. 48) reeds aantekenden, aanvankelijk niet noodzakelijk. Met een zogenaamd „verspreidingsplan" zou kunnen worden volstaan. In verband hiermede werd het verlaten van Sabang per „Sabangbaai" aan een door het bestuur te verlenen vergunning gebonden. Later werd, zoals we zagen, een meer tegemoetkomende houding aangenomen, waarop velen van de gelegenheid gebruik maakten om het eiland te verlaten.

Onder dit alles bleef de politieke toestand rustig. Van de 8700 inwoners, die de gehele bevolking van het eiland uitmaakten, woonden er bijna 7000 in de onderafdelingshoofdplaats. De Atjèhse

plattelandsbevolking was dus verre in de minderheid tegenover de bevolking van de onderafdelingshoofdplaats, waaronder het niet-Atjèhse element een overwegende plaats innam. Van de vier zelfstandige moekims (Sabang, Balõhan, Ibõih en Paja), waaruit het tot het rechtstreeks bestuurd gebied behorende eiland bestond, was dus de moekim Sabang of Ië Meulè, waarin de onderafdelingshoofdplaats was gelegen, verreweg de belangrijkste. Ter hoofdplaats zelf heerste, zoals we in de „Inleiding" (blz. 13) reeds opmerkten, een opgewekt politiek leven, voornamelijk onder het niet-Atjèhse personeel van krankzinnigengesticht, Sabang maatschappij, enz. Van de zijde van deze nationalistische verenigingen nu werd alle mogelijke medewerking ondervonden. De verzetsbeweging in de onderafdelingen Seulimeum en Koetaradja scheen bij de Atjèhse vissers- en boerenbevolking ten plattelande geen weerklank te vinden. De Poesa telde trouwens op Sabang slechts een beperkt aantal aanhangers. Ook in de Indonesische bestuursorganisatie deden zich geen wrijvingen voor, welke aan een eventuele 5e colonne-actie een aanknopingspunt zouden kunnen bieden.

Toen eindelijk de Japanse aanval werd ingezet was het militair-strategisch aspect geheel veranderd. De Engelse vlooteenheden en het personeel van de R.A.F. hadden het eiland verlaten. Van de vestiging van een luchtbasis was overigens nimmer iets gekomen. De Nederlandse troepenmacht was tot een tweetal brigades, onder commando van de 1e luitenant A.C. Verhoeff, teruggebracht. De Japanners hiervan onkundig rekenden op zware tegenstand, doch vonden de vogel gevlogen.

In de nacht van 11 op 12 Maart, nog vóór middernacht, meldde de evengenoemde door het zelfstandig moekimhoofd van Balõhan aangewezen Atjèhse vliegtuigwacht, vanaf zijn op een bergtop gevestigde uitkijkpost, telefonisch het verschijnen van de Japanse vloot bij de Balõhanbaai aan de Zuidzijde van het eiland Wè. Japanse troepen werden aan land gezet, waarna deze nog gedurende de nacht oprukten langs de 9 km. lange weg, welke Balõhan langs het vliegveld met de kota verbindt. De Atjèhse uitkijk bleef op zijn post en hield de onderafdelingschef de gehele nacht door van de bewegingen en vorderingen van de vijand op de hoogte.

Luitenant Verhoeff, die zich niet wilde laten krijgsgevangen maken, verliet op het bericht der landing per motorboot het eiland *). De achtergebleven troepen werden, na telefonisch overleg met de troepencommandant te Koetaradja overste Bekkers, beschouwd als aan het bestuur toegevoegd, belast met veldpolitiediensten. Door de onvolprezen plichtsbetrachting van de Indonesische telefonist, die op zijn post bleef terwijl een ieder om hem heen wegvluchtte, kon de onderafdelingschef de gehele nacht, tot aan het moment dat de Japanners de centrale bezetten, met Koetaradja in verbinding blijven.

---

*) Het geluk is luitenant Verhoeff niet dienstig geweest. Nadat hij er met veel moeite in was geslaagd de vaste wal te bereiken, bleken onze troepen Koetaradja reeds te hebben verlaten. Krijgsgevangen gemaakt, deelde hij het lot van de overige te Koetaradja krijgsgevangen gemaakte militairen en werd hij ter rede van Oelëë Lheuë geëxecuteerd.

Tegenstand werd derhalve niet geboden. Vliegveld, haven, olie- en benzinevoorraden *) vielen de vijand onbeschadigd in handen. Van een F-beweging werd niets bespeurd, ongeregeldheden deden zich niet voor. Sabang werd Japanse marinebasis en zou dit blijven tot 31 Augustus 1945, toen — zoals we in hoofdstuk VII zullen zien — op Sabang naast de Engelse ook de Nederlandse vlag weer werd gehesen.

De Europese burgerij wachtte ten huize van de onderafdelingschef de komst van de Japanners af, die echter eerst tegen daglicht te voorschijn kwamen. Onmiddellijk werden allen, mannen, vrouwen en kinderen, in totaal een 90tal personen, in een aantal woonhuizen geïnterneerd. Reeds spoedig volgde uitbreiding met de 53 op 13 Maart per „Sabangbaai" uit Sigli gevluchte burgers, die voordien gedurende een viertal dagen op schandelijke wijze waren ondergebracht in het sousterrain van het kantoorgebouw van de N. V. Stoomvaart maatschappij Nederland. Op de lotgevallen van deze groep, welke op 6 April naar Koetaradja werd overgebracht, zullen we in het vervolg van dit hoofdstuk gelegenheid vinden nader terug te komen. Op 16 Juni werden ook de Sabang-geïnterneerden naar Koetaradja ingescheept.

De onderafdelingschef werd terstond van alle bestuursbemoeienis uitgesloten. Zijn taak werd aanvankelijk overgenomen door een door de Japanners ingesteld „peace making committee", bestaande uit Indonesische en Chinese burgers. In tegenstelling tot hetgeen we op vele plaatsen elders in Atjèh zullen zien, droeg deze bestuurscommissie, bij gebreke aan F-lieden, geen uitgesproken anti-Nederlands karakter. Reeds na korte tijd maakte deze bestuurscommissie plaats voor een eenhoofdig bestuur. Het zelfstandige moekimhoofd van Ië Meulè, de bejaarde Teukoe Abaih, werd onder de Japanse ambtstitel „gun-chō" met de bestuursvoering belast. Tot de capitulatie zou hij het ambt van onderafdelingschef blijven bekleden.

b. Koetaradja.

Zoals we in hoofdstuk III reeds zagen had te Koetaradja, toen in de nacht van 11 op 12 Maart even voor middernacht uit Sabang telefonisch bericht van de Japanse landing aldaar werd ontvangen, de spanning haar hoogtepunt bereikt. Na de „coup d'état" van kolonel Gosenson en de daarop gevolgde arrestaties was het gevaar voor een onmiddellijke, algemene aanval van Atjèhse zijde op de hoofdplaats geenszins denkbeeldig. Alle toegangswegen tot het centrum stonden onder verscherpte militaire bewaking, de noodzakelijke verduistering liet de mogelijkheid van een verrassende aanval open, een nacht vol verschrikking ! Het besluit van de troepencommandant, overste Bekkers, om nog die zelfde nacht de stad te ontruimen, is dan ook alleszins verklaarbaar. Japanse landingen elders in Atjèh waren elk ogenblik te verwachten, ja hadden misschien reeds plaats gehad. De kans

*) Nog kort voor de inval ontving de onderafdelingschef telegrafisch instructie, dat geen olie- of benzinevoorraden mochten worden vernield. Het vliegveld, aanvankelijk zo goed en zo kwaad als het ging (de ondergrond bestond uit koraal) onbruikbaar gemaakt, was juist kort tevoren, ingevolge opdracht van hoger hand, hersteld.

bestond dus, dat hem de terugtocht zou worden afgesneden, waardoor zijn troepen niet meer in staat zouden zijn het bergland te bereiken. In hoeverre het belang van de inzet van deze troepen in de kleine oorlog in het binnenland mocht praevaleren boven dat van de bescherming van de niet-Atjèhse burgerij der residentiehoofdplaats, blijft echter een open vraag. Thans werd de burgerbevolking, zonder enige militaire bescherming achtergelaten, het kind van de rekening.

In het vorige hoofdstuk vermeldden we reeds hoe de in Koetaradja zelf gelegerde troepen terugtrokken in de richting van Seulimeum, terwijl de met de bescherming van het vliegveld Lhõ' Nga belaste troepen aftrokken in de richting Tjalang. De benzinevoorraden te Oelèë Lheuë en de in de Ambonse school opgeslagen voorraden aan munitie werden vernield. Te Lhõ' Nga werd het vliegveld opgeblazen. De arrestanten werden achtergelaten, enkelen werden geëxecuteerd. Van een ordelijke terugtocht was geen sprake. Zo kon het gebeuren, dat o.a. in het militair hospitaal een aantal militaire verplegers en koks werden achtergelaten, terwijl ook de met de bewaking van het stationsemplacement belaste militairen niet werden opgehaald.

De sinds de vorige dag met het bestuur over Groot-Atjèh belaste commandant van het korps marechaussee, majoor Palmer van den Broek, had inmiddels eveneens besloten de stad te verlaten. Tot een onmiddellijke evacuatie van de Europese burgerij werd opdracht gegeven. Treintransport was beschikbaar, de autobezitters sloten zich aan bij de militaire colonne. De trein, welke in de vroege ochtend van de 12e Maart onder militaire dekking vertrok, was tot de laatste plaats gevuld met Europese en Indonesische evacuees. Nadat bij Indrapoeri een over de rails geplaatste wegwals was uit de weg geruimd, werd veilig Sigli bereikt. De nog te Koetaradja aanwezige bestuursambtenaren verlieten met de militairen de stad.

Nauwelijks was de ontruiming voltooid of een onafzienbare menigte, van slagwapens voorziene Atjèhers drong Koetaradja binnen, waarop een plundering en roof zonder weerga volgden. Ruim twee weken later waren wij in de gelegenheid de verwoesting, aangericht in het residentie- en de overige bestuurskantoren, de residentswoning en verschillende andere woningen, met eigen ogen te aanschouwen. De chaos, welke het gevolg was van deze opzweping der hartstochten, was onbeschrijfelijk. Merkwaardig genoeg waren — door een grillige speling van het lot (?) — in de meeste kantoren de portretten van H.M. de Koningin onbeschadigd op hun plaats gebleven. Het oordeel van de bezetter, dat de Nederlanders het er wel naar gemaakt zouden hebben, lag voor de hand. Het is dan ook alleszins begrijpelijk, dat zij zich aanvankelijk hierdoor gesterkt gevoelden in hun overtuiging, dat zij als de bevrijders van het onderdrukte Atjèhse volk het land betraden. Niet slechts de verlaten woningen, kantoren, pakhuizen en winkels der Europese burgerij, doch ook die van tal van Chinezen en niet-Atjèhse, zelfs Mohammedaanse Indonesiërs vielen aan de plundering, welke met een stelselmatige roof gepaard ging, ten offer. Zelfs de woning van de in de „Inleiding" genoemde Indisch arts Mahjoeddin ontging door persoonlijk ingrijpen van Teukoe Nja' Arif ternauwernood eenzelfde lot. Blijkens de gegevens, verzameld door het gewestelijk

informatiebureau van het Nederlands-Indische rode kruis te Medan, werd een twintigtal achtergebleven Indonesische militairen en gepensionneerden door de volksmenigte vermoord. De weinige achtergebleven Europese burgers brachten op een enkele uitzondering na, door tussenkomst van Teukoe Nja' Arif, er het leven af.

Reeds spoedig echter na het vertrek van onze laatste troepenonderdelen verschenen de eerste afdelingen van de gedurende de nacht bij Oedjōng Batèë gelande Japanse stoottroepen in de stad. Hun tijdige intocht bewaarde althans een gedeelte van de kota voor plundering en bracht uitkomst aan de bij het stationsgebouw achtergebleven militairen, die door een steeds aangroeiende gewapende volksmenigte werden omringd.

De taak van de bezetter, om in deze chaos orde en regel te brengen, was weinig benijdenswaardig. De verschillende diensten waren totaal ontwricht, de bevolking was losgeslagen en bovendien ten dele van haar adatrechtelijke voormannen beroofd. Naar welhaast van zelf spreekt trad Teukoe Nja' Arif hierbij als de voornaamste adviseur van de Japanners op. De afwezigheid immers van Toeankoe Mahmoed, die eerst later uit Takèngön terugkeerde, liet hem onbetwist meester van het terrein. Aanvankelijk schijnt ook hier het bestuur te zijn toevertrouwd aan een bestuurscommissie. In de eerste overwinningsroes werden, onder het motto Atjèh voor de Atjèhers, in alle diensten veelal geheel onbekwame Atjèhse krachten ingeschoven. Geruime tijd zou voorbijgaan, alvorens, met behulp van de teruggeroepen vroegere Indonesische niet-Atjèhse werkkrachten, een regelmatig functionneren van het openbare leven kon worden verzekerd.

Evenals op Sabang maakte ook hier de bestuurscommissie na enige tijd plaats voor een eenhoofdig bestuur. Als eerste Indonesische onderafdelingschef werd aangewezen Teukoe Nja' Arif. Het lijdt weinig twijfel of zijn oorspronkelijke aspiraties gingen verder. Moet in dit verband ook worden gezien het in Groot-Atjèh vrijwel ontbreken van de overal elders kwistig uitgestoken Japanse vlaggen ? Op onze autorit van Bireuën naar Koetaradja op 26 en 27 Maart was het dit, hetwelk ons, naast het troosteloze beeld van de over grote afstanden verbroken telefoon- en telegraafverbindingen, met de allerwege uitgerukte dan wel kromgetrokken telefoonpalen, het meest heeft gefrappeerd. Nog op 12 April verklaarde ons Teukoe Nja' Arif, tijdens een ontmoeting op het residentiekantoor, dat omtrent de toekomstige bestuursvorm niets was beslist en gevoelde hij zich geenszins ondergeschikt aan de te Koetaradja zetelende Japanse autoriteiten. Tijdige overgave van het bestuur aan hem, overeenkomstig zijn op 8 Maart aan de resident gedaan voorstel, had, zo verklaarde hij, veel ellende kunnen voorkomen. Over de uitsluitende verantwoordelijkheid van de militaire autoriteiten voor de „coup d'état" van 11 Maart scheen overigens, gelijk bij een andere gelegenheid bleek, althans bij hem, geen misverstand te bestaan.

De achtergebleven Europese burgers werden, behoudens een klein aantal Indo-Europeanen en gepensionneerden, dat voorlopig ongemoeid werd gelaten, tezamen met de krijgsgevangenen in de gevangenis te Koetaradja opgesloten. De krijgsgevangenen werden, op een enkele na, met nog enige anderen, in totaal vermoedelijk ruim 50 personen,

korte tijd later, ter rede van Oelèë Lheuë, geëxecuteerd. De overigen, voornamelijk Europese burgers, werden enige dagen later overgebracht naar het naast de gevangenis aan de Keudahsingel gelegen kampement van de militaire veldpolitie. In dit kampement bevonden zich toen reeds een 80tal door onze troepen achtergelaten en door de Japanners weer opgepakte Indonesische veroordeelden-„kettingberen"*), die gedurende de eerste dagen Koetaradja hadden onveilig gemaakt. Op 6 April arriveerden hier ook uit Sabang de vluchtelingen van de „Sabangbaai" (blz. 123), die — voor zover ze oorspronkelijk uit Koetaradja afkomstig waren — hiermede weer op hun punt van uitgang terugkeerden. De tot deze groep behorende mannen werden op 11 Juni 1942 overgebracht naar het aan de Koeta Alamweg gelegen kampement van het hospitaalpersoneel, waar het centrale mannenkamp voor Atjèh werd gevestigd. Het Keudahkampement werd bestemd tot centraal interneringskamp voor vrouwen en kinderen.

c. **Seulimeum.**

Te Seulimeum aangekomen werd getracht in de onafzienbare autocolonne van beroepstroepen, militie en landstorm, marechaussee, stadswacht, genie, geneeskundige dienst en burgers enige orde te scheppen. Een achterhoede werd geformeerd. Enige brigades bleven voor het leveren van een vertragend gevecht in het terrein achter. Het bivak te Indrapoeri en het kampement te Seulimeum werden ontruimd.

De achtergebleven brigades trokken het gebergte in en kwamen ten slotte, na de waterscheiding tussen de Atjèh- en de Tangsérivier te zijn overgetrokken, uit in de vallei van Tangsé, waar zij zich aan de Japanners overgaven. Een andere in het terrein achtergebleven brigade werd krijgsgevangen gemaakt en naar Koetaradja afgevoerd. De commandant deelde het lot van de overige krijgsgevangenen en werd bij Oelèë Lheuë geëxecuteerd.

Ook te Seulimeum bestond dus tot de komst der Japanse troepen een gezagsvacuum. Dat ook hier de verzetsgroep van de gelegenheid gebruik maakte om tot plundering van de niet-Atjèhse bezittingen over te gaan, behoeft nauwelijks betoog. Tot de slachtoffers der volkswoede behoorden de beide op hun post gebleven Indonesische telefonisten. Dat de Japanners, naarmate zij vorderden en de omvang leerden kennen van de door de bevolking aangerichte schade aan wegen, bruggen, spoorbaan, telefoon- en telegraafverbinding, hun nieuwe vrienden misschien wel wat al te ijverig begonnen te vinden, laat zich denken. Dat het echter niet aan willige arbeidskrachten ontbrak om de aangerichte schade te herstellen, leert het relaas van Teukoe Manja', pretendent voor de waardigheid van oelèëbalang van Ba'ét, in de „Atjèh Shimbun" van 17 April 1943 no 31, die de Japanse bevelhebber van de actie in Atjèh, generaal Kobayashi, op diens treinreis langs Atjèh's Noordkust vergezelde.

---

*) Dit waren dus voor draagdiensten enz. ter beschikking van het leger gestelde Indonesische veroordeelden. Men leze het aan hen gewijde hoofdstuk „De onbekende beer" in Zentgraaff's „Atjèh" (blz. 280 e.v.).

Teukoe Panglima Pòlèm Moehamad Ali ten slotte zag zijn diensten in de strijd tegen het Nederlandse gezag door zijn benoeming tot „gun-chō" van Seulimeum beloond.

§ 2. Noordkust van Atjèh.

a. Sigli.

Zoals we in hoofdstuk III (blz. 82) reeds opmerkten, zou het in de onderafdeling Sigli toch nog tot een uitbarsting komen. Op 12 Maart passeerden de uit Koetaradja terugtrekkende troepen de afdelingshoofdplaats Sigli, ten dele met bestemming Tangsé en Geumpang, ten dele met bestemming Takèngön. Sigli zelf werd door de militairen geheel ontruimd, niettegenstaande de ter zake door de territoriaal commandant gedane toezegging. Nog juist op 10 Maart namelijk had deze, op doorreis naar Koetaradja, aan de afdelingschef de toezegging gedaan, dat te Sigli in elk geval drie brigades zouden achterblijven, om rust en orde te kunnen handhaven gedurende de periode tussen het vertrek van onze troepen en de komst van de Japanse. Ook het na de taakverandering overgebleven gedeelte van de stadswacht trok mee af, zodat voor de bescherming van de kota slechts een bescheiden politiemacht, aangevuld met een tweetal uit Koetaradja geëvacueerde inspecteurs, benevens een drietal hoofdagenten, beschikbaar bleef. Veiligheidshalve werd de „avonklok" ingesteld. De zelfbestuurders, met wie des namiddags nog werd vergaderd, verklaarden, dat nergens in de onderafdeling symptomen van onrust aanwezig waren. Zij zouden de volgende morgen, in verband met de die dag verwachte overgave, wederom naar Sigli komen. Hoe weinig zij beseften wat er in hun gebied omging, zou nog die zelfde nacht blijken.

In de nacht van 12 op 13 Maart werd namelijk de kota door een bende afgelopen, die allereerst naar de gevangenis trok, waarin zich — zoals we zagen — een aantal politieke gevangenen bevond. Na de gevangenis te hebben opengebroken en de gevangenen te hebben bevrijd, trok de bende de kota in. Hier werd de assistent-resident, de heer B. J. van den Berg, vermoord. De bij hem logerende controleur 1e klasse W. M. Remeeus, die we hiervoren als waarnemend assistent-resident van Groot-Atjèh reeds leerden kennen, ontkwam ternauwernood eenzelfde lot. Voorts werd de telefooncentrale vernield, het pandhuis en de voornaamste Chinese provisiën- en drankenhandel geplunderd. Overigens werd de kota die nacht met rust gelaten en de overige nog achtergebleven Europeanen vernamen eerst de volgende morgen, welk drama zich had afgespeeld.

Aangezien de veiligheid niet meer gewaarborgd was, besloot de onderafdelingschef tot evacuatie. Per auto in de richting Lam Meulō, waarheen—zoals we zagen—ook de troepen waren teruggetrokken, was onmogelijk, aangezien gedurende de nacht opgerichte barricades de weg versperden. De enige mogelijkheid tot ontsnapping bood nog de ter rede liggende „Sabangbaai", waarmede de door de kolonel gearresteerde Atjèhse hoofden van Koetaradja naar Sigli waren overgebracht.

Met veel moeite gelukte het de 53 te Sigli achtergebleven of op de terugtocht uit Koetaradja te Sigli gestrande Europeanen — mannen, vrouwen en kinderen — in te schepen. Het stoffelijk overschot van de heer Van den Berg was tevoren op het achtererf van de controleurswoning begraven. In de kota zelf waren overal aanplakbiljetten aangebracht, waarin een ieder die de Europeanen zou helpen met de dood werd bedreigd, terwijl een grote voortdurend aangroeiende en opdringende menigte op de been was. Kort voor het vertrek arriveerden per auto enige zelfbestuurders, o.a. Teukoe Moehamad Hasan van Gloempang Pajõng, Teukoe La'samana Oemar van Ndjõng, Teukoe Béntara Pineung Brahim van Pineung, Teukoe Pakèh Soeleiman van Pidië en Teukoe Moehamad van Keumangan. Teukoe Moehamad Hasan verklaarde zich bereid te trachten zoveel mogelijk voor de orde zorg te dragen, onder voorwaarde dat geen militaire bezetting aanwezig zou zijn. Van alle kanten drongen intussen benden de kota binnen en begonnen de verlaten woningen der Europeanen te plunderen. Slechts door de krachtige houding van Teukoe Moehamad Hasan kon een plundering van de Chinese wijk worden voorkomen. Nog die zelfde dag werd Sigli door de Japanse troepen bezet.

De aan boord van de „Sabangbaai" ingescheepte evacuees, van wien gelukkig één verstand had van navigatie, besloten op te stomen naar Sabang. Onderweg werd een Japans convooi ontmoet, waarna de „Sabangbaai" onder escorte van een Japanse torpedojager naar Sabang werd opgebracht. De verdere lotgevallen van deze vluchtelingen vermeldden we reeds onder „Sabang" en „Koetaradja".

Naar later werd vernomen waren in de nacht van 12 op 13 Maart overal in de onderafdeling langs de grote weg Koetaradja-Medan barricades opgericht en was de telefoonlijn over kilometers lengte vernield. De Poesa-jongeren zouden hierbij een belangrijke rol hebben gespeeld, gesteund door en onder leiding van oelama's en politiek ontevreden elementen. Toch schijnt zelfs in dit stadium de Poesa niet als zodanig door haar leiders te zijn ingezet. De redenen hiervan zetten we in hoofdstuk III reeds uiteen. Zo is ook de plundering van de afdelingshoofdplaats door losse benden en gepeupel geschied. Al zou derhalve de Poesa voor deze actie niet direct aansprakelijk zijn, zo neemt dit niet weg, dat de leiders door hun propaganda wel degelijk mede de morele verantwoordelijkheid voor het gebeurde te Sigli dragen. Eerst tijdens en na de binnenkomst der Japanse troepen trad de Poesa als organisatie naar voren en deden haar leiders — zoals we in één der volgende hoofdstukken zullen zien — een poging, om, met terzijdestelling van de oelèëbalangs, het gezag in handen te nemen.

Nadat aanvankelijk het bestuur gedurende enige tijd, zoals in de meeste onderafdelingen het geval is geweest, had berust bij een door de Japanners ingestelde of erkende bestuurscommissie, waarin Poesa en F-lieden de boventoon voerden, werd Teukoe Moehamad Hasan van Gloempang Pajõng tot onderafdelingschef aangesteld.

b. Lam Meulõ.

In de aan de onderafdeling Sigli grenzende onderafdeling Lam Meulõ vertoonde de ontwikkeling der gebeurtenissen eenzelfde beloop.

Een korte beschouwing over bestuursorganisatie en politieke verhoudingen in deze eveneens tot de voormalige afdeling Pidië behorende onderafdeling is hier op haar plaats. Zij omvatte het Zuidelijk deel van de Pidiëvlakte, waarin de onderafdelingshoofdplaats Lam Meulō is gelegen, alsmede het daarop aansluitende heuvel- en bergland met de garnizoensplaatsjes Tangsé en Geumpang als centra. Alle drie deze plaatsjes zijn gelegen aan de reeds enige malen genoemde transversaalweg. Met ruim 26.000 inwoners behoorde Lam Meulō, evenals het hierna te behandelen aangrenzende Meureudoe, tot de kleinere onderafdelingen der residentie. De staatkundige versnippering was hier zo mogelijk nog groter dan in de onderafdeling Sigli. Van de 9 landschappen was het landschap Tjoembō', waarin de onderafdelingshoofdplaats is gelegen, met 8500 inwoners, verreweg het belangrijkste. Niet minder dan 5 landschapjes telden nog geen 2000 zielen.

Onder de oelèëbalangs was de nog jeugdige Teukoe Moehamad Daoed of voluit Teukoe Sri Moeda Pahlawan Béntara Tjoembō' Moehamad Daoed van de V Moekims Tjoembō' de dominerende figuur. Een krachtige en energieke persoonlijkheid, onbuigzaam en heerszuchtig, was hij een typische vertegenwoordiger van de jongere generatie van Atjèh's adellijke geslachten. Sedert enige jaren was hij tevens belast met het bestuur over het aangrenzende Troeséb. De oelèëbalang van dit landschap, Teukoe Keudjroeën Moehamad, was, in verband met een in zijn gebied gepleegde moord, waarbij hij zou zijn betrokken geweest, uit de onderafdeling verbannen en hield verblijf te Koetaradja. Naast Teukoe Moehamad Daoed verdient hier nog slechts vermelding de tot de oudere generatie behorende Teukoe Béntara Hasan van Keumala, het landschap waarin het „hof" in 1874 na de verovering van de Kraton door de 2e Atjèh-expeditie voorlopig een veilige schuilplaats had gevonden. Als abituriënt van de voormalige hoofdenschool te Fort de Kock stond deze flinke oelèëbalang in ontwikkeling verre boven Teukoe Moehamad Daoed, die slechts de lagere school had doorlopen.

De in het IIIe hoofdstuk genoemde, oudtijds in Pidië bestaan hebbende politieke bondgenootschappen, de federaties XII en VI, strekten zich mede uit tot de oelèëbalangs in deze streek. Ook in de bij het uitbreken van de oorlog in Pidië bestaande partijschappen lieten de zelfbestuurders van Lam Meulō zich niet onbetuigd. Aan de oude band tussen de berglandschappen Keumala, Tangsé en Geumpang en de aangrenzende berglandschappen in de onderafdeling Meulabōh, herinnerde slechts weinig. In de bloeitijd van de goudwasserijen *) in deze streek vormden deze in de zogenaamde „Kawaj XII" verenigde oelèëbalangschappen een welvarend en krachtig blok.

In politiek opzicht was overigens de toestand rustig. Slechts de in het landschap Tangsé sedert jaren bestaande opvolgingskwestie eiste periodiek de aandacht van het Nederlands bestuur. In de aan de onderafdeling Sigli grenzende landschappen telde, naar van zelf spreekt, de Poesa, vooral onder de jongeren, tal van aanhangers. In de bergland-

*) Belangstellenden in deze Atjèhse goudwasserijen verwijzen wij naar Kreemer („Atjèh", deel I, 1922, blz. 129 e.v.; deel II, 1923, blz. 212) en de daar aangegeven litteratuur.

schappen echter was haar invloed slechts zeer gering. In het IIe hoofdstuk (blz. 45) wezen wij er reeds op, hoe, op initiatief van Teukoe Moehamad Daoed, te Lam Meulō een landwacht, geheel uit Atjèhers samengesteld, was opgericht.

Tot de ontruiming door onze troepen op 13 Maart bleef in de onderafdelingshoofdplaats alles rustig. De zelfbestuurders meenden de toestand in hun gebied te kunnen garanderen. Het enige symptoom van naderende onrust was misschien een verzoek door Teukoe Hasan van Keumala enkele dagen voor de inval gedaan om beschikbaarstelling van een aantal Italiaanse legergeweren, ter vervanging van de ook hier gerequireerde jachtgeweren. Zijn motivering dat deze zouden moeten dienen met het oog op het gevaar voor bendevorming door allerlei „ontevreden elementen", in de periode tussen het terugtrekken van onze troepen en de komst van de vijand, gaf te denken.

Met de troepen vertrok ook de onderafdelingschef, na het bestuur aan de zelfbestuurder van Tjoembō' te hebben overgedragen. Teukoe Moehamad Daoed, die in deze dagen alle mogelijke medewerking verleende, werd hiervoor slecht beloond. In hun wantrouwen toch tegen al wat Atjèhs was deden de gedemoraliseerde troepen op hun terugtocht zelfs een poging om hem te arresteren. Daar zij hem niet thuis troffen is het gelukkig bij een poging gebleven. Na de ontruiming der onderafdelingshoofdplaats werd nog die zelfde middag het militair kampement geplunderd en de daarop volgende nacht het pandhuis. Op 18 Maart had, zoals we in het vorige hoofdstuk zagen, de capitulatie van de op Tangsé en Geumpang teruggetrokken troepenmacht plaats, waarna nog die zelfde dag Tangsé en op 19 Maart Geumpang door de Japanners werd bezet.

De onderafdelingschef, die na de ontruiming van de hoofdplaats de troepen naar het onbezet gebleven gedeelte van zijn ressort was gevolgd, werd met de troepen afgevoerd naar Sigli. Met zijn collega van Meureudoe werd hij hier aangehouden tot 7 November 1942, op welke datum zij naar het centrale mannenkamp te Koetaradja werden overgebracht. Zowel te Lam Meulō als te Tangsé werd het bestuur aanvankelijk in handen gelegd van uit Poesa-leden en F-mannen bestaande bestuurscommissies. Na enige tijd echter maakten deze plaats voor een Indonesische „gun-chō", als hoedanig voor de gehele onderafdeling werd aangesteld Teukoe Moehamad Daoed van Tjoembō', die deze functie tot het einde der Japanse heerschappij heeft uitgeoefend.

c. Meureudoe.

In de onderafdeling Meureudoe, de derde der voormalige afdeling Pidië, was eveneens alles rustig gebleven. Met 28.500 inwoners kon ook deze Oostwaarts op de Pidiëvlakte aansluitende onderafdeling tot de kleinere worden gerekend. Van de drie landschappen telden er twee meer dan 10.000 inwoners, namelijk Meureudoe (16.000) en Triëng Gadéng (10.250). Het derde, Panté Radja, hetwelk niet meer dan 20 km² besloeg, telde nog geen 2250 zielen. De autocratische, enigszins hoekige Teukoe Tjhi' Mahmoed van Meureudoe was één van Pidië's schranderste en krachtigste oelèëbalangs. Naast hem maakte de slappe,

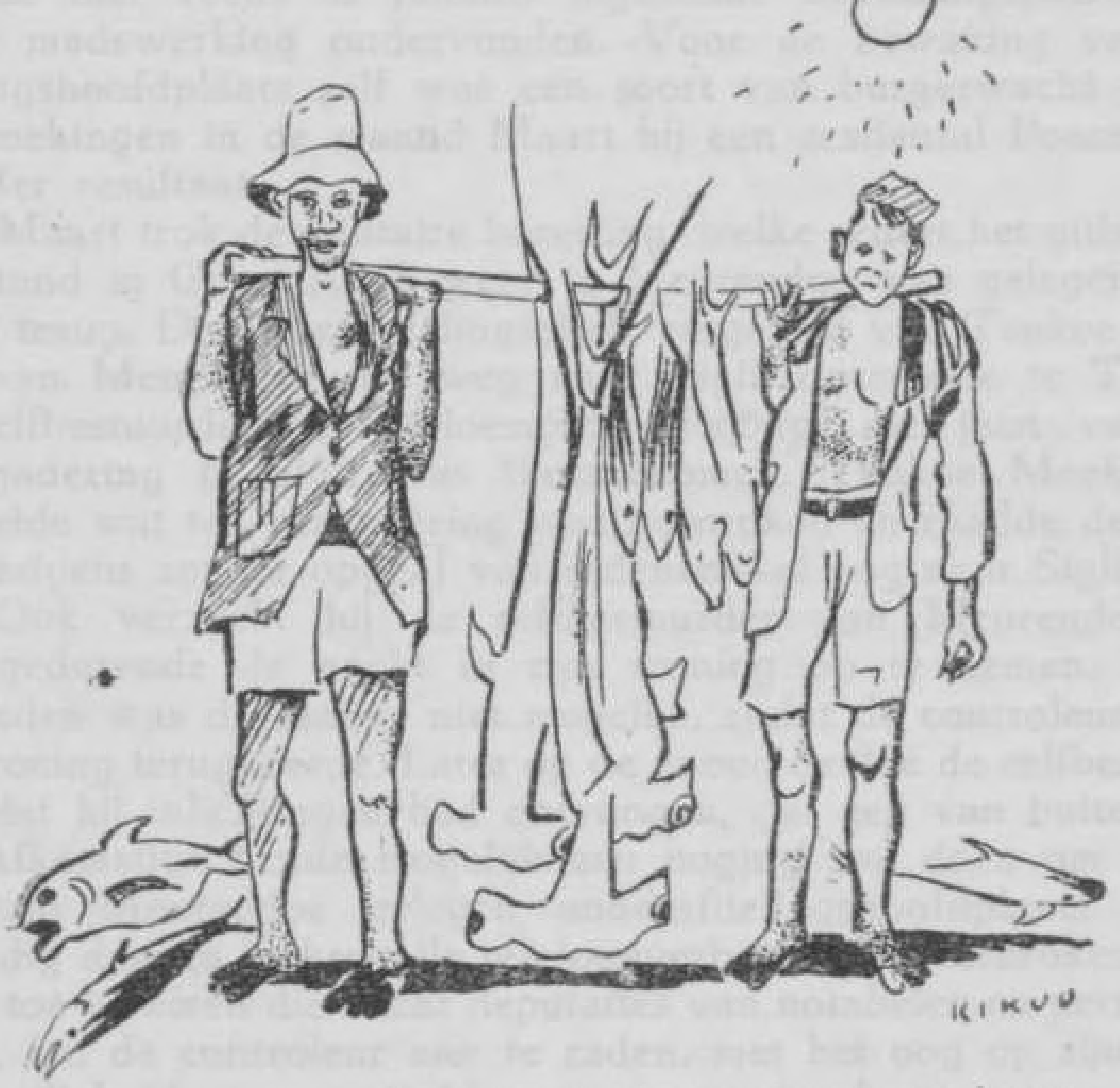

„Eungkot ni'mat Alah tjit", de vis is ook een genadegave van God (tekening van Matsushita Kikuo in de „Kita Sumatora Shimbun" van 2 December 1944, no. 277).

schappen echter was haar invloed slechts zeer gering. In het IIe hoofdstuk (blz. 45) waren wij er reeds op, hoe, op initiatief van Teukoe Moehamad Daoed, te Lam Meulo een landwacht, geheel uit Atjehers samengesteld, was opgericht.

Tot de ontruiming door onze troepen op 12 Maart bleef in de onderafdelingshoofdplaats alles rustig. De zelfbestuurders meenden de toestand in hun gebied te kunnen garanderen. Het enige symptoom van naderende onrust was misschien een verzoek door Teukoe Hasan van Keumala enkele dagen vóór de inval gedaan om beschikbaarstelling van een aantal Italiaanse legergeweren, ter vervanging van de ook hier gerequireerde jachtgeweren. Zijn motivering dat deze zouden moeten dienen met het oog op het gevaar voor bendevorming door illegale „ontevreden elementen", in de periode tussen het terugtrekken van onze troepen en de komst van de vijand, gaf te denken.

Met de troepen vertrok ook de onderafdelingschef, na het bestuur aan de zelfbestuurder van Tangse [illegible] te hebben overgedragen. Teukoe Moehamad Daoed [illegible] onderafdeling verklaarde werd hiervoor [illegible] toch tegen al wat Atjehs was [illegible] hun toegedacht zelfs een poging [illegible]. [illegible] tot tijden is het gebeuld [illegible]. [illegible] der onderafdelingshoofdplaats [illegible] militair kampement geplunderd [illegible] het paardenbeslag. Op 18 Maart had, zoals [illegible] Tegen, de capitulatie van de op Tangse en [illegible] plaats, waarna nog die zelfde dag [illegible] Maart [illegible] door de Japanners werd bezet.

De onderafdelingschef [illegible] de ontruiming van de hoofdplaats de troepen [illegible] gevolgd [illegible] zijn collega van Meureudoe [illegible] 1942, op welke datum zij naar het centrale mannenkamp te Kota Tjane werden overgebracht. Zowel te Lam Meulo als te Tangse werd het bestuur [illegible] en Tangsesen bestaande [illegible] maken, maar plaats voor een Indonesische „gun Cho", als bestuurder voor de gehele onderafdeling werd aangesteld Teukoe Moehamad Daoed van Tjoemboh, die deze functie tot het einde der Japanse heerschappij heeft uitgeoefend.

c. Meureudoe.

In de onderafdeling Meureudoe, de derde der voormalige afdeling Pidië, was eveneens alles rustig gebleven. Met 35.500 inwoners kon ook deze Oostwaarts op de Pidievlakte aansluitende onderafdeling tot de kleinere worden gerekend. Van de drie landschappen telden er twee meer dan 10.000 inwoners, namelijk Meureudoe (18.000) en Trieng Gadeng (10.250). Het derde, Pante Raja, hetwelk niet meer dan 20 km² besloeg, telde nog geen 7250 zielen. De autocratische, enigszins koppige Teukoe Tjhi' Mahmoed van Meureudoe was een van Pidië's schranderste en krachtigste zelfbestuurders. Naast hem maakte de slappe,

knevelende, jeugdige waarnemend zelfbestuurder van Triëng Gadéng, Teukoe Beureudan, slechts een povere indruk. Het spreekt wel haast van zelf, dat beiden in de Pidirese partijschappen waren betrokken.

Zoals overal ter Noordkust, behalve—zoals we zien zullen—in de onderafdeling Takéngön, vormde ook hier de Poesa de voornaamste potentiële verzetskern. De bestuursorganisatie bood geen bijzondere problemen. In Triëng Gadéng scheen de strijd om de opvolging met de aanstelling van Teukoe Beureudan, de zoon van de oude Teukoe Hadji Ma'è, beslecht.

Voor de hier reeds in Januari ingestelde bevolkingspatrouilles werd grote medewerking ondervonden. Voor de bewaking van de onderafdelingshoofdplaats zelf was een soort van burgerwacht opgericht. Huiszoekingen in de maand Maart bij een zestiental Poesaleden bleven zonder resultaat.

Op 12 Maart trok de militaire bezetting, welke sedert het uitbreken van de opstand in Groot-Atjèh weer te Meureudoe was gelegerd, op Lam Meulö terug. De onderafdelingschef, vergezeld van Teukoe Tjhi' Mahmoed van Meureudoe, op weg naar Sigli, ontmoette te Teupin Raja de zelfbestuurder van Gloempang Pajöng, die juist van de hoofdenvergadering te Sigli was thuisgekomen. Teukoe Moehamad Hasan vertelde wat ter vergadering was besproken en raadde de controleur—overigens zonder opgaaf van redenen—af nog naar Sigli door te rijden. Ook verzocht hij de zelfbestuurder van Meureudoe de controleur gedurende de nacht in zijn woning op te nemen. Door omstandigheden was dit laatste niet mogelijk, zodat de controleur naar zijn eigen woning terugkeerde. Later op de avond deelde de zelfbestuurder mede, dat hij inlichtingen had ontvangen, dat een van buiten het landschap afkomstige bende mogelijk een poging zou doen om de in het landschap Meureudoe gelegen onderafdelingshoofdplaats af te lopen. Spoedig daarna bleken alle telefoonverbindingen verbroken. Tot twee malen toe kwamen die nacht deputaties van notabelen en personeel aankloppen, om de controleur aan te raden, met het oog op zijn persoonlijke veiligheid, te vertrekken naar een plaats waar meer Europeanen bijeen waren. Al deze waarschuwingen leidden er ten slotte toe, dat de onderafdelingschef, zoals hij in zijn verslag schrijft, „in laatste instantie door moeilijk verklaarbare overwegingen gedreven" des nachts om half vier, na het bestuur aan Teukoe Tjhi' Mahmoed te hebben overgedragen, naar Bireuën vertrok.

Omtrent de ongetwijfeld ook in deze onderafdeling aanvankelijk met het bestuur belaste bestuurscommissie staan ons geen gegevens ten dienste. Vast staat slechts dat Teukoe Tjhi' Mahmoed van Meureudoe reeds spoedig tot „gun-chō" werd aangesteld, welke functie ook hij tot de Japanse capitulatie heeft bekleed.

d. Bireuën.

Ook de onderafdeling Bireuën, welke met haar ruim 100.000 inwoners na Sigli de volkrijkste was van Atjèh, bevatte slechts drie landschappen. Van deze drie telde Peusangan, waarin de onderafdelingshoofdplaats Bireuën is gelegen, bijna 50.000 inwoners, het aan

Meureudoe grenzende Samalanga ruim 40.000 en het aan de kust gelegen kleinere Gloempang Doea 11.500 zielen.

Het behoeft niet te verwonderen, dat in deze onderafdeling, waarop de even invloedrijke als loyale Teukoe Hadji Tjhi' Moehamad Djohan Alam Sjah van Peusangan zijn stempel had gedrukt, de 5e colonne-actie weinig kans had. Bevolkingspatrouilles en een burgerwacht waren ook hier ingesteld. Door de krachtige houding van Teukoe Tjhi' Peusangan en de beide andere zelfbestuurders, de enigszins ziekelijke Teukoe Tjhi' Moehamad van Samalanga en de bejaarde, loyale Teukoe Béntara Istia Moeda Peureudan van Gloempang Doea (bevestigd in 1903), vonden de geruchten over de vernietiging van voedselvoorraden, het te velde staande gewas, enz. weinig ingang.

In economisch opzicht verkeerde Bireuën in een alleszins gunstige positie. Het zeer ruime sawahareaal, de uitvoer van o.a. pinang en tweede gewassen maakten een verhoudingsgewijs hoog welvaartspeil mogelijk, terwijl bovendien nog tal van irrigatiewerken in uitvoering waren. Het aantal onderwijsinrichtingen was naar verhouding eveneens hoger dan elders, terwijl de belangstelling van de zijde der zelfbestuurders in het in de „Inleiding" (blz. 29) besproken „doorbrekingsplan" voor het volksonderwijs zeer groot was.

Op politiek gebied waren nauwelijks aanrakingspunten voor actie door ontevreden elementen aanwezig. In Samalanga scheen de verhouding tot de onderhoofden tot rust gekomen. De verbanning van Teukoe Sabi, de oelèëbalang-tjoet van Oelèë Glé, wiens oppositie tegen het gezag van de oelèëbalang van Samalanga destijds tot ernstige moeilijkheden had aanleiding gegeven, scheen aanvaard. Ultimo Februari werd door enige vooraanstaande personen in dit landschap een „Parindra"-groep opgericht, met als voornaamste doel het vormen van een coöperatief handelslichaam. Tot de promotors behoorden o.a. Teukoe Abdoel Hamid, broer van de zelfbestuurder en Teukoe Moehamad Idris, zoon van de zelfbestuurder van Panté Radja (onderafdeling Meureudoe), die min of meer als „banta" (assistent) van Teukoe Tjhi' Moehamad optrad. Van enigerlei agitatie van de zijde van Poesa of Pemoeda Poesa viel niets te bespeuren. Naar aanleiding van de in het bijzonder tegen de Pemoeda Poesa gerezen verdenkingen, verklaarde Teukoe Tjhi' Peusangan, dat hij voor de loyaliteit van de leden van deze vereniging in zijn landschap durfde instaan. Van eventuele deloyale stromingen in de beweging elders, vooral onder de jongeren, was hij niet op de hoogte.

Vermelding verdient in dit verband nog slechts, eveneens in het landschap Samalanga, het min of meer eigenaardige gedrag van Teukoe Ahmad, de oelèëbalang-tjoet van Djeuniëb. Teukoe Ahmad was een halfbroer van de zelfbestuurder, een onevenwichtig persoon, ziekelijk driftig van aard, die zich door zijn uitbarstingen van woede veler vijandschap op de hals haalde en bij de bevolking niet gezien was. Eind Februari 1942 werd bekend, dat reeds in December 1941 in Djeuniëb een Poesa-afdeling was opgericht onder zijn auspiciën, alhoewel hij voordien als een tegenstander van de Poesa had bekend gestaan. Hij omgaf zich voortdurend door een groep van gewapende volgelingen, hetgeen werd toegeschreven aan angst voor zijn vijanden. Zijn rijst-

pellerij had hij gedemonteerd en de machineonderdelen verborgen, naar hij verklaarde uit vrees voor vernieling door zijn tegenstanders bij een Japanse inval. Willens en wetens, zo niet opzettelijk, gaf hij hiermede voet aan de ter zake steeds weer opduikende valse geruchten. De vraag rijst of deze houding mogelijk haar oorsprong vond in de hoop, door een samengaan met de deloyale elementen in de Poesa-beweging, bij de komst der Japanners uit zijn moeilijke positie in Djeuniëb te worden verlost.

In de namiddag van de 13e Maart verlieten de laatste Nederlandse troepen Bireuën om terug te trekken in de richting Takéngön. Op 14 Maart, nog voor daglicht, trokken de eerste Japanse troepen door Bireuën, waarna in de namiddag de definitieve bezetting volgde. Toen de eerste troepen zonder incidenten waren gepasseerd, kwam een deputatie van dorpshoofden en dorpsoudsten uit Peusangan aan de onderafdelingschef haar gelukwensen aanbieden met het rustige verloop van de binnenkomst van de vijand, daarbij de hoop en de verwachting uitsprekende, dat het Nederlandse bestuur in functie zou worden gelaten.

In verband met de pasardag was een grote volksmenigte in de kota verzameld, waaronder veel lieden van buiten de onderafdeling afkomstig. Onder leiding van enkele belhamels, waaronder enige plaatselijke Poesaleiders, begon de menigte op te dringen en trachtte zij o.a. de opslagplaatsen van het Gouvernements hars- en terpentijnbedrijf te plunderen. De zelfbestuurder van Peusangan en zijn getrouwen wisten echter, op een enkele uitzondering na, elke poging tot plundering te voorkomen. Eerst na de definitieve Japanse bezetting kwam het in de nacht van 14 op 15 Maart tot plundering van een aantal Europese woningen en Chinese winkels.

Op het moment der Japanse bezetting bevonden zich in de onderafdelingshoofdplaats vele honderden evacuees, voornamelijk afkomstig uit Koetaradja. Zoals we immers in het IIe hoofdstuk (blz. 51) reeds aantekenden, gelukte het aan het derde grote evacuatietransport, hetwelk in de namiddag van de 11e Maart uit Koetaradja vertrok, niet meer om Medan te bereiken. Doorgereden tot Lhõ' Soekõn, moest, in verband met de Japanse landing bij Koeala Boega', naar Bireuën worden teruggekeerd. Ook de trein, welke op 12 Maart de laatste soldatenvrouwen en -kinderen en Europese burgers uit Koetaradja in veiligheid bracht, strandde te Bireuën. Daar alle transportmiddelen voor vervoer van militaire voorraden in gebruik waren, kon slechts een klein gedeelte naar Takéngön doorreizen. De rest werd ondergebracht in het hotel, verschillende woningen en het militaire kampement, terwijl ook een aantal evacuees gastvrijheid genoot bij de zelfbestuurder van Peusangan.

Na de definitieve bezetting van Bireuën werden de Europeanen onder hen, mannen, vrouwen en kinderen, ongeveer honderd in getal, onmiddellijk geïnterneerd, eerst in de gevangenis, later in de tegenover de gevangenis gelegen meisjesvervolgschool. Op 10 April werden de vrouwen en kinderen in veewagens opgezonden naar Langsa, van waaruit zij later weer op transport zouden worden gesteld naar Koetaradja. De achtergebleven mannen werden nu ondergebracht in het

militaire kampement, later in het nieuwe gebouw van de Nederlands-Indische gasmaatschappij. Deze groep, nog versterkt met geïnterneerden uit Takéngön, Langsa, Těmiang en zelfs uit Langkat (Sumatra's Oostkust), werd eveneens in de eerstvolgende maanden door overbrenging naar elders geliquideerd, zodat op 23 Juli de laatste geïnterneerden uit Bireuën waren afgevoerd. Het grootste gedeelte werd opgezonden naar het centrale mannenkamp te Koetaradja. De in Sumatra's Oostkust thuis behorenden werden op transport gesteld naar Pangkalan Brandan en Medan. De Těmiang-planters werden teruggestuurd naar Koeala Simpang, vanwaar zij naar hun ondernemingen zouden mogen terugkeren. Van deze terugkeer is nimmer iets gekomen, in Maart 1943 werden ook zij te Koetaradja definitief geïnterneerd.

De mannelijke geïnterneerden te Bireuën waren reeds dadelijk tewerkgesteld aan het schoonhouden van wegen en erven. Later moest ook worden gewerkt bij het overladen van hars en terpentijn, afkomstig van het Gouvernements hars- en terpentijnbedrijf te Takéngön. Voeding werd door de Japanners niet verstrekt, hierin moest door de geïnterneerden uit eigen middelen worden voorzien. De bewaking was toevertrouwd aan de Indonesische politie, die zich over het algemeen correct gedroeg.

De Japanse bezettingstroepen traden minder correct op. Bireuën is namelijk de enige plaats in Atjèh, waar verkrachting van Europese vrouwen door de binnenrukkende Japanse troepen—waaronder overigens in het algemeen een uitstekende discipline heerste — wordt gemeld. Voorts werden in de eerste bezettingsweek een zevental Indonesische militairen, die hun wapens hadden weggeworpen en hadden getracht onder de bevolking onder te duiken, door een Japans officier — als „rampokkers" (plunderaars) — met revolverschoten gedood.

Ook de onderafdelingschef was dadelijk na het binnenrukken der Japanse troepen geïnterneerd, evenals de hier achtergebleven assistent-resident ter beschikking. Het bestuur werd daarop door de Japanners toevertrouwd aan een bestuurscommissie van F-lieden en Poesa-voormannen. In deze bestuurscommissie hadden o.a. zitting Teungkoe Isma'el Jacoeb, lid van het Poesa-hoofdbestuur en Teungkoe Hadji Aboe Bakar, Poesa-leider te Bireuën, die we beiden in de „Inleiding" (blz. 19-20) reeds leerden kennen. Voorts Teukoe Ahmad, de reeds genoemde oelèëbalang-tjoet van Djeuniëb. Karakteristiek voor het weinig revolutionnaire en nauwelijks gezagsvijandige karakter van de beweging in deze toch ook typisch Atjèhse streek was wel, dat ook van de zijde van deze bestuurscommissie door de te Bireuën aangehouden geïnterneerden nimmer enige onheusheid werd ondervonden. Als eerste onderafdelingschef onder Japans bestuur zou optreden de consul van Moehammadijah Teukoe Tjoet Hasan, terwijl Teukoe Ahmad Djeuniëb werd aangesteld tot onderafdelingschef van Meulabŏh. De zo loyale zelfbestuurder van Peusangan viel, zoals we later zullen zien, reeds spoedig in handen der „kempeitai" (de Japanse geheime politie).

e. Takéngön.

In deze onderafdeling, waar, zoals we zagen, de tegenstand tegen de Japanners volgens het krijgsplan voornamelijk zou worden geconcentreerd, bleef eveneens tot het laatste toe alles rustig.

Reeds in de „Inleiding" (blz. 6) wezen wij er op, hoe in deze Gajõse onderafdeling de bestuursordening een andere was dan die in de zuiver Atjèhse streken. Daar de Gajõse volksindeling niet — zoals de Atjèhse — berust op territoriale doch op overwegend genealogische grondslag, vormt hier nog de stam of het geslacht (Gaj. blah, soekoe, koeroe), of een onderdeel daarvan de kleinste bestuurseenheid. De hoofden (Gaj. rödjö, pĕngoeloe) van enkele van deze stammen ontvingen in de bloeitijd van het soeltanaat van de soeltan van Atjèh een aanstellingsacte en werden begiftigd met de titel „kĕdjoeroen". Hoogstwaarschijnlijk heeft hierbij de bedoeling voorgezeten ook in het Gajõland tot een territoriale bestuursindeling te geraken. Voortbouwend op deze historisch gegroeide dualistische (immers deels genealogische, deels territoriale) ordening werden door ons bestuur de zes bij onze vestiging in het Gajõland aangetroffen kĕdjoeroens als landschapshoofden erkend *).

Van deze zes landschappen waren er vier verenigd in de onderafdeling Takéngön, maakte er, zoals we zien zullen, één deel uit van de onderafdeling Langsa en één van de onderafdeling Gajõ Loeös en Alaslanden. Twee van de vier zelfbesturen in de onderafdeling Takéngön hadden meer dan 10.000 inwoners, namelijk het gebied van Kĕdjoeroen Boekit (14.000), waarin de onderafdelingshoofdplaats Takéngön is gelegen en het gebied van Rödjö Tji' Böbasan (11.000). Daar de gehele onderafdeling slechts 29.000 zielen telde, bleven er dus voor de beide andere (Siah Oetama en Linggö) slechts enige duizenden over.

De zelfbestuurder van Boekit, Rödjö Zainoeddin, was een welwillende, doch weinig krachtige figuur, voortdurend in moeilijkheden met zijn oom, de vroegere waarnemend zelfbestuurder, Rödjö Ilang. Ook zijn overwicht op de „blah"-hoofden liet te wensen. Onder de moeilijkheden, waarvoor het bestuur zich in deze onderafdeling zag gesteld, namen die voortvloeiend uit het zoeven besproken dualistisch karakter der bestuursordening een belangrijke plaats in. Politiek en politiek-godsdienstige beweging hadden op de Gajõse bevolking, evenals op de koeliebevolking van de ondernemingen, weinig invloed.

Economisch verkeerde de onderafdeling in een gunstige positie. De verbouw van rijst, koffie, aardappelen, groente en fruit verzekerde de bevolking een behoorlijk bestaan. Het meermalen genoemde Gouvernements hars- en terpentijnbedrijf, de theeonderneming Rĕdĕlõng met haar moderne fabrieksinstallatie, benevens een aantal kleinere koffieondernemingen (klein-landbouw) verhoogden het economisch potentieel en bevorderden de openlegging van dit gebied.

Zoals we in hoofdstuk IV (blz. 113) reeds zagen zetten de Japanners eerst vijf dagen na hun landing, op 17 Maart, vanaf de brug bij Teupin Blang Mané, hun opmars tegen Takéngön in. Het tussen Takéngön en Bireuën gelegen stafkwartier van kolonel Gosenson was bereids twee dagen tevoren opgebroken en overgebracht naar Manggis in de Isa'vallei, het beginpunt van het voetpad naar Blang Kĕdjĕrèn.

---

*) Voor bijzonderheden omtrent deze bestuursordening verwijzen wij naar Kreemer („Atjèh", deel II, 1923, blz. 86 e.v., 236 e.v.) en de daar aangegeven litteratuur.

Toeankoe Mahmoed en de zeven door kolonel Gosenson gearresteerde Groot-Atjèhse hoofden waren voordien toevertrouwd aan de hoede van de resident en door deze in een officierswoning te Takèngön ondergebracht. De aanvankelijk in deze onderafdeling uit geheel Atjèh samengebrachte geïnterneerde Japanners — mannen, vrouwen en kinderen—waren reeds begin Januari over Sibolga naar Australië afgevoerd. Het onherbergzame, midden in het oerwoud, aan de Tjĕlalarivier (een linkerzijrivier van de Peusangan, de rivier welke in het meer van Takèngön ontspringt), bij het schietbivak Gĕntèng Gĕrbang, op ongeveer 23 km. van Takèngön, opgetrokken interneringskamp, hetwelk slechts als voorlopig verblijf was bedoeld, lag bij de komst der Japanners verlaten. Wel bevonden zich, zowel ter onderafdelingshoofdplaats als op verschillende ondernemingen, een groot aantal evacuees, voornamelijk uit Koetaradja. De aanwezigheid van grote concentraties van vrouwen en kinderen in de rug van onze troepen heeft tot de spoedige overgave het hare bijgedragen.

De opmars tegen Takèngön schijnt de Japanners weinig te hebben aangelokt. Immers al dadelijk na de bezetting van Bireuën was getracht eerst de onderafdelingschef, later een viertal Europese dames er toe te bewegen naar Takèngön te gaan, ten einde kolonel Gosenson te „overreden" de strijd te staken. Ten slotte voerden de Japanse stoottroepen tot dat doel de controleurs van Lhō' Seumawè en Langsa en de geneesheer van het plantershospitaal te Langsa met zich mede. De geringe tegenstand en de snelle overgave maakten echter een beroep op hun bemiddeling overbodig.

Op 19 Maart deden de Japanse troepen hun intocht in Takèngön. De resident, de onderafdelingschef en de zelfbestuurder van Boekit Rödjö Zainoeddin wachtten, tezamen met Toeankoe Mahmoed en het sagihoofd der XXV Moekims Teukoe Oemar Djohan Pahlawan, ten huize van de controleur, de binnenkomst der Japanners af. Nog die zelfde dag werd de Europese burgerbevolking der onderafdelingshoofdplaats in het militaire kampement geïnterneerd. Van enigerlei opschudding onder de bevolking was geen sprake. Eerst na in feite hiertoe door de Japanners en de met de Japanse troepen meegekomen F-lieden te zijn aangespoord, ging men aarzelend hier en daar tot plundering van de leegstaande woningen der Europeanen over. Buiten de onderafdelingshoofdplaats verliep de overgang minder rustig. Een tweetal Indonesische employees van het Gouvernements hars- en terpentijnbedrijf werd door de bevolking vermoord, waarbij echter roof de voornaamste drijfveer schijnt te zijn geweest. Ook enige militie- en landstormplichtigen, die zich aan de overgave hadden onttrokken, om te trachten op eigen gelegenheid Blang Kĕdjĕrèn te bereiken, werden onderweg door de bevolking omgebracht. Voor de Japanners was het een teleurstelling, dat de overgave van majoor Palmer van den Broek niet de capitulatie van de gehele troepenmacht betekende. Zoals wij in het vorige hoofdstuk zagen zetten zij reeds spoedig de achtervolging van kolonel Gosenson en zijn brigades langs het voetpad naar de Gajō Loeösvallei in, waarna zij op 28 Maart Blang Kĕdjĕrèn binnenrukten.

De geïnterneerde Europese burgers werden, gelijk we reeds onder „Bireuën" vermeldden, via deze plaats afgevoerd en kwamen ten slotte in de centrale interneringskampen te Koetaradja of ter Oostkust van Sumatra terecht. Verschillende planters werden nog enige tijd ongemoeid gelaten, doch ook zij deelden al spoedig het lot van de overige Europese burgers. In het hospitaal van het Gouvernements hars- en terpentijnbedrijf bleven nog een tweetal doktoren, benevens enige verpleegsters en patiënten achter. Op het uitstekende werk in het belang van de volksgezondheid door de te Takéngön en elders aan het werk gebleven geneesheren verricht, komen we in het tweede deel terug.

Resident Pauw en de residentie-secretaris werden reeds na enkele dagen, onder de hoede der „kempeitai", over Bireuën en Sigli naar Koetaradja opgezonden. Op 27 Maart te Koetaradja aangekomen, werden zij op 15 April naar het centrale interneringskamp overgebracht. Het duurde enige tijd alvorens Toeankoe Mahmoed en de Groot-Atjèhse hoofden in de gelegenheid werden gesteld naar Koetaradja terug te keren. We merkten in het IIIe hoofdstuk reeds op, dat het de Japanners nimmer is gelukt hun wantrouwen tegenover hetgeen zich rondom deze hoofden had afgespeeld geheel te overwinnen. Toeankoe Mahmoed, mogelijk ook teleurgesteld dat vanuit Koetaradja niet dadelijk op zijn overkomst werd aangedrongen, begaf zich eerst naar Sumatra's Oostkust, waar zijn echtgenote en dochtertje, onder de hoede van zijn schoonvader de soeltan van Sĕrdang, verblijf hielden. Rödjö Zainoeddin werd tot eerste Indonesische onderafdelingschef aangesteld, welke functie hij gedurende het gehele Japanse tussenbewind zou bekleden. De Nederlandse onderafdelingschef werd nog enige maanden te Takéngön aangehouden, zijn adviserende taak verloor echter snel aan betekenis.

f. Lhõ' Seumawè.

In Lhõ' Seumawè zou de overgang minder rustig verlopen, hetgeen niet behoeft te verwonderen. Lhõ' Seumawè immers, met haar ruim 70.000 inwoners, is altijd een min of meer woelige onderafdeling geweest. Het aantal landschappen bedroeg hier tien, waarvan drie met meer dan 10.000 zielen, namelijk Tjoenda (16.500), Nisam (12.250) en Sawang (12.000). De landschapjes Bajoe, Blang Mangat, Samakoerõ', Bloeë' en Geudõng vormden, tezamen met de vier landschappen der onderafdeling Lhõ' Soekõn, de kern van het oude rijk Samoedra-Pasè, aan welks bestaan nog heden ten dage een aantal eeuwenoude grafstenen herinnert.

Onder de zelfbestuurders waren die van het miniatuurlandschapje Lhõ' Seumawè, waarin de gelijknamige onderafdelingshoofdplaats is gelegen en die van Geudõng de voornaamste. In 1903 kwamen de toenmalige oelèëbalangs van deze beide landschappen, gelijktijdig met Teukoe Panglima Pòlém Moehamad Daoed, in onderwerping. In Lhõ' Seumawè berustte het bestuur nog steeds bij de in 1904 bevestigde Teukoe Abdoel Hamid Orangkaja Sri Maharadja Mangkoe Boemi, van wien echter weinig kracht meer uitging. In Geudõng regeerde

thans Teukoe Tjhi' Abdoel Latif, die een veelbewogen levensloop achter de rug had. Tijdens de nationalistische onrustperiode in de jaren 1919/1920 moesten namelijk niet minder dan drie van de tien zelfbestuurders in deze onderafdeling naar elders worden verbannen en wel Teukoe Abdoel Latif van Geudõng, Teukoe Tjhi' Moehamad Said van Tjoenda en Teukoe Rhi Boedjang van Nisam. Van deze drie was bij het uitbreken van de oorlog met Japan Teukoe Abdoel Latif weer in zijn waardigheid hersteld, terwijl de beide andere nog respectievelijk in Atamboea (Timor) en op Nieuw-Guinea in ballingschap verbleven. Aangezien Teukoe Abdoel Latif als de meest op de voorgrond tredende zelfbestuurder in de onderafdeling moest worden beschouwd, was hij op de reeds eerder genoemde, door resident Pauw bijeengeroepen bestuursconferentie als vertegenwoordiger van Lhõ' Seumawè aangewezen. Tot wantrouwen in zijn loyaliteit jegens het Nederlandse gezag gaf hij generlei aanleiding.

Ook nu nog bood het bestuur over deze onderafdeling vele moeilijkheden. Het miniatuurlandschapje Blang Mè, hetwelk in een personele unie was verenigd met het in de onderafdeling Idi gelegen (niet aangrenzende) landschapje Tandjõng Seumantõ' en Meureubò, was enige jaren tevoren voorlopig gevoegd bij Geudõng. De wegens voortdurende vexaties van zijn waardigheid ontheven vroegere zelfbestuurder, Teukoe Moehamad Ali Basjah, had echter zijn aanspraken niet opgegeven en beschikte nog steeds over een zekere aanhang. In verschillende andere landschappen bestonden opvolgingskwesties. Een politiek moeilijke streek vormden nog altijd de tot Tjoenda behorende zogenaamde Boelõh-landschappen. Hiermede werden aangeduid een viertal onderhorigheden van dit zelfbestuur, wier hoofden van ouds bekend stonden om hun separatistische neigingen. Zowel Poesa als Moehammadijah hadden in de onderafdeling vrij veel invloed.

De welvaartstoestand was alleszins gunstig en zou door de voltooiing van de in uitvoering zijnde irrigatiewerken (Pasè- en Kroeëng Toeanwerken) nog aanzienlijk verbeteren. Het in het landschap Tjoenda gelegen erfpachtsperceel Boeloeh Blang Ara, ter grootte van bijna 10.000 H.A., was sinds enige jaren uitgegeven aan de N. V. Handelsvereniging Amsterdam, ten behoeve van de uitbreiding van haar oliepalmcultuur.

Ook in Lhõ' Seumawè bleef tot de Japanse landingen alles rustig. Op een loos alarm uit Lhõ' Soekõn, dat boten met Japanse troepen de Keureutòë-rivier kwamen afzakken, werd Lhõ' Seumawè op 12 Maart ontruimd en trokken onze troepen terug in de richting Bireuën. De zorg voor de in het kampement te Boelõh Blang Ara ondergebrachte militaire gezinnen werd aan de onderafdelingschef overgedragen. Terstond na het vertrek van de troepen hadden overal samenscholingen plaats en dreigden relletjes uit te breken. In verband met de afgelegen ligging van het kampement Boelõh Blang Ara, op 16 km. van Lhõ' Seumawè, werden de ± 300 aldaar gehuisveste vrouwen en kinderen van Indonesische militairen naar de onderafdelingshoofdplaats overgebracht. Des te eerder bestond hiertoe aanleiding, aangezien in de nacht van 12 op 13 Maart in Tjoenda een tweetal Chinese winkeltjes werd geplunderd, terwijl de toestand in de Boelõh-landschappen een steeds meer gespan-

nen karakter aannam. De zelfbestuurder verklaarde de verdere ontwikkeling der gebeurtenissen niet meer in de hand te hebben. Daar inmiddels ook te Lhō' Seumawè zelf de situatie steeds kritieker werd, gaf de territoriaal commandant, op telefonisch verzoek van de controleur, aan de vertrokken troepen opdracht terug te keren. Veiligheidshalve werden alle burgers in het militaire kampement geconcentreerd. Ook de naar de onderneming „Boeloeh Blang Ara" geëvacueerde Europese gezinnen werden nu, onder militaire dekking, naar de onderafdelingshoofdplaats overgebracht. Des avonds voegde zich hier nog bij de burgerij van Lhō' Soekōn, op welke plaats—zonder enige militaire bezetting — naar we straks zullen zien, elk ogenblik een aanval kon worden verwacht. De avondklok werd ingesteld.

De volgende morgen, 14 Maart, besloot de plaatselijk militair commandant, op het bericht van de nadering van de vijand, toch nog met een deel der troepen op Takèngōn terug te trekken. Kort daarna rukten de eerste Japanse troepen, komende vanuit Bireuën, de onderafdelingshoofdplaats binnen. In verband met de dreigende toestand werd aan de Japanse commandant om bescherming van de Europese ingezetenen tegen de Atjèhse bevolking verzocht. De Japanse troepen hadden evenwel opdracht door te rukken. De commandant liet echter onze militairen in het bezit van enige wapens om de evacuees zo nodig tegen aanvallen van de bevolking te kunnen beschermen. In de kota werd het steeds onrustiger, in de nacht van 14 op 15 Maart werd de opiumverkoopplaats opengebroken. Op 15 Maart, toen reeds een Japanse bezetting, die werkeloos toezag, aanwezig was, werden de Europese woningen stelselmatig geplunderd.

Met de Japanse troepen was meegekomen de Poesa-leider Hasan Shab, die ogenblikkelijk de leiding der bestuurszaken in handen nam. Deze rond 40-jarige Atjèher, van Klingalese afkomst, geboren in de onderafdeling Sigli (landschap Gigiëng), medicijnverkoper van beroep, was een typische vertegenwoordiger van het militant revolutionnaire element in de Poesa-beweging. Met zijn beide broers, Hoesin Shab en Shab Tjoet, zou hij in de geschiedenis van Atjèh in de eerstvolgende jaren nog een belangrijke rol spelen. Onder zijn leiding werd een bestuurscommissie ingesteld, „badan comite keamanan" genaamd. Het beschermheerschap van deze commissie was formeel opgedragen aan Teukoe Baharoeddin, de jongste zoon van de zelfbestuurder van Lhō' Seumawè, die sinds enige jaren zijn vader in de bestuursvoering behulpzaam was. De door plundering verkregen goederen moesten, in opdracht der commissie, bij de Poesa worden ingeleverd en op 27 Maart installeerde Hasan Shab zich zelf als „controleur Nippon". Eén van zijn eerste bestuursdaden was de afzetting van de oelèëbalang van Nisam. Ook een groot aantal niet-Atjèhse gouvernementsambtenaren werd onmiddellijk door hem ontslagen.

Lang echter zou hij zijn ambt niet bekleden. Toen hij namelijk op eigen gezag overging tot het innen van straatverlichtingsbijdragen en pasar-retributies tén bate van de Poesa, werd hij met een dertiental van zijn volgelingen medio April gearresteerd. De eerste poging tot verovering van de macht van de zijde der revolutionnaire elementen in de Poesa was hiermede mislukt. Als pikante bijzonderheid moge

hierbij nog worden aangetekend, dat het de nog te Lhō' Seumawė verblijvende Europese bestuursambtenaar, de controleur E.J. van der Zijl, was, die de aandacht van de Japanse autoriteiten op deze onregelmatigheden van de zijde der Poesa vestigde. Vermoedelijk is het dan ook voor een niet gering deel aan zijn optreden te danken, dat ten slotte door de Japanners werd ingegrepen.

Tot de prominente figuren in dit Poesa-bewind behoorde ook de voorzitter van de Pemoeda Poesa-afdeling, Teukoe Sjamaoen Latif. Naast Hasan Shab schijnt ook deze 32-jarige jongeman, volksschoolonderwijzer, familielid van de zelfbestuurder van Gloempang Doea (onderafdeling Bireuën) in de 5e colonne-actie in de onderafdeling Lhō' Seumawė een belangrijke rol te hebben gespeeld.

Korte tijd na de val van Hasan Shab werd Teukoe Tjhi' Abdoel Latif van Geudōng tot „gun-chō" aangesteld, welk ambt hij tot de Japanse capitulatie zou bekleden.

De Nederlandse onderafdelingschef van Lhō' Seumawė werd, zoals we onder „Bireuën" reeds aantekenden, tezamen met zijn collega van Langsa en de geneesheer van het plantershospitaal aldaar, door de Japanners gedwongen met de stoottroepen mee te marcheren naar Takéngōn. Op 1 April te Lhō' Seumawė teruggekeerd, bleken Hasan Shab en de zijnen zich daar reeds van het bestuur te hebben meester gemaakt. Na hiertegen met succes bij de Japanners te hebben geageerd, werd de heer van der Zijl medio Mei, verdacht van anti-Japanse propaganda, naar de gevangenis te Langsa overgebracht. Begin Juni ontslagen en teruggezonden naar Lhō' Seumawė, werd hij op 29 Juni andermaal opgesloten, nu in de gevangenis te Lhō' Seumawė zelf, om ten slotte op 6 September naar het centrale interneringskamp te Koetaradja te worden overgebracht. De overige Europese ingezetenen en evacuees waren reeds eerder naar Koetaradja opgezonden.

g. Lhō' Soekōn.

Dat in de onderafdeling Lhō' Soekōn de 5e colonne-actie een aangrijpingspunt zou vinden in de tegenstelling tussen oelèëbalangs en onderhoofden was welhaast te verwachten. In geen enkele onderafdeling toch trad deze tegenstelling nog zo vaak en zo duidelijk aan het licht als in het landschap Keureutöë, Atjèh's volkrijkste landschap. Van deze ruim 71.500 zielen tellende onderafdeling woonden er bijna 58.000 in het landschap Keureutöë. Naast Keureutöë waren de drie andere landschappen, Peutöë, Matang Koeli en Kroeëng Pasè, van geringe betekenis.

Het landschap Keureutöë nu was opgebouwd uit een gedeelte, hetwelk stond onder het direct gezag van de zelfbestuurder, benevens uit een twaalftal onderhorigheden. Het onder het direct gezag van de oelèëbalang staande gebied viel uiteen in een groot aantal grotere en kleinere eenheden. Een tiental hiervan stond onder zijn rechtstreeks gezag, in acht andere werd het bestuur gevoerd door erfelijke oelèëbalangs-tjoet. Van de onderhorigheden stonden er vier onder een erfelijke toeha-peuët en acht onder een erfelijke oelèëbalang-lapan. Van oude tijden af bestond onder deze drie groepen van onderhoofden

in meerdere of mindere mate het streven zich los te maken van het gezag van de zelfbestuurder, met als einddoel erkenning als zelfstandig oelèëbalang. Het bestuur heeft tegen deze separatistische neigingen niet altijd krachtig genoeg stelling genomen, ook al omdat in enkele gevallen dit onafhankelijkheidsstreven in de historie scheen steun te vinden. Sommige dezer gebieden trouwens zijn aanzienlijk groter dan de buiten Keureutöë gelegen zelfbesturende landschappen der onderafdeling.

Zeer veel moeilijkheden baarde de verhouding tussen zelfbestuurder en onderhoofden, toen, na het overlijden van Teukoe Tjhi' Béntara, diens zoon Teukoe Tjhi' Moehamad Basjah het bestuur over Keureutöë overnam. Deze flinke, nog vrij jonge zelfbestuurder, die na enige jaren in het huwelijk trad met een dochter van Teukoe Tjhi' Peusangan, trachtte van de aanvang af zijn gezag meer te doen gelden. Door zijn hoekig, vaak onbeheerst karakter en zijn gebrek aan tact waren voortdurende wrijvingen, in het bijzonder met de oudere onderhoofden, hiervan het gevolg. Hoewel ongetwijfeld in het bezit van de eigenschappen, welke een goed zelfbestuurder behoeft, miste hij echter de soepelheid om langs wegen der geleidelijkheid en diplomatie zijn doel te bereiken. Toch was dit, vooral ten opzichte van de oudere onderhoofden, vaak de enig mogelijke weg. Voor de Nederlandse bestuursambtenaar was het te volgen beleid duidelijk: de positie van de zelfbestuurder ten opzichte van de onderhoofden moest zoveel mogelijk worden verstevigd. Helaas moet worden geconstateerd, dat aan dit beginsel in de practijk niet altijd de hand werd gehouden, waardoor de verhoudingen zich onnodig toespitsten.

Zijn gebrek aan beheersing leidde er toe, dat Teukoe Tjhi' Moehamad Basjah eind 1936 voor de tijd van een jaar werd geschorst. Het bestuur over Keureutöë werd gedurende deze periode toevertrouwd aan zijn neef Teukoe Radja Sabi, wiens geschiedenis door Zentgraaff („Atjèh", blz. 86 e.v.) zo levendig werd beschreven. Alhoewel Teukoe Radja Sabi, het „Adelaarsjong", zoals Zentgraaff hem noemt, ook zelf aanspraken op de waardigheid van oelèëbalang van Keureutöë kon doen gelden *), maakte hij van de gelegenheid geen misbruik, door te trachten Teukoe Moehamad Basjah definitief van diens plaats te verdringen. Na ommekomst van zijn schorsingsperiode werd Teukoe Moehamad Basjah in zijn waardigheid hersteld. Nadien toonde hij zich rustiger en bezadigder in zijn optreden en ontpopte hij zich meer en meer als een bekwaam zelfbestuurder.

---

*) Teukoe Radja Sabi's vader, Teukoe Tjoet Moehamad geheten, doch beter bekend als Teukoe Tjhi' Toenòng (een halfbroer van Teukoe Moehamad Basjah's vader, Teukoe Tjhi' Béntara), die van 1900-1903 als één van de meest vooraanstaande aanvoerders in de strijd tegen de „Kômpeuni" bekend stond, werd namelijk door de bevolking als de eigenlijke oelèëbalang van Keureutöë beschouwd. Teukoe Radja Sabi, die, na de executie van zijn vader in 1905, in de bossen was grootgebracht, „meldde" zich eerst in 1919, toen hij reeds de leeftijd van 19 jaar had bereikt. Zes jaren voordien, in 1913, hadden zijn aanhangers in zijn plaats een ander, die voor hem moest doorgaan, aan het bestuur overgeleverd, opdat het „Adelaarsjong", voortdurend opgejaagd, eindelijk eens rust zou kunnen vinden.

Economisch bevond deze onderafdeling zich in een sterk opgaande lijn. De rijstproductie ging met sprongen omhoog en zou met de voltooiïng van de Djambō Ajé-werken nog aanzienlijk kunnen worden opgevoerd. Behalve een kleine rubberonderneming bevatte de onderafdeling nog een grote vezelonderneming. Deze vezelonderneming, toebehorende aan de N. V. Cultuurmaatschappij Lhō' Soekōn (onder directie van de Nederlandse handel maatschappij), met een aanplant van 1620 H.A., was de enige in Atjèh.

Bij het uitbreken van de oorlog met Japan was het juist weer noodzakelijk gebleken, om tegen een tweetal van deze onderhoofden maatregelen te nemen. Aangezien het in beide gevallen, de oelèëbalang-tjoet van Pantòn Laboe-Noord en de oelèëbalang-lapan van Ara Boengkō', erkende tegenstanders van de zelfbestuurder betrof, bleef dit op de tegenstelling tussen zelfbestuurder en onderhoofden niet zonder invloed. Toch bleef aanvankelijk ook in deze onderafdeling alles rustig. Begin Februari echter werd in Pantòn Laboe een afdeling opgericht van de Pemoeda Poesa. Binnen korte tijd telde deze afdeling, waarvan een jongere broer van de geschorste oelèëbalang-tjoet van Pantòn Laboe-Noord als voorzitter optrad, een zeer groot aantal leden. Begin Maart waren er tekenen, dat er mogelijk in Pantòn Laboe, het grensgebied tussen de onderafdelingen Lhō' Soekōn en Idi, hetwelk altijd een slechte naam had gehad, iets zou gebeuren. Positieve aanwijzingen konden echter niet worden verkregen.

Op 12 Maart verlieten de sedert korte tijd weer te Lhō' Soekōn gelegerde troepen, op het bericht van de Japanse landingen, de onderafdeling. Een poging door een aantal rampokkers ondernomen om, na het vertrek der troepen, de cantine te plunderen, kon worden belet. Nog op 13 Maart meende de zelfbestuurder van Keureutòë de verzekering te kunnen geven, dat de rust en orde niet zouden worden verstoord. Van een door hem voor de bescherming van de onderafdelingshoofdplaats toegezegde gewapende macht van 30 man verscheen echter alleen de leider, aangezien verder niemand bereid bleek om aan de wacht deel te nemen. Nauwelijks een uur nadat Teukoe Tjhi' Moehamad Basjah zijn verzekering had gegeven, kwam bericht binnen, dat te Pantòn Laboe een voor Idi bestemde trein was opgehouden, die, naar latere berichten deden vermoeden, zou worden gebruikt voor een nachtelijke aanval op Lhō' Soekōn. De controleur van Idi, die, gelijk we zien zullen, uit Idi had moeten vluchten, was nog juist intijds met zijn gezin Pantòn Laboe gepasseerd. In de namiddag berichtte de zelfbestuurder van Keureutòë, dat ook in het in de onmiddellijke nabijheid van de onderafdelingshoofdplaats gelegen oelèëbalang-lapanschap Ara Boengkō' de bevolking zich zou opmaken voor een aanval op de kota.

Daar ook de zelfbestuurder thans de veiligheid van de Europese gezinnen niet meer kon garanderen, werd tot evacuatie van de onderafdelingshoofdplaats en de Europese gezinnen op de ondernemingen besloten, waartoe uit Lhō' Seumawè een militair escorte werd gezonden. Nog die zelfde avond werd veilig Lhō' Seumawè bereikt. Na het vertrek van de onderafdelingschef werden inderdaad kota en ondernemingen geplunderd, waarbij de Indonesische ambtenaren en de Chinezen het eveneens moesten ontgelden. Ook in het landschap

Matang Koeli werden de Chinese toko's geplunderd. De zelfbestuurder van Keureutöë moest de wijk nemen.

Naar latere berichten uitwijzen berustte de leiding van de ondergrondse actie in deze onderafdeling voornamelijk bij Teukoe Sjahmidan, de geschorste oelèëbalang-tjoet van Pantòn Laboe-Noord, Teukoe Moeda Beuni alias Teukoe Radja Itam, de oudste zoon van de oelèëbalang-lapan van Blang Gloempang en Teukoe Moehamad Adji, toeha-peuët van Matang Panjang tevens oelèëbalang-tjoet van Aloeë Ië Mirah. Van deze drie was de 40-jarige Teukoe Moehamad Adji, die een onderwijzersopleiding had genoten, de oudste en meest ontwikkelde. Zijn reputatie was heel wat gunstiger dan die van de 30-jarige Teukoe Sjahmidan, die als hoogst onbetrouwbaar en een slecht bestuurder bekend stond, hetgeen dan ook ten slotte zijn schorsing ten gevolge had gehad. Zijn omgang met Teukoe Sjahmidan bracht ook Teukoe Moeda Beuni, die maar al te gaarne het straffe regiem van zijn vrome, ziekelijke vader, Teukoe Moehamad Hanafiah, ontvluchtte, op het verkeerde pad. Reeds in de eerste helft van Februari zouden deze drie overleg hebben gepleegd over de mogelijkheid om met de Japanners aan de Overwal in contact te treden. Op 13 Februari stak Teukoe Moeda Beuni's jongere broer, Teukoe Ali Basjah, over naar Penang, waarna op 6 Maart radio Penang zijn aankomst zou hebben gemeld.

Na het binnenrukken van de Japanse troepen werd het driemanschap opgenomen in het „comite keamanan". Niet lang echter zouden zij van deze overwinning op het gezag van Teukoe Tjhi' Keureutöë genieten. Reeds op 7 April namelijk ontnam de Japanner hun weer het bestuur, om dit toe te vertrouwen juist aan hun tegenstander Teukoe Tjhi' Moehamad Basjah, die inmiddels in zijn landschap was teruggekeerd. Zo werd dus ook hier de voornaamste zelfbestuurder tot „gun-chō" aangesteld. Deze gang van zaken bleek ons het eerst uit een rekest door deze heren bij de Japanse autoriteiten ingediend, waarin zij zich beklaagden over de slechte wijze, waarop hun diensten door de bezetter werden beloond. Het pikante hierbij is, dat wij van dit rekest reeds tijdens onze internering kennis konden nemen, doordat bevriende handen ons dadelijk na de indiening — zoals van zo vele andere stukken — een afschrift wisten te bezorgen. Wat Teukoe Ali Basjah betreft, deze jeugdige deugniet, door één der onderafdelingschefs gekenschetst als „de schrik van de gampōng", keerde met de Japanse troepen terug naar Atjèh, waar hij in Tĕmiang voor het eerst weer werd gesignaleerd.

Samenvattende zien we dus, hoe in deze onderafdeling de leiding van de 5e colonne-actie in de eerste plaats berustte bij ontevreden elementen en groeperingen uit de oelèëbalangklasse, die door stimulering van en aansluiting bij de Poesa-beweging uiting gaven aan hun politieke ontevredenheid en trachtten hierdoor hun eigen oogmerken te verwezenlijken.

§ 3. Oostkust van Atjèh.

a. Idi.

Ook in de onderafdeling Idi, waar immers het hoofdkwartier was

gevestigd van de militante Pemoeda Poesa, bleef het niet rustig. Deze onderafdeling, welke met 50.000 inwoners tot de middelgrote kon worden gerekend, bevatte acht zelfbesturen. Van deze landschappen telden er slechts twee meer dan 10.000 zielen, namelijk Idi Rajeu' (13.500), waarin de onderafdelingshoofdplaats Idi is gelegen, en Simpang Oelim (15.500), het meest Westelijke landschap van de onderafdeling. Van de zes overige telden er twee (Tandjõng Seumantõ' en Meureubò en Peudawa Rajeu') nog geen 1000 inwoners.

Onder de zelfbestuurders traden die van Idi Rajeu', Teukoe Tjhi' Moehamad Daoed Sjah en Simpang Oelim, Teukoe Hoesin, het meest op de voorgrond. De ongeveer 37-jarige Teukoe Daoed Sjah, die zijn opleiding genoot aan de bestuursschool te Batavia, behoorde tot Atjèh's meest ontwikkelde oelèëbalangs. Eerlijk en beschaafd en begiftigd met een helder oordeel, was hij echter vaak te bedachtzaam en bevreesd beslissingen te nemen. Zijn huwelijk met een regentendochter uit Buitenzorg, deed hem in contact blijven met het gebeuren op Java. In de bestuursvoering werd hij bijgestaan door een familielid, de soeltanstelg Toeankoe Mahmoed (niet te verwarren met het volksraadslid!), een rustige en bekwame figuur met een goed inzicht in bestuurszaken. Zo bedachtzaam en vaak aarzelend als Teukoe Daoed Sjah was in zijn optreden, zo onstuimig en wild was Teukoe Hoesin. Teukoe Hoesin, die ook op Java zijn opleiding ontving en — evenals Teukoe Daoed Sjah — in 1927 als oelèëbalang werd bevestigd, was ongetwijfeld een man van grote capaciteiten. Zijn avontuurlijke aard en zijn zucht zich telkens op iets nieuws te werpen, maakten het echter noodzakelijk hem voortdurend te remmen. Nadat hij zich vroeger reeds had gecompromitteerd door gekoketteer met de toenmalige communistische beweging, stond hij bij het uitbreken van de oorlog met Japan weer onder verdenking van pro-Japanse sympathieën. Hoe duur zijn vooroorlogse zakenrelaties met de Japanners, waarop we reeds in hoofdstuk II (blz. 54) de aandacht vestigden, hem nog zouden komen te staan, zullen we in het tweede gedeelte van dit werk nader zien. De verhouding tot zijn jongere broer, Teukoe Ahmad, eigenaar van een uitstekend renderende rijstpellerij, liet te wensen.

De andere zelfbestuurders traden weinig op de voorgrond. Onder „Lhõ' Seumawè" vermeldden we reeds, hoe Teukoe Moehamad Ali Basjah, de zelfbestuurder van het miniatuurlandschapje Tandjõng Seumantõ' en Meureubò, tevens oelèëbalang van het in de onderafdeling Lhõ' Seumawè gelegen landschapje Blang Mè, wegens voortdurende vexaties van zijn waardigheid was ontheven. Het bestuur over Tandjõng Seumantõ' en Meureubò werd sedertdien uitgeoefend door de zelfbestuurder van het aangrenzende Djoelõ' Tjoet.

Zowel Moehammadijah als Poesa legden in deze onderafdeling een vrij grote activiteit aan de dag. Als voorzitter van de plaatselijke Moehammadijah-afdeling trad op Teukoe Moehamad Ali, een jongere halfbroer van Teukoe Tjhi' Moehamad Daoed Sjah. Onder leiding van deze intrigant, die als bestuursklerk was ontslagen, voortdurend in geldnood verkeerde en voor wien zelfs de verenigingsgelden niet veilig waren, moest deze afdeling, vooral na de oprichting der Poesa, snel verlopen. Reeds in de „Inleiding" (blz. 21) merkten wij op, hoe de

Pemoeda Poesa, toen in deze organisatie de extreem militante elementen de leiding in handen kregen, het geraden achtte zich aan het toezicht van Teukoe Tjhi' Peusangan te onttrekken en het hoofdkwartier over te brengen naar Idi. Van Teukoe Tjhi' Moehamad Daoed Sjah, die immers zelfs tegen zijn eigen broer geen maatregelen durfde te nemen, had men weinig te vrezen. Ongestoord zouden Teungkoe Hoesin al Moedjahid en de zijnen hier de voorbereidingen voor hun 5e colonne-actie kunnen treffen.

Economisch verkeerde ook deze onderafdeling in een gunstige positie. Het reeds zeer ruime rijstoverschot beloofde na de voltooiïng van de Ara Koendō-bevloeiïngswerken in het landschap Simpang Oelim een verdere stijging. Voor de uitvoering van deze werken verleende Teukoe Hoesin alle steun, terwijl ook door de bevolking enthousiast hulp werd geboden. De enige Europese landbouwonderneming in deze onderafdeling, de gouvernementsrubberonderneming Djoeloe Rajeu' was slechts voor 300 H.A. beplant. Een uitbreiding tot 1100 H.A. stond echter op het programma.

Aanvankelijk bleef alles rustig. Begin Februari liep in Simpang Oelim een Chinese tongkang binnen met vluchtelingen van de Overwal, meest Atjèhse handelaren uit Groot-Atjèh en de Noordkust. Aangezien zich bij onderzoek geen verdachte personen onder hen schenen te bevinden, werden zij, in overleg met de procureur-generaal, in staat gesteld naar hun woonplaatsen door te reizen. Spoedig daarna werd te Idi een prauw gestolen. Volgens geruchten waren hiermede een vijftal personen naar de Overwal vertrokken. Voorlopig bleef echter nog alles rustig. Teukoe Tjhi' Moehamad Daoed Sjah sprak als zijn mening uit, dat relletjes en sabotage te Idi zelf uitgesloten moesten worden geacht, tenzij kwaadwilligen van buiten af hun operaties tot Idi mochten uitstrekken.

Na de val van Singapore en de moord op controleur Tiggelman werd ook hier de stemming merkbaar nerveuzer. Eind Februari werd een poging gedaan om brand te stichten in de woning van de luitenant der Chinezen en in de door deze beheerde opslagplaats van de B.P.M. De instelling van een burgerwacht in de kota stuitte op moeilijkheden door het gebrek aan samenwerking tussen de verschillende bevolkingsgroepen. Toch kreeg zij haar beslag, terwijl Teukoe Daoed Sjah de bewaking der buitenwijken voor zijn rekening nam.

Ongeveer een week voor de inval verdween wederom een prauw met een vijftal inzittenden, waaronder een ontslagen agent der bestuurspolitie, die kort te voren met een F-insigne zou zijn gezien. Teukoe Hoesin van Simpang Oelim toonde de controleur een door hem ontvangen anonieme brief. Deze brief bevatte een opwekking toe te treden tot de Poesa, met de Japanners samen te werken en de Nederlanders te verdrijven. Vrijdom van belasting en herendienst immers waren reeds door de Japanners toegezegd. Moet in deze brief, zoals de onderafdelingschef — controleur A.J. Gooszen — in zijn verslag veronderstelt, een poging worden gezien van Teukoe Hoesin om de controleur te waarschuwen tegen het gevaar, dat van de Poesa te duchten viel?

Nog enkele dagen voor de inval kreeg Simpang Oelim een militaire bezetting. Op het bericht van de Japanse landing bij Koeala Boega' echter werden deze troepen op 12 Maart onmiddellijk teruggenomen, eerst op Lhō' Soekōn, later op Bireuën en Takéngōn. Reeds spoedig waren die dag de telefoonverbindingen met Langsa en Lhō' Soekōn verbroken. De verbinding met laatstgenoemde plaats kon echter gelukkig weer worden hersteld. De onrust op de onderafdelingshoofdplaats nam snel toe. Met de Japanse troepen, die bij de brug over de Peureula'-rivier, bij de opslagplaatsen van de Japanse onderneming Karang Inoué, in stelling lagen, was voortdurend contact. Japanse pamfletten en Japans invasiegeld werden in de kota getoond. Tot vernieling der aanwezige benzinevoorraad werd overgegaan.

In de nacht van 12 op 13 kwam het tot relletjes. Enige Chinezen, waaronder de luitenant, werden gemolesteerd. De burgerwacht bleek onvindbaar. De volgende morgen reden een paar belhamels in een gestolen vrachtauto met een Japanse vlag voorop, „banzai" roepend, door de kota. De situatie werd kritiek, toen Teukoe Tjhi' Moehamad Daoed Sjah verklaarde voor de veiligheid van de controleur en zijn gezin niet meer te kunnen instaan, daar hij niet meer wist op wie hij wel en op wie hij niet kon vertrouwen.

Toen enige lieden ten slotte, in opdracht van Teungkoe Hoesin al Moedjahid, de Atjèhse chauffeur van de onderafdelingschef kwamen ophalen, koos controleur Gooszen de wijste partij. Na bekomen telefonische toestemming van de resident, verliet hij met zijn gezin en zijn trouwe Atjèhse chauffeur de onderafdelingshoofdplaats. Nog net op tijd kon de brug over de Djambō Ajé bij Pantòn Laboe worden gepasseerd, voordat deze door de opstandelingen, waar dwars doorheen werd gereden, werd versperd. Te Lhō' Soekōn aangekomen, meldde de op zijn post gebleven telefonist uit Idi, dat het bestuurskantoor en de controleurswoning dadelijk na het vertrek van de controleursfamilie waren geplunderd. Nog die zelfde dag moest, zoals we reeds zagen, ook Lhō' Soekōn worden verlaten, waarna in het militair kampement te Lhō' Seumawè een toevlucht werd gevonden.

Uit het bovenstaande blijkt wel, dat de ondergrondse beweging in Atjèh, in het bijzonder ook vanuit deze onderafdeling, contact met de Japanners op de Overwal heeft gezocht. Wie hierbij als tussenpersoon hebben dienst gedaan, valt, naar we in het volgende hoofdstuk zullen zien, niet met zekerheid te zeggen.

Over het karakter van de 5e colonne-actie in het Idische kunnen we kort zijn. De leiding heeft hier ongetwijfeld berust bij het hoofdkwartier van de Pemoeda Poesa. Opmerkelijk is hierbij, dat Teungkoe Hoesin al Moedjahid en de zijnen tot de Japanse inval hebben gewacht, alvorens tot openlijke actie over te gaan. Achtte men zich ook hier, evenals in Sigli (zie blz. 85), ten slotte toch nog niet sterk genoeg, om voor de komst der Japanners het masker af te werpen en tot openlijke prediking van het verzet over te gaan? Vermoedelijk hebben ook ontevreden elementen uit de oelèëbalangklasse zich bij de opstandige beweging aangesloten. Genoemd werd in dit verband o.a. Teukoe Boediman van Simpang Oelim, een zoon van Teukoe Moeda Oesoeh (een oudere broer van Teukoe Hoesin).

Omtrent samenstelling en activiteit van de aanvankelijk met het bestuur belaste bestuurscommissie staan ons geen gegevens ten dienste. Na de opheffing van de bestuurscommissie werd Teukoe Tjhi' Moehamad Daoed Sjah van Idi Rajeu', die — althans gedurende de laatste tijd — ook reeds als voorzitter van de bestuurscommissie was opgetreden, tot „gun-chō" van Idi aangesteld. Zoals we in het tweede deel zullen zien, verwisselde hij deze functie later voor die van onderafdelingschef van Langsa.

b. Langsa.

In de beide Zuidelijkste onderafdelingen der Oostkust, Langsa en Tĕmiang, bleven orde en rust gehandhaafd. Met haar uitgestrekte Europese landbouwondernemingen en haar gemengde bevolking vertoonden zij een andere structuur en vormden zij als het ware een overgangsgebied naar het cultuurgebied der residentie Oostkust van Sumatra.

De onderafdeling Langsa, met rond 48.000 zielen, bevatte twee grotere en twee kleinere landschappen. Van de beide grotere kon het Westelijk op de onderafdeling Idi aansluitende Peureula' (21.000) nog tot de zuiver Atjèhse worden gerekend. Het andere echter, Langsa (16.250), waarin de afdelingshoofdplaats is gelegen, vormde in zijn Oostelijke grensgebied de overgang van het Atjèhse bevolkingsgebied naar de Maleise bevolkingsgebieden van Sumatra's Oostkust. Van de beide kleinere lag het miniatuurlandschapje Soengòë Raja als een enclave in Peureula'. Het Gajōse Sĕrbödjadi, het gebied van Kĕdjoeroen Aboe', met het bergplaatsje Lōkōp als centrum, was slechts langs patrouillepaden, hetzij vanuit Peureula', hetzij vanuit Tĕmiang bereikbaar.

Onder de zelfbestuurders bevonden zich geen krachtige figuren. In de beide grote landschappen waren in het begin van de dertiger jaren de rechthebbende oelèëbalangs van hun waardigheid ontheven. In Peureula', was, na de reeds in hoofdstuk I (blz. 8) vermelde ontheffing van Teukoe Tjhi' Moehamad Thajéb, het bestuur toevertrouwd aan de bejaarde Teukoe Tjoet Ahmad. In verband met de hoge leeftijd en de zwakke gezondheid van de waarnemend zelfbestuurder, berustte het dagelijks bestuur voornamelijk bij de oelèëbalang-tjoet van Peureula', de krachtige Teukoe Itam Oesman, die als „banta" optrad. Vrijwel gelijktijdig met Teukoe Tjhi' Moehamad Thajéb had ook de jeugdige zelfbestuurder van Langsa, Teukoe Ali Basjah, het veld moeten ruimen. Na diens schorsing was aanvankelijk het bestuur in handen gelegd van een bestuurscommissie, welke echter reeds na korte tijd werd vervangen door een eenhoofdige waarneming door Teukoe Radja Moehamad Ali. Na het weinig gelukkige bewind der bestuurscommissie bleek de waarneming door Teukoe Radja Moehamad Ali een verademing, ook al ging van deze voormalige veemantri weinig kracht uit. Van de beide gewezen zelfbestuurders verbleef Teukoe Tjhi' Moehamad Thajéb te Batavia en Teukoe Ali Basjah te Singapore. Geen van beiden was toegestaan naar Atjèh terug te keren. Volledigheidshalve vermelden we nog, dat in beide landschappen de verhouding tot de onderhoofden, na ettelijke reorganisaties, eindelijk tot rust scheen gekomen.

Oplossing van het miniatuurlandschapje Soengòë Raja in het

landschap Peureula', waarvan het ook eertijds een onderhorigheid had gevormd, was bij de jongste bestuurswisseling ernstig overwogen. De vrees in deze bewogen tijd door een verstoring van de adatrechtelijke verhoudingen de gemoederen in beweging te brengen, had hiervan echter doen afzien. Des te eerder stond men hier huiverig tegenover, daar het oelèëbalanggezag hier berustte bij een sajjidgeslacht (Ar. sajjid, Atj. sajèt, afstammeling van de Profeet) *). Op grond van deze overwegingen werd dan ook, toen de oude Habib Hoesin, in verband met zijn hoge leeftijd, kort voor de oorlog met Japan, het bestuur wenste neer te leggen, zijn zoon Teukoe Said Oemar Abdoel Azis als zijn opvolger aangewezen. Teukoe Said Oemar Abdoel Azis, die zijn opleiding aan de bestuursschool had genoten en zijn vader reeds sinds jaren in de bestuursvoering had bijgestaan, was toen reeds een goede veertiger. Hoewel voldoende ontwikkeld en o.a. sinds lange jaren een gewaardeerd lid van de landraad te Langsa, ging van hem weinig kracht uit.

De invloed van de Poesa was in deze onderafdeling, met haar groot aantal Javaanse ondernemingsarbeiders, naar van zelf spreekt gering. Zij beperkte zich voornamelijk tot de overwegend Atjèhse gebieden in het Westen.

Economisch vertoonde de onderafdeling een geheel ander aspect dan de tot dusverre behandelde. De aanwezigheid van een groot aantal Europese landbouwondernemingen, met een gezamenlijk areaal van bijna 17.750 H.A. (rubber en oliepalm), bracht een grotere conjunctuurgevoeligheid. De rijstproductie was niet voldoende om in de behoeften der bevolking te voorzien. Bevolkingsrubbercultuur, houtaankap (panglongs) en vloedbosexploitatie vormden belangrijke bronnen van inkomsten. De productie van het in het landschap Peureula' gelegen boorterrein der B.P.M., „Pěrlak", was gedurende de laatste jaren aanzienlijk teruggelopen. Voor de landschapskas betekende dit een niet onbelangrijke vermindering van inkomsten.

In de nacht van 11 op 12 Maart verscheen te middernacht een Japanse landingsvloot voor de kust van Peureula', ter hoogte van Koeala Boega'. Door de kustwacht prompt gerapporteerd, konden civiele en militaire autoriteiten tijdig hun maatregelen nemen. Wellicht heeft bij de keuze van deze landingsplaats de grotere bekendheid met het terrein de doorslag gegeven. In dit landschap immers bevond zich, in de onmiddellijke nabijheid van het boorterrein „Pěrlak", de grote door de commissie voor het rechtsverkeer in oorlogstijd beheerde Japanse oliepalmonderneming „Karang Inoeë" van het Nomuraconcern, waar vóór de oorlog meer dan een dozijn Japanse employees werkzaam was.

Het op 11 Maart, om 1 uur des namiddags, uit Koetaradja vertrokken tweede grote transport burgerevacuees slaagde er, zoals we in hoofdstuk II (blz. 51) zagen, nog juist in het landschap Peureula' te passeren voor de Japanse troepen de spoorlijn hadden bereikt. Eerst om 12 uur 's middags rukten de Japanners de 40 km. van Peureula'

*) Voor het hoge aanzien, waarin zich de sajjids in Atjèh, meer dan elders in de Archipel, van ouds mochten verheugen, zie dr. C. Snouck Hurgonje, „De Atjèhers", deel I, 1893, blz. 159 e.v.; Kreemer, „Atjèh", deel I, 1922, blz. 220, deel II, 1923, blz. 375, 569.

gelegen afdelingshoofdplaats Langsa binnen, waar zij op de pasar met gejuich werden begroet. Met de Japanse troepen keerde Teukoe Ali Basjah, de van zijn waardigheid ontheven oelèëbalang van Langsa, in Atjèh terug. De nog aanwezige Nederlandse troepen waren inmiddels, na de landing van de vijand te hebben verkend, teruggetrokken in de richting Lōkōp. De enige na de reorganisatie overgebleven brigade stadswacht was eveneens in die richting afgemarcheerd. Ook de onderafdelingschef echter was van mening, dat de aanwezige stadspolitie, voor de bescherming van de burgerbevolking tot de komst der Japanners, alleszins voldoende kon worden geacht. Rust en orde werden hier dan ook die dag en de volgende dagen nauwelijks verstoord. Slechts werd op de eerste bezettingsdag een viertal huizen geplunderd.

De ter afdelingshoofdplaats en op de ondernemingen achtergebleven burgers, waaronder zich vele vrouwen en kinderen bevonden, werden, ten getale van ruim 100, nog die zelfde dag geïnterneerd. Als interneringsverblijf diende het plaatselijke Europese hotel, hetwelk echter slechts op ten hoogste 40 gasten was berekend. Was dus reeds van de aanvang af de accommodatie onvoldoende, nog nijpender werd de toestand, toen, door de aankomst van geïnterneerden uit andere plaatsen, het aantal tot 250 steeg. De bewaking was toevertrouwd aan F-lieden. De geïnterneerden moesten op eigen kosten in hun voeding voorzien. In de loop van de maand Maart werden de meeste mannen afgevoerd naar Bireuën. Het zou echter tot eind Maart 1943 duren eer de laatste mannen uit de gevangenis te Langsa naar het centrale interneringskamp te Koetaradja waren overgebracht. In Juni 1942 werden de vrouwen en kinderen naar Koetaradja op transport gesteld. Drie vrouwen en zes kinderen waren toen echter reeds ten offer gevallen aan de meer dan schandelijke wijze, waarop deze geïnterneerden waren ondergebracht en verzorgd.

De afdelings- en onderafdelingschef werden eveneens reeds de eerste bezettingsdag geïnterneerd. Zoals we in het vorige hoofdstuk reeds vermeldden werd de onderafdelingschef, controleur E. Vitner, tezamen met zijn collega van Lhō' Seumawè en de geneesheer van het plantershospitaal te Langsa J.A. Tellings, door de Japanse troepen bij hun opmars naar Takèngōn meegevoerd. Eind Maart te Langsa opgeteruggekeerd werd controleur Vitner in Juni naar Koetaradja opgezonden. Dokter Tellings echter bleef met zijn gezin ten behoeve van de medische verzorging der burgerbevolking te Langsa achter, om ten slotte in November 1943 door de Japanners te worden geëxecuteerd.

Ook hier werd het bestuur aanvankelijk toevertrouwd aan een bestuurscommissie, welke zich echter niet aan excessen schijnt te hebben schuldig gemaakt. Van deze bestuurscommissie maakten o.a. deel uit de 3e commies op het afdelingskantoor, Teukoe Moehamad Jacoeb en de mantri-politie, Teukoe Nja' Banta. Zowel Teukoe Moehamad Jacoeb, die stamde uit het oelèëbalanggeslacht van Djoelō Rajeu' (onderafdeling Idi), als Teukoe Nja' Banta uit het oelèëbalanggeslacht van Lhōng (sagi der XXV Moekims), bekleedden in de Atjèhse samenleving te Langsa een vooraanstaande plaats. Vooral Teukoe Moehamad Jacoeb was een zeer gewaardeerde kracht, die het volle vertrouwen genoot van zijn chefs. Hij trad dan ook tevens op als

directeur van het plaatselijk internaat voor hoofdenzonen, hetwelk in 1931 met steun van de landschapskassen in Langsa was opgericht. Ook Teukoe Nja' Banta was een goede kracht, al liet hij zich vaak teveel door zijn gevoelens leiden. Beiden zouden in de geschiedenis van de eerstvolgende jaren nog een belangrijke rol spelen.

Toen na korte tijd de bestuurscommissie door een eenhoofdig bestuur werd vervangen, werd de waarnemend zelfbestuurder van Langsa, Teukoe Radja Moehamad Ali, tot onderafdelingschef aangesteld. De waardigheid van oelèëbalang van Langsa bleef hij daarnaast bekleden. Het zou, zoals we zien zullen, tot 1 Maart 1943 duren eer ten slotte Teukoe Ali Basjah, als gevolg van het streven der Japanners het ambt van onderafdelingschef van dat van oelèëbalang te scheiden, in zijn waardigheid werd hersteld.

c. Tĕmiang.

Wat hiervoren voor wat betreft Langsa ten aanzien van de afwijkende ethnologische, politieke en economische structuur werd opgemerkt, gold in nog sterker mate voor de onderafdeling Tĕmiang. Het Atjèhse bevolkingsbestanddeel was hier slechts zeer gering. De autochthone bevolking, de Tĕmiangers, is in taal en zeden meer verwant aan de Maleiers, die het aangrenzende Langkat in de residentie Oostkust van Sumatra bewonen. Daarnaast echter bevatte de onderafdeling een zeer groot percentage immigranten van alle mogelijke landaard, waarvan de Javaanse ondernemingsarbeiders het voornaamste bestanddeel uitmaakten.

Ook deze onderafdeling, met haar ruim 43.000 zielen, bevatte slechts vier landschappen. Twee van deze landschappen, Karang (16.000?) en Kĕdjoeroean Moeda (16.500), telden meer dan 10.000 inwoners, de beide andere, Soengei Ijoe en Soetan Moeda, slechts enkele duizenden. In de staatkundige indeling van dit grensgebied, hetwelk nu eens bij Atjèh dan weer bij Sumatra's Oostkust werd gevoegd, is herhaaldelijk wijziging aangebracht. Zo was nog eerst in de jongste tijd Karang vergroot met het oorspronkelijk zelfstandige Bandahara. De oorspronkelijke officiële benamingen „Noordelijk Boven Tĕmiang" en „Noordelijk Beneden Tĕmiang" voor de aan de Noordelijke oever van de Tĕmiangrivier gelegen landschappen Karang en Bandahara en „Zuidelijk Boven Tĕmiang" en „Zuidelijk Beneden Tĕmiang" voor de aan de Zuidelijke oever gelegen gebieden van Kĕdjoeroean Moeda en Soetan Moeda, waren naar vanzelf spreekt de bevolking vreemd gebleven. In de latere akten van verband werd het gebruik van deze namen dan ook vermeden.

De beide voornaamste zelfbestuurders in deze onderafdeling, de bekwame, doch enigszins hooghartige Tĕngkoe Moehamad Arifin van Karang en de eerzuchtige, jeugdige Tĕngkoe Radja Soeloeng van Kĕdjoeroean Moeda, leerden we in hoofdstuk II (blz. 53) reeds kennen. Op de naijver, welke tussen beide oelèëbalangs heerste, vonden wij daar reeds gelegenheid te wijzen, in verband met de waarschuwingen — nog voor het uitbreken van de oorlog met Japan — van de zijde van Tĕngkoe Moehamad Arifin ontvangen, betreffende gezagsvijandige agitatie in Kĕdjoeroean Moeda. Schenen deze waarschuwingen aanvankelijk een reële ondergrond te missen, naarmate de Japanse

dreiging naderbij kwam werden de aanwijzingen, welke op een dubbel spel van Tĕngkoe Radja Soeloeng wezen, immer talrijker. Met de dagelijkse werkzaamheden bemoeide hij zich steeds minder, dikwijls was hij onbereikbaar, terwijl zijn houding tegenover de Nederlandse bestuursambtenaar voortdurend uitdagender werd. Volgens latere berichten zou Tĕngkoe Radja Soeloeng voor zijn aspiraties tot overvleugeling van Tĕngkoe Moehamad Arifin reeds voor de Japanse inval steun hebben gezocht bij Teukoe Nja' Arif, het sagihoofd van de XXVI Moekims, in de verwachting dat deze hem bij de Japanners tot voorspraak zou zijn. Voorzichtigheid echter is bij deze berichten geboden, in welk verband wij nogmaals zouden willen wijzen op de waarschuwing, waarmede wij het tweede hoofdstuk (blz. 41) openden. Talrijk toch zijn de voorbeelden van lieden, die zich na de Japanse inval — ten einde bij de bezetter in het gevlei te komen — beroemden op anti-Nederlandse activiteit, welke zij nimmer hadden bedreven, of welke zij tot onherkenbaar toe hadden aangedikt.

Hetzelfde geldt ten aanzien van de berichten als zou, aangemoedigd door Tĕngkoe Radja Soeloeng, reeds voor de Japanse inval een actie zijn ingezet, om bij het verwachte nieuwe bewind een herstel van het voormalige landschap Bandahara te bepleiten. Zoals we in het tweede gedeelte van dit werk zullen zien, kreeg een zodanig herstel ten koste van Karang onder het Japanse bewind inderdaad zijn beslag.

Leefden dus onder de oelèëbalanggroep reeds wensen en verlangens, waarvan men van de Japanners bevrediging verwachtte, niet minder was dit het geval onder de in Tĕmiang vrij talrijke groep van militante nationalisten. De invloed van de Poesa was in deze onderafdeling gering. Zowel op de Tĕmiangers als op de verschillende groepen immigranten, had deze beweging met haar specifiek Atjèhse karakter weinig vat. De samenstelling der bevolking bracht als vanzelf een nauwere verwantschap met de ter Oostkust aanwezige politieke stromingen met zich mede. Het behoeft dan ook niet te verwonderen, dat, evenals daar, onder de militant nationalistische elementen, in het bijzonder onder de ter onderafdelingshoofdplaats woonachtige Menangkabauers en Mandailingers, een sterke stroming aanwezig was, welke van de Japanners een verwezenlijking van haar idealen verwachtte. Toch was de nationalistische politieke beweging in deze onderafdeling nog niet zo krachtig, dat de grote politieke partijen, zoals de Parindra en de Partai Nasional Indonesia, welke ter Oostkust overal vertakkingen hadden, eigen afdelingen hadden kunnen vormen. Het gevolg was, dat deze elementen, evenals elders in Atjèh, ook hier voornamelijk in de plaatselijke Moehammadijah-afdeling hun organisatievorm vonden. Latere berichten, als zouden deze militante nationalisten zich kort voor de inval in een geheime organisatie, onder de naam „Indonesia Baroe", hebben verenigd, dienen, evenals die betreffende de agitatie van Tĕngkoe Radja Soeloeng, met voorzichtigheid te worden gehanteerd.

Economisch en financieel was deze onderafdeling Atjèh's belangrijkste ressort. Met een ondernemingsareaal van ruim 32.750 H.A. (rubber en oliepalm) en het rijke B.P.M.-boorterrein „Rantau" sloot deze onderafdeling geheel aan op het cultuurgebied van Sumatra's Oostkust. Dank zij de inkomsten uit deze ondernemingen van land-

en mijnbouw was Tĕmiang's landschapskas verreweg de rijkste van Atjèh. In nog sterker mate dan Langsa was de onderafdeling voor haar voedselvoorziening op import van buiten aangewezen. Ook hier vormden bevolkingsrubbercultuur en houtaankap belangrijke bronnen van inkomsten.

Op het bericht van de Japanse landing bij Koeala Boega', hetwelk in de vroege ochtend van de 12e Maart werd ontvangen, werden de laatste maatregelen genomen. De nog aanwezige olievoorraden werden vernietigd, terwijl ter voorkoming van eventuele ongeregeldheden door veld- en hulppolitie druk werd gepatrouilleerd. Militaire bezetting was sedert de vernieling der boorterreinen, welke — zoals we in hoofdstuk II (blz. 44) zagen — tussen 9 en 11 Februari 1942 plaats had, niet meer aanwezig. De stadswacht trok af naar Blang Kĕdjĕrèn. De Japanse troepen vorderden langzaam en arriveerden eerst tegen vijf uur in de namiddag te Koeala Simpang. Een planter van de in de onderafdeling gelegen Japanse onderneming „Tandjong Semantoh" diende als gids. Dank zij de krachtige houding van veld- en hulppolitie bleven rust en orde gehandhaafd. In het gevolg van de eerste en van de later binnenrukkende Japanse troepen bevond zich voorts een aantal van de Overwal meegekomen F-lieden, waarbij zich onderweg nieuwe recruten voor het F-leger hadden aangesloten. Onder deze lieden verdient in het bijzonder vermelding Teukoe Ali Basjah, zoon van de oelèëbalang-lapan van Blang Gloempang, die, zoals we onder „Lhō' Soekōn" reeds zagen, naar Malakka was overgestoken, om met de Japanners in contact te treden.

De nog te Koeala Simpang en op de ondernemingen achtergebleven Europeanen, met inbegrip van vrouwen en kinderen rond 70 in getal, moesten zich nog die zelfde avond in de controleurswoning verzamelen. De volgende dag werden zij in de Europese club geïnterneerd, aanvankelijk bewaakt door de met de Japanse troepen meegekomen fanatieke F-lieden, later door de zich over het algemeen correct gedragende veldpolitie. Na een maand werden de vrouwen en kinderen overgebracht naar Langsa, de mannen naar Bireuën. Slechts de onderafdelingschef en de geneesheer van het plantershospitaal bleven nog te Koeala Simpang achter. Begin Augustus werd de controleur, die voor het verstrekken van advies in bestuursaangelegenheden was aangehouden, doch van wiens diensten geen gebruik werd gemaakt, naar Koetaradja op transport gesteld. Medio Februari 1943 ook de tot die tijd in functie gebleven geneesheer van het plantershospitaal. Eind Maart 1943 volgden nog een aantal planters, die met het oog op een eventuele tewerkstelling in Juni 1942 van Bireuën naar Koeala Simpang waren teruggezonden.

Met negatie van de wensen van de militant nationalistische groep der vereniging Indonesia Baroe, legde de bezetter het voorzitterschap van de ook hier gevormde bestuurscommissie in handen van Tĕngkoe Radja Soeloeng. Op 23 April zou zijn benoeming tot „gun-chō" zijn gevolgd. Teukoe Moehamad Joesoef, een broer van Teukoe Nja' Arif, als stationsklerk te Koeala Simpang werkzaam, werd tot hoofd van de politie aangesteld.

d. Gajō Loeös en Alaslanden.

Ook in de onderafdeling Gajō Loeös en Alaslanden, met de onderafdelingshoofdplaats Koeta Tjané, deden zich geen ongeregeldheden van betekenis voor. De onderafdeling was eerst in 1941 ontstaan uit een samenvoeging van de onderafdelingen Alaslanden, met de hoofdplaats Koeta Tjané, en Gajō Loeös met de hoofdplaats Blang Kĕdjĕrèn. Deze samenvoeging was mogelijk gemaakt door de reeds in het vorige hoofdstuk (blz. 109) gememoreerde totstandkoming van de wegverbinding Koeta Tjané-Blang Kĕdjĕrèn. Met de aanleg van deze autoweg, behoorde, ook al was dan voorlopig nog slechts éénrichtingverkeer mogelijk, de driedaagse voettocht naar Blang Kĕdjĕrèn, nog zo schilderachtig beschreven in Zentgraaffs „Atjèh" (blz. 176 e.v.) tot het verleden.

In verband met de plannen van generaal Overakker, om alle nog beschikbare troepen voor een laatste verzet in Alaslanden en Gajō Loeös te concentreren, werd nog kort voor de Japanse inval de onderafdeling tot afdeling verheven. Tot afdelingschef werd benoemd de assistent-resident 1e klasse Th. O. B. Günther, voordien assistent-resident ter beschikking te Sibolga, die — als oud assistent-resident van de afdeling Oostkust van Atjèh — uitstekend op de hoogte was van de plaatselijke toestanden.

De nieuwe afdeling, welke in totaal 43.500 inwoners telde, bestond uit slechts drie landschappen: Bambél (14.000) met de hoofdplaats Koeta Tjané en Poeloe Nas (6.500) in de Alasvallei en het landschap Gajō Loeös (23.000). Van deze drie had het landschap Gajō Loeös, het gebied van Kĕdjoeroen Pĕtiambang, een Gajōse bevolking, terwijl in de beide andere de Alassers het hoofdbestanddeel der bevolking uitmaakten, met daarnaast een voortdurend toenemend aantal Batakse immigranten. Evenals de Gajōse volksindeling (zie blz. 135) was ook de Alasse volksordening deels genealogisch deels territoriaal.

Als zelfbestuurder van Bambél trad sinds enige jaren op de jeugdige Radja Mariboen, wiens vader destijds door ons was verbannen. Grote invloed achter de schermen werd uitgeoefend door zijn oom Hadji Jacoeb, die, betrokken bij de zaak van zijn vader, een langdurige gevangenisstraf achter de rug had. Ook de voortvarende zelfbestuurder van Gajō Loeös, Teukoe Radja Hoesin, was nog een jonge man, van wien echter goede verwachtingen werden gekoesterd.

Gezien de samenstelling der bevolking spreekt het wel haast van zelf, dat ook hier de Poesa slechts op een geringe aanhang kon bogen. We wezen er echter in de „Inleiding" (blz. 20) reeds op, hoe toch in Gajō Loeös een afdeling was opgericht, met als promotor de ex-Digoelist Moehamad Din, die hierin vermoedelijk een middel zag om zijn invloed te versterken. In hetzelfde hoofdstuk (blz. 13) wezen wij reeds op de eigenaardige verhouding, welke scheen te bestaan tussen Moehamad Din en Teukoe Radja Hoesin. Een potentiële kern voor 5e colonne-activiteit was dus aanwezig. Tot welk een fanatiek verzet de Gajōer in staat was, heeft de befaamde tocht van luitenant-kolonel Van Daalen in 1904 maar al te duidelijk aangetoond.

De te Lawé Sigalagala geïnterneerde Duitsers waren onder de dreiging van de snelle Japanse opmars via Sibolga afgevoerd, zodat van deze zijde geen gevaar viel te duchten. Het enorme kampement, hetwelk ongeveer 20 km. ten Zuiden van Koeta Tjané was gelegen, herbergde thans enige duizenden vrouwen en kinderen van Indonesische militairen, benevens een honderdtal Europese evacuees.

De economische toestand der onderafdeling was bevredigend. Het rijstsurplus der Alasvallei vond in de residentie Sumatra's Oostkust een willig afzetgebied. Ten einde de export in de hand te houden, was zij, evenals die uit overig Atjèh, aan een vergunningstelsel gebonden. De grote verwachtingen van de ondernemingslandbouw (koffie) in de Alasvallei gekoesterd, zijn niet in vervulling gegaan. De in het vorige hoofdstuk genoemde Japanse onderneming „Boekit Toesam" was in beheer bij het Nomuraconcern, hetwelk ook de onderneming „Karang Inoeë" in de onderafdeling Langsa exploiteerde.

Na de doorbraak van de Japanse troepen in de namiddag van de 25e Maart vanuit de vallei van de Lawé Rĕnoen, werd, zoals we in het vorige hoofdstuk (blz. 116) zagen, tot ontruiming van de Alasvallei besloten. Nog die zelfde nacht werden al onze troepen teruggetrokken tot achter onze eerste stelling bij de kampong Djòngòr, 15 km. ten Noorden van Koeta Tjané. De volgende morgen om zes uur verlieten de laatste troepen Koeta Tjané, nadat de benzineopslagplaats 2 km. Noordelijk van Koeta Tjané was opgeblazen. De pasarloods en de militaire opslagplaatsen, waarin grote militaire voorraden aan levensmiddelen, verbandstoffen, kleding, enz. moesten worden achtergelaten, werden door de terugtrekkende troepen voor de bevolking opengesteld, ten einde te voorkomen dat deze goederen in handen van de Japanners zouden vallen. Het gevolg echter was, dat de samengestroomde menigte, welke voornamelijk uit Bataks bestond, trachtte van de gelegenheid gebruik te maken, om nu maar gelijk de rest van het militaire kampement en de aangrenzende officiers- en onderofficierswoningen te plunderen. Het gelukte echter de onderafdelingschef, de heer J. Drenth, zonder veel moeite aan deze poging een einde te maken. Eerst op 27 Maart, des namiddags om half twee, bereikten de Japanse troepen de onderafdelingshoofdplaats. De onderafdelingschef werd in zijn woning geïnterneerd. Door de Japanse commandant werden onmiddellijk maatregelen genomen om verdere plundering door de bevolking te voorkomen.

Inmiddels was de nieuw benoemde afdelingschef, de heer Günther, na op 13 Maart 1942 uit Sibolga te Koeta Tjané te zijn aangekomen, op 16 Maart naar Blang Kĕdjĕrèn doorgereisd. Zoals we in het vorige hoofdstuk (blz. 109) reeds opmerkten, waren hier voorbereidingen voor een langdurige verdediging getroffen. Bivaks voor 2000 man waren, dank zij de medewerking van Teukoe Radja Hoesin, in betaalde arbeid door herendienstplichtigen gebouwd en op 26 Maart voor gebruik gereed. Voedselvoorraden, voldoende voor enkele maanden, waren aanwezig. De onverwachte aanval in de rug vanuit Takéngön, gevoegd bij de demoralisatie van het merendeel der troepen, deed generaal Overakker op 27 Maart tot overgave besluiten. Volledigheidshalve noemen we hier nog een aanbod van Teukoe Radja Hoesin om te

trachten met 4 à 5000 met blanke wapens uitgeruste Gajō's in een nachtelijke aanval de over de Goenōng Prō' in de Gajō Loeös-vallei binnengedrongen Japanse voorhoede te verdrijven.

Op 28 Maart rukten de eerste Japanse troepen onder het „horas"-geroep van een groepje Bataks, doch onder doodse stilte van de zijde der Gajōse bevolking, Blang Kĕdjĕrèn binnen. Met de Japanse troepen kwam ook hier een 50-tal F-lieden mee. Reeds na enkele dagen echter werden zij, op verzoek van Teukoe Radja Hoesin, die bevreesd was voor vechtpartijen tussen Atjèhers en Gajō's, door de Japanse commandant teruggestuurd. Zwaar bepakt met buit uit de officierswoningen keerden zij naar Atjèh terug.

De enkele in Blang Kĕdjĕrèn aanwezige Europese vrouwen en kinderen werden eind Maart naar Kaban Djahé overgebracht. Begin April volgden de te Lawé Sigalagala ondergebrachte vrouwen en kinderen van Indonesische militairen, benevens de aldaar en te Koeta Tjané gehuisveste Europese evacuees. De Europese vrouwen en kinderen werden ondergebracht in het interneringskamp te Brastagi. De Indonesische werden aanvankelijk vervoerd naar Pĕmatang Siantar, om, zoals we zullen zien, enige maanden later als „kolonist" voor een deel weer naar Lawé Sigalagala te worden teruggezonden.

De heer Günther, die onmiddellijk na de overgave was geïnterneerd, werd tegelijk met de vrouwen en kinderen uit Blang Kĕdjĕrèn afgevoerd naar de gevangenis te Pĕmatang Siantar. De heer Drenth, aan wiens tussenkomst, in overleg met generaal Overakker, de afvoer van de vrouwen en kinderen naar veiliger oorden was te danken, wist ook gedaan te krijgen dat de bestuurspolitie weer werd bewapend en uitgebreid. De veiligheid was namelijk, o.a. door de aanwezigheid van vele honderden rondzwervende afgedankte burgerchauffeurs, waarvan er zelfs tot uit Palembang en Djambi afkomstig waren, niet langer verzekerd. Na medio April naar Kaban Djahé te zijn afgevoerd, werd hij eind April naar Koeta Tjané teruggestuurd ten einde zijn werk te hervatten. Binnen enkele dagen echter volgde terugzending naar Medan. Zowel de heer Drenth als de heer Günther, zouden, zoals we in het tweede gedeelte van dit werk zullen zien, later weer naar Lawé Sigalagala terugkeren, om als leider der „kolonisatie" van Indonesische militairen op te treden.

Noch van de zijde der zelfbestuurders, noch van de zijde der bevolking kon in deze eerste dagen van een anti-Nederlandse houding worden gesproken. Omtrent de eventuele instelling van een bestuurscommissie, hetzij voor de Alasvallei, hetzij voor de Gajō Loeös, hetzij voor beide gebieden tezamen, werden geen gegevens aangetroffen. De zelfbestuurder van Bambĕl, Radja Mariboen, werd tot „gun-chō" voor de gehele onderafdeling aangesteld. Later werd, gelijk we zien zullen, de samenvoeging van Alaslanden en Gajō Loeös van 1941 ongedaan gemaakt. Radja Mariboen bleef „gun-chō" van de Alaslanden, terwijl Teukoe Radja Hoesin tot „gun-chō" van Gajō Loeös werd aangesteld. Moehamad Din, die dadelijk na de capitulatie zijn diensten aan de Japanners aanbood, heeft nog een belangrijke rol gespeeld bij het opsporen van de na de capitulatie nog rondzwervende groepjes militairen, die zich aan de overgave hadden weten te onttrekken.

§ 4. Westkust van Atjèh.

a. Tjalang.

In hoofdstuk III verhaalden we hoe de troepencommandant van Meulabõh en de controleur van Tjalang er in slaagden om, dwars door het gebied van de opstand heen, in de ochtend van de 13e Maart Lam Nô te bereiken. Die zelfde ochtend was daar juist eveneens binnengereden de 16 brigades sterke bezetting van het vliegveld Lhõ' Nga, onder commando van kapitein Steinhorst, waarbij zich de bezetting van Lam Soedjèn had aangesloten, in volle aftocht voor de Japanners. Aangezien de Japanners hen op de hielen zouden zitten, werd nog die zelfde dag de terugtocht in de richting Meulabõh voortgezet. Deze terugtocht, de 12e Maart aangevangen, zou, zoals we in het vorige hoofdstuk reeds zagen, eerst 16 dagen later eindigen in een onvoorwaardelijke overgave op de ruim 600 km. Zuidelijker in de onderafdeling Singkel gelegen onderneming Lae Boetar.

Welke loop de gebeurtenissen zouden hebben genomen, indien niet juist, dank zij het doortastend optreden van de troepencommandant van Meulabõh, de verbinding met Tjalang was hersteld, laat zich slechts gissen. De kans echter dat ook dan een Japanse troepenmacht — onzeker van de te verwachten weerstand — tot 28 Maart toe door deze brigades zou zijn gebonden en uitgeput, lijkt ons niet erg groot.

Op de steeds toenemende demoralisatie, welke zich van officieren en manschappen gedurende de terugtocht meester maakte, wezen we reeds in het vorige hoofdstuk. Dezelfde factoren, welke we daar vermeldden en welke ook voor de langs de Noordkust en de in het Gajõland terugtrekkende troepen van toepassing waren, deden ook hier hun invloed gelden. Daarnaast echter dienen we hier nog melding te maken van een fataal gerucht, hetwelk in het bijzonder onder de langs de Westkust terugtrekkende troepen zijn funeste werking deed gelden. De bezetting van het vliegveld Lhõ' Nga bracht namelijk het bericht mee, dat bij de „coup d'état" van 11 Maart de resident door de kolonel zou zijn gearresteerd en afgevoerd wegens N.S.B.-gezindheid! Dat aan dit bericht, volgens hetwelk de resident zich aan 5e colonne-activiteit zou hebben schuldig gemaakt, hoe absurd ook, door enige officieren geloof werd gehecht, toont wel zeer duidelijk in welk een labiele toestand het moreel zich bevond. Dat deze geruchten op het door allerlei oorzaken toch reeds lage moreel van de troep hun uitwerking niet misten, behoeft nauwelijks betoog.

Na de 13e Maart aan de Kroeëng Oenga te hebben overnacht, had het gros van de colonne de 14e Maart 's avonds Tjalang bereikt. De onderafdelingshoofdplaats werd echter verlaten aangetroffen. De waarnemend troepencommandant van Meulabõh, die sinds 11 Maart geen bericht meer van kapitein Kloprogge had ontvangen, had namelijk op 13 Maart besloten tot ontruiming van Tjalang over te gaan. De bestaande versnippering der troepen immers kon, gezien de ontwikkeling der gebeurtenissen in het Tjalangse, niet langer verantwoord worden geacht. Als gevolg van deze beslissing was Tjalang in de ochtend van de 14e Maart ontruimd. Behalve de in het kampement ondergebrachte vrouwen en kinderen van Indonesische militairen

evacueerde ook nagenoeg al het te Tjalang geplaatste gouvernementspersoneel mee naar het Zuiden. Gedurende de voorafgaande dagen waren vanuit Tjalang nog verschillende „zuiveringsoperaties" in het gebied van de opstand uitgevoerd. Hierbij was o.a. de door kapitein Kloprogge gespaarde keudè Lageuën in de as gelegd.

Een verzoek van de heer Pelger om ter handhaving van orde en rust te Tjalang onder dekking van één brigade te mogen achterblijven, kon niet worden ingewilligd. In het Meulabōhse aangekomen wachtte echter een nieuwe teleurstelling: de pont over de Wòjla bij Arōngan bleek door de de vorige dag teruggetrokken troepen te zijn onklaar gemaakt! Dank zij de hulp van de betrokken oelèëbalang-tjoet werd in zes uur de pont van het 20 km. stroomopwaarts aan de Wòjla gelegen Koeala Bèë aangevoerd. Op de pont van Koeala Bèë werd de motor van de oude pont gemonteerd, zodat nog die zelfde avond de eerste troepen Meulabōh konden bereiken. Ook van Teukoe Hoesin van Teunòm werd tot het laatst toe alle medewerking ondervonden.

Op welke datum de Japanse troepen Tjalang zijn binnengerukt, valt niet met zekerheid te zeggen. Vast staat slechts dat in de vroege ochtend van de 21e Maart de Japanse voorhoede de Wòjla bereikte. Nadat enige mortiergranaten bij onze mitrailleurstellingen waren terecht gekomen werd tot verdere terugtocht en ontruiming van Meulabōh besloten.

Ook in Tjalang schijnt het bestuur aanvankelijk in handen te zijn gelegd van een bestuurscommissie. Nadere gegevens hierover ontbreken echter. Als eerste „gun-chō" zou optreden Teukoe Ali, de oelèëbalang van het tot de sagi der XXVI Moekims behorende oelèëbalangschap Keureukōn, een zwager van het sagihoofd Teukoe Nja' Arif.

b. Meulabōh.

In het aangrenzende Meulabōh kon, zoals we zo dadelijk zullen zien, een uitbarsting nog juist worden voorkomen. Kenmerkend voor deze onderafdeling, met haar ruim 70.000 inwoners de volkrijkste van de Westkust, was de sterk Maleis-Menangkabause inslag der bevolking. Van de negen landschappen waaruit de onderafdeling was samengesteld, telden er slechts twee meer dan 10.000 zielen, namelijk Seunagan (24.500) en het landschap Kawaj XVI (21.500), waarin de onderafdelingshoofdplaats Meulabōh is gelegen, terwijl het aan Tjalang grenzende Wòjla (9.500) bijna dit zielental had bereikt. Daartegenover stonden drie landschappen (Lhō' Boebōn, Seuneu'am en Pameuë) met nog geen 1000 inwoners, van welk drietal het berglandschapje Pameuë slechts 354 zielen telde. Van de drie berglandschappen — Pameuë, Toengkōb en Beutōng — maakten de beide eerstgenoemde destijds deel uit van de onder „Lam Meulō" genoemde federatie der Kawaj XII.

De beide voornaamste zelfbestuurders waren ongetwijfeld Teukoe Bin van Seunagan en Teukoe Tjhi' Moehamad Ali Akbar van het landschap Kawaj XVI. Van deze twee oelèëbalangs was Teukoe Bin van Seunagan een patriarchaal regerend hoofd van de oude stempel. Wortelde Teukoe Bin's gezag in de adat, Teukoe Tjhi' Moehamad Ali Akbar daarentegen, die reeds sedert 1913 het bestuur waarnam

voor de alcoholist Teukoe Radja Nè, ontleende naar veler oordeel zijn gezag voor een aanzienlijk deel aan de steun van het Nederlandse gouvernement. Alhoewel hij een krachtig hoofd was, wien het welzijn van zijn volk ter harte ging, was hij in zijn levenswijze te veel verwesterst en te nauw met het Nederlandse gezag verbonden, waardoor hij verder van de bevolking van zijn landschap was afgeraakt dan de primitieve verhoudingen in een streek als Atjèh's Westkust toelieten.

Brandstof voor een verzetsbeweging was in deze onderafdeling met haar roerig verleden ruimschoots aanwezig. De heterogene bouw van de nog eerst sinds kort geconsolideerde zelfbesturen, de voortdurende veten en conflicten tussen zelfbestuurders en onderhoofden en tussen de onderhoofden onderling, maakten een nimmer verflauwende waakzaamheid geboden. Ook de godsdienstige beweging in deze onderafdeling eiste een nauwlettend toezicht. Niet vergeten was de tegenstand door de aanhangers van de ketterse mystiek der „èleumeë salé' " (Atj. lett. leer van de wandelaar, namelijk op de weg naar het hoogste) bij de bezetting van deze streek geboden. Het is dan ook alleszins begrijpelijk, dat de meeste zelfbestuurders afwijzend stonden tegenover de ook hier doorgedrongen propaganda der Poesa-beweging. Zo was nog kort voor de inval de landschapscrani van Seunagan, voornamelijk wegens zijn relaties met de Poesa, door Teukoe Bin uit zijn betrekking ontslagen. De nog min of meer labiel geachte politieke toestand was oorzaak, dat dan ook in deze onderafdeling als laatste de kapitein-fungerend controleur voor een bestuursambtenaar plaats maakte.

De economische toestand bewoog zich in een voortdurend opgaande lijn. De rijstproductie overtrof aanzienlijk de rijstconsumptie. De bevolkingsrubbercultuur betekende een belangrijke bron van neveninkomsten. Daarnaast bevatte de onderafdeling, dank zij het moedig initiatief van de N.V. Société financière des caoutchoucs, een steeds toenemend ondernemingsareaal (oliepalm en rubber). Ruim 24.000 H.A. waren reeds aan deze Belgische maatschappij in erfpacht uitgegeven. Ook de N.V. Handelsvereniging Amsterdam stond op het punt in deze streek te gaan openen. Op de activiteit van de N.V. Marsman's algemene exploratie maatschappij, welke langs modern mechanische weg het werk van de oude Atjèhse goudwasserijen (zie blz. 129) voortzette, wezen we reeds in de „Inleiding" (blz. 27).

De voor de oorlog zo krachtige militaire bezetting was, met het oog op de buitenlandse dreiging, zeer sterk verminderd. Na het vertrek van de 6e divisie marechaussee uit Bakõngan naar Malakka, berustte de bewaking van de gehele Westkust bij de 2e divisie te Meulabõh, welke, zoals we in het derde hoofdstuk reeds zagen, stond onder commando van kapitein L.H.J. Kloprogge.

Zoals gezegd kon in de onderafdeling Meulabõh een uitbarsting nog juist intijds worden voorkomen. Op 10 Maart 1942 werd namelijk, op aanwijzingen vanuit Meulabõh, door Teukoe Bin van Seunagan aangehouden een zekere Said Doellah. Deze Said Doellah nu was de zoon van een rijke handelaar uit het landschap Soesõh in de onderafdeling Tapa'toean, tevens eigenaar van een moderne rijstpellerij in het landschap Manggéng in dezelfde onderafdeling. Said Qoeraisj

geheten, die ook al als sajjid — afstammeling van de Profeet (zie blz. 148)—in hoog aanzien stond. De jeugdige Said Doellah was leerling aan de godsdienstschool van Teungkoe Hadji Ahmad Hasballah te Indrapoeri. Op 9 Maart per autobus via Tjalang uit Koetaradja te Meulabōh aangekomen en onmiddellijk naar Seunagan doorgereisd, had hij, zoals we in het IIIe hoofdstuk (blz. 106) reeds vermeldden, onderweg door zijn gedragingen de aandacht getrokken. Bij visitatie werd op hem een aantal brieven aangetroffen, gericht aan verschillende vooraanstaande personen in de onderafdeling Meulabōh, allen min of meer bekend staande als tegenstanders van de huidige zelfbestuurders en anti-Nederlands georiënteerd. Naast onderhoofden en gewezen onderhoofden behoorden tot de geadresseerden ook tal van oelama's, o.a. de bejaarde Habib Moeda, de voornaamste vertegenwoordiger van de salé'-leer. Alle brieven bleken gelijkluidend en uitvoerige instructies te bevatten voor sabotage aan wegen, bruggen, telefoonlijnen, enz. Met dit gewapend verzet tegen de „vijand", welke overigens niet nader werd aangeduid, moest in de nacht van 7 op 8 Maart een aanvang worden gemaakt. Na een langdurig verhoor bekende Said Doellah ten slotte deze brieven te hebben ontvangen van Teungkoe Hadji Ahmad Hasballah, terwijl hij toegaf de voor de onderafdeling Tjalang bestemde exemplaren bereids te hebben bezorgd.

Op 11 Maart werden, eveneens door de zelfbestuurder van Seunagan, gearresteerd een viertal personen, die eind Februari uit Seulimeum waren aangekomen en een verdachte indruk maakten. Van deze vier was een zekere Teungkoe (?) Abdoel Latif, die zou behoren tot een niet aan het bewind zijnde tak van een imeumgeslacht uit het Seulimeumse en te Seulimeum agent van de „Singer" zou zijn, kennelijk de voornaamste. Alle vier bleken lid van de Poesa te zijn. In hun gezelschap werd nog aangetroffen en ook gearresteerd een drietal andere personen, eveneens uit Seulimeum afkomstig, doch reeds een tweetal jaren in Seunagan gevestigd.

Het is waarschijnlijk te danken aan het tijdig opvangen van deze propagandisten en vooral aan de krachtige houding van de beide voornaamste zelfbestuurders, Teukoe Bin van Seunagan en Teukoe Tjhi' Moehamad Ali Akbar van de Kawaj XVI, dat in deze onderafdeling niet, evenals in het aangrenzende Tjalang en Tapa'toean, de opstandige beweging om zich heen greep en tot het vertrek van onze troepen rust en orde bleven gehandhaafd. Beide zelfbestuurders zouden deze loyaliteit aan het Nederlandse gezag met de dood moeten bekopen.

Terwijl deze gebeurtenissen zich afspeelden, bevond zich de troepencommandant van Meulabōh, kapitein Kloprogge, in de onderafdeling Tjalang, waar de aldaar in de nacht van 9 op 10 Maart uitgebroken opstandige beweging al zijn aandacht opeiste. Na op 10 Maart met twee brigades naar het Noorden te zijn vertrokken, keerde hij eerst op 15 Maart tezamen met de eerste troepen der Lhō' Ngabezetting des avonds te Meulabōh terug. Meegevoerd werden tevens de vrouwen en kinderen van de Indonesische militairen ondergebracht in de kampementen te Tjalang en Lam Nò en het uit Tjalang geëvacueerde gouvernementspersoneel.

Bij aankomst te Meulaböh bleek met de evacuatie uit de afdelingshoofdplaats van de Europese burgerij en van de in het kampement ondergebrachte vrouwen en kinderen bereids een aanvang te zijn gemaakt. Nog de 14e Maart was des avonds onder militaire dekking het eerste transport, vergezeld van de onderafdelings- tevens waarnemend afdelingschef vertrokken in de richting Tapa'toean. Na de terugkeer van kapitein Kloprogge volgde op 16 Maart een tweede transport, eveneens onder militaire dekking, begeleid door de controleur ter beschikking. Machtiging tot deze evacuatie was inmiddels radiotelegrafisch uit Takéngön van de resident ontvangen. In dit zelfde telegram had de resident mededeling gedaan van de zetelverplaatsing en de aandacht gevestigd op de toenemende ondergrondse gezagsvijandige beweging.

Inmiddels was op 15 Maart, in verband met de aanstaande ontruiming van de afdelingshoofdplaats, overgegaan tot berechting van de in de gevangenis te Meulaböh aangehouden politieke arrestanten. Na vonnis van de „krijgsraad te velde" werden Said Doellah, alsmede Radja Koerinding en goeroe Abdoellah, die — zoals we in het IIe hoofdstuk (blz. 53) zagen — waren gearresteerd in verband met de moord op de beide veldpolitieagenten in de onderafdeling Sidikalang, geëxecuteerd.

Op 16 Maart werd voor de kust een in Noordelijke richting varende prauw aangehouden. Aan boord bleken zich te bevinden Datõ' Radja Ansari rechthebbende op het medebestuurderschap van het in de onderafdeling Tapa'toean gelegen landschap Soesõh, eerst kort geleden wegens frauduleuze handelingen als bestuursschrijver ontslagen, met een achttiental gewapende volgelingen. Datõ' Radja Ansari verklaarde op weg te zijn naar Koetaradja, om van de Japanners erkenning van zijn rechten als medebestuurder van Soesõh te verkrijgen. Het in oorsprong Maleise landschap Soesõh kende namelijk nog het instituut van het tweehoofdig bestuur, waarop we onder „Tapa'toean" gelegenheid zullen vinden terug te komen. Een aan één van zijn voorvaderen door de soeltan van Atjèh uitgereikte erkenningsoorkonde, voorzien van diens negenvoudig zegel of „tjab sikoereuëng" (zie blz. 5) werd op hem aangetroffen. Datõ' Radja Ansari en zijn volgelingen werden alle met mitrailleurvuur geëxecuteerd.

Het bestuur over de onderafdeling was op 16 Maart, bij het vertrek van de controleur ter beschikking, door deze aan de onderafdelingschef van Tjalang, de heer Pelger, overgedragen. Alhoewel reeds alles stond in het teken van de naderende aftocht bleef het bestuur ook nu nog redelijk functionneren. Zo werd nog magistraatsgerecht gehouden, terwijl zelfs nog enige huwelijken van Christen-Indonesiërs werden voltrokken. Orde en rust bleven in de gehele onderafdeling tot het vertrek van onze laatste troepen gehandhaafd.

Tot dit vertrek werd, zoals we reeds onder „Tjalang" vermeldden, besloten bij het verschijnen van de Japanse voorhoede bij Arõngan in de vroege ochtend van de 21e Maart. Nog die zelfde dag verlieten de laatste militairen de hoofdplaats. Een verzoek van de heer Pelger, om met één brigade dekking te Meulaböh de komst van de Japanners te mogen afwachten, kon ook hier niet worden ingewilligd. Voor het

vertrek uit Meulabõh werden de aanwezige benzine- en petroleumvoorraden vernietigd. Voorts werd onderweg de brug over de Seumanjamrivier en nog verder Zuidwaarts de bruggen over de Kroeëng Pawõh Barõ en de Aloeë Pakoe door de terugtrekkende troepen opgeblazen.

Spoedig daarna rukten de eerste Japanse troepen Meulabõh binnen. Met deze troepen kwam o.a. mee de F-propagandist Said Aboe Bakar, evenals Said Doellah een afstammeling van de Profeet, waarover in het volgende hoofdstuk nader. Te Meulabõh werd onmiddellijk een bestuurscommissie gevormd, voornamelijk bestaande uit tegenstanders van de beide loyale zelfbestuurders Teukoe Bin van Seunagan en Teukoe Tjhi' Moehamad Ali Akbar van de Kawaj XVI. De meeste leden behoorden derhalve tot dezelfde groep van personen aan wien de op Said Doellah aangetroffen brieven waren geadresseerd. In deze bestuurscommissie van politiek ontevredenen werd ook opgenomen de tijdelijk waarnemend zelfbestuurder van het berglandschapje Pameuë, die door het Nederlands bestuur wegens vexatoire handelingen, in afwachting van een nadere beslissing, te Meulabõh was aangehouden. Ook aan deze bestuurscommissie was slechts een kort leven beschoren. Reeds spoedig werd haar taak overgenomen door een Indonesische „gun-chõ", als hoedanig zou optreden Teukoe Ahmad, de oelèëbalangtjoet van het tot het landschap Samalanga behorende Djeuniëb, die we eerder in dit hoofdstuk onder „Bireuën" reeds leerden kennen.

Een droevig lot wachtte de beide evengenoemde zelfbestuurders. Beiden zijn door de Japanners korte tijd later geëxecuteerd. Tezamen met hen werd ter dood gebracht Teukoe Keudjroeën Pòlém, oelèëbalangtjoet van Koeala Baroe in het landschap Seunagan, een uiterst loyaal hoofd, dat in de door Teukoe Bin verrichte arrestaties een belangrijk aandeel heeft gehad. Voorts de rechercheur 2e klasse bij de algemene politie, Sitidjo, aan wien de arrestatie van Said Doellah en Teungkoe Abdoel Latif voornamelijk was te danken. Ten slotte de oelama bij de moesapat te Djeuram (Seunagan), die de leiding had van een door één der schakelofficieren van Djeuram opgerichte padvindersorganisatie. Deze oelama namelijk had zich steeds verzet tegen pogingen van de Poesa, om in het Djeuramse vaste voet te verkrijgen en de padvindersgroep te doen opnemen in de Poesa-padvindersorganisatie. De sluier, welke over deze executies hangt, is nog steeds niet weggenomen. Aan wiens machinaties ze zijn te wijten en welke overwegingen er uiteindelijk toe hebben geleid is nog steeds niet opgehelderd. Een verband tussen de arrestatie en executie van Said Doellah en het optreden van Said Aboe Bakar ligt voor de hand, doch is niet bewezen. Een nauwkeurig onderzoek zal wel tot de vrome wensen blijven behoren.

c. Tapa'toean.

In de onderafdeling Tapa'toean zou het minder rustig blijven. Ook op deze onderafdeling had de sterk Menangkabaus-Maleise inslag der bevolking zijn stempel gedrukt. Met 65.000 inwoners telde de onderafdeling tien zelfbesturen, waarvan slechts één — Labõhan Adji (13.000) — met meer dan 10.000 zielen. In de acht overige wisselde het bevolkingscijfer van 8500 tot 3000. In het bijzonder in de landschap-

pen Tapa'toean, het Zuidelijkste landschap waarin de gelijknamige onderafdelingshoofdplaats is gelegen, Soesōh, Labōhan Adji en Sama Doea overheerste het Menangkabause element. In de zes andere landschappen, Koeala Batèë, Blang Pidië, Manggèng, Lhō Pawōh-Noord, Meukė' en Lhō' Pawōh-Zuid, vormden de Atjèhers het voornaamste bevolkingsbestanddeel. Verschillende tekenen schenen te wijzen op een geleidelijke verzwakking van de door de Maleise immigranten meegebrachte adatinstellingen. Hoever echter dit assimilatieproces reeds was voortgeschreden werd nimmer nauwkeurig onderzocht.

Het verschil in volksordening tussen de beide hoofdbestanddelen der bevolking kwam aanvankelijk in het landschapsbestuur duidelijk tot uiting. Bij onze vestiging in deze streek troffen wij naast elkander een territoriale bestuursvorm in de Atjèhse landschappen en een genealogische in de Maleise. Sedertdien echter had in de loop der jaren, in het kader van het evengenoemde assimilatieproces, ook in de Maleise landschappen het uit de genealogische Maleise adatinstellingen voortvloeiende meer- i.c. tweehoofdig bestuur plaats gemaakt voor een éénhoofdig territoriaal gezag. Dat deze wijziging in het bestuursstelsel de kiem moest leggen voor ontevredenheid bij de aanhangers der hierdoor onvermijdelijk uitgeschakelde hoofdengeslachten behoeft geen betoog. Zo droeg dus reeds de ontwikkeling van het bestuursstelsel het gevaar van politieke moeilijkheden in zich.

Bij het uitbreken van de oorlog met Japan werd nog slechts in een tweetal landschappen, Meukė' en Soesōh, tweehoofdig bestuur aangetroffen. In het overwegend Atjèhse Meuké' voerden de beide landschapshoofden niet gezamenlijk het bestuur, maar had elk hunner zijn eigen gebied, waar de ander niets had te zeggen. In het Maleise Soesōh bestond het tweehoofdig bestuur nog slechts nominaal in zoverre, dat de zelfbestuurder, de uiterst loyale Datō' Nja' Radja (voluit Datō' Baginda gelar Datō' Radja) tevens was belast met de waarneming voor zijn medebestuurder gedurende diens minderjarigheid. Deze medebestuurder Datō' Radja Ansari (of Datō' Sjamsari) leerden we hiervoren onder „Meulabōh" reeds kennen.

Datō' Nja' Radja van Soesōh was ongetwijfeld in deze onderafdeling de belangrijkste zelfbestuurder, zowel door zijn krachtige persoonlijkheid als door de betekenis van zijn landschap. In het bloeiende Soesōh met zijn rijke sawahareaal bevond zich bovendien de afvoerhaven van het ondernemingsgebied van Zuid-Meulabōh. In Labōhan Adji, het volkrijkste landschap, berustte het bestuur sinds enige jaren bij een bestuurscommissie, aangezien de laatste zelfbestuurder, Teukoe Mahjiddin, van zijn waardigheid moest worden ontheven. Van deze commissie maakte o.a. deel uit Teukoe Moehamad Joenan, de veelbelovende aanstaande zelfbestuurder van Sama Doea, die gehuwd was met een dochter van Teukoe Mahjiddin. Van de zelfbestuurder van Tapa'toean, Teukoe Radja Pakèh, die reeds geruime tijd ernstig ziek was, kon in deze spannende dagen weinig invloed uitgaan.

Brandstof voor een opstandige beweging was ook in deze onderafdeling ruimschoots aanwezig. Op de moeilijkheden voortkomende uit het evolutieproces, waarin zich de bestuursvorm bevond, wezen we

reeds. In Soesōh scheen Datō' Radja Ansari, die door zijn frauduleuze handelingen als bestuursschrijver zijn kansen op het medebestuurderschap had verspeeld, over een vrij grote aanhang te kunnen beschikken. Reeds sedert zijn terugkeer ter Westkust bleek door deze jonge man actie onder de bevolking van Soesōh te zijn gevoerd. In Labōhan Adji dreigde het gevaar van twee zijden, namelijk van de afgezette Teukoe Mahjiddin en van diens concurrent, de rechthebbende in de uitgeschakelde bestuurstak van het vroegere tweehoofdig bestuur, Teukoe Nanta Ali. In het bijzonder de aanhangers van laatstgenoemde schenen zich hier geducht te roeren. Zou misschien in Soesōh het krachtige zelfbestuursgezag een uitbarsting kunnen voorkomen, in Labōhan Adji daarentegen met zijn bestuurscommissie was het tegenwicht tegen een eventuele gezagsvijandige actie reeds door het karakter der bestuursvorm minder groot.

Van een nationalistische politieke beweging naar Java- of Sumatra's Oostkustmodel was ook hier geen sprake. In de godsdienstige beweging in deze onderafdeling was de sterk Menangkabaus-Tapanoelische inslag der bevolking duidelijk merkbaar. Een specifiek Atjèhse beweging als de Poesa kon hier slechts weinig invloed verwerven. Op het misbruik dat van de Moehammadijah-beweging voor politieke agitatie in klein plaatselijk verband ter Atjèh's Westkust werd gemaakt, wezen wij reeds in de „Inleiding" (blz. 17). In het bijzonder in de onderafdeling Tapa'toean was dit gedurende de afgelopen jaren herhaalde malen gebleken. De ontvankelijkheid van de bevolking van deze streek voor politieke agitatie, al dan niet gehuld in een godsdienstig kleed, was dan ook oorzaak, dat eerst in 1938 de kapitein-fungerend controleur door een bestuursambtenaar kon worden vervangen.

De economische toestand der onderafdeling was alleszins gunstig. Evenals in Meulabōh liet de ruime rijstproductie een aanzienlijke export toe, welke voornamelijk was gericht op de residentie Sumatra's Westkust. De verbouw van nilam (patchoeli), kruidnagel en nootmuskaat als bijcultures, maakte deze onderafdeling tot één der welvarendste van Atjèh.

Ook in deze onderafdeling bleef, althans uiterlijk, tot de Japanse inval alles rustig. Dat het onder de oppervlakte smeulde bleek reeds uit de onder „Meulabōh" vermelde poging van Datō' Radja Ansari om van Japanse zijde erkenning van zijn rechten te verkrijgen. De waarschuwing door enige oelèëbalangs begin Maart aan de onderafdelingschef gegeven, om in den vervolge niet meer alleen en niet meer ongewapend op tournee te gaan, wees er op, dat de rust slechts een uiterlijke was.

Op 15 Maart kwam het tot openlijk verzet, een verzet hetwelk zich weldra van Soesōh in het Noorden tot Tapa'toean in het Zuiden door de gehele onderafdeling zou voortplanten. Op genoemde datum werd het kampement te Blang Pidië beschoten. Een uitgezonden patrouille arresteerde Teukoe Diwa, de adjunct-landbouwconsulent voor de afdeling Westkust van Atjèh, die we in het IIIe hoofdstuk (blz. 97) reeds leerden kennen. Bij de nadering van de patrouille vluchtte namelijk een dertigtal gewapende lieden langs de achterdeur weg uit zijn huis, hetgeen terecht als verdacht werd beschouwd. Of hierin echter vol-

doende aanleiding kon worden gevonden, om Teukoe Diwa na zijn arrestatie op weg naar het kampement zonder nader onderzoek neer te leggen, valt te betwijfelen. Teukoe Diwa, wiens standplaats Meulabōh was, hoorde thuis in de onderafdeling Tapa'toean, hij was namelijk een halfbroer van de zelfbestuurder van Lhō' Pawōh-Noord en een zwager van Said Qoeraisj van Soesōh.

De volgende dag, 16 Maart, verscheen de bejaarde Teukoe Tjoet Din, de zelfbestuurder van het Noordelijkste landschap der onderafdeling, Koeala Batèë, op het bestuurskantoor te Tapa'toean, om de controleur te waarschuwen voor de ontwikkelingen in het aangrenzende Blang Pidië. Op weg naar huis werd zijn auto in Meukė' door gewapende Atjèhers aangehouden en in brand gestoken. Het gelukte Teukoe Tjoet Din echter om te ontkomen, waarna hij ten slotte over zee per prauw zijn landschap wist te bereiken. Die zelfde dag kwam Teukoe Moehamad Joenan van Sama Doea de controleur mededelen, dat hij, in verband met de gespannen toestand in Labōhan Adji, niet meer naar dat landschap, van welks bestuurscommissie hij — zoals we zagen — lid was, durfde terug te keren en voorlopig te Sama Doea zou blijven.

Hoe ver het intussen reeds was gekomen, bleek uit de moeilijkheden, welke het op 16 Maart uit Meulabōh vertrokken transport vrouwen en kinderen van Indonesische militairen op zijn weg ontmoette. De eerste barricade was opgeworpen op 14 km. ten Noorden van Blang Pidië, waar werd overnacht. Op het traject Blang Pidië-Tapa'-toean, een afstand van 75 km., hetwelk de volgende dag — 17 Maart — moest worden afgelegd, moesten 83 wegversperringen worden opgeruimd, terwijl de telefoonlijn over meer dan 40 km. was vernield en weggehaald. Tot twee malen toe moest door de begeleidende militairen op deze tweedaagse tocht een klėwangaanval worden afgeslagen. Het plaatsje Labōhan Adji werd in de as gelegd. In de gampōngs langs de weg werden slechts weinig mannen en in het geheel geen vrouwen en kinderen gezien. In de namiddag van de 17e Maart werd ten slotte, na een tocht van 200 km., zonder verliezen Tapa'toean bereikt.

Die zelfde dag — 17 Maart — had in de vroege ochtend een aanval plaats gehad op het kampement te Tapa'toean. Deze aanval werd uitgevoerd door een bende ter sterkte van ongeveer 200 man, waaronder een groot aantal opgeschoten jongens, kennelijk leerlingen van een godsdienstschool. Volgens latere berichten zouden de aanvallers voornamelijk afkomstig zijn geweest uit de oelèëbalang-tjoetschappen Aloeë Pakoe en Dama Toetōng van het landschap Lhō' Pawōh-Zuid en voorts uit het aangrenzende Sama Doea. Hoewel men in het kampement slechts de beschikking had over een zevental karabijnen kon de aanval door kapitein Supheert, de commandant van de 6e divisie marechaussee, die juist over Bengkalis en Sibolga van Malakka was teruggekeerd, worden afgeslagen. De bende beging namelijk de strategische blunder eerst de aan de rand van de kota gelegen controleurswoning te plunderen. De onderafdelingschef, controleur G. C. Bruin, die zich in de nabijgelegen pasanggrahan bevond, had daardoor gelegenheid het kampement te waarschuwen. Vrijwel gelijktijdig ontving de controleur nog een telefonische waarschuwing uit het landschaps-

kantoor van Lhō' Pawōh-Zuid. Toen de bende zich eindelijk in de richting van het kampement begaf, een karbouw als „verkenner" voor zich uit drijvend, was alles voor de ontvangst gereed.

Vermelding verdient nog hoe de waarnemend zelfbestuurder van het aangrenzende tot de onderafdeling Zuidelijke Atjèhse Landschappen behorende landschap Kloeët, Teukoe Marah Adam, op het bericht van de aanval, dadelijk te hulp snelde. Een half uur na de aftocht van de bende reed hij met 20 gewapende volgelingen in twee auto's Tapa'toean binnen. Van de zijde van Teukoe Radja Pakêh van Tapa'toean viel — zoals vermeld — in verband met diens ziekte op weinig hulp te rekenen. Ter beveiliging van de kota werd derhalve een brigade militairen, welke in de onderafdeling Singkel opereerde, aangetrokken. Gedurende de volgende dagen ontving de bezetting bovendien versterking van de uit Meulabōh terugtrekkende troepen.

Op 19 Maart reed de controleur van Tapa'toean, onder dekking van een brigade, per vrachtauto naar Blang Pidië, om contact op te nemen met de zelfbestuurders. Slechts de oelèëbalangs van Lhō' Pawōh-Noord, Teukoe Radja Nagoer en van Manggéng, Teukoe Radja Iskandar, werden in hun woning aangetroffen. Dat ook zij zich niet veilig gevoelden bleek wel hieruit, dat Teukoe Radja Iskandar erf en woning zwaar had versterkt en zich hier als het ware had verschanst. De zelfbestuurders van Blang Pidië, Teukoe Sabi en van Soesōh, Datō' Nja' Radja, waren volgens mededeling van de landschapsschrijver van Blang Pidië, Nja' Wali, uitgeweken. Van de zelfbestuurders van Meuké, Lhō' Pawōh-Zuid en Sama Doea viel niets te bekennen. Inlichtingen omtrent hun lot konden niet worden verkregen, aangezien de gehele streek scheen uitgestorven. Tegenstand werd op deze tocht nergens ondervonden. Het verlaten landschap, het afgebrande Labōhan Adji en de lijken langs de weg maakten een beklemmende indruk.

De volgende dag, 20 Maart, kwamen de oelèëbalangs van Lhō' Pawōh-Zuid, Teukoe Andah en van Sama Doea, Teukoe Itam, die van de tocht van de controleur bericht hadden ontvangen, zich te Tapa'toean melden. Teukoe Itam verklaarde door de bevolking van zijn eigen landschap te zijn gevangen gehouden en verjaagd. Uitdrukkelijk echter meende hij er op te moeten wijzen, dat de rechthebbende, Teukoe Moehamad Joenan, niet bij deze actie was betrokken. Ook Teukoe Andah verklaarde zich te hebben moeten schuilhouden, uit vrees door de verzetslieden te worden vermoord.

De terugtocht van onze troepen verliep thans in een snel tempo. Nadat 21 Maart de laatste troepen Meulabōh hadden verlaten, volgde op 22 Maart de ontruiming van Tapa'toean. Van de mogelijkheid om van Blang Pidië terug te trekken op Blang Kĕdjĕrèn werd geen gebruik gemaakt. De opstandige beweging in Tapa'toean had op de terugtrekkende troepen een funeste uitwerking. Verbitterd door deze aanval in de rug en in toenemende mate gedemoraliseerd kon het niet anders of veel van de beheersing, welke het optreden van de troep tijdens de in het IIIe hoofdstuk beschreven tweedaagse tocht van Tjalang naar Lam Nò had gekenmerkt, ging verloren. Talrijk zijn de slachtoffers, schuldige en onschuldige, welke deze opstandige beweging de Atjèhers heeft gekost. Het voor de kinderen van deze als „geloofsgetuige" ge-

vallenen te Blang Pidië, onder leiding van de handelaar Tjè' Ahmad, opgerichte weeshuis, is naar van zelf spreekt door de bezetters propagandistisch ten volle uitgebuit.

Van het oorspronkelijke plan, om de ruim 2400 in de verschillende kampementen ondergebrachte vrouwen en kinderen van Indonesische militairen naar het evacuatiecentrum „Lae Boetar" af te voeren, was inmiddels, met het oog op het gebrek aan transportmiddelen, afgezien. In verband hiermede bleef een gedeelte der vrouwen en kinderen, onder dekking van twee brigades infanterie, te Tapa'toean achter. Behalve de onderafdelingschef wachtte ook de controleur ter beschikking van Meulabōh te Tapa'toean de komst van de Japanners af.

Op 23 Maart rukten de Japanse troepen Tapa'toean binnen. „Tijdens de overgave", zo deelde de heer Bruin in zijn verslag mee, „schaarden de agenten (der bestuurspolitie) zich eigener beweging in een kring om mij heen, zoodat geen der bij de Japansche troepen aanwezige met parangs bewapende Atjèhers mij kon naderen". Bestuursambtenaren en brigadecommandanten werden in de gevangenis opgesloten. Ook hier werd het bestuur aanvankelijk gevoerd door een bestuurscommissie; gegevens zijn hierover echter niet beschikbaar. Als eerste Indonesische onderafdelingschef zou optreden Teukoe Hanafiah uit het oelèëbalanggeslacht van Idi Tjoet, tevoren werkzaam als eerste klerk op het bestuurskantoor te Takèngōn.

Uit het voorgaande blijkt wel, dat de opstandige beweging in deze streek in tal van opzichten een eigen karakter droeg. Kenmerkend voor het verzet in deze onderafdeling was de sterke mate, waarin het zich, behalve tegen het Nederlandse bestuur, ook richtte tegen het gezag der oelèëbalangs. Was dit in sommige gevallen (Soesōh, Labōhan Adji) te verklaren uit een actie gevoerd door ontevreden elementen uit de oelèëbalanggroep, toch zouden we o.i. verkeerd doen uitsluitend in deze richting de oorzaak van de opstandige beweging in dit gebied te zoeken. Moeten wij niet veeleer op grond van de gebeurtenissen aannemen, dat het oelèëbalanggezag als zodanig hier minder stevig was gevestigd en dat de oppositie tegen dit gezag hier sterker was dan elders?

In deze richting wijst ook een opmerking in het verslag over de gebeurtenissen ter Westkust van Atjèh van de hand van de waarnemend afdelingschef, de fungerend controleur J. K. Klerks. De passieve houding van de oelèëbalangs in deze onderafdeling vond, volgens deze uitstekende kenner van Atjèh, haar verklaring in het besef, dat „zij niet langer zouden mogen rekenen op de steun van de Nederlandsch-Indische militaire macht, waarop grootendeels hun machtspositie als zelfbestuurder was gebaseerd".

De vraag dringt zich op in hoeverre de dualistische samenstelling der bevolking hierop van invloed is geweest. We wezen er reeds op, hoe in deze onderafdeling, zelfs naar de vorm, het oelèëbalanggezag nog niet tot rust was gekomen en hoe in tal van landschappen het overgangsproces van een genealogisch naar een territoriaal gezag zich nog in volle gang bevond. Was dus al in dit opzicht het oelèëbalanggezag minder hecht, daarnaast deed ongetwijfeld het ontbreken van uitgesproken krachtige persoonlijkheden onder de oelèëbalangs zijn

invloed gelden. Aan de andere kant zullen de grotere ontvankelijkheid van de Menangkabauer voor modern-politieke beïnvloeding en zijn meer democratische instelling, welke hem spoediger in oppositie moesten brengen tegen het vaak autocratische oelèëbalanggezag, ook op de Atjèhse bevolking haar uitwerking niet hebben gemist. Zou deze oppositie bij de bedachtzamere Menangkabauer niet zo spoedig tot geweld haar toevlucht nemen, bij de Atjèher daarentegen was dit gevaar, naar de geschiedenis van deze streek leert, maar al te zeer aanwezig.

Samenvattende zien we, hoe het militant politieke element hier ongetwijfeld talrijker is geweest dan elders in Atjèh, terwijl het aantal aangrijpingspunten voor politieke agitatie in de ontwikkeling van het bestuursstelsel alleen reeds groter was dan elders. Bovendien leende de terreingesteldheid, de smalle kuststrook en het zware bergterrein daarachter, zich bij uitstek voor de guerillastrijd der Atjèhers. Niet voor niets werd het tot 1938 noodzakelijk geoordeeld in deze roerige streek militair en civiel gezag in één hand te houden. Wij vragen ons echter af, of niet juist deze uitoefening van het civiel gezag door de militaire commandanten er toe heeft geleid, dat ter Westkust meer dan elders op het oelèëbalanggezag het odium van een verbond met de „kaphé" kwam te rusten. De ervaring van 1942 toch heeft geleerd, dat de haat van de godsdienstig opgezweepte Atjèher zich in de eerste plaats richtte tegen de militaire macht, de „kaphé" bij uitnemendheid! Dat immers ook hier het godsdienstige element een belangrijke rol heeft gespeeld, behoeft geen betoog.

Reeds de omvang van het verzet levert het bewijs, dat een uitgebreide ondergrondse actie aan de uitbarsting moet zijn voorafgegaan. Evenals in Groot-Atjèh hebben de oelèëbalangs gevoeld, zo niet geweten, dat er iets broeide. Ongetwijfeld zijn zij er zich van bewust geweest, dat deze ondergrondse actie het niet alleen had gemunt op het Nederlandse bestuur, doch ook was gericht tegen het gezag der oelèëbalangs. De dreigende Japanse inval en de daarmede samenhangende onzekerheid ten aanzien van hun positie, hebben hen werkeloos en machteloos een ontwikkeling der gebeurtenissen doen aanzien, welke zij in normale omstandigheden niet zouden hebben toegelaten.

Van een organisatorisch verband met de 5e colonne-actie elders in Atjèh is niets gebleken. Of inderdaad de zelfbestuurders van Blang Pidië, Teukoe Sabi en van Soesōh, Datō' Nja' Radja, de zijde der verzetslieden hebben gekozen, zoals de hun op 8 December 1943 — blijkens de „Atjèh Shimbun" van 22 December 1943 no. 106 — uitgereikte „soerat poedjian" doet vermoeden, blijft voorshands aan twijfel onderhevig. De deelname van Datō' Radja Ansari, de candidaat-medebestuurder van Soesōh, behoeft op zichzelf de deelname van de zelfbestuurder van dat landschap, Datō' Nja' Radja, niet uit te sluiten. Zij zou juist, aangezien Datō' Radja Ansari reeds naar Koetaradja was vertrokken om zijn belangen te bepleiten, uit een streven zijnerzijds om zijn loyaliteit tegenover de Japanners te bewijzen, alleszins zijn te verklaren.

Ook de landschapsschrijver Nja' Wali van Blang Pidië en de „godsdienstonderwijzer" Said Qoeraisj (zie blz. 158) komen op de lijst van onderscheidingen voor. Evenzo de oelèëbalangs-tjoet van Aloeē

Pakoe, Teukoe Radja Tjoet en van Dama Toetõng, Teukoe Rasjid, in het landschap Lhō' Pawõh-Zuid. Deelname ten slotte van de partij van Teukoe Nanta Ali, die onder Japans bestuur als „son-chō" tot oelèëbalang van Labõhan Adji werd aangesteld, mag als vaststaand worden aangenomen.

d. Zuidelijke Atjèhse Landschappen.

In deze eens zo roerige onderafdeling deed zich tot het binnenrukken der Japanse stoottroepen in de nacht van 23 op 24 Maart geen enkel geval van sabotage voor en werd de rust geen ogenblik verstoord. De onderafdeling, welke ruim 25.000 zielen telde, omvatte slechts twee zelfbesturen, namelijk Kloeët (20.000), hetwelk aanvankelijk tot de onderafdeling Tapa'toean behoorde en Troemòn (5000), hetwelk onder Singkel ressorteerde. Gedurende de Bakõngan-opstand (1925-1927) werden zij van deze onderafdelingen afgescheiden en, samengevoegd tot één onderafdeling, gesteld onder het bestuur van de met de actie belaste officier te Bakõngan. Ook deze onderafdeling heeft een zeer gemengde bevolking. In het bijzonder in het landschap Kloeët, met de onderafdelingshoofdplaats Bakõngan, is het Menangkabaus-Maleise bevolkingselement zeer talrijk, terwijl in het landschap Troemòn ook vermenging met Niassers heeft plaats gehad.

De zelfbestuurders van beide landschappen waren krachtige persoonlijkheden. De oelèëbalang van Kloeët, Teukoe Marah Adam, die in 1925 als waarnemend zelfbestuurder werd bevestigd, leerden wij onder „Tapa'toean" reeds kennen. Bij de zeer bijzondere figuur van de zelfbestuurder van Troemòn, Teukoe Hoesin, zullen wij, ook al in verband met de rol door deze oelèëbalang tijdens de bezettingsjaren gespeeld, iets langer stilstaan. Na de Bakõngan-opstand werd Teukoe Hoesin, die behoorde tot het oelèëbalanggeslacht van Troemòn, voor het ambt van zelfbestuurder aangezocht. Slechts node bleek hij bereid zijn beroep van handelaar te Koetaradja voor deze waardigheid op te offeren. Men bleek zich bij deze keuze niet te hebben vergist. Teukoe Hoesin was inderdaad de man om deze door opstand en wanbestuur verscheurde streek tot rust te brengen en met vaste hand een nieuw beleid te doen ingang vinden. Aan de primitieve toestanden, welke nog op velerlei gebied in dit landschap heersten, werd een einde gemaakt. De rijstbouw en de teelt van verschillende andere landbouwproducten werd bevorderd. Vaak moesten hierbij sterke weerstanden worden overwonnen, aangezien de ontwikkeling van de economische zin der bevolking moeilijk gelijke tred kon houden met het door Teukoe Hoesin gewenste ontwikkelingstempo. Voor velen immers betekende dit een overgang van bosproductenzoeker tot landbouwer. Troemòn's sawahareaal en rijstexport namen geleidelijk toe; een Javanenkolonisatie stond op het programma. Het doortrekken van de Westkustweg tot voorbij Troemòn naar Roendéng in de onderafdeling Singkel legde zijn gebied open. De geprojecteerde verdere doortrekking tot Sidikalang zou het landschap definitief uit zijn isolement verlossen. Westers in zijn denken als Teukoe Hoesin was, was de samenwerking met het Nederlandse bestuur, welks arbeid in het belang van land en volk hij begreep, uit-

stekend. Met Oosterse plooibaarheid wist hij zich zelfs bij het eigenaardig karakter der Europese gemeenschap op Atjèh's Westkust, met zijn haast traditionele drinkgelagen, wonderwel aan te passen. Juist dit laatste echter was een doorn in het oog van de gelovige Mohammedaan, evenals zijn huwelijk met een Indo-Europese, hetgeen zijn aanzien tegenover de Indonesische bevolking niet ten goede kwam. Ook de op haar uitgeoefende dwang tot een als het ware revolutionnaire evolutie veroorzaakte een zekere verwijdering.

Zoals we in het IIe hoofdstuk (blz. 43) reeds zagen, berustte het bestuur van de Zuidelijke Atjèhse Landschappen, sedert het vertrek van de 6e divisie marechaussee naar Malakka, bij de onderafdelingschef van Tapa'toean, die in de hoofdplaats van deze onderafdeling de komst van de Japanners afwachtte. Nadat op 22 Maart Tapa'toean was ontruimd, verlieten in de namiddag van de 23e Maart onze laatste troepen het 60 km. Zuidelijker gelegen Bakōngan. Op de waterscheiding tussen Bakōngan en Troemòn werd nog enige tegenstand geboden. De nog resterende 1200 vrouwen en kinderen van Indonesische militairen werden onder dekking van één brigade te Bakōngan achtergelaten. Voor hun voeding en verdere verzorging werd van de zijde van Teukoe Marah Adam van Kloeët alle mogelijke medewerking ondervonden.

Te middernacht rukte de Japanse voorhoede de onderafdelingshoofdplaats binnen. De hier eveneens achtergebleven waarnemend afdelingschef, de heer Klerks en de controleur van Tjalang, de heer Pelger, werden onmiddellijk geïnterneerd. Op 1 April werden zij, tezamen met de beide te Tapa'toean geïnterneerde bestuursambtenaren, overgebracht naar Meulabōh, waarna in Mei 1942 opzending naar het centrale interneringskamp te Koetaradja volgde. Als eerste Indonesische onderafdelingschef onder Japans bestuur zou optreden de F-leider Saïd Aboe Bakar.

Teukoe Hoesin van Troemòn en Teukoe Marah Adam van Kloeët moesten hun loyaliteit aan het Nederlandse gezag en hun steun aan de terugtrekkende troepen verleend duur betalen. Beide zelfbestuurders werden door de Japanners van hun waardigheid ontheven, terwijl Teukoe Hoesin en zijn echtgenote gedurende enige maanden in de gevangenis te Tapa'toean werden aangehouden. Later zou Teukoe Hoesin, zoals we in het tweede gedeelte van dit werk zullen zien, te Koetaradja wederom in de gevangenis terechtkomen en zijn echtgenote als Indo-Europese worden geïnterneerd. De grote loyaliteit van deze beide pittige, krachtige zelfbestuurders maakt, naast hetgeen we hiervoren over hun persoon verhaalden, deze behandeling door de Japanse bezetter alleszins verklaarbaar. Want het moet voor een niet gering deel aan de invloed van hun persoonlijkheid en de jaren van rust, orde en gerechtigheid onder hun bestuur worden toegeschreven, dat de opstandige beweging aan deze streek voorbijging. Ook de jarenlange traditie van militaire paraatheid en militair bestuur, welke, ook bij het wegvallen hiervan, als het ware haar stempel op dit gebied bleef drukken, heeft wellicht tot dit resultaat het hare bijgedragen. Zo werd het mogelijk, dat achtergebleven totaal gedemoraliseerde soldaten, die hun wapens hadden weggeworpen, niet alleen niet door de bevolking werden gemo-

lesteerd, maar zelfs overal hulp ondervonden en voedsel verstrekt kregen.

e. Singkel.

In de onderafdeling Singkel zou het niet meer tijdig kunnen opruimen van de verzetskern gevormd door Rapat en zijn volgelingen (zie blz. 52) verscheidene van onze militairen het leven kosten. Zoals we reeds in hoofdstuk I (blz. 7) mededeelden, behoorde deze onderafdeling, evenals Groot-Atjèh, tot het rechtstreeks bestuurde gebied. Van de vier districten schenen de beide bovenlandse, Simpang Kiri en Simpang Kanan, met de doortrekking van de Westkustweg een goede toekomst tegemoet te gaan. Beneden-Singkel, hetwelk het kustgebied omvatte en waarin de onderafdelingshoofdplaats Nieuw-Singkel is gelegen, zou hierdoor nog verder aan betekenis inboeten. Dit te meer daar de onderafdelingshoofdplaats naar het aan het wegtracee gelegen Pĕnanggalan zou worden verplaatst. Aansluiting immers van Nieuw-Singkel op de Westkustweg, waarvan het door een brede moerasgordel is gescheiden, zou — indien al mogelijk — te kostbaar zijn. Het vierde district omvatte de voor de kust gelegen Banjak Eilanden.

De bevolking, 23.000 zielen sterk, vertoont in haar bonte verscheidenheid alle kenmerken van een overgangsgebied. Is die der bovenlanden voornamelijk van Pak-Pak-Batakse oorsprong, het kustgebied en de Banjak Eilanden worden bewoond door een mengelmoes van Menangkabauers, Niassers, Atjèhers, Kustmaleiers, Bataks en Simaloerezen. Hoewel overwegend Mohammedaans bevatte de onderafdeling daarnaast enige Christendorpen op de Banjak Eilanden (Niassers) en in het district Simpang Kanan (Pak-Pak-Bataks), terwijl in het laatstgenoemde district bovendien enige heidenkampongs (Pak-Pak-Bataks) waren overgebleven. Geen der vier districten telde meer dan 10.000 inwoners.

Van de vier districtshoofden verdient slechts de energieke Datoek Roehoem van Simpang Kiri vermelding. Opgeklommen van politieagent tot districtshoofd was hij, hoewel niet rechthebbende, wegens zijn grote verdiensten voor het vestigen van geregelde toestanden in deze streek, in functie gelaten.

Op de politieke moeilijkheden in deze onderafdeling, welke ten slotte resulteerden in de uitschakeling van een groot aantal minder geschikte dan wel corrupte onderdistrictshoofden, wezen we reeds in het IIe hoofdstuk (blz. 53). Eveneens op de gevoeligheid der bevolking voor religieuze beïnvloeding. De actie van Rapat en de zijnen, welke we in dat verband uitvoerig behandelden, droeg elementen van beide verzetsbronnen in zich.

Economisch was dit nog grotendeels met oerwoud overdekte gebied weinig welvarend. De rijstproductie was niet voldoende om in de behoeften der bevolking te voorzien. De gulden jaren, waarin de bosproducten (damar, rotan, kamfer) goede prijzen maakten en de N.V. Houthandel Singkel de houtaankap ter hand nam, waren voorbij. Slechts traag voltrok zich de overgang naar andere middelen van bestaan. In Simpang Kiri bleek de bodem voor de aanplant van nilam uiterst geschikt. De in het district Simpang Kanan door de N.V. Société

financière des caoutchoucs geopende landbouwondernemingen (rubber en oliepalm) werden voortdurend uitgebreid, terwijl ook voor het lastige afvoerprobleem eindelijk een oplossing scheen gevonden. Op de Banjak Eilanden en in Beneden-Singkel vormden klappercultuur en visserij de voornaamste middelen van bestaan.

Van de voorgenomen verdediging van dit gebied is, zoals we in het vorige hoofdstuk zagen, niets gekomen. Op 26 en 27 Maart vielen de troepen, terugtrekkende langs het bospad Pĕnanggalan-Lipat Kadjang, terug op de onderneming „Lae Boetar", waar het nood-evacuatiekamp voor de Europese burgerij van Atjèh's Westkust was gevestigd. Op 28 Maart had de overgave plaats. Een aantal militairen echter, dat zich van de troep had afgescheiden en elders een goed heenkomen zocht, werd door de bevolking om het leven gebracht. Rapat schijnt, daadwerkelijk zowel als door het inspirerend voorbeeld van zijn actie, hierin een belangrijk aandeel te hebben gehad.

De door de F-leider Said Aboe Bakar voor deze onderafdeling samengestelde bestuurscommissie moest reeds na korte tijd plaats maken voor een éénhoofdig bestuur, waarbij de Tapa'toeanse handelaar Marah Hoesin als „gun-chō" werd aangesteld. De loyale Datoek Roehoem, van wien de troepen op hun terugtocht veel hulp hadden ondervonden, moest het veld ruimen. In zijn plaats werd de eigenlijk rechthebbende Teukoe Itam, klerk op het centraal kantoor der landschapskassen te Koetaradja, tot „son-chō" aangesteld.

De krijgsgevangenen werden langs het tracee van de wegverbinding Roendéng-Sidikalang afgevoerd. De Europese burger-evacuees, mannen, vrouwen en kinderen, bijna 100 in getal, werden aanvankelijk op de onderneming „Lae Boetar" in de voor hen als nood-evacuatiekamp ingerichte koelieverblijven geïnterneerd. Ook de onderafdelingschef deelde dit lot. Een aantal Europese en verschillende Indonesische vrouwen en kinderen vertrokken met toestemming van de Japanse commandant per zeilprauw van Singkel naar Sibolga, met als eindbestemming Medan. In strijd met hetgeen hun door de Japanner was toegezegd, werden daar de Europeanen onder hen alsnog geïnterneerd. De te „Lae Boetar" achtergeblevenen werden op 21 Juni 1942 per prauw naar Singkel vervoerd. Hier verbleven ze tot 21 Juli 1942, waarna ze gedeeltelijk met het gewestelijk vaartuig „Mathilde", gedeeltelijk in open laadprauwen door de „Mathilde" gesleept naar Meulabōh werden overgebracht. Kort voor het vertrek der geïnterneerden uit Singkel waren hun particuliere gelden in beslag genomen. Van Meulabōh ging de tocht verder per vrachtauto naar Koetaradja, waar zij op 16 Augustus in de centrale interneringskampen werden ondergebracht.

f. Simaloer.

Omtrent het verloop der gebeurtenissen op het eiland Simaloer zijn geen gegevens beschikbaar. Deze onderafdeling moest namelijk, in verband met het tekort aan bestuursambtenaren, worden bestuurd vanuit Singkel. Met nog geen 20.000 inwoners was zij de kleinste van Atjèh. Van de vijf landschappen telde Tĕpah (10.500), met de onderafdelingshoofdplaats Sinabang, meer dan 10.000 zielen. De

bevolking (Simaloerezen) schijnt een mengvolk met sterk overheersend Niasse bestanddelen. Onder de zelfbestuurders bevonden zich geen figuren, welke hier vermelding verdienen.

Economisch vertoonde ook deze onderafdeling een weinig opwekkend beeld. Evenmin als Singkel was zij in staat in eigen rijstbehoefte te voorzien. Ook hier vormden klappertuinen en visserij de voornaamste bestaansmiddelen der bevolking. Daarnaast verdiende de uitvoer van buffels voor slachtvee naar Sumatra's Westkust vermelding. Het grote houtbedrijf der Verenigde Indische bosexploitatiemaatschappijen (Vibem) lag verlaten.

Tijdens de Japanse inval bevond zich de onderafdelingschef, zoals we zagen, te Singkel. Een militaire bezetting was niet aanwezig. De hoofdplaats Sinabang beschikte over een radiostation, terwijl ook langs de zeekabel verbinding met Tapa'toean mogelijk was. Tot aan de bezetting van Tapa'toean hadden zich te Sinabang geen gevallen van sabotage of deloyale actie voorgedaan. Wat verder is geschied is niet bekend.

In Februari 1943 werd tot „gun-chō" benoemd Teukoe Nja' Banta, die we hiervoren als mantri-politie te Langsa leerden kennen.

HOOFDSTUK VI

NABESCHOUWING

Onze beschrijving van de Japanse inval zou niet volledig zijn, indien we hieraan niet een korte beschouwing toevoegden over aard en wezen van de opstandige beweging, zoals we deze in de hoofdstukken III en V hebben leren kennen. Wij hebben in de voorafgaande hoofdstukken getracht aan te tonen, hoe gecompliceerd deze beweging was. Wij hebben gezien welk een verscheidenheid van elementen en groeperingen, gedreven door de meest uiteenlopende beweegredenen, van dit gunstige ogenblik heeft gebruik gemaakt om de vaan van de opstand te verheffen, ten einde haar doel te bereiken. Al deze elementen en groeperingen, F-organisatie, Poesa, soeltanspartij, uit politieken of anderen hoofde ontevredenen van allerlei schakering en ten slotte de modern nationalistische beweging, hoe verschillend hun einddoel ook mocht zijn, hadden één ding gemeen. Zij volgden namelijk alle — behoudens misschien tot op zekere hoogte de laatstgenoemde groepering — voor de bereiking van dit doel dezelfde weg: de prediking van de opstand tegen het Nederlandse gezag als een heilige plicht voor iedere Moslim.

Door deze prediking vond hun beweging weerklank in de diepste gevoelens van het fanatiek Mohammedaanse Atjèhse volk en kreeg zij ook daar, waar haar einddoel zuiver wereIds was, een godsdienstig karakter. Zij klopte aan bij de hier dichter daar minder dicht onder de oppervlakte sluimerende fanatiek Mohammedaanse gedachtenwereld, waarin het voor de gelovige Moslim als een vrome plicht gold de ongelovige heerser van Atjèh's bodem te verdrijven. In onze „Inleiding" (blz. 5) wezen wij er weliswaar op, hoe de bevolking haar historische uitgesproken anti-Nederlandse instelling scheen te hebben laten varen. Wij tekenden daarbij echter tevens aan, hoe nog vele jaren zouden moeten voorbijgaan eer van een volledige aanvaarding van het Nederlandse gezag — voor zover mogelijk — zou kunnen worden gesproken. Zo bleef dus, afhankelijk van de plaatselijke omstandigheden, de mogelijkheid open, dat deze beweging het karakter van een volksopstand met een sterk godsdienstige inslag zou aannemen. Dat dit in sommige onderafdelingen het geval was zagen we reeds.

De modern nationalistische vrijheidsgedachte speelde derhalve bij de massa der verzetslieden slechts een ondergeschikte rol. Voor deze idee was het Atjèhse volk, we zagen het reeds in de „Inleiding", nog niet rijp. Slechts een klein aantal leiders en militante jongeren wierp zich uit deze overweging in de strijd. Godsdienstige motieven, kaphé (Atj. ongelovige)-haat en prang sabi (Atj. heilige oorlog)-

prediking deden de massa de roepstem van de leiders volgen, wat ook het verder reikend motief van deze leiders mocht zijn.

Toch zouden we verkeerd doen wanneer wij deze opstand enkel en uitsluitend uit kaphé-haat en prang sabi-gedachte als negatieve uitingen van het godsdienstig bewustzijn zouden willen verklaren. Het is namelijk o.i. aan geen twijfel onderhevig, dat in deze negatieve fanatiek Islamitische kaphé-haat het positieve element der vrijheidsdrang, voortvloeiend uit het locaal Atjèhse patriotisme of groepsbewustzijn, waarop wij in de „Inleiding" (blz. 12) reeds gelegenheid vonden de aandacht te vestigen, als het ware lag besloten. Zo nauw waren deze beide elementen in het Atjèhse volkskarakter met elkaar verweven, en zo zeer domineerde, in het bijzonder gedurende de jaren van de Atjèh-Oorlog, het negatieve element, dat deze positieve factor geheel op de achtergrond scheen geraakt.

Wij houden ons echter overtuigd, dat dit positieve groepsbewustzijn ook reeds voor en tijdens de Atjèh-Oorlog zijn invloed op de loop der gebeurtenissen heeft doen gelden. Als uiting van dit groepsbewustzijn zijn wij geneigd te beschouwen de nog steeds in de volksverbeelding voortlevende herinnering aan het glorietijdperk in Atjèh's geschiedenis, toen soeltan Eseukanda Moeda (Mal. Iskandar Moeda), die van 1607-1636 over het Atjèhse rijk regeerde, Atjèh's macht had uitgebreid tot ver buiten de grenzen der tegenwoordige residentie en zelfs grote gedeelten van het Maleise schiereiland het gezag der Atjèhse soeltans moesten erkennen. Naar R.J. Wilkinson in de door de regering van de „Federated Malay States" in 1908 uitgegeven „Papers on Malay subjects, History" (Parto I/II) getuigt, vallen in het bestuursstelsel van het zelfbesturende landschap Pèrak nog heden ten dage de sporen van deze Atjèhse overheersing aan te wijzen.

De populariteit van de beide grote Atjèhse heldendichten, de „Hikajat Malém Dagang" en de „Hikajat Pòtjoet Moehamat", zijn hiervan slechts een bewijs uit vele. Eerstgenoemd dichtwerk heeft één der expedities ten tijde van Eseukanda Moeda, na zijn dood Meukoeta Alam genoemd, tegen het Maleise schiereiland tot onderwerp. Het behoort tot de fraaiste en oudste producten der Atjèhse litteratuur en is door de dissertatie van dr. H.K.J. Cowan (De „Hikajat Malém Dagang", dissertatie Leiden 1937) ook buiten de enge kring van de beoefenaars der Atjèhse taal toegankelijk. De populariteit van de „Hikajat Pòtjoet Moehamat", welke in een later tijdvak speelt, was geringer, hetgeen haar oorzaak vindt in de penibele omstandigheid, dat de held van dit verhaal prins Moehamat, een sajèt — afstammeling van de Profeet — van de troon verdrijft.

Deze overheersende betekenis van de negatieve zijde gedurende de Atjèh-Oorlog moet in de allereerste plaats worden toegeschreven aan de overwegende invloed door de oelama's gedurende deze tijd op de gang van zaken uitgeoefend.

Het ligt voor de hand dat in de daarop volgende jaren van rust en toenemende aanraking met de buitenwereld deze negatieve zijde geleidelijk terrein verloor aan de positieve zijde van het locaal Atjèhse patriotisme of groepsbewustzijn. Op de steeds toenemende aandrang om telkens weer nieuwe betrekkingen in alle mogelijke takken van

overheidsdienst door lieden der eigen groep te doen bezetten, vestigden wij reeds in de „Inleiding" t.a.p. de aandacht. Bleef misschien ook nu nog bij de oudere generatie de negatieve zijde overheersen, bij de jongere generatie speelde ongetwijfeld de positieve een steeds belangrijker rol. Beide zijden bleven echter onverbrekelijk met elkaar verbonden, zoals de Atjèher zou zeggen :„Lagèë dat ngon sipheuët Alah" (als het wezen en de eigenschappen van God).

Slechts hierdoor laat zich verklaren hoe in Maart 1942 de opgezweepte hartstochten zich niet alleen ontlaadden op de ongelovigen en hun trawanten, doch ook de winkels en woonhuizen van gelovige Mohammedanen aan de plunderzucht ten offer vielen, omdat zij niet behoorden tot de eigen Atjèhse bevolkingsgroep.

Waar wij dan ook in dit en de voorafgaande hoofdstukken bij de drijfveren van de opstand slechts de vrijheidsdrang als uiting van het locaal Atjèhse patriotisme noemden, lag hierin de negatieve zijde van de kaphé-haat besloten. Legden wij omgekeerd op een andere plaats op de godsdienstige factor de nadruk, zo werd hierbij de aanwezigheid ook van de positieve zijde verondersteld.

Op de stoot door de Japanse bezetting gegeven aan de ontwikkeling van dit positieve element tot een geheel Indonesië omvattend nationaliteitsbesef komen wij in het tweede gedeelte van dit werk nader terug. Dat ook dit besef, in het bijzonder onder de meer ontwikkelde oelèëbalangs, reeds onder het Nederlandse bestuur een rol begon te spelen, toonde de heftige protestactie bij de invoering van het Atjèhs als voertaal op de volksschool in 1931. Geheel ten onrechte zag men in deze uit onderwijsoogpunt volkomen logische maatregel een poging van de regering om de verbreiding van het Maleis tegen te gaan. Het Atjèhse volk, zo betoogde men, kon een behoorlijke kennis der Maleise taal voor zijn economische, maatschappelijke en geestelijke ontwikkeling en voor zijn contact met de omwonende bevolkingsgroepen niet ontberen. Daarnaast echter werden, naar de behandeling van deze kwestie in de volksraad leert, ook nationalistische motieven in het geding gebracht. Steeds meer immers ontwikkelde het Maleis, de lingua franca van de Archipel, zich tot symbool van het Indonesische eenheidsstreven *).

Vatten wij thans de draad van ons verhaal weer op en laten wij achtereenvolgens de verschillende elementen en groeperingen, welker samengaan de opstandige beweging in 1942 haar gevaarlijk karakter verleende, de revue passeren. Allereerst verdient hierbij de aandacht de zogenaamde F-beweging, de eigenlijke 5e colonne-organisatie. We merkten reeds op (blz. 77), dat deze beweging, de Fujiwara-kikan (lett. de Fujiwara-organisatie), haar naam ontleende aan haar stichter en dat zij door de Japanners tijdens hun opmars in Malakka uit de aldaar vertoevende Indonesiërs werd gevormd. Reeds na de val van Penang op 19 December 1941 kon met de opbouw van deze organisatie een aanvang worden gemaakt. Op Penang toch concentreerden zich voornamelijk de levendige handelsbetrekkingen, welke sinds onheugelijke tijden met de Overwal werden onderhouden. De vrij

*) Men zie over deze kwestie: J. Jongejans, „Land en volk van Atjèh, vroeger en nu", 1939, blz. 254.

talrijke Atjèhse kolonie telde bovendien van ouds, naast vele handelaren en zeelieden, ook tal van lieden die om politieke of andere redenen, al dan niet gedwongen, aan een bestaan in den vreemde de voorkeur gaven. In de Japanner Masubuchi, die we in het tweede gedeelte van dit werk nader zullen leren kennen, vond deze organisatie voor Atjèh een uiterst bekwaam leider. Reeds spoedig konden dan ook de eerste propagandisten en organisatoren als „vluchtelingen" voor de Japanse overweldiger naar Sumatra vertrekken. Daar de meesten hunner politiek niet gesignaleerd waren, werden zij, ook al waren zij door de kustwacht opgevangen en aangehouden, na ingewonnen advies van de plaatselijke Nederlandse en Indonesische bestuursambtenaren, allen vrijgelaten. Eenmaal in Atjèh aangekomen werd contact gezocht met allerlei plaatselijke ontevreden elementen en verrichtten zij, volgens de meegebrachte instructies, hun verderfelijk werk.

De belangrijkste figuur onder deze propagandisten en organisatoren was de reeds in het vorige hoofdstuk (blz. 161) genoemde Said Aboe Bakar. Deze intelligente, jeugdige onderwijzer, die was voorbestemd in de eerstkomende jaren in Atjèh een belangrijke rol te spelen, wist reeds, zo luidt een relaas in de „Pewarta Deli" van 7 Mei 1942, vanuit de gevangenis te Medan, waarin hij aanvankelijk als „vluchteling" was aangehouden, contact met de Poesa op te nemen. Nog voor zijn vrijlating zou dit contact, na ontvangst van een briefkaart welke zijn aankomst en aanhouding meldde, door enige vertegenwoordigers der Poesa zijn tot stand gebracht. Gebruik makend van de verslapping der bewaking tijdens een luchtalarm, zo luidt dit verhaal, wisten zij tot hem door te dringen en werd de band tussen beide organisaties gelegd.

In dit zelfde artikel werden de wegen genoemd, waarlangs de F- en de met haar samenwerkende organisaties, volgens de uit Malakka meegebrachte instructies, moesten te werk gaan om haar doel te bereiken. Allereerst moest de bevolking tegen de Nederlanders worden opgezet, met de oude historische tegenstelling en de verschroeide aarde politiek als propagandawapenen. Voorts moesten de Indonesische militairen door omkoping, bedreiging en soortgelijke middelen worden bewogen van tegenstand af te zien, terwijl op dezelfde wijze de vernielingsploegen moesten worden bewerkt. Ten slotte moest de weerstand worden gebroken door sabotage en de verspreiding van valse geruchten. De Japanners van hun kant beloofden, dat Atjèh niet zou worden gebombardeerd. Dat deze instructies met succes werden opgevolgd en de gevoerde propaganda haar uitwerking op de bevolking niet miste, zagen we reeds. Op vele plaatsen was zij er van overtuigd, dat door onze troepen op hun terugtocht een niets ontziende verschroeide aarde politiek zou worden gevolgd. Groot was bv. de verwondering onder de pasarbevolking van Lam Meulō, toen een burgerbrandweerploeg moest gaan oefenen met de militaire brandspuit, met het oog op een mogelijk terugtrekken van onze militairen. Bij een terugtocht van onze militairen zou immers toch alles in brand worden gestoken!

De F-organisatie zelf heeft haar werk, in samenwerking met andere organisaties, voornamelijk verricht in Groot-Atjèh en ter Noordkust. Op Sabang, ter Westkust en in de afdeling Oostkust deed zij, behoudens misschien het bezoek van een enkele propagandist, eerst haar intrede

met de Japanse troepen, die een ieder die hen behulpzaam was van een F-band voorzagen. De in de „Atjèh Shimbun" van 15, 17, 18, 20, 21, 22 en 25 December 1943, nos. 101-107 opgenomen naamlijsten van F-lieden, bevatten dan ook niet alleen de namen van de eigenlijke F-lieden, doch meer algemeen de namen van allen, die op enigerlei wijze de Japanse troepen in hun opmars hadden gesteund.

Aan belangrijke figuren in de F-beweging vermelden we hier naast Said Aboe Bakar nog Said Ali, Nja' Nèh, Isma'el Mangki, Isma'el Poetéh, Atjé', Alioeddin, Said Dachlan en Said Oesman. Het aandeel van Teungkoe Sjech Ibrahim in de opstand in Seulimeum vermeldden we reeds. Niet al deze F-leiders waren uit Malakka uitgezonden krachten, velen van hen waren eerst na de aankomst van de eerste propagandisten tot de beweging toegetreden. Opmerkelijk is het grote aantal „sajét's", afstammelingen van de Profeet, dat in deze organisatie een rol heeft gespeeld. Het hoge aanzien, hetwelk zij in de Atjèhse samenleving van ouds genoten, maakte hen voor propagandist van een religieus getinte beweging ongetwijfeld uitermate geschikt.

Ook de F-beweging maakte namelijk bij haar propaganda van godsdienstige motieven een dankbaar gebruik. Het gekoketteer van de Japanse machthebbers met de Islam reeds lang voor de oorlog uitbrak is genoegzaam bekend. Dat de waarde hiervan begrepen werd door iemand, die de psychologie van het Atjèhse volk zo goed doorgrondde als Masubuchi, behoeft nauwelijks betoog. In hoeverre de Atjèhse voormannen der organisatie zich door de beloften van hun Japanse vrienden lieten misleiden, in hoeverre m.a.w. zij werkelijk geloofden hun Islamitische dan wel hun nationalistische idealen met Japanse hulp te zullen kunnen verwezenlijken, laat zich moeilijk beoordelen. Verdrijving van het Nederlandse gezag was het naastbijliggend doel, wat hier op zou volgen was van later zorg.

Over het ontstaan, de doelstelling en de ontwikkeling van de Poesa, de belangrijkste groepering in de opstandige beweging, spraken we reeds uitvoerig in de „Inleiding", waarbij wij duidelijk lieten uitkomen welk een verscheidenheid van krachten en elementen zich in deze beweging had verenigd. Dat deze als de moderne belichaming van het typisch-Atjèhse fanatiek Mohammedaanse geloofsleven in een tijd als deze, waarin de bestaande wereldorde op haar grondvesten schudde, een potentieel gevaar vormde, betoogden we reeds. Evenzo waaraan het onzes inziens is toe te schrijven, dat dit potentieel gevaarlijk karakter niet tijdig voldoende werd onderkend.

Wanneer we het evenaangehaalde artikel in de „Pewarta Deli" mogen geloven, besloot het hoofdbestuur der Poesa, reeds veertien dagen na het uitbreken van de oorlog in de Pacific, tot samenwerking met Japan ten einde de Nederlanders te verdrijven. Het wil ons voorkomen, dat de mogelijkheid moet worden opengelaten, dat deze voorstelling van zaken niet geheel historisch is en is ingegeven door de wens het gezag van de Poesa tegenover de Japanner te versterken. Volgens dit zelfde artikel zou het hoofdbestuur, nadat het eerste contact door tussenkomst van Said Aboe Bakar was gelegd, ook zelf nog rechtstreeks verbinding met de Japanners hebben gezocht, zonder

dat evenwel de namen der afgevaardigden worden vermeld. Verschillende personen worden thans als zodanig genoemd, o.a. de reeds meermalen vermelde Pemoeda Poesa-leiders Hoesin Al Moedjahid uit Idi en Teungkoe Abdoel Wahab uit Seulimeum, alsmede Teungkoe Sjech Abdoel Hamid uit Bireuën. De signalering van verdachte prauwen, waarvan in het vorige hoofdstuk werd gewag gemaakt, schijnt eveneens te wijzen in de richting van een verbinding vanuit Idi, waar — zoals we zagen — het hoofdkwartier van de militante Poesa-jeugdbeweging was gevestigd.

Evenals de F-organisatie, waarmede zij ten nauwste samenwerkte, heeft de Poesa haar ondergrondse arbeid voornamelijk verricht in Groot-Atjèh en ter Noordkust, doch ook ter Westkust en zelfs in de Gajō Loeös vonden wij sporen van haar activiteit. Slechts in Groot-Atjèh en Sigli openbaarde zich haar anti-Nederlandse propaganda in een opstandige beweging voor de komst der Japanners een feit was. We wezen er reeds op, hoe in Groot-Atjèh, in het bijzonder in de onderafdeling Seulimeum, de omstandigheden voor een zodanige beweging uitermate gunstig waren en door een reeks van factoren hier een ware volksopstand kon worden ontketend. Dat elders de beweging eerst naar buiten trad toen de Japanse hulp nabij was, kan een kwestie van tactiek, doch kan ook gebrek aan durf zijn geweest. Waarschijnlijk houdt dit ook verband met de omstandigheid, dat niet in alle afdelingen de militante elementen de boventoon voerden zoals in Groot-Atjèh. In vele streken toch bleef de nauwe samenwerking met de oelèëbalangs uit de begintijd gehandhaafd en beperkte de Poesa zich nog tot haar oorspronkelijke, zuiver godsdienstige doelstellingen. Indien dan ook het relaas in de „Pewarta Deli", als zou de Poesa reeds dadelijk na het uitbreken van de oorlog in de Pacific tot samenwerking met Japan hebben besloten, op waarheid mocht berusten, ligt de door het Poesa-hoofdbestuur bij de verspreiding van zijn daarmede samenhangende instructies toegepaste gedragslijn voor de hand. Veilig mag worden aangenomen, dat het in dat geval zijn instructies uitsluitend heeft doen toekomen aan de „betrouwbaar" geachte afdelingen, dan wel „betrouwbaar" geachte voormannen in die afdelingen.

Dat de meeste Poesa-leiders hun activiteit in de allereerste plaats zagen als een hun door de Moslimse wet opgelegde heilige plicht, behoeft in het licht der historie geen verwondering te wekken. Reeds dr. Snouck Hurgronje wees er op hoe „de diep in de leer van den Islam wortelende voorliefde voor den godsdienstkrijg den Atjèhers in hooger mate eigen (is) dan den meesten hunner geloofsgenooten elders, die door ervaring geleerd haar als niet meer van dezen tijd ter zijde hebben gesteld" („De Atjèhers", deel II, blz. 372). Sedert de dagen dat deze staatsman-geleerde zijn „Verslag omtrent de religieus-politieke toestanden in Atjèh" (1892) schreef, blijkt onder de oppervlakte de oude geestesgesteldheid te zijn blijven voortleven. Slechts door de kracht der wapenen gedwongen had het merendeel der oelama's het hoofd in de schoot gelegd en zich, overeenkomstig de wet, in het onvermijdelijke geschikt. Nimmer echter scheen de gelegenheid om de tradities van hun grote voorgangers voort te zetten gunstiger. Nimmer ook niet in de tijd van de Atjèh-Oorlog, beschikten de oelama's over

een betere organisatie om hun doel te bereiken dan hun thans in de Poesa, met haar vertakkingen door de gehele residentie, ter beschikking stond.

Op steun van de oelèëbalangs meenden zij niet te kunnen rekenen. Reeds in de „Inleiding" (blz. 22) wezen wij er op, dat de oelèëbalangs, in de Atjèh-Oorlog naast de oelama's en het soeltanaat één der drie hefbomen van het verzet, zich steeds inniger met het Nederlandse gezag hadden verbonden. De door het Nederlandse bestuur geschapen geregelde toestanden, welke de bevestiging hunner positie hadden met zich gebracht, de onmiskenbare economische en culturele vooruitgang waarin het land zich mocht verheugen, deden hen uit verstandelijke overwegingen de leer van de „djihaad" (Ar. heilige oorlog) als niet meer van deze tijd ter zijde stellen. Daar de aanvaarding van het vreemde gezag geen belemmering van de godsdienstplichten met zich bracht, konden zij zich voor hun houding op gezaghebbende „fatwa's" (Ar. adviezen) beroepen (zie ook dr. Th. W. Juynboll: „Handleiding tot de kennis van de Mohammedaansche wet volgens de leer der Sjafi'litische school", 3e druk, 1925, blz. 341 e.v.).

Op de toenemende verwijdering tussen beide groepen, welke hiervan het gevolg was, vestigden we reeds de aandacht. De eerste tekenen van deze antithese traden thans duidelijk aan het licht. De bewering, dat de Poesa in ruil voor haar hulp van de Japanners de toezegging zou hebben ontvangen, dat het bestuur over Atjèh in haar handen zou worden gelegd, lijkt ons geenszins onmogelijk. Ook niet van Japans standpunt bezien; wat in het belang van de oorlogvoering werd toegezegd, kon immers — evenzeer in het belang van de oorlogvoering — later weer worden geannuleerd!

Nog een ander aspect van deze tegenstelling tussen oelèëbalangs en oelama's verdient hier de aandacht. De onmisbare samenwerking van „hoekōm" (godsdienstige wet) en „adat" (landsgebruiken), door Snouck Hurgronje als de grondslag van het Atjèhse leven beschreven, moet, zo merkt hij op, worden gezien in dit licht, dat „de adat als meesteresse, de hoekōm als hare gehoorzame slavin optrad. De hoekōm", zo vervolgt hij, „wreekt zich echter over die achterstelling, zoo dikwijls zij er kans toe ziet; hare vertegenwoordigers loeren steeds op de gelegenheid om aan het knechtschap te ontkomen" („De Atjèhers", deel I, blz. 157).

In hoeverre reeds in 1942 politieke en sociale motieven hun invloed deden gelden, zoals het geval zou zijn gedurende de daarop volgende jaren der Japanse bezetting, waarin de godsdienstige factor steeds meer zou worden tot een dekmantel voor wereldse aspiraties van velerlei aard, valt moeilijk te beoordelen. Gezien echter de ontwikkeling gedurende en na de Japanse bezettingsjaren lijkt het ons aan weinig twijfel onderhevig, dat ook deze motieven, bewust of onbewust, reeds toen hun werking deden gelden. De felheid, waarmede in sommige streken reeds in de eerste dagen van het Japanse bestuur werd stelling genomen tegen het oelèëbalanggezag, laat zich niet uitsluitend uit godsdienstige motieven en vereenzelviging van het oelèëbalanggezag met het Nederlandse bewind verklaren.

Hoe dit ook zij, naar buiten diende de actie door de Poesa-leiders ontketend zich in de allereerste plaats aan als een godsdienstige beweging. Dat onder leiders en leden deze gevoelens soms waren overdekt met een vernisje van modern nationalisme behoeft nauwelijks betoog. Evenmin, dat de hier bedoelde tegenstelling tussen oelèëbalangs en oelama's geen absolute was. Verscheidene oelama's deelden het standpunt der oelèëbalanggroep en waren, in de overtuiging dat in een samenwerking met het Nederlandse gezag land, volk en godsdienst het beste waren gediend, van mening dat de voorschriften van de Moslimse wet op deze tijd en deze omgeving niet van toepassing waren. Verscheidene oelèëbalangs daarentegen hadden, we zagen het reeds, hetzij uit godsdienstige hetzij uit politieke overwegingen, het revolutionnaire sentiment van de Poesa tot het hunne gemaakt en daarmede voorlopig tegenover de Japanner hun positie versterkt.

Evenals in de Atjèh-Oorlog vormde dus ook thans de oelamagroep, voornamelijk vertegenwoordigd in de Poesa, de voornaamste hefboom van het verzet. Doch ook de beide andere hefbomen vinden we in de opstandige beweging van 1942 terug. In hoofdstuk III (blz. 103) betoogden wij uitvoerig, dat, onder de factoren welke Teukoe Sabi van Lageuën er toe hebben bewogen zijn loyaliteit jegens het Nederlandse gezag te verzaken, ook de soeltanaatsgedachte een rol schijnt te hebben gespeeld. Naast het alles overheersende godsdienstige motief zou, indien deze opvatting juist is, ook de soeltanaatsgedachte op de ontketening van de opstand in deze onderafdeling van invloed zijn geweest. Van de deelname aan de opstand van de beide voormannen van de actie voor een herstel van het soeltanaat, Teungkoe Nja' Saroeng en Nja' Mansoer, maakten wij terzelfder plaatse gewag, terwijl de houding van de voornaamste soeltanstelg, Toeankoe Mahmoed, eveneens in dat hoofdstuk (blz. 81) uitvoerig werd besproken.

Op gevaar af van eenzelfde overschatting van de betekenis van het soeltanaat te worden beschuldigd, als waaraan men zich voor de rapporten van dr. Snouck Hurgronje tijdens de Atjèh-Oorlog had schuldig gemaakt, wil het ons, gelet op het voorgaande, toch voorkomen, dat ook in 1942 de soeltanaatsgedachte als hefboom van verzet een zij het bescheiden rol heeft vervuld. Wat men zich hierbij voor ogen stelde was niet het soeltanaat in zijn diepste verval, zoals wij dit in 1873 leerden kennen, doch het geïdealiseerde droombeeld van het soeltanaat in zijn bloeitijd onder Meukoeta Alam.

Onder de „uit politieken of anderen hoofde ontevredenen van allerlei schakering" vragen de ontevreden elementen onder de oelèëbalanggroep het eerst de aandacht. Ook al bleef de oelèëbalanggroep als geheel loyaal, toch heeft deze derde hefboom van Atjèh's verzet in de Atjèh-Oorlog een belangrijk aandeel in de opstand genomen. De betekenis van de deelname van de sagihoofden van de XXII en de XXVI Moekims Teukoe Panglima Pòlém Moehamad Ali en Teukoe Nja' Arif aan de opstandige beweging in Groot-Atjèh en van Teukoe Sabi van Lageuën aan die in Tjalang, behandelden wij reeds uitvoerig in hoofdstuk III. Het aandeel van plaatselijk politiek ontevreden elementen onder de oelèëbalanggroep in de gezagsvijandige

beweging voor en tijdens de Japanse inval in Sigli, Lhō' Seumawè, Tĕmiang en Tapa'toean, beschreven wij in de hoofdstukken III en V. In het algemeen echter vormden ook thans, evenals in de Atjèh-Oorlog in het zogenaamde tijdperk der oelama's, de oelama's de partij van actie, de hoofden die der rust (dr. Snouck Hurgronje: „De Atjèhers", deel I, blz. 195). Waarop deze tegenstelling berustte zetten wij reeds uiteen. Op de betekenis van het loyaliteitsgevoel jegens het Nederlandse gezag wezen wij bij de behandeling van de opstandige beweging in Tjalang. Dat ook de gezagsgetrouwe oelèëbalangs, voor zover zij bewust hun houding hadden bepaald, mede hebben gehandeld in de overtuiging hiermede land, volk en godsdienst het beste te dienen, zal misschien in rustiger tijden, ook door diegenen, die hen thans voor verraders aan de zaak der vrijheid uitmaken, worden erkend.

Nagenoeg overal traden deze ontevredenen op in samenwerking met Poesa- of F-organisatie. Slechts in Tapa'toean viel, naar we zagen, een zodanig verband niet met zekerheid aan te tonen. Op het rechtstreekse contact, dat vanuit Lhō' Soekōn door tot deze groepering behorende ontevredenen nog voor de Japanse inval met de vijand werd gemaakt, vestigden wij reeds de aandacht in het vorige hoofdstuk. Evenzo op de omstandigheid hoe in Langsa en Koeala Simpang elementen behorende tot deze groepering, met de Japanners meegekomen, dezen tot gids dienden.

De drijfveren, welke deze oelèëbalangs de zijde van het verzet deden kiezen, waren van velerlei aard, variërend van familieveten (Teukoe Banta Ahmad in Sigli) en opvolgingskwesties (Teukoe Nanta Ali en Datō' Radja Ansari in Tapa'toean) tot de onderlinge tegenstelling tussen bepaalde oelèëbalangs (Tĕngkoe Radja Soeloeng versus Tĕngkoe Moehamad Arifin in Tĕmiang) en die tussen oelèëbalangs en Keureutōë gerichte beweging in Lhō' Soekōn). Ook de onrust in de Boelōhlandschappen in Lhō' Seumawè en de poging om ontevreden onderhoofden (tegen het gezag van Teukoe Tjhi' Moehamad Basjah van onderhoofden en gewezen onderhoofden in Meulabōh in de opstandige beweging te betrekken, vallen onder laatstgenoemde categorie. Dat ook hier de omstandigheid, dat zij handelden in overeenstemming met het voorschrift van de godsdienstige wet, een aannemelijk voorwendsel bood en propagandistisch werd uitgebuit, spreekt van zelf. Dat bij velen hunner godsdienstige plicht, kaphé-haat en modern nationalistische motieven het wilsbesluit beïnvloedden, mogen we veilig aannemen.

Bij de beweegredenen, welke de beide sagihoofden Teukoe Nja' Arif en Teukoe Panglima Pòlém Moehamad Ali, alsmede Teukoe Sabi van Lageuën tot deelname hebben bewogen, stonden wij in hoofdstuk III reeds stil. Ten aanzien van Teukoe Nja' Arif stelden wij daarbij de vraag, of hij mogelijk de bedoeling van de Poesa-leiders, om de anti-Nederlandse gevoelens van het Atjèhse volk te gebruiken als hefboom tegen de oelèëbalangklasse, heeft doorgrond. Wellicht hebben hem daarbij de lessen voor ogen gestaan uit het tijdperk der oelama's in de Atjèh-Oorlog, waarin het, naar Snouck Hurgronje aantekende, den oelama's, als partij van actie, optredende in naam van Allah, „zonder moeite gelukt(e) eenen oelèëbalang zijn volk afhandig te maken en meer invloed te verkrijgen dan hijzelf" („De Atjèhers", deel I,

blz. 195). Wij vragen ons zelfs af of niet juist de deelname aan de opstand van figuren uit de oelèëbalanggroep als Teukoe Nja' Arif mede van invloed is geweest op de annulering door de Japanners van hun aan de Poesa gedane toezegging inzake de bestuursvoering.

Naast de politiek ontevredenen onder de oelèëbalanggroep vermelden wij hier nog de plaatselijke verzetskern gevormd door Rapat en zijn volgelingen in Singkel. Voorts het contact, hetwelk werd gezocht met voornamelijk het Atjèhse element in de Moehammadijahbeweging en andere godsdienstige organisaties. Wij denken hierbij aan de samenwerking tussen Poesa en Moehammadijah en tussen Poesa en Peramiindo in de Groot-Atjèhse opstand. Ten slotte moet hieronder worden gerekend de poging tot inschakeling van een militant godsdienstige groep als de aanhangers van de „èleumèë salé' " in de onderafdeling Meulabōh. Dat ook hier de godsdienstige plicht de deelname bepaalde, ligt in het godsdienstig karakter van deze verenigingen besloten. De omstandigheid, waarop we in de „Inleiding" reeds wezen, dat men, bij gebrek aan eigenlijke politieke organisaties, ook voor politieke en sociale aspiraties in verenigingen als de Moehammadijah bevrediging zocht, leidt er toe de deelname van leden dezer vereniging onmiddellijk te doen voorafgaan aan onze beschouwing omtrent het aandeel der modern nationalistische beweging.

Over het aandeel der modern nationalistische beweging aan de gezagsvijandige actie in Atjèh kunnen we kort zijn. De modern nationalistische beweging was, zoals we in de „Inleiding" uiteenzetten, in de residentie Atjèh en Onderhorigheden slechts zeer zwak vertegenwoordigd en beperkte zich voornamelijk tot de van buiten Atjèh afkomstige elementen. Reeds meermalen vonden wij gelegenheid er op te wijzen hoe het typisch Atjèhse karakter van de opstandige beweging met zich bracht, dat zij zich nagenoeg uitsluitend beperkte tot de Atjèhse bevolkingsgroep en met de niet-Atjèhse bevolking, zelfs voor zover zij sterk nationalistisch was georiënteerd, vrijwel geen contact had. Aan de enkele typisch nationalistische organisaties, welke Atjèh telde, ging de opstandige beweging dan ook voorbij. Slechts ten aanzien van de onderafdeling Tĕmiang constateerden we hoe in Koeala Simpang, evenals in de residentie Oostkust van Sumatra, de militant nationalistische niet-Atjèhse elementen, met de Japanse inval in het zicht, tot een gezagsvijandige agitatie kwamen. Met de actie van Atjèhse zijde stond zij echter in generlei organisatorisch verband. Dat modern nationalistische motieven wel degelijk ook bij de verschillende groeperingen en elementen der opstandige beweging onder de Atjèhse bevolkingsgroep een zij het zeer bescheiden rol speelden, tekenden wij bij onze beschouwing van deze groeperingen en elementen reeds telkenmale aan.

Keren we thans, na deze beschouwing van de verschillende componenten van de opstandige beweging in Atjèh, terug tot het betoog, waarmede wij dit hoofdstuk openden. Al deze groeperingen en elementen, behalve in zekere zin de laatstgenoemde, predikten, hoe verschillend hun einddoel ook mocht zijn, de opstand tegen het Nederlandse gezag als een door de Moslimse wet opgelegde vrome plicht. Het kon niet anders of deze prediking, welke geheel de lijnen

volgde van die der grote oelama's in de Atjèh-Oorlog, moest in deze tijd, waarin het gezag van de Westerse mogendheden in Azië scheen te wankelen, in het bijzonder bij de oudere generatie, de herinnering wakker roepen aan deze grote godsdienstkrijg van het Atjèhse volk, een herinnering welke in de jaren van opbouw op de achtergrond scheen geraakt. Zij was het, welke de opstandige beweging de medewerking verzekerde van de massa en haar in Groot-Atjèh, Tjalang en Tapa'-toean het aanzien verschafte van een volksbeweging, waarmede de parallel met de Atjèh-Oorlog volledig werd.

Samenvattende zien we dus hoe in de opstandige beweging van 1942 een groot aantal groeperingen en elementen met geheel verschillende doelstellingen heeft samengewerkt. Slechts in de verdrijving van de Nederlandse overheerser vonden zij elkander; dit eerste doel eenmaal bereikt moesten hun wegen verder uiteenlopen. Hoe immers zou de Japanse opperheerschappij van de F-organisatie op de duur zijn te rijmen met het streven van de Poesa naar een oelama-heerschappij ? Hoe het streven van de Poesa naar een oelama-heerschappij met het streven van Teukoe Sabi van Lageuën en de zijnen naar een herstel van het soeltanaat ? Hoe een herstel van het soeltanaat met het streven naar macht van de ontevredenen onder de oelèëbalangs ? Hoe het streven van deze oelèëbalangs met het streven der oelama's ? Dat dan ook de oude tegenstellingen, welke tijdelijk waren overbrugd, weer opnieuw aan de dag zouden treden en de verschillende groeperingen en elementen weer ieder huns weegs zouden gaan zodra de Nederlander was verdreven, zullen we in het tweede gedeelte van deze studie nader aantonen.

We vestigden in het voorgaande reeds enige malen de aandacht op punten van overeenkomst tussen de opstandige beweging in 1942 en de tijd van de Atjèh-Oorlog. Nog vele andere punten van overeenkomst zouden wij kunnen aanvoeren, naast vele punten van verschil. Dit zou ons echter te ver voeren. Slechts voor één facet van de opstandige beweging van 1942, hetwelk in de Atjèh-Oorlog een merkwaardige parallel vond, moge hier nog de aandacht worden gevraagd. Ook in de Atjèh-Oorlog koesterde de Atjèher „Japanse illusies". Nauwelijks toch waren enige jaren sedert zijn onderwerping in 1903 verlopen, of de pretendent-soeltan Toeankoe Moehamad Daoed trachtte in 1905 betrekkingen aan te knopen met de Japanse regering. Bij zijn gevangenneming in 1907 werden te zijnen huize brieven gevonden, welke het bewijs hiervoor leverden. Voorts toonde de heer H.T. Damsté in zijn „Atjèhse Oorlogspapieren" (De Indische Gids 1912, deel I, blz. 787 e.v.), o.m. aan de hand van op Atjèhse krijgers aangetroffen brieven, aan, dat de overwinning van Japan op Rusland stellig een factor is geweest in de opleving van het verzet in 1907 in Groot-Atjèh, Pidië en de Pasèstreek. Ook toen, evenals in 1942, de idee, dat Allah Japan zou hebben uitverkoren om de Atjèhers te hulp te komen. Dat men spoedig in brede kringen zou beseffen hiermede van de regen in de drup te zijn gekomen, zullen wij eveneens in het tweede gedeelte nader uiteenzetten.

Ten slotte nog één opmerking. We hopen in het voorgaande duidelijk te hebben aangetoond het toevallig karakter van de opstand.

De spanningen, welke op velerlei gebied in de Atjèhse maatschappij van 1942 heersten, zouden onder normale omstandigheden langs evolutionnaire weg haar natuurlijke ontspanning hebben gevonden. Slechts onder invloed van een catastrophale ontwikkeling als het uitbreken van de oorlog met Japan kwamen zij langs de weg der revolutie tot ontlading.

DEEL II

ATJEH

tijdens de

JAPANSE BEZETTING

„Geulét asèë, geutrimòng boej".

(Men heeft de honden verdreven en de varkens binnengehaald).

Een in Atjèh tijdens de Japanse bezetting populaire zegswijze, toegeschreven aan Teungkoe Abdoel Djalil.

HOOFDSTUK VII

HISTORISCH OVERZICHT

§ 1. De bevestiging van het Japanse gezag (Maart—September 1942).

In grote trekken valt de geschiedenis van de Japanse bezetting voor Atjèh uiteen in vier perioden, namelijk die van de bevestiging van het Japanse gezag (Maart — September 1942), die waarin de Asia Timoer Raja-gedachte overheerste (September 1942 — September 1944), die waarin deze haar plaats definitief had moeten afstaan aan de Indonesia Merdéka-gedachte (September 1944 — Augustus 1945) en ten slotte de eerste maanden na de capitulatie, waarin nog Japanse troepen voor de handhaving van orde en rust in Atjèh waren gelegerd (Augustus — December 1945). We stellen ons voor om in dit „Historisch Overzicht" aan ieder dezer vier perioden een paragraaf te wijden, waarbij wij, ter bevordering der overzichtelijkheid, voor zover nodig nog een verdere min of meer willekeurige onderverdeling — met scheidingslijnen per ultimo Juni en ultimo December — zullen aanbrengen.

Nog voor de maand Maart 1942 ten einde was, was dus, zoals we in het eerste gedeelte van dit werk zagen, geheel Atjèh in handen van de Japanners, was met de Nederlandse troepen afgerekend en was de Europese burgerij geïnterneerd. Zo goed en zo kwaad als het ging werd het maatschappelijk leven weer op gang gebracht. Een aantal factoren, verband houdende met het „uitzonderlijk" karakter van de Atjèhse verhoudingen, was echter oorzaak, dat dit proces langzamer verliep dan in vele streken elders op Sumatra.

Als eerste dezer factoren noemen we de onmiddellijke internering van alle in Atjèh verblijf houdende in niet-militaire functies werkzame Nederlanders en andere geallieerde onderdanen. Daar deze de leidende posities hadden bekleed in nagenoeg alle takken van overheidsdienst en in alle grotere particuliere bedrijven en ondernemingen was hun vervanging geen eenvoudige opgave. Op deze drastische maatregel, welke in sommige onderafdelingen, in verband met de dreigende houding van een deel der bevolking, beslist noodzakelijk was te achten en welke mogelijk ook werd getroffen op aandringen van de verzetsbeweging, waren slechts weinige uitzonderingen. Naast enige Indo-Europeanen, werkzaam bij Atjèh-tram en waterstaatsdienst, betroffen zij voornamelijk de medische voorziening der bevolking, welke door de enkele in Atjèh geplaatste Indisch-artsen werkzaam bij de dienst der volksgezondheid (zie blz. 33) onmogelijk kon worden verzorgd. Met het oog hierop werden te Sabang, Koetaradja, Sigli, Takéngön, Lhö' Seumawè, Idi, Langsa, Koeala Simpang, Koeta Tjané, Tjalang en

Meulabŏh in totaal een veertiental officieren en reserve-officieren van gezondheid, D.V.G.-artsen en geneesheren van plantershospitalen met de medische verzorging van de bevolking belast. Geen hunner zou echter tot de Japanse capitulatie in functie blijven. Naar wij zullen zien zouden niet minder dan vier hunner hun menslievende arbeid met de dood moeten bekopen.

Een tweede factor, welke in dezelfde richting werkte, was de vervanging door de eerste Atjèhse machthebbers van de ingewerkte Indonesische krachten van niet-Atjèhse landaard bij politie, spoorwegen, telefoon, bestuur, enz. door voor een goed deel incompetente Atjèhse partijgenoten. Deze tendens, welke het gevolg was van het typisch-Atjèhse karakter van de opstandige beweging en onmiddellijk voortvloeide uit het locaal Atjèhse patriotisme, waarop we reeds in de „Inleiding" wezen, droeg er het hare toe bij om de chaos te vergroten.

Veel gevaarlijker evenwel was de beweging, welke in sommige onderafdelingen, in het bijzonder daar waar de Poesa de overhand had, aan de dag trad, om met het Nederlandse gezag ook het adatrechtelijk oelèëbalanggezag overboord te werpen. De Poesa-jongeren, aangemoedigd door de oelama's, weigerden het oelèëbalanggezag te erkennen. Huwelijken werden gesloten buiten de officiële huwelijkssluiters om, grondtransacties werden onderhands afgedaan. Ook de moekim- en dorpshoofden werden terzijdegesteld.

Allereerst nu werden de verbroken verbindingen hersteld. Een tegenvaller hierbij was, dat de vernielingen door de Nederlandse troepen op hun terugtocht aangebracht in sommige streken in het niet zonken, vergeleken bij de schade door de 5e colonne aan spoorwegen, wegen, bruggen, telefoon- en telegraaflijnen aangericht.

Ten spoedigste ook werden de door de Atjèhse bondgenoten ter zijde geschoven Indonesiërs van niet-Atjèhse landaard in hun betrekkingen hersteld. Bij velen echter zat na de „Atjèhse furie" de schrik er in en een aantal hunner had van de gelegenheid gebruik gemaakt om het zo weinig gastvrije land te verlaten. Een steeds toenemend aantal Japanse burgerambtenaren werd aangevoerd en nam de plaats in van de geïnterneerde Nederlanders. De meeste diensten dreven echter niet in de laatste plaats op de ingewerkte Indonesische krachten, die voortwerkend volgens de beproefde methodes, waarmede zij sinds jaren waren vertrouwd, de diensten en bedrijven op gang hielden. Waterstaatsdienst, Atjèh-tram, P.T.T., onderwijs, landbouwvoorlichting, dienst der volksgezondheid en veeartsenijkundige dienst werden geleidelijk op gang gebracht. De taak van de Europese handelsondernemingen werd, zoals we in hoofdstuk X zullen zien, door Japanse ondernemingen overgenomen. De meeste cultuurondernemingen daarentegen zouden gedurende de bezettingsjaren buiten exploitatie blijven. Zowel in het cultuurgebied Langsa-Tĕmiang, als in Meulabŏh en Singkel bleef een enkele neutrale buitenlander als beheerder werkzaam.

Aan het voorlopig bestuur van de bestuurscommissies werd een einde gemaakt. Reeds in April 1942 volgde vervanging door een eenhoofdig Indonesisch bestuur en namen Indonesische gun-chō's de

plaats in van de Nederlandse controleurs. Het gezag van de oelèëbalangs werd hersteld. Aan de hoofdbesturen van Poesa en Pemoeda Poesa werd te kennen gegeven, dat een voortgaande inmenging in politieke- en bestuursaangelegenheden niet zou worden geduld. De voorzitters van de hoofdbesturen van beide verenigingen, Teungkoe Moehamad Daoed Beureu'éh en Teungkoe Hoesin al Moedjahid, verklaarden bij die gelegenheid onder ede, dat zij zich in den vervolge aan deze gedragslijn zouden houden.

Zoals we in het volgende hoofdstuk nader zullen zien, lieten de Japanners in Atjèh, evenals in de andere nieuw verworven gebieden, hun gezag gelden door een militair bestuur (Jap. gunseibu, Mal. pentadbiran militèr). Tot resident van Atjèh (Jap. Atjèh-shū-chōkan) werd reeds spoedig benoemd generaal-majoor, later geassimileerd luitenant-generaal Iino Shazaburō (of S. Iino; Iino is dus de familienaam, welke in het Japans aan de voornaam voorafgaat), die tot aan de Japanse capitulatie dit ambt zou bekleden. Onder de staf van ambtenaren, die hem ter beschikking stond, was de meest op de voorgrond tredende S. Masubuchi, die we in het vorige hoofdstuk reeds als organisator van de F-beweging leerden kennen. Aanvankelijk bekleedde hij de functies van hoofd der politie en particulier secretaris (Jap. hishokan, Mal. setia oesaha) van de resident. Bovendien echter trad hij op als hoofd van de residentie-voorlichtingsdienst (Jap. gunseikam-bu Atjèh-senden-han) en sinds October 1942 tevens als directeur (Mal. kepala pedjabat) van de „Atjèh-Shimbun". De 16e Januari 1943 volgde hij kolonel Mike Yasushi op als hoofd van de afdeling algemene zaken (Jap. Atjèh-shū-seichō-sōmu-buchō, Mal. kepala oeroesan oemoem goebernemèn Atjèh) op het residentiekantoor. Ruim een half jaar later, op 13 Augustus d.a.v., verwisselde hij deze afdeling voor de in verband met de oorlogsinspanning uitermate belangrijke afdeling economische zaken (Jap. Atjèh-shū-sangyō-kōtsū-buchō, lett. hoofd van de afdeling nijverheid en verkeer van de residentie Atjèh), welke functie hij tot enige maanden voor de Japanse capitulatie bekleedde.

Van middelbare leeftijd, voor de oorlog reeds jaren lang — o.a. als planter ter Sumatra's Oostkust — in Nederlands-Indië werkzaam, was Masubuchi in de staf van de resident de specialist in Indonesische aangelegenheden. Hij beschikte over een intuïtieve kennis van de psyche van de Indonesiër in het algemeen en van de Atjèher in het bijzonder, alsmede over een uitstekend inzicht in de gecompliceerde verhoudingen in de Atjèhse maatschappij, zoals we die in de „Inleiding" hebben leren kennen. In aanmerking genomen, dat ook voor hem deze materie geheel nieuw was is onze indruk, dat hij op waarlijk meesterlijke wijze het spel der Atjèh-politiek heeft gespeeld. Met veel doorzicht wist hij de verschillende groeperingen in de Atjèhse samenleving in evenwicht te houden, hetgeen, naar mate de kaarten voor Japan ongunstiger kwamen te liggen, een allesbehalve eenvoudige opgave betekende. Hoe groot zijn populariteit, in het bijzonder onder zijn volgelingen uit de voormalige F-organisatie, waarmede hij voortdurend in bijeenkomsten en herdenkingsmaaltijden de band onderhield, wel was, moge blijken uit de veelzeggende erenaam „bapak Atjèh", welke hij in deze en aanverwante pro-Japanse kringen genoot.

Met het Japanse gezag deden twee voor de handhaving van dit totalitaire gezag onmisbare organisaties haar intrede in Atjèh, namelijk de „kempeitai", de Japanse geheime militaire politie (lett. wets- of constitutiesoldaten) en de „senden-han" of voorlichtingsdienst. De kempeitai spande onmiddellijk zijn net van agenten en spionnen over geheel Atjèh. Maar al te spoedig zou de argeloze burgerij ervaren, hoe weinig er voor nodig was om met dit almachtig orgaan, hetwelk onafhankelijk van de plaatselijke burgerlijke en militaire autoriteiten zijn arbeid verrichte, in kennis te komen. Het heeft in het bestek van dit werk weinig nut een overzicht te geven van de Indonesiërs, Chinezen, enz., die hand- en spandiensten voor de kempeitai hebben verricht. Wanneer we desondanks één naam noemen, dan is dit voornamelijk, omdat we deze figuur reeds eerder ontmoetten en ook later nog weer in ander verband zullen tegenkomen. We hebben hier het oog op Goh Moh Wan, de secretaris van de Chinese handelsvereniging te Koetaradja, die we in hoofdstuk II (blz. 55) reeds als medewerker aan de „Penjoeloeh Ra'jat" leerden kennen en die we gedurende de bezettingsjaren als tolk bij de kempeitai zien optreden. Door zijn houding voor de inval in de macht van de kempeitai, durfde hij zich niet aan het hem opgedragen werk te onttrekken.

Naast de negatieve arbeid van de kempeitai, welke elke anti-Japanse uiting in de kiem moest smoren, stond de positieve van de senden-han, die de bevolking in Japanse geest moest opvoeden. Nieuwsblad, film, toneel en radio waren hierbij de voornaamste hulpmiddelen. Reeds 3 Juni 1942 verscheen — zij het nog niet dadelijk onder de auspiciën van de senden-han — het eerste nummer van de „Atjèh Shimbun", gedrukt te Koetaradja op de persen van het voormalige „Nieuwsblad voor Atjeh en Onderhoorigheden". Aanvankelijk twee malen per week verschijnend, kwam de „Atjèh Shimbun" vanaf 1 Juli 1944 zelfs drie malen per week uit. Naast een bekend nationalistisch Medans journalist, Abdoel Wahid Er, werd een aantal jongeren uit de verzetsbeweging in de redactie opgenomen. Tot deze jongere redactieleden behoorde ook A. Hasjmy, die we in hoofdstuk III (blz. 60) reeds als leider van de Kasjafatoel Islam in Groot-Atjèh leerden kennen. De kennisname van enige jaargangen van dit blad, met zijn verderfelijke anti-Westerse inhoud, leert ons beter dan iets anders begrijpen hoe de Japanner er in slaagde de geesten te vergiftigen. Redactionele artikelen, bijdragen van oelèëbalangs en oelama's, nieuwsberichten, prijsvragen, alles was doordrenkt van een fel anti-Westerse geest. Zo hielp dit blad mee de weg te bereiden voor de fatale gebeurtenissen na de Japanse capitulatie, welke een ieder, die deze ontwikkeling niet van nabij had kunnen volgen doch aanknoopte bij de verhoudingen van Maart 1942, zo volkomen onbegrijpelijk toeschenen.

Wanneer we thans de hoofdlijnen van het Japanse beleid in Atjèh, zoals dat zich in de loop der jaren heeft ontwikkeld, in beschouwing nemen, dan moeten we hierbij vooropstellen, dat de Japanse bezetter bij al zijn maatregelen aanvankelijk slechts één doel voor ogen had: de bereiking binnen de kortst mogelijke tijd van de Japanse eindoverwinning en daarmede de bevestiging van Japan's heerschappij over „Groot Oost Azië". Dit betekende niet alleen, dat ook Atjèh zijn aandeel

zou moeten leveren in de oorlogsinspanning, doch ook dat Atjèh in geen geval door politieke onrust of anderszins de oorlogsinspanning zou mogen schaden.

Ten einde dit doel te bereiken werd door de dienst van voorlichting onder leiding van Masubuchi een intensieve campagne ingezet. Met alle mogelijke middelen trachtte men de bevolking tot geestdrift te brengen voor de verwezenlijking van de Pan-Aziatische gedachte van een „Groot Oost Azië" (Jap. Daitōa, Mal. Asia Timoer Raja) onder leiding van Japan, in welks gemeenschappelijke welvaartssfeer (Mal. lingkoengan kemakmoeran bersama-sama) ook de volkeren van Indonesië zouden worden opgenomen. We zullen zien hoe later, toen de krijgskansen keerden, en Japan begreep, dat zijn doelstellingen niet in een nabije, maar misschien toch nog in een verafgelegen toekomst zouden zijn te verwezenlijken, het accent werd verschoven naar de Indonesische onafhankelijkheidsbeweging en de Indonesia Merdéka-gedachte in de propaganda de plaats innam van de Asia Timoer Raja-gedachte.

Beiderlei propaganda echter ging gepaard met een felle en geraffineerde anti-Westerse propaganda, volgens het bekende systeem der totalitaire mogendheden. Het behoeft dan ook nauwelijks verwondering te wekken, dat hoe weinig ook mocht beklijven van de Asia Timoer Raja-gedachte en hoe weinig vertrouwen men ook mocht koesteren in een verwezenlijking door Japan van de Indonesia Merdéka-gedachte, de anti-Nederlandse propaganda daarentegen in de voor kaphé-haat zo ontvankelijke harten der Atjèhse bevolking een vruchtbare voedingsbodem vond.

Geheel in overeenstemming met het zoëvengenoemde grondbeginsel van het Japanse beleid, was de wijze, waarop het evenwicht werd gehandhaafd tussen de verschillende stromingen in de Atjèhse maatschappij. Het Japanse belang bracht met zich, dat enerzijds zo ruim mogelijke groeperingen voor het Japanse gezag werden gewonnen, anderzijds de bestaande maatschappelijke orde zo min mogelijk werd ontwricht. Aan een inwilliging van de extreme verlangens van F-organisatie en Poesa tot terzijdestelling van het oelèëbalanggezag viel derhalve niet te denken. Integendeel de oelèëbalangs moesten, in het belang van de handhaving van rust en orde, voor de Japanse gedachte worden gewonnen. Van hun kennis en ervaring op bestuursgebied en van de uit hun adatrechtelijke positie voortvloeiende invloed op de bevolking moest een zo ruim mogelijk profijt worden getrokken. De omstandigheid, dat de oelèëbalangs ook in de verzetsbeweging een belangrijk aandeel hadden genomen, maakte het voeren van een zodanige politiek alleszins aannemelijk. Daarnaast echter werd er voor gezorgd ook de oelamapartij, als belangrijkste groepering uit de verzetsbeweging, niet van het Japanse gezag te vervreemden. Daartoe werd aan de oelama's, binnen zekere grenzen, een welhaast onbeperkte zeggenschap verleend in godsdienstige aangelegenheden, een zeggenschap, welke — naar van zelf spreekt — een uitholling van de bevoegdheden van de oelèëbalangs in deze materie met zich bracht. Voor deze uitholling zouden de oelèëbalangs echter een compensatie

kunnen vinden in de voornamelijk aan hun groep toebedeelde gun-chō-functies.

Deze evenwichtspolitiek tussen de beide voornaamste machtsgroeperingen in de Atjèhse samenleving — de oelèëbalangs en de oelama's — zullen wij als een rode draad in het gecompliceerde beeld van het beleid van de Japanse bezetter kunnen volgen. Dat de bezetter zich bewust was van de noodzaak in het conflict tussen beide stromingen in zekere zin een neutraal standpunt in te nemen, kwam op merkwaardige wijze tot uiting in een rede door resident Iino een goed half jaar na de inval gehouden. In deze rede wees namelijk de resident op het conflict, hetwelk zich thans afspeelde tussen tweeërlei richting: de oude en de nieuwe. Niet alles in deze nieuwe opvatting is goed, zo verklaarde hij, evenmin als alles in de oude slecht is. Wij dienaren van de staat moeten beide over één kam scheren en, zonder onderscheid tussen oude en nieuwe denkwijze, het goede gebruiken en het slechte verwerpen. — Niet altijd echter gelukte het de bezetter dit evenwicht te bewaren. Talrijk waren ongetwijfeld de gemaakte fouten, desondanks echter mag het verwonderlijk heten, hoe de Japanners tussen de vele klippen van de Atjèh-politiek zijn heengezeild zonder al te grote brokken te maken. In hoeverre zij in hun doel, de Atjèher aan zich te binden, zijn geslaagd, zullen we in de volgende hoofdstukken leren.

Nog geen maand nadat de Japanse troepen waren geland, was dus aan de poging van de Poesa om naar de macht te grijpen een einde gemaakt, waren de veelal door haar beheerste bestuurscommissies afgeschaft en was het gezag van de oelèëbalangs hersteld. In Lhō' Seumawè was zelfs de Poesa-leider Hasan Shab, met een vijftiental volgelingen, in de gevangenis verdwenen.

Wanneer we de lijst van de eerste gun-chō's nagaan, dan zien we, dat in 12 van de 19 gevallen de voornaamste oelèëbalang uit de onderafdeling met deze functie werd belast. Van deze 12 hadden er slechts 2, namelijk Teukoe Nja' Arif die te Koetaradja en Teukoe Panglima Pòlém Moehamad Ali die te Seulimeum werd benoemd, actief aan de verzetsbeweging deelgenomen. In de 7 overige gevallen was benoeming van de voornaamste zelfbestuurder niet mogelijk, hetzij omdat deze wegens uitgesproken anti-Japanse gezindheid niet tot samenwerking met de Japanners bereid bleek, dan wel door de bezetter niet werd vertrouwd. Aan de Japanners bood dit een mooie gelegenheid om enige vooraanstaande figuren uit de verzetsbeweging te belonen, door hen met een bestuursfunctie te belasten.

Zo werd in Bireuën, instede van de loyale zelfbestuurder van Peusangan Teukoe Hadji Tjhi' Moehamad Djohan Alam Sjah, tot gun-chō benoemd de consul van Moehammadijah Teukoe Tjoet Hasan, in Tĕmiang, instede van Tĕngkoe Moehamad Arifin, diens concurrent Tĕngkoe Radja Soeloeng, die beiden — zoals we gezien hebben — de zijde der verzetspartij hadden gekozen. De meeste moeilijkheden bood de voorziening ter Atjèh's Westkust waar, na de opstandige beweging in Tjalang en Tapa'toean en de opruiming door de Japanners onder de loyale hoofden gehouden, een min of meer chaotische toestand heerste. Voor geen enkele onderafdeling schijnt de bezetter het hier raadzaam te hebben geacht plaatselijk één der zelfbestuurders met het

gun-chō-schap te belasten. In Tjalang werd Teukoe Ali, oelèëbalang van Keureukōn (sagi der XXVI Moekims), een zwager van Teukoe Nja' Arif, tot gun-chō benoemd. In Meulabōh Teukoe Ahmad, oelèëbalang-tjoet van Djeuniëb (landschap Samalanga), die we in hoofdstuk V (blz. 134) reeds als lid van de bestuurscommissie te Bireuën leerden kennen. In Tapa'toean Teukoe Hanafiah, een uit het oelèëbalanggeslacht van Idi Tjoet afkomstige bestuursklerk, die bij het uitbreken van de oorlog te Takéngön diende en nimmer van enige sympathie met de verzetsbeweging had doen blijken. In de Zuidelijke Atjèhse Landschappen de F-leider Said Aboe Bakar. Voor Singkel en Sinabang ten slotte de Tapa'toeanse handelaar Marah Hoesin, omtrent wiens aandeel in de verzetsbeweging geen nadere gegevens ter beschikking staan. Noch in Tjalang, noch in Tapa'toean viel dus de keuze op één der plaatselijke leiders van de opstand. In de andere onderafdelingen waren de eventueel in aanmerking komende hoofden, wegens hun uitgesproken pro-Nederlandse houding, door de Japanners verwijderd.

Resumerende behoorden dus niet minder dan 17 van de 19 gun-chō's tot de oelèëbalangklasse en hadden, wanneer we Teukoe Ali Keureukōn en Marah Hoesin ook tot deze categorie rekenen, slechts 8 hunner een aandeel in de verzetsbeweging genomen. Toen na verloop van tijd de onder het Nederlandse bestuur tot stand gekomen samenvoeging van de onderafdelingen Alaslanden en Gajō Loeōs werd ongedaan gemaakt en Blang Kĕdjĕrĕn wederom een zelfstandige bestuurszetel werd, werd ook in deze nieuwe—slechts één landschap omvattende — onderafdeling de oelèëbalang met het gun-chō-ambt belast.

Grote invloed op deze benoemingen is ongetwijfeld uitgegaan van Teukoe Nja' Arif, die, door tijdig de zijde van de opstand te kiezen, de leiding althans voor zover betreft Groot-Atjèh in handen had kunnen nemen. Zowel door zijn persoonlijke hoedanigheden, als door de positie, welke hij onder het Nederlandse gezag bekleedde, werd hij door de Japanners als de voornaamste figuur in de opstandige beweging beschouwd. De omstandigheid, dat Toeankoe Mahmoed — ten gevolge van de „coup d'état" van kolonel Gosenson — zich ten tijde van de Japanse intocht in Koetaradja niet ter plaatse bevond, versterkte nog zijn positie. We wezen er reeds op, dat Teukoe Nja' Arif vermoedelijk voor de Atjèhers op een grotere vrijheid had gerekend dan het Japanse bestuur ten slotte zou blijken te brengen. Was derhalve de invloed van Teukoe Nja' Arif reeds dadelijk ten minste zo groot als onder het Nederlandse gezag, ook Teukoe Moehamad Hasan van Gloempang Pajōng haastte zich zijn positie bij de bezetter te bevestigen. In een tot de Japanse autoriteiten gericht vertoog, hetwelk aan één der te Sigli aangehouden bestuursambtenaren (zie blz. 130) ter vertaling werd gegeven, wees hij er zelfs op, dat hij reeds voor de inval contact met de Japanners had gezocht, een contact hetwelk door omstandigheden niet tot stand zou zijn gekomen. Of zulk een poging inderdaad werd ondernomen, zal thans, na zijn executie, wel nimmer worden opgehelderd.

Beide figuren vervulden, evenals tevoren onder het Nederlandse bewind, ook onder het Japanse bestuur een belangrijke rol en droegen er door hun krachtige houding toe bij, dat de oelamapartij na de

verdrijving van het Nederlandse gezag niet een te grote invloed op de gang van zaken verkreeg. De radicale oelama's georganiseerd in de Poesa zagen zich, ten gevolge van de Japanse evenwichtspolitiek, in hun verwachtingen, dat als beloning voor hun belangrijke aandeel in de opstandige beweging het bestuur over Atjèh in hun handen zou worden gelegd, teleurgesteld. Toch gaven zij de hoop niet op en bleven zij hun organisatie uitbouwen en een felle propaganda — in het bijzonder onder de ontvankelijke jongeren — voeren.

De leidende figuren onder deze groep waren gedurende de Japanse bezetting voornamelijk de voorzitter van het hoofdbestuur der Poesa, Teungkoe Moehamad Daoed Beureu'éh en Teungkoe Moehamad Hasbi, een invloedrijk oelama uit de onderafdeling Koetaradja. Van deze beiden leerden we Teungkoe Moehamad Daoed Beureu'éh in het eerste gedeelte reeds voldoende kennen. Bestaat omtrent zijn extreme politiek-godsdienstige gezindheid weinig twijfel, moeilijker echter is het een definitief oordeel te vormen omtrent Teungkoe Moehamad Hasbi. Deze oelama, van ongeveer dezelfde leeftijd als Teungkoe Moehamad Daoed Beureu'éh, wiens vader, Teungkoe Hoesin, destijds het ambt bekleedde van godsdienstig adviseur bij de moesapat (inheemse rechtbank) te Lhō' Seumawē, was in godsdienstig opzicht de moderne richting toegedaan. Met de politiek-sociale inslag van de Poesa-beweging en haar pro-Japanse houding zou hij zich echter, naar ons van bepaalde zijde werd verzekerd, niet hebben kunnen verenigen. De vooraanstaande plaats, welke hij gedurende de Japanse bezettingsjaren naast Teungkoe Moehamad Daoed Beureu'éh in het politiek-godsdienstig leven heeft ingenomen, zou hem derhalve, volgens deze lezing, min of meer tegen zijn wil, door de Japanners, die zich van zijn invloed en rechtschapenheid bewust waren, zijn opgedrongen. Op welke wijze de bezetter zou trachten de oelamagroep, ook al kon hij haar wensen slechts zeer ten dele inwilligen, aan zich te binden, zullen we in het vervolg van dit hoofdstuk nader uiteenzetten.

Zagen derhalve de oelèëbalangs — voor zover verbonden met Teukoe Nja' Arif — en de in de Poesa verenigde oelama's althans ten dele hun verlangens in vervulling gaan, minder gelukkig waren de andere bij de verzetsbeweging betrokken elementen en groeperingen. Het behoeft nauwelijks betoog, dat een herstel van het Atjèhse soeltanaat niet in het kader van de Japanse politiek paste. Hierdoor toch zou een machtsfactor worden geschapen, waarvan de consequenties niet waren te overzien, nog afgezien van de tegenkanting, welke een zodanig herstel ongetwijfeld van oelèëbalangzijde zou ontmoeten. We wezen er reeds op, hoe Toeankoe Mahmoed, indien hij al de soeltanswaardigheid ambieerde, door zijn aanhouding te Takéngön in een ongunstige positie verkeerde en hoe zijn tegenspeler, Teukoe Nja' Arif, hierdoor de gelegenheid kreeg reeds dadelijk als voornaamste adviseur van de bezetter op te treden.

Dit neemt niet weg, dat de Japanner wel degelijk het belang van de figuur van Toeankoe Mahmoed besefte en er zich wel voor wachtte hem van zich te vervreemden, ook al bekleedde hij onder het Japanse gezag nimmer een dusdanig belangrijke positie als onder het Nederlandse bestuur. De achtergrond van de „coup d'état" van de 11e Maart

1942 is de Japanners nooit geheel duidelijk geworden. Zou de arrestatie van Toeankoe Mahmoed en de Groot-Atjèhse hoofden door de Nederlanders er op het eerste gezicht op wijzen, dat zij tot de verzetsgroep behoorden, de omstandigheid, dat hun arrestatie later werd uitgelegd als een beschermingsmaatregel en de vermoedelijk tegenstrijdige inlichtingen welke plaatselijk omtrent hun houding werden verstrekt, stelden de achterdochtige Japanners voor een raadsel. Het duurde dan ook enige tijd eer voor Toeankoe Mahmoed, die uit Takèngön aanvankelijk naar Sĕrdang (Sumatra's Oostkust), waar zijn echtgenote ten huize van zijn schoonvader verbleef, was vertrokken, een passende positie was gevonden. Benoeming in een hoge rechterlijke functie leek ten slotte een geschikte oplossing.

Ook de plaatselijk ontevreden elementen onder de oelèëbalangklasse zagen, naar we in het volgende hoofdstuk nader zullen zien, de doeleinden, ter bereiking waarvan zij de zijde van de opstand hadden gekozen, slechts ten dele vervuld.

Nu het gemeenschappelijke doel, de verdrijving van de Nederlandse overheerser, was bereikt, nam het in de verzetsbeweging gevormde eenheidsfront tussen Teukoe Nja' Arif en de zijnen en de in de Poesa verenigde oelama's een einde. Scherper dan tevoren trad thans de tegenstelling tussen de beide leidende groeperingen in de Atjèhse samenleving — de oelèëbalangs en de oelama's — aan de dag. De poging van de Poesa om bij de Japanse inval de macht in handen te nemen, opende de oelèëbalangs de ogen en maakte de tegenstelling tussen beide partijen meer en meer tot een bewuste.

Hoe fel men tegenover elkander stond wordt wellicht het beste geïllustreerd door het zoëvengenoemde door Teukoe Moehamad Hasan van Gloempang Pajŏng tot de Japanners gerichte vertoog. Dit vertoog, waarvan de door de te Sigli aangehouden bestuursambtenaren geleverde Engelse vertaling behouden is gebleven, valt uiteen in twee gedeelten. In het eerste gedeelte memoreerde Teukoe Hasan de door de Japanse autoriteiten in Malakka aan Said Aboe Bakar gedane toezeggingen. Volgens Said Aboe Bakar's verklaring tegenover de Poesa-leiders zouden deze toezeggingen o.a. hebben ingehouden, dat het bestuur over Atjèh, met terzijdestelling van de oelèëbalangs, in handen zou worden gelegd van de Poesa en dat geen belasting zou behoeven te worden betaald. Deze Said Aboe Bakar nu, aldus Teukoe Moehamad Hasan, had zich niet ontzien nog voor kort op een Vrijdag, onder de in de moskee te Koetaradja verzamelde gemeente, propaganda te maken voor de Poesa en de oelèëbalangs te beschimpen. Slechts de omstandigheid, dat Said Aboe Bakar altijd werd gezien in gezelschap van Masubuchi, had de menigte weerhouden hem voor deze woorden af te straffen. Was het aan de Japanse autoriteiten bekend, dat Said Aboe Bakar te Sigli van Teungkoe Moehamad Daoed Beureu'èh ƒ 1000,— uit 's lands kas had ontvangen en dat hij — naar werd beweerd — zich ƒ 250,— had toegeëigend uit de kas te Koeala Simpang en ƒ 1000,— uit de kas van het sagifonds te Seulimeum?

Na aldus in het eerste gedeelte te hebben afgerekend met de persoon van Said Aboe Bakar, richtte Teukoe Moehamad Hasan zich in het tweede gedeelte tegen de Poesa-organisatie als zodanig. Immers,

ondanks de door de bezetter aan Teungkoe Moehamad Daoed Beureu'ëh toegediende waarschuwing, bleef de Poesa zich bemoeien met politieke- en bestuursaangelegenheden en ging zij voort een felle propaganda te voeren tegen het oelèëbalanggezag. Overal, ook daar waar de Poesa onder het Nederlandse bestuur nog over geen aanhang van betekenis beschikte, rezen haar jongeren-afdelingen als paddestoelen uit de grond. Van haar oorspronkelijke opzet was weinig meer over. De Poesa toch was destijds opgericht als een organisatie van oelama's, van deskundigen derhalve in godsdienstige aangelegenheden en hetgeen daarmede onmiddellijk verband hield. Haar uitbreiding gedurende de laatste tijd, waardoor zij alleen reeds in de onderafdelingen Sigli, Lam Meulõ en Meureudoe over duizenden en nog eens duizenden leden beschikte, terwijl het aantal oelama's in deze streek toch zeker niet meer dan een honderdtal kon bedragen, toonde duidelijk de gewijzigde doelstelling aan. Dit doel, aldus Teukoe Moehamad Hasan, was geen ander dan het bestuur over Atjèh in handen te krijgen, waarbij de Mohammedaanse godsdienst werd gebruikt als een wapen om het Atjèhse volk tot het lidmaatschap te dwingen. Een fanatiek-godsdienstige beweging als de Poesa vormde een gevaar ook voor het Japanse bestuur. Indien de Poesa op de ingeslagen weg zou blijven voortgaan, hield Teukoe Hasan zich overtuigd, dat binnen korte tijd in Atjèh ongeregeldheden zouden uitbreken. Ongetwijfeld zou het Japanse gezag er in slagen deze onlusten te bedwingen. Was het echter niet in de eerste plaats de taak van de overheid de onontwikkelde bevolking te beschermen tegen deze misleidende propaganda van de Poesa, wier fanatieke geloofshaat, aldus eindigde Teukoe Moehamad Hasan zijn vertoog, zich richtte tegen een ieder die een andere godsdienst beleed dan de Mohammedaanse!

§ 2. Asia Timoer Raja (September 1942 — September 1944).

a. Voortgezette oriëntering (September — December 1942).

Na het eerste halfjaar van consolidatie en oriëntatie begonnen de richtlijnen van het Japanse beleid, zoals deze in de vorige paragraaf werden geschetst, zich geleidelijk aan duidelijker af te tekenen en kreeg dit beleid zijn definitieve vorm. Alhoewel de eerste beslissende stappen reeds in de laatste maanden van 1942 vielen, bleef toch het voornaamste kenmerk van deze maanden een voortgezette oriëntering.

Werden dus, zoals we in de vorige § zagen, de Japanners reeds dadelijk gedwongen hun houding te bepalen tegenover de tegenstellingen welke de Atjèhse maatschappij beheersten, ook op ander gebied werden zij er spoedig aan herinnerd, dat in de Atjèhse porceleinkast voorzichtigheid was geboden. Het kon immers niet anders of de Japanse militairen, volkomen onbekend met land en volk en zonder enige voorlichting omtrent de typisch-Atjèhse verhoudingen, moesten in botsing komen met hetzelfde Atjèhse godsdienstige fanatisme, dat hun tot bondgenoot was geweest bij de verdrijving van de Nederlandse ongelovigen. Op allerlei wijze werden de godsdienstige gevoelens van de Atjèher gekwetst. Persoonlijk namen wij waar, hoe eerwaarde teungkoe's bij het passeren van het hoofdkwartier der kempeitai te Koetaradja werden gedwongen hun hoofddoek af te wikkelen, ten

einde met ontbloten hoofde de schildwacht de voorgeschreven Japanse buiging te brengen.

Zo ver ging de onkunde van de nieuwe heersers echter nog niet, of zij hadden het gevaar, dat de „prang-sabil" (Ar. heilige oorlog)-gedachte zich ook wel eens tegen hen zou kunnen keren, onderkend. In de voetsporen van hun Nederlandse voorgangers werd dan ook het reciteren van de „hikajat prang sabi", de uit de tijd van de Atjèh-Oorlog zo beruchte opwekking tot de heilige krijg, verboden. Een in de maand Augustus 1942 aan de Japanners gerapporteerd geval van recitering uit deze „hikajat" in de onderafdeling Lhō' Soekōn, zou de aanleiding vormen tot de eerste kennismaking der Japanners met het godsdienstige fanatisme van de Atjèhers. Door een reeks van oorzaken, waarop we in hoofdstuk XI nader zullen terugkomen, was een opstandige beweging in het landschap Bajoe der aangrenzende onderafdeling Lhō' Seumawè, volgens de beste Atjèhse tradities, onder leiding van een zekere Teungkoe Abdoel Djalil, het gevolg. In November d.a.v. werd de beweging, zoals we zien zullen, in bloed gesmoord. Zowel voor de Japanners als voor de Atjèhers bevatten deze gebeurtenissen een les. Voor de Japanners was het eens en voor al duidelijk, dat het godsdienstige fanatisme van de Atjèhers niet mocht worden onderschat, voor de Atjèhers dat ieder verzet op bloedige wijze zou worden gestraft.

Had deze opstandige beweging een zekere onrust onder de bevolking ten gevolge, de gebeurtenissen van de volgende maand zouden deze onrust nog vergroten. Begin December werd de gun-chō van Bakōngan, de F-leider Said Aboe Bakar, in het militaire hospitaal te Koetaradja opgenomen. Volgens de officiële Japanse lezing zou hij in een aanval van zwaarmoedigheid hebben getracht zich zelf van het leven te beroven. Het gerucht wilde natuurlijk dat hij het slachtoffer was geworden van een aanslag door politieke tegenstanders.

Enige dagen later gaf de te Kandy op Ceylon gestationneerde „1.3.6. force" voor het eerst van zijn bestaan blijk door het aan land zetten van een verkenningspatrouille in het landschap Troemòn in dezelfde onderafdeling. Het doel, contact op te nemen met Teukoe Hoesin, werd niet bereikt, daar deze — zoals we in hoofdstuk V (blz. 169) reeds opmerkten — onmiddellijk na de Japanse bezetting uit zijn waardigheid was ontheven. Volgende pogingen der „1.3.6. force", o.a. in Meulabōh, zou eenzelfde lot wachten; overal immers ter Westkust was, zoals we zagen, onder de gezagsgetrouwe hoofden door de Japanners opruiming gehouden. Des te groter echter is onze bewondering voor deze mannen, die — ondanks deze tegenslagen — telkens weer hun leven waagden en toch nog met waardevolle gegevens wisten terug te keren.

Ten slotte, als derde onrustbron, koerste in de tweede helft van December een geallieerd vliegdekschip langs Atjèh's Westkust. Verschillende luchtverkenningen werden boven Atjèh uitgevoerd, terwijl als sloteffect, in de nacht van 20 op 21 December, bij heldere maan, laagvliegend over Koetaradja, boven de Atjèhrivier een zestal lichte bommen werd uitgeworpen. Schade van betekenis werd niet aangericht, slechts drie lichtgewonden vielen te betreuren. Groot

echter was de psychologische uitwerking van dit eerste teken, dat de arm der geallieerde strijdkrachten zich reeds weer tot Atjèh uitstrekte. De velen, in het bijzonder onder de niet-Atjèhse kotabevolking, die het Nederlandse gezag waren trouw gebleven, gevoelden zich gesterkt in hun geloof in een spoedige bevrijding van het Japanse juk. Ook de geïnterneerden in de kampen zagen hierin een bevestiging van hun optimistische verwachtingen over de duur van de Japanse bezetting. Zo sterk was hier het vertrouwen in een spoedige verlossing door de geallieerde legers, dat de grootste optimisten reeds toen elk ogenblik de bevrijding verwachtten en enkelen reeds hun koffertje pakten om bij de aanstaande geallieerde landing het kamp onmiddellijk te kunnen verlaten. Dat deze stemming ook heerste onder enkele leiders van de ondergrondse beweging buiten de kampen, waardoor de altijd waakzame kempeitai des te eerder vat op deze beweging zou krijgen, zullen we in hoofdstuk XI nader uiteenzetten.

Aan de Japanse machthebbers, met hun perfecte spionnage-apparaat, kon immers deze onrust, welke nog werd vergroot door de verhoogde Japanse militaire activiteit en de verduisteringsmaatregelen, niet verborgen blijven. Door courantenartikelen en pamfletten werd de bevolking gerustgesteld en gewaarschuwd. Eén van deze pamfletten, na de landing op de kust van Troemòn verspreid, wekte de bevolking op tot voortzetting van de heilige oorlog. „Perang sabil moesti kita landjoetkan", de heilige oorlog moeten wij voortzetten, aldus luidden de eerste woorden van deze door geheel Atjèh verspreide bekendmaking. Vervolgens werd de bevolking er op gewezen, hoe, ondanks de uiterste waakzaamheid van het Japanse leger, vijandelijke landingen op eenzame en weinig versterkte punten met de bedoeling onrust te zaaien mogelijk bleven. Ook was het niet te voorkomen, dat vijandelijke vliegtuigen van tijd tot tijd door de mazen van het net heenglipten. Te zwak voor actie op grote schaal was de vijand slechts in staat een „penjerangan geurilla" te voeren en was zijn gedrag als dat van een muis, die het ogenblik afwacht dat de poes niet oplet. Kennisgeving aan de dichtstbijzijnde overheidsinstantie was burgerplicht en zou met een geschenk worden beloond. „Indien mogelijk moet men", zo ging het strooibiljet verder, „wanneer men de vijand aan land ziet komen, trachten dit met alle ten dienste staande middelen te verhinderen, door de vijand te doden of gevangen te nemen. Een zodanige daad is een lofwaardige daad, welke door de overheid met een geschenk zal worden beloond".

De houding van de bevolking bij de vijandelijke landing op de kust van Troemòn kon daarbij ten voorbeeld strekken. Verhaald werd, hoe op 13 December enige dorpelingen des avonds bij hun gampōng „resten" tegenkwamen van het Hollandse leger, welke ter sterkte van 16 man waren geland. „Trillend van vrees over hun gehele lichaam", aldus het pamflet, „vroegen zij aan de dorpelingen of er geen Japanse soldaten in de buurt waren. De dorpelingen namen hen in de maling en maakten hen bang, zodat ze nog die zelfde avond met hun bootjes de vlucht namen. Een schrandere kerel leende een stok, ging daarmede naar het strand en porde gaatjes in de boten van de vluchtende Hollandse soldaten". De „Atjèh Shimbun" van 19 December 1942 no. 53

„Koeala pasi di Atjèh barat!", ankerplaatsje aan Atjèh's Westkust gezien door het oog van de Japanse tekenaar Matsushita Kikuo („Kita Sumatora Shimbun" van 5 December 1944, no. 279).

[illegible]

[illegible]

[illegible]

bevatte in een hoofdartikel hetzelfde verhaal, met daaraan toegevoegd de mededeling, dat boven Sinabang twee geallieerde vliegtuigen door de Japanse luchtmacht waren neergeschoten.

In het tweede pamflet, verspreid na de nachtelijke vlucht boven Koetaradja, werd er nogmaals op gewezen, dat de vijand slechts tot een guerilla-actie in staat was. Zo bang was de vijand, dat hij zijn bommen afwierp aan de oever van de Atjèhrivier „als een kleine dief, die wacht tot men niet oplet............, als een muis, die zijn voedsel wegkaapt............, om daarna snel de vlucht te nemen, zodat het Japanse leger de gelegenheid niet kreeg tot een ontmoeting". Het Troemòn-geval werd nogmaals beschreven met deze afwijking, dat het aantal aan land gekomen Nederlandse soldaten niet 16, doch slechts 10 man zou hebben bedragen. Ook in dit pamflet ten slotte werd de bevolking aangespoord zo mogelijk zelf met vijandelijke invallers af te rekenen, doch in elk geval de dichtstbijzijnde militaire post te waarschuwen. In beide gevallen werden beloningen in uitzicht gesteld. Met zware straffen echter werden bedreigd diegenen die de vijand behulpzaam zouden zijn, want iemand die zich daartoe leende maakte zich schuldig aan landverraad.

Intussen begon de in de vorige § uiteengezette Japanse evenwichtspolitiek zich steeds duidelijker af te tekenen. De „Atjèh Shimbun" van 21 November 1942 no. 45 bevatte de benoeming van Toeankoe Mahmoed tot „landraad"-voorzitter voor de afdeling Groot-Atjèh, alsmede die van mr. S. M. Amin, die we in hoofdstuk II (blz. 55) als medewerker aan de „Penjoeloeh Ra'jat" leerden kennen, in dezelfde functie voor de afdeling Noordkust van Atjèh. Nog geen maand later bracht de „Atjèh Shimbun" van 16 December 1942 no. 52 het bericht van de benoeming van Teukoe Nja' Arif tot hoofd van het nieuw opgerichte „kantoor van onderzoek" (Jap. chōsa-kyoku, Mal. kantor pemeriksaan), een en ander met gelijktijdige uitoefening van de reeds door hem beklede functies van gun-chō en panglima sagi. Zijn nieuwe taak zou, volgens dit bericht, bestaan uit het verrichten van die onderzoeken, welke hem door de resident van Atjèh zouden worden opgedragen. Hiermede herleefde dus de in de „Inleiding" (blz. 14) behandelde functie van „Inlands ambtenaar ter beschikking", al was dan ook de taak vooralsnog veel beperkter. Dat echter niet Toeankoe Mahmoed, doch Teukoe Nja' Arif met deze functie werd belast, mag tekenend worden geacht voor de hiervoren geschetste wijziging in de politieke verhoudingen.

Uit de benoeming van Toeankoe Mahmoed en mr. Amin blijkt, dat inmiddels ook voor de rechtspraak een regeling was tot stand gekomen. Een tweetal residentsverordeningen (Jap. Atjèh-shū-rei) van 1 October 1942 nos. 1 en 2 bevatte namelijk een voorlopige gedeeltelijke regeling van deze materie, nader aangevuld in de residentsverordeningen van 13 April 1943 nos. 4 en 5. In het volgende hoofdstuk zullen we gelegenheid vinden hierop nader terug te komen.

Ook op financieel gebied begon de bezetter thans regelend op te treden. De blijkens het vertoog van Teukoe Moehamad Hasan gedane toezegging van vrijdom van belasting kon natuurlijk, evenmin als de overdracht van het bestuur aan de oelamapartij, worden nage-

komen. Met een vrijstelling gedurende een half jaar achtte de bezetter zijn belofte ruimschoots ingelost. Na ommekomst van deze periode werd het oude Nederlands-Indische belastingstelsel, behoudens enkele kleine wijzigingen, in ere hersteld. Zo werd bijvoorbeeld het percentage der loonbelasting, hetwelk onder het Nederlandse gezag 4% had bedragen, verminderd tot 2%. De scheiding tussen gouvernements- en landschapsfinanciën werd opgeheven, alle gelden vloeiden voortaan in één kas, waaruit ook alle uitgaven werden voldaan. De residentsverordening van 1 November 1942 no. 3 bevatte een uiterst summiere regeling van deze materie, welke echter in de practijk voldoende bleek, want zij werd nimmer door een andere vervangen.

De tweede helft van October bracht de eerste der voortaan halfjaarlijks te houden bestuurs- en politieconferenties, waar respectievelijk de gun-chō's en de hoogste politieambtenaren in conferentie bijeenkwamen, ter bespreking van een aantal hun door de resident voorgelegde vraagstukken het bestuurs- en politiebeleid betreffende. Waren bestuursconferenties ook onder ons bewind gebruikelijk, de politieconferenties daarentegen waren iets nieuws en vloeiden voort uit de in het volgende hoofdstuk nader te behandelen scherp doorgevoerde scheiding tussen bestuurs- en politiebevoegdheid in het Japanse staatsrecht.

Kenmerkend voor de overwinningsroes, waarin de Japanners, ondanks de eerste tegenslagen tegen de Amerikaanse vloot, nog steeds verkeerden, waren de grootse plannen, waarmede vooral op economisch gebied werd gepraald. De in de „Inleiding" (blz. 27) besproken plannen voor de uitbreiding van het Gouvernements hars- en terpentijnbedrijf zouden onverwijld worden verwezenlijkt. De wegverbinding met Blang Kĕdjĕrèn zou worden ter hand genomen, de voorbereidingen voor de oprichting van de geprojecteerde papierfabriek zouden worden voortgezet. De 22e November vertrokken de leider van het bedrijf, de heer Oosterling en één van zijn administrateurs naar Takèngön, ten einde de Japanners bij de uitwerking van deze plannen van advies te dienen. Precies zeven maanden later, op 23 Juni 1943, keerden zij gedesillusioneerd in het interneringskamp te Koetaradja terug. In hun verwachting op deze wijze voor het behoud en de ontwikkeling van het bedrijf nog van nut te kunnen zijn, waren zij bedrogen. Wantrouwen, achterdocht en eigengereidheid maakten de Japanse bedrijfsleiders voor goede raad ontoegankelijk.

We zullen thans, ten besluite van deze afdeling, in chronologische volgorde nog een aantal losse feiten laten volgen, welke illustratief kunnen worden geacht voor het Japanse bestuursbeleid en de moeilijkheden, waarmede de nieuwe machthebbers hadden te kampen.

Op 24 Augustus 1942, juist een half jaar nadat de in hoofdstuk III (blz. 64-65) beschreven tragische gebeurtenissen zich afspeelden, werd bij de brug over de Keumiròë een gedenkteken onthuld, ter ere van de nagedachtenis van de drie (sic!) op 24 Februari 1942 als „geloofsgetuige" (Ar. sjahid) in de strijd tegen de ongelovigen gesneuvelde Indonesiërs. Redevoeringen van de resident, Masubuchi en Teukoe Panglima Pòlém Moehamad Ali onderstreepten het plechtig karakter.

Op 6 October 1942 vernamen de geïnterneerden het droevig bericht van het overlijden van Teukoe Teungöh, de oelèëbalang van Meura'sa, wien in de laatste dagen voor de beëindiging van ons gezag zoveel onrecht was aangedaan. Des te dieper trof de op zijn sterfbed uitgesproken verzekering, dat hij, ondanks hetgeen hij van de dienaren der Nederlands-Indische regering had ondervonden, bij de terugkeer van het Nederlandse gezag zich als eerste bij dit gezag zou hebben aangemeld.

In dezelfde maand ook bleek den geïnterneerden, dat de Japanners zich min of meer ongerust maakten, dat zij er nog steeds niet in mochten slagen luitenant Van Zanten en zijn groepje dapperen in handen te krijgen. Een verhoor, de controleur van Takéngön en enige andere geïnterneerden afgenomen, bracht de kempeitai echter geen stap verder.

Ter gelegenheid van de viering van het einde der Mohammedaanse vastenmaand — oeröë raja poeasa — welke dit jaar op 12 October viel, ontving het kantoorpersoneel in dienst van de bezetter een maand salaris als „hadiah" ten „geschenke". Reeds nu was de stagnatie in de import van textielgoederen oorzaak, dat het velen onmogelijk was, om zich — zoals gebruikelijk — in nieuwe kleren te dossen. Ook het afsteken van vuurwerk en voetzoekers was verboden. De vastenmaand zelf verliep rustig. Ondanks de grote ontvlambaarheid juist in deze dagen van het godsdienstig fanatisme van de Atjèher, onderging de opstandige beweging in Bajoe geen uitbreiding.

Op 16 October werd in het „Vredespark" (omgedoopt in „Keboen Radja") te Koetaradja een overwinningsmonument onthuld, op 8 December gevolgd door één ter herinnering aan het uitbreken van de oorlog, dit laatste op de plaats van het door de overwinnaar verwijderde borstbeeld van Van Heutsz. Overal trouwens in Atjèh liet de bezetter in de loop der jaren zijn gedenknaalden verrijzen, als even zovele tekenen der nieuwe knechtschap. We noemen hier nog de gedenktekenen te Oedjöng Batèë ter herinnering aan de Japanse landing op 12 Maart bij Koetaradja en te Meulaböh ter ere van de nagedachtenis van de 155 Atjèhers ter Westkust gevallen in de strijd tegen de Nederlanders in Maart 1942 (volgens de „Atjèh Shimbun" van 10 Maart 1943 no. 20; de „Atjèh Shimbun" van 20 December 1943 no. 104 noemde, zoals we op blz 105 zagen, eenzelfde aantal slachtoffers alleen reeds voor de onderafdeling Tjalang!). Met uitgebreide feestelijkheden werd de 8e December gevierd, al kwam dan ook van de „pasar malam" door de voortdurende verduisteringsoefeningen, noodzakelijk door 's vijands „guerilla-tactiek", niet veel terecht.

Gezien in het licht van de onrust veroorzaakt door deze door de vijand gevoerde „perang pikiran" (zenuwenoorlog), was het begrijpelijk, dat het luisteren naar vijandelijke radio-uitzendingen moest worden onmogelijk gemaakt. Nadat reeds eerder het gebruik van kortegolftoestellen was verboden, bracht de „Atjèh Shimbun" van 12 December 1942 no. 51 het bevel tot inlevering van alle radiotoestellen voor 15 December 1942.

Hetzelfde nummer van de „Atjèh Shimbun" bracht het bericht van de terugkeer uit ballingschap na ruim 22 jaar van de gewezen zelfbestuurder van Tjoenda (onderafdeling Lhö Seumawè), Teukoe Tjhi'

Moehamad Said, die — zoals we in hoofdstuk V (blz. 138) aantekenden — wegens deelname aan de extreem-nationalistische beweging in de twintiger jaren naar Atamboea in de residentie Timor en Onderhorigheden was verbannen. Op 1 December 1942 te Lhō' Seumawè aangekomen, nam hij zijn intrek ten huize van de gun-chō, Teukoe Tjhi' Abdoel Latif van Geudōng, die — zoals we zagen — destijds tezamen met hem werd verbannen.

Eindigen we ten slotte ons overzicht over 1942 met een berichtje uit de „Atjèh Shimbun" van 23 December 1942 no. 54, ter illustratie van de grondigheid, waarmede de Japanners terstond de Japanisering van de bezette gebieden hadden aangevat. Eind November 1942, nog geen negen maanden derhalve na de Japanse inval, leverde een te Singapore geopende Japanse leergang reeds zijn eerste vijf Atjèhse candidaten, waarvan vier oelèëbalangszoontjes, af. Twee weken later bracht de „Atjèh Shimbun", in haar nummer van 6 Januari 1943 no. 2, het bericht van de uitzending van een zestal Indonesische ambtenaren naar de opleidingsschool voor ambtenaren te Singapore (Shōnan kōakunren-jo). Onder deze zes bevond zich o.m. Abdoel Manaf al Zamzamy, één der jeugdige redacteuren (Jap. henshūnin) van de „Atjèh Shimbun", beter bekend onder zijn „nom de plume" Amelz. Spoedig zou voor iedere ambtenaar het volgen van een cursus in het Japans verplicht worden gesteld. De „Atjèh Shimbun" zelf begon reeds in één harer eerste nummers met een Japanse cursus, welke door de aard der opgenomen lesjes nog een extra-gelegenheid bood tot anti-Westerse propaganda.

b. De richtlijnen bepaald (Januari — Juni 1943).

In het eerste halfjaar van 1943 zien we Masubuchi in een nieuwe functie. Met ingang van 16 Januari 1943 namelijk werd hij — zoals we reeds vermeldden — benoemd tot hoofd van de afdeling algemene zaken (Jap. Atjèh-shū-seichō-sōmu-buchō, Mal. kepala oeroesan oemoem goebernemèn Atjèh). In verband hiermede moest hij zich van zijn vele nevenfuncties vrijmaken, zodat we hem dan ook het hoofdredacteurschap van de „Atjèh Shimbun" zien neerleggen. In laatstgenoemde betrekking werd hij opgevolgd door de Japanner S. Sagawa, hoofd van de dienst van voorlichting. Naast Sagawa, de „kepala pedjabat" (directeur), zien we vanaf Maart 1943 in het hoofd van het blad als „kepala pengarang" (hoofdredacteur) vermeld de Japanner T. Kodera. In die zelfde maand werd de uitgifte van de „Atjèh Shimbun" ondergebracht bij de voorlichtingsdienst, waarmede de primaire functie van propagandaorgaan nog eens werd onderstreept.

Het eerste halfjaar van 1943 bracht ook de eerste mutaties onder de gun-chō's. In Februari 1943 werd Teukoe Nja' Banta, uit het oelèëbalanggeslacht van Lhōng (sagi der XXV Moekims), onder het Nederlandse gezag mantri-politie te Langsa (zie blz. 149), benoemd tot gun-chō van Simaloer. Zoals we in hoodstuk V (blz. 171) reeds vermeldden, werd onder ons bewind het bestuur over deze onderafdeling, als gevolg van het tekort aan bestuursambtenaren, tijdelijk waargenomen door de controleur van Singkel, een noodmaatregel welke aanvankelijk

door de bezetter was gehandhaafd. In Mei 1943 werd Teukoe Nja' Arif, in verband met zijn drukke werkzaamheden als adviseur van de resident en hoofd van het kantoor van onderzoek, ontheven van zijn bestuursfuncties. Tot zijn opvolger als controleur van Koetaradja werd benoemd zijn zwager, de gun-chō van Tjalang, Teukoe Ali Keureukōn. Deze werd op zijn beurt vervangen door het sagihoofd van de XXV Moekims Teukoe Oemar Djohan Pahlawan, zoals we gezien hebben één van de door kolonel Gosenson gearresteerde Groot-Atjèhse hoofden. Ten slotte had in deze periode een definitieve voorziening plaats in het bestuur over de Zuidelijke Atjèhse Landschappen, waar, sedert de opname van Said Aboe Bakar in het hospitaal te Koetaradja, Teukoe Hanafiah van Tapa'toean met de waarneming was belast. Said Aboe Bakar keerde namelijk na zijn herstel niet in zijn oude functie terug. Ook hier werd het bestuur thans in handen gelegd van een oelèëbalangstelg en Teukoe Poetéh van Tandjōng (sagi der XXII Moekims) met het bestuur belast. Geen der nieuw benoemden had — voor zover bekend — in de verzetsbeweging een actief aandeel genomen, ook al kwamen, zowel Teukoe Nja' Banta als Teukoe Oemar Djohan Pahlawan, voor onder degenen wien op 8 December 1943, in verband met hun verdiensten voor de verzetsbeweging, een „soerat poedjian" werd uitgereikt.

Het jaar opende met een nieuwe uiterst belangrijke zet op het schaakbord van de Atjèh-politiek. Begin Januari werd namelijk Toeankoe Abdoel Azis, „hoofdkali" te Koetaradja, benoemd tot officieel adviseur (Jap. sōdan-yaku) in godsdienstige aangelegenheden voor geheel Atjèh (Mal. nasihat pemerintah dalam oeroesan Islam oentoek seloeroeh Atjèh). In de „Inleiding" (blz. 23) zagen we reeds hoe deze soeltanstelg, op aandringen van Toeankoe Mahmoed, nog kort voor de inval door het Nederlandse bestuur onofficieel met deze taak werd belast. Het Japanse bestuur trok deze lijn door en gaf aan deze functie een officieel karakter. Bevrediging echter kon deze maatregel niet schenken. Toeankoe Abdoel Azis immers behoorde tot de meer gematigde oelama's, zodat zijn benoeming de radicale oelamapartij, verenigd in de Poesa, generlei invloed op de gang van zaken verschafte. In de „Atjèh Shimbun" van 23 Januari 1943 no. 7 vinden we dan ook een artikel, waarin een zich van de schuilnaam „Pilot" bediende anonymus, met alle waardering voor de benoeming, als zijn mening te kennen gaf, dat de nieuwe functie eerst dan volledig aan haar doel zou beantwoorden, indien Toeankoe Abdoel Azis zich zou laten bijstaan door een raad bestaande uit een twintigtal oelama's uit geheel Atjèh.

Twee maanden later gaven de Japanse autoriteiten aan deze aandrang, waartegenover zij blijkens de opname van dit artikel niet onsympathiek stonden, gehoor en maakte het eenhoofdig adviseurschap plaats voor een adviserende raad. Deze raad van advies (madjelis sōdan-yaku!) in godsdienstige aangelegenheden kreeg de wijdse naam van „Madjelis agama Islam oentoek bantoean kemakmoeran Asia Timoer Raja di Atjèh" (Mohammedaans godsdienstige raad ter bevordering van de welvaart van Groot Oost Azië in Atjèh; Jap. Atjèh-shūkaikyō-kōa-kyōryoku-kai, d.i. Atjèhse Mohammedaanse coöperatie tot verheffing van Azië), naar de beginletters afgekort tot „Maibkatra".

De taak van deze raad, waarop we in hoofdstuk IX nader zullen terugkomen, werd in de op 10 Maart 1943 door resident Iino gehouden installatie-rede samengevat als „het verlenen van steun — voor zover niet in strijd met de Mohammedaanse godsdienst — bij de bevordering van de welvaart van Groot Oost Azië". Ook dit orgaan moest, evenals — naar van zelf spreekt — de installatie-rede, worden dienstbaar gemaakt aan de anti-Westerse gedachte. Men luistere slechts naar deze rede, waarin de resident de grote tegenstelling in het licht stelde tussen het Westerse en het Japanse bestuur. „Reeds honderden jaren lang" zo riep de resident uit, „worden de volkeren van Groot Oost Azië verkracht en uitgezogen door het blanke ras. Deze boze daad zal zonder twijfel de goedkeuring des Heren niet kunnen wegdragen en er zal een tijdstip aanbreken, waarop de Heer het hiervoor zal veroordelen en straffen......" „Wij hopen", zo vervolgde hij, „dat de raad het volk tot bezieling zal weten te brengen, opdat het straks Japan tot een waardevolle hulp zal kunnen zijn in de oorlog voor een Groot Oost Azië".

Tot voorzitter van het hoofdbestuur werd benoemd Toeankoe Abdoel Azis, tot 1e en 2e plaatsvervangend voorzitters Teungkoe Moehamad Hasbi en Teungkoe Moehamad Daoed Beureu'èh, tot secretaris Teungkoe Moehamad Joenoes Djamil, tot commissarissen Teukoe Djohan Meura'sa (blz. 77) als vertegenwoordiger der Moehammadijah- en Teukoe Moehamad Amin (blz. 19) als vertegenwoordiger der Poesa-beweging. Als adviseurs van de zijde der overheid zouden optreden de Japanners S. Masubuchi en het hoofd van de subafdeling onderwijs (bunkyō-kachō) S. Yamamoto. Als adviseurs van de zijde der oelama's werden aangewezen Teungkoe Hadji Dja'far Sadik alias Teungkoe Lam Djabat (Meura'sa), Teungkoe Hadji Ahmad Hasballah (Indrapoeri) en Teungkoe Abdoessalam (Koetaradja). In elke onderafdeling zouden plaatselijke afdelingen worden gevormd, waarvan bijvoorbeeld in Seulimeum Teungkoe Abdoel Wahab als voorzitter optrad.

Men ziet voor het merendeel bekenden uit de verzetsbeweging. Drie hunner, namelijk Teungkoe Hadji Dja'far Sadik alias Teungkoe Lam Djabat, Teungkoe Abdoessalam en Teungkoe Moehamad Joenoes Djamil, leerden we nog niet kennen. Teungkoe Hadji Dja'far Sadik was een bejaarde, zeer geziene oelama, afkomstig uit de gampōng Lam Djabat (Meura'sa), wiens roep van wijsheid leerlingen aantrok uit alle delen van Atjèh. Teungkoe Abdoessalam, wiens zoon met steun van het „Atjèhse studiefonds" en de landschapskassen aan de Nederlands-Indische artsenschool te Soerabaja studeerde, was voor de oorlog één der officiële Mohammedaanse huwelijkssluiters te Koetaradja. Beiden namen — voor zover bekend — geen deel aan de verzetsbeweging. De mogelijkheid is dus niet uitgesloten, dat ook zij, evenals Teungkoe Moehamad Hasbi, slechts werden benoemd om het cachet der organisatie te verhogen, zonder dat hun echter enige wezenlijke invloed op de gang van zaken werd toegekend. Omtrent Teungkoe Moehamad Joenoes Djamil zijn geen bijzonderheden bekend.

Aan de verlangens der oelamapartij werd hiermede derhalve een

belangrijke stap tegemoetgekomen. Voor het eerst kreeg zij gelegenheid als officieel erkend orgaan haar stem te doen horen. De vraag was of zij zich hierbij zou beperken tot het uitdragen van de anti-Westerse- en de Groot Oost Azië-gedachten, zoals in de bedoeling der overheid lag. Uitdrukkelijk toch noemde de resident in zijn installatierede onder de vijf onderwerpen van volksopvoeding, waarmede de raad zich allereerst zou moeten bezig houden, de taak het volk te raden „zich vooral niet te mengen in de zaken betreffende het bestuur des lands en het te wijzen op het door de Mohammedaanse godsdienst geboden richtsnoer van een rein en oprecht gemoed". Dat echter de groep der militante oelama's, welke in het hoofdbestuur zo over zo'n grote invloed beschikte, geen gelegenheid zou laten voorbijgaan om haar eigen doelstellingen in haar arbeid te betrekken en deze op die manier een officieel tintje te verschaffen, behoeft geen betoog.

Nog een vraag dient in verband met de oprichting van de „Maibkatra" onder het oog te worden gezien. Hield deze tegemoetkoming aan de verlangens van de oelamapartij misschien verband met de steeds duidelijker aan de dag tredende verscherping in de tegenstellingen tussen de verschillende groeperingen in de Atjèhse maatschappij? Hoe zeer deze tweedracht zich had toegespitst moge blijken uit een officiële bekendmaking in de „Atjèh Shimbun" van 24 Februari 1943 no. 16, waarin de bevolking nog eens uitdrukkelijk werd aangespoord, om voor de bereiking van het gemeenschappelijke doel, de verwezenlijking van de Groot Oost Azië-gedachte, haar onderlinge meningsverschillen en twisten ter zijde te stellen.

Op 21 Maart hield de nieuw opgerichte vereniging haar eerste grote conferentie, waaraan oelama's uit geheel Atjèh deelnamen. Op deze conferentie werden Toeankoe Abdoel Azis, Teungkoe Moehamad Hasbi, Teungkoe Moehamad Daoed Beureu'èh en Teungkoe Moehamad Joenoes Djamil aangewezen om Atjèh te vertegenwoordigen op het van 5—6 April 1943 te Singapore te houden congres van oelama's uit geheel Malakka en Sumatra. In welke geest dit congres werd gehouden, moge blijken uit de slotwoorden van de door de conferentie aangenomen resolutie, welke luidden als volgt: „Wij verklaren met nadruk, dat het voor ons alleszins passend is, dat wij al onze krachten aanwenden ten dienste van Japan voor de bereiking van de heilige doelstellingen (jang maha soetji) van deze oorlog".

Van 27 Februari tot 2 Maart hield het Japanse leger manoeuvres op grote schaal, gecombineerd met oefeningen van de luchtbeschermingsdienst. Ondanks duidelijke voorafgaande aankondiging wilden, blijkens een bericht in de „Atjèh Shimbun" van 3 Maart 1943 no. 18, velen niet aannemen, dat het hier slechts oefeningen betrof, met het gevolg dat niemand zich ter pasar durfde vertonen. Kennelijk waren dus de gemoederen na de voorvallen van December 1942 nog niet tot rust gekomen en was het vertrouwen in de dagelijkse Japanse overwinningsberichten niet zo heel groot. Versterking van het moreel van het burgerfront was dus mede het doel van de verklaring door de opperbevelhebber van de Japanse strijdkrachten in Malakka en Sumatra, luitenant-generaal Y. Saito, op 18 Maart 1943 afgelegd, dat bij de jongste manoeuvres wederom de paraatheid van het Japanse leger was

gebleken, zodat de bevolking zich veilig kon weten onder Japan's bescherming.

Dezelfde maand bracht de opvatting van luitenant Van Zanten en de weinige hem overgebleven manschappen, nadat eerst reeds in Januari 1943 een drietal van zijn getrouwen in handen van de Japanners was gevallen. Op 10 Maart 1943, bijna een jaar dus na de officiële capitulatie, kwam het onvermijdelijke einde. Niet echter voor de kempeitai, die volgens de beproefde methode der totalitaire mogendheden niet zou rusten, eer hij had ontdekt, welke contacten Van Zanten en de zijnen met de buitenwereld hadden gehad, wie hen had bevoorraad en van inlichtingen voorzien!

De 12e Maart, de dag van de Japanse landing op Noord-Sumatra, werd als een nationale feestdag gevierd. Teukoe Nja' Arif sprak te Koetaradja de feestrede uit en borduurde daarbij voort op de bekende regels van Rudyard Kipling: „East is east and west is west, and never the twain shall meet". Het misbruik ook bij deze gelegenheid weer door een onvolledige citering van deze woorden gemaakt, vond echter ruimschoots compensatie in de verdere verminking van het citaat in het verslag van de rede, opgenomen in de „Atjèh Shimbun" van 14 Maart 1943 no. 22. Het zetduiveltje veranderde daar namelijk het woordje „twain" in „twin" en maakte zich daarmede tot tolk van diegenen, die meenden dat slechts het Westen het land zou kunnen bevrijden uit de steeds klemmender greep van de Japanse overheerser.

Geleidelijk aan begon namelijk de bezetter de duimschroeven aan te draaien. Ook Atjèh moest zijn aandeel leveren in de oorlogsinspanning, een aandeel hetwelk voornamelijk van economische aard zou zijn. In April 1943, bij het afkomen van de nieuwe rijstoogst, werd een regeling in het leven geroepen, welke beoogde het gehele productie-overschot in handen der overheid te brengen. Voor elke onderafdeling moesten commissies, onder voorzitterschap van de gun-chō, zorgdragen, dat alle niet voor de locale consumptie benodigde rijst tegen van overheidswege vastgestelde prijzen werd opgekocht. De aldus opgekochte rijst moest vervolgens worden doorverkocht aan een natuurlijk Japanse maatschappij, de Mitsubishi, die volgens aanwijzingen van de overheid de distributie van dit overschot zou regelen. Ten einde de animo tot leverantie aan te moedigen werd, zoals we in hoofdstuk X nader zullen zien, aan de opkoop een loterijstelsel verbonden!

Daarnaast moest Atjèh zijn bijdrage leveren in de dringende behoefte aan mankracht voor militaire doeleinden. Reeds spoedig na de vestiging van het Japanse gezag was een aanvang gemaakt met de werving voor het korps „tokubetsu-keisatsutai" of „bijzondere politie (macht)", e.s.v. veldpolitie, militair geëncadreerd en gekazerneerd, staande onder Japanse leiding en afgericht door Japanse instructeurs. De kern bestond uit oud-militairen van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger, die vaak onder dwang tot toetreden waren genoopt.

In Mei 1943 nu begon ook in Atjèh, naast de werving voor deze „bijzondere politie", de werving van vrijwilligers voor de zogenaamde „hulptroepen" (Jap. heiho, lett. hulpsoldaten; Mal. serdadoe bantoean, ook aangeduid als soeka-réla), die, voornamelijk bestemd voor bewakingsdoeleinden en koeliewerkzaamheden, de taak van het Japanse

leger zouden moeten verlichten. Zij waren allereerst bestemd voor de dienst in Atjèh, doch konden ook elders worden ingezet. In dit laatste geval bedroeg hun soldij *f* 35,— per maand, vermeerderd met *f* 30,— 's maands voor het achtergebleven gezin.

Ten einde reeds dadelijk over een militair geoefende kern te kunnen beschikken, strekte deze werving zich ook uit tot de Indonesische, ja zelfs tot de Indo-Europese krijgsgevangenen. Van het begin af was namelijk door de Japanners tegenover de Indonesische krijgsgevangenen een andere gedragslijn gevolgd dan tegenover de Europese. Uitgaande van de opvatting, dat hun strijd slechts was gericht tegen de blanke onderdrukkers en niet tegen de misleide Indonesische hulptroepen werd een groot aantal Indonesische krijgsgevangenen zonder meer in vrijheid gesteld. De overigen zouden met hun gezinnen worden ondergebracht in een landbouwkolonisatie in de Alasvallei. Een commissie, waarin o.a. zitting hadden de gewestelijke inspecteurs van de landbouwvoorlichtingsdienst, de dienst der volksgezondheid en de waterstaatsdienst, dr. H. Loos, dr. H. de Rook en ir. O. R. Maier, alsmede de gewezen onderafdelingschef van Koeta Tjané, de heer J. Drenth, stelde in Mei 1942 ter plaatse een onderzoek in en liet het oog vallen op een stuk grond in de omgeving van het voormalige Duitse interneringskamp.

Reeds in Juni werd met de kolonisatie een aanvang gemaakt en vertrokken ± 1450 Indonesische militairen — Ambonezen, Javanen, Menadonezen, benevens een honderdtal Indo-Europeanen — naar Lawé Sigalagala, gevolgd door hun vrouwen en kinderen, zodat de totale sterkte ± 4000 zielen bedroeg. De heer Drenth werd met de leiding belast, een 20-tal officieren, 2 officieren van gezondheid, een ingenieur en een landbouwkundige werden aan hem toegevoegd. Voedsel werd door de Japanners in natura verstrekt, terwijl de militairen zowel als hun vrouwen 15 cent per dag in geld ontvingen.

De vrees voor contact met de zich in het Gajõse bergland nog schuil houdende troepen (brigade Van Zanten) leidde er toe, dat de officieren en de beide doktoren reeds in Juli werden teruggestuurd. De kolonisatie zelf werd geen succes, ook al door de geringe animo van de kolonisten, die voor het experiment niet veel gevoelden. Volgens een berekening van de heer Drenth konden hun prestaties niet hoger worden gewaardeerd dan ± 1 cent per dag. Ongeveer 90 H.A. bos werden opengekapt en beplant. Een sprinkhanenplaag zorgde voor de rest, met het gevolg, dat de heer Drenth in October wegens „sabotage" moest verdwijnen.

Als zijn opvolger werd begin December aangewezen de assistent-resident Günther, die we, evenals de heer Drenth, in het eerste gedeelte van dit boek reeds leerden kennen. Nog geen twee maanden in functie werd deze op 30 Januari 1943 door de kempeitai midden in de nacht van zijn bed gelicht en verdacht van „hulp aan de vijand" in de gevangenis te Koeta Tjané opgesloten. Na ernstig te zijn mishandeld werd hij negen weken later naar de kempeitai te Medan en vandaar naar het interneringskamp te Koetaradja overgebracht. Naar uit het verslag van de heer Günther blijkt, waren in het bijzonder de Ambonezen, die onder de kolonisten de talrijkste groep vormden, ongeschokt geble-

ven in hun vertrouwen in een uiteindelijk herstel van het wettige Nederlandse gezag. Het onderling hulpbetoon onder hen was zeer groot, een goed georganiseerde smokkeldienst zorgde voor voedselverzending naar Medan ten behoeve van de aldaar en elders in nood verkerende landgenoten. Ook de brigade Van Zanten werd gedurende enige tijd door hen van voedsel voorzien.

Opname in het nieuwe heiho-korps leek ten slotte de Japanners de beste oplossing. Groot was aanvankelijk de verontwaardiging en krachtig het verzet tegen de door de Japanners uitgeoefende pressie om „vrijwillig" dienst te nemen. Bij de Japanse autoriteiten werd schriftelijk protest aangetekend tegen deze schending van het oorlogsrecht. De gevolgen van deze vermetelheid bleven niet uit. De kempeitai werd ingeschakeld en, elk rechtsbegrip met voeten tredend, werden de leiders der protestactie, de landstormsoldaat H. Wolff (voor de oorlog onderwijzer te Padang) en de sergeanten M.J. Croes, K. Stoltz en H.F. Voss, op 28 Mei 1943 te Koeta Tjané geëxecuteerd. „Lang leve de Koningin" waren de laatste woorden van de sergeant der marechaussee Voss, alvorens een geweerschot van de kempeitai-officier een einde aan zijn leven maakte.

Ook dit afschrikwekkend voorbeeld bleek niet voldoende om allen tot dienstname te dwingen. Ruim veertig man, voor het merendeel behorende tot de groep der Indo-Europeanen, bleven weigeren en werden daarop in Juni 1943 naar de gevangenis te Koeala Simpang overgebracht. Geen hunner heeft deze gevangenis levend verlaten, binnen een half jaar tijds waren allen van honger en uitputting gestorven. Was dit de „bushidō" (Jap. lett. weg van de bushi of samurai, d.i. krijgsman), de erecode van de Japanse krijgsman, de „keboedajaan Nippon" (Mal. Japanse beschaving), welke de bezetter in de couranten telkens weer de bevolking ten voorbeeld stelde! De vrouwen en kinderen, benevens een klein aantal mannen, bleven te Lawé Sigalagala achter. Hun hereniging na de Japanse capitulatie met hun in de door ons bezette gebieden verblijvende verwanten zou nog heel wat moeilijkheden opleveren.

Onverminderd werd de anti-Westerse propaganda voortgezet. In April en Mei 1943 gaf de afdeling „sandiwara" (Mal. toneel) van de voorlichtingsdienst (Jap. senden-han) door geheel Atjèh voorstellingen van het stuk „Dibawah lindoengan hinomaru" (onder de bescherming van de Japanse vlag). In dit stuk, geschreven door een zekere Oemar Amin Hoesin, oud-werker uit de verzetsbeweging, verbonden aan de propagandadienst, wordt verhaald van twee vrienden Ahmad en Roesli, wier vriendschap echter in vijandschap verkeert. Ahmad, die journalist is, wordt op de avond van zijn huwelijksdag door toedoen van Roesli gearresteerd wegens overtreding van het „artikel karèt" (caoutchoucartikel) 153 bis van het wetboek van strafrecht. Tot tien jaren gevangenisstraf veroordeeld, heeft hij in de strafgevangenis te Noesa Kambangan op Java van de zijde der Hollandse bewakers een onmenselijke behandeling te verduren. Hij houdt hen voor, hoe onder het Nederlandse bestuur slechts vier op de honderd Indonesiërs kunnen lezen en schrijven, doch vroeger, in de tijd dat de Boroboedoer werd gebouwd, wel veertig op de honderd. „Tot op de dag des oordeels",

zo luidt het, „zullen de Hollanders niet in staat zijn iets te bouwen dat deze tempel nabijkomt". De Japanse inval brengt zijn bevrijding en hij keert terug naar Atjèh. Zijn moeder en zijn vrouw zijn overleden, doch met Roesli, die als vrucht van zijn verraad hoofd van de politie is geworden, heeft hij nog een appeltje te schillen. Roesli, getroffen door de „reuntjöng Atjèh", sterft als een verrader van zijn vaderland, doch ook Ahmad, die plotseling een hartaanval krijgt, sterft, de dood van een held „dibawah lindoengan hinomaru".

In Mei en Juni bracht de toneelafdeling van de voorlichtingsdienst een ander stuk van dezelfde auteur, ditmaal teruggrijpend in Atjèh's eigen historie. De inhoudsopgave van dit stuk, „Tjoet Nja' Diën", hetwelk, evenals de gelijknamige jongste roman van mevrouw M.H. Székely-Lulofs*), de geschiedenis van de strijd van deze moedige Atjèhse oelèëbalangsvrouw tegen het Nederlandse gezag tot onderwerp heeft, wordt helaas nergens vermeld. Een vergelijking tussen deze Oosterse en de Westerse beschrijving is daardoor helaas niet mogelijk.

Voortdurend reisden propagandisten van de senden-han het land af, ter verspreiding van de Asia Timoer Raja- en de anti-Westerse-gedachten. In massabijeenkomsten voerden lieden als Kodera en Hasjmy van de „Atjèh Shimbun", Said Ahmad Dachlan uit de F-beweging en Teukoe Sabi, de onder het Nederlandse bestuur verbannen oelèëbalang-tjoet van Oelèë Glé (landschap Samalanga, onderafdeling Bireuën), allen verbonden aan de senden-han, het woord.

Ook het Japanisatie-proces vond onverminderd voortgang. In Juli 1943 werden door geheel Atjèh voor kantoorpersoneel, onderwijzers en andere categorieën ambtenaren examens afgenomen in de kennis der Japanse taal. Drie graden van vaardigheid werden onderscheiden: Japans kunnen begrijpen, Japans kunnen spreken en Japans in „katakana" (phonetisch Japans schrift) kunnen lezen en schrijven. Al naar de bereikte graad van vaardigheid werden een embleem en een toelage toegekend.

De „Atjèh Shimbun" van 17 April 1943 no. 31 vermeldde de aanwijzing, na een vergelijkend examen, van vijf abituriënten van de „sekolah menengah" (middelbare school, waarin onze vroegere Mulo was omgezet) te Koetaradja voor opleiding aan de artsenschool te Singapore (Shōnan medical college). Twee hunner waren oelèëbalangstelgen. Die zelfde maand werden, blijkens de „Atjèh Shimbun" van 29 April 1943 no. 34, de Mulo-abituriënten Teukoe Ali Basjah van Reubèë (Sigli) en Teukoe Daoed Sjah van Simpang Oelim (Idi), na een vergelijkend examen, uitverkoren voor voortzetting hunner studie gedurende drie tot vier jaren op regeringskosten in Japan, ten einde te worden opgeleid tot „pemimpin ra'jat" (volksleider). Ook in de Japanse tijd blijken dus de middelbare en hogere studie — evenals onder het Nederlandse bestuur, een verschijnsel waarop we in de „Inleiding" (blz. 30) reeds wezen — nog voornamelijk tot Atjèh's adellijke geslachten beperkt te blijven. Met ingang van Februari 1943 werd inmiddels op de vrij kort na de bevrijding heropende scholen

*) M. H. Székely-Lulofs: „Tjoet Nja Din. De geschiedenis van een Atjehse vorstin", 1948.

wederom schoolgeld geheven. De onder het Nederlandse bestuur verschuldigde leermiddelenvergoeding kwam evenwel te vervallen.

Elke herinnering aan het Westen moest verdwijnen. Zo werd, om een enkel voorbeeld te noemen, het gebruik van de Nederlandse en Engelse taal verboden. De Nederlandse straatnamen werden veranderd (voor Koetaradja bij het residentsbesluit van 26 Maart 1943 no. 5). Tokonamen in Nederlands of Engels moesten gewijzigd. De onder het Nederlandse bestuur opgerichte monumenten werden verwijderd. De Japanse jaartelling werd ingevoerd: 1942 werd 2602 of Showa 17. Tokiotijd werd de officiële tijd voor alle door Japan bezette gebieden.

Enkele berichten maakten melding van het weder in bedrijf stellen van Europese ondernemingen van land- en mijnbouw. Zo vermeldde de „Atjèh Shimbun" van 20 Maart 1943 no. 23, dat met ingang van 27 Februari de vezelfabriek van de N.V. Cultuurmaatschappij Lhō' Soekōn wederom in bedrijf was gesteld. De „Atjèh Shimbun" van 31 Maart 1943 no. 26 bevatte een berichtje, dat het bedrijf van de N.V. Bataafse Petroleum maatschappij te Rantau Pandjang-Peureula' (Langsa) weer geheel in werking was. Eind April werd een aanvang gemaakt met de voorbereiding voor het weer op gang brengen van het goudwinningsbedrijf van de N.V. Marsman's algemene exploratie maatschappij bij Koeala Toetōt (Meulabōh). Op 1 Juni 1943 werd op feestelijke wijze, in tegenwoordigheid van talrijke autoriteiten, waaronder Masubuchi, de door onze troepen vernielde brug over de Peusanganrivier bij Blang Teupin Mané (Bireuën) wederom voor het verkeer geopend.

Een groot aantal wettelijke en organisatorische regelingen kwam gedurende het eerste halfjaar van 1943 tot stand. Met ingang van 15 April 1943 werd aan het residentiekantoor een afzonderlijke afdeling verbonden voor justitiële aangelegenheden (Jap. shihō-bu). In de „Atjèh Shimbun" van 19 Mei 1943 no. 40 had de afkondiging plaats van een verordening van Nishiëda Yutaka de gouverneur-generaal van Malakka en Sumatra te Singapore, waarin zware straffen werden gesteld op misdrijven tegen de veiligheid van de staat en tegen de openbare orde. Deze „Oendang-oendang boeat mendjaga keamanan oemoem dan kesentausaan negeri", welke ook van toepassing was op feiten gepleegd voor haar inwerkingtreding, bevatte de uit een justitieel oogpunt merkwaardige bepaling, dat degene die zich aan één der in deze verordening strafbaar gestelde misdrijven had schuldig gemaakt, doch daarvan alvorens ontdekking had plaats gehad aangifte deed, voor vermindering of kwijtschelding van straf in aanmerking zou kunnen worden gebracht.

In Maart 1943 kwam de eerste regeling tot stand van het Chinese bestuur. De bevoegdheden van „luitenants" (Jap. kakyō-chō, lett. hoofd der Chinezen in het buitenland) en „wijkmeesters" (in het Japans aangeduid als „kumi-chō", lett. groepshoofd) der Chinezen op het stuk van rechtspraak en belastinginning, alsmede het Chinese onderwijs vonden hierin regeling. Een definitieve regeling kwam eerst veel later tot stand bij het residentsbesluit (Atjèh-shū-kokuji) van 1 Juli 1944 no. 4. Een residentsbesluit van 21 Mei 1943 no. 12 bevatte een regeling ter „bescherming van de immigratie". Toelating en vestiging in Atjèh van Chinezen, Arabieren, Indiërs, Europeanen en ieder ander van niet-

Indonesische landaard werden hierin geregeld, volgens een stelsel in hoofdzaak ontleend aan „toelatingsbesluit" en „toelatingsordonnantie". Met ingang van 10 Juni 1943 ten slotte werden de beperkende reisvoorschriften voor Chinezen en „neutralen" voor zover betreft reizen binnen de residentie opgeheven. Voor reizen naar buiten Atjèh bleef echter een vergunning van de Japanse „assistent-resident" voorgeschreven.

Op economisch gebied kwamen o.a. verschillende maatregelen tot prijsbewaking, een regeling waarbij de uitvoer van bepaalde artikelen naar buiten de residentie aan een vergunningstelsel werd gebonden en een regeling van de uitvoer van vee tot stand. Met ingang van 1 Juni 1943 werd wederom de gelegenheid opengesteld tot in- en overschrijving van eigendom en andere zakelijke rechten, onder toezicht van de afdeling justitiële aangelegenheden (shihō-bu), volgens de ter zake onder het Nederlandse bestuur geldende voorschriften.

Intussen achtte Japan de tijd gekomen voor een „democratisering" van het bestuur der nieuw verworven gebieden in de Indische archipel. Op 16 Juni 1943 kondigde minister-president Tōjō in de 82e zitting van het Japanse parlement aan, dat de bevolking van deze gebieden, in het bijzonder van het eiland Java, in de gelegenheid zou worden gesteld deel te nemen aan het bestuur (Jap. seiji sanyo). Vergeleken bij de andere landen der Groot Oost Azië-sfeer (aan Burma en de Philippijnen was reeds onafhankelijkheid toegezegd!) betekende dit nog slechts een pover begin.

Mel veel ophef werd Tōjō's belofte ook in Atjèh aangekondigd. In een door Masubuchi, als hoofd van de afdeling algemene zaken (sōmu-buchō), uitgevaardigd rondschrijven van 22 Juni 2603 no. 2448 werden de ressortscommandanten van politie, de onderafdelingschefs en de oelèëbalangs met de bekendmaking aan de bevolking belast. Merkwaardig echter is de slotalinea van dit rondschrijven, waarin Masubuchi deze autoriteiten op het hart drukte: „er terdege op te letten, dat het volk duidelijk zij, dat „deelneming van het volk in het bestuur des lands" volstrekt niet hetzelfde is als „een beweging in de richting der onafhankelijkheid" (gerakan kearah kemerdékaan)". Was Masubuchi bevreesd voor een te voortvarende reactie van Atjèhse zijde op deze beginselverklaring? Het zou echter, zoals we in de volgende afdeling zullen zien, nog enige maanden duren eer aan Tōjō's belofte ook voor Atjèh uitvoering werd gegeven.

c. Japanse democratie (Juli — December 1943).

Het tweede halfjaar van 1943 bracht Masubuchi wederom op een andere post. Met ingang van 13 Augustus 1943 verwisselde hij namelijk de taak van hoofd van de afdeling algemene zaken (sōmu-buchō) voor die van hoofd van de afdeling economische zaken (sangyō-kōtsū-buchō).

Hieraan voorafgaande had hij reeds, met ingang van 1 Augustus 1943, het adviseurschap van de „Maibkatra" neergelegd. In zijn plaats was tot overheidsadviseur benoemd het hoofd van de voorlichtingsdienst, Sagawa. Hetzelfde besluit bracht tevens de benoeming van Teukoe Nja' Arif tot adviseur van het hoofdbestuur, terwijl met ingang van die zelfde datum de gun-chō's werden aangesteld tot adviseurs van de plaatselijke afdelingen. In het schrijven, waarin de voorzitter van

het hoofdbestuur, Toeankoe Abdoel Azis, hiervan aan de afdelingsbesturen mededeling deed, werd in het belang ener goede samenwerking op een nauw overleg met de gun-chō in alle belangrijke aangelegenheden aangedrongen. De reden van deze jongste maatregel kwam in dit schrijven duidelijk voor de dag, want — zo heette het — dit overleg was noodzakelijk „ter verzekering van de eenheid tussen ambtenaren en volk en ter voorkoming van geschillen tussen die beiden". Voor de oelèëbalangs betekende deze stap een belangrijke overwinning op de militante oelama's, want hij verzekerde hun, door middel van de voor het merendeel door hen beklede gun-chō-functies, een aanzienlijke invloed op het beleid van de „Maibkatra". Van nu af aan zou deze organisatie door de militante oelama's minder gemakkelijk voor de bereiking van hun eigen doeleinden kunnen worden gebruikt.

In het tweede halfjaar van 1943 viel ook het bezoek van een delegatie uit Malakka en Sumatra aan Japan. Atjèh was hierin vertegenwoordigd door Teukoe Nja' Arif en Teukoe Moehamad Hasan. Dat Atjèh met deze vertegenwoordiging lang geen slecht figuur sloeg, blijkt wel hieruit, dat Teukoe Moehamad Hasan tot leider van de Sumatra-delegatie werd aangewezen, terwijl we op de beschikbare photo's de Atjèh-afgevaardigden altijd in het middelpunt zien geplaatst. Op 15 Augustus in Tokio aangekomen, gingen er enige maanden overheen eer zij in Atjèh terug waren. Een volledig verslag van hun ervaringen en belevenissen werd opgenomen in de „Atjèh Shimbun" van 17 November 1943 no. 91, welk nummer wij helaas niet ter beschikking hebben. Dat de Japanners er echter in geslaagd zouden zijn hen door dit bezoek aan Japan te imponeren en nauwer aan zich te binden, is, in het licht der latere gebeurtenissen, niet waarschijnlijk te achten. Hoe diplomatiek nietszeggend waren de afscheidswoorden van Teukoe Hasan bij het vertrek uit Japan, waarin hij zijn voldoening uitsprak over de snelheid van de treinen, de verzorgde indruk van stations en spoorrijtuigen. „Ik zag", zo eindigde hij, „dat iedere Japanner bij het passeren van het verheven Keizerlijk paleis, zijn hoofddeksel afnam en een buiging maakte in de richting van het paleis en ik begreep dat de grondslag van Japan's kracht hierin school, dat alle Japanners één waren onder de Keizer" („Atjèh Shimbun" van 13 October 1943 no. 81).

Een aantal belangrijke benoemingen van en mutaties onder de hoge Indonesische functionarissen had plaats. In October werd de oelèëbalang van Keureutòë, Teukoe Tjhi' Moehamad Basjah, als gun-chō van Lhō' Soekōn vervangen door Teukoe Nja' Banta, die — zoals we zagen — sinds Februari 1943 de functie van gun-chō van Simaloer bekleedde. Vermoedelijk hing dit ontslag samen met de — hieronder nader te behandelen — in September 1943 door de kempeitai ingezette actie tegen 5e colonne-activiteit. Dat hierbij ook op Teukoe Moehamad Basjah, schoonzoon immers van de gezagsgetrouwe oelèëbalang van Peusangan Teukoe Hadji Tjhi' Moehamad Djohan Alam Sjah, verdenking moest komen te rusten, spreekt wel haast van zelf. Als opvolger van Teukoe Nja' Banta werd tot gun-chō van Simaloer benoemd Teukoe Moehamad Idris, zoon van de zelfbestuurder van Panté Radja

werkzaam was op het kantoor van de oelèëbalang van Samalanga (Bireuën), leerden we in hoofdstuk V (blz. 132) kennen als één der oprichters van de in Februari 1942 te Samalanga gevormde „Parindra"-groep. Reeds in die dagen was hij een vooraanstaande figuur in het politieke leven. Onder het Japanse bestuur was hij eerst werkzaam bij de gemeente Bireuën, werd vervolgens benoemd tot adspirant-controleur (Jap. joyaku, lett. assistent) te Meulabōh, om daarna tot gun-chō van Sinabang te worden bevorderd.

Per 1 December, kwam, in verband met de aanstelling van Teukoe Panglima Pòlém Moehamad Ali tot hoofd van het hieronder te bespreken „welvaartskantoor", Seulimeum vacant. Voorlopig werd Teukoe Radja Ibrahim, een jongere broer van de bekende verzetsleider Teukoe Panglima Pòlém Moehamad Ali, met de waarneming belast. Op 16 December 1943 werd het kantoor van onderzoek (Jap. chōsa-kyoku) opgeheven en het personeel ondergebracht bij de subafdeling onderwijs (Jap. bunkyō-ka) van het residentiekantoor. In verband hiermede werd Teukoe Nja' Arif ontheven van de functie van hoofd van dit kantoor. Hetzelfde besluit bracht voor Teukoe Nja' Arif en Toeankoe Abdoel Azis het einde van hun functie als „officieel adviseur" (penasihat) van de resident. Instede hiervan werden zij ambtenaren ter beschikking, een uitsluitend formele wijziging in positie, welke vermoedelijk verband hield met de instelling van de hieronder nader te bespreken Atjèhraad, de nieuwe officiële adviesinstantie.

Tegelijkertijd werd Teukoe Ali Keureukōn ontheven van de door hem eerst sedert Mei 1943 beklede functie van gun-chō van Koetaradja. In zijn plaats werd Teukoe Moehamad Hasan met deze functie belast, terwijl Teukoe Ali tot plaatsvervangend gun-chō werd benoemd. Teukoe Moehamad Hasan werd als gun-chō van Sigli vervangen door de gun-chō van Bireuën, Teukoe Tjoet Hasan. Deze werd op zijn beurt vervangen door Teukoe Moehamad Jacoeb, ressortscommandant van politie (Jap. keisatsu-shochō, commissaris van politie) te Langsa, onder het Nederlandse bestuur 3e commies op het kantoor van de assistent-resident aldaar (zie blz. 149). De bevordering van Teukoe Moehamad Jacoeb, behorende tot het oelèëbalanggeslacht van Djoelō' Rajeu' (Idi), kon worden beschouwd als een beloning voor het verdienstelijk werk door het Langsase politiekorps verricht bij het oprollen van de ondergrondse beweging in deze onderafdeling, waarop we straks nader terugkomen. Om welke redenen echter Teukoe Hasan naar Koetaradja werd overgeplaatst is niet geheel duidelijk. Voldeed Teukoe Ali niet te Koetaradja, wilde men een ruimer gebruik maken van de grote kennis van zaken van Teukoe Hasan voor het centrale bestuur, of achtte men reeds toen een scherpere contrôle op zijn doen en laten noodzakelijk?

In Augustus 1943 werd besloten tot een nauwere samenwerking tussen en een verdere uitbouw van de verschillende hulpdiensten der politie. Hiertoe zouden deze hulpdiensten voor eind September moeten worden verenigd in een nieuwe organisatie, welke de naam zou dragen van „keibō-jiei-dan" (Jap. lett. afweer-zelfverdediging-groep; Mal. badan pendjagaan keamanan, orgaan tot handhaving van de rust). De keibō-jiei-dan zou, in nauwe samenwerking met het Japanse leger,

hebben zorg te dragen voor luchtbescherming en brandweer, kustbewaking, bewaking van wegen, bruggen, telefoonlijnen en andere vitale punten, rode kruis-diensten en „last but not least" voor spionnenjacht!

De nieuwe organisatie, waarvan de opperste leiding zou berusten bij de resident, ten deze vertegenwoordigd door het hoofd van de afdeling politie (Jap. keimu-buchō), zou drie afdelingen tellen. De eerste dezer afdelingen, de „tokubetsu-keisatsutai", zou omvatten de hiervoren reeds genoemde „bijzondere politie", aangevuld met door het bestuur aangewezen helpers uit de bevolking. De tweede afdeling, de „keisatsu-keibō-dan" (Jap. lett. politie-afweer-groep), zou voor elke onderafdeling staan onder leiding van de betrokken ressortscommandant van politie, de „keisatsu-shochō" en, naast politiemannen en brandweer, eveneens helpers uit de bevolking omvatten. De derde afdeling ten slotte, de gun- en de son-„jiei-dan" (Jap. lett. zelfverdediging-groep), zou voor iedere onderafdeling, onderscheidenlijk oelèëbalangschap, staan onder leiding van de betrokken gun-chō en son-chō. Rondom een kern van politiepersoneel zouden deze laatste „groepen" moeten worden opgebouwd uit krachten uit de bevolking aangewezen. De 8e van de maand, de dag van de intrede van Japan in de oorlog, werd tot vaste oefeningsdag. Ook hiermede zou, naarmate de dreiging van de geallieerde aanval toenam, een steeds zwaarder druk op de bevolking worden gelegd, een druk welke mede oorzaak zou zijn van de uitbarsting van volksverzet op Poelò Breuëh in Maart 1944.

Op 1 September 1943 ving de Mohammedaanse vastenmaand (Poeasa) aan. Op 30 Augustus vaardigde de hoofdkali, Toeankoe Abdoel Azis, een bekendmaking uit, waarin hij er allereerst op wees, hoe in deze tijd het volk achter de overheid diende te staan en alle mogelijke steun diende te verlenen bij de aanleg van versterkingen, wegen en vliegvelden. Aangezien echter in de vastenmaand het lichaam verzwakt en de arbeidskracht vermindert, had de overheid besloten hieraan tegemoet te komen door goed te vinden, dat gedurende de vastenmaand niet acht doch slechts zes uren daags behoefde te worden gearbeid. Tegenover deze milde tegemoetkomendheid van de zijde der overheid rustte echter op het volk de plicht, om in de overgebleven arbeidsuren ook alle krachten in te spannen ten behoeve van de arbeid aan de verdedigingswerken van het Japanse leger. De bekendmaking eindigde met de hoop uit te spreken „dat het volk een van zin het Japanse leger zou steunen in deze tijd van de heilige oorlog" (di masa peperangan sabil ini).

Oorspronkelijk volgde hierop nog een zinsnede, waarin er op werd gewezen, dat zij die arbeid verrichtten voor het leger in oorlogstijd ten behoeve van de oorlogvoering hun vastenplicht mochten verzuimen, doch deze dienden in te halen, zodra zij daartoe in de gelegenheid waren. Deze slotzinsnede, welke we nog aantroffen in de „Atjèh Shimbun" van 4 September 1943 no. 70, werd evenwel later geschrapt. Vreesde men door deze ruimere uitleg van de volgens de Mohammedaanse wet geoorloofde vrijstellingen van de vastenplicht (zie dr. Th. W. Juynboll, „Handleiding tot de kennis van de Mohamme-

daansche wet", 3e druk 1925, blz. 102-104) de orthodoxie tegen zich in het harnas te jagen?

Reeds in Augustus, nog voor de aanvang der vastenmaand, schonk de resident een bedrag van *f* 3000,— voor het herstel van moskeeën en meunasah's (Atj. dorpsgodsdiensthuizen). Op 12 September volgde nog eenzelfde bedrag ten behoeve van de armen en behoeftigen, ter aanvulling van de opbrengst van de na de beëindiging der vasten door de gelovigen — volgens de Mohammedaanse wet — verschuldigde „pitrah" (Ar. fitrah). Beide bedragen werden door de resident ter beschikking gesteld van de „Maibkatra", welke organisatie in overleg met de gun-chō's voor de verdeling zorg droeg.

Op 3 October werd, ter gelegenheid van het einde der vasten, door de resident van Atjèh ten zijnen „paleize" (istana) een feestmaal aangeboden aan de F-organisatie. De resident, Matsubuchi, Teukoe Panglima Pòlèm Moehamad Ali en Teungkoe Abdoel Wahab voerden het woord. De resident wees er op hoe de mogelijkheid niet was uitgesloten, dat de vijand, die nu reeds meer dan een jaar lang vergeefs had getracht bij de Salomons Eilanden een doorbraak te forceren, thans zijn geluk in de Indische Oceaan zou beproeven. „Wij vertrouwen", aldus de resident, „dat het Atjèhse volk dan zelf, zonder hulp van het Japanse leger, in staat zal zijn hem te verpletteren".

In de vastenmaand viel de grote razzia onder de ondergrondse beweging, welke op 20 September over geheel Sumatra gelijktijdig plaats vond. Overal in Atjèh hadden massa-arrestaties plaats. Honderden Ambonezen, Menadonezen, Atjèhers, Chinezen, Mandailingers, Bataks, Mĕnangkabauers en Javanen, uit alle lagen en klassen der maatschappij, werden van hun bed gelicht. De enkele niet-geïnterneerde Indo-Europeanen en de in het belang van de medische voorziening der bevolking tewerkgestelde doktoren (zie blz. 189), werden eveneens — op een paar uitzonderingen na — opgepakt. Ook tot de centrale interneringskampen voor mannen en vrouwen te Koetaradja strekte het onderzoek der kempeitai zich uit. Een maandenlange voorbereiding ging hieraan vooraf, tal van arrestaties hadden reeds te voren plaats. Zo was reeds in Juli een aanvang gemaakt met het leegkammen van de interneringskampen te Koetaradja en het opsporen van de met de buitenwereld bestaande contacten. Spoed was hierbij vereist in verband met de voorgenomen overbrenging van deze kampen naar het voormalige interneringskamp voor de Duitsers te Lawé Sigalagala. Tot de Atjèhse arrestanten behoorde de door de Japanners — zoals we gezien hebben (blz. 169) — reeds dadelijk na de inval van zijn waardigheid ontheven zelfbestuurder van Troemòn (Bakōngan), Teukoe Hoesin. Twee andere zelfbestuurders, Teukoe Hadji Tjhi' Moehamad Djohan Alam Sjah van Peusangan (Bireuën) en Teukoe Hoesin van Simpang Oelim (Idi), bevonden zich toen reeds enige maanden in arrest.

In de „Atjèh Shimbun" van 22 September 1943 no. 75 werd aan de bevolking van de plaats gehad hebbende arrestaties mededeling gedaan. „Landverraders opgeruimd", „Organisatie van vijandelijke spionnen in één slag gevangen genomen", luidden de opschriften. De aandacht verdient een in dit zelfde nummer opgenomen uitspraak van

de resident, waarin deze verklaarde, dat hij er volstrekt geen vermoeden van had gehad en zich ten zeerste teleurgesteld gevoelde, dat zich onder de arrestanten ook tal van Atjèhers bevonden. „De Ambonezen en de Menadonezen", heette het, „hebben vroeger, in hun hoedanigheid van handlangers van de hollanders (strijk en zet vindt men in de „Atjèh Shimbun" „belanda" geschreven zonder hoofdletter, „Amerika" en „Inggris" met hoofdletters), steeds de Atjèhers onderdrukt. Daardoor had ik er in het geheel geen vermoeden van, dat ook Atjèhers bereid zouden zijn met de Ambonezen en de Menadonezen samen te werken als spionnen voor de vijand".

Zware straffen werden in de eerstvolgende maanden uitgedeeld. Elf doodvonnissen werden uitgesproken en voltrokken. Ruim 100 personen werden veroordeeld tot gevangenisstraffen van 15 jaar en hoger. Afgevoerd naar de dodengevangenis te Pĕmatang Siantar overleefden slechts enkelen hunner de Japanse capitulatie. Een 20-tal personen werd veroordeeld tot lichtere straffen. Een 60-tal werd vrijgesproken, ruim 40 hunner werden echter niet in vrijheid gesteld, doch op 24 November 1943 afgevoerd om als koelie te werken aan de Japanse verdedigingswerken. De opgepakte Indo-Europeanen en geneesheren werden — voor zover niet veroordeeld — naar de interneringskampen overgebracht. Voor de medische voorziening der 1,2 millioen zielen tellende bevolking bleven hierna slechts de vijf Indische artsen beschikbaar!

Tot de in vrijheid gestelden behoorde ook Teukoe Hoesin van Troemòn, die op 31 December 1943 de gevangenis verliet. Niet echter zijn echtgenote, die — zoals we zagen (blz. 169) — reeds eerder was geïnterneerd en op 20 September 1943 wederom in de gevangenis werd opgesloten. Gelijktijdig met de andere in verband met de razzia naar de gevangenis overgebrachte geïnterneerden werd zij op 27 Januari 1944 naar Lawé Sigalagala opgezonden, van waaruit ook zij enige maanden later in vrijheid werd gesteld. De zelfbestuurders van Peusangan en Simpang Oelim werden niet veroordeeld, doch bleven in „Schutzhaft".

In hoeverre hier inderdaad van een georganiseerde ondergrondse beweging, dan wel slechts van een potentiële 5e colonne kon worden gesproken, zullen we in hoofdstuk XI nader uiteenzetten. In zijn verwachting echter, hiermede voorgoed met de 5e colonne te hebben afgerekend, kwam de bezetter bedrogen uit.

Terzelfder tijd echter werd in vrijwel elk nummer van de „Atjèh Shimbun" gewag gemaakt van „vrijwillige" steun der bevolking in geld en natura ten behoeve van de oorlogvoering". Zo troffen wij, als één voorbeeld uit vele, in de „Atjèh Shimbun" van 9 October 1943 no. 80 berichten aan over een schenking van *f* 3386,65 aan de overheid door de Chinese gemeenschap te Koetaradja, een gift van 17 zakken padi van de Pemoeda Poesa-afdeling te Loeëng Poetoe in het landschap Ndjōng (Sigli) ten behoeve van het leger en een gift van vier zakken padi van Teungkoe Isma'el van Teupin Raja (Gloempang Pajōng, Sigli) voor hetzelfde doel. De „Atjèh Shimbun" van 17 December 1943 no. 102, om nog een voorbeeld te noemen, vermeldde een gift van *f* 63,— ten behoeve van het leger van de Pemoeda Poesa-afdeling Nisam (Lhō' Seumawè). Hetzelfde nummer meldde het vertrek van 1000 Poesa-jongeren

uit Sigli, onder de persoonlijke leiding van de voorzitter van het hoofdbestuur van de Pemoeda Poesa, Teungkoe Hoesin al Moedjahid, naar het naburige Padang Tidji (Seulimeum), om in vrijwillig hulpbetoon mede te werken aan de aanleg van het daar geprojecteerde vliegveld, ter aflossing van een andere groep, die enkele dagen tevoren was huiswaarts gekeerd.

Laatstgenoemd nummer van de „Atjèh Shimbun" bevatte ook nog het bericht van de aanwijzing door het hoofdbestuur van de Pemoeda Poesa van een 20-tal Poesa-jongeren voor opleiding aan de te Lhō' Seumawè te openen" school voor vliegveld-officieren" (sekolah opsir lapangan terbang). Voor de bewaking van de talrijke vliegvelden, welke overal in Atjèh werden aangelegd, was namelijk een speciaal Indonesisch hulpkorps in het leven geroepen, de „tentera pengawal lapangan terbang" (Jap. hikōjō-tokusetsu-kimmu-tai, lett. vliegveld-speciaal georganiseerde-dienst-troepen).

De maand November had inmiddels een nieuwe gelegenheid geopend om de oorlogvoering te steunen. In deze maand vielen namelijk drie belangrijke maatregelen, welke we hier achtereenvolgens zullen bespreken: de oprichting van het „volksleger", de instelling van de „Atjèhraad" en de instelling van het „welvaartskantoor".

De oprichting op 22 November van het „volksleger" (Jap. giyūgun, vrijwilligersleger, lett. gi-rechtvaardigheid, „suum cuique", yū-dapperheid; Mal. lasjkar ra'jat) betekende, na de hiervoren reeds besproken werving voor „bijzondere politie" (tokubetsu-keisatsutai) en „hulptroepen" (heiho), een nieuwe beroep op de mankracht van het Atjèhse volk ten behoeve van de oorlogvoering. Anders dan het „hulpleger", dat slechts een aanvulling vormde van het Japanse leger, was het „volksleger" bedoeld als de kern van een eigen militaire organisatie, met op de duur eigen officieren, voor de verdediging des vaderlands. Soldij en rantsoen zouden dezelfde zijn als van het Japanse leger. De bevordering zou eveneens op dezelfde basis geschieden, opklimming tot de rang van kapitein zou mogelijk zijn.

Op 9 November 1943 hield de resident van Atjèh een toespraak tot een duizendkoppige menigte, welke zich voor de grote moskee te Koetaradja had verzameld. In deze rede deed de resident den volke kond van de oprichting van het „volksleger" en de instelling van de „Atjèhraad". „De bedoeling is", zo sprak resident Iino, „dat het volksleger het lichte werk zal verrichten, terwijl het zware werk zal worden gedaan door het Japanse leger". „Buitendien", zo vervolgde hij, „zal, wanneer het Japanse leger oprukt naar Londen en Washington, het volksleger zorg dragen voor de verdediging van het vaderland Sumatra".

Duidelijk zien we hier gedemonstreerd, hoe in deze tijd — nog geen vijf maanden na de circulaire van Masubuchi—het Japanse politiek beleid reeds geleidelijk werd overgeschakeld in de richting van de „Indonesia Merdéka"-gedachte. Het beroep op de liefde voor het eigen vaderland begon langzamerhand in de plaats te treden van het beroep op de gemeenschappelijke welvaartssfeer binnen het raam van een Groot Oost Azië. Kenmerkend voor deze gewijzigde gedachtensfeer is het artikel in de „Atjèh Shimbun" van 16 October 1943 no. 82 van

het hoofdbestuur van de „Maibkatra" over „het liefhebben en het verdedigen van het vaderland" (mentjintai dan mempertahankan tanah air), waarin zulks het gehele volk als een heilige plicht (kewadjiban soetji) werd voorgehouden. Weliswaar werd in dit artikel hiernevens nog gewezen op de plichten tegenover het Groot Oost Aziatische-verband, doch voorop werd gesteld de liefde voor het Atjèhse vaderland, het „land van de reuntjōng" (Atj. tanòh reuntjōng).

Des te opmerkelijker is dit artikel, waar het kwam van officieel godsdienstige zijde. Steeds duidelijker zullen we in de eerstvolgende jaren zien, hoe ook in godsdienstige kringen de positieve gedachte der „vaderlandsliefde" meer en meer werd gesteld naast de negatieve gedachte van de „kaphé-haat", hetgeen de mogelijkheid opende voor een geleidelijke rijpwording der geesten in de richting van een modern nationalisme.

De 8e November bracht de regeling op de instelling van vertegenwoordigende lichamen op Sumatra (Jap. Sumatora-seiji-sanyo, regeringsdeelname op Sumatra) de inlossing van Tōjō's belofte. Op grond van deze regeling werd bij residentsverordening van 17 November 1943 no. 7 overgegaan tot instelling van de „Atjèhraad" (Jap. Atjèh-shū-sangi-kai, adviesraad voor de residentie Atjèh; Mal. madjlis perwakilan rakjat daérah Atjèh). Op de samenstelling en bevoegdheden van deze raad zullen wij in het volgende hoofdstuk nader terugkomen. Op deze plaats moge worden volstaan met de mededeling, dat de raad was opgezet als een zuiver adviserend orgaan, hetwelk twee malen per jaar (Juni en December) gedurende ten hoogste vijf dagen zou bijeenkomen, ter beantwoording van de door de resident aan de raad voorgelegde vragen het bestuursbeleid betreffende. Het aantal leden van de raad zou 26 tot 30 bedragen, waarvan er elk jaar 21 zouden worden aangewezen door verkiezing (één per onderafdeling) en 5 tot 9 zouden worden benoemd door de resident. Deze „verkiezing" bestond hieruit, dat in iedere onderafdeling een kiescollege werd gevormd, bestaande uit de onderafdelingschef (gun-chō) als voorzitter en de oelèëbalangs (son-chō's) als leden. Door elk dezer kiescolleges werden drie candidaten gekozen, waaruit vervolgens door de resident een keus werd gedaan. Een orgaan derhalve, hetwelk nog verre verwijderd was van de Atjèhraad, waarnaar, zoals we in de „Inleiding" (blz. 14) zagen, onder het Nederlandse bestuur in nationalistische kring de gedachte uitging. Toch was, althans volgens de „Atjèh Shimbun", het enthousiasme groot, waarmede de oprichting van de Atjèhraad werd begroet. Nog die zelfde maand hadden „verkiezingen" en benoemingen plaats, waarna op 8 en 9 December 1943 de Atjèhraad voor de eerste maal in zitting bijeenkwam.

Wanneer we de lijst van leden van de 1e Atjèhraad nagaan dan blijkt, dat van de 30 leden er 17 tot de oelèëbalanggroep behoorden, terwijl zich onder de 13 overigen 7 „oelama's" en 2 niet-Atjèhse ambtenaren bevonden. Door benoeming werden aangewezen Toeankoe Mahmoed, Teukoe Nja' Arif, Teukoe Panglima Pòlém Moehamad Ali, de gun-chō van Meulabōh Teukoe Ahmad, de beide plaatsvervangende voorzitters van de „Maibkatra" Teungkoe Moehamad Daoed Beureu'èh en Teungkoe Moehamad Hasbi, de 65-jarige oelama van Kroeëng Kalé

in Toengkōb (sagi der XXVI Moekims) Teungkoe Hadji Hasan, de directeur van de middelbare school te Koetaradja Ali Moertolo en de reeds eerder genoemde Indisch arts Moehamad Mahjoeddin, beide laatstgenoemden de enige niet-Atjèhse leden van de raad. Opmerkelijk is dat de zich hieronder bevindende prominente figuren uit oelèëbalang- en oelamaklasse niet door „verkiezing", doch door benoeming werden aangewezen.

Onder de „gekozen" leden was de oelèëbalanggroep vertegenwoordigd door 6 onderafdelingschefs of gun-chō's (Sigli, Bireuën, Takéngön, Idi, Tĕmiang en Koeta Tjané), 6 oelèëbalangs of son-chō's (Sabang, Koetaradja, Lam Meulō, Meureudoe, Lhō' Seumawè en Langsa) en 1 moekimhoofd of ku-chō (Lhō' Soekōn), benevens door de schrijver van de „landraad" te Meulabōh Teukoe Moehamad Ali. Van de gun-chō's noemen we hier in het bijzonder Teukoe Moehamad Hasan (Sigli), Teukoe Tjoet Hasan (Bireuën), Teukoe Tjhi' Moehamad Daoed Sjah (Idi) en Tĕngkoe Radja Soeloeng (Tĕmiang), wier antecedenten ons reeds bekend zijn. Van de son-chō's Teukoe Said Oemar Abdoel Azis van Soengòë Raja (Langsa) en de door de Japanners nieuw benoemde oelèëbalangs Teukoe Ali Basjah van Triëng Gadéng (Meureudoe) en Teukoe Tjoet Radja Pa'ét van Bloeë' (Lhō' Seumawè).

Teukoe Ali Basjah, tevoren klerk bij de posterijen te Medan, verving de door ons aangestelde Teukoe Beureudan, wiens rechten hij reeds sinds jaar en dag betwistte (zie blz. 131). Teukoe Tjoet Radja Pa'ét, tevoren belastingcollecteur te Bireuën en Tapa'toean, was opvolger van de bejaarde Teukoe Imeum Balè Bloeë'. Lhō' Soekōn was vertegenwoordigd door de oelèëbalang-tjoet van Aloeë Ië Mirah, Teukoe Moehamad Adji, op wiens aandeel in de verzetsbeweging wij in hoofdstuk V (blz. 143) reeds de aandacht vestigden. De vertegenwoordiger van Meulabōh ten slotte, Teukoe Moehamad Ali, een veelbelovend jongmens, Mosvia (middelbare opleidingsschool voor Inlandse ambtenaren)-abituriënt, gehuwd met een dochter van Teukoe Hoesin van Teunōm (Tjalang), was onder het Nederlandse bestuur werkzaam als griffier bij de moesapat (Atj. inheemse rechtbank) te Sigli en sergeant bij de stadswacht aldaar.

Onder de 7 niet tot de oelèëbalanggroep behorende „gekozen" leden bevonden zich 4 „oelama's" (Seulimeum, Bakōngan, Singkel en Simaloer), waaronder Teungkoe Sjech Ibrahim, welbekend uit de opstandige beweging in Seulimeum. Voorts de voorman van de soeltanaatsactie Nja' Mansoer (Tjalang), de reeds eerder genoemde (zie blz. 105, 166) directeur van het tehuis voor oorlogswezen te Blang Pidië, de handelaar Tjè' Ahmad (Tapa'toean), terwijl ten slotte Blang Kĕdjĕrèn door de schrijver van de moesapat was vertegenwoordigd.

Tot voorzitter en plaatsvervangend voorzitter werden door de resident, uit een voordracht van twee candidaten voor elk der beide functies, benoemd Teukoe Nja' Arif en Teukoe Moehamad Hasan. Alles bijeengenomen overheerst de indruk, dat de raad vrij representatief kon worden geacht voor de toendertijd in Atjèh heersende stromingen, al zouden natuurlijk de anti-Japans gezinde elementen nimmer hun stem in de Atjèhraad kunnen doen horen.

Ten slotte werd bij residentsverordening van 25 November 1943 no. 8, met ingang van 1 December 1943, ingesteld een „welvaartskantoor" (Jap. kōsei-kyoku, Mal. kantor oeroesan kebahagiaan oemoem), ter bevordering van de stoffelijke en geestelijke belangen van de bevolking. Tot hoofd van dit kantoor (Jap. kōsei-kyoku-chō), hetwelk geheel door Indonesische krachten zou worden bezet, werd benoemd de gun-chō van Seulimeum, Teukoe Panglima Pòlém Moehamad Ali. Tot zijn naaste medewerkers behoorde allereerst Teukoe Tjhi' Moehamad Said, de door ons in 1920 naar Timor verbannen zelfbestuurder van Tjoenda (Lhō' Seumawē). Zoals we reeds mededeelden (zie blz. 204), was deze in December 1942 uit zijn ballingschap teruggekeerd, waarna hij door de Japanners was benoemd tot directeur van de Atjèhdrukkerij. Een andere medewerker was Hadji Moehamad Zainoe'ddin, voor de oorlog eerst werkzaam bij de landbouwvoorlichtingsdienst in Atjèh, later handelaar te Medan en medewerker voor Atjèh aan het nationalistische weekblad „Penjedar". Onder het Japanse bestuur was deze Atjèhse kracht aanvankelijk tewerkgesteld bij het „kantoor voor vijandelijke eigendommen" te Langsa. Op 8 December 1943 zou ook hem een „soerat poedjian" worden uitgereikt wegens in de verzetsbeweging bewezen diensten. Het hoofd van het welvaartskantoor zou zijn arbeid verrichten onder leiding van de hoofden van de afdelingen algemene en economische zaken (Masubuchi!).

Deze poging om de bevolking te betrekken in de economische vraagstukken van de dag was alleszins verklaarbaar. Steeds nijpender toch werd de economische toestand in de gebieden binnen de Japanse welvaartssfeer. Opvoering van de voedselproductie en leniging van de kledingnood hielden steeds meer de aandacht bezig. Vermakelijk in haar naïveteit zijn de officiële richtlijnen voor de voedselaanplant, gegeven in de „Atjèh Shimbun" van 28 Augustus 1943 no. 68. Aan elke onderafdeling werd hier de verplichting opgelegd om de voedselaanplant met 500 H.A. 's jaars uit te breiden. Voor de gehele residentie zou dit — zo berekende men — een uitbreiding opleveren met 10.000 H.A., waardoor in 15 à 16 jaar de productie zou zijn verdubbeld! Tot leniging van de kledingnood werd getracht de aloude Atjèhse weefnijverheid nieuw leven in te blazen. Teungkoe Sjech Ibrahim, lid van de Atjèhraad, werd tot consulent voor de weefnijverheid (kepala peroesahaan oelat soetera) aangesteld.

Nog een andere belangrijke benoeming verdient hier vermelding, namelijk de aanstelling, met ingang van 1 December 1943, van de bekende godsdienstleraar Teungkoe Isma'el Jacoeb, die we in de „Inleiding" (blz. 19) reeds als lid van het hoofdbestuur der Poesa leerden kennen, tot inspecteur van het godsdienstonderwijs voor geheel Atjèh (Jap. Atjèh-shū-shūkyō-gakkō-shigaku, Mal. pemeriksa sekolah agama seloeroeh Atjèh). De benoeming tot deze gewichtige betrekking, op het belang waarvan we in hoofdstuk IX (blz. 285) nader zullen terugkomen, van een politiek gematigde oelama als Teungkoe Isma'el Jacoeb, kan niet anders dan een gelukkige worden genoemd.

Het jaar eindigde met een felle propaganda-campagne rondom de viering van de 8e December en de 1e zitting van de Atjèhraad. De „Atjèh Shimbun" verscheen gedurende deze periode tijdelijk dagelijks.

In een stroom van artikelen van de hand van gun-chō's, oelama's, leden van Atjèhraad en „Maibkatra" werd de bevolking opgewekt de Japanners te steunen in de heilige oorlog tegen de gehate „belanda". Waren niet de uitgehongerde, bloeddorstige leeuwen van het Nederlandse wapen met hun grijpklauwen het symbool van het Nederlandse beleid, zo heette het in één van deze artikelen. Dat echter, ondanks dit eenheidsfront naar buiten, de stille strijd om de macht tussen oelèëbalangs en oelama's onverbiddelijk werd voortgestreden, getuigden de opwekkingen om de onderlinge geschillen te beëindigen en te vergeten. We moeten, zo voegde de 1e plaatsvervangend voorzitter van de „Maibkatra", Teungkoe Moehamad Hasbi, in de „Atjèh Shimbun" van 22 December 1943 no. 106 zijn lezers toe, met de Nederlandse heerschappij, de Nederlandse politiek om de verschillende klassen der samenleving tegen elkaar op te zetten, begraven.

Intussen werd met man en macht gewerkt om de Noordpunt van Sumatra in staat van verdediging te brengen. Duizenden en nog eens duizenden soldaten, ondernemingsarbeiders en „vrijwilligers" werkten aan de aanleg van versterkingen, strategische wegen en vliegvelden. Japan bereidde zich voor op de komende aanval van de dagelijks in kracht toenemende geallieerden. Hoe grondig deze voorbereiding wel was en welk een enorm beroep hiervoor moet zijn gedaan op de arbeidsprestaties van de bevolking, hebben wij tijdens ons verblijf op Sabang, kort na de Japanse capitulatie, met eigen ogen kunnen aanschouwen.

d. De duimschroeven aangezet (Januari — September 1944).

Ook het jaar 1944 bracht een aantal mutaties onder de gun-chō's. De eerste reeks had plaats met ingang van 22 Juni 1944. Hierbij moest in de eerste plaats worden voorzien in de vacature ontstaan door het verdrinken tijdens een prauwtocht van de gun-chō van Singkel, Marah Hoesin. Tot diens opvolger werd benoemd Teukoe Itam, de door de Japanners in zijn rechten herstelde son-chō van Simpang Kiri (zie blz. 171). Met deze vervanging waren thans alle gun-chō-functies in handen van leden van oelèëbalanggeslachten. Voorts werd, in verband met de benoeming van Teukoe Ahmad Djeuniëb tot adviseur-ambtenaar ter beschikking (Jap. zuki, toegevoegd aan) van de resident, Teukoe Hanafiah van Tapa'toean overgeplaatst naar Meulabōh, Teukoe Poetéh van Bakōngan naar Tapa'toean, Teukoe Moehamad Idris van Sinabang naar Bakōngan, terwijl Teukoe Radja Mahmoed, oelèëbalang van Simeuloeë werd aangesteld tot gun-chō van Simaloer. Ten slotte werd aan Teukoe Radja Moehamad Ali op verzoek eervol ontslag verleend als gun-chō van Langsa, in verband waarmede Teukoe Nja' Banta werd overgeplaatst naar Langsa, terwijl Teukoe Radja Pidië uit het oelèëbalanggeslacht van Geudōng (Lhō' Seumawè), onder ons bestuur mantri-politie te Koetaradja, van plaatsvervangend ressortscommandant (Jap. fuku-shochō) bij de politie aldaar, tot gun-chō van Lhō' Soekōn werd aangesteld.

De volgende reeks mutaties had plaats met ingang van 26 Augustus 1944. Deze vonden haar oorzaak in de nieuwe grote slag aan de

ondergrondse beweging toegebracht, toen de kempeitai, in de ontrafeling van de vertakkingen van de organisatie-Treffers onder Atjèh's oelèëbalangs, overging tot arrestatie van de onderafdelingschef en de plaatsvervangend onderafdelingschef van Koetaradja, Teukoe Moehamad Hasan en Teukoe Ali Keureukōn. In de vacature Teukoe Moehamad Hasan werd voorzien door de benoeming van Teukoe Tjhi' Moehamad Said, de gewezen oelèëbalang van Tjoenda, die — zoals we zagen (blz. 222) —voordien werkzaam was bij het welvaartskantoor. In de vacature Teukoe Ali Keureukōn werd voorzien door de overplaatsing naar Koetaradja van de adspirant-controleur (Jap. joyaku) van Meulabōh, Teukoe Moehamad Ali, die we hiervoren als lid van de Atjèhraad en schrijver van de „landraad" te Meulabōh reeds leerden kennen.

Met ingang van 1 Januari 1944 trad over geheel Sumatra een definitieve regeling van de rechtspraak in werking, voor Atjèh vervat in de residentsverordening van 27 December 1943 no. 10. Op deze regeling, welke o.a. een einde maakte aan de rechtsmacht van gun-chō's en son-chō's, komen we in het volgende hoofdstuk nader terug. Belangrijker nog was de instelling, met ingang van 1 Maart d.a.v., van een rechtbank voor godsdienstzaken (Jap. shūkyō-hōin, Mal. mahkamah agama), welke haar beslag kreeg bij de residentsverordening van 15 Februari 1944 no. 12. Deze regeling, zo verklaarde de resident in de „Atjèh Shimbun" van 16 Februari 1944 no. 14, moet worden beschouwd als een „geschenk" van de Japanse regering ter gelegenheid van de tweede verjaardag van de Japanse inval. Zij is „een bewijs van onze grote waardering voor de Mohammedaanse godsdienst en strekt tot uitvoering van de in de residentie Atjèh van pas zijnde voorschriften van de Mohammedaanse wet". Zij dient ter vervanging van de regeling van „wijlen de nederlandse regering", welke „de belijders van de Islam belette de heilige plichten van de Mohammedaanse godsdienst te vervullen".

Met deze regeling van de godsdienstige rechtspraak, welke we in hoofdstuk IX uitvoeriger zullen behandelen, ging een sinds jaar en dag door de oelama's gekoesterde wens ten slotte in vervulling. Zij bracht een verdere ondermijning van de positie van de oelèëbalang als hoofd van de godsdienst in zijn gebied, daar zij het einde betekende van zijn bevoegdheid in een groot aantal zaken de godsdienst betreffende. Groot was het enthousiasme, waarmede in oelamakringen de nieuwe regeling werd begroet. In het bijzonder de militante oelama's, verenigd in de Poesa, zagen hiermede hun invloed belangrijk versterkt. De naamlijst van de door de resident tot lid van de shūkyō-hōin benoemde oelama's sprak in deze duidelijke taal. Tot voorzitter werd benoemd Teungkoe Hadji Dja'far Sadik alias Teungkoe Lam Djabat, een bejaarde oelama, die we reeds leerden kennen als adviseur van de „Maibkatra". Tot leden o.a. Teungkoe Moehamad Daoed Beureu'éh, Teungkoe Hadji Ahmad Hasballah (Indrapoeri), Teungkoe Abdoel Wahab (Seulimeum), Teungkoe Hadji Abdoellah Oedjōng Rimba (Keumangan, Sigli), Teungkoe Abdoessalam (Koetaradja) en ten slotte de bekende F-leider Said Aboe Bakar, die echter reeds op 17 Juli d.a.v. van deze functie werd ontheven. We mogen veilig aanne-

men, dat ook in dit orgaan de militante oelama's, die de beginselen der Poesa waren toegedaan, de boventoon voerden, terwijl de anderen slechts hun naam aan de instelling mochten geven.

Op 25 Maart had de plechtige installatie plaats, waarbij de installatierede van de resident door Said Aboe Bakar werd beantwoord. Zouden de Nederlanders, indien zij ooit terugkeerden, de shūkyō-hōin laten voortbestaan? Deze vraag werd door een anonymus, zich verschuilend achter het betekenisvolle pseudoniem „Tirò Tjoet", in de „Atjèh Shimbun" van 29 Maart 1944 no. 26, ontkennend beantwoord. Alleen reeds ter verdediging van dit nieuw verworven orgaan, zo luidt het, is het waard ons aan te gorden tot de „prang sabi" (Atj. heilige oorlog) en het voorbeeld te volgen van Teungkoe Tjhi' di Tirò en zijn zonen, die allen sneuvelden als „sjahid" (Ar. geloofsgetuige) voor de verdediging van godsdienst en vaderland.

Ook op verschillende andere gebieden van overheidszorg werd regelend opgetreden. Zo kwam bijvoorbeeld bij de jaarwisseling een nieuwe regeling van het volkscredietwezen tot stand. In iedere onderafdeling op te richten „volksbanken" (Jap. shomin-ginkō, Mal. bang dèsa) zouden de plaats innemen van de geliquideerde volkscredietbanken en gelegenheid geven zowel tot opnemen van gelden als tot sparen. Dit laatste werd op alle mogelijke manieren aangemoedigd, herhaaldelijk werden spaarweken georganiseerd en een speciale regeling werd getroffen om het sparen door gouvernementsambtenaren te vergemakkelijken.

Op economisch gebied kwamen gedurende de eerste maanden van het jaar verschillende belangrijke regelingen tot stand. Het voor het oogstjaar 1943/1944 toegepaste stelsel van rijstopkoop werd verlaten en moest voor het volgende oogstjaar plaats maken voor een nieuw stelsel. Met ingang van 1 April 1944 werd namelijk overgegaan tot de instelling in iedere onderafdeling van een zogenaamde „B(agi) D(an) K(oempoel)"-organisatie (Mal. verdeel en verzamel-organisatie, ook wel aangeduid als „beli dan koempoel", koop en verzamel-organisatie; Jap. shūkai-kai, orgaan voor opkoop). Onder leiding van de afdeling economische zaken en het welvaartskantoor zou deze organisatie, welke, zoals we in hoofdstuk X zullen zien, in ieder oelèëbalangschap haar vertakkingen had, de overheid bij de verplichte leveranties enerzijds en de distributie anderzijds behulpzaam zijn. Zij onttrok zich echter goeddeels aan het toezicht van de oelèëbalang en zou in vele streken landschaps- en dorpshuishouding ontwrichten en de neiging vertonen om als het ware een staat in de staat te vormen.

Van vrijwillige verkoop aan de overheid was thans geen sprake meer. Een stelsel van verplichte leveranties, hetwelk levendig herinnerde aan ons voormalige „cultuurstelsel" deed zijn intrede. De door de residentie Atjèh te leveren quota waren op de te Boekit Tinggi (Fort de Kock) gehouden residentenconferentie voor het oogstjaar 1944/1945 vastgesteld op 22.000 ton gepelde rijst en 5400 ton maïs, katjang kedelee, katjang hidjau, oebi en sago. Een onderverdeling dezer hoeveelheden over de verschillende onderafdelingen was door de resident bewerkstelligd. Voor een verdere onderverdeling over de verschillende oelèë-

balangschappen, moekims, dorpen en uiteindelijk over de individuele landbouwers zou worden zorg gedragen door respectievelijk de controleurs, de oelèëbalangs, de moekim- en de dorpshoofden in nauwe samenwerking met de B.D.K.-organisatie. Een verordening (Jap. tomi-seirei-otsu) van de militaire commandant van Sumatra (Jap. Sumatora-hōmen-saikō-shikikan) van 25 Februari 1944 no. 49 stelde niet-nakoming van de opgelegde leveringsplicht strafbaar met levenslange gevangenisstraf dan wel tijdelijke van ten hoogste 20 jaren of geldboete van ten hoogste ƒ 200.000,—. Voorts gaf zij de resident de bevoegdheid om zo nodig met behulp van de sterke arm tot inzameling over te gaan.

Ten slotte bracht de maand Maart een definitieve regeling van het onderwijsstelsel. In een reeks van besluiten werden door de resident voorschriften gegeven voor alle mogelijke soorten scholen en cursussen, van middelbare school en cursus in de Japanse taal af tot weefschool en cursus in het kweken van zijderupsen toe. Zoals we in het volgende hoofdstuk nader zullen zien, waren al deze regelingen er op berekend het onderwijs dienstbaar te maken aan de propaganda van de Groot Japanse- en de anti-Westerse-gedachten. Telkens weer opnieuw bevatten de couranten berichten over de uitzending van Atjèhse jongelui naar Japan, Singapore, Sumatra's Westkust en Medan, ter verdere opleiding aan Japanse scholen. Zelfs godsdienstscholen beijverden zich tot het geven van cursussen in de Japanse taal. Met onverflauwde ijver ging het Japanisatieproces voort.

De propaganda-machine bleef op volle toeren draaien. Met ingang van 7 Januari 1944 veranderde de voorlichtingsdienst van naam, de „Atjèh-shū-senden-ka" (Jap. senden, propaganda, voorlichting) heette in den vervolge „Atjèh-shū-hōdō-ka" (Jap. hōdō, nieuwsberichten); taak en werkwijze bleven echter dezelfde. De „Atjèh Shimbun" was als altijd één der meest doeltreffende wapenen in de propagandastrijd. Na de eerste Juli 1944 verscheen zij zelfs drie, instede van twee malen per week. Prijsvraag na prijsvraag werd uitgeschreven voor gedichten, liederen en romans, waarin de nieuwe tijdgeest tot uiting moest komen. De bekroonde roman „Leboernja keraton Atjèh", waarin de verovering door de Nederlandse troepen van de „kraton", het verblijf van de Atjèhse soeltans, door de Atjèhers zelf „dalam" of „koeta radja" genoemd, in 1873/74 werd beschreven, werd gedurende de maanden April tot Juni als feuilleton in de „Atjèh Shimbun" opgenomen. De schrijver, die zich verschool achter het pseudoniem Surya, gaf van de gebeurtenissen van die dagen een levendige beschrijving, waarin ook de weinig verkwikkelijke toestanden en verhoudingen aan Atjèhse zijde duidelijk aan de dag traden. Hoe zeer overigens Atjèh's historie in trek was, moge blijken uit een berichtje in de „Atjèh Shimbun" van 3 Juni 1944 no. 45, waarin werd medegedeeld, dat werd gewerkt aan de opname van een Sumatrafilm, waarin ook episodes uit de Atjèh-Oorlog zouden worden verwerkt.

Kenners van het oude Atjèh zullen met weemoed vernemen, dat, blijkens de „Atjèh Shimbun" van 26 Augustus 1944 no. 77, op de 25e dier maand op 99-jarige leeftijd (Kreemer schatte hem in 1923 op

ongeveer 60 jaar), in de gampōng Lam Bhoe', nabij de residentiehoofdplaats, is overleden Teungkoe Sjech Ibrahim. Zowel Snouck Hurgronje als Kreemer hebben voor hun boekwerken aan deze oelama, destijds als „hatib" (Ar. chatib, prediker) verbonden aan de grote moskee te Koetaradja, menige belangrijke inlichting te danken gehad. Het berichtje in de „Atjèh Shimbun" vestigde hierop ten aanzien van de in Atjèh nog steeds in de herinnering voortlevende dr. Snouck Hurgronje nog eens uitdrukkelijk de aandacht.

Alle middelen werden te baat genomen om het regiem bij de gampōngman populair te maken, waarbij in het bijzonder werd gespeculeerd op de diep gewortelde godsdienstige gevoelens. Toen in het begin van het jaar hevige bandjirs Singkel ter Atjèh's Westkust en Bindjei ter Sumatra's Oostkust teisterden, werd aan de „Maibkatra" verlof gegeven een inzameling te houden ten bate van de slachtoffers, waarbij de resident met een gift van *f* 1000,— voorging. Ter gelegenheid van de viering van Moehamad's geboortefeest schonk de resident, door tussenkomst van de „Maibkatra", een bedrag van *f* 3000,— ten behoeve van moskeeën en dorpsgodsdiensthuizen. Het hoofd van de dienst van voorlichting schonk bij deze zelfde gelegenheid *f* 1000,— ten behoeve van de afdelingsbesturen van de „Maibkatra". In de Mohammedaanse vastenmaand volgde een schenking door de resident van *f* 3000,— voor de armen en behoeftigen en een van *f* 5000,— ten behoeve van de „bedehuizen". Demonstratief werd door alle Japanse diensthoofden bijgedragen in de kosten van het door de gelovigen gedurende de vastenmaand bij zonsondergang in de „meusigit raja" te Koetaradja, overeenkomstig het bestaande gebruik, gemeenschappelijk te nuttigen — uit een of andere brei bestaande — voorlopige ontnuchteringsmaal.

Ook de soeltanstelgen, waarvan velen in kommervolle omstandigheden leefden, werden niet vergeten en — naar de „Atjèh Shimbun" vermeldde — in de vastenmaand met een gift bedacht. Reeds eerder had de Japanner het aanzien, waarin het Atjèhse soeltansgeslacht verkeerde, aan zijn propaganda dienstbaar gemaakt. Zo bevatte de „Atjèh Shimbun" van 14 April 1943 no. 30 een interview met de grijze soeltansweduwe Pòtjoet Meurah (zie blz. 68), waarin deze haar gemoed luchtte over het onrecht door het Nederlandse bestuur haar en de haren aangedaan.

De 2e verjaardag van de Japanse inval werd op feestelijke wijze herdacht. In het aan deze heuglijke gebeurtenis gewijde nummer van de „Atjèh Shimbun" van 12 Maart 1944 no. 21 verdienen een tweetal artikelen onze bijzondere aandacht. In de eerste plaats een artikel van de hand van de bekende oelama Teungkoe Moehamad Hasbi. In dit artikel nam namelijk deze oelama, zich instellend op de gedachtenwereld van zijn Atjèhse lezerskring, als uitgangspunt van zijn betoog het Atjèhse spreekwoord : „niba' oedéb poetéh mata, leubèh gèt maté poetéh toeleuëng". Letterlijk vertaald betekent dit : „beter dan te leven met de ogen wit, is het dood te zijn met de beenderen wit". Vrij vertaald wilde dit zeggen: het is beter dood te zijn dan (zo iets) te moeten aanzien, waarmede Teungkoe Moehamad Hasbi

tot uitdrukking wilde brengen, dat men de dood moet verkiezen boven opnieuw onder het Westerse juk te geraken *).

Het andere artikel was van de hand van Teukoe Sabi, de onder ons bestuur verbannen oelèëbalang-tjoet van Oelèë Glé (Samalanga, Bireuën), die — zoals we zagen — door de Japanners was tewerkgesteld bij de voorlichtingsdienst. In dit artikel wees deze er op, hoe gevaarlijk juist onze ethische politiek (Teukoe Sabi sprak van „politik liberialisme"), die hij één van de grootste „bedriegerijen van het nederlandse bestuur" noemde, voor Atjèh was geweest. „Ten rechte", zo schreef hij, „was deze ethische politiek van de nederlandse regering niets anders dan een hulpmiddel in haar beleid, een list om verdeeldheid onder ons volk te zaaien en de verschillende stromingen onder ons volk tegen elkaar op te zetten".

Ook de 27e Maart, de dag van de capitulatie van generaal Overakker (ten rechte — zoals we gezien hebben — 28 Maart!), werd als „Nieuw Sumatradag" op feestelijke wijze gevierd. Het feestnummer van de „Atjèh Shimbun" van die datum no. 25 bevatte, onder de titel „Divide et impera", een felle aanval op onze zogenaamde „verdeel en heers"-politiek van de hand van de plaatsvervangend voorzitter van de Atjèhraad, Teukoe Moehamad Hasan. Wanneer men niet beter wist zou men niet vermoeden, dat het was geschreven door één van de voornaamste figuren in de anti-Japanse beweging. Kennelijk heeft Teukoe Hasan deze gelegenheid te baat willen nemen om de Japanners nog eens duidelijk te vertellen, hoe hij, ook al werkte hij met de Nederlanders samen, door steeds rond voor zijn mening uit te komen, door ons als een „extremist" werd aangemerkt. Hij mocht er echter, zoals we zullen zien, niet in slagen op deze wijze de kempeitai zand in de ogen te strooien. Verfrissend doet het aan te lezen, hoe hij niet kan nalaten in dit artikel nog even diegenen een veeg uit de pan te geven, die thans nu de Nederlanders weg zijn zich uitputten in kritiek op het Nederlandse gezag, doch destijds geen mond durfden open te doen.

Eveneens in de maand Maart viel de oprichting van de „Badan pembantoe perlindoengan tanah air dibelakang garis peperangan dalam Atjèh-shū" (Mal. orgaan van bijstand voor de bescherming des vaderlands achter de frontlinie in de residentie Atjèh). Het doel van deze organisatie was in de eerste plaats het brengen van „vertroosting" en het verlenen van steun aan de verwanten van hen die, dienend in het „volksleger", de „bijzondere politie", enz., in de frontlinie stonden. Daarnaast het opwekken en het versterken van de geestdrift voor de verdediging van het vaderland. De fondsen van de organisatie, waarvan jaarlijks aan de resident verantwoording moest worden afgelegd, zouden worden verkregen uit giften van particulieren en uit subsidies van de overheid. Algemeen voorzitter (Jap. sōsai) was de

---

*) Dit spreekwoord wordt o.a. gebruikt indien een man de ontrouw van zijn vrouw moet aanzien zonder daaraan iets te kunnen doen. „Poetéh mata", door prof. dr. R. A. D. Hoesein Djajadiningrat in zijn „Atjèhsch-Nederlandsch Woordenboek", 1934, deel II, blz. 430, in figuurlijke betekenis vertaald met „beschaamd, onteerd, zijne eer verliezende of verloren hebbende", houdt dus in het hiermede in verband staande schuins kijken, waarbij het wit der ogen zichtbaar wordt. Men vergelijke het overeenkomstige Menangkabause spreekwoord bij J. L. v.d. Toorn, „Minangkabausch-Maleisch-Nederlandsch Woordenboek", 1891, blz. 261.

resident, voorzitter Teukoe Nja' Arif, thans weer aangeduid als adviseur-ambtenaar ter beschikking (Jap. zuki) van de resident.

Op 4 en 5 April 1944 kwam de Atjèhraad voor de 2e maal in zitting bijeen, in gemeenschappelijke vergadering met de tegelijkertijd gehouden gun-chō-conferentie. De voedselleveranties, de opvoering van de voedselproductie en de mobilisatie van arbeidskrachten vormden de agendapunten. Wat de beide eerste agendapunten betreft, verklaarde de Atjèhraad zich o.m. accoord met de hoeveelheden te leveren producten, zoals deze door de resident voor iedere onderafdeling waren vastgesteld. Ten aanzien van het laatstgenoemde punt werden aan de raad een tweetal ontwerp-residentsbesluiten om advies voorgelegd, waarmede de raad eveneens verklaarde zich te kunnen verenigen.

Het eerste dezer ontwerpen, vastgelegd in het residentsbesluit van 8 April 1944 no. 53, voorzag in een registratie van alle arbeidskrachten tussen de 16 en 45 jaar. Bij deze registratie moest worden vermeld of zij al dan niet in aanmerking kwamen voor inlijving bij een der talrijke militaire of semi-militaire organisaties dan wel voor oproeping voor vrijwillige arbeid. Het tweede, vastgelegd in het residentsbesluit van die zelfde datum no. 54, voorzag in de oprichting van de „Atjèh-shū-kōa-hōkō-dan" (Jap. lett. residentie Atjèh-verheffing van Azië-„service"-groep) of „Perkoempoelan pekerdja² oentoek oemoem didalam Atjèh-shū dalam hal membina Asia Timoer Raja" (Mal. vereniging van arbeiders ten algemenen nutte in de residentie Atjèh voor de bereiking van een Groot Oost Azië). Deze organisatie, welke zich over de gehele residentie uitstrekte, stond dorps-, moekims-, oelèëbalangschaps- en onderafdelingsgewijze onder leiding van het dorpshoofd, het moekimhoofd, de oelèëbalang en de onderafdelingschef, met een verdere overkapping voor elke afdeling en voor de gehele residentie. Zij zou moeten zorgdragen, dat aan de hand van de gehouden registratie aan elke aanvraag om arbeidskrachten van militaire en civiele autoriteiten werd voldaan en deze last naar billijkheid werd verdeeld.

Hoe zwaar deze „vrijwillige" arbeid op de gampōngman drukte, moge blijken uit een berichtje in de „Atjèh Shimbun" van 8 April 1944 no. 29. Hierin toch werd vermeld, hoe alleen al voor de aanleg van de weg Takèngōn-Blang Kĕdjĕrèn dagelijks 7000 vrijwilligers werden opgeroepen. Op 1 Januari 1944 werd met de aanleg begonnen, op 20 Juli d.a.v. had de officiële opening van de weg, waaraan ook onze krijgsgevangenen hebben gearbeid, plaats. Hoeveel slachtoffers deze wegaanleg had gekost, moge blijken uit het feit, dat de resident zich geroepen gevoelde in zijn openingsrede de tallozen te memoreren, die door ziekte of anderszins bij deze wegaanleg het leven hadden gelaten. Niet voor niets zou dan ook Teukoe Moehamad Hasan, naar mij werd verzekerd (de courantenverslagen vermeldden hieromtrent uiteraard niets!), tegen de beide evengenoemde ontwerp-besluiten in de Atjèhraad zijn stem hebben verheven. Uitdrukkelijk zou hij bij die gelegenheid hebben gewaarschuwd tegen de zware druk, welke hiermede op de bevolking werd gelegd en er op hebben gewezen, dat hierdoor

de sawaharbeid in het gedrang geraakte. Onnodig te zeggen dat zijn protest geen resultaat opleverde.

Na de beëindiging van de zitting van de Atjèhraad vaardigde de resident op 12 April 1944 een bekendmaking uit, waarin hij er de bevolking nog eens nadrukkelijk op wees, dat de verdediging des vaderlands, de opvoering van de voedselproductie en de mobilisatie van arbeidskrachten thans de drie allesbeheersende vraagstukken vormden.

Op 10 Juni had te Koetaradja de 2e jaarconferentie van de „Maibkatra" plaats. Ook deze stond geheel in het teken van de propaganda voor de verwezenlijking van de drie evengenoemde punten. Wie immers waren beter dan de oelama's geschikt om de bevolking door hun godsdienstig overwicht tot een uiterste krachtsinspanning voor de goede zaak te bewegen! Teungkoe Moehamad Daoed Beureu'éh en Teungkoe Moehamad Hasbi waren ook ditmaal, naast Toeankoe Abdoel Azis, de toonaangevende figuren. Teungkoe Moehamad Joenoes Djamil was inmiddels als secretaris van het hoofdbestuur vervangen door Toeankoe Hasjim, evenals Toeankoe Abdoel Azis een soeltanstelg. De jeugdige nieuwe secretaris, die tijdens het Nederlandse bestuur schrijver was op het residentiekantoor, was — indien we ons niet vergissen — een directe afstammeling van Toeankoe Radja Keumala, die we in de „Inleiding" (zie blz. 23) als adviseur van ons bestuur in godsdienstzaken leerden kennen.

Steeds nader kwam intussen de vijandelijke dreiging. Na reeds verscheidene luchtbombardementen te hebben ondergaan werd Sabang op 25 Juli vanuit zee en vanuit de lucht zwaar gebombardeerd, bij welke gelegenheid Hr. Ms. Tromp tot in de baai van Sabang binnendrong. In een bekendmaking, gedagtekend 26 Juli 1944, stelde de resident de bevolking gerust en wees hij er op hoe de uitgestrektheid van zeeën en luchtruim het weliswaar de vijand had mogelijk gemaakt de waakzaamheid van het Japanse leger te verschalken, doch dat hij met zware verliezen was teruggeslagen.

Met koortsachtige ijver trachtte de Japanner de weerbaarheid van de bevolking te verhogen, ten einde straks de vijandelijke aanval het hoofd te kunnen bieden. Nieuwe oproepen voor dienstname bij „hulptroepen" en „volksleger" verschenen in de courant. Wat te zeggen van een oproep voor dienstname bij de bereden troepen van het „volksleger", waarin eventuele liefhebbers in het vooruitzicht werd gesteld, dat zij zich na ommekomst van hun diensttijd zouden kunnen vestigen als veemantri of veearts (sic!). Want — zo vervolgde de oproep en hiermede dekte men zich voor de toekomst — het leger zou een ieder een diploma geven naar bekwaamheid. Met kracht werd de opleiding van Atjèhers tot officier bij het „volksleger" ter hand genomen. In Mei meldde de „Atjèh Shimbun", dat 15 jongelui van Atjèhsen bloede, ergens ter Sumatra's Oostkust, hun opleiding voltooiden. Op de „Esplanade" te Koetaradja werd een ieder in de gelegenheid gesteld om zich te oefenen in het vechten met speer en lans. De gehele bevolking zou immers aan de verdediging van het vaderland moeten kunnen deelnemen. De in de vorige afdeling (blz. 215) besproken keibō-jiei-dan werd in verband hiermede voortdurend uitgebreid en

omvatte nu welhaast alle weerbare mannen, die op deze wijze allen — met het oog op de verwachte inval — een beperkte militaire training ondergingen.

Tegelijkertijd echter werd de strijd tegen werkelijke en potentiële 5e colonnisten met onverminderde hevigheid voortgezet. Nog voor het zware bombardement van 25 Juli had de kempeitai op Sabang schoon schip gemaakt. De directeur-geneesheer van het krankzinnigengesticht, A. Colon, werd tezamen met een 20-tal anderen, voornamelijk oud-militairen, verdacht van spionnage en ondergrondse activiteit, ter dood gebracht. Het grootste deel der te Sabang verpleegde krankzinnigen was, om militair-strategische redenen, reeds medio 1943 naar Tandjoeng Ramboetan aan de Overwal overgebracht. Slechts een gering aantal patiënten was te Sabang onder de hoede van dokter Colon achtergebleven.

Ook elders in Atjèh werden telkens weer opnieuw personen van allerlei landaard, beroep en leeftijd, verdacht van ondergrondse activiteit, gearresteerd. Ambonezen en Menadonezen leverden hierbij verhoudingsgewijze de meeste slachtoffers van de Japanse spionnagevrees. In de „Atjèh Shimbun" zal men gegevens hierover tevergeefs zoeken. Slechts een tweetal berichtjes verdienen hier — buiten de in hoofdstuk XI te behandelen berichten over de Lhõng-affaire — de aandacht. In Februari namelijk werden, naar de „Atjèh Shimbun" meldde, in Lhõ' Soekõn een Nederlandse vlag en kogels gevonden. Het tweede berichtje betrof de op 21 Maart door de resident uitgevaardigde bekendmaking, waarin de inlevering werd gelast van alle brieven, couranten, boeken en bescheiden, welke een anti-Japanse of communistische (sic!) strekking hadden.

Kort voor het einde van deze periode rekende de kempeitai ook verder af met de anti-Japans gezinde beweging onder de oelèëbalangklasse. De ontdekking van een vertakking van de organisatie-Treffers onder Atjèh's oelèëbalangs leidde tot een verhoogde activiteit der kempeitai-spionnen onder Atjèh's adellijke geslachten. Van de geruchtmakende arrestaties van Teukoe Moehamad Hasan en Teukoe Ali Keureukõn, respectievelijk gun-chõ en plaatsvervangend gun-chõ van Koetaradja, maakten we reeds gewag. Buitendien werden nog gearresteerd in de onderafdeling Koetaradja Teukoe Radja Djoema'at van Lhõng en Teukoe Ali Basjah van Peukan Bada (sagi der XXV Moekims), beiden — zoals we in hoofdstuk III hebben gezien — behorende tot de op 11 Maart 1942 door kolonel Gosenson gearresteerde Groot-Atjèhse hoofden. In Seulimeum Teukoe Doelah van Seulimeum, Teukoe Soeleiman een zoon van Teukoe Ma'én van Mòntasië', Teukoe Doelah zoon van Teukoe Raden van Tanòh Abèë, keutjhi' (Atj. dorpshoofd) Makam van Mòntasië' en Teukoe Moehamad Daoed, politie-agent 1e klasse te Seulimeum. Van deze vijf stonden destijds — zoals we reeds mededeelden — zowel Teukoe Doelah van Seulimeum als Teukoe Doelah van Tanòh Abèë onder verdenking van deelname aan de opstandige beweging. Eerstgenoemde immers was na de beëindiging van de eerste phase van de opstand onvindbaar, laatstgenoemde ontving op 8 December 1943 voor zijn aandeel in de verzetsbeweging een „soerat poedjian". In de onderafdeling Sigli vielen

in handen der kempeitai Teukoe Tahir van Bambi en de III Moekims Oenöë (zie blz. 83) en Teukoe Hamid van Gigiëng (die onder het Japanse bestuur zijn bejaarde vader, Teukoe Béntara Paleuëh Moehamad Din—zie blz. 83—was opgevolgd), terwijl ook Teukoe La'samana Oemar van Ndjōng (blz. 83) en Teukoe Radja Ma' Ali van Sama'indra (blz. 84) gedurende enige tijd werden vastgehouden. In de onderafdeling Langsa ten slotte werd de bejaarde Teukoe Tjoet Ahmad van Peureula' (blz. 147) gearresteerd en, ondanks zijn zwakke gezondheid, in de gevangenis opgesloten.

Men ziet de Japanner aarzelde niet! Dat zich onder de anti-Japans gezinden vooraanstaande figuren bevonden als Teukoe Moehamad Hasan, plaatsvervangend voorzitter van de Atjèhraad en Teukoe Ali Keureukōn, een zwager van Teukoe Nja' Arif, moet hem ten aanzien van de betrouwbaarheid van de oelèëbalangklasse te denken hebben gegeven. Voor de oelamapartij betekenden deze arrestaties een versterking van haar positie. Teukoe Nja' Arif stond thans alleen voor de zware opgave de belangen van de oelèëbalangs tegen de stijgende invloed van de oelama's te verdedigen. Van de gearresteerde oelèëbalangs werden Teukoe Moehamad Hasan en Teukoe Soeleiman door de Japanners geëxecuteerd. Ook Teukoe Radja Djoema'at liet het leven, terwijl Teukoe Tjoet Ahmad stervend uit de gevangenis werd ontslagen. De overigen keerden na Japan's capitulatie behouden uit de gevangenis te Pĕmatang Siantar terug.

Inmiddels kwam de Mohammedaanse vastenmaand, welke dit jaar op 20 Augustus zou aanvangen en onvermijdelijk een verslapping in de oorlogsinspanning met zich zou brengen, steeds nader. Reeds op 28 Juli richtte de resident zich tot de Mohammedaanse gemeente in een bekendmaking van ongeveer dezelfde strekking als die welke het vorig jaar was uitgevaardigd door de hoofdkali Toeankoe Abdoel Azis. De stap, waarvan men toenmaals meende te moeten terugkomen, werd thans definitief gedaan. Reeds in de aanhef luidde het, dat de Mohammedaanse wet in buitengewone omstandigheden ruimte laat de vasten te verbreken en de verzuimde vastendagen later in te halen. „Aangezien", zo heette het, „het huidig tijdsgewricht beslissend is te achten voor onze overwinning of nederlaag in de heilige strijd (peperangan jang soetji) voor de bevrijding (oentoek memerdékakan) van het volk van Groot Oost Azië, moet onze doelstelling zo goed mogelijk worden begrepen en uitgevoerd en moeten wij bereid zijn het werk voort te zetten en ons op te offeren voor het Japanse leger". Ook het hoofdbestuur van de „Maibkatra" en de vaste leden van de godsdienstige rechtbank richtten zich in een gemeenschappelijke oproep tot de gelovigen, waarin zij de steun aan het Japanse leger, ook gedurende de vastenmaand, voorhielden als een plicht tegenover godsdienst, volk en vaderland.

Nauwelijks een maand later, de 24e Augustus, was de snel in het nadeel van de as-mogendheden (Mal. negeri-poros) veranderende situatie op de verschillende oorlogsfronten aanleiding tot een nieuwe residentiële vermaning (Mal. nasihat). Laat U niet van de wijs brengen door kleine veranderingen op het oorlogstoneel en werpt niet op Uw

naam de smet een verrader te zijn van Groot Oost Azië. Al zou deze oorlog ook nog tientallen jaren duren, de eindoverwinning is ons!

§ 3. Indonesia Merdéka (September 1944 — Augustus 1945).

a. De laatste krachtsinspanning (September — December 1944).

Nog voor het einde der vastenmaand legde op 7 September 1944 minister-president Koiso in de 85e zitting van het Japanse parlement een verklaring af, waarin hij de belofte deed „Oost-Indië" (sic! Hindia Timoer) in de toekomst onafhankelijkheid te zullen verlenen. Deze belofte moest worden beschouwd als een blijk van waardering voor de grote steun bij de oorlogvoering verleend. Zij verzekerde Indonesië voor de toekomst eenzelfde status als die van de Philippijnen en Burma, welke reeds eerder door Japan als „onafhankelijke" staten binnen de Groot Oost Azië-sfeer waren erkend. Met deze belofte moest het wankelend vertrouwen worden geschraagd en de bevolking tot nog groter krachtsinspanning worden aangezet. „Indonesia Merdéka" werd thans het wachtwoord der propaganda. De lijn van redenering laat zich gemakkelijk denken: slechts bij een Japanse overwinning zou de beloofde onafhankelijkheid kunnen worden verwezenlijkt, een overwinning der geallieerden zou het einde betekenen van elk streven naar vrijheid.

Op grootse wijze had alom in de residentie de viering plaats van deze heuglijke gebeurtenis, welke het bewijs leverde van de zuiverheid van Japan's bedoelingen. Drie dagen achtereen werd gevlagd. Te Koetaradja bereikte de feestelijke viering haar hoogtepunt in de aanname in een op 9 September gehouden massabijeenkomst van een resolutie, waarin — in het belang ener spoedige verwezenlijking van een Groot Oost Azië en een onafhankelijk Oost-Indië — de gelofte werd afgelegd „te zullen samenwerken met het Japanse leger voor de verdediging des vaderlands, alle krachten te zullen inspannen opdat ten spoedigste de eindoverwinning zal worden behaald en met nog meer geestdrift in onderlinge samenwerking hulp te zullen verlenen aan het Japanse leger met terzijdestelling van alle kleine geschillen, opdat zo spoedig mogelijk een onafhankelijk Oost-Indië zal worden verworven".

De „Atjèh Shimbun" kwam voor de dag met een keurig verzorgd extra-nummer van niet minder dan 22 bladzijden, in het bijzonder gewijd aan de viering van Idoe'lfitr en de onafhankelijkheidsbelofte. Teukoe Nja' Arif, Teungkoe Moehamad Daoed Beureu'éh en de gunchō van Idi Teukoe Tjhi' Moehamad Daoed Sjah vertegenwoordigden Atjèh bij de feestelijke viering een maand later, op 7, 8 en 9 October te Boekit Tinggi, de zetel van de gouverneur van Sumatra. Nog een maand later, op de 7e November, had in Atjèh de feestelijke „aanname" (Mal. penjamboetan) plaats.

Het valt moeilijk een keus te doen uit de ware zondvloed van artikelen en redevoeringen, welke gedurende deze dagen over het Atjèhse publiek werd uitgestort. We zullen dan ook met een enkel citaat moeten volstaan. „Twee dingen", zo schreef Atjèh's resident in de „Atjèh Shimbun" van 11 September 1944 no. 84, „zijn voor de

verwerving van de onafhankelijkheid vereist, in de eerste plaats de eindoverwinning in de oorlog om een Groot Oost Azië, want zo lang deze overwinning nog niet is behaald, is de verwezenlijking van een Groot Oost Azië niet mogelijk, in de tweede plaats de bereidheid ons zelf op te voeden onder de leiding van onze Japanse leermeester". In hetzelfde nummer schreef Teukoe Nja' Arif o.a.: „Het verlangen naar vrijheid was in Indonesië gedurende lange jaren begraven door het Nederlandse imperialisme", om vervolgens te eindigen met de woorden: „Steeds moeten wij bedenken, een Indonesia merdéka zullen wij niet verwerven wanneer de Engelsen en nederlanders hier terugkeren". Teungkoe Moehamad Daoed Beureu'èh hield zich zoals gewoonlijk op de vlakte en koos tot onderwerp van zijn op 7 November uitgesproken feestrede: „Ik ben er voor de maatschappij, niet de maatschappij voor mij".

Typisch ingesteld op de Atjèhse lezerskring was een kort artikel van Teukoe Tjhi' Moehamad Daoed Sjah, geschreven na zijn terugkeer uit Boekit Tinggi in de „Atjèh Shimbun" van 26 October 1944 no. 95. Na te hebben gewezen op het grote verlangen naar onafhankelijkheid, hetwelk leeft in alle volkeren ter wereld en zeker niet het minst in het Atjèhse, spoorde hij zijn lezers aan, om thans, nu Japan deze onafhankelijkheid in uitzicht stelde, deze gelegenheid niet te verzuimen. Met terzijdestelling van alle onderlinge geschillen moest het Atjèhse volk zich eensgezind scharen achter het Japanse bestuur en het Japanse leger. Met een tweetal kernachtige Atjèhse zegswijzen illustreerde hij zijn bedoeling. We mogen deze kans niet laten voorbijgaan, men moet immers het ijzer smeden als het heet is: „Teulaïh sithõn oereuëng meugöë, teulaïh sioeröë oereuëng meuroesa", berouw volgt wanneer men de goede tijd van het jaar voor de landbouw en de goede dag voor de hertenjacht laat voorbijgaan! Laat de onderlinge tegenstellingen niet in de weg staan, wij Atjèhers immers vormen een onverbrekelijke eenheid: „Ië tata' han poetöïh, aneu' djaröë taïheuëb han teulheuëb", wanneer je in water hakt breekt het niet, wanneer je aan je vinger rukt wordt hij niet uitgerukt!

Een onmiddellijk gevolg van deze collectieve onafhankelijkheidsbelofte aan de volkeren van Indonesië was een grotere belangstelling voor de gebeurtenissen op Java. Het contact tussen Java en Sumatra was onder het Japanse bewind sterk verminderd. Behalve de uiterst gebrekkige verbindingen speelde ook de administratieve scheiding tussen beide gebieden hierbij een belangrijke rol. Thans echter richtten, naar als van zelf spreekt, aller ogen zich naar de nationale beweging op het hoofdeiland, tot welker bevrediging de verklaring van de Japanse minister-president allereerst was bedoeld. Java, onder leiding van ir. Soekarno, markeerde de pas. De officiële erkenning van de rood-witte vlag, de vlag van Madjapahit en Diponegoro als de nationaal Indonesische vlag en van het Indonesia Raja, het lied van Soepratman als het Indonesische volkslied, volgden hier reeds op 8 September. In Atjèh, waar het nationale gevoel — zoals we zagen — nog slechts weinig was ontwikkeld, schijnt van enige aandrang hiertoe van Indonesische zijde nauwelijks sprake te zijn geweest. Pas op 27 September 1944 vaardigde de resident een bekendmaking uit, waarin vlag en

volkslied als nationale symbolen werden erkend. De rood-witte vlag zou echter steeds moeten worden gehesen naast de Japanse vlag (Jap. hi-no-maru), het Indonesia Raja, indien ten gehore gebracht in plechtige of feestelijke bijeenkomsten, zou steeds moeten worden voorafgegaan door het Japanse volkslied (Jap. Kimi-ga-yo).

Eerst gedurende het laatste jaar van het Japanse bewind zou ook in Atjèh de kiem worden gelegd voor een opkomend nationaal Indonesisch bewustzijn en zouden voor een steeds groeiende kring de rood-witte vlag en het Indonesia Raja worden tot symbolen van een geheel Indonesië omspannend eenheidsbesef. Dat echter dit groeiproces vele jaren zou behoeven om het locaal Atjèhse patriotisme te doorbreken, behoeft, na hetgeen we in vorige hoofdstukken over deze typische trek van het Atjèhse volkskarakter hebben gezegd, nauwelijks betoog. Vooralsnog zou dan ook dit locaal Atjèhse patriotisme het beeld beheersen en op de loop der gebeurtenissen van overwegende invloed zijn.

Bij de feestelijkheden in September schijnt dan ook de rood-witte vlag in Atjèh nog niet te hebben gewapperd. Op de 7e November vormde echter het hijsen van de „bendéra kebangsaan" (Mal. nationale vlag), voorafgegaan door het voorlezen van de bekendmaking van de resident waarin hiertoe vergunning werd verleend, één der hoogtepunten van de feestviering.

Het contact met de nationale beweging op Java bleef vooralsnog beperkt tot een telegramwisseling tussen ir. Soekarno en Teukoe Sabi, de uit zijn ballingschap op Java teruggekeerde oelèëbalang-tjoet van Oelèë Glé (Samalanga, Bireuën). „De Atjèhse reuntjõng en het Atjèhse bloed", zo seinde ir. Soekarno, „moeten worden tot een vesting van staal, om de vijand, indien hij de moed mocht hebben een aanval te doen uit het Westen of uit het Noorden, te verbrijzelen. De eindoverwinning is aan onze zijde en Indonesië's onafhankelijkheid is verzekerd" (extra-nummer „Atjèh Shimbun", blz. 8).

Telkens weer zien we hoe dit oplevend nationaal bewustzijn van een fel anti-Westerse geest was doordrongen. Als voorbeeld moge nog worden genoemd uit het programma van de feestelijkheden op 7 November: „Het betonen van eerbied voor de zielen der helden, gestorven als geloofsgetuige bij de verdediging van het vaderland, alsmede voor de zielen van de Indonesische leiders, gestorven in ballingschap, verbannen door de nederlanders".

Intussen nam de Westerse bedreiging steeds reëler vormen aan. Op 18 September 1944 werd Sigli door de geallieerde luchtmacht gebombardeerd. Wie geloofde nog de holle phrasen van de voorlichtingsdienst, die in de „Atjèh Shimbun" van 30 September 1944 no. 86 deze aanval vergeleek met de „stuiptrekkingen van een kip, die ontvallend aan de hand van de slachter haar laatste adem uitblaast".

Met alle middelen werd nog getracht het moreel van het burgerfront te versterken. Vanaf October verscheen in de „Atjèh Shimbun" een vaste in de Atjèhse taal gestelde rubriek. In verzen, gesteld in het aloude Atjèhse metrum, werd, met een beroep op Atjèh's historie, getracht de geestdrift voor de oorlogvoering aan te wakkeren. „Peubeudòih seumangat", opwekken van de geest, was dan ook de

karakteristieke benaming van deze rubriek. Ook de geldinzameling werd, evenals onder het Nederlandse bestuur, aangewend om het saamhorigheidsgevoel levendig te houden. Nadat reeds in Maart 1944 de „Badan perlindoengan tanah air" (Mal. orgaan voor de bescherming van het vaderland) een actie had ingezet, volgde in September de „Kapal Oedara Atjèh" (Atjèh-vliegtuig)-campagne. Beide oorlogsfondsen stonden onder leiding van Teukoe Nja' Arif. Vooral de laatste actie bleek, evenals destijds de Atjèh-spitfire-actie, een groot succes. Op 20 October kon Teukoe Nja' Arif, tijdens de 3e zitting van de Atjèhraad, de eerste ƒ 100.000,— uit naam van het Atjèhse volk aan de resident overhandigen. Op 7 November, tijdens de feestelijke viering van de onafhankelijkheidsbelofte, volgde de tweede ƒ 100.000,—. Op 22 December was het millioen bereikt, waarvan de resident ƒ 700.000,— bestemde voor het Japanse leger en ƒ 300.000,— voor Japan's zeemacht.

Ook de verschillende te Koetaradja gehouden ambtenarenconferenties werden dienstbaar gemaakt aan de steeds zwaarder wordende strijd om het wankelend vertrouwen in de Japanse overwinning te schragen. Van 3—5 October werd een rechtercongres gehouden, van 19 — 20 October de halfjaarlijkse gun-chō-conferentie, wederom gelijktijdig met de zitting van de Atjèhraad, van 27—29 November ten slotte een schoolopzienerscongres.

De van 19—20 October gehouden 3e zitting van de Atjèhraad stond, evenals de vorige zitting, in het teken van de opvoering van de oorlogsinspanning. Voor de eerste maal na de arrestatie van Teukoe Moehamad Hasan bijeen, moest in de vacature van plaatsvervangend voorzitter worden voorzien. Op voordracht van de raad benoemde de resident de oud-verzetsleider Teukoe Panglima Pòlèm Moehamad Ali tot zijn opvolger. De door de resident aan de raad voorgelegde vraagpunten betroffen ditmaal de coördinatie van de oorlogsinspanning, de taak van de vrouw in oorlogstijd, de voedselleveranties en de aanpassing van het volksmenu. Het eerstgenoemde vraagstuk zou zijn oplossing vinden in de zo dadelijk te behandelen oprichting van de „Badan kebaktian pendoedoek Atjèh-shū oentoek membina Asia" (Mal. orgaan tot hulpverlening door de bevolking van de residentie Atjèh voor de verwerving van Azië), waarin de verschillende bestaande organisaties als „Maibkatra", „Pe(rlindoengan) T(anah) A(ir)" en „K(apal) O(edara) A(tjèh)" *) zouden worden samengevoegd. Op de vrouw zou de taak rusten het fantastische programma tot opvoering van de weefnijverheid, hetwelk aan de raad werd voorgelegd en waarop we in hoofdstuk X nader zullen terugkomen, ten uitvoer te leggen.

De medewerking van de bevolking bij de verplichte voedselleveranties begon de Japanners steeds meer zorg te baren. Volgens de door de resident vastgestelde maandsgewijze onderverdeling van de quota, hadden over het eerste halfjaar (April tot en met September 1944) van het oogstjaar 1944/1945 moeten worden geleverd 16.250 ton rijst. Hiervan was echter slechts 6969 ton, dus minder dan de helft, binnengekomen. Des te opvallender waren deze slechte resultaten wanneer men bedenkt, dat juist in de eerste maanden van dit halfjaar in

*) De beginletters K.O.A. vormen het Japanse woord koa, verheffing van Azië.

de grote rijstcentra de oogst afkwam, zodat in feite deze maanden de leveringsperiode bij uitnemendheid vormden. Nog bedroevender bleken de resultaten met de te leveren maïs, katjang, oebi, enz. Van de 1500 ton, welke over het eerste halfjaar hadden moeten worden opgebracht, kwamen slechts 425 ton binnen, waarvan meer dan de helft uit de onderafdeling Koeta Tjanè alleen. Bepaald werd, dat de vastgestelde quota alsnog zouden moeten worden geleverd. Slechts de verdeling over de verschillende onderafdelingen onderging enige onbetekenende wijzigingen.

Waren deze slechte resultaten het gevolg van de niet te verzadigen behoefte aan „vrijwillige" arbeidskrachten ten behoeve van de landsverdediging, waardoor — zoals Teukoe Moehamad Hasan in de vorige zitting had voorspeld — de sawaharbeid in het gedrang zou geraken? Of mogen we hierin de eerste tekenen zien van het groeiende lijdelijk verzet tegen de economische druk van de nieuwe heerser? Slechts met moeite ook was de bevolking er toe te bewegen om uit overwegingen van rijstbesparing — in plaats van rijst — maïs, katjang kedelee of oebi te verorberen. Landschaps- en dorpsdignitarissen zouden hierin moeten voorgaan, terwijl door middel van de pers, pamfletten en bijeenkomsten de bevolking van het nut en de noodzaak van deze maatregel tot voedselbesparing zou moeten worden doordrongen.

Inderdaad begon zich hier en daar reeds verzet te openbaren tegen de steeds toenemende economische druk van de nieuwe heersers. Tekenend zijn in dit verband de in de „Atjèh Shimbun" van 11, 19 en 21 October 1944 nos. 90, 92 en 93 gepubliceerde, op 28 September door de „landraad" te Koetaradja gewezen vonnissen in de Poelò Breuëh-zaak. Blijkens de tenlastelegging had de hoofdbeklaagde in de maand Maart getracht de bevolking van het tot Peukan Bada (sagi der XXV Moekims) behorende eiland Poelò Breuëh over te halen niet langer meer voor het Japanse leger te werken, geen rijst, eieren, groenten, enz. meer te leveren en geen wachtdiensten meer te verrichten, terwijl hij ten slotte één van zijn medebeklaagden had aangezet om het dorpshoofd te vermoorden. Heel openhartig vermeldde de tenlastelegging, dat beklaagde zou hebben gezegd, dat het leger voor de producten te weinig betaalde en dat dit alles voor de dorpsbewoners van geen enkel nut was. Zware straffen wegens „het belemmeren van de arbeid van het leger" werden opgelegd: de doodstraf voor de hoofdbeklaagde, gevangenisstraffen van 5 tot 7 jaar voor de zeven overigen. Van drie hunner, waaronder de 67-jarige Hadji Oebit, troffen we de namen aan in de dodenlijsten van Pĕmatang Siantar.

Evenzo in de maand October had de overbrenging plaats van de te Lawé Sigalagala ondergebrachte geïnterneerden uit Atjèh naar de residentie Sumatra's Oostkust, waar de geïnterneerden van geheel Noord-Sumatra te „Sirengorengo", „Aek Pamienke" en „Padang Haloban" in centrale interneringskampen werden ondergebracht.

In November ten slotte werd het eenjarig bestaan van het „volksleger" (Jap. giyū-gun) in Atjèh aanleiding tot het organiseren van een „volkslegerweek", welke duurde van 19—25 November en welke, naar van zelf spreekt, propagandistisch werd uitgebuit. Bijeenkomsten, waarop hoge Japanse en Indonesische functionarissen, Atjèhse officie-

ren en vertegenwoordigers der familieleden het woord voerden, werden overal gehouden. Getuigschriften en geschenken voor hen, die zich bij de werving hadden verdienstelijk gemaakt, werden met kwistige hand rondgedeeld. Tot deze „verdienstelijke" personen behoorden o.a. de gun-chō van Idi Teukoe Tjhi' Moehamad Daoed Sjah, de in Mei 1945 tot gun-chō van Bakōngan benoemde Teukoe Tjoet Moehamad Thajéb Wood van Lhō' Boebōn (Meulabōh), de door de Japanners tot zelfbestuurder van Kloeët benoemde zoon van de hoofdaanlegger van de Bakōnganopstand (1925—1927) Teukoe Ramli Angkasah en de Poesa-leider Hasan Shab, die — zoals we zagen (blz. 139) — in Maart 1942 in Lhō' Seumawè een belangrijke rol speelde en ten slotte door de Japanners in de gevangenis werd gestopt. Typerend is, dat we ook bij deze feestelijkheden weer melding vinden gemaakt van de aloude „verkoelingsceremonie", die — ter bescherming tegen magisch gevaarlijke invloeden — bij alle belangrijke gebeurtenissen in het menselijk leven wordt verricht en hierin bestaat, dat besprenkeling plaats heeft met water, waarin o.a. een weinig rijstemeel (Atj. teupōng taweuë) is gemengd.

Het „volksleger" was intussen op weg een organisatie van betekenis te worden. Bij Japan's capitulatie zou de sterkte meer dan 5000 man hebben bedragen. Het grote aantal van de Poesa-geest bezielde jongeren onder hen zou deze organisatie na de capitulatie maken tot een bruikbaar wapen in de handen van de Poesa-leiders. Het Atjèhse officierskorps daarentegen zou, als gevolg van zijn heterogene samenstelling, bij het uitbreken van de burgeroorlog uiteenvallen en enige der flinkste officieren zouden aan de zijde der oelèëbalangs het leven laten.

Tal van oude bekenden uit de F-organisatie vinden we in het officierskorps van het „volksleger" terug. We noemen hier slechts Said Ali, een broer van Said Aboe Bakar, Nja' Nèh en Said Oesman (zie blz. 177). Daarnaast echter verschillende oelèëbalangstelgen, o.a. Teukoe Abdoerrachman van Keumangan (Sigli), Teukoe Abdoel Hamid een jongere broer en Teukoe Joesoep een zoon van de oelèëbalang van Samalanga (Bireuën), Teukoe Rachman een neef van Teukoe Nja' Arif en ten slotte Moehamad Nazir, die aanvankelijk onder het Japanse bestuur Teukoe Radja Pakèh als oelèëbalang van Tapa'toean opvolgde en omtrent welke persoon het ons niet mocht gelukken op nadere gegevens de hand te leggen. Zeer opmerkelijk is hierbij de dienstname van Teukoe Abdoerrachman, de jongste zoon van de onder het Nederlandse bestuur van zijn waardigheid ontheven zelfbestuurder van Keumangan (zie blz. 8). Deze veelbelovende jonge man toch, die was gehuwd met een dochter van Teukoe Teungōh van Meura'sa (Koetaradja) en destijds de betrekking bekleedde van treincontroleur bij de A.S.S., was zeer sterk Westers georiënteerd. Mag zijn deelname als een bewijs gelden, dat men ook in de kringen der meer ontwikkelden rekening begon te houden met de kans, dat, hoe ook de afloop van de oorlog mocht zijn, het „volksleger" ook voor de de gun-chō van Idi Teukoe Thji 'Moehamad Daoed Sjah, de in Mei toekomst mogelijkheden zou bieden?

b. Het eschatologische tijdvak (Januari — Augustus 1945).

Het jaar 1945, waarover reeds spoedig de schaduw van het onvermijdelijke einde viel, bracht voor Masubuchi een laatste wijziging in positie. Kort voor Japan's capitulatie namelijk, op 3 Juli 1945, legde hij het ambt van hoofd van de afdeling economische zaken neer, ten einde zich — zoals we zullen zien — geheel aan de voorbereiding van een nieuwe 5e colonne-organisatie te kunnen wijden.

Ook dit tijdvak, waarover ons helaas minder uitvoerige gegevens ter beschikking staan, bracht wederom tal van mutaties onder de gun-chō's. Begin Januari had eindelijk een definitieve voorziening plaats in het bestuur van de onderafdeling Seulimeum. Teukoe Radja Ibrahim, de jongere broer van Teukoe Panglima Pòlém Moehamad Ali, die — zoals we zagen (blz. 215) — sinds 1 December 1943 met de waarneming was belast, werd van deze taak ontheven. Hij bleef echter, naast het ambt van sagihoofd der XXII Moekims, de functie van adspirant-controleur te Seulimeum vervullen. Teukoe Moehamad Thajéb, tevoren adspirant-controleur te Bireuën, een broer van Teukoe Tjhi' Moehamad Daoed Sjah, onder het Nederlandse bestuur trein-controleur bij de A.S.S., werd tot gun-chō van Seulimeum bevorderd. In Maart maakte Teukoe Oemar Djohan Pahlawan, het voormalige sagihoofd der XXV Moekims (Koetaradja) als gun-chō van Tjalang plaats voor Teukoe Sabi, de gewezen oelèëbalang-tjoet van Oelèë Glé.

Nog enige andere mutaties, waarvan ons de juiste datum niet bekend is, hadden in het eerste halfjaar van 1945 plaats. Als eerste mutatie moest in Langsa — mogelijk reeds in het tweede halfjaar van 1944 — Teukoe Nja' Banta het veld ruimen voor Teukoe Tjhi' Moehamad Daoed Sjah, die als gun-chō van Idi werd opgevolgd door Teukoe Said Oemar Abdoel Azis, oelèëbalang van het miniatuur-landschapje Soengòë Raja en lid van de Atjèhraad (zie blz. 148). De verwisseling van het betrekkelijk onbelangrijke Idi voor het veel belangrijker Langsa plaatste de oelèëbalang van Idi Rajeu' wederom voor het voetlicht. We zagen reeds hoe hij in October 1944, tezamen met Teukoe Nja' Arif en Teungkoe Moehamad Daoed Beureu'èh, Atjèh vertegenwoordigde bij de feestelijke viering te Boekit Tinggi van de onafhankelijkheidsbelofte van minister Koiso. Teukoe Tjhi' Moehamad Daoed Sjah, Teukoe Panglima Pòlém Moehamad Ali en Teukoe Tjoet Hasan schijnen de erfgenamen van Teukoe Moehamad Hasan's invloed! In Tapa'toean schaarde Teukoe Poetéh zich in de steeds groeiende rij der afgedankte gun-chō's en volgde Teukoe Tjoet Radja Pa'ét, oelèëbalang van Bloeë', lid van de Atjèhraad (zie blz. 221), die onder het Nederlandse bestuur vele jaren als belastingcollecteur te Tapa'toean had gediend, hem op.

Omtrent de reden dezer mutaties tasten we in het duister, hetgeen niet het geval is met de thans te noemen laatste mutatie. De gun-chō van Bireuën, Teukoe Moehamad Jacoeb, liet namelijk in Mei 1945 het leven bij de in Pandraïh in het landschap Samalanga (Bireuën) uitgebroken onlusten. Zoals we zullen zien hadden deze onlusten, in tegenstelling tot het verzet in Bajoe in 1943, niet een godsdienstige doch een economische oorzaak. Tot zijn opvolger werd benoemd de gun-chō van Bakōngan Teukoe Moehamad Idris, die — zoals we reeds

aantekenden (blz. 215) — ook vroeger in Bireuën was werkzaam geweest. In zijn plaats werd tot gun-chō van Bakōngan aangesteld Teukoe Tjoet Moehamad Thajéb Wood van Lhō' Boebōn (Meulabōh), die door de Japanners — na de executie van Teukoe Bin (zie blz. 161) — met het bestuur over het landschap Seunagan (Meulabōh) was belast.

Met ingang van 1 Januari 1945 kwam een wijziging tot stand in de administratieve indeling der residentie. Bij het residentsbesluit van 25 December 1944 no. 12 werden namelijk de onderafdelingen Alaslanden, Gajō Loeös en Takéngön samengevoegd tot een nieuwe afdeling Midden-Atjèh (Jap. Naka-Atjèh-bunshū) met Blang Kĕdjĕrèn als afdelingshoofdplaats. Bij dit zelfde besluit werd de onderafdeling Lhō' Soekōn afgesplitst van de afdeling Noordkust van Atjèh en gevoegd bij de afdeling Oostkust. Hield deze wijziging verband met de totstandkoming van de wegverbinding Blang Kĕdjĕrèn-Takéngön, ook de voltooiïng van de verbinding Roendéng-Sidikalang had een verandering in de bestuursorganisatie ten gevolge. In de loop van 1945 werd namelijk de zetel van de gun-chō van Singkel verlegd van het aan de kust gelegen, slechts per boot bereikbare Nieuw-Singkel naar het aan de nieuwe weg gelegen dorpje Pĕnanggalan. Laatstgenoemde wijziging was geheel overeenkomstig de reeds destijds door het Nederlandse bestuur gekoesterde plannen.

Op 20 Januari had eindelijk, als uitvloeisel van het in de 3e zitting van de Atjèhraad besproken vraagstuk van de coördinatie der oorlogsinspanning, de oprichting plaats van de „Atjèh-shū-min-kōa-hōkō-kai" (Japans lett. residentie Atjèh-volk-verheffing van Azië-„service"-vereniging) of „Badan kebaktian pendoedoek Atjèh-shū oentoek membina Asia" (Mal. orgaan tot hulpverlening door de bevolking van de residentie Atjèh voor de verwerving van Azië). In dit orgaan, hetwelk, blijkens zijn statuten, alle inwoners van Atjèh zou omvatten, werden de bestaande organisaties als „Maibkatra", „Peta" en „KOA" opgelost. De toelichting door de resident van de doelstellingen van het nieuwe orgaan gegeven, is op zich zelf een staaltje van venijnige anti-Nederlandse propaganda. „Wanneer wij", zo heette het, „er niet in slagen uiteindelijk in deze oorlog de overwinning te behalen, dan betekent dit, dat voor ons eeuwig en altijd de kans is verkeken om Indonesië haar onafhankelijkheid te verschaffen". Het steeds weer bij iedere gelegenheid hameren op dit aambeeld verklaart o.i. voor een goed deel de anti-Westerse geest, waarvan na de Japanse capitulatie, in het bijzonder de jongeren, bij al hun vreugde over de bevrijding van het Japanse juk, vervuld bleken.

Dit nieuwe orgaan, hetwelk zogenaamd was ontsproten aan de volkswil, stond, zoals mocht worden verwacht, onder strenge Japanse contrôle. De resident trad op als beschermheer en wees als zodanig de voorzitter en de plaatsvervangend voorzitter aan. De benoeming van de overige bestuursleden was aan de voorzitter voorbehouden, doch overeenstemming met de beschermheer was hierbij voorgeschreven. Ook de regeling van het werkprogramma zou, volgens de statuten, tot de taak van de beschermheer behoren. Als voorzitter trad aanvankelijk op Teukoe Nja' Arif, de voorzitter van de door de Atjèhraad aangewezen commissie van voorbereiding. Reeds spoedig echter

maakte hij plaats voor Teukoe Panglima Pòlém Moehamad Ali, zoals we zoeven reeds opmerkten medegegadigde naar de invloed van Teukoe Moehamad Hasan. Tot vice-voorzitter werd benoemd Toeankoe Mahmoed, een positie welke wel aantoonde hoe het aanzien van dit oud-volksraadslid onder het Japanse bewind was gedaald.

Het werk der vereniging zou over vier afdelingen (Jap. bu) worden verdeeld: algemene zaken (Jap. sōmu), verdediging des vaderlands (Jap. bōei), mobilisatie van arbeidskrachten (Jap. kinrō, arbeid) en godsdienstige aangelegenheden (Jap. shūkyō). Tot voorzitter van de afdeling verdediging werd, in overeenstemming met de beschermheer, aangesteld Hadji Moehamad Zainoe'ddin, die we reeds leerden kennen als medewerker van Teukoe Panglima Pòlém Moehamad Ali in de leiding van het welvaartskantoor. Als voorzitter van de afdeling mobilisatie van arbeidskrachten trad op de oud-verzetsman Teungkoe Sjech Ibrahim. Als leiders van de afdeling godsdienstige aangelegenheden ten slotte Teungkoe Moehamad Daoed Beureu'èh en Teungkoe Moehamad Hasbi (men lette op de gewijzigde volgorde, waarin de namen van deze oelama's thans ook in de officiële stukken worden genoemd).

In iedere onderafdeling zouden plaatselijke afdelingen (Jap. shibu) worden gevormd, waarvan de voorzitter en plaatsvervangend voorzitter moesten worden benoemd door de voorzitter van het hoofdbestuur, wederom in overeenstemming met de beschermheer. In de practijk kwam dit hierop neer, dat voor deze functies respectievelijk de onderafdelingschef en de adspirant-controleur werden aangewezen. In tegenstelling tot het hoofdbestuur, waar de extreme richting de overhand had, stonden derhalve de afdelingsbesturen onder contrôle van de oelèëbalangs. Betekende dit nieuwe orgaan een laatste poging van de bezetter om beide stromingen in één orgaan te verenigen en tot samenwerking te dwingen? Het reglement voor de plaatselijke afdelingen voorzag ook in de oprichting van speciale „stoot"-groepen voor verdedigingsdoeleinden, „teishin-iin" (Jap. „teishin", dapper voorwaarts gaan zijn leven in de waagschaal stellend of voor de rest uitgaand en „iin", commissie of lid commissie; Mal. pelopor) geheten.

Op Java had, blijkens de „prepared statement" (voor de berechting van Japanse oorlogsmisdadigers te Tokio) van mr. K. A. de Weerd: „The Japanese Occupation of the Netherlands Indies" (International Prosecution Section, Netherlands Division, November 1946, Document 2750, blz. 84—88), een dergelijke concentratie van krachten reeds eerder plaats gehad. De oprichting van de „Djawa-hōkō-kai" dateerde namelijk reeds van 9 Maart 1944.

Op economisch gebied gaven de slechte resultaten van de voedselleveranties aan de overheid, zoals deze tot uiting kwamen in de aan de Atjèhraad overgelegde cijfers, tot nieuwe wettelijke voorschriften aanleiding. Bij residentsverordening van 12 Januari 1945 no. 1 werd namelijk het zonder geldige reden niet voldoen aan de leverantieplicht van rijst en „tanaman moeda" (maïs, katjang, oebi, sago, enz.) nog eens uitdrukkelijk strafbaar gesteld. De in de nieuwe verordening in uitzicht gestelde straffen waren dezelfde als genoemd in de hierboven (blz. 226) reeds besproken verordening van de militaire commandant

van Sumatra van 25 Februari 1944 no. 49. De verordening bevatte voorts een aantal voorschriften, welke bij de vaststelling van de individuele quota in acht dienden te worden genomen, opdat — aldus de verordening — „bij de verdediging van het vaderland, in het huidige beslissende stadium van de oorlog, het volk, zij het over weinig, toch over voldoende voedsel voor zich zelf zal kunnen beschikken". Dat over dit minimum verschil van mening mogelijk was, leerden de straks te behandelen onlusten in Pandraïh !

Naarmate de dreiging van de langverwachte geallieerde aanval op Malakka en Noord-Sumatra nader kwam, verdubbelde de kempeitai zijn waakzaamheid. Onverbiddelijk werd ieder verdacht persoon ingerekend. Niet voor niets bevatte de „Atjèh Shimbun" slagzinnen als deze : „Indien er onder de Indonesiërs toeschouwers zijn in de oorlog voor een Groot Oost Azië, dan zijn dit onze volstrekte vijanden". Op 9 Januari werden generaal Overakker en kolonel Gosenson te Fort de Kock ter dood veroordeeld. Ook resident Pauw zou het einde van de oorlog niet meer mogen beleven, de 5e Juli 1945 overleed hij in het interneringskamp te Sirengorengo.

Op 17 Maart werd de Noordkust van Atjèh beschoten door drie geallieerde torpedojagers. De „Atjèh Shimbun" ging in haar berichtje over deze beschieting uitvoerig in op het God- en mensonterend karakter van deze aanval, waarbij een moskee en een pasar het moesten ontgelden en tal van onschuldige marktgangers werden gewond.

Inmiddels waren bij residentsverordening van 1 Februari 1945 no. 2 samenstelling, taak, bevoegdheden en werkwijze van de Atjèhraad opnieuw geregeld. Veel veranderingen bracht deze nieuwe regeling niet. De raad behield namelijk zijn zuiver adviserend karakter. Het aantal leden werd weliswaar uitgebreid tot 35 à 40, doch deze uitbreiding betrof uitsluitend de benoemde leden. Het aantal gekozen leden bleef ongewijzigd, de kiescolleges echter werden belangrijk uitgebreid, zodat ze — zoals we in het volgende hoofdstuk (blz. 260) nader zullen zien — niet langer onderonsjes van de oelèëbalangs waren, gelijk in de eerste regeling het geval was. Op 20 Februari 1945 werd de eerste verkiezing volgens de nieuwe voorschriften gehouden, waarna op 20 en 21 April de eerste zitting van de Atjèhraad in zijn gewijzigde samenstelling plaats vond.

Volgens de ons ter beschikking staande gegevens werden, naast de 21 door de kiescolleges gekozen leden, nog 19 leden door de resident benoemd, zodat het totaal aantal leden van de nieuwe raad 40 (het maximum) zou hebben bedragen. We tekenen hierbij echter aan, dat al onze gegevens betreffende de samenstelling van de nieuwe raad uitsluitend berusten op mondelinge inlichtingen, aangezien wij er niet in mochten slagen de hand te leggen op enigerlei officiële bescheiden. Van de 30 leden van de oude raad keerden er 19 in de nieuwe raad terug en wel 10 gekozen en alle 9 benoemde leden van de eerste Atjèhraad. Behoorden in de oude Atjèhraad nog 17 van de 30 leden tot de oelèëbalanggroep, in de nieuwe raad was het met de nominale meerderheid der oelèëbalanggeslachten gedaan en vervulden zij nog slechts 19 van de 40 zetels. De oelama's zagen het getal hunner zetels stijgen

van 7 tot 10. Onder de 11 overigen bevonden zich 8 niet-Atjèhse ambtenaren.

Nieuwe figuren uit de oelèëbalangklasse onder de gekozen leden waren o.a. voor Lam Meulō Teukoe Mahmoed voorzitter van de B(agi) D(an) K(oempoel) (Mal. verdeel en verzamel)-organisatie, halfbroer van de zelfbestuurder van Tjoembō', voor Meureudoe Teukoe Sabi, de nieuw benoemde gun-chō van Tjalang, voor Bakōngan Teukoe Ramli Angkasah, de door de Japanners ingeschoven oelèëbalang van Kloeët. Onder de benoemde leden Teukoe Tjhi' Mahmoed, gun-chō van Meureudoe, Teukoe Hanafiah, gun-chō van Meulabōh en de uiterst Westers georiënteerde Teukoe La'samana Oemar, oelèëbalang van Ndjōng (Sigli). De oelamagroep boekte niet alleen quantitatief doch ook qualitatief een aanzienlijke vooruitgang. Verschillende belangrijke figuren uit de oelamawereld deden in de nieuwe raad hun intrede en wel merkwaardig genoeg uitsluitend uit hoofde van verkiezing. Vermoedelijk is hierbij de wijziging van het kiesstelsel niet zonder invloed geweest. Onder de nieuw gekozen oelama's noemen we voor Seulimeum Teungkoe Abdoel Wahab, de bekende verzetsleider, voor Bireuën Teungkoe Sjech Abdoel Hamid, die we in hoofdstuk VI (blz. 178) reeds noemden als mogelijk contactpersoon met de Overwal voor de Japanse inval en voor Koetaradja Teukoe Moehamad Amin, die we, alhoewel behorende tot de oelèëbalangklasse, als secretaris van het hoofdbestuur der Poesa, gemakshalve eveneens tot deze groep rekenen. Van de acht niet-Atjèhse ambtenaren waren er twee door verkiezing aangewezen, waaronder voor Sabang de adspirant-controleur Ahmad Kamil, onder het Nederlandse bewind bestuursklerk aldaar. Onder de zes door benoeming aangewezen niet-Atjèhse ambtenaren bevonden zich twee doktoren, twee onderwijskrachten en één rechterlijk ambtenaar, terwijl met de luitenant der Chinezen van Koetaradja de eerste Chinees in de raad zijn intrede deed. Teukoe Nja' Arif werd wederom tot voorzitter benoemd, tot vice-voorzitter werd benoemd Teukoe Tjoet Hasan, zoals we reeds zagen de derde gegadigde naar Teukoe Moehamad Hasan's invloed.

De agenda van de op 20 en 21 April 1945 — wederom gelijktijdig met de halfjaarlijkse gun-chō-conferentie — gehouden 4e zitting van de Atjèhraad bevatte weer de oude bekende punten: de opvoering van de oorlogsinspanning, de voedselproductie, de voedselleveranties en de „vrijwillige" arbeid. Wat de voedselleveranties betreft, deze schijnen over de tweede helft van het oogstjaar 1944/1945, ondanks de zware sancties, wederom weinig bevredigend te zijn geweest. Zo weinig zelfs, dat Masubuchi, als hoofd van de afdeling economische zaken, in zijn toespraak tot de raad meende te moeten opmerken, dat de bevolking blijkbaar nog weinig begrip had van de vereisten voor een „Indonesia Merdéka" en van de doelstellingen van de oorlog. Desniettemin werd voor het oogstjaar 1945/1946 de hoeveelheid op te brengen gepelde rijst wederom met 50% verhoogd en daarmede gebracht van 22.000 op 33.000 ton. Blijkens de door de resident verstrekte toelichting hield deze verhoging verband met de uitbreiding van het „hulp"- en het „volksleger" en met de grotere hoeveelheden benodigd bij de uitvoering van diverse openbare werken. De hoeveelheid der te leveren

„tanaman moeda" werd, evenals voor het afgelopen oogstjaar, gesteld op 5400 ton.

Behalve een verdere uitbouw van de residentieraden bracht echter het jaar 1945 tevens de instelling in Maart 1945 van een adviserend college voor geheel Sumatra, de te Boekit Tinggi (Fort de Kock) zetelende Sumatraraad (Jap. Sumatora-chūō-sangi-in, lett. leden — ! — van de centrale raad van Sumatra). De taak van deze raad was in de instellingsverordening omschreven als „het beraadslagen met de gouverneur van Sumatra over belangrijke politieke aangelegenheden de bevolking van Sumatra betreffende en in geval de noodzaak daartoe aanwezig mocht worden geacht het kenbaar maken van de mening van zijn leden". Van de 30 leden, die de raad zou tellen, zouden er 15 worden gekozen door de residentieraden (Jap. shū-sangi-kai) en 15 worden aangewezen door de gouverneur van Sumatra.

In de 2 plaatsen welke de Atjèhraad door verkiezing mocht vervullen, werd in de 4e zitting van de Atjèhraad voorzien door de verkiezing van — het behoeft nauwelijks gezegd — de belangrijkste figuur onder de oelèëbalangs, Teukoe Nja' Arif en de belangrijkste figuur onder de oelama's, Teungkoe Moehamad Daoed Beureu'éh. Bovendien werden door de gouverneur bij de uitoefening van zijn benoemingsrecht nog drie Atjèh-leden aangewezen en wel Teukoe Panglima Pòlém Moehamad Ali, Teukoe Tjoet Hasan en Teungkoe Moehamad Hasbi. Alles bij elkaar een zeer sterke vertegenwoordiging, waarin zowel de meest op de voorgrond tredende figuren uit de oelèëbalanggroep als uit de oelamapartij waren opgenomen. Het behoeft dan ook nauwelijks verwondering te wekken, dat Teukoe Nja' Arif in de eerste zitting van de Sumatraraad tot plaatsvervangend voorzitter werd aangewezen.

Gedurende de laatste maanden voor Japan's capitulatie en in het bijzonder na de ineenstorting van Duitsland, kreeg het Japanse bewind meer en meer een onwezenlijk karakter. Onwezenlijk niet in die zin, dat het bewind zou verslappen, integendeel de activiteit van de kempeitai werd zo mogelijk nog hoger opgevoerd. Onwezenlijk echter in dier voege, dat de schaduw van het naderend einde, hetzij dat dit zou komen in de vorm van een geallieerde inval, hetzij dat dit zou komen in de vorm van een algehele capitulatie, als eens in de eerste maanden van 1942 over het Nederlandse, thans over het Japanse bewind hing.

Op papier ging de administratie op de oude voet voort, residentsverordeningen en residentsbesluiten brachten nog tal van nieuwe regelingen, welke gedoemd zouden zijn papieren regelingen te blijven. Een reeks van maatregelen in het belang der bevolking werd afgekondigd, maatregelen waarvan men mocht aannemen, dat men nimmer tot uitvoering zou worden geroepen. Zo werd op de 29e April 1945 officieel de leerplicht ingevoerd, een maatregel welke op papier de Japanse overheerser tot eer strekte, maar bij gebrek aan leerkrachten, schoollokalen, enz. een dode letter moest blijven.

De requisities ten behoeve van het leger gingen onverminderd voort. In Pandraïh, in het landschap Samalanga (Bireuën), leidden zij tot een opstandige beweging, welke o.a. aan de gun-chō, Teukoe Moe-

hamad Jacoeb, het leven kostte. Dat de bevolking bereid was de Japanse wapens te trotseren, bewijst hoe hoog de nood was gestegen. Was men in 1942 in Bajoe zich mogelijk nog niet bewust van de consequenties van een verzet tegen de nieuwe heersers, drie jaren Japans schrikbewind moesten toch de dwaasheid en de nutteloosheid van een gewapend verzet hebben doen inzien. Of putte ook ditmaal de bevolking, evenals gedurende de laatste maanden van het Nederlandse bewind, uit de zekerheid van de aanstaande bevrijding nieuwe moed? De Japanse propaganda verminderde in kracht, de felle artikelen van oelèëbalangs, oelama's en intellectuele jongeren, welke de „Atjèh Shimbun" tot zo'n waardevolle, zij het eenzijdige spiegel van de tijd maakten, behoorden tot het verleden. Papiergebrek had trouwens ook de omvang reeds lange tijd beperkt.

Stelselmatig echter trof de Japanner zijn voorbereidingen voor de dingen die komen gingen. De oelèëbalangs van Peusangan en Simpang Oelim, Teukoe Hadji Tjhi' Moehamad Djohan Alam Sjah en Teukoe Hoesin (zie blz. 217), werden in vrijheid gesteld. Teukoe Tjhi' Peusangan vestigde zich te Lam Pasèh nabij Koetaradja en weigerde naar zijn landschap terug te keren. Kennelijk wenste hij zich niet te lenen tot het Japanse politieke spel, door zich door de bezetter in zijn waardigheid te doen herstellen. Teukoe Hoesin van Troemòn, die — zoals we zagen (blz. 218) — reeds eerder in vrijheid was gesteld, was met ingang van 1 Februari 1945 opgenomen in de staf van het welvaartskantoor, hetgeen hem de gelegenheid bood de Japanse politiek van nabij te observeren.

Streefde dus de Japanner, naar uit deze gewijzigde houding blijkt, naar een verzoening met de oelèëbalangpartij, aan de andere kant echter werd ook de band met de voormalige verzetsbeweging nauwer aangehaald. Masubuchi, op 3 Juli 1945 losgemaakt uit de leiding van de afdeling economische zaken, nam de taak op zich een nieuwe 5e colonne-organisatie in het leven te roepen, welke straks — na een eventuele geallieerde inval — achter de geallieerde linies haar verderfelijk werk zou moeten verrichten. Said Aboe Bakar, Teukoe Panglima Pòlém Moehamad Ali, Teungkoe Moehamad Daoed Beureu'éh en Teukoe Moehamad Amin namen in de nieuwe organisatie, naar haar stichter „Masubuchi-kikan" genaamd, een leidend aandeel. De oude F-organisatie zou als M-organisatie haar taak hervatten.

Hoe gespannen de atmosfeer was en hoe zeer de Japanner zich bewust was op een vulkaan te leven, moge blijken uit een circulaire van het hoofd van de politieke inlichtingendienst (Jap. tokkō-ka) van de afdeling politie op het residentiekantoor van 13 Juli 1945. In deze circulaire vestigde genoemde politieautoriteit, namens het hoofd van de afdeling politie, er de aandacht op, dat het in bezit hebben en reciteren van de „hikajat prang sabi", „waarvan thans weer wordt vernomen", nog steeds (zie blz. 199) is verboden. Wanneer het vermoeden bestond, dat iemand een exemplaar in zijn bezit had, moest, ingevolge dit rondschrijven, onmiddellijk een scherp onderzoek worden ingesteld, terwijl tegen recitering in openbare bijeenkomsten zo gestreng mogelijk moest worden opgetreden, gepaard aan een nauwgezet onderzoek naar de geheime oogmerken van de aanleggers der bijeen-

komst. Men ziet de Atjèhse aard verloochende zich niet, de „hikajat prang sabi", door Damsté gepubliceerd en vertaald in de „Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië" (deel 84, blz. 545 e.v.), had blijkbaar nog niets van zijn oude overredingskracht verloren en vormde nog steeds het middel bij uitstek om de gelovigen op te zwepen strijder te worden op de weg Gods.

Ook in het bestuursstelsel werden ter elfder ure nog enige wijzigingen aangebracht. Aan de Japanse afdelingshoofden te Koetaradja werden Atjèhse adviseurs toegevoegd: Teukoe Panglima Pòlèm Moehamad Ali aan het hoofd van de afdeling algemene zaken, Nja' Oemar, de uiterst bekwame adjunct-landbouwconsulent aan het hoofd van de afdeling economische zaken en Nja' Hasjim, onder ons bestuur hoofdagent van politie 2e klasse te Langsa, aan het hoofd van de afdeling politie. Ook de Japanse assistent-residenten kregen Indonesische adviseurs naast zich: Teukoe Ahmad Djeuniëb, adviseur-ambtenaar ter beschikking (Jap. zuki) van de resident, voor Groot-Atjèh; Teukoe Tjoet Hasan, gun-chō van Sigli, voor Noord-Atjèh; Rödjö Zainoeddin, gun-chō van Takèngön, voor Midden-Atjèh; Teukoe Tjhi' Moehamad Daoed Sjah, gun-chō van Langsa, voor Oost-Atjèh en Teukoe Hanafiah, gun-chō van Meulabōh, voor West-Atjèh.

§ 4. De capitulatie (Augustus — December 1945).

Toen op 14 Augustus in de Mohammedaanse vastenmaand, toch nog onverwacht, de Japanse capitulatie kwam, waren de voorbereidingen voor de geallieerde inval in volle gang. Een „party" van de „1.3.6. force", onder leiding van de oud-ontvanger bij de dienst der in- en uitvoerrechten en accijnzen te Sigli B. W. Lefrandt, bevond zich reeds sedert enige tijd in Seulimeum's bergland. De taak van deze „party" was de voorbereiding van de ontvangst der geallieerde luchtlandingstroepen, die bij de komende invasie, achter de Japanse kustverdediging, zouden worden neergelaten.

Nog in Augustus verscheen de Engelse vloot voor Sabang en werd op Sabang een tijdelijk vlootstation gevestigd. Ook de Nederlandse marine en het Nederlandse bestuur, het laatste als onderdeel der Amacab (Allied military administration civil affairs branch), deden hun intrede. De duizenden uit Atjèh, Sumatra's Oostkust en Tapanoeli afkomstige ondernemingsarbeiders, die op het eiland ten behoeve van het Japanse leger hun slavenarbeid hadden verricht, werden naar de vaste wal overgezet, om door de zorg van de Japanse autoriteiten naar hun plaats van herkomst te worden teruggestuurd. Op de vaste wal van Sumatra beperkte de geallieerde — Engelse — bezetting zich tot de plaatsen Medan, Padang en Palembang.

De eerste reactie der bevolking op het bekend worden van de capitulatie was er één van opluchting. Aan de onmenselijke druk van het Japanse regiem was dan dus eindelijk een einde gekomen. In de door de Japanners gewekte verwachtingen was men teleurgesteld, het land was leeggeroofd, de bevolking verarmd. Algemeen verwachtte men thans een spoedige geallieerde bezetting en daaraan gepaard een herstel van het Nederlandse gezag. Ook daarin was men bereid zich

te schikken, iedere vergelijking tussen de Nederlandse en de Japanse bestuursperiodes viel immers in het voordeel van eerstgenoemde uit!

Het behoeft nauwelijks betoog, dat de oelèëbalangs, bevrijd van de Japanse druk, onmiddellijk alles in het werk stelden om hun oude machtspositie te herstellen en de verschuiving ten gunste van oelama's en Poesa ongedaan te maken. Toch rekende men ook in de kringen van de loyaal gebleven oelèëbalangklasse op ingrijpende wijzigingen in democratische geest van het vooroorlogse bestuursstelsel. Het „Atlantic Charter" en de Koninklijke rede van 6 December 1942 waren niet onbekend gebleven. Eensgezind schaarde het merendeel der oelèëbalangs zich om de nog immer te Koetaradja verblijvende oelèëbalang van Peusangan. Door zijn standvastige houding gedurende de bezettingsjaren was Teukoe Hadji Tjhi' Moehamad Djohan Alam Sjah geworden tot het symbool van het verzet der oelèëbalangpartij. Men hield zich overtuigd, dat deze krachtige en onbaatzuchtige figuur na het herstel van het Nederlandse gezag een belangrijke rol zou spelen. Atjèh's belangen wist men bij de komende besprekingen met de Nederlanders over Atjèh's toekomstige status bij hem in veilige handen. Tekenend voor de centrale positie thans door Teukoe Tjhi' Peusangan ingenomen was wel het feit, dat bij het einde der vastenmaand op 7 September oelèëbalangs uit geheel Atjèh naar Koetaradja reisden om hem hun gelukwensen aan te bieden.

Moeilijker was de positie van de leiders der vroegere verzetspartij. De meesten hunner, vooral onder de oelèëbalangs, schenen zich in het onvermijdelijke te schikken en wachtten gelaten de terugkeer van het Nederlandse gezag af. Van de practische onuitvoerbaarheid van het oude „uitwijken" scheen men, in verband met de moderne bewapening, overtuigd. Een aantal voormalige F- en M-leiders week uit naar Medan, ten einde te trachten ter Oostkust dan wel elders onder te duiken.

Ook de Japanner scheen aanvankelijk bereid de voorwaarden der capitulatie loyaal na te komen. De Indonesische militaire organisaties werden ontwapend. Enige Japanse officieren, die zich aan de capitulatie wilden onttrekken, om vanuit Atjèh's bergland de guerilla te voeren, werden teruggehaald. De enorme voorraden levensmiddelen door de Japanners opgeslagen werden verkocht. Het Japanse leger ving zijn terugtocht uit Atjèh aan. Slechts een kleine bezetting zou achterblijven. Zo triomfantelijk als de intocht was geweest, zo smadelijk was de ontruiming. De sinds jaren opgekropte haat der fanatieke bevolking tegen de nieuwe onderdrukkers ontlaadde zich op de terugtrekkende troepen. Onder het gehoon der bevolking, die zelfs hier en daar niet schroomde tot daden van geweld over te gaan, verlieten de Japanners het kaalgevreten land.

In deze geest van berusting kwam echter reeds spoedig verandering. Een verdere geallieerde bezetting, waarop van Nederlandse zijde met klem werd aangedrongen, bleef uit. De onder leiding van de Chief Co Amacab (Chief commanding officer allied military administration civil affairs branch), de gouverneur van Sumatra A. I. Spits, hiertoe in gereedheid gebrachte plannen, moesten blijven liggen. Het uitroepen van de Republiek en de benoeming van een Atjèher, mr.

Teukoe Moehamad Hasan (zie blz. 30), tot republikeins gouverneur van Sumatra, deden geleidelijk het aspect veranderen. De weifelende houding van de geallieerde autoriteiten, de „de facto"-erkenning van de Republiek, de ontwikkeling van de toestand te Medan, waar het stadsbestuur aan de republikeinse autoriteiten werd toevertrouwd, droegen hier het hare toe bij.

De leiders der voormalige verzetsbeweging vatten weer moed. Onder leiding van Teungkoe Moehamad Daoed Beureu'ëh en zijn medestanders begonnen oelamapartij en Poesa-jongeren zich weer te roeren. Misschien was toch nog niet alles verloren. Misschien bestond er toch nog een kans, thans onder het schild der Republiek, het onder het Japanse bestuur op de oelëëbalangs veroverde terrein te behouden, ja mogelijk zelfs nog uit te breiden. In het bijzonder uit de streek tussen Sigli en Bireuën, het bolwerk van de Poesa, werd een voortdurend toenemende onrust gemeld. Het gevolg was dat de geallieerde autoriteiten besloten, om een deel der uit Atjèh geëvacueerde Japanse troepen, in het belang van de handhaving van orde en rust, naar Atjèh terug te sturen. De oelèëbalangs, zich bewust van het dreigende gevaar, zagen geen kans de stroom te keren. Teukoe Nja' Arif, benoemd tot republikeins resident van Atjèh, trachtte krampachtig oelama's en Poesa in bedwang te houden. Teukoe Tjhi' Peusangan en de zijnen hielden zich op de achtergrond.

Ook de Japanner echter wijzigde nu zijn houding. Ook voor hem bleek dus nog niet alles verloren. Atjèh niet Japans, doch ook niet Nederlands werd het wachtwoord. Grote hoeveelheden wapens gingen over in Atjèhse handen. Door zowel Teukoe Nja' Arif en de zijnen als de Poesa te steunen, droeg de Japanner er voor zorg dat de onrust met de dag toenam.

Inmiddels was op 5 October een „party" van de „A.D.C.S. 1.3.6. force", onder leiding van majoor M.J. Knottenbelt van de Nederlandse commandotroepen, in opdracht van Sacsea (Supreme allied commander South East Asia) te Koetaradja aangekomen. Reeds 14 October 1945 was aan de opdracht, het verzamelen van militaire, politieke en economische gegevens, voldaan. In verband met de toenemende spanning gaven de Japanse autoriteiten de raad zo spoedig mogelijk naar Medan terug te keren of over te steken naar Sabang. Op het punt te vertrekken kwam echter de opdracht tot blijven, ten einde de verdere ontwikkeling van de toestand te observeren. Contact met Teukoe Nja' Arif en verschillende andere vooraanstaande personen in de Indonesische samenleving werd, ondanks de Japanse tegenwerking, verkregen. Over zijn ontmoeting met Teukoe Nja' Arif leze men het artikel in het Londense „Vrij Nederland" van 14 Januari 1946 (6e jaargang no. 26). Zijn rapporten bevatten voor hem, die met de ontwikkeling der toestanden in Atjèh op de hoogte was, menig waardevol gegeven. Masubuchi, Toeankoe Mahmoed en diens verhouding tot de Poesa, Goh Moh Wan, in de bezettingsjaren tolk der kempeitai (zie blz. 192), thans tolk en vertrouwensman van Teukoe Nja' Arif, en vele anderen passeerden de revue. Het mag verwonderlijk worden geacht hoe goed majoor Knottenbelt, die bij zijn aankomst te Koetaradja volkomen vreemd stond tegenover Atjèhse aangelegenheden, de gespannen

verhouding in de Atjèhse samenleving en het gevaarlijke spel van de Japanse machthebbers heeft doorzien. Toch valt het te betreuren, dat men niet één of meer deskundigen in de Atjèhse verhoudingen aan hem had toegevoegd, een gemis ook door majoor Knottenbelt pijnlijk gevoeld.

Op 10 November kwam ook voor hem het einde en keerde hij naar Medan terug. Zo zeer waren de verhoudingen intussen toegespitst, dat Teukoe Nja' Arif van oordeel was, dat slechts onder zijn persoonlijk geleide een veilige terugkeer van de vertegenwoordiger van Sacsea kon worden gegarandeerd. Aangezien zijn geleide, gezien de politieke omstandigheden, bezwaarlijk kon worden geaccepteerd, reed Teukoe Nja' Arif vooruit, ten einde eventuele moeilijkheden onderweg te voorkomen.

Het voorlopige telegrafische eindrapport van majoor Knottenbelt trof de situatie zo duidelijk, dat wij de tekst hier — in vertaling — volledig weergeven: „Beschouw het als mijn plicht U te waarschuwen, dat naar mijn mening de afwezigheid van een geallieerde vertegenwoordiger in Atjèh kan leiden tot verslechtering van de toestand. Redenen: ten eerste het meningsverschil tussen Japanners en Indonesiërs over de vraag wie het gezag zal voeren wordt elke dag meer acuut; ten tweede met een geallieerde vertegenwoordiger ter plaatse weten de Japanners dat op hun gedragingen wordt gelet en weten de Indonesiërs dat zij op de Japanners geen invloed kunnen uitoefenen om de bevelen van Sacsea te negeren; ten derde Atjèh kan worden vergeleken met een kruitvat, slechts een vonk is nodig om het tot explosie te brengen, een tactvol en kundig vertegenwoordiger van Sacsea zou niets kunnen uitrichten indien de onrust eenmaal tot uitbarsting zou zijn gekomen, maar hij zou kunnen dienstdoen als de hand welke de vonk dooft voor zij schade doet".

Hoe juist hiermede de toestand was weergegeven zou spoedig blijken. Majoor Knottenbelt werd niet vervangen en een geallieerde bezetting bleef uit. Op 21 October gaf de geallieerde bevelhebber te Medan de Japanners eindelijk opdracht tot arrestatie van Masubuchi. Door het plegen van „hara-kiri" wist hij zich aan een berechting als oorlogsmisdadiger te onttrekken. Zijn doel, Atjèh over te geven aan de chaos, was echter bereikt.

De gebeurtenissen vervolgden thans onverbiddelijk haar loop. De Japanner werd het slachtoffer van de door hem zelf opgeroepen krachten. Overal werden de Japanse troepen door de Atjèhers lastig gevallen. Voedsel werd aan de troepen geweigerd, tenzij in ruil voor wapenen; kleine geïsoleerde Japanse detachementen werden aangevallen. Een en ander culmineerde in een massale aanval der bevolking op de Japanse bezetting te Lhõ' Nga in de onmiddellijke nabijheid van Koetaradja. Volgens de „Sinar Deli" van 12 December 1945 no. 22 zouden hierbij 23 Indonesiërs en 53 Japanners zijn gesneuveld. Berichtgevers daarentegen spreken van honderden Atjèhers tegen 7 Japanners. Hoe dit zij, de Japanners wisten hun posities te handhaven, trokken echter toch met medeneming hunner wapening, na overleg met de resident van Atjèh Teukoe Nja' Arif, terug op hun versterkte posities bij Blang Bintang, het grote nieuwe vliegveld ten Zuid-Oosten van Koetaradja.

De geallieerde autoriteiten besloten thans tot hun evacuatie, welke op 18 December 1945 vanuit Oelëë Lheuë plaats vond. Ook de detachementen elders langs West- en Noordkust werden successievelijk geëvacueerd. Tal van Japanners, waarvan het aantal voor geheel Atjèh werd geschat op ruim 70, wisten zich aan de evacuatie te onttrekken en vormden als instructeurs een waardevolle steun voor de verschillende republikeinse strijdorganisaties.

De Japanners eenmaal van het toneel verdwenen, kon thans alle aandacht worden gewijd aan de oplossing van de binnenlandse moeilijkheden. De tegenstelling tussen de oelèëbalangs en de Poesa had zich inmiddels steeds feller toegespitst. Vastbesloten maakte de Poesa zich op om aan de macht van de oelèëbalangs eens en voor altijd een einde te maken. Een gewapende strijd kon niet uitblijven. Ook nu weer zou de oude fout, waarop reeds Snouck Hurgronje („De Atjèhers", deel I, blz. 180) de aandacht vestigde, de oelèëbalangs parten spelen. Instede namelijk van zich te verenigen en gezamenlijk front te maken, wachtte ieder in eigen gebied de aanval af en dolf het onderspit. Slechts in de onderafdeling Lam Meulõ kwam het, onder de bezielende leiding van Teukoe Moehamad Daoed van Tjoembõ' (zie blz. 45, 129), tot een georganiseerde tegenstand. Van December 1945 tot Februari 1946 woedde de burgeroorlog, die eindigde met de vernietiging van het oelèëbalanggezag. Tal van oelèëbalanggeslachten werden tot de laatste mannelijke nakomeling uitgemoord. Honderden oelèëbalangstelgen verdwenen als „vijanden der Republiek" in republikeinse interneringskampen. Ook Atjèh's eerste republikeinse resident, Teukoe Nja' Arif, aan wie reeds met ingang van 14 December 1945 een ziekteverlof van twee maanden was verleend, deelde dit lot. Op 6 April 1946 overleed hij in republikeinse internering te Takéngön aan suikerziekte. Als zijn plaatsvervanger eerst, als zijn definitieve opvolger later, werd aangesteld Teukoe Tjhi' Moehamad Daoed Sjah, wiens benoeming tot adviseur van de Japanse assistent-resident van Langsa wij aan het slot van de vorige paragraaf (zie blz. 246) vermeldden. Teungkoe Moehamad Daoed Beureu'éh en de zijnen oefenden van nu af aan op het bestuur een beslissende invloed uit.

Op het inmiddels reeds door Nederlandse troepen overgenomen Sabang hadden deze gebeurtenissen geen weerslag. Poelo Wè, onder het beheer van de marine (Jap. kaigun), had tijdens het Japanse bestuur min of meer zijn eigen leven geleid. Het betrekkelijke isolement, waarin de bevolking had verkeerd, had de tegenstellingen, welke elders de Atjèhse samenleving meer en meer waren gaan beheersen, aan dit eiland doen voorbijgaan. Behoudens een republikeinse samenspanning in November 1945, welke voornamelijk uitging van de niet-Atjèhse bevolkingsgroepen van de onderafdelingshoofdplaats en waarin het oud-lid van de Atjèhraad Ahmad Kamil (zie blz. 243) de leiding had, bleef de toestand op het eiland Sabang rustig en werd het herstel van het Nederlandse gezag aanvaard.

De tijd is nog niet aangebroken om thans reeds nader op deze ontwikkeling en hare consequenties in te gaan. Het zal echter een ieder duidelijk zijn, dat deze gewelddadige oplossing van de spanningen welke de Atjèhse samenleving beheersten tot een onberekenbare scha-

de voor Atjèh's wederopbouw heeft geleid. Aan deze zogenaamde „sociale revolutie" waren inderdaad — we zagen het in de „Inleiding" (blz. 8-9) — oorzaken van maatschappelijke aard niet vreemd. Zij betekende echter de liquidatie van een klasse, adatrechtelijk tot regeren geroepen, waarin ondanks onmiskenbare fouten de beste tradities van het Atjèhse volk voortleefden. Een tijdige geallieerde bezetting, waarop de oelèëbalangs tot het laatste toe hun hoop hadden gevestigd, had hier erger kunnen voorkomen. Overmacht deed ons te kort schieten in onze plicht tegenover de tallozen onder hen, die — ook gedurende de bezettingsjaren — hun eed van trouw jegens het Nederlandse gezag geen ogenblik vergaten.

Op de puinhopen van het oude is inmiddels een nieuwe maatschappelijke ordening in wording. Wat hieruit zal groeien en of hiermede een nieuwe evenwichtstoestand is bereikt, zal de toekomst leren. We zijn echter overtuigd, dat in de komende jaren Atjèh in het nieuwe Indonesië een belangrijke rol zal spelen, een rol waarop de energie van zijn zonen het alle aanspraak geeft, en dat zich daarbij de beste tradities van het Atjèhse volk niet zullen verloochenen. Eindigen wij dit hoofdstuk, met een citaat uit Schiller, voorkomende in een artikel in de „Atjèh Shimbun" van 8 December 1943 no. 96, van de hand van Oesman Raliby, de zoon van een rijke Atjèhse handelaar te Sigli, die zijn studiën voltooide aan de Azhar-universiteit in Egypte:

Das alte stürzt,
Es ändert sich die Zeit,
Und neues Leben blüht
Aus den Ruinen.

HOOFDSTUK VIII

POLITIEK BELEID

§ 1. Bestuur.

De bedoeling van dit en de beide volgende hoofdstukken is niet een volledig overzicht te geven van het politiek, godsdienstig en economisch beleid gedurende de Japanse overheersing. Wij stellen ons slechts voor uit dit beleid die punten naar voren te halen, welke illustratief kunnen worden geacht voor de diepgaande invloed van dit beleid op alle geledingen van het politiek, godsdienstig en economisch leven en voor de spanningen welke hiervan het gevolg zijn geweest. De hoofdlijnen waarlangs het Japanse beleid zich bewoog, de door de bezetter gevolgde evenwichtspolitiek tussen de beide voornaamste machtsgroeperingen in de Atjèhse maatschappij — de oelëëbalangs en de oelama's — leerden wij in het vorige hoofdstuk reeds kennen en behoeven dus hier niet nogmaals uiteenzetting. We zullen ons dus in dit en de beide volgende hoofdstukken er toe bepalen, om uit het politiek, godsdienstig en economisch beleid hier en daar een greep te doen en bieden onze verontschuldigingen aan indien de titels dezer hoofdstukken meer hadden doen verwachten.

Wat het politiek beleid betreft hebben wij hierbij onze keuze laten vallen op een viertal onderwerpen: bestuur, politie, rechtspraak en onderwijs. Degene die in het hieraan gewijde hoofdstuk een volledige schets zou zoeken van het staatsrechtelijk bestel onder het Japanse bewind moeten wij eveneens teleurstellen. Een zodanige beschrijving — indien al mogelijk — zou ons te ver voeren en gaat het gestelde doel te buiten.

Zoals wij in het vorige hoofdstuk reeds gelegenheid vonden op te merken, vormden onder het Japanse bestuur Malakka en Sumatra — althans aanvankelijk—een administratieve eenheid. Zoals in alle door de Japanners nieuw veroverde gebieden was het bestuur een militair bestuur (Jap. gunseibu, Mal. pentadbiran militèr). Het bestuur over dit gehele gebied berustte — om vergelijkbare termen te gebruiken — bij een te Shōnan (Jap. Singapore) zetelende militaire gouverneur-generaal. Het bestuur over Sumatra werd gevoerd door een aan deze ondergeschikte te Boekit Tinggi (Fort de Kock) zetelende militaire gouverneur (Jap gunseikan). De militaire residenten (Jap. shū-chōkan), belast met het bestuur over onze voormalige residenties (Jap. shū), waren op hun beurt ondergeschikt aan deze militaire gouverneur. Naast gouverneur en residenten stonden de gewestelijke en residentiële militaire commandanten, van wie ook de gewestelijke militaire commandant (Jap. Sumatora-hōmen-saikō-shikikan, lett. Sumatra-streek-hoogste-commandant) te Fort de Kock bepaalde bestuursbevoegdheden uitoefende.

Zowel de gouverneur als de residenten bezaten een veel zelfstandiger positie dan onder het Nederlandse bestuur en beschikten — ieder in eigen sfeer — over aanzienlijk ruimere bevoegdheden. De militaire bestuursvorm impliceerde natuurlijk niet, dat het bestuur uitsluitend door militairen werd gevoerd. Slechts een beperkt aantal functies werd door Japanse militairen vervuld, terwijl overigens bestuursambtenaren, zowel Japanners als Indonesiërs, al dan niet gemilitairiseerd, werden ingeschakeld.

De resident van Atjèh (Jap. Atjèh-shū-chōkan), generaal-majoor Iino Shazaburō, had — zoals we in het vorige hoofdstuk reeds zagen — een staf van Japanse ambtenaren tot zijn beschikking. De gehele overheidstaak was verdeeld over een drietal afdelingen of diensten (Jap. bu), te weten de afdeling algemene zaken (Jap. sōmu-bu), de afdeling politie (Jap. keimu-bu) en de afdeling economische zaken (Jap. sangyō-kōtsū-bu, lett. afdeling nijverheid en verkeer), elk onder een Japanse militaire of burgerfunctionaris. Ieder dezer afdelingen was onderverdeeld in een aantal subafdelingen (Jap. ka), met — op een enkele uitzondering na — eveneens Japanners aan het hoofd. Een tweetal afdelingen, namelijk die van financiële-(Jap. zaimu-bu) en van justitiële aangelegenheden (Jap. shihō-bu), waren in de loop der jaren als zelfstandige afdelingen opgeheven. Eerstgenoemde werd omgezet in een subafdeling van de afdeling algemene zaken; de taak van laatstgenoemde werd met ingang van 1 Januari 1944, als gevolg van de reorganisatie van de rechtspraak, overgenomen door de Japanse „landraad" (Jap. chihō-hōin).

Buiten dit afdelingsverband stonden als zelfstandige diensten rechtstreeks onder de resident het welvaartskantoor (Jap. kōsei-kyoku) en de voorlichtingsdienst (Jap. hōdō-ka). In tegenstelling tot de drie afdelingen en de voorlichtingsdienst stond het welvaartskantoor, met aan het hoofd Teukoe Panglima Pòlém Moehamad Ali, onder Indonesische leiding. Aan de drie afdelingshoofden werden — zoals we zagen (zie blz. 246) — nog juist bij het naderend einde van het Japanse bewind, Indonesische adviseurs toegevoegd. Ten slotte beschikte de resident over een aantal adviserende Indonesische instanties, namelijk de Atjèhraad (Jap. Atjèh-shū-sangi-kai), een tweetal algemene adviseurs-ambtenaren ter beschikking (aangeduid met het Japanse zuki, lett. toegevoegd aan) Teukoe Nja' Arif en Teukoe Ahmad Djeuniëb en als adviseur in godsdienstzaken Toeankoe Abdoel Azis.

Dat de resident onder het Japanse bestuur over aanzienlijk ruimere bevoegdheden beschikte dan onder het Nederlandse bewind kwam zeer duidelijk tot uitdrukking in de uitoefening van de hem toegekende bevoegdheid tot het uitvaardigen van verordeningen, besluiten, enz., o.a. aangeduid als „Atjèh-shū-rei" (Mal. oendang-oendang, wet), „Atjèh-shū-kokuji" (Mal. makloemat pemerintah, bekendmaking), „Atjèh-shū-tsūkoku" (Mal. pemberi tahoean, bekendmaking) en „Atjèh-shū-tsūchō (Mal. pemberi tahoean, bekendmaking).

Een scherp omlijnd verschil in karakter schijnt tussen deze vier categorieën, welke zowel verordeningen van regelende aard als besluiten van bestuurlijke aard omvatten, niet te hebben bestaan. Gemakshalve hebben we in deze studie de beide belangrijkste categorieën, de

„Atjèh-shū-rei" en de „Atjèh-shū-kokuji", respectievelijk aangeduid als „residentsverordeningen" en „residentsbesluiten", een onderscheiding welke vrij aardig de practijk der toepassing dekt. Beide categorieën konden strafbepalingen bevatten. Zowel op overtreding van residentsverordeningen als van residentsbesluiten vonden we levenslange gevangenisstraf gesteld. Hoe weinig omlijnd deze strafbepalingen vaak waren moge hieruit blijken, dat soms werd volstaan met de bepaling: „overtreding van deze voorschriften zal zwaar worden gestraft" (akan dihoekoem berat). Al deze verordeningen en besluiten waren tweetalig, waarbij de Japanse tekst, naar van zelf spreekt, bij eventuele verschillen beslissend was.

Ook de militaire gouverneur en de gewestelijke militaire commandant te Fort de Kock beschikten over regelingsbevoegdheid. Van hun verordeningen, welke onderscheidenlijk werden aangeduid als „tomikanrei-otsu" en „tomi-seirei-otsu", zullen we een enkele maal een voorbeeld tegenkomen. Omtrent de afbakening van bevoegdheden tussen deze beide autoriteiten onderling en tussen deze autoriteiten en de resident werden geen gegevens aangetroffen.

De administratieve indeling der residentie onderging onder het Japanse bestuur slechts geringe wijziging. Deze bepaalde zich tot het ongedaan maken van de recente samenvoeging van de onderafdelingen Gajō Loeös en Alaslanden (zie blz. 195) en de vorming van een nieuwe afdeling Midden-Atjèh (zie blz. 240). Als gevolg van deze wijzigingen was bij de Japanse capitulatie het aantal afdelingen gestegen tot vijf: Groot-Atjèh (Jap. Dai-Atjèh-bunshū), Noord-Atjèh (Jap. Kita-Atjèh-bunshū), Midden-Atjèh (Jap. Naka-Atjèh-bunshū), Oost-Atjèh (Jap. Higashi-Atjèh-bunshū) en West-Atjèh (Jap. Nishi-Atjèh-bunshū), onderverdeeld in totaal 21 onderafdelingen.

Het bestuur over de afdelingen (Jap. bunshū, blijkbaar een voor de gelegenheid gevormde term) werd gevoerd door Japanse assistent-residenten (Jap. bunshū-chō), aan wie bij het naderend einde Indonesische adviseurs werden toegevoegd. Hun taak viel in grote lijnen samen met die van de assistent-residenten onder het Nederlandse bestuur.

Het bestuur over de 21 onderafdelingen (Jap. gun, district; Ar. Mal. wilajah) werd gevoerd door Indonesische controleurs (Jap. gun-chō), benoemd en ontslagen door de resident. De werkzaamheden van de controleurs vielen, behoudens aanzienlijke inperking in het bijzonder op het gebied van politie en justitie, in het algemeen samen met die van de controleurs onder het Nederlandse bestuur. In een vijftal onderafdelingen (Sabang, Bireuën, Takèngön, Koeta Tjané en Simaloer), waar een aanzienlijke Japanse troepenmacht was geconcentreerd, werden de controleurs bijgestaan door Japanse burgerambtenaren, aangeduid als chūzai-kikan-chō (Jap. lett. residerend-orgaan-hoofd), ondergeschikt aan de assistent-resident, die als tussenschakel tussen assistent-resident en controleur optraden en die we in het vervolg gemakshalve als plaatsvervangende assistent-residenten zullen aanduiden.

Zoals we in het vorige hoofdstuk zagen werden de gun-chō's, op een enkele uitzondering na (Marah Hoesin, Said Aboe Bakar), gekozen

uit de oelèëbalanggeslachten. Onder hen vormden bestuurvoerende oelèëbalangs afkomstig uit de betrokken onderafdeling de grootste groep. Een enkele maal werd een bestuurvoerende oelèëbalang afkomstig uit een andere onderafdeling (Teukoe Tjhi' Moehamad Daoed Sjah, Teukoe Tjoet Radja Pa'ėt) benoemd. Daarnaast echter ook oelèëbalangstelgen tevoren bij andere diensten werkzaam, als de bestuurskantoordienst (Teukoe Hanafiah, Teukoe Moehamad Jacoeb), de politie (Teukoe Nja' Banta, Teukoe Radja Pidië), de Atjèh-tram (Teukoe Moehamad Thajéb). In een enkel geval ook een door ons verbannen oelèëbalang (Teukoe Tjhi' Moehamad Said, Teukoe Sabi).

Werd een bestuurvoerend oelèëbalang benoemd, dan legde hij in de regel zijn oelèëbalangsambt neer en werd een nieuwe oelèëbalang aangesteld. Zo werd de gun-chō van Sabang, Teukoe Abaïh, als oelèëbalang van Ië Meulè opgevolgd door zijn oudste zoon, Teukoe Mahmoed. Teukoe Tjhi' Moehamad Basjah, gun-chō van Lhō' Soekōn, werd als oelèëbalang van Keureutòë vervangen door het „Adelaarsjong", Teukoe Radja Sabi, die ook tijdens zijn schorsing in 1936/37 met de waarneming was belast (zie blz. 141). Teukoe Tjhi' Abdoel Latif, gun-chō van Lhō' Seumawè, werd als oelèëbalang van Geudōng vervangen door zijn oudste zoon, Teukoe Moehamad Joesoef Moeli. Teukoe Radja Moehamad Ali, gun-chō van Langsa, werd als oelèëbalang van Langsa opgevolgd door de verbannen rechthebbende, Teukoe Ali Basjah, die — zoals we zagen — met de Japanners in Atjèh was teruggekeerd.

Dat dit voor betrokkenen, in verband met de wisselvalligheid van de gunst van de nieuwe heersers, niet zonder bedenking was, leert het geval van Teukoe Oemar Djohan Pahlawan. Toen deze namelijk in Maart 1945 als gun-chō van Tjalang het veld moest ruimen, ging hieraan niet gepaard een herstel in het hem rechtens toekomende ambt van sagihoofd der XXV Moekims. Teukoe Radja Abdoellah van de IV Moekims Lhō' Nga (blz. 72), die reeds eerder tijdens zijn minderjarigheid met de waarneming was belast, bleef dit ambt uitoefenen. De gevallen van Teukoe Tjhi' Moehamad Basjah en Teukoe Radja Moehamad Ali, die evenmin hun plaats als oelèëbalang van Keureutòë en Langsa terugkregen, zijn in deze niet illustratief. Immers zowel Teukoe Radja Sabi als Teukoe Ali Basjah konden zelf rechten op het oelèëbalangschap doen gelden.

Hoe overvloedig de mutaties onder de gun-chō's waren zagen we in het vorige hoofdstuk. Slechts in 8 van de 21 onderafdelingen bleef gedurende de gehele Japanse bestuursperiode het bestuur in handen van dezelfde gun-chō. Opmerkelijk is dat het hier voor het merendeel gevallen betrof, waarin de voornaamste oelèëbalang uit de onderafdeling tot gun-chō werd benoemd.

In een aantal onderafdelingen werden aan de controleur één of meer adspirant-controleurs (Jap. joyaku, lett. assistent) toegevoegd. Deze toevoeging hield verband hetzij met de drukke werkzaamheden, zoals bv. in Koetaradja, hetzij met de geringere geschiktheid van de controleur, zoals bv. te Sabang. Ook voor deze functie werden, op een enkele uitzondering na, jongelui uit Atjèhse hoofdengeslachten uitgekozen. Deze uitzondering betrof Sabang, waar — zoals we zagen

(blz. 243) — de Mandailingse klerk op het controleurskantoor, Ahmad Kamil, als zodanig werd benoemd.

Over de halfjaarlijkse door de resident met de gun-chō's gehouden bestuursconferenties (Mal. rapat gun-chō[2]), welke in later jaren werden gecombineerd met de zittingen van de Atjèhraad, spraken we reeds. Op taak en bevoegdheden van de gun-chō's met betrekking tot de verschillende onderwerpen van overheidszorg, als politie, justitie, godsdienstige en economische aangelegenheden, komen we nader terug.

Het bestuur over het oelèëbalangschap (Jap. son, dorp) werd gevoerd door de oelèëbalang (Jap. son-chō). Het verschil tussen het rechtstreeks bestuurd gebied en de zelfbesturen was vervallen. Ook de zelfstandige moekims in Groot-Atjèh en de districten in Singkel werden aangemerkt als een son, bestuurd door een son-chō. De waarborgen, waarmede de aanstelling en de ontheffing der zelfbestuurders ingevolge de „Zelfbestuursregelen 1938" waren omkleed, waren vervallen. Over geheel Atjèh werd de oelèëbalang beschouwd als ambtenaar, door de resident naar goeddunken te benoemen en te ontslaan. Wel werd, evenals onder het Nederlandse bestuur, naar we aan de hand van een aantal voorbeelden zullen aantonen, zoveel mogelijk rekening gehouden met het beginsel der erfopvolging bij geschiktheid, doch in principe schijnt zelfs overplaatsing mogelijk te zijn geweest.

De voorbeelden van deze gedeeltelijke voortzetting van het onder ons bestuur gevolgde beleid liggen voor het grijpen. Een enkel gaven we reeds hierboven, toen we een aantal voorbeelden noemden van gevallen, waarin een oelèëbalang tot gun-chō benoemd zijn oelèëbalangsfunctie neerlegde en een andere oelèëbalang werd aangewezen. Bij de opruiming dadelijk na de capitulatie onder de gezagsgetrouwe hoofden ter Westkust gehouden, moest o.a. in de onderafdeling Singkel het districtshoofd van Simpang Kiri, Datoek Roehoem, het veld ruimen. Datoek Roehoem, die, hoewel niet-rechthebbende, wegens zijn grote verdiensten voor het vestigen van geregelde toestanden in deze streek door ons in functie was gelaten, werd — zoals we zagen (blz. 171) — vervangen door de rechthebbende, Teukoe Itam, klerk op het centraal kantoor der landschapskassen te Koetaradja. Toen in October 1942 de oelèëbalang van Meura'sa (Koetaradja), Teukoe Teungòh, kwam te overlijden (zie blz. 203), werd zijn zoon, Teukoe Hamzah, tot zijn opvolger benoemd. Het bestuur over Peusangan (Bireuën), waar Teukoe Hadji Tjhi' Moehamad Djohan Alam Sjah door de Japanners ter zijde was geschoven, werd, na een voorlopig bewind door een bestuurscommissie, toevertrouwd aan één van zijn uit Java teruggekeerde zoons, Teukoe Moehamad Hasan. Het bestuur over Simpang Oelim werd, na de arrestatie van Teukoe Hoesin, overgedragen aan diens jongere broer, Teukoe Ahmad (blz. 144), overigens een vurig aanhanger van de Poesa. In Tjoenda (Lhō' Seumawè) maakte de waarnemend zelfbestuurder, Teukoe Tjhi' Mahmoed, plaats voor Teukoe Moehamad Abaïh. Deze was een zoon van de tijdens het Japanse bewind uit zijn ballingsoord op Timor teruggekeerde afgezette zelfbestuurder, Teukoe Tjhi' Moehamad Said. Op 16 December 1943 werd aan de bekwame en loyale Teukoe Amat, waarnemend zelfbestuurder van

Areë (Sigli), die we in hoofdstuk III (blz. 83) reeds leerden kennen, ontslag verleend. Tot zijn opvolger werd benoemd zijn rechthebbende neef, Teukoe Mat Oesoeh, wiens rechten onder het Nederlandse bestuur tot dusverre waren terzijdegesteld. In Meureudoe ten slotte moest Teukoe Beureudan het veld ruimen voor de ambtenaar bij de posterijen te Medan, Teukoe Ali Basjah. Zoals we zagen (blz. 221), had deze reeds sinds jaar en dag met klem van argumenten de aanspraken van Teukoe Beureudan en diens vader betwist.

In enkele van deze gevallen zien we dus hoe de Japanners, lijnrecht tegen het door de Nederlanders gevolgde beleid in, een door ons afgewezen pretendent tot son-chō benoemden. Tot hun schade moesten zij soms ondervinden, dat deze pretendenten niet voor niets waren afgewezen. Zo benoemden zij in de Kawaj XVI (Meulabōh) tot opvolger van de door hen bij hun binnenkomst geëxecuteerde Teukoe Tjhi' Moehamad Ali Akbar de rechthebbende, Teukoe Radja Nè. Zoals we reeds in hoofdstuk V (blz. 158) aantekenden was deze een chronisch alcoholist, die gedurende lange jaren in het krankzinnigengesticht te Sabang werd verpleegd en door ons om die reden ongeschikt was bevonden. De gevolgen bleven niet uit en nog geen jaar na de inval vermeldde de „Atjèh Shimbun" van 6 Februari 1943 no. 11 dan ook, dat hem „om gezondheidsredenen op eigen verzoek" eervol ontslag was verleend. In zijn plaats werd aangesteld Teukoe Moehamad Daoed, een volle neef van wijlen Teukoe Tjhi'. Hiermede werd de door ons tot opvolger bestemde Teukoe Paneu', die ten tijde van de inval te Tapa'toean in opleiding was, terzijdegesteld.

Slechts enkele gevallen zijn ons bekend, waarin de Japanners personen, die — voor zover onze gegevens strekken — hierop in het geheel geen rechten konden doen gelden, met het bestuur over een oelèëbalangschap belastten. Enkele dezer gevallen noemden we reeds eerder. Allereerst het geval van Teukoe Tjoet Moehamad Thajèb Wood, rechthebbende op het oelèëbalangschap van Lhō' Boebōn (Meulabōh), die door de Japanners na de executie van Teukoe Bin (zie blz. 161) met het bestuur over Seunagan werd belast. Voor zover bekend kon deze jonge man, die later werd benoemd tot gun-chō van Bakōngan (zie blz. 240), voor het ambt van oelèëbalang van Seunagan generlei rechten doen gelden. Hetzelfde was het geval met Teukoe Ramli Angkasah, zoon van de hoofdaanlegger van de Bakōnganopstand, die — zoals we zagen (zie blz. 238) — de door de Japanners na de inval afgezette Teukoe Marah Adam (zie blz. 169) als zelfbestuurder van Kloeët (Bakōngan) verving. Ten slotte is daar de reeds eerder vermelde (zie blz. 238) benoeming van Moehamad Nazir tot oelèëbalang van Tapa'toean. Omtrent deze son-chō, later officier in het „volksleger", tasten we geheel in het duister. De omstandigheid dat zijn naam in geen enkel stuk wordt voorafgegaan door één der bij de hoofdengeslachten gebruikelijke predicaten zou er op kunnen wijzen, dat we hier met een volkomen buitenstaander te doen hebben.

Mogelijk betrof het hier noodgevallen, waarin onder de rechthebbenden geen aanvaardbare candidaten voorhanden waren. Gebruikelijk echter was, dat de Japanner in zulke noodgevallen, hetzij — zoals ook onder het Nederlandse bestuur wel gebruikelijk — een

bestuurscommissie instelde, dan wel een gun-chō met de waarneming belastte. Zo werd Teukoe Tjoet Hasan, gun-chō van Sigli, na de arrestatie van Teukoe Hamid van Gigiëng (blz. 232), met de waarneming van het bestuur over dit landschap belast. Een voorbeeld van een bestuurscommissie gaven we reeds hiervoren, toen we aantekenden, dat bij de terzijdestelling van Teukoe Tjhi' Peusangan het bestuur over zijn landschap aanvankelijk werd toevertrouwd aan een bestuurscommissie.

In hun o.i. weinig gelukkige politiek om terug te komen op door het Nederlandse gezag genomen beslissingen, gingen de nieuwe heersers zelfs zo ver, dat zij in 1943 in de onderafdeling Tĕmiang het eerst in de jongste tijd bij Karang gevoegde landschap Bandahara herstelden. Zoals we in hoofdstuk V (blz. 151) reeds aantekenden speelden de Japanners hiermede in de kaart van Tĕngkoe Radja Soeloeng van Kĕdjoeroean Moeda, die er op uit was om de positie van Tĕngkoe Arifin van Karang zoveel mogelijk te ondermijnen. Ook de in hetzelfde hoofdstuk (blz. 138) reeds genoemde Teukoe Moehamad Ali Basjah, die wegens voortdurende vexaties van zijn waardigheid van zelfbestuurder van de landschapjes Blang Mè (Lhō' Seumawè) en Tandjōng Seumantō' en Meureubò (Idi) was ontheven, werd, voor zover betreft Blang Mè, in zijn ambt hersteld. Hiermede werd derhalve de invoeging van dit landschap bij Geudōng ongedaan gemaakt.

Het behoeft geen betoog, dat dit voortdurende toegeven door de bezetter aan de inblazingen van allerlei ontevreden elementen, de oelèëbalangs een gevoel van onzekerheid gaf en er mede toe bijdroeg hun positie te ondergraven. Nog sterker echter kwam deze ondermijning van het oelèëbalanggezag tot uiting in de inperking van bevoegdheden, welke de oelèëbalangs zich onder het nieuwe bewind moesten laten welgevallen. De bevoegdheden van de son-chō tijdens het Japanse bewind waren veel beperkter dan die van de oelèëbalang onder het Nederlandse, hetzij deze zelfbestuurder was in landschapsgebied of volkshoofd in rechtstreeks bestuurd gebied. Vooral de bevoegdheden van de voormalige zelfbestuurders werden aanzienlijk beknot. Zo verloren zij hun verordenende bevoegdheid, terwijl, met het verdwijnen van het landschap als rechtsgemeenschap met eigen geldmiddelen, hun bevoegdheden op het gebied van financiën grotendeels verloren gingen. Op de inperking van hun bevoegdheden op het terrein van politie en justitie komen we hieronder terug. Veel belangrijker echter was de ondermijning van hun positie als hoofd van de godsdienst, als gevolg van het streven van de in de Poesa verenigde oelama's. De gevolgen van dit streven, waarop we in het vorige hoofdstuk reeds telkens gelegenheid vonden te wijzen, zullen we in het volgende hoofdstuk aan een nadere beschouwing onderwerpen. Deze en andere factoren veroorzaakten een geleidelijke ontwrichting van het oelèëbalanggezag en daarmede van de gehele adatrechtelijke organisatie van de Atjèhse maatschappij. We stellen ons voor om op dit verschijnsel, nadat we alle factoren welke hiertoe bijdroegen hebben leren kennen, in onze slotbeschouwing nader terug te komen.

De panglima sagi (Jap. sagi-chō) in Groot-Atjèh bleven gehandhaafd, met nagenoeg dezelfde coördinerende taak als onder het Nederlandse bestuur. Onder de oelèëbalangs waren, evenals onder het Nederlandse bewind, met het bestuur over de moekims (Jap. ku, wijk, sector) belast de moekimhoofden (Jap. kuchō), benoemd en ontslagen door de resident. Met deze moekims werden gelijkgesteld de oelèëbalang-tjoetschappen in landschapsgebied en de onderdistricten in Singkel. De dorpshoofden (Jap. kumi-chō; kumi, groep, groepering) werden benoemd en ontslagen door de betrokken assistent-resident.

Volledigheidshalve nog een enkel woord over het Chinese bestuur. In het vorige hoofdstuk (blz. 212) zagen we reeds hoe het Chinese bestuur laatstelijk werd geregeld bij het residentsbesluit van 1 Juli 1944 no. 4. Ingevolge deze regeling oefenden de door de resident te benoemen luitenants der Chinezen (Jap. kakyō-chō, lett. hoofd der Chinezen in het buitenland) hun werkzaamheden uit onder de bevelen van de controleurs. Hun taak was nagenoeg dezelfde als die onder het Nederlandse bestuur. Uitdrukkelijk werd bepaald, dat de Chinese bevolkingsgroep op gelijke voet met de Indonesische zou dienen bij te dragen in de verschillende lasten ten behoeve van de oorlogsinspanning de bevolking opgelegd. Deelname aan keibō-jiei-dan (afweer-zelfverdediging-groep), levering van arbeidskrachten ten behoeve van het leger, opvoering van de voedselproductie, enz. werden dus ook voor haar verplichtend gesteld.

Voor de regeling van de positie van de Vreemde Oosterlingen andere dan Chinezen werden geen speciale voorschriften vastgesteld. De „hoofden" van deze in Atjèh minder belangrijke bevolkingsgroepen (Voor-Indiërs, Arabieren) schijnen hun werkzaamheden op de oude voet te hebben voortgezet. Fel was de propaganda, welke onder de Voor-Indiërs werd gevoerd voor de Indische vrijheidsbeweging van Subhas Chandra Bose, wiens legerscharen aan de zijde der Japanners in Burma tegen de Engelsen in het veld stonden.

Ten slotte nog een enkel woord over de Atjèhraad (Jap. Atjèh-shū-sangi-kai), die — zoals we in het vorige hoofdstuk (blz. 220) zagen — werd ingesteld bij de residentsverordening van 17 November 1943 no. 7. Drie malen kwam de Atjèhraad onder vigueur van deze regeling bijeen, totdat bij residentsverordening van 1 Februari 1945 no. 2 (zie blz. 242) een nieuwe regeling werd afgekondigd, welke beoogde de raad een meer representatief karakter te verlenen. Slechts éénmaal nog vergaderde de raad in zijn nieuwe samenstelling, alvorens de capitulatie ook deze Japanse instelling wegvaagde.

In het vorige hoofdstuk deden wij reeds uitvoerig mededeling van de samenstelling van de oude en de nieuwe raad en van hetgeen in de vier zittingen van de raad werd verhandeld. We zullen dan ook in dit hoofdstuk kunnen volstaan met enkele opmerkingen aangaande samenstelling en bevoegdheden van de raad, zoals deze in evengenoemde verordeningen waren geregeld. In het vorige hoofdstuk zagen we reeds, dat de uitbreiding van het aantal leden in de nieuwe regeling uitsluitend de benoemde leden betrof. Het aantal gekozen leden bleef ongewijzigd gehandhaafd op één per onderafdeling. Slechts in de samenstelling der kiescolleges (Jap. senkō-iin-kai) kwam een belang-

rijke wijziging. Onder de eerste regeling onderonsjes van controleur en oelèëbalangs, kregen zij onder de nieuwe regeling een meer democratisch karakter. Naast de gun-chō en de son-chō's wees het residentsbesluit op de kiescolleges van 1 Februari 1945 no. 1 als kiesgerechtigden aan: de adspirant-controleurs, de moekimhoofden, de Indonesische ambtenaren — met uitzondering van de politieambtenaren — met een salaris van *f* 150,— en hoger per maand, bepaalde categorieën van ambtenaren bij rechterlijke macht en onderwijs, de leden van de godsdienstige rechtbank, de hoofdkali's en de son-kali's, de luitenants der Chinezen, de 1e voorzitters van de son-B.D.K. (zie blz. 288) en die van de hoofdbesturen van de „Badan kebaktian pendoedoek Atjèh-shū oentoek membina Asia" (blz. 240), Poesa, Moehammadijah en nog enkele verenigingen.

De in de eerste regeling opgenomen bepaling, dat de resident bij de aanwijzing der gekozen leden een keuze kon doen uit de eerste drie door de kiescolleges aangewezen candidaten, kwam in de nieuwe regeling te vervallen. Een bepaalde schoolopleiding was noch voor de gekozen noch voor de benoemde leden voorgeschreven. De resident was echter bevoegd een ieder van het lidmaatschap vervallen te verklaren, die „het militair bestuur tegenwerkte of zich ongepast gedroeg".

Taak en bevoegdheden van de raad, welke zuiver adviserend waren, werden in de nieuwe regeling omschreven als „de beantwoording van de door de resident aan de raad voorgelegde vragen het bestuursbeleid betreffende, het doen van voorstellen aan de resident, voorts het overbrengen van de wensen van de resident aan het volk en omgekeerd het overbrengen van de verwachtingen van het volk aan de resident". Bovendien was de nieuwe raad — zoals we in het vorige hoofdstuk (blz. 244) reeds vermeldden — bevoegd om uit zijn midden twee leden aan te wijzen als lid van de in Maart 1945 ingestelde Sumatraraad (Jap. Sumatora-chūō-sangi-in).

Tot de instelling van een college van gedelegeerden, hetwelk wanneer de Atjèhraad niet in zitting bijeen was de resident van advies zou kunnen dienen en waartoe zowel de oude als de nieuwe regeling de mogelijkheid openden, werd nimmer overgegaan.

Met de instelling van de Atjèhraad, in de verordening van 1 Februari 1945 no. 2 aangeduid als een „orgaan tot voorlichting van de overheid", was — zoals dezelfde verordening het uitdrukte — aan de bevolking van de residentie Atjèh medezeggenschap gegeven in het bestuur „opdat zij des te enthousiaster en trouwer het militair bestuur zou steunen".

Dat van deze raad — zelfs bij democratischer samenstelling en ruimer bevoegdheden — bij een totalitair regiem als het Japanse weinig kracht kon uitgaan, spreekt van zelf. Toch heeft de raad door de gelegenheid welke hij bood tot onderlinge gedachtenwisseling van afgevaardigden uit geheel Atjèh er mede toe bijgedragen, dat gedurende het Japanse bewind in steeds ruimer kring de kiem werd gelegd voor een groeiend nationaal bewustzijn. Al bleef dit voorlopig nog slechts beperkt tot het eigen stamland, de mogelijkheid van een uitgroeiïng tot een geheel Indonesië omspannend eenheidsbesef lag in het verschiet.

§ 2. Politie.

Zoals we hiervoren reeds opmerkten behoorde de politie tot die terreinen van overheidszorg, waarop de bevoegdheden van de oelèëbalang aanzienlijk werden beknot. In het Japanse stelsel van een centraal geleid politiekorps was voor een politiële autonomie van de oelèëbalang, als voorzien in de „Zelfbestuursregelen 1938", geen plaats. Ook de onderafdelingschef moest in dit stelsel zijn politiebevoegdheden goeddeels verliezen. Veldpolitie, stads-, bestuurs- en zelfbestuurspolitie werden opgelost in een nieuw politieapparaat, hetwelk in de loop der jaren voortdurend werd uitgebreid. Dit politieapparaat vervulde zijn taak niet onder, doch naast onderafdelingschef en oelèëbalang. Hoofd van de politie was, evenals onder het Nederlandse bewind, de resident. De feitelijke leiding berustte bij de afdeling politie (Jap. keimu-bu), aan het hoofd waarvan — zoals we zagen (blz. 253) — een Japanse burgerambtenaar (Jap. keimu-buchō) stond. Van de subafdelingen noemen we de politieke inlichtingendienst (Jap. tokkō-ka, lett. speciale zaken-, dus politieke inlichtingen-afdeling) en de veiligheidsdienst (Jap. hōan-ka; hōan, handhaving van de openbare orde).

De formatie van het uit deze top sterk centralistisch geleide politieapparaat werd in de loop der jaren herhaaldelijk gewijzigd. Volgens de laatste ons bekende regeling was de residentie voor wat betreft de uitoefening der politie verdeeld in ressorten, welke vrijwel overeenkwamen met de ressorten van de onderafdelingschefs. Elk van deze ressorten beschikte over een politiekantoor (Jap. keisatsu-sho), aan het hoofd waarvan als ressortscommandant (Jap. keisatsu-shochō) een politieambtenaar, meestal in de rang van inspecteur (Jap. keibu) stond. Op de belangrijkste plaatsen (Koetaradja, Sigli, Bireuën, Langsa, Meulabōh, Tapa'toean, Koeta Tjané) werd deze functie vervuld door een Japanner, terwijl een Indonesische inspecteur als plaatsvervangend ressortscommandant (Jap. fuku-shochō) aan hem was toegevoegd. De overal elders met deze functie belaste Indonesische politieambtenaren stonden groepsgewijze onder „leiding" van hun Japanse collega's. Zo had de Japanse ressortscommandant te Koetaradja het toezicht over de Indonesische ressortscommandanten te Sabang en Seulimeum. De ressortscommandanten oefenden hun ambt uit onder de rechtstreekse leiding van het hoofd van de afdeling politie. Een geregeld contact met het bestuur was — naar vanzelf spreekt — in het belang van de dienst dringend noodzakelijk. Van een verhouding van ondergeschiktheid van de ressortscommandant aan de onderafdelingschef was echter geen sprake. Ook ten opzichte van de Japanse assistent-residenten schijnt geen bepaalde dienstverhouding te hebben bestaan.

Ieder politieressort was weer verdeeld in politiedistricten. Deze op hun beurt waren zo nodig onderverdeeld in nog kleinere eenheden, welke één of meer oelèëbalangschappen dan wel gedeelten van oelèëbalangschappen omvatten. In elk dezer eenheden waren detachementen, subdetachementen of politieposten gevestigd en onder de bevelen van de ressortscommandant met de uitoefening van de politie

belast. Ook de onder ons bestuur aan de oelèëbalang toevertrouwde politietaak werd dus door het nieuwe korps geüsurpeerd.

De kern van de Indonesische ressorts- en plaatsvervangende ressortscommandanten werd gevormd door onze oude mantri's politie. Het gehalte van dit korps was, in het bijzonder gedurende de laatste jaren van ons bestuur, door de aanvulling met jongere aan de politieschool te Soekaboemi opgeleide krachten aanmerkelijk verbeterd. Daarnaast echter troffen we tal van krachten aan gerecruteerd uit de verzetsbeweging die met opname in het politiekorps hun 5e colonne-activiteit beloond zagen. Zo diende, om een enkel voorbeeld te noemen, als ressortscommandant te Sabang Teukoe Ali Basjah van Blang Gloempang, die — zoals we in hoofdstuk V (blz. 143) reeds zagen — kort voor de Japanse inval naar Malakka vertrok als afgevaardigde van enige ontevreden elementen onder de Lhõ' Soekõnse onderhoofdengeslachten.

Typerend voor de positie welke de ressortscommandanten innamen was wel, dat zij, ingevolge de residentsverordening van 1 Februari 1945 no. 2, waren belast met het toezicht op de bijeenkomsten van de kiescolleges (Jap. senkõ-iin-kai) van de Àtjèhraad, waarin, overeenkomstig de voorschriften van deze regeling, de verkiezing van candidaten voor het lidmaatschap van de raad plaats had. Op de bevoegdheden van de ressortscommandant op het gebied der justitie komen we in de volgende § nader terug. Evenals de onderafdelingschefs kwamen ook de ressortscommandanten van politie op gezette tijden te Koetaradja in conferentie bijeen, ter bespreking van vraagstukken het politiebeleid betreffende.

Zo droeg dus de nieuwe Japanse politieorganisatie er het hare toe bij om het gezag van de oelèëbalang te ondergraven. Onafhankelijk van de oelèëbalang liet het nieuwe politieapparaat zich ook gelden in die zaken van politie, welke onder het Nederlandse bestuur aan de oelèëbalang waren gelaten. Zijn aloude in historie en adat gewortelde politiebevoegdheid schrompelde hiermede tot vrijwel niets ineen. Slechts op het gebied van de politiehulpdiensten was aan oelèëbalang en onderafdelingschef — zoals we in het vorige hoofdstuk (blz. 216) aantekenden — nog een taak toebedacht. De gun- en de son-jiei-dan (zelfverdediging-groep) immers zouden staan onder leiding van respectievelijk onderafdelingschef en oelèëbalang, terwijl de ressortscommandanten van politie als hoofd van de keisatsu-keibo-dan (politie-afweer-groep) verplicht waren aan gun- en son-jiei-dan desgevraagd hulp en bijstand te verlenen.

Niet alleen de organisatie van de politie, ook haar methodes ondergingen een grondige wijziging. Een ergerlijke en verbijsterende verruwing, naar het voorbeeld en in opdracht van de Japanse meesters, viel in vrijwel alle geledingen van het politieapparaat te constateren. Zelfs enkele van de beste krachten van het oude korps wisten hiervan niet vrij te blijven. Het is dan ook te hopen, dat het politieapparaat van het nieuwe Indonesië zich meer naar het Nederlandse dan naar het Japanse voorbeeld zal richten en zal breken met deze totalitaire erfenis.

Geheel los van het even besproken politiekorps stond de militair

gedrilde en gewapende „bijzondere politie" (Jap. tokubetsu-keisatsutai), die we in het vorige hoofdstuk (blz. 208) reeds leerden kennen. Haar sterkte bedroeg bij Japan's capitulatie ± 750 man. Ook deze politieorganisatie stond onder Japanse leiding, haar commandant de „keisatsutai-chō" was rechtstreeks ondergeschikt aan de resident.

Ten slotte mag hier niet onvermeld blijven de Japanse „militaire politie" (Jap. kempeitai), die we eveneens in het vorige hoofdstuk (blz. 192) reeds bespraken en die — zoals onder elk totalitair regiem — onafhankelijk van andere organen, zonder enige verantwoording aan het bestuur, haar netten spande en haar arbeid verrichtte. De directe leiding van de kempeitai op Sumatra beruste bij de „kempei-chō", generaal-majoor Hirano Toyoji. Deze was toegevoegd aan de staf van de militaire commandant van Sumatra, opperbevelhebber van het 25e leger te Boekit Tinggi. Na de capitulatie sloeg deze generaal de hand aan zich zelf.

§ 3. Rechtspraak.

Ernstiger nog dan het verlies van zijn politiële bevoegdheden was voor het gezag van de oelèëbalang het verlies van zijn aan de adat ontleende rechterlijke bevoegdheden. In het belang ener overzichtelijke behandeling van de stof zullen we ons in dit hoofdstuk bepalen tot een bespreking van de rechtspraak in wereldlijke zaken. De rechtspraak in die zaken, welke overeenkomstig de adat behoorden tot de competentie van de godsdienstige rechter, zal in het volgende hoofdstuk ter sprake worden gebracht.

Door het Nederlandse gezag was in beginsel de door de oelèëbalangs tijdens het soeltanaat uitgeoefende rechtsmacht in wereldlijke zaken gehandhaafd. De nieuwe heersers, uitgaande van het in theorie alleszins loffelijke streven om bestuurs- en rechterlijke macht van elkaar te scheiden, maakten echter aan deze in adat en historie gegronde vereniging van beide machten in handen van de oelèëbalang een einde.

Tot deze ingrijpende wijziging van de bestaande rechterlijke organisatie werd echter niet dadelijk overgegaan. In het vorige hoofdstuk (blz. 201) zagen wij, dat de eerste voorlopige regeling van de rechtspraak gedeeltelijk was neergelegd in de residentsverordeningen van 1 October 1942 nos. 1 en 2, aangevuld bij die van 13 April 1943 nos. 4 en 5. In deze verordeningen bleef de rechtsmacht van de oelèëbalang, zowel in burgerlijke- als in strafzaken, nog ten dele gehandhaafd. Ook aan de onderafdelingschef werd, evenals onder het Nederlandse bestuur, nog de bevoegdheid tot berechting van bepaalde burgerlijke- en strafzaken toegekend. Daarnaast echter verleende deze regeling in strafzaken o.a. een zekere rechtsmacht aan de ressortscommandanten van politie, waarmede rechtspraak en politie in één hand werden gelegd, vanuit leerstellig oogpunt een even ongewenste combinatie als die van bestuursmacht en politie.

De definitieve regeling van de rechtspraak voor geheel Sumatra, vervat in de verordening van de gewestelijk militair commandant (Jap. tomi-seirei-otsu) van 1 December 1943 no. 40 (Jap. shihō-soshiki-rei, lett. justitie-organisatie-verordening; Mal. Oendang-oendang tentang atoeran hakim dan mahkamah), maakte aan dit alles een einde. Voor

Atjèh was deze verordening nader uitgewerkt in de residentsverordening van 27 December 1943 no. 10, toegelicht bij de residentiële bekendmaking (Jap. Atjèh-shū-tsūchō) van 1 Januari 1944 no. 76. Met ingang van 1 Januari 1944 trad, zoals we in het vorige hoofdstuk (blz. 224) reeds aantekenden, de nieuwe regeling in werking.

Naar we zullen zien verschilde zij in tal van opzichten van het op Java ingevoerde stelsel, zoals beschreven in het artikel van mr. Oerip Kartodirdjo „De rechtspraak op Java en Madoera tijdens de Japanse bezetting 1942—1945'" (Indisch Tijdschrift van het Recht 1947, blz. 8—21) en in de „prepared statement" (voor de berechting van de Japanse oorlogsmisdadigers te Tokio) van mr. K. A. de Weerd "The Japanese Occupation of the Netherlands Indies" (International Prosecution Section, Netherlands Division, November 1946, Document 2750, blz. 12—13, 35—38).

Vergeleken met het onder het Nederlandse bestuur geldende stelsel betekende het nieuwe Japanse stelsel een aanzienlijke vereenvoudiging. De opheffing van de verschillen tussen het rechtstreeks bestuurd gebied en de zelfbesturen, tussen gouvernements- en inheemse rechtspraak, alsmede tot op zekere hoogte tussen het verschil in rechter voor de verschillende bevolkingsgroepen maakte deze vereenvoudiging mogelijk. Instede van de veelheid van gerechten en rechtbanken onder ons bestuur — districtsgerecht, landschapsgerecht, magistraatsgerecht, residentiegerecht, moesapat, landraad en raad van justitie — kende de nieuwe regeling slechts drie rechterlijke organen: het „magistraats"- of „landgerecht" (Jap. ku-hōin, rechtbank van een „ku", d.i. wijk, sector), de „landraad" (Jap chihō-hōin, rechtbank van een „chihō", d.i. district, streek) en de „raad van justitie" (Jap. kōtō-hōin, hof van appèl). Deze Nederlandse benamingen, welke we aan de verordening zelf ontleenden, vormen een aanwijzing voor de plaats van deze organen in de nieuwe rechterlijke organisatie, doch zijn overigens — gelijk we zullen zien — in tal van opzichten misleidend.

Het Japanse „magistraatsgerecht" (Jap. ku-hōin) om met het laagste orgaan te beginnen, trad in de plaats van districts-, landschaps-, magistraats- en residentiegerecht. Het oordeelde in burgerlijke zaken (Jap. minji) over vorderingen van ten hoogste *f* 200,— en in strafzaken (Jap. keiji) over delicten, waarop geen zwaardere straf was gesteld dan een vrijheidsstraf van drie maanden of geldboete van ten hoogste *f* 100,—. Voorts over alle zaken bij andere verordeningen aan deze rechtbank ter berechting opgedragen. De Japanse magistraatsgerechten werden onderscheiden in twee soorten, namelijk de „son-ku-hōin" en de „gun-ku-hōin". De eerste waren — zoals de naam aangeeft — gevestigd in elk oelèëbalangschap, met dien verstande dat de mogelijkheid openstond, dat één son-ku-hōin werd ingesteld voor enige oelèëbalangschappen gezamenlijk. Zij oefenden uitsluitend de rechtspraak uit over de eigenlijke inheemse — Atjèhse — bevolking. De niet-inheemse bevolking daarentegen stond terecht voor de ter onderafdelingshoofdplaats gevestigde gun-ku-hōin (naar men ziet ging dus het verband tussen „ku-hōin" en „ku" geheel verloren!). Door deze overigens zeer verstandige maatregel werd het beginsel

dat geen onderscheid zou worden gemaakt tussen de verschillende bevolkingsgroepen nauwelijks doorbroken, aangezien samenstelling en competentie van beide soorten magistraatsgerecht dezelfde waren. Van de uitspraken van het Japanse magistraatsgerecht stond gedurende veertien dagen hoger beroep op de Japanse landraad open.

Het Japanse magistraatsgerecht was — anders dan de naam aangeeft — een collegiaal orgaan, een rechtbank dus, waarin voorzitter en leden gezamenlijk („dengan semoefakat") rechtspraken. Deze rechtbank bestond uit ten minste vier leden (Jap. shimpan-in) — die uit hun midden een voorzitter (Jap. saiban-chō) aanwezen — en een schrijver (Jap. shoki). Indien één der partijen c.q. de beklaagde de Mohammedaanse godsdienst beleed, was de aanwezigheid ter terechtzitting van een oelama als adviseur voorgeschreven. Hiernaast opende de eerdergenoemde regeling op het Chinese bestuur, vervat in het residentsbesluit van 1 Juli 1944 no. 4, de mogelijkheid, dat in burgerlijke zaken, waarbij één of beide partijen van Chinese landaard waren, de luitenant der Chinezen of zijn vervanger de terechtzitting bijwoonde.

De Japanse „landraad" (Jap. chihō-hōin) trad in de plaats van moesapat, landraad en ten dele van de raad van justitie. De raad oordeelde in eerste aanleg over alle zaken, welke niet behoorden tot de competentie van het Japanse magistraatsgerecht, en in het hoogste ressort over de aan het hoger beroep onderworpen vonnissen van dit gerecht. Voorts over alle zaken bij andere verordeningen aan de raad ter berechting opgedragen. De Japanse landraad was gevestigd te Koetaradja, had echter afdelingen (Jap. shibu) op iedere afdelingshoofdplaats behalve voor Groot-Atjèh. De berechting van delicten tegen de veiligheid van de staat en tegen de openbare orde, strafbaar gesteld in de „chian-iji-rei" (Jap. verordening ter handhaving van de openbare rust en orde), alsmede tegen het uitgebreide complex van voorschriften van economische aard, werd echter uitdrukkelijk aan de te Koetaradja gevestigde landraad voorbehouden. Speciaal de laatste groep delicten nam, naar van zelf spreekt, een belangrijke plaats in de werkzaamheden van de landraad te Koetaradja in. Ook de rechtspraak in hoger beroep en de burgerlijke en strafzaken waarin „ambtenaren en andere hooggeplaatste personen" waren betrokken, dienden te Koetaradja te worden berecht, doch mochten door de centrale landraad aan één der afdelingen worden overgegeven. Van de uitspraken van de Japanse landraad in eerste aanleg stond hoger beroep open op de Japanse raad van justitie te Medan.

De Japanse landraad was eveneens een collegiaal orgaan, bestaande uit een rechterlijk ambtenaar (Jap. shimpan-kan) als voorzitter (Jap. saiban-chō), ten minste drie leden (Jap. kōsei-in), een schrijver (Jap. shoki) en in dezelfde gevallen als bij het magistraatsgerecht een oelama dan wel een Chinese adviseur. Ook hier werd door voorzitter en leden gezamenlijk (eveneens „dengan semoefakat") recht gesproken.

De Japanse „raad van justitie" (Jap kōtō-hōin) ten slotte trad ten dele in de plaats van onze raad van justitie, ten dele in die van het hooggerechtshof. Hij oordeelde in het hoogste ressort over de aan het hoger beroep van de raad onderworpen vonnissen van de Japanse landraden. De Atjèh-zaken werden berecht door de Japanse raad

van justitie te Medan, wiens rechtsgebied de residenties Oostkust van Sumatra, Atjèh en Tapanoeli omvatte. Omtrent de samenstelling van dit niet in Atjèh zelf gevestigde college werden geen gegevens aangetroffen.

Het toe te passen recht, de burgerlijke rechtsvordering en de strafvordering onder het Nederlandse bestuur van toepassing bleven in beginsel van kracht, al werden dan ook in de loop der jaren belangrijke wijzigingen aangebracht. Een enkele van deze wijzigingen en aanvullingen, welke voornamelijk betrekking hadden op de bescherming van de veiligheid van de staat en de openbare orde, leerden we in het „Historisch Overzicht" (blz. 212) reeds kennen. Eén van de laatste was die neergelegd in de verordening van de militaire commandant van Sumatra, de „tomi-seirei" 1945 no. 10, welke 1 Juni 1945 in werking trad. Deze „bijzondere verordening voor de berechting van strafzaken in oorlogstijd" (Jap. senji-keiji-tokubetsu-rei) bracht een aanzienlijke strafverzwaring voor tal van delicten uit ons oude strafwetboek (Kitab oendang-oendang hoekoeman boeat Indonesia). Het slotartikel bepaalde dat, in afwijking van de artikelen 666 lid 1, 669 en 674 van het „Rechtsreglement Buitengewesten" (Oendang-oendang peratoeran kehakiman di Tanah Seberang), de op zich zelf staande getuigenis van een enkele getuige, een onbeëdigde getuigenverklaring en een blote bekentenis van schuld, elk op zich zelf beschouwd, als wettelijk bewijs mochten worden aangemerkt.

Als nieuwe straf vonden we, naast de uit ons strafrecht bekende straffen, in verschillende verordeningen de bedreiging met tewerkstelling voor een bepaalde tijdsduur ten behoeve van de overheid dan wel ten algemenen nutte (Mal. „disoeroeh berkoeli oentoek keperloean Pemerintah atau keperloean oemoem") of .... oplegging van „vrijwillige arbeid" (Mal. bergotong-rojong) voor de duur van enige maanden. Tekenend voor de verhoudingen onder het nieuwe bewind was nog het voorschrift, hetwelk we aantroffen in de residentiële bekendmaking (Jap. Atjèh-shū-tsūchō) van 10 Februari 1944 no. 181, waarin werd voorgeschreven, dat de rechtbanken voorrang dienden te verlenen aan de behandeling van strafzaken tegen lieden die onwillig bleken te werken voor het leger of levensmiddelen te leveren aan de overheid.

Wanneer we ons thans verder tot de in Atjèh zelf gevestigde rechterlijke organen beperken, dan moet worden vooropgesteld, dat de te Koetaradja gevestigde landraad in deze nieuwe rechterlijke organisatie een centrale plaats innam. De landraad te Koetaradja was belast met de revisie van de vonnissen der magistraatsgerechten (met mogelijkheid van herbehandeling) en met het toezicht op de rechtspraak in het algemeen. Op de werkzaamheden van de landraad werd op overeenkomstige wijze toezicht uitgeoefend door de raad van justitie te Medan. Tot de taak van de landraad behoorden voorts de werkzaamheden onder ons bestuur uitgeoefend door de weeskamer. Ook de werkzaamheden van de afdeling justitiële aangelegenheden. (Jap. shihō-bu) werden door hem overgenomen. Op de bemoeienis van de raad met de godsdienstige rechtspraak komen wij in het volgende hoofdstuk (blz. 280) nader terug.

Anders dan de regeling doet vermoeden hadden de op de afdelingshoofdplaatsen gevestigde afdelingen van de raad op haar beurt subafdelingen op de meeste onderafdelingshoofdplaatsen, waar hulprechters (Jap. shimpankan-ho) en ter plaatse woonachtige leden de taak van de raad overnamen. Wanneer men zich voor ogen houdt de grote aantallen zaken, welke onder ons bestuur in sommige onderafdelingen door de moesapat werden berecht, is het duidelijk, dat slechts op deze wijze een bevredigende rechtspraak mogelijk was. De rechters (Jap. shimpan-kan) en hulp-rechters (Jap. shimpankan-ho) waren belast met het toezicht op de magistraatsgerechten in hun ressort. Zij mochten zelfs, indien zij dit noodzakelijk oordeelden, het voorzitterschap van een magistraatsgerecht op zich nemen.

De leden van het magistraatsgerecht, de rechters en de leden van de landraden werden, evenals de oelama's van beide rechtbanken, benoemd en ontslagen door de resident.

Niet langer dus oefenden de oelèëbalangs hetzij als alleensprekend rechter (districts- en landschapsgerecht), hetzij als collegiaal orgaan (moesapat) ambtshalve de rechtspraak in hun ambtsgebied uit. Integendeel in beginsel waren zij van de benoembaarheid tot één der evengenoemde rechterlijke ambten uitgesloten. Uitdrukkelijk toch bepaalde de residentiële circulaire (Jap. Atjèh-shū-tatsu) van 2 October 1944 no. 7, dat het aan de leden van de rechterlijke macht zonder vergunning van de resident niet was toegestaan openbare ambten te bekleden. In hetzelfde rondschrijven werd van deze bepaling voor zover betreft de leden der magistraatsgerechten algemene dispensatie verleend. Een volledige uitschakeling immers van de hoofdengeslachten bij de rechtsbedeling zou tot een chaos moeten leiden. Zij toch waren de enigen die over voldoende ervaring op het gebied der rechtspraak beschikten en wier uitspraken door de grote massa der bevolking, uit hoofde van hun adatrechtelijke positie, werden aanvaard.

Desalniettemin gingen de nieuwe heersers, onder drang van Poesazijde, een heel eind in de richting van een geforceerde „democratisering" van het rechterlijk apparaat. We zeggen geforceerd, want de telkens weer terugkerende klacht is die van gebrek aan geschoold personeel. We vonden haar zowel in de stukken betrekking hebbende op de zittingen van de Atjèhraad, als in die betreffende de van 3—5 October 1944 te Koetaradja gehouden rechterconferentie. Laatstgenoemde werden tezamen met de verordeningen en andere voorschriften op de rechtspraak betrekking hebbende in boekvorm uitgegeven. Een groot deel van bovenstaande gegevens werd dan ook door ons aan dit boekje ontleend. Door spoedcursussen en rechterconferenties werd getracht het peil te verbeteren. Niet voor niets echter werd het noodzakelijk geacht er telkens en telkens weer op te wijzen, dat een goed rechter diende recht te spreken zonder aanzien des persoons, zonder onderscheid van rang of stand en dat geen steekpenningen mochten worden aangenomen.

Vormde de landraad te Koetaradja in de nieuwe rechterlijke organisatie het centrale orgaan, de centrale figuur in de raad was de Japanse voorzitter (Jap. chihō-hōin-chō). Zijn voornaamste Indonesische medewerker was Toeankoe Mahmoed, van wiens aanstelling bij

de rechterlijke macht we in het vorige hoofdstuk (blz. 201) gewag maakten. Op de vorengeschetste gang van zaken zou Toeankoe Mahmoed als rechter (Jap. shimpan-kan) een aanmerkelijke invloed hebben uitgeoefend. Onder de hulp-rechters bij de centrale landraad noemen we de oud-onderwijzer aan de nationalistische Taman Siswa-school te Koetaradja, de Javaan Soetikno, eveneens een principieel tegenstander der oelèëbalangrechtspraak. In de keuze van de rechters bij de afdelings-landraden was de Japanner, met de benoeming van figuren als mr. S. M. Amin (zie eveneens blz. 201), de oud-hoofddjaksa bij de landraad te Koetaradja Moehamad Thoha en de oud-adjunct-hoofddjaksa Moehamad Salim, niet ongelukkig geweest. Naast deze figuren beschikte men echter over weinig rechtskundige krachten, zodat men aan de benoeming van enkele figuren uit de oelèëbalangklasse niet kon ontkomen.

Nog erger was het gesteld met de bezetting van de diverse ambten bij de magistraatsgerechten. Welk een verderfelijk spel hier werd gespeeld moge blijken uit de benoeming van Hoesin Shab, een broer van de beruchte Hasan Shab (zie blz. 139), tot voorzitter van het magistraatsgerecht in het oelèëbalangschap Gigiëng (Sigli). Ook elders werden Poesa-aanhangers, lieden uit de verzetsbeweging en andere vijanden der oelèëbalangklasse in de magistraatsgerechten benoemd. Wanneer we de lijsten van voorzitters en leden der magistraatsgerechten nagaan is het opvallend hoe velen onder hen werden aangeduid met het predicaat „teungkoe". Naar ons werd verzekerd bevonden zich hieronder echter slechts weinig lieden, die aanspraak konden maken op de benaming „oelama" in de betekenis welke hieraan van oudsher in Atjèh werd gehecht (blz. 18), ook al werden zij vaak als zodanig aangemerkt. De meeste van deze „oelama djepang" beschikten over een minimale of in het geheel geen kennis van godsdienstige wet en leer. Terugkeer tot het strafstelsel der Mohammedaanse wet behoefde dan ook van deze rechters niet te worden gevreesd. Slechts een enkele maal ontmoetten wij de naam van een werkelijke oelama. Zo trad bv. de bekende oelama Teungkoe Hadji Ahmad Hasballah (zie blz. 61) op als voorzitter van het magistraatsgerecht in Indrapoeri (Seulimeum).

Natuurlijk bleef ook hier in verschillende ressorten het ambt in handen van de oelèëbalanggeslachten, doch in beginsel was het met hun rechtsmacht gedaan. De in de nieuwe regeling opgenomen bepaling, dat de oelèëbalang had te waken voor een vlotte afdoening van zaken door de son-ku-hōin zal in de meeste gevallen slechts een formele waarde hebben gehad en betekende slechts een geringe compensatie voor de verloren rechtsmacht.

Dat de justitiabelen van deze nieuwe rechtsbedeling het slachtoffer werden laat zich gemakkelijk denken en dat de Japanner zich hiervan terdege bewust was bewijzen de telkens terugkerende klachten over de nog weinig bevredigende resultaten met het nieuwe stelsel behaald.

Aan het vorengeschetste rechterlijk apparaat schijnt later nog een vorm van politierechtspraak te zijn toegevoegd, waaromtrent echter geen gegevens beschikbaar zijn. Voortdurend immers hadden wijziging en aanvulling van het stelsel plaats. Nog na Duitsland's capitulatie

werden bij de residentsverordeningen van 18 Mei 1945 nos. 6 en 7 reglementen vastgesteld op de uitoefening van de beroepen van zaakwaarnemer (Jap. daigennin, verouderde naam voor advocaat; Mal. pengoeroes perkara) en opsteller van bezwaarschriften (Jap. daishonin, Mal. pemboeat soerat goegatan). Beide regelingen zouden in werking treden op 1 Augustus 1945. We zeiden het reeds (blz. 244), de papiermolen bleef doordraaien tot het laatste ogenblik!

Evenals op Java (zie mr. Oerip Kartodirdjo, t.a.p., blz. 15) zullen ook op de in Atjèh verblijvende Japanse burgers in het algemeen de wetten en verordeningen van hun eigen land van toepassing zijn gebleven. Ook hier zal berechting slechts mogelijk zijn geweest door Japanse rechters en vervolging slechts door Japanse officieren van justitie. De verordeningen zelf geven in deze geen uitsluitsel. Buiten beschouwing bleef voorts de militaire rechtspraak, omtrent welker competentie wij evenmin bepaalde voorschriften aantroffen. De beschikbare gegevens schijnen er echter op te wijzen, dat, anders dan onder het Nederlandse bestuur na de afkondiging van de staat van beleg, ook de door burgers gepleegde delicten tegen de veiligheid van de staat werden berecht door de burgerlijke rechter (vergelijk voor de competentie der krijgsraden op Java: mr. Oerip Kartodirdjo t.a.p., blz. 12—13).

Voorts nog een enkel woord over de plaats van het openbaar ministerie (Jap. kensatsu) onder het nieuwe bestel. De leiding van het openbaar ministerie voor de gehele residentie was gecentraliseerd in het kantoor van het openbaar ministerie (Jap. kensatsu-kyoku) te Koetaradja. Het hoofd van dit kantoor (Jap. kensatsu-kyoku-chō), een Japans ambtenaar, was belast met het geven van leiding aan de officieren van justitie (Jap. kensatsu-kan), hulpofficieren van justitie (Jap. kensatsukan-ho), griffiers, schrijvers en tolken bij landraad en magistraatsgerecht.

Wenste men in beginsel scheiding tussen politie- en vervolgingsapparaat, ook hier maakte personeelsgebrek doorvoering van deze moederlandse beginselen onmogelijk. Voor slechts enkele plaatsen (o.a. Koetaradja, Langsa, Meulabōh) bleek de aanstelling van beroepsvervolgingsambtenaren (meest oud-mantri's politie) mogelijk. Overal elders waren de ressortscommandanten van politie met de functie van ambtenaar van het openbaar ministerie belast, terwijl, blijkens een residentiële bekendmaking (Jap. Atjèh-shū-tsūchō) van 10 Februari 1944 voor bepaalde delicten bij de magistraatsgerechten ook de onderafdelingschef en de oelèëbalang als zodanig konden optreden.

Uitdrukkelijk was bepaald, dat landraad en magistraatsgerechten en evenzo het daarbij behorende openbaar ministerie rechtstreeks ondergeschikt („takloek langsoeng") waren aan de betrokken resident, die met het toezicht op hun „administratie" („segala perkara tata oesaha") was belast. Op overeenkomstige wijze waren de raden van justitie en het daarbij behorende openbaar ministerie onderworpen aan het toezicht van de gouverneur.

Eindigen we dit korte overzicht van de rechtspraak in Atjèh gedurende de Japanse bezetting met de aanhaling van de merkwaardige laatste alinea van het slotartikel van de eerder aangehaalde residentiële bekendmaking van 1 Januari 1944 no. 76. In deze slotalinea toch

werd uitdrukkelijk bepaald, dat een ieder die richtige uitoefening der rechtspraak belemmerde of anderen daartoe aanzette enz. „zwaar" zou worden gestraft, aangezien hij beschouwd zou worden het werk van de overheid te hinderen.

§ 4. Onderwijs.

Wanneer we aan dit hoofdstuk als laatste § een korte beschouwing over het onderwijs tijdens het Japanse bewind toevoegen, dan is dit omdat vermoedelijk nergens de propaganda van de nieuwe heersers een verderfelijker uitwerking heeft gehad dan juist op de scholen. De school immers had, zoals onder elk totalitair gezag, als eerste en voornaamste taak de jeugd te doordringen van de beginselen van het nieuwe regiem en de leerlingen op te voeden tot getrouwe en liefst gewillige aanhangers van de denkbeelden waarvoor het Japanse gezag streed. De Groot Oost Azië-gedachte eerst, de Indonesia Merdéka-gedachte later, doch in beide gevallen gecombineerd met een felle anti-Westerse propaganda, moesten de jeugd met de paplepel worden ingegoten. Dat deze propaganda tevens de kiem legde voor een ontwakend Indonesisch nationaal bewustzijn, hetwelk zich op de duur ook tegen de nieuwe heersers zelf moest richten, was een althans in de aanvang misschien nauwelijks voorziene bijkomstige ontwikkeling.

Het onderwijsstelsel als zodanig onderging weinig verandering. Volks- en vervolgschool bleven bestaan, zij het onder andere naam en met enigszins gewijzigd programma. De Hollands-Inlandse school echter met haar Westers lager onderwijs en Nederlands als voertaal moest verdwijnen. Instede daarvan werd er naar gestreefd om zelfs op de volksschool, thans „sekolah rendah" (Mal. lagere school) geheten, Japans als leervak in te voeren. De requirering van scholen voor militaire doeleinden en de onvoldoende aanvulling van leerkrachten en leermiddelen brachten echter het onderwijs steeds meer in verval. Dit alles in schrille tegenstelling tot de berichten, welke de „Atjèh Shimbun" haar lezers voorzette, over de grote aandacht door de bezetter aan het onderwijs besteed.

Zo werd melding gemaakt van de oprichting van een reeks van nieuwe onderwijsinrichtingen en van oude scholen en cursussen in nieuwe gedaante, waarvan we hier noemen: een vierjarige middelbare school (onze vroegere Mulo), een tweejarige kweekschool voor de opleiding van onderwijzers, een cursus van drie maanden voor de opleiding van gouvernementsambtenaren (Jap. kōa-kunren-jo, vergelijk blz. 204), een dito voor de opleiding van politieambtenaren, een curusus van drie maanden voor het onderwijs in de Japanse taal, een cursus van twee maanden voor het onderwijs in de Indonesische taal (voor Japanners), alle gevestigd te Koetaradja, een tweejarige ambachtsleergang, evenals de onze — welke zij verving — gevestigd te Sigli, een landbouwschool met een cursusduur van een half jaar te Indrapoeri, een tweetal tweejarige weefscholen te Bireuën en te Matang Gloempang Doea (Bireuën) en ten slotte nog een cursus van één maand voor het onderricht in het kweken van zijderupsen.

De leerprogramma's van deze scholen werden vastgelegd in een aantal residentsbesluiten van 1, 7, 11 en 14 Maart 1944 no. 37—45.

Een nadere beschouwing van het leerprogramma van de eerstgenoemde dezer scholen zal ons duidelijk maken hoe het gehele onderwijs van de nieuwe geest was doortrokken. Het leerprogramma van deze nieuwe middelbare school (Jap. kōa-kunren-chūtō-gakkō, lett. verheffing van Azië-oefening-middelbare-school ; Mal. sekolah menengah) was vervat in het residentsbesluit van 1 Maart 1944 no. 39. „Ten einde in de oorlog voor een Groot Oost Azië de overwinning te behalen, om tegemoet te komen aan de wensen van degenen die verlangend zijn om mede te werken aan de opbouw van het nieuwe Groot Oost Azië, alsmede om de bloem der jeugd te kunnen inschakelen in het militair bestuur, wordt in de residentie Atjèh opgericht een middelbare school", aldus het hoogdravende eerste artikel, hetwelk tekenend kan worden geacht voor de verdere inhoud. Het eigenlijke leerplan verdeelde de vakken in vijf groepen. In de eerste groep vakken (Jap. kōmin-ka, „civics"), waaraan in de verschillende leerjaren gemiddeld 16 lesuren per week werden besteed, vielen o.a. Japans, Maleis, aardrijkskunde, geschiedenis en de geschiedenis van het ontstaan van het Japanse rijk. In de tweede groep (Jap. risū-ka, natuurwetenschappen), waaraan 10 uren werden besteed, vielen rekenen, natuur- en scheikunde. In de derde groep (Jap. geinō-ka, kunst), met 3 uren, muziek, tekenen en handenarbeid. In de vierde groep (Jap. tairen-ka, lichaamscultuur en militaire ethiek), met 6 uren, gymnastiek, militaire training en „budō" (Jap. synoniem bushidō, ridderlijkheid). In de vijfde groep (Jap. jitsugyō-ka, industriële en commerciële vakken) ten slotte, waarvoor alleen in het hoogste leerjaar 4 lesuren waren uitgetrokken, ambachtsonderwijs en handelskennis.

Of aan deze schoonklinkende leerprogramma's in de practijk de hand kon worden gehouden is een andere vraag. De personeelsvoorziening toch was bij deze, evenals bij de meeste andere speciale scholen, niet eenvoudig. De enige Indonesische leerkracht, die aan de vroegere gouvernements Mulo-school was verbonden, een Menadonees, was reeds spoedig na de Japanse inval „ondergedoken" als administrateur van een cultuuronderneming in de residentie Sumatra's Oostkust. Als directeur van de nieuwe „middelbare school" trad aanvankelijk op mr. S. M. Amin, die echter reeds spoedig naar de opnieuw georganiseerde rechterlijke macht overging (blz. 201). Zijn opvolger was Ali Moertolo, tevoren hoofd van de H.I.S. te Tapa'toean, die we hiervoren (blz. 221) als lid van de Atjèhraad reeds leerden kennen.

Onderricht in de Japanse taal, onderricht in de Japanse geest (Jap. seishin, Mal. semangat), lichaamsoefeningen en militaire training waren de elementen, welke de leerprogramma's van al deze nieuwe onderwijsinrichtingen met elkaar gemeen hadden. In het bijzonder de lichaamsoefeningen namen een belangrijke plaats in. Op alle onderwijsinrichtingen werden elke dag voor de aanvang der eigenlijke lessen gezamenlijk lichaamsoefeningen (Jap. taisō) verricht, voorafgegaan door een buiging in de richting van Tokio, het Mekka van de nieuwe heersers. De gehele burgerij werd trouwens opgewekt, om — zoals ook in Japan was ingevoerd — elke dag enige minuten aan taisō te besteden, daarin voorgegaan bij kantoren en op openbare pleinen door Japanse en Indonesische functionarissen. Ook in de opvoering der voedselproductie moesten de leerlingen der verschillende scholen voorgaan.

Minstens één dag per maand moesten zij er gezamenlijk op uit om voor het Japanse leger te arbeiden (Jap. Mal. berkinro; Jap. kinrō, arbeid).

Hoe buitendien tientallen en nog eens tientallen Atjèhse jongelui voor een middelbare en hogere opleiding werden uitgezonden naar speciale cursussen en onderwijsinrichtingen elders op Sumatra, in Singapore en in Japan zagen we reeds in het vorige hoofdstuk (blz. 204, 211, 226). Dat ook de schoolopzieners (Jap. shigaku)—evenals de andere categorieën van ambtenaren—op gezette tijden te Koetaradja in conferentie bijeenkwamen, ten einde telkens opnieuw te worden doordrongen van de betekenis van de school bij het uitdragen van de nieuwe gedachten, vermeldden we ook reeds (blz. 236). Evenzo (blz. 244) hoe met het naderend einde in zicht in April 1945 nog werd overgegaan tot de officiële invoering van de leerplicht. Van de onuitvoerbaarheid van deze maatregel was de bezetter zich maar al te zeer bewust. Zij leverde dan ook het zoveelste bewijs hoe het onderwijs, evenals alle andere welvaartsdiensten, onder het Japanse bewind slechts het politieke doel diende en werd dienstbaar gemaakt aan het alles overheersende belang van de propaganda als factor in de oorlogvoering.

Eindigen we deze korte beschouwing met een enkel woord over het Chinese en het particuliere onderwijs. De Chinese scholen, welke in Atjèh alle particulier waren, mochten aanvankelijk niet worden heropend. Doch, zo heette het, ten slotte mogen ook de Chinese kinderen thans als kinderen van het Japanse rijk worden beschouwd en dienen zij dus onderwijs te ontvangen. Er bestond derhalve geen bezwaar indien zij de Maleise scholen bezochten en indien die Chinese scholen waar ook Japans werd onderwezen werden heropend. Later nam de bezetter een milder standpunt in. Het reeds eerder genoemde residentsbesluit van 1 Juli 1944 no. 4, waarin de positie van de Chinese bevolkingsgroep werd geregeld, bevatte ook enige voorschriften inzake het Chinese onderwijs. Onder erkenning dat ook het onderwijs voor de Chinese jeugd in beginsel tot de taak der overheid behoorde, mochten voorlopig de bestaande particuliere scholen haar arbeid hervatten. Voorafgaande toestemming van de resident was echter voorgeschreven, terwijl uitdrukkelijk werd bepaald, dat de kosten van dit particuliere onderwijs door de Chinese gemeenschap zelf dienden te worden gedragen.

Nog op 1 April 1945 kwam een voor geheel Sumatra geldende uniforme regeling van het particuliere onderwijs tot stand. De nieuwe regeling, waaraan ook de Chinese scholen waren onderworpen, maakte onderscheid tussen scholen waarvan het onderwijs naar zijn aard gelijk kon worden gesteld met dat op de openbare scholen en scholen waar dat niet het geval was. Voor beide soorten scholen was een vergunning vereist. Het repressieve toezicht, neergelegd in de „Toezichtordonnantie particulier onderwijs" juncto de „Toezichtverordening particulier onderwijs" (staatsblad 1932 : 494 jo 1933 : 372 en staatsblad 1932 : 533 jo 1933 : 450) alsmede in de „Goeroe-ordonnantie" (staatsblad 1925 : 219), maakte dus onder het Japanse bestuur plaats voor een stelsel van streng preventief toezicht. Slechts de eerste groep scholen mocht de aanduiding „sekolah" (Mal. school) voeren, de laatste moest zich tevreden stellen met de aanduiding „madrasah" (Ar. academie). De godsdienstscholen, welke onder deze laatste categorie

wel de meerderheid zullen hebben gevormd en op welke de benaming „madrasah" meer eigenaardig van toepassing kon worden geacht, vinden in het volgende hoofdstuk afzonderlijk behandeling.

HOOFDSTUK IX

GODSDIENSTIG BELEID

§ 1. Godsdienstige adviseurs.

Na de uitvoerige beschouwingen in het „Historisch Overzicht" over de lijnen waarlangs het Japanse beleid in de zaken de Mohammedaanse godsdienst betreffende zich ontwikkelde en over de plaats van het godsdienstig beleid in het algemeen beleid, kunnen we hier met de belichting van enkele punten volstaan.

Reeds in de „Inleiding" (blz. 23) stipten wij aan hoe onder het Nederlandse bestuur, na het overlijden van Toeankoe Radja Keumala, de overheid in feite over geen enkel orgaan meer beschikte om haar rechtstreeks in te lichten over hetgeen leefde in de wereld der oelama's. De in 1919 ingestelde te Koetaradja zetelende „raad oelama", bestemd om de gouverneur van Atjèh in godsdienstzaken van raad en voorlichting te dienen en waarvan deze geleerde soeltanstelg de centrale figuur vormde, werd niet langer bestendigd. In den vervolge uitsluitend aangewezen op de indirecte inlichtingen der oelèëbalangs, verloor de overheid hoe langer hoe meer het contact met deze in de Atjèhse samenleving zo belangrijke groepering. De gevolgen bleven, zoals we in het eerste stuk van dit boek hebben gezien, niet uit. De inofficiële inschakeling van Toeankoe Abdoel Azis kwam te laat om het verbroken contact te herstellen.

Tegenover dit aarzelende, negatieve beleid van het Nederlandse bestuur stelde de Japanse bezetter direct een positief beleid. Van de aanvang af immers was de verhouding van de nieuwe heerser tegenover de oelama's een andere dan die van het Nederlandse bestuur. Was het Nederlandse gezag gevestigd in een oorlog, welke dank zij de bezielende leiding van de oelama's zich over tientallen van jaren had voortgesleept, het Japanse gezag werd gevestigd juist met de steun van de in de Poesa verenigde militante oelama's. Dat men in ruil voor deze steun tot op zekere hoogte tegemoet kwam aan de verlangens van deze groep was een uiting van gezond beleid, vooral wanneer men zich hierdoor van haar verdere steun kon verzekerd achten. Wij zagen reeds, dat deze tegemoetkoming niet zo ver ging, dat de oelèëbalangs werden uitgeschakeld, integendeel in een doelbewuste evenwichtspolitiek trachtte de bezetter zich van de steun van beide groeperingen te verzekeren. Hoe deze evenwichtspolitiek, waarin de Japanner er naar streefde beide polen van gezag, die van de „adat" en die van de „hoekõm", in te schakelen om de medewerking van de bevolking te verwerven, zich ontwikkelde, zagen we in het „Historisch Overzicht".

Anders dan onder het Nederlandse bestuur gebruikte dus de bezetter naast het aan de adat ontleende gezag van de oelèëbalang ook

het aan de hoekōm ontleende gezag van de oelama om zijn greep op de massa te versterken. Ook de oelama werd daartoe ingeschakeld in het overheidsapparaat en kreeg zijn terrein toegewezen, waarop hij als officieel overheidsorgaan zijn gezag kon doen gelden. Met de instelling van „Maibkatra" en „godsdienstige rechtbank" werd hem binnen zekere grenzen een welhaast onbeperkte zeggenschap in godsdienstige aangelegenheden toegekend. Dat dit niet mogelijk was zonder een uitholling van de positie van de oelèëbalang als hoofd in zaken van godsdienst vermeldden we reeds. Evenzo dat de oelama's vanuit deze nieuw verworven officiële posities met des te meer gezag zouden kunnen arbeiden voor de verwezenlijking van hun eigen doelstellingen.

Evenals in het vorige hoofdstuk ten aanzien van het politiek beleid, meenden wij ook in dit hoofdstuk bij de bespreking van het godsdienstig beleid met een enkele illustratief te achten greep te mogen volstaan, waartoe wij de keus lieten vallen op de godsdienstige adviseurs, de godsdienstige rechtspraak en het godsdienstonderwijs.

Wat het eerste dezer onderwerpen betreft schetsten wij in het „Historisch Overzicht" (blz. 205 e.v., 240 e.v.) uitvoerig de ontwikkeling van dit instituut. In Januari 1943 werd Toeankoe Abdoel Azis benoemd tot adviseur (Jap. sōdan-yaku) in godsdienstige aangelegenheden voor geheel Atjèh (Mal. penasihat pemerintah dalam oeroesan agama Islam oentoek seloeroeh Atjèh). Reeds in Maart d.a.v. maakte dit eenhoofdig adviseurschap, met de instelling van de „Maibkatra", een afkorting van „Madjelis agama Islam oentoek bantoean kemakmoeran Asia Timoer Raja" (Jap. Atjèh-shū-kaikyō-kōa-kyōryoku-kai), plaats voor een adviserende raad. In Januari 1945 werd deze organisatie opgelost in de „Badan kebaktian pendoedoek Atjèh-shū oentoek membina Asia" (Jap. Atjèh-shū-min-kōa-hōkō-kai). Hoe naast „Maibkatra" en „Badan kebaktian pendoedoek" het persoonlijk adviseurschap van Toeankoe Abdoel Azis — ondanks formele afschaffing — bleef bestaan, tekenden wij eveneens reeds aan (blz. 215).

Op welke wijze de bezetter zich de inschakeling van de godsdienstige invloed van de oelama's dacht, kwam misschien nog het duidelijkst tot uiting in de rede, welke op 10 Maart 1943 door resident Iino ter gelegenheid van de installatie van de „Maibkatra" werd uitgesproken. Vijf onderwerpen werden in deze toespraak door hem genoemd, welke de oelama's zich in het bijzonder tot taak moesten stellen de bevolking in te prenten: ten eerste, de „zuiverheid van doelstelling" van de oorlog voor een Groot Oost Azië; ten tweede, de noodzaak gezamenlijk de lusten en de lasten van het leven te dragen ten einde de overwinning te verzekeren; ten derde, het verschil in levensomstandigheden in vrede en oorlogstijd, welke omstandigheden — waar ter wereld ook — in oorlogstijd ongunstiger zijn; ten vierde, de noodzaak van zuinigheid en spaarzin in het belang van het Japanse rijk en ten slotte als vijfde — reeds in het „Historisch Overzicht" (blz. 207) genoemde — punt, het volk te raden „zich vooral niet te mengen in de zaken betreffende het bestuur des lands en het te wijzen op het door de Mohammedaanse godsdienst geboden richtsnoer van een rein en oprecht gemoed".

In een rondschrijven van de voorzitter van het hoofdbestuur, Toeankoe Abdoel Azis, gedagtekend Juli 1943, vonden wij enige richtlijnen voor de practische verwezenlijking van deze volksvoorlichting. In de eerste plaats, zo luidde het, zouden door geheel Atjèh de godsdienstige „voorgangers" (kepala agama) dagelijks na het verrichten van de rituele godsdienstoefening de verzamelde gemeente moeten toespreken, waartoe het „militair bestuur" hen van tijd tot tijd van de nodige stof zou voorzien. In de tweede plaats zouden hiertoe bekwame godsdienstonderwijzers de residentie rondreizen, waartoe ook de voorzitters en de leden van de afdelingsbesturen zouden kunnen worden ingeschakeld.

Nog onverbloemder kwam de taak, welke de bezetter aan de oelama's had toebedacht, tot uiting in de taakomschrijving van de „afdeling voor godsdienstige aangelegenheden" (Jap. shūkyō-bu, Mal. madjlis agama) van de „Badan kebaktian pendoedoek". Verhoging van de geestdrift voor de verdediging van vaderland, volk en godsdienst, alsmede voor de „vrijwillige arbeidsdienst" (Mal. bergotong-rojong) werden hier uitdrukkelijk als taak der oelama's genoemd.

Hoe ver de oelama's zich tot hand- en spandiensten aan de bezetter leenden, bewijzen wel de in het „Historisch Overzicht" besproken circulaires, uitgevaardigd bij het begin van de Mohammedaanse vastenmaand!

Dat zij echter daarnaast, ondanks de waarschuwing van de resident zich niet „te mengen in de zaken betreffende het bestuur des lands", de gelegenheid niet lieten voorbijgaan om tevens te trachten de grote massa te winnen voor de verwezenlijking van hun eigen wereldlijke doelstellingen, bewijst het verdere verloop der geschiedenis. De benoeming met ingang van 1 Augustus 1943 van Teukoe Nja' Arif tot adviseur van het hoofdbestuur der „Maibkatra" en van de gunchō's tot adviseurs der afdelingsbesturen maakte het hun weliswaar minder gemakkelijk deze ambtelijke organisatie te benutten voor tegen het oelèëbalanggezag gerichte propaganda. Hiertegenover echter stond de voortdurend toenemende invloed van de onverzettelijke Teungkoe Moehamad Daoed Beureu'éh, die, met voorbijstreving en terzijdestelling van Toeankoe Abdoel Azis en Teungkoe Moehamad Hasbi, tenslotte — gelijk wij zagen (zie blz. 241) — onbetwist de leiding in handen nam. Elke poging de militante oelamagroep schaakmat te stellen werd hierdoor illusoir.

Hoe de nieuwe heersers door giften voor het herstel van moskeeën en dorpsgodsdiensthuizen, door schenkingen ten behoeve van armen en behoeftigen, ja door zelfs bij te dragen in de kosten van de in de „meusigit raja" gedurende de vastenmaand in gereedheid gehouden „ontnuchteringsbrij" bij de vrome Moslims trachtten in het gevlei te komen, vermeldden we reeds.

Op één punt wensen wij in dit verband nog de aandacht te vestigen, namelijk op de invloed van het door de bezetter gevoerde godsdienstig beleid op het godsdienstig leven zelf. We mogen hierbij aannemen, dat met het meer op de voogrond treden van de oelama's een strengere naleving van de Mohammedaanse wet is gepaard gegaan. Hoe in de Mohammedaanse vastenmaand zelfs de gevangenen

in de gelegenheid werden gesteld de voorschriften der vasten in acht te nemen, maakten wij persoonlijk mede. We zien hierbij niet over het hoofd, dat zich — zoals ons van bepaalde zijde werd verzekerd — onder de in deze tijd op de voorgrond tredende „oelama's" vele lieden zouden hebben bevonden, die op de aanduiding oelama in feite geen aanspraak konden doen gelden. Ook deze lieden toch zullen — voor zover dit in het politieke spel te pas kwam — voor een strengere naleving der godsdienstige wet hebben geijverd.

De aandacht dient in dit verband nog te worden gevestigd op een regeling voor de bepaling van het begin der vastenmaand, welke wij aantroffen in de „Atjèh Shimbun" van 18 Augustus 1943 no. 65. Deze regeling werd, blijkens dit berichtje, vastgesteld in een op 11 Augustus 1943 onder leiding van de „hoofdkali-adviseur van de resident", Toeankoe Abdoel Azis, gehouden bijeenkomst van een aantal vooraanstaande oelama's. Zoals bekend moet volgens de leer der Sjafi'itische school de aanvang der maanden van het Mohammedaanse maanjaar door waarneming (Ar. roe'jah, het zien) van de nieuwe maan worden vastgesteld en mag dit niet door berekening (Ar. hisab) geschieden. In Indonesië en ook in Atjèh echter was het van ouds gebruikelijk het begin der vastenmaand te berekenen en was men eerst in later tijd tot een getrouwere naleving van het in de Mohammedaanse wet gehuldigde stelsel overgegaan *).

In de hier bedoelde regeling nu werd bepaald, dat de vastenmaand dit jaar zou aanvangen op 1 September 1943 (ten rechte dus op de 31e Augustus na zonsondergang, aangezien ingevolge de Mohammedaanse tijdrekening iedere maand evenals ieder etmaal begint met zonsondergang), tenzij reeds de voorvorige avond de maan te zien mocht zijn geweest, in welk geval de maand Ramadhan reeds op 31 Augustus moest worden geacht te zijn ingetreden. Indien ergens in de residentie iemand de nieuwe maan mocht zien op de 30e Augustus na zonsondergang, diende hij hiervan persoonlijk mondeling mededeling te doen aan de betrokken kali. Deze zou alsdan, na er zich van te hebben vergewist, dat de bewuste persoon aan alle wettelijke eisen van betrouwbaarheid voldeed, tot afkondiging van de aanvang der vasten op 31 Augustus dienen over te gaan. Indien mogelijk moesten, hetzij degene die de maan zou hebben gezien, hetzij de kali's die zich van zijn betrouwbaarheid zouden hebben vergewist, het bericht mondeling doorgeven aan de hoofdkali te Koetaradja. Te Koetaradja zelf zou in de avond van de 30e Augustus een commissie moeten vaststellen of de nieuwe maan reeds aan de hemel zichtbaar zou zijn. Tegen individuele afwijkingen gegrond op eigen waarneming werd gewaakt door het voorschrift, dat degene die de nieuwe maan reeds had gezien op de 30e Augustus na zonsondergang hieraan geen ruchtbaarheid mocht geven, alvorens zijn waarneming door de kali was bekrachtigd. Men ziet ook hier een poging tot een zo stipt mogelijke inachtneming van de wet volgens de Sjafi'itische leer!

---

*) Zie dr. Th. W. Juynboll: „Handleiding tot de kennis van de Mohammedaansche wet", 3e druk 1925, blz. 99 e.v. en de daar vermelde literatuur.

§ 2. Godsdienstige rechtspraak.

Belangrijker wapen in handen der oelamapartij dan het instituut van godsdienstig adviseur was misschien nog de regeling van de godsdienstige rechtspraak, welke — zoals we reeds zagen (blz. 224) — was vervat in de residentsverordening van 15 Februari 1944 no. 12, nader uitgewerkt bij het residentsbesluit van die zelfde datum no. 35. De instelling van de godsdienstige rechtbank (Jap. shūkyō-hōin, Mal. mahkamah agama) en het complex van bepalingen, hetwelk daarmede verband hield, betekenden een machtsverschuiving in godsdienstige aangelegenheden van een welhaast revolutionnair karakter.

Zoals door dr. Snouck Hurgronje in „De Atjèhers" (deel I, blz. 98 e.v.) werd beschreven berustte de godsdienstige rechtspraak (d.i. de rechtspraak in die aangelegenheden van familie- en erfrecht welke worden beheerst door de Moslimse wet) in Atjèh van ouds bij door de oelèëbalangs aangestelde erfelijke kali's (Ar. kadhi, rechter), die — in strijd met het Mohammedaanse recht — meestal geheel van de oelèëbalang afhankelijk waren. De gerechtelijke huwelijksontbinding (Atj. pasah, Ar. fasch), het optreden als „overheidswali" bij de huwelijksvoltrekking van maagden, die niet beschikten over een wali door bloedverwantschap *), het leiden van het „balé' meudeuhab" en het uitrekenen van de erfporties bij boedelscheiding (Atj. pra'é, Ar. fara'idh) waren de voornaamste onderwerpen, waarbij de oelèëbalang zijn kali inschakelde. „Op de verhouding van de oelèëbalang tot zijn kali", zo schrijft dr. Snouck Hurgronje (t.a.p. blz. 105—106), „zou men eenigszins de spreekwijze kunnen toepassen, waarmede de Atjèhers de verhouding van het gampōnghoofd (Atj. keutjhi') tot den teungkoe meunasah beschrijven en zeggen: de oelèëbalang is als de vader, de kali als de moeder van het oelèëbalangschap, maar dan met dien verstande, dat de positie dezer „moeder" van een gewest relatief nog veel lager is dan die der „moeder" van een dorp".

Op deze gang van zaken had de aan Atjèh's machtigste soeltan Meukoeta Alam (1607—1636) toegeschreven instelling van het ambt van Kali Malikōn Adé (Atj. rechter van de rechtvaardige koning, Ar. Kadhi Malikoel-Adil), bestemd om op te treden als voorzitter der vorstelijke rechtbank, geen invloed. Het is inderdaad zeer wel mogelijk, dat de bedoeling heeft voorgezeten deze rechter een zekere suprematie over de andere kali's toe te kennen en zo ook op dit gebied te centra-

---

*) Volgens het Mohammedaanse recht kan geen huwelijk tot stand komen zonder medewerking van de wali der bruid, d.i. — volgens de in Indonesië geldende Sjafi'itische school (Ar. madzhab, Atj. meudeuhab) — haar naaste mannelijke bloedverwant van vaderszijde. Bij ontstentenis van een zodanige bloedverwant (bloedwali) treedt de daartoe aangewezen overheidspersoon op als wali (overheidswali). Van al deze wali's zijn alleen de vader en de grootvader van vaderszijde bevoegd een maagd zonder haar toestemming, ja zelfs tegen haar wil, uit te huwelijken (dwingende wali). Indien één der andere wali's hiertoe zou willen overgaan, maakte men in Atjèh gebruik van de volgens de Sjafi'itische ritus bestaande mogelijkheid in op zich zelf staande kwesties een andere orthodoxe ritus te volgen (Ar. taklid, Atj. takeulit, gewoonlijk echter sprak men van balé' meudeuhab, d.i. veranderen van ritus), i.c. de Hanafitische ritus, welke een zodanig dwangrecht ook aan andere wali's toestond (zie Snouck Hurgronje: „De Atjèhers", deel I, blz. 376 e.v.).

liseren. Van de uitvoering van zulk een plan, hetwelk mogelijk een benoemingsrecht ten aanzien van de lagere rechters en een rechtspraak in hoger beroep op de door hen gewezen vonnissen in handen van deze vorstelijke rechter zou hebben ingehouden, is echter nimmer iets gekomen. Naast de vrijwel onoverkomelijk te achten bezwaren, waarop een zodanige inbreuk op de zelfstandigheid der oelèëbalangs ongetwijfeld zou zijn afgestuit, zou de snelle ontaarding van het ambt tot een soort hofceremoniemeesterschap de uitvoering van een zodanig plan hebben belet. In 1906 werd, naar Kreemer („Atjèh", deel II, blz. 270) mededeelt, de toenmalige bekleder van dit ambt wegens onbetrouwbaarheid en onvoldoende medewerking verbannen, waarna het ambt werd ingetrokken.

Onder het Nederlandse bestuur bleef deze verhouding tussen oelèëbalang en kali, waarbij de kali voornamelijk moest worden beschouwd als de adviseur van de oelèëbalang in godsdienstzaken, in beginsel ongewijzigd. De kalirechtspraak als zodanig echter verdween, ook de berechting van geschillen in zaken van familie- en erfrecht werd door de betreffende verordeningen opgedragen aan de oelèëbalangs, rechtsprekend in hetzij landschaps- of districtsgerecht, hetzij de moesapat, al naar de waarde in geschil. Een door bijzondere rechters uitgeoefende godsdienstige rechtspraak kende Atjèh dus niet. Slechts van 1919 tot 1923 heeft, blijkens het proefschrift van dr. J. J. van de Velde over „De godsdienstige rechtspraak in Nederlandsch-Indië" (diss. Leiden 1928, blz. 26—28), tijdelijk een zodanige rechtspraak bestaan. Krachtens deze regeling waren echter als godsdienstige rechters aangewezen niet de kali's, zoals in overeenstemming zou zijn geweest met het Mohammedaanse recht, doch juist de oelèëbalangs, bij wie in Atjèh van oudsher het zwaartepunt in deze rechtspraak had berust. Ook de in de vorige § behandelde „raad oelama" bezat generlei rechterlijke bevoegdheid, al werd hij wel aangeduid als „raad agama", welke benaming deed denken aan de op Java bestaande colleges van die naam, die wel degelijk rechtsmacht bezaten. Het is ongetwijfeld mede hieraan toe te schrijven, dat „Tirò Tjoet" in zijn reeds eerder geciteerde artikel in de „Atjèh Shimbun" van 29 Maart 1944 no. 26 (zie blz. 225) smalend spreekt van de „schaduw" van een echte „raad agama".

De Japanner zag aanvankelijk evenmin aanleiding tot wijziging van de bestaande toestand over te gaan. Het aan de — in het vorige hoofdstuk (blz. 263) genoemde — voorlopige regeling van de rechtspraak verbonden reglement op de rechtsmacht van onderafdelingschef en oelèëbalang, vastgelegd in de residentsverordening van 13 April 1943 no. 4, legde hiervan duidelijk getuigenis af. Uitdrukkelijk werd in deze verordening bepaald, dat alle vonnissen verband houdende met huwelijk en echtscheiding, „evenals voorheen", met inachtneming van de godsdienstige wet, zouden worden gewezen door de oelèëbalang. Voorts werd de oelèëbalang bevoegd verklaard kennis te nemen van overtredingen van de voorschriften der godsdienstige wet inzake „zakat" en „fitrah" (godsdienstige belastingen, waarvan laatstgenoemde moet worden opgebracht bij het einde der vasten) en tot veroordeling over te gaan indien men — buiten de daarvoor ingestelde

organen om — zelfstandig deze heffingen zou regelen. Ten slotte werd de oelèëbalang aangewezen als de bevoegde rechter indien zonder enige reden werd afgeweken van de „met de godsdienst samenhangende gebruiken", alsmede in geval van overtreding van de door adat en godsdienstige wet gestelde voorschriften op het gebied der zedelijkheid.

Dat deze regeling de oelama's weinig naar de zin moet zijn geweest en tot tal van protesten aanleiding schijnt te hebben gegeven, blijkt wel hieruit, dat de resident in de „Atjèh Shimbun" van 19 Mei 1943 no. 40 zich genoodzaakt gevoelde de uitvaardiging van deze voorschriften te rechtvaardigen. Men doet, zo verklaarde de resident, alsof deze regeling iets nieuws zou brengen. Niets is minder waar, deze regeling is geheel in overeenstemming met de tot dusverre door het „militair bestuur" gevolgde gedragslijn. „Onze wens", zo luidde het, „is te voorkomen, dat de met de godsdienst samenhangende gebruiken worden geschonden, om kort te gaan onze bedoeling is slechts de godsdienst te beschermen en te eren".

Aan deze toestand nu maakte de in de aanhef van deze beschouwing genoemde regeling, welke 1 Maart 1944 in werking trad, radicaal een einde. In een volledige doorbreking van het tot dusverre gevolgde beginsel der continuïteit werd, met terzijdestelling van de in de historie gewortelde bevoegdheden der oelèëbalangs, een nieuwe regeling in het leven geroepen, welke nauwer aansloot op de ter zake in het Mohammedaanse recht geldende bepalingen.

Zoals we in het „Historisch Overzicht" (blz. 224) reeds vermeldden, bracht deze nieuwe regeling allereerst de instelling van een godsdienstige rechtbank (Jap. shūkyō-hōin, Mal. mahkamah agama). De leden van deze rechtbank, welke werden onderscheiden in vaste (permanente) leden (Jap. jōnin-iin; Mal. anggota-anggota harian, dagelijkse leden) en gewone leden (Jap. iin; Mal. anggota-anggota biasa), werden benoemd en ontslagen door de resident op voorstel van de voorzitter van de landraad. Ook de voorzitter werd door de resident aangewezen. De (Japanse) voorzitter (Jap. iin-chō) van de landraad was belast met het toezicht op dit college en op de godsdienstige rechtspraak in haar geheel, uiteraard met inachtneming van de bevelen van de resident.

De taak van het nieuwe orgaan ging overigens die van een rechterlijk college verre te boven. Behalve de leiding van en het toezicht op de hieronder te bespreken hoofdkali's en son-kali's en de rechtspraak in hoger beroep en revisie op de door deze gewezen vonnissen, werden namelijk aan dit college nog tal van andere werkzaamheden opgedragen. Zo was de godsdienstige rechtbank bevoegd om op de godsdienstige wet gegronde voorschriften vast te stellen betreffende het huwelijk (Ar. nikah) en de daarmede verband houdende zaken, alsmede betreffende het erfrecht (Ar. fara'idh). Alvorens echter een zodanig onderwerp in haar beraadslagingen te betrekken was de toestemming van de voorzitter van de landraad vereist. Het voorschrift zelf zou eerst in werking mogen treden na bekomen machtiging van de resident, wanneer deze zou zijn gebleken, dat het niet in strijd was met enigerlei wettelijke bepaling (tata negara). Voorts

berustte bij haar de regeling van de zorg voor de reeds eerder genoemde godsdienstige belastingen (Ar. zakat en zakat-fitrah) en de godsdienstige stichtingen (Ar. wakaf), alsmede voor de bezittingen van wezen, krankzinnigen en van hen die waren overleden zonder dat zich een wali *) onder de erfgenamen bevond, zolang ter zake nog geen vaste regeling was getroffen. Ten slotte was de rechtbank gehouden zich te kwijten van alle opdrachten haar door de resident in de zaken de Mohammedaanse godsdienst betreffende verstrekt. Van de verrichte werkzaamheden moest maandelijks aan de voorzitter van de landraad verslag worden uitgebracht.

Onder deze te Koetaradja zetelende rechtbank kende de nieuwe regeling in iedere bestuursafdeling (Jap. bunshū) een hoofdkali (kepala kadli) bijgestaan door een raad (madjelis) en in ieder oelèëbalangschap (Jap. son) een oelèëbalangschapskali (kadli-son). De hoofdkali's en de leden van hun raad werden, evenals de leden van de godsdienstige rechtbank, benoemd en ontslagen door de resident op voorstel van de voorzitter van de landraad. De kali's der oelèëbalangschappen werden benoemd en ontslagen door de oelèëbalangs in overeenstemming met de godsdienstige rechtbank.

De taak van de hoofdkali, bijgestaan door zijn raad, was eveneens veelomvattend. Allereerst was hij belast met het toezicht op de werkzaamheden van de kali's in zijn ressort, die hij tevens op de hoogte diende te houden van de door de godsdienstige rechtbank vastgestelde voorschriften. Voorts was hem de berechting opgedragen van die zaken, waarin de onder hem gestelde kali's niet bekwaam waren te beslissen. Daarnevens berustte bij hem de regeling en de verdeling van de aandelen in de door de kali's en andere godsdienstige functionarissen geïnde zakat en fitrah toekomende aan bekeerlingen (Ar. moe'allaf), reizigers (Ar. ibn as-sabil), schuldenaren (Ar. charim) en „strijders op de weg Gods" (Ar. fi sabil Allah). Niet vermeld werd wie belast was met de verdeling van de aandelen overeenkomstig het Moslimse recht toekomende aan armen (Ar. fakir) en behoeftigen (Ar. miskin) en aan de in de practijk rijkst bedeelde categorie der inners (Ar. 'amil). Naar wij aan het slot van deze beschouwing zullen zien bleef deze in handen van de dorpsgodsdienstbeambte (Atj. teungkoe meunasah), zoals van oudsher in Atjèh gebruikelijk was geweest. Ook was hem de zorg toevertrouwd voor de „wakap"-goederen, alsmede voor de goederen van wezen, krankzinnigen en van hen die waren overleden zonder dat zich een wali onder de erfgenamen bevond.

---

*) De mannelijke verwanten in de mannelijke lijn (wali) zijn in het Mohammedaanse erfrecht als 'asabat in de eerste plaats tot de nalatenschap gerechtigd. Bij ontstentenis van 'asabat moet het gedeelte der nalatenschap, hetwelk overblijft wanneer de „vaste erfportiën" toegekend aan de zogenaamde „koranische erfgenamen" (o.a. weduwe, dochters en andere vrouwelijke verwanten) zijn uitgekeerd, in de schatkist (Ar. bait al-mal) worden gestort, althans indien deze ten bate der Moslims en overeenkomstig de wet wordt beheerd, (zie dr. Th. W. Juynboll: „Handleiding tot de kennis van de Mohammedaansche wet", 3e druk, 1925, blz. 241 e.v.). In Atjèh berustte het beheer van de bait al-mal van ouds bij de oelèëbalang.

De kali van het oelèëbalangschap ten slotte trad op als „overheidswali" bij de huwelijksvoltrekking van vrouwen die niet over een wali door bloedverwantschap beschikten, dan wel wier wali zonder geldige redenen mocht weigeren een huwelijk tot stand te brengen of door afwezigheid daartoe feitelijk niet in staat mocht zijn. Voorts was hem de zorg opgedragen voor huwelijkssluiting (Ar. nikah), verstoting (Ar. talak), herroeping van verstoting (Ar. roedjoe'), scheiding (Ar. fasch), verstotingskoop (Ar. choel'), voorwaardelijke verstoting (Ar. ta'lik) en de vervloeking in geval van vermoedelijk overspel der vrouw (Ar. li'an) en was hij belast met de afgifte aan betrokkenen van de nodige bewijsstukken, een en ander in overeenstemming met de godsdienstige rechtbank. Hij wikkelde in minnelijke schikking de boedelscheidingen (Ar. fara'idh) af, indien daartoe een beroep op hem werd gedaan. Ook was hem de regeling opgedragen van de „zakat" verschuldigd van vee en evenzo van die verschuldigd van „koopwaren", goud en zilver voor zover die aan hem werd voldaan. Omtrent de zakat verschuldigd van „veldvruchten" en ooft, waaronder de rijst-zakat, welke alle andere in belangrijkheid verre overtrof, bevatte de regeling echter geen enkel voorschrift. Ten slotte was hij belast met het toezicht op het moskeepersoneel (Ar. imam, chatib en bilal) en de dorpsgodsdienstbeambten (Atj. teungkoe meunasah) in zijn ressort.

Laatstgenoemde categorieën van godsdienstige functionarissen — moskeepersoneel en dorpsgodsdienstbeambten — dienden, zo luidde het, hun vaststaande taak uit te oefenen onder leiding en toezicht van de kali van het oelèëbalangschap. Daarnevens zouden hun door de godsdienstige rechtbank nieuwe werkzaamheden kunnen worden opgedragen.

In een slotbepaling van het residentsbesluit werd nog bepaald, dat, indien een in deze voorschriften geregelde in de godsdienst gestelde eis niet mocht kunnen worden berecht door de godsdienstige rechtbank, de landraad of het magistraatsgerecht op vordering van de eiser tot kennisname bevoegd waren. Anderzijds was, indien iemand zonder geldige redenen in strijd handelde met een uitspraak van de godsdienstige rechtbank — „sehingga mendjadi pelanggaran" —, deze bevoegd de zaak naar landraad of magistraatsgerecht te verwijzen.

Het zal de lezer na het vorenstaande duidelijk zijn, dat het met de inwerkingtreding van deze regeling met het historische gezag van de oelèëbalang in godsdienstzaken was gedaan. De zorg voor de godsdienstige rechtspraak en een reeks van andere met de godsdienst samenhangende zaken ging hiermee officieel van de oelèëbalangs over in handen der oelama's. Laatstgenoemden zagen dus hiermede hun jarenlange aandrang in deze richting ten laatste met succes bekroond. De verdienste een nauwere aanpassing te brengen aan het Moslimse recht kon aan de nieuwe regeling niet worden ontzegd. Op zich zelf beschouwd betekende zij in tal van opzichten een verbetering. Zo bood zij de mogelijkheid eens en voor al een einde te maken aan de willekeur, welke vaak het gevolg was van de inmenging van de oelèëbalangs vooral op vermogensrechtelijk gebied.

Hiertegenover echter stond dat zij de weg opende voor een minstens even grote willekeur van de zijde der nieuwe gezagsdragers. Een willekeur welke niet alleen op vermogensrechtelijk gebied, doch bovenal op politiek gebied tot uitdrukking zou komen. Nimmer toch mogen we bij deze en soortgelijke regelingen de bedoeling uit het oog verliezen waarmede zij in het leven werden geroepen. Een regeling van deze materie, welke meer in overeenstemming kon worden geacht met het Moslimse recht en welke een einde maakte aan de aan het oude stelsel klevende misbruiken, was immers niet het voornaamste doel hetwelk de oelamapartij met deze verordening nastreefde. Primair was voor haar de hieruit voortvloeiende versterking van de positie van de oelama's ten koste van die der oelèëbalangs. Met andere woorden ook deze regeling vormde slechts een onderdeel van de grote strijd om de macht tussen oelèëbalangs en oelama's, welke over de hoofden der Japanners heen en vaak met doelbewuste medewerking van deze Japanners werd uitgestreden. Voor de in de Poesa verenigde militante oelama's betekende zij allereerst een nieuw wapen in de strijd tegen de oelèëbalangs.

Dat deze strijd ook op dit front met grote heftigheid werd gestreden ligt voor de hand. Nog immers was voor de oelèëbalangs niet alles verloren. In de „godsdienstige rechtbank" zelve hadden — zoals we in het „Historisch Overzicht" (blz. 225) aantekenden — Teungkoe Moehamad Daoed Beureu'ëh en de zijnen de leiding. Een gevaarlijk wapen in hun handen was de in het residentsbesluit opgenomen bepaling, dat de leden van de godsdienstige rechtbank, hoofdkali's, leden van hun raad en kali's van het oelèëbalangschap, die zich niet wensten neer te leggen bij een voorschrift of uitspraak van de godsdienstige rechtbank, door deze bij de resident voor ontslag konden worden voorgedragen. Wat de drie eerstgenoemde categorieën betreft kon een zodanig voorstel slechts worden ingediend ingevolge een besluit genomen met een meerderheid van twee derde van alle leden. Wat de oelèëbalangschapskali's betreft kon echter met een besluit van de „vaste (permanente) leden" (Jap. jōnin-iin) worden volstaan.

Op het terrein nu van de benoeming juist van de kali's van het oelèëbalangschap vochten de oelèëbalangs hun laatste strijd. Zoals we hiervoren immers vermeldden werden deze kali's benoemd door de oelèëbalangs na verkregen overeenstemming met de godsdienstige rechtbank. De strijd welke ontstond laat zich denken. Tegenover elke door de oelèëbalang gepousseerde candidaat, die hem een redelijke invloed op de gang van zaken zou waarborgen, stelde de godsdienstige rechtbank een candidaat, die de beginselen van de meerderheid harer leden, i.c. die van de Poesa, was toegedaan en omgekeerd. Het gevolg was dat in tal van gevallen partijen niet tot overeenstemming konden geraken en de benoeming van een oelèëbalangschapskali volgens de nieuwe regeling op zich liet wachten. Met deze strijd voor ogen wordt het verklaarbaar, dat de voorzitter van de „landraad", Y. Miyamoto, op 20 October 1944 ter gelegenheid van de derde zitting van de Atjèhraad moest mededelen, dat ten gevolge van meningsverschillen

tussen godsdienstige rechtbank en oelèëbalang in verschillende oelèëbalangschappen nog steeds geen kali was benoemd.

Gelukte het de Poesa niet haar candidaat benoemd te krijgen, dan stond haar nog een andere weg open om — althans gedeeltelijk — het heft in handen te nemen. In dat geval namelijk wendde zij al haar invloed aan, opdat haar candidaat en niet de oelèëbalangschaps-kali door de resident werd benoemd tot oelama bij het Japanse magistraatsgerecht (son-ku-hōin). Met laatstgenoemd ambt in handen van één harer aanhangers, was alle mogelijkheid voor een ondergraving van de positie van de kali van het oelèëbalangschap aanwezig.

In het „Historisch Overzicht" (blz. 232) tekenden wij reeds aan, hoe de godsdienstige rechtbank zich — evenals de „Maibkatra" — er toe leende haar godsdienstig overwicht op de massa in dienst te stellen van de overheid ter bevordering van de oorlogsinspanning. Bedenkelijk was dat ook zij hieraan medewerkte zelfs wanneer hierdoor de uitoefening van de door de Mohammedaanse wet opgelegde godsdienstplichten dreigde in het gedrang te komen.

Omtrent de wijze waarop de godsdienstige rechtbank zich heeft gekweten van haar taak, om leiding te geven aan hoofdkali's en kali's en op het terrein van de godsdienst regelend op te treden, staan ons geen gegevens ter beschikking. We kunnen dan ook in dit verband slechts vermelden een bekendmaking van de godsdienstige rechtbank, opgenomen in de „Atjèh Shimbun" van 8 September 1944 no. 82. In deze bekendmaking werd, in verband met het naderend einde van de Mohammedaanse vastenmaand, aan de kali's verzocht, om aan de teungkoe's meunasah op te dragen te zorgen voor een juiste administratie van de ontvangen fitrah. Zoals we reeds aantekenden (blz. 279) moest immers deze godsdienstige belasting aan het einde der vastenmaand worden opgebracht. Voorts werd verzocht te willen bewerkstelligen, dat de verdeling der fitrah plaats had op de avond voor Idoe'lfitr, opdat de armen en behoeftigen op tijd hun aandeel zouden ontvangen. Het aandeel toekomende aan de armen en behoeftigen moest als het belangrijkste worden beschouwd en aan de uitkering aan deze categorieën van rechthebbenden moest voorrang worden verleend boven die aan de andere wettelijke categorieën. De bekendmaking eindigde met de mededeling, dat, indien iemand werkelijk niet in staat was de voor zich en de zijnen verschuldigde fitrah in natura, dus in rijst (het „hoofdgraan des lands", zoals het in de wet heette) te voldoen, genoegen mocht worden genomen met een bedrag in geld, waarbij de omrekening zou dienen plaats te hebben op basis van de van overheidswege vastgestelde rijstprijzen.

§ 3. Godsdienstonderwijs.

Van de aanvang af toonde de bezetter — ondanks zijn bondgenootschap met de oelamapartij — een open oog te bezitten voor de gevaren verbonden aan een onvoldoende gecontroleerd Mohammedaans godsdienstonderwijs. Reeds spoedig werd opdracht gegeven tot een volledige registratie van alle godsdienstscholen, daaronder begrepen de algemeen vormende scholen op Mohammedaans godsdienstige grondslag. Hieronder vielen dus ook de scholen uitgaande

van de verenigingen Moehammadijah, Djamiatoeddinijah, enz., waarvan wij reeds in de „Inleiding" (blz. 17) gewag maakten. Volledige gegevens omtrent de aan de school werkzame onderwijskrachten, het aantal leerjaren, het leerprogramma en de gebezigde leermiddelen moesten aan de overheid worden verstrekt. Alvorens een volledig inzicht in de omvang van dit onderwijs was verkregen mochten geen nieuwe scholen meer worden geopend. De in hoofdstuk XI te bespreken gebeurtenissen in Bajoe, waar in November 1942 de leerlingen ener godsdienstschool de kern van de eerste tegen de Japanners gerichte verzetsbeweging bleken te vormen, versterkte de Japanners in hun overtuiging, dat een actief toezicht geboden was.

Krachtens de ook in Atjèh toepasselijke „Goeroe-ordonnantie" en de concordante zelfbestuursverordeningen was onder het Nederlandse bestuur voor het geven van godsdienstonderwijs geen voorafgaande „vergunning", doch slechts een schriftelijke „kennisgeving" vereist. Toezicht werd uitsluitend uitgeoefend van bestuurswege met als enig doel bescherming der openbare orde. Met het onderwijs als zodanig bemoeide de overheid zich niet. Dat dit toezicht, overgelaten als het in de practijk was aan de oelèëbalangs, moest falen, betoogden wij reeds in de „Inleiding" (blz. 32).

Onder het Japanse bewind nu ontwikkelde zich in de loop der jaren een geheel ander stelsel van toezicht, hetwelk zich, vergeleken bij het min of meer negatieve beleid in de Nederlandse bestuursperiode, door zijn meer positief karakter onderscheidde. We zien hier dus een soortgelijk verschijnsel als wij in de beide voorgaande paragrafen konden constateren ten aanzien van de daar besproken overheidsbemoeienis met godsdienstige aangelegenheden.

Voor de oprichting van nieuwe scholen was een vergunning van de resident vereist, welke niet werd verleend dan na ingewonnen advies van oelèëbalang, onderafdelingschef en schoolopziener. Ook de reeds bestaande scholen moesten alsnog een aanvraag voor een vergunning indienen. De reeds in het „Historisch Overzicht" (blz. 222) vermelde benoeming van de bekende godsdienstonderwijzer Teungkoe Isma'el Jacoeb tot inspecteur van het godsdienstonderwijs voor de residentie Atjèh (Jap. Atjèh-shū-shūkyō-gakkō-shigaku, Mal. pemeriksa sekolah agama seloeroeh Atjèh) maakte een deskundig toezicht, onafhankelijk van het bestuur, mogelijk. Mocht één dezer instanties falen, zo was er nog de nimmer aflatende waakzaamheid van de kempeitai, die sedert het verzet in Bajoe de godsdienstscholen als mogelijke bron van onrust niet uit het oog verloor. De laatste regeling van deze materie was neergelegd in de reeds in hoofdstuk VIII (blz. 272) besproken voor geheel Sumatra geldende regeling van het particulier onderwijs van 1 April 1945.

In hoeverre de Japanner zijn bemoeienis ook heeft uitgestrekt tot het onderwijs als zodanig laat zich niet met zekerheid vaststellen. Ook al bemoeide hij zich niet met het eigenlijke leerplan, in ieder geval stonden de geest van het onderwijs en de aard der gebezigde boeken onder strenge contrôle. Daarnaast zijn er verschillende aanwijzingen, dat gestreefd werd naar een zekere gelijkschakeling met de gouvernementsscholen in cursusjaren enz. van althans die godsdienstscholen,

welke tevens waren dienstbaar gemaakt aan het algemeen vormend onderwijs. Zo kondigde de „Atjèh Shimbun" van 18 Maart 1944 no. 23 aan, dat zowel de „Pergoeroean Normal Islam" te Bireuën (blz. 20), als de „Pergoeroean Islam Seulimeum" (blz. 61) de aanvang van de nieuwe cursus en de overgang op dezelfde datum zouden stellen als de gouvernementsscholen. Van tal van godsdienstscholen, o.a. de „Nahdlatoel Islam" te Meulabōh, vonden wij voorts vermeld, dat zij, in slaafse verheerlijking van het nieuwe regiem, cursussen gaven in de Japanse taal!

Al kunnen wij ook hier het Japanse beleid niet bewonderen, zo achten wij toch de instelling van een speciale deskundige instantie voor de inspectie van het godsdienstonderwijs een gelukkige oplossing. Indien ook wij destijds over een zodanige inspectie hadden beschikt, was misschien tijdig een beter inzicht verkregen in de geest waarin dit onderwijs door tal van oelama's werd gegeven, alsmede omtrent de stemming welke in de kringen der militante oelama's heerste.

HOOFDSTUK X

ECONOMISCH BELEID

§ 1. Productenopkoop en verplichte leveranties.

Zoals we in het „Historisch Overzicht" hebben doen uitkomen, waren er op economisch gebied twee vraagstukken, waaraan de bezetter gedwongen was al zijn aandacht te wijden. Het eerste was dat van de voedselleveranties en de opvoering van de voedselproductie, het tweede dat van de mobilisatie van arbeidskrachten. Beide vraagstukken toch vormden levenskwesties voor het Japanse bewind. Het sterke Japanse bezettingsleger, dat deze vooruitgeschoven post op de Noordpunt van Sumatra moest verdedigen, was immers èn voor zijn voeding èn voor de benodigde arbeidskrachten nagenoeg geheel afhankelijk van hetgeen het land zelf kon leveren. Geen wonder dus dat de bezetter al zijn aandacht concentreerde op deze beide problemen en de noden en de behoeften van de bevolking zelf — bv. de textielbehoefte — hierbij geheel op de achtergrond geraakten.

Hoe belangrijk de Japaners het economische beleid achtten, blijkt ook wel hieruit, dat zij — zoals we zagen (blz. 191) — in Augustus 1943 hun beste kenner van de psyche van de Atjèher, Masubuchi, met de leiding van de afdeling economische zaken (Jap. sangyō-kōtsū-bu, lett. afdeling nijverheid en verkeer) belastten. Ten einde een ruimere medewerking van de bevolking in economische aangelegenheden te verkrijgen, werd bovendien nog in hetzelfde jaar, op 1 December 1943, het welvaartskantoor (Jap. kōsei-kyoku) opgericht en gesteld onder leiding van Teukoe Panglima Pòlém Moehamad Ali (zie blz. 222).

Het ligt voor de hand dat wij beide evengenoemde vraagstukken in de eerste twee paragrafen van dit hoofdstuk zullen behandelen, om vervolgens in een laatste paragraaf nog enkele andere onderwerpen van economische aard in beschouwing te nemen. Vergelijking met de toestanden op Java, als beschreven in het eerder aangehaalde rapport van mr. K. A. de Weerd (t.a.p. blz. 45—49, 71—74, 84—88), toont ook op dit terrein een ontwikkeling, welke in de grote lijnen van het economische beleid parallel liep en slechts in details verschilde.

In het „Historisch Overzicht" (blz. 208) tekenden wij aan, hoe reeds in April 1943, bij het afkomen van de nieuwe rijstoogst, een regeling in het leven werd geroepen, welke beoogde het gehele productieoverschot in handen der overheid te brengen. In elke onderafdeling nam een commissie onder voorzitterschap van de onderafdelingschef, bestaande uit oelèëbalangs alsmede beheerders en eigenaars van rijstpellerijen, de opkoop tegen van overheidswege vastgestelde prijzen ter hand. Het bekende Japanse concern, de M(itsubishi) S(hōsen) K(abushiki-kaisha) (Jap. lett. de Mitsubishi-koopvaardij-aandelen-maatschappij) was belast met de centrale opkoop en de

distributie. Ten einde de verkoop aan de commissies aantrekkelijk te maken, ontving de landbouwer op elke drie zakken ongepelde of twee zakken gepelde rijst, welke hij aan de commissie verkocht, een lot. Dit lot gaf hem het recht mede te dingen in de voor dit doel georganiseerde „loterijen" van telkens 500 loten, waaraan tal van grotere en kleinere geldprijzen waren verbonden. Ook werd bij de levering van een bepaalde hoeveelheid rijst gratis een katoentje verstrekt.

Aan elke onderafdeling werd voorts — zoals we reeds zagen (blz. 222) — de verplichting opgelegd haar sawahareaal met 500 H.A. 's jaars uit te breiden, waardoor op eenvoudige wijze de rijstproductie in 15 à 16 jaar zou worden verdubbeld! Nog in October van hetzelfde jaar werd overgegaan tot de invoering van een verplichte maïsaanplant, waarvan de opbrengst in haar geheel door de overheid zou worden opgekocht, ten einde — zo luidde het — aan eventuele voedseltekorten in de toekomst het hoofd te kunnen bieden. In de grond zouden worden gebracht 2000 H.A. maïs met een geschatte opbrengst in Maart 1944 van 3000 ton!

De resultaten met dit stelsel in het oogstjaar 1943/1944 behaald waren niet onbevredigend. In de in April 1944 gehouden 2e zitting van de Atjèhraad sprak de resident van een totaal-opkoop van 17.000 ton gepelde rijst en rond 3000 ton maïs, katjangsoorten en andere „tanaman moeda". Toch werd — we vermeldden het reeds (blz. 225) — bij de aanvang van het nieuwe oogstjaar, met ingang van 1 April 1944, een ander stelsel toegepast. Blijkens een op 20 Mei 1944 te Takèngön door Hadji Moehamad Zainoe'ddin van het welvaartskantoor gehouden toespraak („Atjèh Shimbun" van 8 Juli 1944 no. 56) werd hiertoe overgegaan in verband met de noodzaak de met werk overkropte onderafdelingschefs en oelèëbalangs enigszins te ontlasten.

Met dit nieuwe stelsel deed de beruchte „B(agi) D(an) K(oempoel)" (Mal. verdeel en verzamel; Jap. shūkai-kai, orgaan voor opkoop)-organisatie haar intrede, een organisatie welke — gelijk we zien zullen — er het hare toe heeft bijgedragen om het gezag van de oelèëbalang te ondergraven. Zoals de naam aangeeft was het de bedoeling, dat de nieuwe organisatie de overheid behulpzaam zou zijn bij de verplichte leveranties enerzijds en de distributie anderzijds. De Japanse benaming laat geen twijfel over op welke van deze beide functies in de practijk de nadruk zou komen te liggen.

Blijkens haar reglementen zou de B.D.K.-organisatie haar werk verrichten onder de leiding en bevelen van de afdeling economische zaken en het welvaartskantoor. Zij bestond uit een „poesat" (Mal. kern)- of „gun-B.D.K." ter onderafdelingshoofdplaats, met „tjabang" (Mal. afdeling)- of „son-B.D.K.'s" in elk oelèëbalangschap. Iedere ingezetene van het oelèëbalangschap was verplicht lid te zijn van de son-B.D.K. Het bestuur, waarin alle dorpen vertegenwoordigd moesten zijn, werd gekozen door een commissie, aan te wijzen door de oelèëbalang en de leden van het magistraatsgerecht. Het bestuur koos uit zijn midden een voorzitter en een plaatsvervangend voorzitter. De oelèëbalang was belast met de leiding van en het toezicht op de werkzaamheden der son-B.D.K., doch mocht geen deel uitmaken van het bestuur. Als overkapping van deze son-B.D.K.'s diende de gun-B.D.K.,

waarvan de controleur ambtshalve voorzitter was. De overige leden van het bestuur, waarin alle oelèëbalangschappen vertegenwoordigd moesten zijn, werden gekozen door de besturen van de son-B.D.K.'s. Een plaatsvervangend voorzitter werd door de gun-B.D.K. uit zijn midden gekozen.

De onkosten der organisatie moesten worden bestreden uit de inkomsten, welke bestonden uit een van overheidswege vastgesteld commissieloon voor de bij opkoop en distributie verleende tussenkomst. Van de netto-winst, welke in een bepaalde verhouding diende te worden verdeeld over gun- en son-B.D.K.'s, moest een vast percentage als „hadiah" (Mal. geschenk) worden uitgekeerd aan de bestuursleden en andere functionarissen, terwijl ten slotte vaste percentages ten algemenen nutte en voor liefdadige doeleinden moesten worden aangewend. De door de B.D.K.'s opgekochte waren moesten ook onder het nieuwe stelsel worden verkocht aan van overheidswege aangewezen Japanse maatschappijen.

Er is weinig fantasie voor nodig om in te zien, hoe ook de B.D.K.-organisatie reeds spoedig voor de tegenstanders van het oelèëbalanggezag een aangrijpingspunt vormde om dit gezag te ondermijnen. De voorzitter en de voornaamste bestuursleden en functionarissen van de B.D.K.-organisatie bezetten immers de sleutelposities in de verschillende geledingen van het economische leven der dorpsbevolking. In de vaststelling door de controleurs van de quota op te brengen door de verschillende oelèëbalangschappen moesten zij — zoals we reeds zagen (blz. 226) — worden gekend. Evenzo in de omslag van deze quota door de oelèëbalangs over de verschillende moekims en door de moekimhoofden over de dorpen. En ten slotte was ook op de laagste doch belangrijkste trap van het economische leven, die der dorpshuishouding, voor de vaststelling door de dorpshoofden van de individuele quota op te brengen door iedere landbouwer persoonlijk, hun medewerking vereist. Nog duidelijker echter dan bij de aanslag sprak hun invloed bij de inning. Wie er zou moeten bloeden, wanneer door de bezetter de duimschroeven nauwer werden aangedraaid, lag in hun hand.

De mogelijkheden tot het plegen van corruptie ten bate van zich zelf, familieleden, vriendjes en partijgenoten waren vele. Op tal van plaatsen slaagde de Poesa er in deze posities voor haar aanhangers te bemachtigen en ze te gebruiken als een uitvalspoort in haar strijd tegen de oelèëbalangs en de hun ondergeschikte moekimhoofden en dorpshoofden, door wie deze hun gezag deden gelden. Door hun beheersing van het economische leven van het dorp waren zij in staat het adatrechtelijk gezag aan te tasten tot in zijn wortels.

Dat ook hier de oelèëbalang met hand en tand zijn positie verdedigde spreekt van zelf. Uitdrukkelijk werd hem immers in een door de resident uitgevaardigde bekendmaking (Jap. Atjèh-shū-tsūchō) van 2 Februari 1944 en in de reglementen der son-B.D.K., ook al mocht hij in de organisatie geen bestuursfunctie bekleden, het toezicht op de son-B.D.K. opgedragen. Dat deze hiervan niet altijd gediend was en hem het recht hiertoe betwistte, blijkt uit een nadere residentiële bekendmaking van 17 Juni 1944 no.113. In dit rondschrijven namelijk bevestigde de resident nog eens uitdrukkelijk de bevoegdheden van de

oelèëbalang en wijzigde hij de redactie van de vorige bekendmaking dusdanig, dat het thans onomstotelijk vaststond, dat aan de oelèëbalang èn leiding èn toezicht waren opgedragen. Veel geholpen heeft deze hernieuwde uitspraak naar het schijnt niet, want in zijn in de 3e zitting van de Atjèhraad in October 1944 gehouden rede schreef Masubuchi de teleurstellende resultaten van de leveranties over de eerste zes maanden van het oogstjaar allereerst toe aan het gebrek aan samenwerking tussen oelèëbalang, moekimhoofd en B.D.K.-organisatie.

Zo leidde dus ook deze Japanse maatregel, alhoewel blijkbaar slechts bedoeld om de oelèëbalang te ontlasten, tot een ondergraving van het oelèëbalanggezag. We willen hierbij echter niet verhelen, dat ook tal van oelèëbalangs, gelijk het verleden heeft aangetoond, niet zouden hebben geschroomd, indien hun aanhangers deze sleutelposities hadden bekleed, omgekeerd dit gezag ten voordele van hun familieleden, vriendjes en aanhangers te misbruiken. In de practijk zal dit dan ook wel het geval zijn geweest in enkele van die onderafdelingen, waar de B.D.K.-organisatie door hen werd beheerst. Niet overal immers hadden zich de verhoudingen ontwikkeld als bovengeschetst. In een aantal oelèëbalangschappen was de oelèëbalang er in geslaagd deze sleutelposities door zijn aanhangers te doen bezetten. Onder andere was dit het geval in Lam Meulõ, waar Teukoe Mahmoed, een halfbroer van de oelèëbalang van Tjoembõ', — zoals we zagen (blz. 243) — lid van de 2e Atjèhraad, als voorzitter der B.D.K.-organisatie optrad.

De resultaten met het nieuwe stelsel behaald waren inderdaad weinig bevredigend. Zoals we in het „Historisch Overzicht" (blz. 225) vermeldden, waren op de te Boekit Tinggi gehouden residentenconferentie de door de residentie Atjèh te leveren quota voor het oogstjaar 1944/1945 vastgesteld op 22.000 ton gepelde rijst en 5400 ton maïs en andere „tanaman moeda". Van deze 22.000 ton gepelde rijst waren, blijkens de aan de Atjèhraad overgelegde bescheiden, niet minder dan 11.500 ton bestemd voor de behoeften van het leger, 1500 ton voor de arbeidskrachten tewerkgesteld aan militaire en civiele werken, 8000 ton voor de distributie onder de stadsbevolking en de rijstimporterende streken, terwijl ten slotte 1000 ton in reserve zouden blijven. Voor de 5400 ton „tanaman moeda" bedroegen deze cijfers respectievelijk 3000, 300, 1600 en 500 ton. Blijkens de in de 3e zitting van de Atjèhraad overgelegde cijfers werden gedurende de eerste zes maanden van dit oogstjaar hiervan slechts 6969 ton gepelde rijst en 425 ton „tanaman moeda" geleverd. Dat deze cijfers aanmerkelijk achterbleven bij het door de resident vastgestelde leveringsschema, tekenden wij reeds aan (blz. 236).

We zullen overigens goed doen, indien we aan de door de resident aan de Atjèhraad overgelegde cijfers slechts een betrekkelijke waarde toekennen. Naast de „legale" rijstrequirering via B.D.K.-organisatie en Mitsubishi, schroomden natuurlijk de plaatselijke militaire commandanten niet, om voor de behoefte van hun troepen zo nodig op eigen gezag tot requirering over te gaan. Cijfers hierover zijn natuurlijk niet beschikbaar, doch we kunnen veilig aannemen, dat het

totaalcijfer dezer „illegale" requireringen niet onaanzienlijk zal zijn geweest.

Alhoewel op het niet-nakomen van de leveringsplicht zware sancties werden gesteld, schijnt van een inhalen van de achterstand in de volgende zes maanden (cijfers zijn helaas niet beschikbaar) geen sprake te zijn geweest. Desondanks werd voor het oogstjaar 1945/1946 het quotum der te leveren rijst met 50% verhoogd van 22.000 tot 33.000 ton (zie blz. 243). De hoeveelheid der te leveren „tanaman moeda" werd wederom vastgesteld op 5400 ton.

Naar de oorzaken van deze voor de bezetter zo teleurstellende resultaten behoeven wij niet ver te zoeken. Naast het zoëven genoemde gebrek aan samenwerking tussen oelèëbalangs en B.D.K.-organisaties, noemde Masubuchi in zijn toespraken ter gelegenheid van de in October 1944 en April 1945 gehouden zittingen van de Atjèhraad nog vele andere. We vermelden hier o.a. het gebrek aan zakken en opslagruimte, de slijtage der pelinstallaties, de zwarte handel, willekeur bij de verstrekking van de als „inducement" gebezigde textiel en ten slotte het gebrek aan arbeidskrachten. Laatstgenoemde oorzaak was een onmiddellijk gevolg van de onverzadigbare behoefte aan arbeidskrachten ten behoeve van de landsverdediging. Dat zij als één der voornaamste moest worden beschouwd, zo zelfs dat Teukoe Moehamad Hasan in de in April 1944 gehouden 2e zitting van de Atjèhraad hierop de aandacht meende te moeten vestigen, zagen we reeds (blz. 229).

Onder normale omstandigheden zou, de in de „Inleiding" (blz. 24) betreffende Atjèh's rijstuitvoer genoemde cijfers in aanmerking genomen, Atjèh gemakkelijk in staat zijn geweest de gevorderde quota op te brengen. Vooral wanneer we hierbij in het oog houden, dat bv. van de voor het oogstjaar 1944/1945 door de Japanners gevorderde 22.000 ton nog 8000 ton bestemd waren voor de voorziening van de stedelijke bevolking en de bevolking van de rijstarme onderafdelingen als Koetaradja, Sabang, Singkel en Simaloer. Weliswaar zal ook de achteruitgang van de irrigatiewerken remmend op de productie hebben gewerkt, doch tegen de hieruit voortvloeiende vermindering zal vermoedelijk de ruimere opbrengst van de sterk aangemoedigde aanplant van maïs en andere „tanaman moeda" ruimschoots hebben opgewogen.

We zijn dan ook geneigd, om naast de verschillende reeds vermelde oorzaken te onderstellen, dat de Atjèher, ook al was hij tot levering in staat, getracht heeft zijn rijst zoveel mogelijk vast te houden en de Japanner met een minimum af te schepen. Geheel in overeenstemming hiermede waren de berichten, dat Atjèh bij Japan's capitulatie nog over ruime rijstvoorraden beschikte. De oorzaak van dit lijdelijk verzet tegen Japan's economische maatregelen lijkt ons niet ver te zoeken. Allereerst moet zij worden gezocht in de dóor de bezetter gevolgde prijspolitiek. Deze toch had tot gevolg dat de bevolking voor haar producten een prijs ontving, welke in generlei verhouding meer stond tot het mede door de plaats gehad hebbende inflatie torenhoog opgeschroefde prijspeil. Daarnaast zullen vermoedelijk de zucht van de Atjèher om zelf over de verkoop van zijn rijst te kunnen beschikken, de mogelijkheden van de zwarte handel en de wens om in verband met de onze-

kere tijden een flinke voorraad achter de hand te houden hierbij een rol hebben gespeeld.

Dat dit lijdelijk verzet vrij algemeen was en uit een diepe innerlijke noodzaak voortvloeide, blijkt wel hieruit, dat de overheid er niet in slaagde om de bevolking tot opbrenging van het vastgestelde quantum te dwingen. Ondanks de zware op de niet-nakoming van de leveringsplicht gestelde sancties, ondanks de vrees voor de Japanners en de inschakeling van politie en militairen bleven de resultaten uiterst pover. Hoe hoog deze kwestie de Atjèher zat, werd nog geïllustreerd door de ongeregeldheden in Pandraih in het oelèëbalangschap Samalanga (Bireuën) in Mei 1945, waarop wij in het volgende hoofdstuk nader zullen terugkomen. Moeilijkheden bij de gedwongen rijstleveranties zouden mede tot deze onlusten hebben geleid.

Inmiddels was dit stelsel van verplichte leveranties niet tot rijst en „tanaman moeda" beperkt gebleven. In de loop der jaren werden, met betrekking tot een steeds toenemend aantal producten van landbouw en veeteelt, voortbrenging en handel min of meer ingrijpend geordend. De ten aanzien van rijst en „tanaman moeda" toegepaste vorm van „ordening" was nog de minst ingrijpende. De producent toch werd hierbij slechts verplicht om een bepaald gedeelte van zijn productie aan de overheid te leveren ter voorziening in de behoeften der overheid tegen door haar vastgestelde prijzen. Nadat hij aan deze leverantieplicht had voldaan, was hij verder vrij in de beschikking over zijn resterende productie. Ten aanzien van het merendeel der onder de verzamelnaam „tanaman moeda" samengevatte landbouwproducten greep deze vorm van overheidsbemoeienis echter veel verder in de volkshuishouding in. Vele van deze producten toch werden tevoren niet of nauwelijks in zulke hoeveelheden voortgebracht als de bevolking thans tot levering verplicht werd.

Bij een residentsbesluit van 20 Juli 1945 no. 15 werd nog kort voor de capitulatie een soortgelijke regeling ingevoerd voor de leverantie van slachtvee ten behoeve van het leger. „Commissies" zouden worden ingesteld om te zorgen voor een billijke verdeling van de op te brengen hoeveelheden vee. De opkoopprijs zou door de resident worden vastgesteld, evenals het aantal dieren dat moest worden geleverd. De aangeslagenen werden streeksgewijze collectief aansprakelijk gesteld, indien iemand in gebreke bleef aan zijn leverantieplicht te voldoen. Ook hier werd aan een Japanse maatschappij een opkoopmonopolie verleend.

Een al meer ingrijpende vorm van ordening was deze, waarbij alle productie niet bestemd voor eigen gebruik moest worden verkocht aan een zogenaamde „coöperatie" (Jap. kumiai). Deze coöperaties verkregen het alleenrecht van verkoop aan de overheid enerzijds en aan de wederverkopers anderzijds. Een ordening in deze vorm kwam tot stand bij het residentsbesluit van 1 April 1944 no. 5 ten aanzien van de handel in groenten en fruit.

Bij de volgende vorm moest de gehele productie aan een door de overheid aangewezen handelslichaam worden verkocht tegen van overheidswege vastgestelde prijzen Aan dit handelslichaam, natuurlijk een Japanse maatschappij, werd het monopolie van de handel in het

betreffende product verleend. Ten aanzien van sommige dier producten was evenwel bepaald, dat een gedeelte der opbrengst voor eigen gebruik mocht worden aangehouden. Een dergelijke regeling kwam o.a. tot stand voor de Takèngön-koffieoogst, voor de zoutproductie, voor de opkoop van huiden van runderen, buffels, geiten en schapen en voor de opkoop van kapok.

Omtrent de zoutopkoop en -aanmaak van overheidswege werden in het Sabang-archief slechts weinig gegevens aangetroffen. Blijkens verkregen inlichtingen moest de gehele opbrengst van Atjèh's zoutindustrie worden verkocht aan een ander groot Japans concern, de M(itsui) B(ussan) K(aisha) (Jap. lett. de Mitsui-producten-maatschappij; de officiële Engelse naam luidt dan ook „the Mitsui products company") tegen een van overheidswege vastgestelde prijs. Slechts een klein gedeelte werd in distributie ter beschikking van de bevolking gesteld, het grootste gedeelte echter was voor de voorziening elders bestemd. Atjèh immers, dat onder het Nederlandse bestuur om politieke redenen nog steeds buiten het regiegebied was gebleven, was één van de weinige gebieden welke over een behoorlijke zoutindustrie beschikte. Niet alleen moest de bestaande zoutindustrie op topcapaciteit werken, doch bovendien werd op tal van plaatsen, waar voor de oorlog nog geen zout werd gewonnen, de bevolking tot de aanleg van zoutpannen en zoutketen (Atj. lantjang) gedwongen. De exploitatie geschiedde zo nodig in de vorm van een winning van overheidswege. Dit laatste is bv. het geval geweest op Sabang, hetwelk voor de oorlog niet over een eigen zoutindustrie beschikte.

Voor de opkoop van huiden was in het veerijke Atjèh, met het oog op de leervoorziening van het leger, reeds in 1943 een regeling getroffen. De bij de Japanse capitulatie geldende regeling, welke was vervat in het residentsbesluit van 29 April 1944 no. 55, is een sprekend voorbeeld van hetgeen de Japanner placht te verstaan onder „geleide economie". Ingevolge deze regeling was het verboden om de huid van een geslacht rund, buffel, geit of schaap te benutten voor eigen gebruik, aan een ander over te dragen of tezamen met het vlees te verkopen. Was de huid nog niet gedroogd, dan mocht zij slechts worden verkocht aan door de resident aangewezen huidendrogers. Was de huid reeds gedroogd, dan moest zij worden verkocht aan de door de resident aangewezen tussenhandelaren (Mal. dalal). De huidendrogers en de tussenhandelaren op hun beurt mochten de gedroogde huiden uitsluitend verkopen aan de daarvoor door de resident aangewezen (Japanse) maatschappij. De leerbewerker mocht zijn leer slechts kopen bij deze maatschappij, behoudens in bijzondere gevallen na bekomen vergunning van de resident. De leerlooier mocht slechts leer looien op verzoek van de maatschappij, behoudens eveneens in buitengewone gevallen na verkregen toestemming van de resident. Zowel de huidendrogers als de tussenhandelaren en de huiden- en leerhandel maatschappij waren aan door de resident voor elk onderdeel van deze handel vastgestelde maximumprijzen gebonden. Herhaaldelijk werd in de „Atjèh Shimbun" gewezen op het grote belang van de leervoorziening voor de oorlogvoering en in verband hiermede de bevolking aangespoord de huiden uitsluitend te verkopen aan de daarvoor aan-

gewezen personen en ze niet te verhandelen op de zwarte markt. Over de vraag in hoeverre deze ordening in de huidenhandel en de zoëven besproken regeling voor de opkoop van slachtvee ten behoeve van het leger een einde maakten aan de monopoliepositie, welke op Atjèh's Noordkust enige kongsi's van veehandelaren zich onder het Nederlandse bestuur hadden weten te verwerven, staan ons geen gegevens ter beschikking.

De zo juist behandelde vorm van overheidsbemoeienis betrof evenwel nog producten, welke ook reeds vroeger door de bevolking werden voortgebracht. De meest ingrijpende vorm leverde echter dit zelfde stelsel toegepast met betrekking tot producten, welke niet reeds voordien door haar werden verbouwd en tot welker aanplant zij thans tot van overheidswege vastgestelde hoeveelheden werd gedwongen. Onder deze rubriek vielen de productie van katoen en djarak. Blijkens de cijfers overgelegd in de in April 1944 gehouden 2e zitting van de Atjèhraad bedroeg te dien tijde het met katoen beplante areaal in Atjèh ± 2000 H.A. De opkoop geschiedde door de Tōyō menka kabushiki-kaisha (Jap. lett. Oosterse of Oost-Aziatische-ruwe katoenaandelen-maatschappij). Vijf procent van de opbrengst mocht de landbouwer besteden voor eigen gebruik met het oog op het textieltekort. Te Bireuën werd een katoenzuiveringsinstallatie in bedrijf gesteld met een capaciteit van 6000 kg. per maand.

Herhaaldelijk bevatte de „Atjèh Shimbun" opwekkingen aan de bevolking tot het planten van djarak, waarbij werd gewezen op de grote betekenis van de hieruit gewonnen ricinusolie als machineolie voor de oorlogvoering. De met de opkoop belaste Japanse maatschappijen, de Nomura Tō-indo-shokusan kabushiki-kaisha (Jap. lett. de Nomura-verhoging van productie of bevordering van nijverheid in Oost-Indië-aandelenmaatschappij) en de Tōyō takushoku kabushiki-kaisha (Jap. lett. Oosterse of Oost-Aziatische kolonisatie-aandelenmaatschappij), stelden gratis de nodige stekjes ter beschikking. Naast het Mitsubishi- en het Mitsui-concern verkreeg dus ook het Nomura-concern, hetwelk — zoals we zagen (blz. 148) — ook reeds voor de oorlog in Atjèh werkzaam was, een aandeel in de economische exploitatie van het nieuwe wingewest. Behalve deze bevolkingsaanplant werd ook overgegaan tot de aanplant van djarak op gronden toebehorende aan Europese landbouwondernemingen. Hierbij werd zelfs in een enkel geval tot rooiïng van de oorspronkelijke aanplant overgegaan. Volgens de in de 2e zitting van de Atjèhraad overgelegde cijfers werd voor het jaar 1944 gerekend op een productie van 1000 ton.

Na dit overzicht in vogelvlucht van het door de bezetter ingevoerde stelsel van productenopkoop en verplichte leveranties, ten slotte nog een enkel woord over de op de niet-nakoming van de hierbij aan de bevolking opgelegde verplichtingen gestelde sancties. Zoals we in het „Historisch Overzicht" (blz. 226) reeds vermeldden, was deze materie geregeld in een voor geheel Sumatra geldende verordening (Jap. tomi-seirei-otsu), van Tanabe Moritake, de militaire commandant van Sumatra van 25 Februari 1944 no. 49. Ingevolge deze verordening ter bewaking van de koop en verkoop van waren" (Mal. Peratoeran mendjaga hal djoeal-beli barang-barang) waren de gouverneur van Sumatra (Jap.

gunseikan), zowel als de residenten (Jap. shū-chōkan) bevoegd om, indien zij dit nodig oordeelden, de inzameling, verdeling en benutting van goederen te gelasten. Overtreding van de ter zake vastgestelde voorschriften werd strafbaar gesteld met levenslange gevangenisstraf of tijdelijke van ten hoogste 20 jaren of, geldboete van ten hoogste *f* 200.000,—. Zo nodig konden gevangenisstraf en geldboete beide worden opgelegd. De op te brengen goederen konden in beslag worden genomen of, indien dit niet mogelijk was, de geldswaarde dier goederen. De inwerkingtreding van deze verordening was gesteld op 15 Maart 1944. De inpassing in de bestaande bepalingen werd voor Atjèh geregeld bij de residentsverordening van 15 Maart 1944 no. 13.

We wezen er in het „Historisch Overzicht" (blz. 241) eveneens reeds op hoe de slechte resultaten over de eerste zes maanden van het oogstjaar 1944/1945 aanleiding waren tot de uitvaardiging van nieuwe wettelijke maatregelen inzake de verplichte aanplant van rijst en „tanaman moeda". Ingevolge deze aanvullende bepalingen, vastgelegd in de residentsverordening van 12 Januari 1945 no. 1, moest de op te brengen rijst worden geleverd binnen drie maanden na de oogst, tenzij anders mocht worden bepaald. Indien de te leveren producten, in verband met transportmoeilijkheden e.d., nog niet direct konden worden afgenomen, waren de landbouwers verplicht om voor een behoorlijke opslag zorg te dragen. Ook hier een collectieve leverantieplicht voor de gezamenlijke ingezetenen van het betrokken ressort, onder bedreiging met inbeslagname en veroordeling bij niet-voldoening aan deze verplichting.

Al met al een stelsel, hetwelk op een bedenkelijke wijze herinnerde aan het zo gehate „cultuurstelsel" van Van den Bosch.

§ 2. Vrijwillige arbeid of arbeidsdwang.

Na al hetgeen we hierover reeds in hoofdstuk VII mededeelden, kunnen we in dit hoofdstuk over de druk van de aan de bevolking opgelegde „vrijwillige arbeid" kort zijn. Voor de aanleg van wegen en vliegvelden en allerhande militaire en civiele werken in de strategisch zo belangrijke Noordpunt van Sumatra was een steeds stijgend aantal arbeidskrachten nodig, hetwelk door de plaatselijke bevolking moest worden geleverd. Gedurende de eerste tijd werd — zoals we zagen (blz. 218) — mede door de inschakeling van de Poesa-jongeren, deze hulp aan de „bevrijders" enthousiast geleverd. Naarmate echter de „ontgoocheling" doorwerkte en de druk toenam, werd de geestdrift voor deze „vrijwillige arbeid", „bersoeka-réla" of „bergotong-rojong" genaamd, steeds minder. Het resultaat was, dat hoe langer hoe meer dwang moest worden toegepast om de benodigde arbeidskrachten te verkrijgen. De opname van grote aantallen Poesa-jongeren in de verschillende militaire en semi-militaire Japanse hulporganisaties had bovendien ten gevolge, dat voor deze vrijwillige arbeid steeds meer een beroep moest worden gedaan op de eigenlijke landbouwers. Deze „vrijwilligers" nu werden dikwijls gedurende weken achtereen aan één of ander militair werk tewerkgesteld, vaak ver van huis in een andere onderafdeling, gehuisvest in pondoks en behandeld als koelies!

Het valt moeilijk een juist inzicht te verkrijgen in de enorme druk, welke met deze arbeid op de bevolking werd gelegd. Een enkel cijfer echter, als in het „Historisch Overzicht" (blz. 229) aangehaald uit onverdachte bron, spreekt boekdelen. Een getal van 7000 „vrijwilligers" per dag, zes maanden lang, om te arbeiden aan de aanleg van de wegverbinding Takéngön-Blang Kĕdjĕrèn, door een streek met in 1930 een totale bevolking van ruim 52.000 zielen (Takéngön 29.000, Gajō Loeös ruim 23.000), behoeft geen nadere toelichting. Dit was echter slechts één van de talloze projecten, waarvoor arbeidskrachten moesten worden geleverd. Minstens zo zwaar drukte de arbeid aan de reeds in de „Inleiding" (blz. 28) genoemde verbinding Roendéng-Sidikalang en die aan de ontbrekende schakel in de verbinding Sigli-Meulabōh, de zogenaamde transversaalweg, welk laatste werk evenwel niet werd voltooid. Ook voor deze beide wegverbindingen, welke door zo mogelijk nog dunner bevolkte gebieden voerden, moesten de arbeidskrachten van heinde en ver worden aangebracht.

De voor deze wegaanleg benodigde aantallen arbeidskrachten zonken echter nog in het niet bij de tienduizenden tewerkgesteld aan de aanleg van de kolossale verdedigingswerken en de talloze vliegvelden, waarvan, om er slechts enkele te noemen, die te Blang Bintang (Koetaradja), Padang Tidji (Seulimeum), Blang Poelò, Hagoe (Lhō' Seumawè) en Troemòn (Bakōngan), duizenden en nog eens duizenden arbeidskrachten opslokten. Van Sigli wordt bericht, dat een opkomst van gemiddeld 14 dagen per maand niet tot de uitzonderingen behoorde, van Sabang en Koetaradja vernamen we cijfers van gemiddeld 10—14 dagen per maand. Wie maar enigszins kon trachtte zich aan het „hulpbetoon" te onttrekken. Zo wordt bericht, dat bv. uit de onderafdeling Tapa'toean velen, bevreesd voor tewerkstelling aan de doortrekking van de Westkustweg, naar elders een goed heenkomen zochten.

Een andere last, zij het ook naar verhouding minder drukkend, was het beroep op de mankracht der bevolking gedaan voor de verschillende militaire en semi-militaire organisaties en hulpdiensten. Tokubetsu-keisatsutai, heiho, keibō-jiei-dan en giyū-gun, zij allen passeerden in het „Historisch Overzicht" de revue. Ook de deelname aan deze organisaties nam, nadat het eerste enthousiasme was geluwd, hoe langer hoe meer een gedwongen karakter aan.

Het kon niet anders of deze voortdurende onttrekking van een belangrijk percentage van de in het dorp beschikbare arbeidskrachten aan hun normale werkzaamheden moest een ontwrichtende uitwerking hebben op de dorpshuishouding. Wij wezen er op, hoe ten gevolge van deze druk de sawahbewerking in het gedrang kwam en hoe de „geestdrift" voor deze vorm van hulpbetoon steeds minder werd, ondanks de vele fraaie woorden hieraan in de verschillende zittingen van de Atjèhraad gewijd.

We zagen reeds (blz. 229) hoe, als resultaat van het in April 1944 in de 2e zitting van de Atjèhraad plaats gehad hebbende „overleg", in een tweetal residentsbesluiten enige wettelijke voorzieningen op dit gebied tot stand kwamen. Het residentsbesluit van 8 April 1944 no. 53 voorzag in een registratie van alle arbeidskrachten tussen de 16 en

„Keureudja soeka-réla" aan de wegverbinding Roendéng-Sidikalang (tekening van Matsushita Kikuo in de „Kita Sumatora Shimbun" van 8 December 1944, no. 282).

45 jaar. Het besluit van die zelfde datum no. 54 in de oprichting van een organisatie, de „Atjèh-shū-kōa-hōkō-dan" of „Perkoempoelan pekerdja² oentoek oemoem didalam Atjèh-shū dalam hal membina Asia Timoer Raja". Aan de hand van de gehouden registratie moest deze organisatie zorg dragen aan elke aanvraag om arbeidskrachten van militaire en civiele instanties te voldoen en deze last naar billijkheid te verdelen. Een belangrijk verschilpunt ten opzichte van de in de vorige paragraaf behandelde „B(agi) D(an) K(oempoel)"-organisatie mag hier niet onvermeld blijven. Anders dan bij deze organisatie was namelijk de leiding van de kōa-hōkō-dan uitdrukkelijk gelegd in handen van het adatrechtelijk gezagsapparaat van dorpshoofd, moekimhoofd en oelèëbalang met de onderafdelingschef als leider voor de gehele onderafdeling. Leidde deze regeling dus niet tot een ondergraving van het oelèëbalanggezag, tot de populariteit van de oelèëbalang droeg ze ongetwijfeld ook niet bij, in zoverre ze hem er toe dwong op te treden als uitvoerder van het wellicht meest gehate Japanse instituut. In de laatste phase van de Japanse bezetting vormde aanmoediging van de „vrijwillige arbeid" de eerste en voornaamste taak van de afdeling kinrō (Jap. arbeid) van de nieuw opgericht (blz. 240) „Atjèh-shū-min-kōa-hōkō-kai" of „Badan kebaktian pendoedoek Atjèh-shū oentoek membina Asia".

Onder de bescheiden in de 2e zitting van de Atjèhraad overgelegd troffen we aan een hierop betrekking hebbende residentiële „vermaning" (Mal. nasihat), gericht aan de verschillende militaire instanties. Uitdrukkelijk werd deze autoriteiten hierin verzocht zich voor hun aanvragen om arbeiders uitsluitend te wenden tot de betrokken onderafdelingschef of oelèëbalang en niet rechtstreeks tot de plaatselijke kōa-hōkō-dan afdeling. Ook werd hen, met het oog op de belangen van de voedselvoorziening, verzocht rekening te houden met de landbouwwerkzaamheden. Het stuk bevatte voorts uitvoerige aanbevelingen voor de hygiënische en medische verzorging der „vrijwillige arbeidskrachten" die bij voorkeur niet als „koelies" waren te betitelen, opdat hun geestdrift om het leger te helpen niet zou verflauwen! Het is welhaast overbodig te constateren, dat van deze „vermaning" in de practijk niets terecht kwam en dat al deze schone voorschriften slechts dienden om tegenover de Atjèhraad de schijn op te houden.

Dat de oelèëbalangs aan deze papieren waarborgen dan ook weinig waarde hechtten, moge blijken uit Masubuchi's toespraak tot de Atjèhraad in diens in October 1944 gehouden 3e zitting. In deze toespraak wees hij er namelijk op, dat de voorgeschreven registratielijsten nog slechts van drie onderafdelingen waren binnengekomen, waardoor alle contrôle op een billijke omslag van de gevraagde arbeid bleef ontbreken. Bij deze zelfde gelegenheid deelde Masubuchi mede, dat, in verband met de steeds toenemende behoefte aan arbeidskrachten, hulp was verzocht aan Sumatra's Oostkust en Tapanoeli en dat ook van daar reeds duizenden arbeiders waren toegestroomd.

Het behoeft na het bovenstaande wel geen betoog, dat hier van een vrijwillig hulpbetoon geen sprake was, doch dat we hier in feite te doen hadden met een verplichte arbeidsdienst, welke meer weg had van een arbeidsterreur. Immers deze arbeidsdienst was met generlei waar-

borgen omkleed, noch ten aanzien van de tijd wanneer de arbeid moest worden gepresteerd, noch ten aanzien van de duur, noch ten aanzien van het aantal dagen dat men achtereen kon worden opgeroepen. De behoeften van de betrokken leger- en civiele instanties vormden de enige maatstaf, slechts geremd door de vrees de voedselproductie te verstoren. Is het wonder dat deze „vrijwillige arbeid" één van de meest gehate instellingen was van het Japanse regiem en dat we dan ook onmiddellijk na de capitulatie op Sabang juist op dit „bergotong-rojong" in de zo populaire „bangsawan" (Mal. toneel) de eerste moppen hoorden tappen. Hoe men op Java trachtte de populariteit van dit instituut te verhogen door deze arbeidsslaven te betitelen als „pradjoerit pekerdja" (Mal. arbeidssoldaten; Jap. rōmusha, werklieden) mogen we bekend veronderstellen. Dat de Japanner zelf overigens wel degelijk wist gehaat dit instituut was, blijkt wel hieruit, dat — zoals we reeds aantekenden (blz. 266) — in sommige verordeningen deze „vrijwillige arbeid" (Mal. bergotong-rojong) als straf werd opgelegd.

De zoeven genoemde aanvoer van arbeidskrachten van buiten de residentie betrof hoofdzakelijk „ondernemingsarbeiders". Aan de zo beklagenswaardige positie onder het Japanse bewind van deze groep van werkkrachten willen wij ten besluite van deze beschouwing hier nog enkele woorden wijden. Voor de nieuwe meesters hadden deze Javaanse arbeiders, na het stopzetten van de arbeid op de Europese landbouwondernemingen, nog slechts waarde als arbeidsslaven. Van deze opvatting getuigt ook het residentsbesluit van 1 April 1944 no. 48, waarbij voor alle ondernemingsarbeiders het verlaten van de onderneming zonder vergunning van de resident werd strafbaar gesteld. Ook hier zette dus Japan de klok terug, naast een herleving van het cultuurstelsel een herleving van de poenale sanctie! Op deze wijze aan handen en voeten gebonden, had men het slavenleger volkomen in zijn macht en kon men het dirigeren waarheen men wilde. Het droevig lot van deze arbeiders, die op Sabang en elders in Atjèh bij honderden zijn omgekomen, is genoegzaam bekend en is een schandvlek te meer op het Japanse beleid in Indonesië.

§ 3. Distributie, textielvoorziening, prijsbewaking, enz.

Reeds nu te trachten een volledige schets te geven van het economische leven in Atjèh gedurende het Japanse bewind moet onmogelijk worden geacht. Daar zo'n schets bovendien het bestek van dit werk te buiten zou gaan, meenden wij in deze laatste paragraaf te mogen volstaan met het aanstippen van een aantal punten uit het economisch beleid, welke als van direct belang kunnen worden beschouwd voor de welvaartstoestand der bevolking. Omtrent de toestand van de Europese ondernemingen van land- en mijnbouw staan ons slechts enkele betrouwbare gegevens ter beschikking, welke ten dele reeds in het „Historisch Overzicht" werden ingevlochten.

Als eerste van deze punten noemen we de distributie. Ook deze werd verzorgd door de afdeling economische zaken van het residentiekantoor in samenwerking met het welvaartskantoor en met inschakeling van de „B(agi) D(an) K(oempoel)"-organisatie. Het mag tekenend

worden geacht voor de aard van Japan's economische politiek, dat zoveel als er valt te zeggen over opkoopregelingen en verplichte leveranties, zo weinig over distributie.

Zoals we zagen kwam het in de vorige paragraaf besproken stelsel van verplichte leveranties van rijst en „tanaman moeda" in de practijk neer op een volledige requirering van het productieoverschot. Het gevolg hiervan was dat van overheidswege moest worden voorzien in de behoeften der stadsbewoners, alsmede in die van de enkele rijstimporterende gebieden als Koetaradja, Sabang, Singkel en Simaloer. We tekenden dan ook reeds aan (blz. 290), dat van de 22.000 ton over het oogstjaar 1944/1945 te leveren gepelde rijst 8000 ton en van de 5400 ton „tanaman moeda" 1600 ton waren bestemd voor distributiedoeleinden. Toen deze leveranties bij het schema achterbleven, geraakte naar van zelf spreekt allereerst de distributie in het gedrang. Zij bleef dan ook tot een minimum beperkt met voorrang voor de ambtenaren en de arbeiders in de vitale bedrijven. Zo ontvingen op Sabang het gouvernementspersoneel 200 gram, de arbeiders werkzaam in de militaire bedrijven 120 gram en de rest der stadsbevolking 80 gram rijst, maïs, oebi, enz. per persoon en per dag.

Op alle mogelijke manieren werd getracht in het tekort te voorzien. In Groot-Atjèh werd de stadsbevolking, op straffe van vervolging, verplicht haar tuintjes voor voedselaanplant te benutten. Ook de Chinezen en andere Vreemde Oosterlingen werden bij de verbouw van voedingsgewassen ingeschakeld. Zelfs de gevangenen dienden door eigen aanplant in hun voeding te voorzien. De medewerking van de voorlichtingsdienst werd ingeroepen, om ook de plattelandsbevolking er toe te brengen — uit overwegingen van rijstbesparing — maïs, katjang kedelee, oebi en sago te eten. Veel succes had men, naar we zagen (blz. 237), met deze propaganda niet. Slechts de stedelijke bevolking schakelde noodgedwongen op dit voor haar ongewone menu over en at zelfs de beruchte „djanèng", een o.a. door de controleur van Meureudoe „ontdekt" knolgewas, hetwelk bij ondeskundige toebereiding een bedwelmende werking had*). Naar de propaganda meldde was deze aardvrucht door de Japanse autoriteiten zo smakelijk bevonden, dat zij zelf ze drie malen in de maand in stede van rijst wensten te eten.

Naast deze distributie van levensmiddelen voor de stadsbewoners en de rijstarme gebieden stond de distributie voor de gehele residentie van die artikelen, welke in Atjèh zelf niet of onvoldoende werden geproduceerd, dan wel door de Japaners waren gemonopoliseerd. Ook de verstrekking van deze artikelen, welke o.m. omvatte de distributie van suiker, zout, zeep, textiel, lucifers en medicijnen, kon, bij gebrek

*) „Djanèng", naar Kreemer („Atjèh", deel I, 1922, blz. 138) mededeelt een soort knolgewas met doornige takken, was reeds voor de Japanse bezetting als voedingsmiddel bekend. De vrucht werd ook wel tot meel gestoten en vormde verder een ingrediënt van de „srawa" (een Atjèhse sajoer). Ook van de bedwelmende werking was men op de hoogte. Zo placht men tot iemand die onzin verkocht te zeggen: „Peuë gata ka mabō' djanèng?", zijt ge soms dronken van de djanèng? (zie prof. dr. R. A. D. Hoesein Djajadiningrat: „Atjèhsch-Nederlandsch Woordenboek", deel I, blz. 328).

aan import, slechts met mondjesmaat geschieden. In de practijk betekende dit, dat zij vaak uitsluitend ter beschikking werden gesteld van bepaalde categorieën van bevoorrechten als ambtenaren, waaronder vooral niet te vergeten het B.D.K.-personeel. Voorts had verstrekking plaats bij wijze van „inducement" aan hen die aan hun leverantieplicht hadden voldaan.

Vooral gedurende de laatste jaren werd het meedelen in de distributie steeds meer afhankelijk gesteld van het voldoen aan de leverantieverplichtingen. In de in April 1945 gehouden laatste zitting van de Atjèhraad kondigde Masubuchi heel optimistisch aan, dat in het oogstjaar 1945/1946 bij levering van 250 kg. padi 1 yard textiel zou worden beschikbaar gesteld. Ook de distributie van zeep, geneesmiddelen en zout zou van de leveranties afhankelijk worden gesteld. Dat de corruptie bij deze distributie hoogtij vierde spreekt van zelf. Zelfs zou deze corruptie één der oorzaken zijn geweest van de in het volgende hoofdstuk te bespreken onlusten in Pandraih in het landschap Samalanga (Bireuën).

Aangezien de distributie, noch de zwarte markt in staat waren in de behoefte aan de diverse importartikelen te voorzien, was men genoodzaakt zijn toevlucht te nemen tot allerlei twijfelachtige vervangingsartikelen. In December 1943 werd door de voorlichtingsdienst een tentoonstelling gehouden van nieuwe vindingen voor dagelijks gebruik. Een keur van bruikbare en onbruikbare artikelen werd ingezonden. Bamboehoeden, schuurpapier, naaimachinenaalden, scheermesjes, fietsbanden, zeep en rubberbroeken — made in Atjèh — vielen hier o.m. te bewonderen. In de behoefte aan papier werd op het laatst nog voorzien door de oprichting te Koetaradja van een handgedreven papierfabriek met een capaciteit van 50.000 vel per maand. Het papier, hoewel van slechte kwaliteit, was voor de schrijfmachine te gebruiken. Als directeur van dit bedrijf werd aangesteld Said Aboe Bakar, die — zoals wij in het „Historisch Overzicht" (blz. 224) zagen — in Juli 1944 van zijn lidmaatschap van de godsdienstige rechtbank was ontheven.

Het pijnlijkst was wel het elk jaar nijpender wordende kledingvraagstuk, waarin de inheemse weefnijverheid slechts weinig verlichting kon brengen. Van de oude Atjèhse weefnijverheid was nl. niet veel meer over. Behalve een door Teukoe Teungòh in Oelèë Lheuë opgericht schooltje, bestonden er nog enige weefinrichtingen in de onderafdeling Bireuën, welke alle werkten met moderne weefgetouwen. De oude huisnijverheid echter was practisch verdwenen. De afdeling economische zaken en het welvaartskantoor kwamen met de meest fantastische plannen, waaraan de voorlichtingsdienst de nodige publiciteit gaf. Teungkoe Sjech Ibrahim werd — zoals wij zagen (blz. 222) — aangesteld tot consulent voor de weefnijverheid (Mal. kepala peroesahaan oelat soetera). Scholen en cursussen, waarin onderricht werd gegeven in de zijderupscultuur, in spinnen en weven werden opgericht (zie blz. 270). In elk dorp moest een „badan pertenoenan" (Mal. weefvereniging)de weefnijverheid ter hand nemen. Aanmoediging van de weefindustrie behoorde later ook tot de taak van de afdeling kinrō (Jap. arbeid) der „Badan kabaktian pendoedoek". In

dit alles overkappende orgaan waren nl. ook de in Atjèh overigens niet zeer talrijke „vrouwenverenigingen" (Jap. fujin-kai) opgenomen. Voor de opkoop van het ruwe product, garen en kains werden Japanse handelslichamen ingeschakeld. Als grondstoffen werden gebezigd natuurzijde, katoen en diverse vezelsoorten o.a. kajoe terap, rami, pisang en nenas. In elk oelèëbalangschap moesten moerbezie (Atj. geureutò)-aanplantingen worden aangelegd voor het kweken van zijderupsen, waarvoor van overheidswege „bibit" werd beschikbaar gesteld. De garenspinnerij en de eigenlijke weverij moesten geschieden gedeeltelijk door de bevolking, gedeeltelijk door de overheid.

In de in October 1944 gehouden 3e zitting van de Atjèhraad legde Masubuchi een schema over, hetwelk voorzag in een productie van 2 yard textiel per persoon per jaar. Hiertoe waren benodigd, bij een bevolking van 1.2 millioen zielen, 2440 weeftoestellen en 61.000 handspinapparaten. Voor het volgend jaar zouden — naar hij aankondigde — hiervan 10% ter beschikking kunnen worden gesteld. De productie van ruwe zijde, welke als voornaamste grondstof zou moeten dienen, zou in verband hiermede moeten worden opgevoerd tot 200.000 kg. per jaar, hetgeen zou opleveren 10.000 kg. garen! Ook hier weer een plan, in de practijk volkomen onuitvoerbaar en uitsluitend bestemd voor de galerij. Dat het probleem steeds meer acuut werd, blijkt o.m. uit Masubuchi's rede in de laatste zitting van de Atjèhraad, waarin hij er op moest wijzen hoe tal van kinderen de school niet konden bezoeken bij gebrek aan kleren. Het eindresultaat was dan ook, dat na 3½ jaar Japanse bezetting een groot gedeelte van de gampōngbevolking in zakkengoed gekleed ging.

Op vrijwel elk gebied werd het economische leven der bevolking ontwricht. Zo was het, om enige voorbeelden te noemen, gedaan met de voor de oorlog zo belangrijke export van pinang en nilam, aangezien de uitvoer van deze producten naar de oorspronkelijke afzetgebieden niet langer mogelijk was. Aan de eigen Indonesische handel was trouwens niet veel ruimte gelaten. Voor een steeds groeiende lijst van artikelen werd, in het belang van de voorziening in de behoeften van leger en bevolking, de uitvoer naar buiten de residentie aan een vergunningstelsel gebonden. Ten aanzien van enkele onder het stelsel van verplichte leveranties vallende artikelen werd zelfs het vervoer van de ene onderafdeling naar de andere aan beperkingen onderworpen. Men hoopte hierdoor te voorkomen, dat het productieoverschot zou worden weggewerkt alvorens aan de leverantieplicht was voldaan.

Uit het voorgaande bleek reeds dat de Japanse handelslichamen een heel wat groter percentage van de handel voor zich opeisten dan vroeger de Europese, terwijl bovendien door monopolisering Indonesische concurrentie werd uitgesloten. Doch ook in de nog resterende vrije bedrijven greep de overheid in, o.a. door de vorming van een soort van gilden of vakverenigingen. Zo werden b.v. de vissers gedwongen zich onderafdelingsgewijze te verenigen in zg. „Perserikatan penangkap ikan" (Mal. vereniging van vissers). Deze corporaties hadden o.m. zorg te dragen voor de vaststelling van billijke prijzen en moesten voorts ook behulpzaam zijn bij de bevordering van de zoutproductie. Dat deze corporatieve organisatie moeilijk was te verenigen met de

adatrechtelijke Atjèhse organisatie van het visserijbedrijf, als beschreven door dr. Snouck Hurgronje („De Atjèhers", deel I, 1893, blz. 297—307) en Kreemer („Atjèh", deel II, 1923, blz. 108—111), laat zich denken. Onder dezelfde categorie vielen de „Sjarikat peroesahaan rokok" (Mal. verenigingen van tabakverwerkingsbedrijven) en de „Perserikatan grobak sapi dan sado" (Mal. verenigingen van kar- en rijtuigeigenaars). Bij residentsbesluit van 16 Maart 1945 no. 3 werd voor een groot aantal bedrijven, als hotels, eet- en koffiehuizen, kappers, slagers, melkboeren enz., een vergunningstelsel ingevoerd. Tal van lieden toch vertoonden de neiging zich achter het uitoefenen van dergelijke bedrijven te verschuilen, om zich op deze wijze te onttrekken aan de arbeid voor overheidsdoeleinden.

Ook het Japanse monetaire beleid werkte ontwrichtend. Alle betalingen van lonen en producten geschiedden in papiergeld, waarvan voortdurend meer in omloop werd gebracht. Dat een enorme inflatie — mede in verband met het uitblijven van nagenoeg elke import — hiervan het gevolg moest zijn, spreekt van zelf. Door een uitgebreid stelsel van prijsregelingen trachtte echter de bezetter het prijspeil van de eerste levensbehoeften en van de door de overheid op te kopen producten kunstmatig te drukken. De reeds eerder genoemde (blz. 294) verordening van de militaire commandant van Sumatra van 25 Februari 1944 no. 49 stelde op prijsopdrijving dezelfde zware straffen als op het niet nakomen van de leverantieplicht. Dat desondanks de zwarte handel (Atj. tjarò') *) bloeide, was een logisch gevolg van het feit, dat de bezetter in gebreke bleef te zorgen voor een voldoende aanbod — al dan niet in distributie — tegen de officieel vastgestelde prijzen, zodat men wel zijn toevlucht tot de zwarte markt moest nemen. Het tegengaan was ook hierdoor zo uiterst moeilijk, doordat zowel Japanse militairen en burgers, als de B.D.K.- en andere Indonesische functionarissen, hieraan op grote schaal meededen. Vaak vonden deze hierin een niet onbelangrijke bijverdienste, welke in het bijzonder de laatste categorie beslist nodig had. Ook zij zelf immers waren voor tal van artikelen op de zwarte markt aangewezen.

Tenslotte nog een enkel woord over het verkeerswezen. Aan de vervoerscapaciteiten van de Atjèh-tram werden, in verband met het uitvallen van het autoverkeer en de achteruitgang van het materiaal, voortdurend zwaardere eisen gesteld. Vernieuwing van materiaal kon niet plaats hebben, de reparatiemogelijkheid was onvoldoende. Het eindresultaat was, dat over het traject Koetaradja-Besitang (einde A.S.S.-smalspoorbaan) 4 dagen werd gedaan, tegen voor de oorlog 2 over het gehele traject Koetaradja-Medan. Het grobak (Mal. kar)-

---

*) Het Atjèhse tjarò', betekende oorspronkelijk: in de war, gestoord, verknoeid, verijdeld. Gedurende de Japanse bezetting maakte dit woord een merkwaardige evolutie door. Zeide men aanvankelijk, wanneer men op een door de Japanners verboden handelstransactie werd betrapt, dat deze transactie tjarò' (mislukt) was, later duidde men de handelstransactie zelf als tjarò' aan. In een nog later stadium, toen vrouwen uit de rijstarme gebieden (bv. Sumatra's Oostkust!) naar Atjèh trokken om wat rijst te bemachtigen (men ziet ook de provianderingstochten uit de „hongerwinter" in Nederland vonden hier hun parallel) en deze vaak bij gebrek aan iets anders met haar eerbaarheid betaalden, bestempelde men deze vrouwen met het woord tjarò'.

vervoer won hierdoor steeds meer in betekenis. De aanmaak van nieuwe grobaks werd door de overheid zoveel mogelijk bevorderd. Zowel het Mitsui- als het Nomura-concern beschikten te Koetaradja over werkplaatsen, waar in groten getale grobaks werden afgeleverd. De prauwvaart stond uit militaire overwegingen onder scherpe contrôle. Van al wat door de prauwvaarders van belang werd opgemerkt moest ten spoedigste mededeling worden gedaan aan de dichtstbijzijnde militaire of civiele instantie. Ook de bouw van zeilprauwen schijnt van overheidswege ter hand te zijn genomen.

HOOFDSTUK XI

VERZETSBEWEGING EN ONDERGRONDSE ACTIE

§ 1. Spontane verzetsbewegingen.

Zoals reeds in het „Historisch Overzicht" bleek, kunnen wij ten aanzien van de verzetsbeweging tegen het Japanse regiem in Atjèh twee vormen onderscheiden. Allereerst het spontane volksverzet, tot uitbarsting komend als reactie op bepaalde Japanse maatregelen, daarnaast de georganiseerde ondergrondse actie. Daar tussen beide vormen nauwelijks verband heeft bestaan, zullen wij ze hier afzonderlijk behandelen.

De uitbarstingen van spontaan volksverzet bleven — enige minder belangrijke buiten beschouwing gelaten — voor zover bekend voornamelijk beperkt tot twee gevallen, één aan het begin en één aan het einde van de Japanse bestuursperiode. De eerste had plaats in November 1942 in het landschap Bajoe in de onderafdeling Lhō' Seumawè, de tweede in Mei 1945 in Pandraih in het landschap Samalanga der onderafdeling Bireuën. Droeg het verzet in Bajoe, naar de beschikbare gegevens uitwijzen, een meer godsdienstig karakter, de onlusten in Pandraih daarentegen schijnen voornamelijk uit economische oorzaken te zijn voortgevloeid.

Wat betreft het verzet in Bajoe staan twee verschillende lezingen tegenover elkaar en wel de officiële Japanse lezing en de Atjèhse lezing. Eerstgenoemde kwam tot uiting in een tweetal aan deze zaak gewijde, door geheel Atjèh verspreide pamfletten, waarin de bezetter tegenover de bevolking zijn houding trachtte te rechtvaardigen. De Atjèhse lezing vertoonde, naar wij zien zullen, verschillende varianten, al naar de politieke bril waardoor en het tijdstip waarop de zaak werd bekeken. De beide Japanse pamfletten, waarvan één werd verspreid voor en één nadat tot militaire actie werd overgegaan, kregen wij tijdens onze internering te Koetaradja van bevriende zijde ter inzage. Van de inhoud maakten wij, alvorens dit bewijs van „ongewenst contact" met de buitenwereld te vernietigen, enige aantekeningen.

De hoofdpersoon in deze opstandige beweging was de 30-jarige oelama Teungkoe Abdoel Djalil, afkomstig uit het dorp Lhō' Euntjiën in het oelèëbalang-lapanschap Boeah van het landschap Keureutòë (Lhō' Soekōn). Na zijn opleiding te hebben genoten in de sagi der XXVI Moekims bij de bekende godsdienstleraar Teungkoe Hadji Hasan van Kroeëng Kalé (zie blz. 221), had hij zich als godsdienstonderwijzer gevestigd in de zg. Boelōh-landschappen van het landschap Tjoenda in de onderafdeling Lhō' Seumawè (zie blz. 138). Hier trad hij in het huwelijk met een dochter van de oelèëbalang-tjoet van Boelōh Gampōng Teungòh.

Nog voor de Japanse inval ging hij een tweede huwelijk aan met een dochter van de vermaarde oelama Teungkoe di Tjòt Pliëng (aldus geheten naar het dorp waar hij woonde) uit het landschap Bajoe, die door zijn grote vroomheid en kennis der Mohammedaanse wet reeds bij zijn leven als „kramat" (Atj. heilig) werd beschouwd. Een 50-tal leerlingen ontving onder zijn leiding in de moskee van het aan de spoorlijn van Lhō' Seumawè naar Lhō' Soekōn gelegen dorpje Tjòt Pliëng voortgezet godsdienstonderwijs. Kort na de Japanse bezetting kwam Teungkoe di Tjòt Pliëng, die reeds geruime tijd ziekelijk was, te overlijden. De leiding van de godsdienstschool werd daarop overgenomen door Teungkoe Abdoel Djalil, bijgestaan door zijn zwager Teungkoe Moehamad Thajéb, een zoon van de overleden oelama. Blijkbaar was de roep, welke van Teungkoe Abdoel Djalil uitging, niet minder dan die welke uitging van zijn schoonvader, want het leerlingenaantal der godsdienstschool ging met sprongen vooruit. Op het moment, waarop ons verhaal begint, bedroeg het aantal zijner leerlingen (Atj. moerib) niet minder dan 250 à 300, afkomstig uit Lhō' Seumawè en de aangrenzende onderafdelingen.

In tegenstelling tot vele zijner collega's had Teungkoe Abdoel Djalil zich afzijdig gehouden van de Poesa-beweging, met welker doelstellingen hij zich niet kon verenigen. Over het samengaan der Poesa-organisatie met de Japanners schijnt hij zich bij herhaling minder vriendelijk te hebben uitgelaten. Zelfs wordt de tijdens de bezetting in Atjèh populaire zegswijze, „geulét asèë, geutrimòng boej", zij (d.i. Teungkoe Moehamad Daoed Beureu'éh cs.) hebben de honden verdreven en de varkens binnengehaald, aan hem toegeschreven *).

Dat de toenemende bloei der godsdienstschool dan ook de aanhangers van de Poesa een doorn in het oog was, mogen wij gerust aannemen. Minder zeker is het, dat het slechts de verdachtmakingen van Poesa-zijde zouden zijn geweest, welke de aandacht der Japanners op hem deed vallen.

Ongeveer in Augustus, September 1942 werd aangebracht, dat in Lhō' Euntjiën, het geboortedorp van Teungkoe Abdoel Djalil, werd gereciteerd uit de „Hikajat prang sabi" (zie blz. 199 en 245). Een onderzoek werd ingesteld, waarbij zou zijn komen vast te staan, dat het bewuste exemplaar van deze zo gevreesde opwekking tot de heilige oorlog afkomstig was van Teungkoe Abdoel Djalil. Of dit inderdaad het geval is geweest, dan wel dat wij hier — zoals wordt beweerd — slechts te doen hebben met een verdachtmaking van Poesa-zijde, ten einde Teungkoe Abdoel Djalil ten val te brengen, laat zich thans niet meer vaststellen. Zoveel echter is zeker, dat de Japanners voldoende aanleiding aanwezig achtten, om Teungkoe Abdoel Djalil ter verantwoording te roepen. Ontboden bij de ressortscommandant van politie (Jap. keisatsu-shochō) te Lhō' Soekōn, een Japanner, meende hij hieraan niet te kunnen voldoen, aangezien hij zich in godsdienstige afzondering (Ar. chalwat. Atj. kaloeët) had teruggetrokken. Na de

*) Nog enige varianten op deze zegswijze waren in omloop. Eén dezer varianten, luidende „tapeutjrò' boej, asèë teuka", draaide de uitdrukking om. Een andere luidde: „kaphé ploeëng dadjaj tamòng", de ongelovigen zijn gevlucht, de anti-christ is binnengekomen.

beëindiging van zijn „tapa" opnieuw opgeroepen, weigerde echter Teungkoe Abdoel Djalil wederom aan de oproep gehoor te geven.

Hiermede nu werd een periode ingeluid, waarin de ene oproep volgde op de andere en steeds hoger autoriteiten hun bemiddeling verleenden. Wij weten nauwelijks, waarover wij ons meer moeten verwonderen, over de hardnekkigheid waarmede Teungkoe Abdoel Djalil bleef weigeren, of over de lankmoedigheid waarmede de Japanners dit aanvaardden en telkens weer tot nieuwe bemiddeling bereid bleken. Na de oproep door de ressortscommandant van politie te Lhō' Soekōn, volgde een oproep van de kempeitaicommandant te Lhō' Seumawè, daarna achtereenvolgens oproepen van de assistent-resident te Sigli en van het hoofd van de dienst der politie en het hoofd van de kempeitai te Koetaradja. Enige hunner schijnen zelfs persoonlijk naar Bajoe te zijn gekomen. Oelèëbalangs, onderafdelingschef, Toeankoe Mahmoed, Toeankoe Abdoel Azis en zijn oude leermeester Teungkoe Hadji Hasan Kroeëng Kalé werden ingeschakeld, om hem te overreden aan de oproep gehoor te geven, doch tevergeefs.

Intussen verscherpten de verhoudingen zich meer en meer. Teungkoe Abdoel Djalil's leerlingen schaarden zich achter hun leermeester en wapenden zich met reuntjōng (dolkmes), gliwang, peudeuëng, sikin (slagwapenen) en toemba' (lans). Dag en nacht daverde de moskee van het opdreunen der ratéb's (vermeldingen in koor en bij herhaling van God's naam of van zekere godsdienstige formules), waardoor de leerlingen hoe langer hoe meer in een staat van geestvervoering geraakten. Anderen putten kracht uit boetedoening en afzondering.

Wat was de reden van Teungkoe Abdoel Djalil's voortdurende weigering, ontzegde hij de Japanners principieel het recht hem ter verantwoording te roepen, of uitsluitend voor dit geval waar het slechts een verdachtmaking van de zijde der Poesa betrof, of wel was hij bevreesd voor wat hem van de Japanners te wachten stond? Wat bewoog de Japanners tot deze lankmoedige houding, wilden zij — in getrouwe navolging van de Nederlandse bestuurspractijk — zoveel mogelijk de godsdienstige gevoelens van de bevolking sparen, of waren zij bevreesd in de Mohammedaanse vastenmaand de kwestie op de spits te drijven? In ieder geval is het gevolg geweest, dat de zaak steeds groter afmetingen aannam en ten slotte grote middelen nodig waren om het Japanse prestige te herstellen.

Volgens de Japanse lezing werd op 10 November 1942 tot geweld overgegaan. Japanse troepen uit Lhō' Seumawè en Bireuën, met machinegeweren en zelfs artillerie (mortieren), werden ingezet. In hoeverre hieraan een aanval op één der evengenoemde Japanse waardigheidsbekleders of hun afgezanten is voorafgegaan, is niet duidelijk. Vast staat echter, dat de strijd hevig en langdurig is geweest, en van Atjèhse zijde is gevoerd met een fanatisme, volgens de beste Atjèhse tradities. De moskee van Tjòt Pliëng en het dorp zelf werden in de as gelegd. Daarna werd de strijd voortgezet eerst in Neuheuën in het landschap Blang Mangat en daarna in Meunasah Blang in Boelōh Gampōng Teungòh, waarop Teungkoe Abdoel Djalil met de hem nog resterende getrouwen achtereenvolgens was teruggetrokken.

Bij laatstgenoemde gampōng stierf Teungkoe Abdoel Djalil als „martelaar" (Ar. sjahid, lett. getuige) des geloofs. Teungkoe Moehamad Thajéb werd gevangen genomen.

Volgens de Japanse lezing (pamflet van 14 November) werd Teungkoe Abdoel Djalil, die met enige „panglima's" en een „soendal" (Mal. hoer, bedoeld werd waarschijnlijk zijn tweede vrouw, de dochter van Teungkoe di Tjòt Pliëng) was gevlucht, op 13 November opgepakt en onthoofd. Volgens de Atjèhse lezing werd het hoofd van Teungkoe Abdoel Djalil eerst na diens sneuvelen van de romp gescheiden, waarna het stoffelijk overschot naar Lhō' Seumawè werd vervoerd en vervolgens in opdracht van de Japanners bij de ruïne van de moskee van Tjòt Pliëng begraven. Dezelfde Atjèhse bron stelde het aantal gesneuvelden aan Atjèhse zijde op 120 en dat der gewonden op meer dan 100. Het aantal slachtoffers aan Japanse zijde zou volgens Japanse bron 1 officier en 17 minderen hebben bedragen en volgens de — vermoedelijk overdreven — Atjèhse berichten meer dan 100!

Hiermee was echter de zaak niet afgelopen. Een gestreng onderzoek volgde, de bevolking van de naburige dorpen werd bijeengedreven en gedurende een week aangehouden en verhoord. In een wekenlang schrikbewind van kempeitai, leger en tokubetsu-keisatsutai werd door geheel Lhō' Seumawè, Lhō' Soekōn en Bireuën alles wat als slag- of steekwapen zou kunnen dienen in beslag genomen, terwijl een ieder, die maar enigszins als aanhanger van Teungkoe Abdoel Djalil kon worden aangemerkt, streng werd gestraft.

Voor beide partijen was, zoals wij reeds in het „Historisch Overzicht" (blz. 199) opmerkten, het gebeurde in Bajoe een waarschuwing. De Japanners was het eens en vooral duidelijk, dat met het godsdienstig fanatisme van de Atjèhers niet viel te spotten. De Atjèhers, dat elk verzet tegen de nieuwe heersers op bloedige wijze zou worden onderdrukt.

Omtrent het verzet in begin Mei 1945 in Pandraih, in het oelèëbalang-tjoetschap Djeuniëb van het landschap Samalanga, beschikken wij helaas over veel minder gegevens. Onze voornaamste bron wordt gevormd door een aan deze gebeurtenissen gewijde passage in de rede door de resident op 28 Mei 1945 gehouden tijdens de periodieke conferentie der ressortscommandanten van politie. Blijkens deze toespraak zou de in verzet gekomen bevolking hierbij zelfs een aanval hebben gedaan op de kazerne en de „plaats, waar opstandelingen waren opgesloten, met het gevolg dat zowel aan onze zijde als aan die der opstandelingen vele doden en gewonden vielen". De opstand werd snel bedwongen, maar niet dan nadat o.a. de plaatsvervangend assistent-resident (Jap. chūzai-kikan-chō) van Bireuën, twee Japanse inspecteurs van politie, en de controleur van Bireuën, Teukoe Moehamad Jacoeb, in de zich ontwikkelende gevechten het leven hadden gelaten.

De oorzaak van het verzet werd niet met zoveel woorden aangegeven, maar alles schijnt erop te wijzen, dat zij moet worden gezocht in de zware economische druk van verplichte leveranties en „vrijwillige" arbeid. Uitdrukkelijk meende dan ook de resident de ressortscommandanten er op te moeten wijzen, dat zij er voor dienden

zorg te dragen, dat, in het bijzonder de politieambtenaren belast met de opsporing van economische overtredingen, hun plicht niet verzaakten en door ontactvol optreden het uitbreken van verzet in de hand werkten. Hoog moet de nood gestegen zijn geweest, wij betoogden het reeds in het „Historisch Overzicht" (blz. 245), dat men tot een gewapend verzet zijn toevlucht durfde te nemen. Omtrent de leiding van deze verzetsbeweging staan ons geen gegevens ter beschikking. Van godsdienstig fanatisme wordt nergens gesproken, zodat wij de oorzaak voorlopig als van voornamelijk economische aard moeten blijven zien.

In de ogen der Poesa-aanhangers zal — althans het eerste verzet in Bajoe — weinig waardering hebben kunnen vinden. Wij mogen dan ook veilig aannemen, dat de opvatting neergelegd in de door de Japanners verspreide pamfletten, als zou het optreden van de „pengchianat" (Mal. landverrader) Teungkoe Abdoel Djalil in strijd zijn met het Mohammedaanse geloof, zo zij al niet door hen was geïnspireerd, dan toch ook de hunne was. In hoeverre deze eenheid van opvatting ook bestond ten aanzien van de gebeurtenissen in Pandraih vermogen wij niet te beoordelen. Wel echter staat vast, dat na de capitulatie de Poesa-groep in haar republikeinse propaganda-geschriften voorging in lofzangen op de vrijheidshelden van Bajoe en Pandraih, die hun leven gaven in de strijd tegen de Japanse onderdrukking !

§ 2. Ondergrondse actie.

Evenals veelal elders in Indonesië stond ook in Atjèh de ondergrondse beweging voor een ongelijke strijd. Het enthousiasme van de ondergrondse strijders woog niet op tegen hun onervarenheid, welke hen tot een gemakkelijke prooi maakte van de geduchte, altijd waakzame kempeitai. Onze gegevens over de ondergrondse actie in Atjèh zijn helaas verre van volledig. Een stelselmatig onderzoek bleek, mede als gevolg van de ontoegankelijkheid van deze residentie, niet mogelijk. Op vele punten zien wij ons dan ook voor vraagtekens gesteld; aanvulling en wellicht zelfs wijziging zullen later ongetwijfeld noodzakelijk blijken.

Reeds kort na de Japanse inval, toen men van de eerste schrik over de onverwacht snelle capitulatie van onze troepen was bekomen, ontstonden de eerste ondergrondse organisaties. Een onwankelbaar vertrouwen in een spoedige bevrijding deed de meeste van deze organisaties opbouwen op een wijze, welke zich slecht verdroeg met een jarenlange vijandelijke bezetting. Het nog vrij grote aantal Europeanen, dat in Sumatra's Oostkust — te Medan en elders — door de Japanners was tewerkgesteld, maakte het mogelijk, dat onder hun leiding reeds spoedig verschillende organisaties werden opgebouwd, die haar activiteit ook tot Atjèh uitstrekten.

De voornaamste van deze organisaties waren die geleid door de reserve-kapiteins K. ten Velde en ir. C. Woudenberg en die welke stond onder leiding van de assistent-resident van Deli en Serdang, O. Treffers. Aan beide eerstgenoemden was door generaal Overakker op 18 Mei 1942, nog voor diens overbrenging naar Formosa, schriftelijk opgedragen, om „in gezamenlijk overleg" het militaire gezag, als bedoeld in de Regeling op den staat van oorlog en van beleg, uit te

oefenen in de residenties Sumatra's Oostkust en Tapanoeli, „zoodra door gewijzigde omstandigheden het Nederlandsch gezag wederom in deze residenties is hersteld". Op 28 December 1942 stelden deze beiden de commissaris van politie 1e klasse P.A.J. de Bruijn aan tot hun vervanger, voor het geval zij „buiten het in hooger gegeven bevel genoemd gebied (zullen) worden afgevoerd of .... om andere reden niet of nog niet in staat zullen zijn aan dit bevel van Generaal-Majoor Overakker gevolg te geven".

Onder de centrale leiding van deze drie personen ontstond een ondergrondse organisatie, waarin vele honderden waren betrokken en welke overal ter Sumatra's Oostkust en in de aangrenzende gedeelten van Tapanoeli haar vertakkingen had. Tewerkstelling buiten de kampen maakte het hen mogelijk de nodige contacten te leggen. De opbouw van een organisatie, welke de overheidstaak in al haar geledingen zou kunnen opvangen en overnemen zodra de Japanners door de geallieerde opmars zouden worden gedwongen zich terug te trekken, de bescherming van ondernemingen en interneringskampen, het verzamelen van militaire gegevens, dit alles was in het werkplan der organisatie opgenomen. In het bijzonder op de cultuurondernemingen, waar nog talrijke Europeanen waren tewerkgesteld, slaagde men er in kernen van betrouwbare krachten te vormen. In de eerste plaats werden de door de Japanners vrijgelaten oud-militairen tot de organisatie aangetrokken. Daarnaast sloten ondernemingspersoneel, ambtenaren, gepensionneerden en vele anderen zich vol enthousiasme, vaak maar al te weinig bewust van de consequenties, bij de beweging aan. Alle landaarden waren vertegenwoordigd; Ambonezen en Menadonezen vormden echter de meerderheid.

Doch niet alleen generaal Overakker, ook kolonel Gosenson had zijn maatregelen voor de toekomst getroffen. Ook hij had voor zijn vertrek naar Formosa een aantal van zijn vertrouwelingen van de nodige instructies voorzien. In hoeverre als resultaat hiervan een afzonderlijke organisatie is ontstaan naast de evengenoemde, dan wel deze organisatie hiervan een onderdeel uitmaakte of hiermede althans innig samenwerkte, is niet duidelijk.

Hetzelfde geldt voor de organisatie Treffers, die in elk geval met de organisatie Ten Velde-Woudenberg in zeer nauw contact stond. Deze beweging streefde gelijke doelstellingen na, doch met het accent meer op het militair karakter. Behalve het verzamelen van militaire gegevens en het overbrengen van deze gegevens aan de geallieerde strijdkrachten (door tussenkomst van vissers aan langs de kust opererende geallieerde onderzeeërs), trof zij ook voorbereidingen voor 5e colonne-actie in de rug van de vijand bij de verwachte geallieerde tegenaanval. Het grote vertrouwen, hetwelk de heer Treffers als bestuursambtenaar in de Indonesische wereld genoot, had tot gevolg dat haar aanhang zich via het Indonesische bestuur ook tot de autochthone bevolking uitstrekte. Als zijn voornaamste medewerker, na zijn internering als zijn vervanger en opvolger, trad op de commies bij de bestuursdienst Tĕngkoe Rachmat. Daarnaast maakten verschillende vooraanstaande figuren uit de Indonesische bestuurswereld ter Sumatra's Oostkust deel van deze beweging uit. Niet alleen echter ter Sumatra's Oostkust, ook in Atjèh had zij — zoals wij in het „Historisch Overzicht" (blz. 231) reeds

vermeldden — uitgebreide vertakkingen, in het bijzonder onder de Atjèhse hoofden. Ook hier maakte het grote vertrouwen, hetwelk de heer Treffers — die lange jaren in Atjèh diende — onder de Atjèhse oelèëbalangs genoot, een uitbreiding in deze richting mogelijk.

In Atjèh zelf vormden de enkele niet-geïnterneerde geneesheren, Indo-Europeanen en planters, naar vanzelf spreekt, contactpunten voor de verschillende Oostkust-organisaties, in een enkel geval zelfs de kern van een eigen zelfstandige organisatie. Als voornaamste van deze zelfstandige organisaties noemen wij die te Langsa, welke stond onder leiding van de geneesheer van het plantershospitaal, J. A. Tellings. Ook deze beweging stelde zich ten doel de handhaving van orde en rust na het wegtrekken van de Japanse troepen bij de spoedig verwachte landing van het geallieerde bevrijdingsleger. Haar leden waren vooral te vinden onder het grote aantal te Langsa woonachtige Ambonezen en Menadonezen. Oud-militairen, A. S. S.-personeel en gepensionneerden vormden de kern van deze organisatie. Ook had dokter Tellings, trouw terzijde gestaan door zijn echtgenote mevrouw G.F.T. Tellings-Koen, een belangrijk aandeel in de financiële steunverlening aan de interneringskampen te Koetaradja en in de organisatie van de postverbinding met Medan. Als contactpersoon in het interneringskamp trad op één der te Koetaradja geïnterneerde Langsase planters, de heer M.A. Brouwer Popkens, administrateur van de onderneming „Timbang Langsa".

De aanwezigheid in Atjèh's bergland van luitenant Van Zanten en zijn mannen was reeds spoedig door geheel Atjèh en Sumatra's Oostkust bekend en werkte inspirerend en stimulerend op deze verschillende ondergrondse organisaties. De organisatie Ten Velde-Woudenberg zou, volgens niet nader te verifiëren gegevens, zelfs met luitenant Van Zanten in verbinding hebben gestaan.

Zoals wij reeds in hoofdstuk IV (blz. 117) aantekenden, was de 1e luitenant der marechaussee H. van Zanten de enige officier, die er in slaagde zich in Maart 1942 aan de capitulatie te onttrekken. Met twee brigades marechaussee, de Europese sergeant Andringa en de Ambonese sergeant Kalatu, trok hij vanuit de onderneming „Rĕdĕlōng", het voormalige stafkwartier van kolonel Gosenson, het bos in. Zijn voornaamste bivak vestigde hij aan de rivier de Kaniesz in de onmiddellijke nabijheid van deze onderneming, waar grote hoeveelheden wapens, munitie en levensmiddelen waren verborgen. In overleg met de administrateur van „Rĕdĕlōng", de heer J. W. de Veer, die eerst op 21 April 1942 werd geïnterneerd, kon een regeling voor de proviandering, nieuwsvoorziening, enz. vanuit deze onderneming worden getroffen.

Reeds spoedig kon ook contact worden gelegd met het hospitaal te Takéngön, waar — zoals wij in Hoofdstuk V (blz. 137) mededeelden — een tweetal doktoren en enige verpleegsters waren achtergebleven. De Medanse chirurg, reserve officier van gezondheid 2e klasse S.A. Liezenberg, de landbouwconsulent voor Atjèh ir. A.L.W. Seyffardt, die als „administrateur" aan het hospitaal was verbonden en de verpleegster 1e klasse bij de M(ilitair) G(eneeskundige) D(ienst) H.C. Koch zagen, ondanks de scherpe contrôle op hun gedragingen, telkens weer kans Van Zanten van medicijnen, kleding en voedsel te voorzien.

Ook werd contact opgenomen met de te Takéngön gevestigde gepensionneerden en vrijgelaten dan wel ondergedoken Indonesische militairen. Steeds meer militairen, Ambonezen, Menadonezen, Javanen en Timorezen, vestigden zich te Takéngön, ten einde zich te scharen onder het gezag van de jonge luitenant. Naarmate de maanden verliepen en een geallieerde landing uitbleef, bleek het raadzaam ook de beide eigen brigades op te lossen en een gedeelte der manschappen als vreedzame burgers in de omgeving van Takéngön te doen „onderduiken".

Geruime tijd ging voorbij alvorens de bezetter de eerste aanwijzingen in handen kreeg, dat op Noord-Sumatra een ondergrondse beweging gaande was. De gevangenneming van luitenant Van Zanten op 10 Maart 1943 was de eerste grote klap aan de verzetsbeweging toegebracht. Twee maanden later, op 16 Mei 1943, werden de kopstukken van de organisatie Ten Velde-Woudenberg door de kempeitai gearresteerd. Op 20 September 1943 bracht de grote over geheel Sumatra gehouden razzia de opruiming van de meeste nog resterende verzetskernen. Ook het lot van de organisatie Tellings was hiermede bezegeld. Slechts de organisatie Treffers werd nog ongemoeid gelaten. Het zou tot Mei 1944 duren eer de kempeitai ook hier toesloeg.

Het mag min of meer wonderlijk heten, dat ruim een half jaar na de bezetting kon verlopen, eer het de Japanners ernst werd met hun pogingen luitenant Van Zanten in handen te krijgen. Noch van de zijde der koeliebevolking van de ondernemingen, noch van die der Gajöse bevolking zouden de Japanners hierbij enige steun ondervinden. Integendeel de sympathie van allen lag aan de zijde van Van Zanten. Bevolking en koelies voorzagen hem en zijn mannen zoveel als in hun vermogen lag van alles wat hij nodig had. Velen hunner zouden hiervoor dan ook later in de gevangenis te Takéngön moeten boeten.

In het „Historisch Overzicht" (blz. 203) vermeldden wij hoe in October 1942 de kempeitai te Koetaradja enige geïnterneerden een verhoor afnam, teneinde nadere inlichtingen te verkrijgen, doch zonder resultaat. Op 24 November werden 14 op de onderneming „Rĕdĕlōng" werkende militairen opgepakt en te Takéngön voor de kazerne aan palen vastgebonden en mishandeld.

Op 26 November werden de beide doktoren, benevens een Europese verpleegster, uit het hospitaal gehaald en, tezamen met de leider en één der administrateurs van het Gouvernements hars- en terpentijnbedrijf, naar „Rĕdĕlōng" gebracht. De beide laatstgenoemde heren waren enige dagen te voren uit Koetaradja naar Takéngön overgebracht, ten einde als adviseurs der Japanse beheerders op te treden (blz. 202). Van Rĕdĕlōng ging het verder met een afdeling Japanse soldaten naar de Kanieszrivier, de Europeanen aan de spits. Vlak bij het bivak van Van Zanten gekomen werden de verpleegster en de beide doktoren vooruit gestuurd met een brief, met de opdracht Van Zanten te overreden geen tegenstand te bieden. Indien dit toch zou geschieden, zouden zij, evenals de beide andere Europeanen, worden doodgeschoten. De vogel bleek echter gevlogen, hetgeen niet te verwonderen was, daar de Japanners bij hun tocht door het oerwoud een dusdanig lawaai hadden gemaakt, dat een verrassing was uitgesloten. Het model ingerichte semi-per-

manente bivak, met zijn groente- en bloementuin, een vlaggestok en een naambord „Bivak Kaniesz", werd afgebrand en met de grond gelijk gemaakt.

Van 4 tot 11 December werd de heer Oosterling als „lokvogel" op „Rĕdĕlŏng" vastgehouden om te trachten op deze wijze Van Zanten te vangen, doch zonder resultaat. Op planken en bomen werden sommaties geschilderd om hem te bewegen zich over te geven. De tokubetsu-keisatsutai zette alle wegen en dorpen af. Patrouille na patrouille werd ingezet. Bekende olifantenjagers werden er op uitgestuurd, doch alles tevergeefs.

Eind December werd sergeant Kalatu, die als boodschapper dienst deed, gearresteerd. Ondanks zware mishandeling liet hij niets los. Op 4 Januari 1943 viel sergeant Andringa in handen der Japanners, een dysenterie-aanval maakte hem het verder trekken onmogelijk. Eerst op 10 Maart werd Van Zanten zelf gevangen genomen. Op een fourageringstocht viel hij in een door de politie gelegde hinderlaag. Slechts één nacht bleef hij te Takéngön, waar hij door de Japanners met alle „égards" werd behandeld. Reeds de volgende dag werd hij afgevoerd naar Medan. Van Medan werd hij later overgebracht naar Fort de Kock, waar hij terecht moest staan. Volgens niet nader te verifiëren gegevens zou hij eerst nog naar Blang Kĕdjĕrèn zijn gebracht, opdat ook daar de bevolking zich met eigen ogen van zijn opvatting zou kunnen overtuigen.

Te Takéngön zelf werd nu een grondige opruiming gehouden. Alle oud-militairen in de onderafdeling en ook in het aangrenzende Bireuën werden opgepakt, tot gepensionneerden van 70 jaar en ouder toe. Ir. Seyffardt noemt een totaal aantal van 170 arrestaties, de Japanners zelf echter een getal van 320. Dit laatste cijfer werd ontleend aan de door het hoofdkwartier van het 25e leger na de capitulatie, onder de titel „Explanatory source materials of the case of the anti-Japanese organization in Sumatra under the control of major-general R.T. Overakker", opgestelde, 57 bladzijden tellende verantwoording van de maatregelen tegen de ondergrondse beweging op Sumatra.

Ook de staf van het hospitaal werd aan de tand gevoeld, doch zonder resultaat. Vier van de zeven Europese leden der staf werden op 23 Juni overgebracht naar het centrale interneringskamp te Koetaradja. De drie overigen verdwenen 23 September in de gevangenis en werden eerst op 30 Januari 1944 te Lawé Sigalagala met de overige geïnterneerden verenigd. Te Koetaradja ten slotte werden de administrateur van „Rĕdĕlŏng", de heer De Veer, en verschillende andere Takéngön-geïnterneerden onder handen genomen, eveneens zonder succes.

Ruim 7 maanden later, op 21 October 1943, werd luitenant Van Zanten, 25 jaar oud, door de krijgsraad te Fort de Kock ter dood veroordeeld en geëxecuteerd. Op 19 Augustus was sergeant Andringa hem voorgegaan. Van zijn Indonesische krijgsmakkers zijn velen hem in de dood gevolgd, geëxecuteerd of overleden ten gevolge van ontbering of ziekte in de strafgevangenis te Pĕmatang Siantar.

Twee maanden na de gevangenneming van Van Zanten volgde te Medan de arrestatie van de hoofdleiders van de organisatie Ten Velde-

Woudenberg. De beide plaatsvervangers van generaal Overakker, de reserve-kapiteins Ten Velde en Woudenberg, en de luitenant-kolonel J.H.M. Blogg werden op 16 Mei 1943 door de kempeitai opgepakt. In de eerstvolgende maanden werd — ondanks het verbeten zwijgen van de leiders — deze organisatie door de Japanners ontrafeld en opgerold, een en ander culminerend in de grote razzia van 20 September 1943. Door verraad wisten de Japanners beslag te leggen op de in de aanvang van deze paragraaf genoemde schriftelijke verklaringen, hetgeen de zaak van het begin af aan hopeloos maakte.

De kopstukken der organisatie werden in October 1943 op transport gesteld naar Fort de Kock. Tezamen met generaal Overakker en kolonel Gosenson, die van Formosa waren teruggehaald, zouden zij voor de krijgsraad aldaar terecht staan. Volgens de evenaangehaalde door de Japanners opgestelde „verantwoording" kwam in Januari 1944 het gerechtelijk vooronderzoek gereed. In Februari 1944 kwam echter uit Tokio het bevel de vervolging op te schorten.

Met uitzondering van generaal Overakker en kolonel Gosenson werden daarop de beklaagden — voor zover zij niet reeds ten gevolge van mishandeling en ontbering waren bezweken — in April 1944 naar Medan teruggezonden. Twee maanden later werden zij op transport gesteld naar het interneringskamp voor Zuid-Sumatra te Pekan Baroe. Op 26 Juni 1944 werd hun schip ter hoogte van Tandjong Tiram getorpedeerd. Kapitein Ten Velde en drie anderen verdronken, de overigen werden gered. Enigen hunner, waaronder ir. Woudenberg, moesten in het ziekenhuis te Singapore worden opgenomen.

In Augustus werd de opschorting der vervolging opgeheven, waarna overste Blogg op 24 October 1944 door de krijgsraad te Fort de Kock tot 10 jaar gevangenisstraf werd veroordeeld. Generaal Overakker en kolonel Gosenson, beschuldigd van aanzetting tot spionnage en van aanzetting tot samenspanning tegen de uitwendige veiligheid van de staat, werden op 9 Januari 1944 door de krijgsraad te Fort de Kock ter dood veroordeeld. De executie van beide officieren had dezelfde dag plaats. Volgens de verklaringen van hun medegevangenen namen zij tegenover de Japanners de volle verantwoordelijkheid op zich voor de ondergrondse arbeid door de hen ondergeschikte militairen verricht. De commissaris van politie De Bruijn was reeds op 15 November 1943 te Medan ter dood veroordeeld en geëxecuteerd. Dezelfde dag bracht ook het doodvonnis voor de adjudant-onderofficier instructeur A.W. Ledoux, één der vertrouwden van kolonel Gosenson. Einde Januari 1945 werd ook ir. Woudenberg te Singapore ter dood veroordeeld en geëxecuteerd. Nog vele andere doodvonnissen werden uitgesproken en voltrokken.

Bracht — zoals uit het voorgaande blijkt — de razzia van 20 September 1943 aan de ondergrondse beweging ter Sumatra's Oostkust *) een gevoelige slag toe, ook elders op Sumatra was dit het

*) Voor verdere bijzonderheden over de ondergrondse actie op Sumatra's Oostkust verwijzen wij naar het in 1947 uitgekomen jongste boek van Willem Brandt (pseudoniem van Wm. S. B. Klooster, hoofdredacteur van de „Deli Courant" te Medan, die als oorlogscorrespondent was verbonden aan de staf van generaal Overakker): „De gele terreur".

geval. Volgens de meergenoemde Japanse „verantwoording" bedroeg het aantal arrestaties over geheel Sumatra niet minder dan 3000. Van deze 3000 arrestanten zouden er 700 zijn veroordeeld, waarbij in 150 gevallen de doodstraf werd uitgesproken.

Zoals wij in het „Historisch Overzicht" (blz. 218) vermeldden, werden in Atjèh 11 doodvonnissen uitgesproken. Ruim 100 personen werden veroordeeld tot gevangenisstraffen van 15 jaar en hoger, een twintigtal werd veroordeeld tot lichtere straffen. Ongeveer 40 arrestanten werden als koelie tewerkgesteld aan de aanleg van verdedigingswerken en vliegvelden. Een twintigtal ten slotte werd definitief in vrijheid gesteld. Alle landaarden waren onder de arrestanten vertegenwoordigd: Ambonezen, Menadonezen, Atjèhers, Chinezen, Mandailingers, Bataks, Menangkabauers en Javanen, uit alle lagen en klassen der maatschappij afkomstig. De berechting van al deze personen — ook van de hierbij betrokken oud-militairen — schijnt te hebben plaats gehad door de te Koetaradja gevestigde Japanse „landraad" (Jap. chihō-hōin).

De organisatie Tellings en de enkele contactpunten der Oostkust organisaties in de residentie Atjèh werden bij deze gelegenheid opgeruimd. Doch de razzia beperkte zich niet slechts tot deze werkelijke anti-Japanse bewegingen. Ook allerlei potentiële verzetskernen moesten er aan geloven. En een ieder die als pro-Nederlands bekend stond, kon als zodanig worden beschouwd. Tegen deze personen een „kloppende" zaak te construeren wegens anti-Japanse activiteit was de kempeitai toevertrouwd! Alle arrestaten werden na enige weken naar de gevangenis te Koetaradja overgebracht. Uit Langsa alleen reeds bedroeg het aantal 64, waaronder 2 vrouwen.

Hier een overzicht te geven van de verschillende groepen van arrestanten en de redenen van hun arrestatie zou ons — indien al mogelijk — te ver voeren. Wij willen hier dan ook volstaan met de namen te vermelden van de elf ter dood veroordeelden: dokter J.A. Tellings, de opzichter 1e klasse der genie J. L. T. R. van Haelen, de gewezen opzichter bij het stadsfonds te Langsa Krijgsman alias Moestafa, de Europese sergeant B. Berghahn, de Ambonese korporaals Ophir en Pattinasarany, de Menadonese fuselier Sumantik, de gepensionneerde Ambonese sergeant Pattipeiluhu en ten slotte de Ambonese mandoer bij de waterstaatsdienst te Sabang J. Pietersz. Enigen hunner waren betrokken bij de organisatie Tellings te Langsa, de anderen hoorden wegens werkelijke dan wel vermeende anti-Japanse activiteit elders in Atjèh de doodstraf tegen zich uitspreken.

In twee groepen had de terechtstelling plaats, ultimo October werd een eerste groep van vier personen geëxecuteerd, 5 November volgden de overigen. Mevrouw Tellings, die tot 15 jaar gevangenisstraf werd veroordeeld, was één der weinigen, die de ontberingen te Pĕmatang Siantar overleefde. De heer Brouwer Popkens, die als contactpersoon in het interneringskamp optrad en daar ook de postverbinding met Langsa en Medan en de nieuwsvoorziening verzorgde, werd eveneens tot een zware gevangenisstraf veroordeeld. Evenals het merendeel der Indonesische veroordeelden is hij in de gevangenis te Siantar overleden.

Ook de meeste in het belang van de medische voorziening der bevolking tewerkgestelde geneesheren werden bij deze razzia opgepakt. Van de arrestatie van dokter Tellings en de beide geneesheren die te Takéngön waren tewerkgesteld, maakten wij reeds melding. De twee te Sigli geplaatste officieren van gezondheid en de hun toegevoegde apothekers-assistent belandden via de gevangenis in het interneringskamp. De geneesheer van het plantershospitaal te Meulabōh, L. C. Nadort, werd veroordeeld en overleed in de strafgevangenis te Pĕmatang Siantar. De te Tjalang tewerkgestelde officier van gezondheid pleegde volgens de Japanners zelfmoord. Nog slechts drie doktoren bleven aan de arbeid. Van deze drie werden de te Sigli en te Lhō' Seumawė werkzame geneesheren later geïnterneerd. De directeur-geneesheer van het krankzinnigengesticht te Sabang, dokter A. Colon, werd tezamen met een twintigtal anderen, voornamelijk oud-militairen, verdacht van spionnage en ondergrondse activiteit, begin Juni 1944 op Sabang geëxecuteerd.

Na de razzia van 20 September 1943 zijn nog vele grotere en kleinere opruimingen gevolgd. Weinig was nodig om de verdenking der kempeitai op te wekken. Slechts de organisatie Treffers werd voorlopig ongemoeid gelaten. Volgens een speciaal ten aanzien van de behandeling van deze zaak door de Japanners na de capitulatie opgestelde „verantwoording", kreeg de kempeitai reeds in Augustus 1943 de eerste draden in handen, welke tot de ontdekking van deze organisatie zouden leiden. Eerst in Meï 1944 sloeg de kempeitai toe, 28 kopstukken der organisatie in Sumatra's Oostkust en Atjèh werden gearresteerd. Overstelpende bewijzen, waaronder een thermosfles met voor de geallieerden bestemde inlichtingen, 500 oranje banden, enige zilveren en verguld zilveren sterren bestemd voor „officieren" der organisatie en een tweetal van een V voorziene munten, welke als herkenningsteken moesten dienen, vielen in handen van de Japanners. Ook hier maakte verraad het de Japanners gemakkelijk.

In Augustus 1944 stonden de hoofdfiguren te Medan voor de krijgsraad terecht: de heer Treffers voor de „gumpō-kaigi", 18 Indonesiërs voor de „gunritsu-kaigi". Zeven doodvonnissen werden uitgesproken. Allereerst over de heer Treffers en de trouwe Tĕngkoe Rachmat, die na de internering van de heer Treffers de leiding van de organisatie had overgenomen. De andere vijf behoorden tot de Atjèh-tak. Hiervan noemden wij Teukoe Moehamad Hasan van Gloempang Pajōng en Teukoe Soeleiman van Mòntasië' reeds in het „Historisch Overzicht" (blz. 232). De drie anderen waren Ridjal, zaakwaarnemer te Koetaradja, die tezamen met Teukoe Soeleiman de verbinding met de Oostkust verzorgde, Teukoe Ahmad Pòlĕm, een zoon van Teukoe Keudjroeën Pòlĕm uit Seunagan (Meulabōh), die zoals wij in hoofdstuk V (blz. 161) vermeldden door de Japanners bij hun binnenkomst werd geëxecuteerd en ten slotte Nja' Nain Oesman, gewezen crani van de bij dezelfde gelegenheid geëxecuteerde oelëëbalang van de Kawaj XVI. Volgens de evengenoemde „verantwoording" werden de vonnissen op 28 Augustus 1944 bij Arnhemia voltrokken.

Het totaal aantal leden der organisatie zou, volgens de „verant-

woording", ongeveer 2000 hebben bedragen. In het bijzonder de Atjèhse tak schijnt zeer uitgebreid te zijn geweest, hetgeen bij de deelname van een figuur als Teukoe Moehamad Hasan niet behoeft te verwonderen. Van de door mevrouw Rachmat aangemaakte 2000 oranje banden waren er ongeveer 1000 voor Atjèh bestemd. Hoe verontwaardigd de Japanners waren over het „verraad" van Teukoe Moehamad Hasan moge blijken uit een opmerking in de in gebrekkig Engels gestelde „verantwoording", waarin wordt vermeld, hoe Teukoe Moehamad Hasan — ondanks zijn bezoek aan Japan — „hated ever so much against Japanese military administration".

Vermoedelijk was deze Atjèhse tak van jongere datum dan de Oostkust organisatie. Hoever zij zich uitstrekte en welke van de door de Japanners gearresteerde oelèëbalangs, genoemd in het „Historisch Overzicht" (blz. 231-232), inderdaad bij deze organisatie waren betrokken, kan thans nog niet met zekerheid worden vastgesteld.

Zoals wij terzelfder plaatse vermeldden, liet nog een oelèëbalang bij deze ondergrondse acties het leven, namelijk Teukoe Radja Djoema'at van Lhõng uit de sagi der XXV Moekims (Koetaradja). Zijn zaak is de enige, waaromtrent wij in de Indonesische pers gegevens aantroffen. In de „Atjèh Shimbun" van 3, 5, en 7 October 1944 nos. 87—89 vonden wij namelijk een overzicht van de behandeling van de zaak tegen hem en zijn beide medebeklaagden, Teungkoe Kasim en Oesoeh. Teukoe Radja Djoema'at werd beschuldigd de beide anderen er toe te hebben aangezet in Mei 1943 de telefoonverbinding tussen Koetaradja en Meulabõh op drie plaatsen te vernielen. Alle drie beklaagden werden door de „landraad" (Jap. chihō-hōin) te Koetaradja op 28 September 1944 ter dood veroordeeld. Volgens niet nader te verifiëren gegevens zou echter Teukoe Radja Djoema'at reeds lang voordien door de kempeitai zijn dood geslagen.

HOOFDSTUK XII

INTERNERINGSKAMPEN IN ATJEH

Zoals wij in het eerste deel van dit boek zagen, werd nagenoeg de gehele Europese burgerij reeds dadelijk bij de intocht der Japanse troepen geïnterneerd en in de loop der eerstvolgende maanden geconcentreerd in de beide te Koetaradja ingerichte centrale interneringskampen voor mannen en voor vrouwen en kinderen. De enkele nog niet of afzonderlijk geïnterneerde bestuursambtenaren, geneesheren, verpleegsters en planters werden, zoals wij aantekenden, op de duur eveneens naar deze kampen overgebracht. Het totaal aantal te Koetaradja geïnterneerde mannen bedroeg ten slotte ruim 230, dat der vrouwen en kinderen bijna 600. Deze betrekkelijk lage cijfers zijn te verklaren uit de evacuatie op grote schaal, welke reeds voor de Japanse inval naar Sumatra's Oostkust en elders had plaats gevonden.

Een volledig verslag te geven van de lotgevallen van deze beide groepen gedurende de 3½ jaar, welke zij in de ellende der Japanse interneringskampen doorbrachten, zou ons te ver voeren. Haar lot is hard, zeer hard geweest, zoals een vergelijking met andere interneringskampen leert, doch een wezenlijk verschil tussen deze en andere kampen heeft niet bestaan. Wij menen dan ook te mogen volstaan met de opname van enig feiten- en cijfermateriaal en zullen ons verder bepalen tot de behandeling van enkele punten, welke het contact met de Japanse autoriteiten en de buitenwereld betreffen.

Het mannenkamp te Koetaradja was van 11 Juni 1942 tot 11 Augustus 1943 gevestigd in het kampement van het hospitaalpersoneel aan de Koeta Alamweg. Het was voorzien van electrisch licht, waterleiding en aleszins voldoende bad- en W. C.-gelegenheid. Vergeleken bij latere verblijven mocht het dan ook een ideaal kamp worden genoemd. In het vrouwen- en kinderkamp was de toestand van de aanvang af ongunstiger. Het kampement van de militaire veldpolitie aan de Keudahsingel, waarin de bijna 600 vrouwen en kinderen van 12 Juni 1942 tot 23 September 1943 waren gehuisvest, was een van Koetaradja's oudste en slechtste kampementen. Het voldeed niet aan redelijke eisen, al was het heilig vergelegen bij hetgeen de vrouwen later te wachten stond. De beschikbare ruimte was onvoldoende, zodat een aantal vrouwen in de open keuken, ja zelfs onder de „kolong" (Mal. open ruimte onder een huis) van de barakken een plaats moest zoeken. Ook hier waren electrisch licht en waterleiding aanwezig, de sanitaire voorziening was echter niet op een dergelijk aantal personen berekend. De afwatering was onvoldoende, zodat bij regenweer het kamp geheel blank stond.

De door de Japanners verstrekte voeding was niet ruim en reeds in dit kamp zowel quantitatief als qualitatief minder dan onder het

Nederlandse bestuur in de gevangenissen werd verstrekt. Toch zouden de ongeveer 350 gram rijst, 70 gram groenten, 30 gram vlees en 14 gram zout, welke het rantsoen per hoofd en per dag uitmaakten, ons in volgende kampen een heerlijkheid toeschijnen. De meeste geïnterneerden beschikten trouwens nog over voldoende contanten, om zich enige aanvulling van het menu te kunnen verschaffen. Een reeds spoedig in beide kampen, op initiatief van resident Pauw, opgericht „leenfonds" stelde ook de onvermogenden in staat zich het nodige aan te schaffen. Geschiedde de aanvulling van het rantsoen in het dameskamp voornamelijk individueel, in het mannenkamp daarentegen werd zij in hoofdzaak geleid via de centrale keuken tegen een verplichte maandelijkse financiële bijdrage. Invordering van gelden en sieraden had, in tegenstelling tot tal van andere kampen, niet plaats. Sieraden en ook kledingstukken werden „over de draad" verkocht om aan contanten te komen. De meeste geïnterneerden bezaten echter niet meer dan één hoogstens twee handkoffers met kleren en een matras.

De medische voorziening in het dameskamp was door de Japanners toevertrouwd aan de Indisch arts Moehamad Mahjoeddin (blz. 33), bij wie ze in uitstekende handen was. In het mannenkamp hielden de eigen doktoren polikliniek, terwijl medicijnen uit het hospitaal werden verstrekt. Een Chinese tandtechnicus verschafte — zo nodig gratis — tandheelkundige hulp. In het mannenkamp werd in Maart 1943 een medische commissie gevormd, welke in medische-, hygiënische- en voedingsaangelegenheden van advies zou dienen. De gezondheidstoestand van de meeste geïnterneerden was, de omstandigheden in aanmerking genomen, redelijk goed. Het aantal sterfgevallen bleef in het mannenkamp tot 1 beperkt, in het vrouwenkamp viel echter het overlijden van 6 babies te betreuren.

De weinige in het mannenkamp ondergebrachte jongens — slechts de jongens jonger dan 10 jaar mochten in het vrouwen- en kinderkamp blijven — werden in een „internaat" ondergebracht en ontvingen zo goed mogelijk onderwijs. Veel moeilijker was de onderwijsvoorziening in het dameskamp, doch ook daar werd zo goed en zo kwaad als het ging getracht de lessen voort te zetten. Zelfs werd om de kinderen bezig te houden een soort padvinderij georganiseerd. In beide kampen zorgden bridge-drives, cursussen en een enkele „bonte avond" voor de nodige ontspanning. In het mannenkamp was „volley ball" de enige sport welke de ruimte toeliet. In volgende kampen zou de lichamelijke verzwakking elke sportbeoefening uitsluiten.

Buitenwerk werd van de geïnterneerden niet verlangd, slechts de inwendige dienst van het kamp kwam voor hun rekening. De bewaking van het kamp berustte bij de (Indonesische) politie, welke zich over het algemeen correct gedroeg. Door haar medewerking was een geregeld contact tussen beide kampen mogelijk, hetwelk zowel voor briefwisseling als voor overmaking van gelden werd benut. Met Kerstmis was zij behulpzaam bij de verzending van een grote partij spek en worst naar het dameskamp, met Pasen konden de mannen de vrouwen en kinderen met 2000 eieren verrassen.

Zoals we in het „Historisch Overzicht" (blz. 217) reeds vermeldden, werden de beide kampen op respectievelijk 11 Augustus en 23

September 1943 opgebroken en overgebracht naar het voormalige interneringskamp voor de Duitsers te Lawé Sigalagala, een reis — gedeeltelijk per trein, gedeeltelijk per vrachtauto — van rond 800 km! De toestand waarin dit kamp, dat eens een modelkamp was geweest, werd aangetroffen, was onbeschrijfelijk. Bij de aankomst der mannen was voor niets gezorgd. Men had eenvoudig uit het enorme complex een zestal barakken afgescheiden, zonder badgelegenheid of W.C. en met één kraan voor de watervoorziening. Dadelijk om de barakken heen bevond zich een prikkeldraad afrastering, 2 meter verder gevolgd door een planken omheining van ongeveer 2½ m. hoogte, waarachter nog weer een tweede houten omheining volgde. Later werd daarachter nog weer een prikkeldraad omrastering aangebracht! Het gehele terrein besloeg 100 bij 35 m! Ruimte voor sportbeoefening of aanleg van tuintjes was niet aanwezig. Geen slaaptafel, geen meubilair, geen verlichting. Met vereende krachten werd orde in de chaos geschapen en het kamp bewoonbaar gemaakt. De hierbij in de inrichting aangebrachte veranderingen werden door de Japanse kampcommandant geaccepteerd. Zelfs liet hij het voor de vrouwen bestemde barakkencomplex op dezelfde wijze inrichten.

De verstrekte voeding was aanvankelijk ongeveer gelijk aan die in de Koetaradja-kampen. De overgang van het beheer der kampen van het „militair bestuur" op het leger, welke op 1 April 1944 plaats vond, bracht — althans tijdelijk — een verbetering. Met ingang van die datum werd nl. het rantsoen officieel vastgesteld op 250 gram rijst, 150 gram oebi, maïs of kedelee, 200 gram groente, 50 gram vlees, 20 gram suiker, 20 gram zout, 20 gram klapperolie, 10 gram peper, 3 gram thee, 200 gram brandhout per persoon en per dag. Werd aanvankelijk het officiële rantsoen ten volle geleverd, reeds spoedig bleef men ten aanzien van verschillende artikelen in gebreke. De brandhoutvoorziening bv. was dusdanig onvoldoende, dat — in het bijzonder in het vrouwenkamp — alles wat slechts enigszins uit het houtwerk der barakken kon worden gemist, moest worden opgestookt. Ook hier had aanvulling van de voeding uit eigen middelen plaats. In het mannenkamp voornamelijk door aankoop ten behoeve van de centrale keuken van katjang kedelee, het enige artikel met hoge voedingswaarde, dat tegen redelijke prijs kon worden aangekocht. Aangezien met ingang van 1 April 1944 door de Japanners aan de geïnterneerden bovendien aan contanten ƒ 4.50 per persoon per maand werd uitbetaald, kon ook in het mannenkamp het leenfonds met ingang van 1 Augustus 1944 zijn werkzaamheden staken. In het vrouwenkamp was men hiertoe bij gebrek aan contanten reeds eerder overgegaan.

De medische voorziening geschiedde in het mannenkamp door de eigen doktoren. In het vrouwenkamp was aanvankelijk geen deskundige medische hulp aanwezig. Na 1 April 1944 werd aan één der doktoren toegestaan in de poort van het dameskamp polikliniek te houden. Bovendien werd met ingang van 1 Mei aan één der beide tandartsen vergund tandheelkundige hulp te verlenen, welke hulp zich bij gebrek aan instrumenten enz. hoofdzakelijk tot trekken moest bepalen. Was aanvankelijk de gezondheidstoestand in beide kampen redelijk goed, na enige maanden deden zich de eerste malariagevallen voor. Binnen

korte tijd greep deze ziekte op onrustbarende wijze om zich heen. Kinine werd door de Japanners slechts zeer onvoldoende ter beschikking gesteld en de eigen voorraad was nagenoeg uitgeput. Het gevolg was, dat aan patiënten eerst bij de derde, later pas bij de vijfde koortstop 1 gram kinine kon worden verstrekt. Toen in het mannenkamp het aantal malariagevallen was opgelopen tot 75 over Maart 1944 en reeds 134 van de rond 235 geïnterneerden één of meer malaria-aanvallen te verduren hadden gehad, werd door het kampbestuur — op voorstel van de medische commissie — tot strenge maatregelen besloten. Van zonsondergang tot zonsopgang moest onder de klamboe worden verbleven, slechts in goed afgesloten kleding was gedurende deze uren „wandelen" toegestaan. Dank zij deze maatregelen nam het aantal ziektegevallen geleidelijk af. Het behoeft geen betoog, dat de algemene gezondheidstoestand van de geïnterneerden sterk achteruitging. Dat dan ook in het mannenkamp zo weinig slachtoffers zijn gevallen is uitsluitend te danken aan de strenge anti-malaria maatregelen en de sterke kedelee-bijvoeding.

Veel ongunstiger echter was de ontwikkeling van de toestand in het vrouwenkamp. Doorvoering van anti-malaria maatregelen bleek er onuitvoerbaar. Het was nl. niet mogelijk om voor het grote aantal personen tijdig de maaltijden gereed te maken, terwijl ook de verzorging der kinderen, welke naast het kampwerk moest geschieden, een beletsel vormde. Over het algemeen trouwens was de gezondheidstoestand in het vrouwenkamp belangrijk ongunstiger. De lagere rantsoenen van de kinderen maakten de spoeling dunner, de zo waardevolle kedeleebijvoeding werd slecht verdragen. De zorg voor de kinderen stelde physiek en psychisch steeds zwaarder eisen. Men kan zich bovendien niet aan de indruk onttrekken, dat de Japanners de vrouwen met nog minder „égards" behandelden dan de mannen, hetgeen zich o.a. uitte in plagerijen bij de aflevering der rantsoenen, bij de aankoop van bijvoeding, enz. Eén der gevolgen van deze snelle achteruitgang was, dat ook het onderwijs moest worden gestaakt. Bleef het aantal sterfgevallen in het mannenkamp tot 6 October 1944, de datum van vertrek, tot 5 beperkt, in het vrouwenkamp echter overleden niet minder dan 9 vrouwen en 8 kinderen.

Buitenwerk werd ook in dit kamp aanvankelijk niet verlangd. Eerst vanaf Mei 1944 moest dagelijks een aantal geïnterneerden — in het mannenkamp ± 50 — 's morgens gedurende enige uren buiten werken voor de aanleg van oebi- en groentetuinen. Vooral voor de vrouwen, die het werk in het kamp nauwelijks aankonden, betekende dit wederom een verzwaring van haar lot, dit temeer daar het geweldige aantal rivierstenen aan de bodembewerking zware eisen stelde.

De bewaking van dit kamp was toevertrouwd aan „soeka-rêla's", die ruw en onbeschoft optraden. Van contact met de buitenwereld was dan ook geen sprake. Tussen de beide kampen onderling, hoewel slechts 300 m. van elkaar verwijderd, bestond aanvankelijk in het geheel geen contact. Eerst na April 1944 konden althans mondelinge berichten worden overgebracht door de beide met de medische verzorging van het dameskamp belaste geneesheren.

Op 6 October 1944 werd het mannenkamp en enige dagen later

ook het vrouwenkamp opgebroken. De mannen werden reeds dadelijk ondergebracht in het centrale interneringskamp voor de manlijke geïnterneerden van Noord-Sumatra op de onderneming „Sirèngorèngo", in de buurt van Rantau Prapat (afdeling Asahan), ± 300 km. ten Zuid-Oosten van Medan gelegen. Een aantal zieken en ouden van dagen, benevens enig medisch personeel bleef in Medan achter. Enige politieambtenaren en een geneesheer werden van de anderen afgezonderd en kwamen in een ander centraal kamp op de onderneming „Padang Haloban" terecht. De vrouwen en kinderen werden aanvankelijk ondergebracht op de in de omgeving van Medan gelegen onderneming „Belawan Estate". Eerst zeven maanden later, in begin Mei 1945, werden zij op transport gesteld naar het centrale interneringskamp voor de vrouwen van Noord-Sumatra, hetwelk eveneens in de afdeling Asahan op de onderneming „Aek Pamienke" in gereedheid was gebracht.

Het Atjèh-mannenkamp hield dus reeds in October 1944 op een eigen bestaan te voeren. De verdere lotgevallen van deze geïnterneerden vallen hierdoor eigenlijk buiten het bestek van deze beschrijving. De primitieve behuizing, de volkomen onvoldoende voeding, de steeds meer om zich heen grijpende dysenterie eisten in deze hel in nog geen 11 maanden tijd onder de uit het Atjèh-kamp afkomstige groep 21 slachtoffers. Het sterftecijfer onder de Atjèh-groep lag dan ook verhoudingsgewijze hoger dan onder de andere groepen. De slechte lichamelijke conditie van de meeste dezer geïnterneerden tengevolge van de malaria-epidemie in Lawé Sigalagala vormt hiervoor een voldoende verklaring. Gelukkig brachten de vrouwen en kinderen het er beter af. De overbrenging naar „Belawan Estate", waar vóór hen een gedeelte der manlijke geïnterneerden uit de residentie Sumatra's Oostkust was ondergebracht, betekende voor hen een grote vooruitgang. Uit de malariahel was men verlost. Uitgestrekte oebi- en groentetuinen waren door hun voorgangers rondom het kamp aangelegd, hetgeen een welkome aanvulling van het ook hier steeds kariger rantsoen opleverde. Bovendien was men door een uitgebreide verkoop in „smokkelhandel" van al wat men maar enigszins kon missen, in staat regelmatig bijvoeding aan te kopen. Nog voor het laatste kamp, „Aek Pamienke", van de vrouwen en kinderen eenzelfde tol kon eisen als „Sirèngorèngo" van de mannen, kwam het einde. Acht sterfgevallen vielen gedurende het laatste jaar onder de vrouwen en kinderen te betreuren.

Het grote aantal sterfgevallen in „Sirèngorèngo" was oorzaak, dat het sterftecijfer onder de manlijke geïnterneerden, hetwelk gedurende de eerste 2½ jaar zo gunstig afstak bij dat der vrouwen en kinderen, ten slotte toch nog aanzienlijk hoger kwam te liggen. Bedroeg nl. het aantal sterfgevallen over de gehele interneringsperiode onder de vrouwen en kinderen 42 op nog geen 600 zielen, onder de mannen bedroeg dit niet minder dan 30 op nog geen 250. In vergelijking met vele andere kampen elders in Zuid-Oost-Azië waren overigens deze cijfers nog vrij gunstig. In deze cijfers zijn begrepen de sterfgevallen in de in hoofdstuk V besproken plaatselijke kampen, waar — zoals wij zagen — in 3 maanden tijds 2 mannen, 3 vrouwen en 6 kinderen overleden. Ook rekenden wij hieronder het sterfgeval van de heer M.

A. Brouwer Popkens, van wiens overlijden in de gevangenis te Pĕmatang Siantar wij reeds in het vorige hoofdstuk (blz. 314) gewag maakten.

Met deze korte opsomming van een aantal cijfers en feiten moeten wij volstaan. Gedurende 3½ jaar werd hier de Europese bevolking gedwongen te leven onder omstandigheden, waaronder men tot dusverre het leven voor een Europeaan in de tropen onmogelijk had gehouden. Zij die niet aan den lijve hebben meegemaakt wat dit wil zeggen, zullen uit deze enkele bladzijden hiervan dan ook nauwelijks een indruk hebben opgedaan. Het menselijk leed, hetwelk in deze kampen werd doorgemaakt, laat zich niet in de dorre cijfers en feiten vatten.

Hier de namen te noemen van de velen, die — een ieder naar zijn bekwaamheden en aanleg — er toe hebben bijgedragen, dat in kampleiding, keuken, ziekenzaal, onderwijs, corvee en waar dan ook werd gedaan wat er gedaan moest worden en dat ondanks de steeds ellendiger omstandigheden het moreel op peil bleef, zou ons te ver voeren. Wij willen hier slechts een uitzondering maken voor de kampleiders van beide kampen, pastoor C.A.L. Rademaker, voor wat betreft het mannenkamp en de dames Ch. H.C.M. Oostwoud Wijdenes-Winkelman en J. W. Palmer van den Broek-Boor, die elkaar in de leiding van het vrouwenkamp opvolgden. Door deze drie namen te noemen wensen wij allen te huldigen, die tot de bevordering van de goede geest en de goede gang van zaken op welke wijze dan ook het hunne hebben bijgedragen.

Voegen wij hieraan thans nog een enkele beschouwing toe over het contact met de Japanse autoriteiten en met de buitenwereld. Als eerste punt, hetwelk hierbij de aandacht vraagt, noemen wij de pogingen om door overleg met de Japanse autoriteiten tot lotsverbetering te geraken. Zo wendde, om een voorbeeld te noemen, op 3 Maart 1943 resident Pauw zich schriftelijk tot de Japanse kampcommandant. In dit schrijven trachtte de resident, met een beroep op artikel 7 van het bij het verdrag van Den Haag van 8 October 1907 vastgestelde Reglement betreffende de wetten en gebruiken van den oorlog te land, tot een verhoging van de rantsoenen te geraken. Helaas echter hield dit zg. landoorlogreglement geen rekening met de „gebruiken" der moderne oorlogvoering, zoals deze door de totalitaire mogendheden waren ontwikkeld. Zo bevatte dit reglement wel een artikel ten aanzien van de behandeling der krijgsgevangenen, doch niet voor wat betreft de behandeling der burgergeïnterneerden. Ingevolge het evengenoemde artikel 7 nl. dienden de krijgsgevangenen in het algemeen wat voeding, ligging en kleding betreft op dezelfde voet te worden behandeld als de troepen van de regering, die hen had gevangen genomen. In overeenstemming hiermee, aldus het request, mocht worden aangenomen, dat „de geïnterneerde burger (civiele)-bevolking, als zijnde non-combattante, daarom minstens dezelfde behandeling (diende) te genieten". Vergelijkingen werden getrokken met de rantsoenen onder het Nederlandse bestuur in de gevangenissen verstrekt en met de bedragen destijds door ons besteed voor de voeding van de Japanse geïnterneerden te Takéngön en Pĕmatang Siantar. Deze laatste immers staken met *f* 0,52 en *f* 0,47 per persoon en per dag aanzienlijk uit boven de *f* 0,11 door de Japanners voor onze voeding besteed. Noch op dit

verzoek, noch op een aanvullend schrijven van 13 April 1943, waarin tevens om inlichtingen werd verzocht over de mogelijkheid ter zake in overleg te treden met de consul van de mogendheid belast met de behartiging van de Nederlandse belangen, werd enig antwoord ontvangen.

Evenmin op een schrijven van de resident van 5 Maart 1943, waarin, met een beroep op artikel 46 van het landoorlogreglement, handelende over de eerbiediging van de eer en de rechten van het gezin, er op werd aangedrongen, om „zo gezinsinternering niet mogelijk mocht zijn, althans de geïnterneerden in de gelegenheid te stellen om met de van hen gescheiden gezinsleden in correspondentie te treden en deze van tijd tot tijd te bezoeken". Ook hier werd een vergelijking getrokken met het lot der Japanse geïnterneerden. Aan deze geïnterneerden toch was destijds wel degelijk een beperkt binnenlands postverkeer toegestaan, terwijl een regeling van het postverkeer met Japan in voorbereiding was. Gewezen werd op de blijkbaar geheel andere practijk op Java en zelfs elders op Sumatra, vanwaar enkele telegrammen om inlichtingen van familieleden werden ontvangen, waarop zelfs niet mocht worden geantwoord! Tijdens de internering te Koetaradja werd nimmer, tijdens het verblijf te Lawé Sigalagala zegge en schrijve twee malen gelegenheid tot correspondentie gegeven. Van de eerste zending in Januari 1944 is nimmer iets terecht gekomen. De tweede zending in Augustus 1944, welke niet meer dan 50 letters mocht inhouden, heeft gedeeltelijk haar bestemming bereikt.

Slechts tijdens het verblijf te Koetaradja bestond — zoals wij reeds vermeldden — de mogelijkheid van clandestiene correspondentie. Verbinding werd onderhouden niet alleen tussen de beide ter plaatse gelegen kampen, doch ook met de kampen elders bv. bij Medan en Kaban Djahé waar van vele geïnterneerden familie-betrekkingen waren ondergebracht. Werden deze „postlopers" door de Japanners aangehouden dan volgde zware bestraffing. Zo werd reeds in Augustus 1942 een Atjèhse postloper, die de verbinding met Medan verzorgde, veroordeeld tot 2 jaren gevangenisstraf. De laatste postloper werd kort voor het opbreken van het kamp in Augustus 1943 aangehouden. Deze, eveneens een Atjèher, moest zijn vermetelheid bekopen met 20 jaar gevangenisstraf en overleed in de strafgevangenis te Pĕmatang Siantar. Een woord van dank en hulde aan allen die tegen een karige vergoeding de Japanners hebben getrotseerd om brieven, geld en medicijnen over te brengen, mag hier niet ontbreken. Na het vertrek uit Koetaradja was verder clandestien contact onmogelijk en werd de onzekerheid omtrent het lot der naaste betrekkingen voor velen een steeds moeilijker te dragen last.

Ook op een schrijven van de resident van 13 April 1943, betreffende de inbeslagname van de particuliere gelden der uit het noodevacuatiekamp op de onderneming Lae Boetar in de onderafdeling Singkel afkomstige geïnterneerden (zie blz. 171), werd geen antwoord ontvangen. Ook hier werd verwezen naar artikel 46 van het landoorlogreglement, volgens welk artikel immers „de eer en de rechten van het gezin, het leven der personen en de bijzondere eigendom.......... moeten worden geëerbiedigd".

Voorts vermelden wij hier nog een op 15 April 1944 aan een inspecterende Japanse geneesheer overhandigd in Japanse karakters gesteld medisch-hygiënisch rapport. Op dit verslag, waarin o.a. werd aangedrongen op verhoging van het rijstquantum in het rantsoen, werd natuurlijk evenmin geantwoord. Tenslotte een op 19 Mei 1944 door de medische commissie tot de Japanse autoriteiten gericht schrijven, waarin werd betoogd, dat de huidige voeding in het bijzonder voor het dameskamp te weinig eiwitten bevatte, waardoor de kans op berri-berri werd vergroot. Op dit schrijven werd bij wijze van uitzondering nu eens wel gereageerd. De Japanse kampcommandant was nl. over deze brief zo verontwaardigd, dat alle aanvoer van maïs, oebi en kedelee, bestemd voor bijvoeding uit eigen fondsen, gedurende enige tijd werd verboden.

Ondanks al deze mislukkingen werd telkens opnieuw elke gelegenheid aangegrepen, om hetzij mondeling, hetzij schriftelijk tot een betere behandeling te geraken. Op enkele punten, meestal zulke waarin een goedwillende kampcommandant op eigen gezag durfde te handelen, werd soms een verzachting of een verbetering bereikt. De algemene lijn echter was onaantastbaar. Hoe de Japanner deze zag, blijkt misschien nog wel het duidelijkst uit een artikel van resident Iino in het feestnummer van de „Atjèh Shimbun" van 6 Maart 1943 no. 44, gewijd aan de viering van de verjaardag van de Japanse inval. Sprekend over het lot van de geïnterneerden schrijft de resident: „Een eigen land bezitten ze niet meer, zij hebben geen huis meer om in te wonen, zij lijden gebrek aan voedsel en kleding en leven onder de meest armoedige omstandigheden. Er bestaat (immers) geen enkel voorbeeld hoe een misdadiger ooit (blijvend) tot voorspoed geraakt, want God staat altijd aan de zijde der oprechten."

Slechts één keer in deze 3½ jaar bereikten rode kruis-gaven de Atjèh-kampen. In Juli 1944 werden nl. in Lawé Sigalagala Amerikaanse rode kruispakketten ontvangen voor beide kampen, waarbij elk vier-persoons pakket onder 24 personen moest worden verdeeld. De volgende maand arriveerde nog een partij leucoplast, watten en verband.

Tot slot nog een enkel woord over de bemoeienissen der kempeitai met de geïnterneerden. Gedurende het eerste interneringsjaar bleven de kampen op een enkele uitzondering na voor de belangstelling der kempeitai bewaard. In het tweede interneringsjaar kwam hierin echter verandering. Zoals we in het „Historisch Overzicht" (blz. 203) vermeldden, was reeds in October 1942 een aantal geïnterneerden verhoord, ten einde nadere inlichtingen te verkrijgen omtrent luitenant Van Zanten en de zijnen. Diens opvatting nu in Maart 1943 gaf al dadelijk in de aanvang van het tweede interneringsjaar aanleiding tot een nieuwe reeks van verhoren. Voornamelijk echter zou de belangstelling der kempeitai zich richten op de tussen kampen en buitenwereld bestaande contacten.

Reeds in het vorige hoofdstuk zagen wij hoe de Japanners zich aanvankelijk overtuigd hielden, dat de reële en vermeende ondergrondse actie op Sumatra's Oostkust en in Atjèh werd aangemoedigd, zo al niet geleid vanuit de kampen. In Mei 1943 werden de eerste verhoren in deze richting afgenomen. In Juli en Augustus, naarmate de datum van opbreken van de kampen naderde, werden in koorts-

achtige haast alle betrekkingen tussen de beide kampen en de buitenwereld onder de loupe genomen. Aan de interne organisatie van de kampen hadden de Japanners zich tot dusverre vrijwel niets laten gelegen liggen, zodat zij niet het minste besef hadden hoe de kampen waren georganiseerd en wat er in omging. Een eindeloze reeks van verhoren van geïnterneerden uit beide kampen was het gevolg. Ranselen, waterkuur en de meest absurde beschuldigingen brachten spoedig een aantal contacten met de buitenwereld aan het licht, zonder dat echter feiten van belang werden ontdekt. Zenuwslopend waren voor de geïnterneerden deze beide maanden, daar iedere dag nieuwe slachtoffers voor „verhoor" werden opgeroepen.

Het eindresultaat was dat, bij het opbreken van het mannenkamp op 11 Augustus 1943, zich nog zes geïnterneerden bij de kempeitai in arrest bevonden, waaronder de heer Brouwer Popkens. Bovendien werd op de dag van vertrek nog een zestiental geïnterneerden, waaronder het volledige kampbestuur — behalve pastoor Rademaker — naar de gevangenis te Koetaradja overgebracht. Tenslotte werd onderweg te Lhō' Seumawè nog een tweetal geïnterneerden uit de trein gehaald en overgebracht naar de gevangenis aldaar.

Op 20 September, de dag van de grote razzia, werd ook het vrouwenkamp leeggekamd en een tiental vrouwen van haar bed gelicht en in de gevangenis opgesloten. Die dag en de volgende dagen stroomde de gevangenis vol met honderden verdachten van allerlei landaard, uit alle lagen en klassen der samenleving. Onder hen bevond zich — zoals wij gezien hebben — het merendeel der nog niet geïnterneerde Indo-Europeanen, geneesheren, enz. Voor zover zij niet werden veroordeeld, werden zij na verloop van tijd — sommigen eerst bij het verlaten der gevangenis — bij de naar de gevangenis overgebrachte geïnterneerden gevoegd. Ook de bij de kempeitai aangehouden geïnterneerden werden op 9 November met hun kampgenoten in de gevangenis verenigd, met uitzondering van de heer Brouwer Popkens, die — zoals wij in het vorige hoofdstuk (blz. 314) mededeelden — werd schuldig bevonden en veroordeeld.

Op 11 Januari 1944 werd uit Lawé Sigalagala nog aangebracht resident Pauw, die de 800 km. lange reis naar Koetaradja terug had moeten afleggen voor het geven van inlichtingen betreffende de plannen van de geallieerden t.a.v. de herovering van Sumatra (sic !). In verband met zijn slechte gezondheidstoestand mocht één der jongere bestuursambtenaren hem vergezellen : dat de zware reis en de spanning, welke een en ander meebracht, zijn gezondheid nog verder hebben geschaad, behoeft geen betoog.

Met de lotgevallen en ervaringen van deze groep geïnterneerden alleen zou reeds een boekdeel kunnen worden gevuld. De vrouwen vooral, zonder matrassen, zonder ligmatje, zonder klamboe, aanvankelijk zonder toiletbenodigdheden, met niets dan wat ze aanhadden van haar bed gelicht en met haar allen in één 5-persoonscel gestopt, hadden het zwaar te verantwoorden. Gelukkig was althans haar voeding voldoende, hetgeen van die der mannen niet kon worden gezegd.

Ten aanzien van de mannen toch hield de Japanner vast aan de fictie, dat zij als „geïnterneerden" en niet als „arrestanten" in de

gevangenis waren ondergebracht. Dit betekende aan de ene kant, dat zij al hun bezittingen, inclusief matras en klamboe, hadden mogen meenemen en hun — althans aanvankelijk — in de gevangenis een zekere vrijheid werd toegestaan. Aan de andere kant echter hield dit in, dat de kosten hunner voeding niet meer mochten bedragen dan die van de andere geïnterneerden, d.w.z. een bedrag van ƒ 0.11 per persoon en per dag. Naarmate dus de prijzen te Koetaradja stegen en de bedragen uitgetrokken voor de voeding der arrestanten werden verhoogd, werden de rantsoenen van deze geïnterneerden verminderd. Deze vermindering ging tenslotte zo ver, dat na verloop van enkele maanden de meesten nog slechts vel over been waren en zich verschillende gevallen van hongeroedeem voordeden. Voeg daar nog bij, dat ook deze groep werd aangetast door de dysenterie-explosie, welke in de na 20 September eivolle gevangenis uitbrak en U kunt zich misschien voorstellen, dat het in de loop der maanden moeilijk werd het moreel te handhaven. Medicijnen werden door de Japanners slechts bij uitzondering verstrekt. Slechts aan de goede zorgen van de beide doktoren onder deze groep en aan de weinige medicijnen (waaronder gelukkig dagenan!), waarover zij beschikten, is het te danken, dat hier geen slachtoffers vielen.

Voor de Japanners vormden deze gekooide Europeanen een bezienswaardigheid. Middag aan middag ten minste bezochten tientallen en nog eens tientallen Japanse matrozen en soldaten de gevangenis om van dit boeiende schouwspel te genieten. Voor de vrouwen kon er zelfs zo af en toe nog wel eens een pisang op overschieten.

Met verhoren werden gelukkig noch de vrouwen, noch de mannen overdreven geplaagd. Beide groepen waren trouwens slechts aangehouden, om ze bij de hand te hebben voor het geval het onderzoek in de verschillende bij de kempeitai in behandeling zijnde zaken toch nog in de richting van het kamp mocht wijzen. Met het oog hierop waren deze personen dan ook zorgvuldig uitgezocht. De zaak Van Zanten en andere Takéngön-aangelegenheden, de kampfinanciën, de postverbinding en verdere contacten met de buitenwereld, waren de voornaamste punten waarover verhoren plaats vonden.

De 27e December kwam eindelijk verbetering in de toestand. Op die datum werd nl. aan beide groepen toegestaan zich op eigen kosten, door bemiddeling van het gevangenispersoneel, de nodige bijvoeding aan te schaffen. Geraspte klapper, klapperolie, suiker, sago en vruchten verrichtten in korte tijd wonderen.

Een maand later had de definitieve verlossing plaats en 27 Januari 1944 werd per autobus de 800 km. lange reis naar Lawé Sigalagala aanvaard. Enkelen bleven om onverklaarbare redenen nog achter, doch volgden later. Te Lhō' Seumawè werd het gezelschap uitgebreid met de twee in de gevangenis aldaar achtergebleven geïnterneerden. De aanhouding van deze beide geïnterneerden had o.m. in verband gestaan met de zaak tegen de inspecteur van de N.V. Société financière des caoutchoucs te Medan, G. van Kooy en de secretaris van genoemde cultuurmaatschappij P. T. van der Schaaf. Eerstgenoemde was inmiddels op 11 December in de gevangenis te Lhō' Seumawè overleden, laatstgenoemde was één van de weinigen, die na Japan's capitulatie

levend de gevangenis verliet. Voorts werden nog de beide te Takéngön werkzaam gebleven doktoren en de enige Europese verpleegster te Lhō' Seumawè aan het gezelschap toegevoegd. Ook zij hadden geruime tijd in de gevangenis doorgebracht, onder verdenking in contact te hebben gestaan met luitenant Van Zanten. Dat deze verdenking, voor zover betreft dokter Liezenberg, niet geheel ten onrechte werd gekoesterd, zagen wij in het vorige hoofdstuk (blz. 310).

Wat echter bij velen dezer groep het langst in herinnering bleef uit deze maanden was niet de nachtmerrie van het gevangenisbestaan, doch het gevoel van saamhorigheid met de grote massa daar buiten. Het samenzijn in de gevangenis met de honderden politieke arrestanten van allerlei landaard, maatschappelijke positie, geslacht en leeftijd, die ondanks de meest wrede mishandelingen hun opgewektheid en hun vertrouwen in een betere toekomst geen ogenblik verloren, drukte op deze maanden zijn stempel. Het bracht ons, misschien meer dan in vroeger jaren ooit het geval was, wederzijds tot het besef van onze saamhorigheid en lotsverbondenheid. Wij zullen trachten dit met een enkel voorbeeld duidelijk te maken.

Toen de vonnissen over de slachtoffers van de razzia van 20 September zouden worden uitgesproken, werden de arrestanten — Indonesiërs, Europeanen en Chinezen — in groepen van 10 à 15 met touwen aan elkaar gebonden naar de rechtszaal gebracht. Bij hun terugkeer in de gevangenis staken zij met grijnzende gezichten, ten einde de achtergeblevenen in te lichten, evenveel vingers op als het aantal jaren der veroordeling bedroeg. Ontroerend vaak was het te luisteren naar de gezangen, psalmen en Ambonese liederen, welke avond aan avond uit de verschillende cellen opklonken en blijk gaven van de kameraadschap en het vertrouwen, waarmee zij de toekomst tegemoet zagen. Wat is er van hen allen geworden? Wij denken hierbij ook aan de Chinese arrestanten, die er bepaald op stonden, dat de lang niet ongevaarlijke taak er voor te zorgen, dat het resident Pauw — die afzonderlijk was opgesloten — aan niets zou ontbreken, op hun schouders zou neer komen. Was het niet symbolisch voor de kracht van de Atjèhse weerstand, dat het een Atjèher — Teukoe Hoesin van Troemòn — is geweest, die bij een nachtelijke ranselpartij op de binnenplaats van de gevangenis toonde, dat een sterke geest zich door de meest barbaarse en dierlijke mishandelingen niet laat knechten! Ondanks de regen van slagen, welke op hem neerdaalde en de emmer na emmer ijskoud water, welke in de nachtelijke kilte over zijn naakte lichaam werd uitgegoten, wist hij zijn beul door zijn hoonwoorden tot steeds groter razernij op te zwepen. Wie hier de overwinning behaalde was voor niemand aan twijfel onderhevig! Dagen lang hoorden wij in de gevangenis de Atjèhse arrestanten de woorden: „Boléh poekoel toean, saja tahoe toean maoe baik sahadja sama saja" (Mal. sla gerust mijnheer, ik weet dat mijnheer alleen het goede met mij voor heeft), herhalen. Wij denken hierbij ten slotte aan de feestviering op Nieuwjaarsdag 1944. De mogelijkheid om eetwaren van buiten aan te kopen stelde ons nl. in de gelegenheid deze dag op feestelijke wijze te vieren en in deze feestviering met pisang goréng en koek ook alle andere politieke gevangenen te betrekken.

Dit gevoel van saamhorigheid heeft ons niet meer verlaten en heeft er toe geleid, dat op 20 September 1944 in het mannenkamp te Lawé Sigalagala in alle barakken met een kort woord de razzia van 20 September 1943 werd herdacht. Moge deze geest van saamhorigheid en lotsverbondenheid, welke in die dagen van verdrukking de verhouding van Oost en West kenmerkte en ons de overtuiging gaf niet voor niets te hebben geleden, zijn kracht herwinnen en moge in deze geest een oplossing worden gevonden voor de geschillen, welke ons thans gescheiden houden!

HOOFDSTUK XIII

SLOTBESCHOUWING

In het „Historisch Overzicht" hebben wij in grote lijnen het Japanse beleid in Atjèh geschetst en in de drie daarop volgende hoofdstukken hebben wij gepoogd dit beleid achtereenvolgens op politiek, godsdienstig en economisch terrein nader te volgen. Ons rest thans nog in een slotbeschouwing — voor zover de beschikbare gegevens dit toestaan — de balans op te maken van deze 3½ jaar Japans bewind. Dat deze balans nog slechts een voorlopige kan zijn, behoeft geen betoog. Een nauwer contact met land en volk gedurende vele jaren zal nodig zijn om een definitief oordeel te kunnen vormen over de veranderingen, welke zich, als gevolg van de in de Japanse tijd opgeroepen krachten en spanningen, in de Atjèhse samenleving hebben voltrokken.

Wij hebben in het „Historisch Overzicht" uiteengezet en in de volgende hoofdstukken nader toegelicht, hoe het Japanse beleid erop was gericht het evenwicht tussen de beide belangrijkste machten in de Atjèhse maatschappij, de oelèëbalangs en de oelama's, te handhaven. In het belang van de oorlogvoering moesten enerzijds zo ruim mogelijke groeperingen voor het Japanse gezag worden gewonnen, anderzijds de bestaande maatschappelijke orde zo min mogelijk worden ontwricht.

Van de aanvang af echter was de instelling van de nieuwe machthebbers tegenover deze beide groeperingen een andere dan die van het Nederlandse bestuur. Als gevolg toch van de ontwikkeling van de politieke verhoudingen onder het Nederlandse bestuur had de Japanner bij de vestiging van zijn gezag meer steun ondervonden van de zijde der oelama's dan van de zijde der oelèëbalangs, die door nauwer banden met het Nederlandse bestuur waren verbonden. Anders dan onder het Nederlandse gezag, hetwelk eenzijdig rustte op de steun der oelèëbalangs, opende deze houding der in de Poesa verenigde oelama's voor de Japanners de mogelijkheid hun gezag te doen steunen op beide groeperingen. De loop der historie maakte het hen derhalve mogelijk zich zowel de steun te verzekeren van het aan de adat ontleende gezag van de oelèëbalangs, als van het aan de hoekōm ontleende gezag van de oelama's.

Hoe de Japanners — ten einde dit doel te bereiken — op nagenoeg alle met de Mohammedaanse godsdienst samenhangende gebieden van overheidszorg de oelama's in het overheidsapparaat inschakelden, zetten wij uitvoerig uiteen. Evenzo hoe deze inschakeling ging ten koste van de in de historie gewortelde positie der oelèëbalangs. Wanneer wij hier dan ook spreken van een Japanse evenwichtspolitiek moeten wij wel bedenken, dat dit door de bezetter nagestreefde evenwicht gepaard ging met een niet onaanzienlijke machtsverschuiving ten gunste van de oelama's. Het door de nieuwe machthebbers nage-

streefde evenwicht lag derhalve op een ander niveau dan dat hetwelk bestond onder ons bestuur. Niet langer was de adat de „meesteresse", de hoekōm „hare gehoorzame slavin" (dr. Snouck Hurgronje, „De Atjèhers", deel I, blz. 157). Een nieuw evenwicht werd nagestreefd, waarin de vertegenwoordigers van beide groeperingen een gelijkgerechtigde positie bekleedden, een ieder op het hem toegewezen terrein.

Bevredigen kon deze evenwichtspolitiek geen van beide groeperingen. De oelèëbalangs niet, omdat zij zich in hun macht en invloed beknot zagen, de oelama's niet, omdat hun wensen veel verder reikten. Slechts een positie, waarin zij de eerste plaats innamen met terzijdestelling van de oelèëbalangs, waarin m.a.w. op haar beurt de hoekōm zou optreden als de meesteresse en de adat als hare gehoorzame slavin, zou de oelama's bevrediging kunnen schenken. De oelama's waren bereid voor de bezetter hand- en spandiensten te verrichten, doch vergaten daarbij geen ogenblik hun eigen van die der bezetters afwijkende doelstellingen.

Wij zijn dan ook in de vorige hoofdstukken getuige geweest, hoe gedurende het Japans bewind over de hoofden der Japanners heen de strijd tussen beide groeperingen werd voortgezet. Uit deze strijd zijn, ten gevolge van het verloop der gebeurtenissen na de Japanse capitulatie, naar het schijnt de oelama's voorlopig als overwinnaar tevoorschijn gekomen. Over de Japanners heen, doch ook mogelijk gemaakt en beïnvloed door het Japanse beleid, hetwelk de oelama's de posities verschafte om hun gezag en invloed uit te breiden tot een sinds de Atjèh-Oorlog ongekende omvang. Ten slotte is het sluwe spel van de Japanse machthebbers na de capitulatie van onberekenbare invloed geweest op het verloop der gebeurtenissen, zoals dit door ons in de laatste bladzijden van het „Historisch Overzicht" werd geschetst.

Uit het bovenstaande volgt reeds, dat het Japanse beleid ten aanzien van beide onderdelen van zijn doelstelling moest falen. Zowel het streven van de bezetter door deze evenwichtspolitiek beide groeperingen aan zich te binden, als zijn streven hierdoor ontwrichting van de maatschappelijke orde te voorkomen, was tot mislukking gedoemd. Wat het eerste betreft, vermocht hij noch bij de oelèëbalangs, noch bij de oelama's bevrediging te wekken. Hoe de betrekkingen tot de oelèëbalangs, die hun gezag voortdurend verder zagen afbrokkelen, steeds meer een gespannen karakter aannamen, toonden wij genoegzaam aan, doch ook in het kamp der oelama's was spoedig het eerste enthousiasme bekoeld. Het Japanse bestuur had hun positie weliswaar aanzienlijk gereleveerd, doch belette hun vanuit hun nieuwe posities hun tegenstanders de nekslag toe te brengen. Wat het tweede punt betreft, zagen wij hoe elk streven van de bezetter om — door het voeren ener politiek van evenwicht tussen beide groeperingen — ontwrichting van de maatschappelijke orde te voorkomen moest mislukken. Het niveau zelf immers, waarop dit evenwicht werd gezocht, bracht reeds een dusdanige verstoring van de machtsverhouding tussen beide groeperingen met zich, dat hiervan onherroepelijk een tot in alle geledingen van het maatschappelijk leven doordringende ontwrichting het gevolg moest zijn.

Het is moeilijk reeds thans een definitief oordeel te vormen over

de verhouding van de in de Poesa verenigde oelama's tot het Japanse gezag. Wij zijn geneigd aan te nemen, dat zoals de Japanners de oelama's beschouwden als werktuigen in hun politiek beleid, omgekeerd de oelama's het samengaan met de Japanners slechts beschouwden als een middel in de strijd voor de bereiking van hun eigen politieke doelstellingen. In beide gevallen gaven overwegingen van opportuniteit de doorslag. De Japanners zullen zich steeds meer bewust zijn geworden van de gevaren aan een samengaan met de hun gezag in wezen vijandige groep der oelama's verbonden. De oelama's van hun kant zullen ongetwijfeld op de duur steeds meer zijn gaan beseffen, dat het Japanse beleid in wezen vijandig stond tegenover de door hen gekoesterde politieke doelstellingen.

Ook over deze doelstellingen der oelama's zelve is het niet mogelijk gebleken reeds thans een definitief oordeel uit te spreken. Op breideling, zo niet vernietiging van het oelèëbalanggezag was hun streven in de eerste plaats gericht. Dat velen aan de afkorting Poesa de betekenis toekenden „Pembasmian oelèëbalang-oelèëbalang seloeroeh Atjèh" (Mal. vernietiging van de oelèëbalangs in geheel Atjèh) mag in deze tekenend worden geacht. Hierin echter enkel en uitsluitend een strijd te zien om de macht tussen adat en hoekōm lijkt ons te simplistisch gedacht. Tal van andere factoren van politieke, economische en culturele aard hebben hierop ongetwijfeld eveneens hun invloed doen gelden. Een nadere beschouwing van de positie van de oelèëbalangs, zoals deze zich onder het Nederlandse bestuur heeft ontwikkeld, zal dit duidelijk maken.

Reeds in de „Inleiding" zetten wij uiteen, hoe — na de beëindiging van de Atjèh-Oorlog — tussen het Nederlandse gezag en de oelèëbalanggroep geleidelijk een verzoening plaats had, waarbij deze groep werd tot het Indonesische gezagsapparaat, waardoor de bezetter zich deed gelden. Zo werd dus de oelèëbalang op politiek gebied de drager van het Nederlandse gezag, ja werd hij in de kringen der intellectuele jongeren hiermede in zekere zin vereenzelvigd. In hem zagen zij de laatste hinderpaal op de weg naar een democratisering van het traditioneel patriarchale adatbestuur, hetwelk door het Nederlandse gezag te lang in absolute vorm gehandhaafd was gebleven.

Wij wezen ook op de dominerende positie door de oelèëbalang ingenomen in het economische bestel: het grootgrondbezit in Pidië en elders, zijn vaak aanzienlijke handels- en andere economische belangen. Ook deze zijde van de positie der oelèëbalangs, welke leidde tot een naar moderne maatstaven ontoelaatbare vermenging van economische- en bestuursbelangen, ontmoette steeds meer verzet. Dit verzet nu was toegenomen, naarmate, ten gevolge van de nauwere inschakeling van Atjèh in het verkeer van de tijd, de schaduwzijden van deze economische machtspositie meer aan het licht waren getreden.

Ten slotte wezen wij op zijn culturele monopoliepositie, welke het aan niet uit de kaste der oelèëbalangs voortkomende jongeren moeilijk maakte tot een leidende positie te geraken, aangezien de oelèëbalangszoon in de eerste plaats voor studie in aanmerking kwam. Zoals wij zagen ging deze exclusiviteit der oelèëbalanggroep zover, dat de enkele niet uit deze groep voortkomende Atjèhse intellectuelen

in leidende posities in hun aanraking met de oelèëbalangs op deze niet-adellijke afkomst vaak werden aangezien.

Samenvattende zien wij dus, hoe, zowel op politiek als op economisch en cultureel gebied, de positie van de oelèëbalangs reeds onder het Nederlandse bestuur op toenemend verzet was gestuit. Al deze ontevredenheid vond haar weg in het programma van de Poesa. De militante oelama's, in naam der hoekōm de strijd aanbindend met de oelèëbalangs, maakten zich tot tolk van deze toenemende ontevredenheid in al haar veelheid van schakeringen. Wel verre van zich tot het terrein der godsdienst te beperken, richtte hun critiek zich op al deze aanvechtbare facetten van 's oelèëbalang's positie. Zover zelfs werd de oelama op deze weg door de onstuimige jongeren voortgestuwd, dat de indruk wordt gewekt, dat het politiek-economische moment vaak het godsdienstige moment overheerste en de antithese adat-hoekōm geheel op de achtergrond werd gedrongen. Aan bewijsmateriaal voor deze opvatting ontbreekt het, naar de vorige hoofdstukken hebben uitgewezen, niet.

Wij zijn er ons van bewust, dat ook deze beschouwingen nog geen bevredigend inzicht kunnen verschaffen in de doelstellingen der oelama's. Wij laten hierbij nog buiten beschouwing in hoeverre hierop mogelijk ook van invloed zijn geweest de persoonlijke ambities en vooroordelen van de grote leider Teungkoe Moehamad Daoed Beureu'éh, wiens even ondoorgrondelijke als fascinerende persoonlijkheid op deze tijd zijn stempel heeft gedrukt. Veel trouwens van hetgeen zich in de jaren der Japanse bezetting en niet minder in de jaren daarna in Atjèh heeft afgespeeld stelt ons voor raadsels, waarvan wij de oplossing niet vermogen te geven. Wellicht echter dat het in dit werk verzamelde materiaal van nut kan zijn om het inzicht te verdiepen en door althans de problemen te stellen, toch in zekere zin tot hun oplossing zal blijken te hebben bijgedragen.

Dat echter de gewelddadige beslechting van de strijd tussen oelèëbalangs en oelama's na Japan's capitulatie goeddeels moet worden toegeschreven aan Japan's politiek van verdeel en heers, is o.i. aan geen twijfel onderhevig. De Japanse evenwichtspolitiek deed de spanning tussen beide groepen, welke onder ons bestuur nog slechts een latent karakter droeg, zodanig toenemen, dat een uitbarsting, bij het wegvallen van een „neutraal" (d.i. niet-Atjèhs) gezagsapparaat, welhaast onvermijdelijk scheen. De ondergraving van het gezag van de oelèëbalangs, welke van deze evenwichtspolitiek het gevolg was, had — zoals wij in de vorige hoofdstukken zagen — dusdanige vormen aangenomen, dat de oelama's met voldoende kans op succes, zodra de gelegenheid zich zou voordoen, de strijd konden aanbinden. Hoe de ontwikkeling der gebeurtenissen na Japan's capitulatie de uitbarsting van deze strijd mogelijk maakte en met welke gevolgen, schetsten wij reeds in het „Historisch Overzicht". Wij menen hier dan ook te mogen volstaan met naar de daar aan deze burgeroorlog en zijn consequenties gewijde opmerkingen te verwijzen.

Bovenstaande beschouwingen zullen ook hebben duidelijk gemaakt, dat het samengaan van Teungkoe Moehamad Daoed Beureu'éh met de Japanse meesters slechts een opportunistisch karakter kon dragen.

Zelfs hem immers zou het niet mogelijk zijn blijvend een politiek te voeren, welke ook in de kringen van zijn volgelingen steeds heftiger tegenstand ontmoette. Inderdaad maakte de Japanner het zijn bondgenoten, die zich aanduidden als de partij der hoekōm, alles behalve gemakkelijk. De door de nieuwe meesters bij alle mogelijke gelegenheden voorgeschreven buiging in de richting van het Keizerlijk paleis te Tokio (Jap. kyūjō-jōhai), de nieuwe „kiblah" (Ar. richting naar Mekka bij het verrichten van de rituele godsdienstoefening), was iedere rechtgelovige Moslim een gruwel.

Het eerste enthousiasme, waarmede de bevrijders van het Nederlandse juk waren binnen gehaald, was spoedig gedoofd. Vergeten was de geestdrift voor de onverschrokken Japanse soldaat, die tot de bevolking kwam niet als vijand, doch als vriend en bondgenoot. Controleur Pelger geeft van dit eerste enthousiasme een treffend staaltje. In zijn verslag verhaalt hij namelijk, hoe hij, op transport gesteld van Bakōngan naar Koetaradja, tijdens het oponthoud bij één der ponten, zich door een oude Atjèher hoorde toevoegen: „Jullie hebben ons nooit vertrouwd. Deze Japanners wel. Zij slapen gewoon tussen ons in langs de weg, hun geweren naast zich. Zij waren niet bevreesd, jullie wel".

Vooral de steeds toenemende economische druk opende velen de ogen. De algehele ontwrichting van het economische bestel, welke hiervan het gevolg was, liet het land verarmd en ontredderd achter. Zwaar is de verantwoordelijkheid welke de oelama-partij op zich nam, toen zij — in ruil voor de haar geschonken invloed — telkens weer opnieuw haar gezag over de massa in dienst stelde van de overweldiger, om nieuwe dwangmaatregelen te doen aanvaarden.

In dit opzicht, maar dan ook alleen in dit opzicht, zagen de Japanners hun evenwichtspolitiek met succes bekroond. Beide partijen waren voor haar bestaan van hen afhankelijk en geen van beide durfde een open breuk met de bezetter — hoe gehaat hij ook mocht wezen — te riskeren, uit vrees de andere partij in de kaart te spelen. Wij mogen hierbij echter niet uit het oog verliezen, dat, terwijl de oelèëbalangs dit bondgenootschap door het verloop van de oorlog werd opgedrongen, het door de oelama's — zij het uit overwegingen van opportuniteit — zelf werd gezocht. Zo stelde deze fatale tegenstelling de Japanners in staat Atjèh's bijdrage in de oorlogvoering op te voeren tot een hoogte, waartoe zij bij een verenigd front van oelèëbalangs en oelama's — als eens in de dagen van de Atjèh-Oorlog — nimmer in staat zouden zijn geweest.

Ook de onafhankelijkheidsbelofte van September 1944 vermocht het wankele vertrouwen in de onbaatzuchtigheid van het Japanse beleid niet te herstellen. Slechts een steeds kleiner wordende groep van geestdrijvers, profiteurs en opgezweepte, verblinde jongeren bleef de Japanners hetzij uit opportunistische, hetzij uit ideologische overwegingen tot het einde trouw. Bij de grote massa van bevolking en leiders echter vond de door de bezetter ten voorbeeld gehouden geest der Japanse „zelfmoord-formaties" (Jap. tokkō-seishin) *) geen weerklank.

*) Tokkō-seishin is een samentrekking van tokubetsu-kōgeki-seishin, d.i. de geest van zelfopoffering, welke men vindt in een tokubetsu-kōgeki-tai, een speciale aanvalsformatie waarbij men zijn leven opoffert.

Voor haar betekende Japan's capitulatie de verlossing uit een boze droom.

De debetzijde van de balans is in het bovenstaande voldoende getekend. Ontwrichting en ontreddering, materieel en geestelijk, waren het resultaat van 3½ jaren Japans gezag. De Japanse opvattingen van koloniaal bewind wortelden in een tijdperk, hetwelk het Nederlandse beleid reeds lang achter zich had liggen, een werkelijkheid welke zelfs de schoonst klinkende leuzen van de Japanse propagandisten niet konden verbloemen. De nieuwe verworven gebiedsdelen hadden in feite voor de Japanner slechts waarde uit strategisch oogpunt, als producent van nuttige grondstoffen en als reservoir van arbeidskrachten. Het lot van de bewoners als zodanig interesseerde hem niet. Tekenend is in dit opzicht, hoe de Japanner zich als van zelf sprekend onttrok aan zijn verplichtingen tegenover de onder het vroegere bestuur gepensionneerden, die immers voor hem geen enkel nut meer hadden. Zij konden zich, naar wij in de „Atjèh Shimbun" van 12 Juni 1943 no. 46 vonden aangekondigd, tevreden stellen met het plukrecht van de „asam djawa"-vruchtbomen in de gemeente Koetaradja!

Wat ons telkens ook weer treft is het gevoel van superioriteit, hetwelk de Japanner in zijn betrekkingen tot de Indonesische bevolking aan de dag legde. De Indonesiër betaamde tegenover dit Oosterse „Herrenvolk" slechts deemoed en onderdanigheid. Een typisch staaltje van deze rassenwaan troffen wij aan in de „Atjèh Shimbun" van 9 Januari 1943 no. 3. In dit nummer toch sprak, onder het opschrift „Oosterse wellevendheid", de redactie (Masubuchi?) er zijn verwondering over uit, dat tal van ambtenaren de resident op diens ochtendwandeling niet groetten en niet van hun fiets stapten bij het passeren. Zij dienden een voorbeeld te nemen aan de schoolkinderen, die hun voorbeeldige houding door de resident — die hen teruggroette — zagen beantwoord.

Het valt moeilijk naast dit troosteloze beeld van ontreddering en ontwrichting een creditpost aan te wijzen. Op een enkele vestigden wij in de vorige hoofdstukken reeds de aandacht. De herleving en ontwikkeling van het instituut van godsdienstig adviseur, de instelling ener onafhankelijke godsdienstige rechtspraak, de benoeming van een speciale inspecteur voor het godsdienstonderwijs, zij alle voorzagen ontegenzeggelijk in een door belanghebbenden sinds lang gevoelde dringende behoefte. Te lang werd hier een aarzelend, negatief beleid gevoerd, al zouden wij dan ook niet gaarne hebben gezien, dat onder ons bewind het gezag van de godsdienst werd misbruikt voor politieke doeleinden, zoals in de afgelopen jaren onder het Japanse bewind het geval is geweest. We mogen echter de ogen niet sluiten voor de opbouwende elementen, welke het Japanse beleid in godsdienstige aangelegenheden ongetwijfeld heeft bevat. We ontveinzen ons hierbij echter niet, dat ook deze instituten, door de geest waarin zij werden opgebouwd, er mede toe hebben bijgedragen de desorganisatie in de Atjèhse samenleving te bevorderen.

Soortgelijke opmerkingen zouden wij kunnen maken ten aanzien van andere „nieuwigheden" in het Japanse beleid. Wij denken hierbij b.v. aan de invoering van het instituut van Indonesische onderafdelings-

chefs en aan de instelling van de Atjèhraad. Ook hier bewandelde de Japanner nieuwe wegen en vond hij een uitweg uit de impasse, waarin ons politiek beleid in Atjèh scheen te zijn geraakt. Ook al zijn wij er ons van bewust, dat de Japanners geen andere keus bleef, zo kunnen wij toch deze politiek, welke beantwoordde aan de in de diepste instincten van het Atjèhse volk levende behoefte aan verantwoordelijkheid, waarderen.

De „Atjèh Shimbun" van 26 Februari 1944 no. 17 bevatte een in dit verband lezenswaardig artikel van de hand van de reeds eerder geciteerde anonymus „Tirò Tjoet". In dit artikel, hetwelk het opschrift droeg „Plicht en verantwoordelijkheid" (Kewadjiban dan tanggoengdjawab), meende deze schrijver — naar aanleiding van de instelling van de godsdienstige rechtbank — zijn lezers te moeten wijzen op de verantwoordelijkheid, welke elke nieuwe plicht — hen door de Japanners opgelegd — met zich bracht. Onder het Nederlandse bestuur werden wij tot niets in staat geoordeeld, eerst thans onder het Japanse gezag worden wij in de gelegenheid gesteld te tonen, dat wij de verantwoordelijkheid, welke elke nieuwe plicht met zich meebrengt, kunnen dragen.

Zo komen wij ten slotte tot de belangrijkste ontwikkeling, welke aan de creditzijde van het Japanse bestuurstijdvak vermelding verdient, een ontwikkeling, welke zich — naar wij direct voorop willen stellen — heeft voltrokken gedeeltelijk dank zij, gedeeltelijk ondanks de bezetter. Wij hebben hier op het oog het verschijnsel, waarop wij in vorige hoofdstukken reeds meermalen gelegenheid vonden de aandacht te vestigen, namelijk dat der voortschrijdende evolutie van het locaal Atjèhse patriotisme in een geheel Indonesië omvattend nationaliteitsbesef.

Reeds in Hoofdstuk VI brachten wij onder de aandacht, hoe dit locaal Atjèhse patriotisme ten nauwste was verweven met die andere typische trek van het Atjèhse volkskarakter, de fanatiek Islamitische kafirhaat. Zo nauw was deze verbondenheid, dat het negatieve element der kafirhaat — in het bijzonder gedurende de jaren van de Atjèh-Oorlog — het positieve groepsbewustzijn geheel scheen te hebben verdrongen. Eerst vele jaren na de beëindiging van de Atjèh-Oorlog eiste het positieve element in steeds toenemende mate de aandacht op, zodat in de periode kort voor de tweede wereldoorlog het negatieve element op zijn beurt geheel op de achtergrond scheen geschoven. Van een verdere uitgroeiïng van dit positieve groepsbewustzijn tot een geheel Indonesië omvattend eenheidsbesef was echter nauwelijks sprake.

Aan deze evolutie scheen een einde te komen door de Japanse inval, die — zoals wij in het eerste gedeelte van dit werk zagen — een even onverwachte als geweldddadige herleving van het negatieve element met zich bracht. Door de felle anti-Westerse propaganda gedurende de bezettingsjaren scheen deze ontwikkeling nog te worden versterkt. Van een verdringing van het positieve element kon echter geen sprake meer zijn. Daarvoor had dit groepsbewustzijn, in het bijzonder onder de jongere generatie, reeds te diep wortel geschoten. Zagen immers, zoals wij in de vorige hoofdstukken opmerkten, de oelama's zich niet gedwongen, om, wilden zij hun vat op deze jongeren

niet verliezen, telkens weer een beroep te doen op dit groepsbewustzijn? Wij aarzelen dan ook niet hierin een bewijs te zien voor de levensvatbaarheid van dit groepsbewustzijn. Als liefde voor het Atjèhse vaderland (Atj. tanòh reuntjöng) scheen het in de jaren van rust na de Atjèh-Oorlog krachtiger te hebben wortel geschoten dan velen hebben vermoed. De Japanse propaganda met haar negatieve anti-Westerse leuze en haar positieve leuze van een Groot Oost Azië bevruchtte en stimuleerde — in het belang der oorlogvoering — beide elementen.

Hoe het in feite ook de Japanner was, die — zijns ondanks — de eerste stelselmatige poging deed om dit groepsbewustzijn tot een modern nationalisme te doen uitgroeien, zetten wij in het „Historisch Overzicht" (blz. 233 e.v.) uitvoerig uiteen. Dat de tijd hiervoor in Atjèh nauwelijks rijp was te achten, zagen wij reeds. Koiso's belofte van een „Indonesia Merdéka" was dan ook in de eerste plaats bedoeld om een verder afglijden in anti-Japanse richting van de nationalistische beweging op Java te voorkomen. Ook Atjèh echter zou hiervan de weerslag ondervinden en — als resultaat van het Japanse politieke spel — de eerste schreden zetten op de weg naar een religieus gericht Indonesisch eenheidsbesef.

Dat dit groeiproces nog vele jaren zal behoeven en vooralsnog het locale groepsbewustzijn zal blijven overheersen, heeft de ontwikkeling der verhoudingen na Japan's capitulatie overtuigend aangetoond. De geheel eigen politieke ontwikkeling, welke Atjèh binnen het kader der Indonesische Republiek heeft doorgemaakt, vindt haar verklaring in de dominerende plaats, welke het locale patriotisme nog steeds inneemt. Aan de andere kant echter bewijst de deelname van Atjèh aan de Republiek — hoe los het verband ook moge zijn — dat het Japanse streven niet geheel zijn uitwerking heeft gemist.

Wanneer wij hieraan nog een enkele opmerking over de toekomst mogen toevoegen, dan is het om als onze overtuiging uit te spreken, dat, naarmate in de komende jaren groepsbewustzijn en nationaliteitsbesef beide in kracht zullen toenemen, Atjèh, door de energie van zijn zonen, een steeds belangrijker plaats zal innemen onder de volkeren van de Indonesische Archipel en in toenemende mate zal gaan bijdragen in de wederopbouw van Indonesië. Moge hieraan gepaard gaan een uitdrijving van het negatieve element der anti-Westerse gedachte, hetwelk — eveneens als erfenis van het Japanse bewind — de Atjèhse geest vaster dan ooit in zijn greep gebannen schijnt te houden! Moge hieraan tevens gepaard gaan een hervatting van de nauwe betrekkingen met de naburige residenties, in het bijzonder met de Oostkust van Sumatra, zowel op staatkundig, als op economisch en cultureel terrein! Hoe in het nieuwe Atjèh de verhouding tussen oelèëbalangs en oelama's zich verder zal ontwikkelen en waar het nieuwe evenwicht tussen deze beide groeperingen zal komen te liggen, vermogen wij niet te voorspellen. De tijd zal echter ook hier het antwoord geven.

BIJLAGEN

BIJLAGE I.

LIJST VAN ONDERAFDELINGSCHEFS (JAP. GUN-CHō) TIJDENS HET JAPANSE BESTUUR.

Naam	Ambtsperiode en reden mutatie	Betrekking *) onder Nederlands bestuur
1 *Koetaradja*		
Teukoe Nja' Arif	tot Mei 1943 (verband drukke werkzaamheden als adviseur van de resident en hoofd van het kantoor van onderzoek)	sagihoofd XXVI Moekims (Koetaradja)
Teukoe Ali	Mei-December 1943 (teruggesteld tot plaatsvervangend onderafdelingschef)	oelèëbalang III Moekims Keureukõn, sagi der XXVI Moekims (Koetaradja)
Teukoe Moehamad Hasan	December 1943 — Augustus 1944 (arrestatie)	zelfbestuurder Gloempang Pajõng (Sigli)
Teukoe Tjhi' Moehamad Said	vanaf Augustus 1944	verbannen zelfbestuurder van Tjoenda (Lhõ' Seumawè)
2 *Seulimeum*		
Teukoe Panglima Pòlém Moehamad Ali	tot December 1943 (benoeming hoofd welvaartskantoor)	sagihoofd XXII Moekims (Seulimeum)
Teukoe Radja Ibrahim (waarnemend)	December 1943 — Januari 1945 (definitieve voorziening)	jongere broer sagihoofd Teukoe Panglima Pòlém Moehamad Ali

*) Vermeld werd de laatstelijk voor de Japanse inval vervulde betrekking, waarbij ten aanzien van de zelfbestuurders geen onderscheid werd gemaakt tussen een tijdelijke waarneming en een definitieve uitoefening van de waardigheid.

Naam	Ambtsperiode en reden mutatie	Betrekking onder Nederlands bestuur
Teukoe Moehamad Thajéb	vanaf Januari 1945	treincontroleur A.S.S., broer van Teukoe Tjhi' Moehamad Daoed Sjah, zelfbestuurder Idi Rajeu' (Idi)
3 Sabang		
Teukoe Abaih	geen mutaties	zelfstandig moekimhoofd Ië Meulè (Sabang)
4 Sigli		
Teukoe Moehamad Hasan	tot December 1943 (overplaatsing Koetaradja)	zie onder Koetaradja
Teukoe Tjoet Hasan	vanaf December 1943	consul Moehammadijah Atjèh te Oelèë Lheuë, uit oelèëbalanggeslacht Meura'sa (Koetaradja)
5 Lam Meulō		
Teukoe Moehamad Daoed	geen mutaties	zelfbestuurder Tjoembō' (Lam Meulō)
6 Meureudoe		
Teukoe Tjhi' Mahmoed	geen mutaties	zelfbestuurder Meureudoe (Meureudoe)
7 Bireuën		
Teukoe Tjoet Hasan	tot December 1943 (overplaatsing Sigli)	zie onder Sigli
Teukoe Moehamad Jacoeb	December 1943 — Mei 1945 (gedood bij ongeregeldheden in Pandraih)	3e commies afdelingskantoor Langsa, uit oelèëbalanggeslacht Djoelō Rajeu' (Idi)
Teukoe Moehamad Idris	vanaf Mei 1945	„banta" zelfbestuurder Samalanga (Bireuën), zoon zelfbestuurder Panté Radja (Meureudoe)
8 Takéngön		
Rödjö Zainoeddin	geen mutaties	zelfbestuurder Boekit (Takéngön)
9 Lhō' Seumawè		
Teukoe Tjhi' Abdoel Latif	geen mutaties	zelfbestuurder Geudōng (Lhō' Seumawè)

Naam	Ambtsperiode en reden mutatie	Betrekking onder Nederlands bestuur
10 *Lhō' Soekōn*		
Teukoe Tjhi' Moehamad Basjah	tot 2e helft 1943 (ontslag)	zelfbestuurder Keureutòë (Lhō' Soekōn)
Teukoe Nja' Banta	October 1943 — Juni 1944 (overplaatsing (Langsa)	mantri-politie te Langsa, uit oelèëbalanggeslacht Lhōng, sagi der XXV Moekims (Koetaradja)
Teukoe Radja Pidië	vanaf Juni 1944	mantri-politie te Koetaradja, uit oelèëbalanggeslacht Geudōng (Lhō' Seumawè)
11 *Idi*		
Teukoe Tjhi' Moehamad Daoed Sjah	tot 2e helft 1944 of 1e helft 1945 (overplaatsing Langsa)	zelfbestuurder Idi Rajeu' (Idi)
Teukoe Said Oemar Abdoel Azis	vanaf 2e helft 1944 of 1e helft 1945	zelfbestuurder Soengòë Raja (Langsa)
12 *Langsa*		
Teukoe Radja Moehamad Ali	tot Juni 1944 (op eigen verzoek ontheven)	zelfbestuurder Langsa (Langsa)
Teukoe Nja' Banta	Juni 1944 — 2e helft 1944 of 1e helft 1945 (ontslag)	zie onder Lhō' Soekōn
Teukoe Tjhi' Moehamad Daoed Sjah	vanaf 2e helft 1944 of 1e helft 1945	zie onder Idi
13 *Tĕmiang (Koeala Simpang)*		
Tĕngkoe Radja Soeloeng	geen mutaties	zelfbestuurder Kĕdjoeroean Moeda (Tĕmiang)
14 *Alaslanden (Koeta Tjané)*		
Radja Mariboen	geen mutaties	zelfbestuurder Bambél (Gajō Loeös en Alaslanden)

Naam	Ambtsperiode en reden mutatie	Betrekking onder Nederlands bestuur
15 *Gajō Loeös*		
Radja Mariboen	Teukoe Radja Hoesin zou gedurende de eerste maanden het bestuur hebben gevoerd onder toezicht van Radja Mariboen	zie onder Alaslanden
Teukoe Radja Hoesin		zelfbestuurder Gajō Loeös (Gajō loeös en Alaslanden)
16 *Tjalang*		
Teukoe Ali	tot Mei 1943 (overplaatsing Koetaradja	zie onder Koetaradja
Teukoe Oemar Djohan Pahlawan	Mei 1943 — Maart 1945 (ontslag)	sagihoofd XXV Moekims (Koetaradja)
Teukoe Sabi	vanaf Maart 1945	verbannen oelèëbalangtjoet Oelèë Glé, landschap Samalanga (Bireuën)
17 *Meulabōh*		
Teukoe Ahmad	tot Juni 1944 (benoeming tot adviseur-ambtenaar ter beschikking resident)	oelèëbalang-tjoet Djeuniëb, landschap Samalanga (Bireuën)
Teukoe Hanafiah	vanaf Juni 1944	1e klerk bestuurskantoor Takéngön, uit oelèëbalanggeslacht Idi Tjoet (Idi)
18 *Tapa'toean*		
Teukoe Hanafiah	tot Juni 1944 (overplaatsing Meulabōh)	zie onder Meulabōh
Teukoe Poetéh	Juni 1944—1e helft 1945 (ontslag)	zoon zelfstandig moekimhoofd Tandjōng, sagi der XXII Moekims (Seulimeum)
Teukoe Tjoet Radja Pa'ét	vanaf 1e helft 1945	belastingcollecteur te Bireuën, uit oelèëbalanggeslacht Bloeë' (Lhō' Seumawè)
19 *Zuidelijke Atjèhse landschappen (Bakōngan)*		
Said Aboe Bakar	tot December 1942 (opname hospitaal Koetaradja)	godsdienstonderwijzer te Penang

Naam	Ambtsperiode en reden mutatie	Betrekking onder Nederlands bestuur
Teukoe Hanafiah (waarnemend)	December 1942— 1e helft 1943 (definitieve voorziening)	zie onder Meulabõh
Teukoe Poetéh	1e helft 1943 — Juni 1944 (overplaatsing Tapa'toean)	zie onder Tapa'toean
Teukoe Moehamad Idris	Juni 1944 — Mei 1945 (overplaatsing Bireuën)	zie onder Bireuën
Teukoe Tjoet Moehamad Thajéb Wood	vanaf Mei 1945	aanstaand zelfbestuurder Lhõ' Boebõn (Meulabõh), in opleiding op afdelingskantoor Meulabõh
20 *Singkel*		
Marah Hoesin	tot Juni 1944 (overleden)	handelaar Tapa'toean
Teukoe Itam	vanaf Juni 1944	klerk centraal kantoor landschapskassen Koetaradja, uit geslacht districtshoofden Simpang Kiri (Singkel)
21 *Simaloer*		
Marah Hoesin	tot Februari 1943 (afsplitsing van Singkel)	zie onder Singkel
Teukoe Nja' Banta	Februari 1943 — October 1943 (overplaatsing Lhõ' Soekõn)	zie onder Lhõ' Soekõn
Teukoe Moehamad Idris	October 1943 — Juni 1944 (overplaatsing Bakõngan)	zie onder Bireuën
Teukoe Radja Mahmoed	vanaf Juni 1944	zelfbestuurder Simeuloeë (Simaloer)

BIJLAGE II.

LIJST VAN LEDEN VAN DE 1e EN 2e ATJEHRAAD.

A. Leden 1e Atjèhraad (Jap. Atjèh-shū-sangi-kai) in de samenstelling, waarin dit college op 8 December 1943 voor de eerste maal in zitting bijeen kwam.

Naam	Betrekking *) onder Japans bestuur	Betrekking *) onder Nederlands bestuur
	I. Gekozen leden.	
1 *Koetaradja* Teukoe 'Ad	oelèëbalang (Jap. sonchō) Kajèë Adang, sagi der XXVI Moekims (Koetaradja)	oelèëbalang idem
2 *Seulimeum* Teungkoe Sjech Ibrahim	consulent weefnijverheid (Mal. kepala peroesahaan oelat soetera) te Mòntasië' (Seulimeum)	godsdienstonderwijzer te Mòntasië' (Seulimeum), sinds 1936 te Singapore
3 *Sabang* Teukoe Djohan	oelèëbalang (Jap. sonchō) Balōhan (Sabang)	zelfstandig moekimhoofd idem
4 *Sigli* Teukoe Moehamad, vice-voorzitter	controleur (Jap. gunchō) Sigli	zelfbestuurder Gloempang Pajōng (Sigli)
5 *Lam Meulō* Teukoe Béntara Hasan	oelèëbalang (Jap. sonchō) Keumala (Lam Meulō)	zelfbestuurder idem
6 *Meureudoe* Teukoe Ali Basjah	oelèëbalang (Jap. sonchō) Triëng Gadéng (Meureudoe)	ambtenaar P.T.T.-dienst te Medan, uit oelèëbalanggeslacht Triëng Gadéng

*) In de kolom „Japans bestuur" werd vermeld de betrekking bekleed op het moment waarop het lidmaatschap werd aanvaard; in de kolom „Nederlands bestuur" de laatstelijk voor de Japanse inval vervulde betrekking, waarbij ten aanzien van de zelfbestuurders geen onderscheid werd gemaakt tussen een tijdelijke waarneming en een definitieve uitoefening van de waardigheid. De in de kolom „Nederlands bestuur" vermelde functies bekleed in „Poesa" en „Moehammadijah" werden meestal ook tijdens het Japanse bestuur nog naast de in de kolom „Japans bestuur" opgenomen betrekking vervuld.

Naam	Betrekking onder Japans bestuur	Nederlands bestuur
7 *Bireuën*		
Teukoe Tjoet Hasan	controleur (Jap. gunchō) Bireuën	consul „Moehammadijah" Atjèh te Oelèë Lheuë, uit oelèëbalanggeslacht Meura'sa (Koetaradja)
8 *Takéngön*		
Rödjö Zainoeddin	controleur (Jap. gunchō) Takéngön	zelfbestuurder Boekit (Takéngön)
9 *Lhō' Seumawè*		
Teukoe Tjoet Radja Pa'ét	oelèëbalang (Jap. sonchō) Bloeë' (Lhō Seumawè)	belastingcollecteur te Bireuën, uit oelèëbalanggeslacht Bloeë'
10 *Lhō' Soekōn*		
Teukoe Moehamad Adji	moekimhoofd (Jap. kuchō) Aloeë Ië Mirah, oelèëbalangschap Keureutöë (Lhō' Soekōn)	oelèëbalang-tjoet idem
11 *Idi*		
Teukoe Tjhi' Moehamad Daoed Sjah	controleur (Jap. gunchō) Idi	zelfbestuurder Idi Rajeu' (Idi)
12 *Langsa*		
Teukoe Said Oemar Abdoel Azis	oelèëbalang (Jap. sonchō) Soengöë Raja (Langsa)	zelfbestuurder idem
13 *Tĕmiang*		
Tĕngkoe Radja Soeloeng	controleur (Jap. gunchō) Koeala Simpang	zelfbestuurder Kĕdjoeroean Moeda (Tĕmiang)
14 *Alaslanden*		
Radja Mariboen	controleur (Jap. gunchō) Koeta Tjané	zelfbestuurder Bambél (Koeta Tjané)
15 *Gajō Loeös*		
Matrahim Djindan	schrijver moesapat (Atj. rechtbank) Blang Kĕdjĕrèn	
16 *Tjalang*		
Nja' Mansoer	landbouwer Lam Beusöë (Tjalang)	zaakwaarnemer te Koetaradja
17 *Meulabōh*		
Teukoe Moehamad Ali	schrijver „landraad" te Meulabōh	griffier moesapat (Atj. rechtbank) te Sigli uit oelèëbalanggeslacht onderafdeling Tjalang

Naam	Betrekking onder Japans bestuur	Nederlands bestuur
18 *Tapa'toean*		
Tjè' Ahmad	handelaar, directeur tehuis voor oorlogswezen te Blang Pidië (Tapa'toean)	handelaar idem
19 *Zuidelijke Atjèhse landschappen*		
Teungkoe Adenan Mahmoed	voorzitter „Maibkatra"-afdeling Bakõngan	godsdienstonderwijzer (?)
20 *Singkel*		
Teungkoe Ibrahim Meura'sa	godsdienstonderwijzer te Singkel	idem
21 *Simaloer*		
Teungkoe Ibrahim	ambtenaar voorlichtingsdienst (Jap. sendenka) te Sinabang	godsdienstonderwijzer Seulimeum, later te Sinabang
	II. Benoemde leden *).	
22 Teukoe Ahmad	controleur (Jap. gunchõ) Meulabõh	oelèëbalang-tjoet Djeuniëb, landschap Samalanga (Bireuën)
23 Teukoe Pangua Pòlém Moehamad Ali	hoofd welvaartskantoor (Jap. kõsei-kyoku) te Koetaradja	sagihoofd XXII Moekims (Seulimeum)
24 Teukoe Nja' Arif (voorzitter)	adviseur-ambtenaar ter beschikking (Jap. zuki) van de resident te Koetaradja	sagihoofd XXVI Moekims (Koetaradja)
25 Teungkoe Moehamad Daoed Beureu'éh	2e plaatsvervangend voorzitter hoofdbestuur „Maibkatra" te Sigli	voorzitter hoofdbestuur „Poesa" te Sigli
26 Teungkoe Hadji Hasan	godsdienstonderwijzer te Kroeëng Kalé, oelèëbalangschap Toengkõb, sagi der XXVI Moekims (Koetaradja)	idem

*) In alphabetische volgorde.

Naam	Betrekking onder Japans bestuur	Betrekking onder Nederlands bestuur
27 Teungkoe Moehamad Hasbi	1e plaatsvervangend voorzitter hoofdbestuur „Maibkatra" te Koetaradja	godsdienstonderwijzer te Koetaradja
28 Moehamad Mahjoeddin	geneesheer „militair bestuur" te Koetardaja	gouvernements Indisch arts, na uitbreken oorlog fd. residentie-arts te Koetaradja
29 Toeankoe Mahmoed	rechterlijk ambtenaar te Koetaradja	hoofdambtenaar ter beschikking van de resident te Koetaradja, lid volksraad
30 Ali Moertolo	directeur middelbare school te Koetaradja	hoofdonderwijzer H.I. te Tapa'toean

B. Leden 2e Atjèhraad (Jap. Atjèh-shū-sangi-kai)

in de samenstelling, waarin dit college op 20 April 1944 voor de eerste en enige maal in zitting bijeen kwam.

Naam	Betrekking *) onder Japans bestuur	Betrekking *) onder Nederlands bestuur
	I. Gekozen leden.	
1 *Koetaradja*		
Teukoe Moehamad Amin	ambtenaar subafdeling financiën (Jap. zaimuka) van het residentiekantoor te Koetaradja	medicijnverkoper (drogisterij „Pidië") te Sigli, secretaris hoofdbestuur „Poesa", uit oelèëbalanggeslacht Pidië (Sigli)
2 *Seulimeum*		
Teungkoe Abdoel Wahab	godsdienstonderwijzer, voorzitter „Maibkatra"-afdeling Seulimeum, lid godsdienstige rechtbank (Jap. shūkyō-hōin) te Koetaradja	godsdienstonderwijzer Seulimeum, lid hoofdbestuur „Poesa"

*) Zie noot op blz. 344

Naam	Betrekking onder Japans bestuur	Betrekking onder Nederlands bestuur
3 *Sabang*		
Ahmad Kamil	adspirant-controleur (Jap. joyaku) Sabang	klerk bestuurskantoor Sabang
4 *Sigli*		
Teukoe Tjoet Hasan, vice-voorzitter (benoemd lid Sumatraraad, Jap. Sumatora-chūō-sangi-in)	controleur (Jap. gun-chō) Sigli	zie onder 1e Atjèhraad (gekozen lid Bireuën)
5 *Lam Meulō*		
Teukoe Mahmoed	voorzitter B(agi) D(an) K(oempoel)-organisatie Lam Meulō	halfbroer van Teukoe Moehamad Daoed, zelfbestuurder Tjoembō' (Lam Meulō)
6 *Meureudoe*		
Teukoe Sabi	ambtenaar voorlichtingsdienst (Jap. hōdō-ka) te Koetaradja, later controleur (Jap. gun-chō) Tjalang	verbannen oelèëbalang-tjoet Oelèë Glé, landschap Samalanga (Bireuën)
7 *Bireuën*		
Teungkoe Sjech Abdoel Hamid	kali oelèëbalangschap (kali-son) Samalanga (Bireuën)	onderwijzer „Taman Siswa" Bireuën, lid hoofdbestuur „Poesa"
8 *Takéngön*		
Chalidin Aboe Bakar	schoolopziener (?) te Takéngön	onderwijzer vervolgschool Sigli, laatstelijk schoolopziener Bindjei (Oostkust van Sumatra)
9 *Lhō' Seumawè*		
Teukoe Wahi	oelèëbalang (Jap. son-chō) Samakoerō' (Lhō' Seumawè)	treincontroleur A.S.S.
10 *Lhō' Soekōn*		
Teukoe Radja Moehamad	moekimhoofd (Jap. ku-chō) Boeah, oelèëbalangschap Keureutòë (Lhō' Soekōn)	oelèëbalang-lapan idem
11 *Idi*		
Teukoe Moehamad Daoed Sjah	controleur (Jap. gun-chō) Langsa voordien idem Idi	zie onder 1e Atjèhraad (gekozen lid Idi)

Naam	Betrekking onder Japans bestuur	Betrekking onder Nederlands bestuur
12 *Langsa*		
Teukoe Said Oemar Abdoel Azis	controleur (Jap. gunchō) Idi	zie onder 1e Atjèhraad (gekozen lid Langsa)
13 *Tĕmiang*		
Tĕngkoe Radja Soeloeng	controleur (Jap. gunchō) Koeala Simpang	zie onder 1e Atjèhraad (gekozen lid Tĕmiang)
14 *Alaslanden*		
Radja Mariboen	controleur (Jap. gunchō) Koeta Tjanė	zie onder 1e Atjèhraad (gekozen lid Alaslanden)
15 *Gajō Loeös*		
Moehamad Salèh Aman Sari	schrijver „landraad" (Jap. chihō-hōin) Blang Kĕdjĕrèn	landbouwer (Gajō Loeös)
16 *Tjalång*		
Teungkoe Abdoerrachman	voorzitter „magistraatsgerecht" (Jap. ku-hōin) te Lam Nò (Tjalang)	lid „Poesa" (Tjalang)
17 *Meulabōh*		
Teungkoe Hasan Hanafiah	lid „magistraatsgerecht" (Jap. ku-hōin) Lhō' Boebōn (Meulabōh)	lid „Poesa"
18 *Tapa'toean*		
Teukoe Tjoet Radja Pa'ét	controleur (Jap. gunchō) Tapa'toean	zie onder 1e Atjèhraad (gekozen lid Lhō' Seumawè)
19 *Zuidelijke Atjèhse landschappen.*		
Teukoe Ramli Angkasah	oelèëbalang (Jap. sonchō) Kloeët (Bakōngan)	leerling Teungkoe Hadji Hasan van Kroeëng Kalé, oelèëbalangschap Toengkōb, sagi der XXVI Moekims; zoon van Teukoe Radja Angkasah, de hoofdaanlegger van de Bakōngan-opstand
20 *Singkel*		
Teungkoe Ibrahim Meura'sa	godsdienstonderwijzer te Singkel	zie onder 1e Atjèhraad (gekozen lid Singkel)

Naam	Betrekking onder Japans bestuur	Betrekking onder Nederlands bestuur
21 *Simaloer*		
Teungkoe Ibrahim	ambtenaar voorlichtingsdienst (Jap. hōdōka) te Sinabang	zie onder 1e Atjèhraad (gekozen lid Simaloer)
	II. Benoemde leden *).	
22 Teukoe 'Ad	oelèëbalang (Jap. sonchō) Kajèë Adang, sagi der XXVI Moekims (Koetaradja)	zie onder 1e Atjèhraad (gekozen lid Koetaradja)
23 Teukoe Ahmad	adviseur-ambtenaar ter beschikking (Jap. zuki) van de resident te Koetaradja	zie onder 1e Atjèhraad (benoemd lid)
24 Tjè' Ahmad	handelaar, directeur tehuis voor oorlogswezen te Blang Pidië (Tapa'toean)	zie onder 1e Atjèhraad (gekozen lid Tapa'toean)
25a**) Teukoe Tjoet Ahmad	moekimhoofd (Jap. kuchō) Peureumeuë, landschap Kawaj XVI (Meulabōh)	oelèëbalang-tjoet idem
26 Teukoe Panglima Pòlém Moehamad Ali (benoemd lid Sumatraraad, Jap. Sumatora-chūō-sangi-in)	hoofd welvaartskantoor (Jap. kōsei-kyoku) te Koetaradja, voorzitter „Badan kebaktian pendoedoek Atjèh-shū oentoek membina Asia" (Jap. Atjèh-shū-min-kōa-hōkō-kai)	zie onder 1e Atjèhraad (benoemd lid)
27 Mr. S. M. Amin	rechter „landraad" (Jap. chihō-hōin) Sigli	advocaat en procureur te Koetaradja
28 Teukoe Nja' Arif, voorzitter (gekozen lid Sumatraraad, Jap. Sumatora-chūō-sangi-in)	adviseur-ambtenaar ter beschikking (Jap. zuki) van de resident te Koetaradja	zie onder 1e Atjèhraad (benoemd lid)

*) In alphabetische volgorde.

**) Het was niet mogelijk met zekerheid vast te stellen of de onder 25a genoemde Teukoe Tjoet Ahmad dan wel de onder 25b vermelde Teukoe Tjoet Moehamad Thajèb Wood deel van de 2e Atjèhraad uitmaakte.

Naam	Betrekking onder Japans bestuur	Nederlands bestuur
29 Teungkoe Moehamad Daoed Beureu'èh (gekozen lid Sumatraraad, Jap. Sumatora-chūō-sangi-in)	lid godsdienstige rechtbank (Jap. shūkyō-hōin), leider van de afdeling godsdienstige aangelegenheden (Jap. shūkyō-bu) van de „Badan kebaktian pendoedoek Atjèh-shū oentoek membina Asia" te Koetaradja	zie onder 1e Atjèhraad (benoemd lid)
30 Teukoe Hanafiah	controleur (Jap. gunchō) Meulabōh	1e klerk bestuurskantoor Takéngön, uit oelèëbalanggeslacht Idi Tjoet (Idi)
31 Teungkoe Hadji Hasan	godsdienstonderwijzer te Kroeëng Kalé, oelèëbalangschap Toengkōb, sagi der XXVI Moekims (Koetaradja)	zie onder 1e Atjèhraad (benoemd lid)
32 Teungkoe Moehamad Hasbi (benoemd lid Sumatraraad, Jap. Sumatora-chūō-sangi-in)	lid godsdienstige rechtbank (Jap. shūkyō-hōin), medeleider van de afdeling godsdienstige aangelegenheden (Jap. shūkyō-bu) van de „Badan kebaktian-pendoedoek Atjèh-shū oentoek membina Asia" te Koetaradja	zie onder 1e Atjèhraad (benoemd lid)
33 Moehamad Mahjoeddin	geneesheer „militair bestuur" te Koetaradja	zie onder 1e Atjèhraad (benoemd lid)
34 Toeankoe Mahmoed	rechter „landraad" (Jap. chihō-hōin) Koetaradja	zie onder 1e Atjèhraad (benoemd lid)
35 Teukoe Tjhi' Mahmoed	controleur (Jap. gunchō) Meureudoe	zelfbestuurder Meureudoe (Meureudoe)
36 Ali Moertolo	directeur middelbare school te Koetaradja	zie onder 1e Atjèhraad (benoemd lid)

Naam	Betrekking onder Japans bestuur	Nederlands bestuur
37 F. J. Nainggolan	geneesheer „militair bestuur" te Koeala Simpang	geneesheer te Medan
38 Teukoe La'samana Oemar	oelèëbalang (Jap. sonchō) Ndjōng (Sigli)	zelfbestuurder idem
39 Moehamad Sjam	schoolopziener (Jap. shigaku) Bireuën	idem
40 Thio Kie San	„luitenant der Chinezen (Jap. kakyō-chō) Koetaradja	idem
25b*) Teukoe Tjoet Moehamad Thajéb Wood	oelèëbalang (Jap. sonchō) Seunagan (Meulabōh)	aanstaand zelfbestuurder Lhō' Boebōn (Meulabōh), in opleiding op afdelingskantoor Meulabōh

*) Zie noot op blz. 350.

BIJLAGE III

TOELICHTING OP DE KAARTEN

Zoals in het voorwoord reeds werd opgemerkt werd het bij deze publicatie behorende kaartenmateriaal verzorgd door het Geografisch Instituut van de Topografische Dienst te Batavia. Getracht is om binnen het raam van de beschikbare fondsen het boek vergezeld te doen gaan van een aantal kaarten, hetwelk uit een oogpunt van systematiek een logisch geheel zou vormen en tevens zoveel mogelijk alle in het boek verwerkte geografische gegevens zou bevatten. Bovendien is er naar gestreefd ook ten aanzien van de spelling van de aardrijkskundige namen tot een zo volledig mogelijke correspondentie tussen tekst en kaarten te geraken. Laatstgenoemde overeenstemming tussen boek en kaarten, n.l. die in spelling, bleek ten volle te verwezenlijken. Minder gemakkelijk viel dit ten aanzien van de overeenstemming in de geografische gegevens zelf. Een volledige correspondentie, waarbij elke in het boek voorkomende aardrijkskundige naam op één der kaarten zou zijn aangebracht, zou een groot aantal detailkaarten hebben vereist, hetgeen de uitgave te kostbaar zou hebben gemaakt. Toch is het gestelde doel zeer dicht benaderd.

De moeilijkheden, waarvoor het Geografisch Instituut zich bij het vervaardigen van de kaarten zag gesteld, waren vele. Het bruikbare kaartenmateriaal was voor een deel van vrij oude datum en bovendien zeer ongelijk in waarde. De van de Noord- en Oostkust en het direct daarop aansluitende binnenland bestaande kaartenseries, respectievelijk op schaal 1 : 40.000 en 1 : 80.000, dateren uit de eerste decennia dezer eeuw en zijn gebaseerd op de zogenaamde vluchtige opneming. Pas in de jaren '30 werd in Atjèh overgegaan tot de bouw van een driehoeksnet. Hierop voortbouwende kon in de periode 1937-1942 een serie detailbladen, schaal 1 : 50.000, worden samengesteld eveneens voornamelijk van de Noord- en Noordoostkust. Bij de vervaardiging van deze 1 : 50.000-serie, waarvan in totaal 34 bladen werden voltooid, werd gedeeltelijk gebruik gemaakt van luchtfotografie. Voorts werd voor het daarop aansluitende binnenland in 1933 een serie 1 : 100.000 bladen opgezet. Van deze laatste serie waren echter bij het uitbreken van de oorlog in 1941 slechts 2 bladen voltooid (onderafdeling Takéngön). Het is wel duidelijk, dat de kaartering zich dus voornamelijk richtte tot de Noord- en Oostkust van Atjèh. De Westkust en het binnenland bleven lange tijd stiefmoederlijk bedeeld. Teneinde dit bezwaar op te heffen werd in 1941 van deze gebieden een 5-tal bladen, schaal 1 : 200.000, vervaardigd, waarop de jongste bekende gegevens schetsmatig werden verwerkt. Dit neemt echter niet weg, dat de kaartbedekking van de Westkust en van het binnenland, met uitzondering van de 100.000 bladen rond Takéngön, slechts de aanduiding „zwak" kan verdragen. Alleen Noord- en Oostkust (luchtfoto's) kunnen een vergelijking met de werkelijkheid goed doorstaan. Gedurende de oorlog werd door de Geallieerden de in 1924 ten behoeve van de Topografische Overzichtskaart voor Sumatra opgezette serie 1 : 250.000, welke in 1941 Atjèh nog niet had bereikt, voltooid, terwijl van de andere kaarten herdrukken verschenen, hier en daar aangevuld met nieuwe aan luchtfoto's ontleende gegevens. Ook door de Japanse bezetter zouden nieuwe kaarten zijn samenge-

steld van brede stroken van de Westkust en van het binnenland, schaal 1 : 50.000 en 1 : 100.000. Het mocht de Topografische Dienst tot dusverre echter niet gelukken hiervan copieën te bemachtigen.

Een korte bespreking van de verschillende kaarten moge hieronder volgen.

Kaart I. Reliëfkaart 1 : 1500.000.

Het reliëf van een bepaald gebied of landschap komt op een kaart wel het beste tot uiting wanneer de ruimten tussen de in het oog springende hoogtelijnen met diverse tinten, gewoonlijk variërende van groen via geel tot bruin, worden aangegeven. Gezien de hoge kosten verbonden aan de daarvoor noodzakelijke vervaardiging van verschillende drukplaten, werd op deze kaart het procédé van arcering gebruikt, waarbij de tranches van 100 m, 500 m, 1000 m, 1500 m, 2000 m, 2500 m, 3000 m, en 3500 m, als raamvaak dienden. Alhoewel het resultaat uiteraard beneden dat van een reliëfkaart in kleuren ligt, kan geconstateerd worden, dat met deze methode van arcering toch een bruikbaar geheel werd verkregen, waarop de verdeling tussen kustvlakte en bergland, welke zo belangrijk is voor Atjèh's geschiedenis en ontwikkeling, voldoende duidelijk in het oog springt.

Behalve voor de inschetsing van de belangrijkste gebergten en bergtoppen werd deze kaart tevens benut voor het intekenen van de in het boek genoemde rivieren, benevens van de voornaamste kapen, eilanden, baaien, zeestraten e.d.*)

De juiste ligging van een der in het boek genoemde bergtoppen, n.l. de aan het voetpad tussen Manggis en Blang Kĕdjĕrèn gelegen Goenòng Prò' (zie blz. 109, 117) kon niet worden bepaald, zodat intekening achterwege bleef.

Kaart II. Bevolkingsdichtheid 1 : 2500.000.

Deze kaart sluit ten nauwste aan op de vorige en brengt het verband tussen geografische gesteldheid en bevolkingsvestiging duidelijk tot uitdrukking. Zij is ontleend aan de bekende publicatie van Dr. H. Lehmann voorkomende in „Petermanns Geographischer Mitteilungen" 1938, getiteld „Die Bevölkerung der Insel Sumatra", waarin aan de hand van kaarten de resultaten van de volkstelling van 1930 worden geanalyseerd.

Opmerking verdient het feit, dat de kaart dus een beeld geeft van de verspreiding der bevolking in 1930. Ook de elders in dit boek genoemde bevolkingscijfers geven steeds de stand van zaken in 1930 weer. Wel zijn schattingen van de bevolkingssterkte der verschillende afdelingen en onderafdelingen in 1941 voorhanden, doch voorzichtigheidshalve werd hier steeds teruggegrepen op de officiële cijfers van de telling van 1930. Overigens mag worden aangenomen, dat, alhoewel de dichtheid der bevolking sedertdien mag zijn toegenomen, het algemene beeld van de verspreiding der bevolking, zoals op kaart II aangegeven, ongewijzigd is gebleven. Ook thans nog is de bevolking voornamelijk geconcentreerd in de kustvlakten, terwijl hier en daar in de lengtedalen van het centrale bergland enkele verdichtingen vallen op te merken.

Kaart III. Administratieve indeling 1 : 1500.000.

Deze kaart, bedoeld als een globale overzichtskaart, bevat uitsluitend de indeling in bestuursafdelingen en onderafdelingen, zoals deze voor de residentie Atjèh en Onderhorigheden laatstelijk werd vastgesteld bij het

*) Op de kaarten werden de rivieren aangegeven met kr. afkorting van het Atjèhse „kroeëng", de eilanden met p. voor het Atjèhse „poelô" en de meren met l. voor het Atjèhse „la'ôt".

besluit van de Gouverneur van Sumatra van 9 December 1941 no. 770/AZ 118 (bijblad 14661). Teneinde de kaart zo overzichtelijk mogelijk te houden werden slechts de residentiehoofdplaats en de afdelings- en onderafdelingshoofdplaatsen opgenomen, benevens de spoorlijn en de hoofdwegen.

Ten aanzien van de verkeerswegen valt op te merken, dat op deze kaart de stand van 1941 is ingetekend. Zoals bekend onderging het wegennet in Atjèh gedurende de Japanse bezetting op bepaalde punten aanzienlijke veranderingen. Zo werd bijv. de Westkustweg via Sidikalang aangesloten op het wegennet van Sumatra's Oostkust. De weg van Koeta Tjané door de Alasvallei naar Blang Kĕdjĕrèn werd doorgetrokken naar Takéngön enz. enz. Daar tot op heden geen gegevens omtrent de juiste tracee's dezer wegen bekend zijn, beperkte de tekenaar zich tot de gegevens van 1941. Overigens geldt hetzelfde voor kaart VI van Groot-Atjèh.

Kaart IV. Militaire operaties in Maart 1942 1 : 1000.000.

De op deze kaart in pijlen van verschillende kleur aangegeven loop van de Japanse opmars en van de Nederlandse terugtocht vindt in hoofdstuk V uitvoerige toelichting. In enkele gevallen heeft de betrokken pijl slechts een betrekkelijke betekenis, in zoverre, dat de juiste terugtochtsroute niet geheel vaststaat. Zo kon niet worden vastgesteld langs welke route de militaire commandant van Lhō' Seumawè toen hij op 14 Maart met een deel der troepen de onderafdelingshoofdplaats verliet, op Takéngön, zoals in het voornemen lag, is teruggetrokken. Reeds dezelfde ochtend immers waren de eerste Japanse afdelingen, komende uit de richting Sigli, Bireuën in de richting Lhō' Seumawè gepasseerd. Ook kon geen zekerheid worden verkregen omtrent het lot van de in de richting Lōkōp teruggetrokken militaire bezetting van Langsa, zodat over de verdere lotgevallen van deze troepen de kaart geen uitsluitsel geeft.

Deze kaart leende zich het beste voor het intekenen van de in het boek voorkomende plaatsnamen, ook voorzover deze niet op de militaire operaties betrekking hadden, al bleek het om de in de aanhef van deze toelichting vermelde redenen niet mogelijk alle plaatsen in te tekenen. Ook de voornaamste rivieren, wegen en bospaden werden, teneinde het volgen van de militaire operaties te vergemakkelijken, nog eens ingeschetst. Opneming van de spoorlijn bleek niet mogelijk. De in de tekst genoemde ondernemingen en boorterreinen werden eveneens op deze kaart ingetekend. Deze vermelding houdt dus niet in, dat de hier bedoelde ondernemingen de belangrijkste zijn, doch uitsluitend, dat zij in de publicatie om bepaalde redenen worden genoemd.

Kaart V. Landschapsindeling 1 : 1000.000.

Teneinde de overzichtelijkheid niet te schaden werd op deze kaart slechts een gering aantal plaatsen ingetekend en werden de rivieren en wegen weggelaten, voorzover dit het verkrijgen van een duidelijk beeld van de landschapsgrenzen zou bemoeilijken. De intekening van deze grenzen is voornamelijk ontleend aan de Kaart van het Gouvernement Atjèh en Onderhorigheden, schaal 1 : 750.000, vervaardigd door de Topografische Dienst te Batavia in 1923, waarop naast afdelingen en onderafdelingen tevens landschappen en moekims zijn ingetekend. Deze kaart bleek helaas nog wel enige onjuistheden te bevatten, welke echter bij gebrek aan nauwkeurige gegevens niet alle konden worden gecorrigeerd, zodat voor de juistheid der grenzen niet overal kan worden ingestaan. In het bijzonder geldt dit voor de onderafdelingen Sigli, Lhō' Seumawè en Lhō' Soekōn, doch ook ten aanzien van de andere onderafdelingen zijn kleinere afwijkingen van de werkelijke grenzen mogelijk.

Wat het rechtstreeks bestuurd gebied betreft kon voor de afdeling Groot-Atjèh met de hoofdindeling worden volstaan, aangezien de gedetailleerde indeling op kaart VI werd aangebracht. Ten aanzien van de onderafdeling Singkel bleef inschetsing van de districtsgrenzen achterwege, daar geen betrouwbare gegevens omtrent de juiste loop van deze grenzen konden worden verkregen.

De opname van de verschillende in de tekst genoemde oelèëbalangtjoetschappen en andere onderdelen van landschappen, o.a. in de onderafdelingen Bireuën, Lhō' Seumawè, Lhō' Soekon en Tapa'toean, moest eveneens uit overwegingen van overzichtelijkheid worden weggelaten.

Kaart VI. Groot-Atjèh 1 : 250.000.

Teneinde het volgen van de gebeurtenissen tijdens de Japanse inval in de afdeling Groot-Atjèh te vergemakkelijken werd een afzonderlijke kaart van deze afdeling toegevoegd. In deze kaart werden zoveel mogelijk alle op dit gebied betrekking hebbende in het boek vermelde gegevens ingetekend. Op gevaar af de duidelijkheid te schaden werden ook de grote sawah-complexen ingeschetst, aangezien deze voor het inzicht in de structuur van deze afdeling bezwaarlijk konden worden gemist. Van de intekening van hoogtelijnen, welke het beeld zouden hebben gecompleteerd, moest evenwel worden afgezien. Van de grenzen der verschillende zelfstandige moekims in de onderafdeling Seulimeum waren geen volledige gegevens beschikbaar, zodat speciaal ten aanzien van de Oostelijk gelegen moekims met intekening van de cijfers moest worden volstaan, terwijl ten aanzien van enige andere moekims de grenzen slechts partieel konden worden ingeschetst.

De opmerking in deze „Toelichting", gemaakt bij kaart III, betreffende de stand van het wegennet is mede van toepassing op kaart VI. In het bijzonder in Groot-Atjèh onderging het wegennet gedurende de bezetting nogal enige wijziging. In het kader van militaire maatregelen, gericht op de defensie van Sumatra's uiterste Noordpunt, werden door de Japanners enkele nieuwe verbindingswegen aangelegd en vonden omleggingen plaats. Echter zijn ook deze wijzigingen niet nauwkeurig bekend, weshalve de tekenaar zich ook hier beperkte tot de toestand van 1941. Wel werden op deze kaart de door Japanners vergrote dan wel nieuw aangelegde vliegvelden van Lhō' Nga, Blang Bintang (Koetaradja) en Padang Tidji ingetekend.

DOCUMENTEN

No 1 — TAHOEN KE 2
DJOEM'AT 23 MOEHARAM '62

KEPALA PEDJABAT:
S. MASUBUTI

Terbit tiap2 hari:
ARBA'A DAN SABTOE
oleh:
GUNSEIKAN - BU ATJEH SINBUNSYA
KOETARADJA.

アチエ・シンブン
Atjeh Sinbun

2603 - SHOWA 18 NEN.
1 GATU 1 NITI-KIN-YOBI.

Administrasi
ATJEH SINBUNSYA
KOETARADJA.

HARGA LANGGANAN:

1 Boelan	f 0.70
3 „	„ 2.10
Nomor lepas	„ 0.10

TARIEF ADPERTENSI:
Sebaris f 0 25. Sekoerang2nja f 2.50 sekali masoek. Berlangganan boleh berdamai. Pembajaran lebih dahoeloe.

Hari ini diterbitkan selembar.

PEMIMPIN ABDUL WAHID Er. TELP. No. 139.

Ditjitak oleh: O. ATJEH INSATUSHO.

No. 31 — TAHOEN KE 2
SABTOE 11 RABI'OELACHIR '62

KEPALA PEDJABAT:
S. SAGAWA

KEPALA PENGARANG:
T. KODERA.

Hari ini terbit selembar.

アチエ・シンブン
ATJEH SINBUN

2603 - SYOWA 18 NEN
4 GATU 17 NITI DOYO-BI

Administrasi
ATJEH-SYU SEITYO
SENDENHAN HAIKYUBU
KOETARADJA.
TELEPON: No. 139.

Ditjitak dan diterbitkan oleh:
ATJEH-SYU SEITYO
SENDENHAN SINBUNBU

Pada tiap2 hari:
ARBA'A DAN SABTOE

De „Atjèh Shimbun". Kop van de nummers van 1 Januari 1943 no. 1 en van 17 April 1943 no. 31. Eerstgenoemd nummer vermeldt nog als „directeur" Masubuchi en als „redacteur" Abdoel Wahid Er (blz. 191 — 192), laatstgenoemd nummer noemt als zodanig de Japanners Sagawa en Kodera (blz. 204).

Document I

Koetaradja, 22 Juni 2603

No. 2448
Lampiran 1 - 4
Perihal Memberikan tempat kepada anak boemipoetera didalam Pemerintahan Negeri.

Sewaktoe diadakan sidang Parlemen Dai Nippon jang ke 82 pada tanggal 16 Juni Syowa 18 telah dioetjapkan oleh Perdana Menteri Tozyo, didalam pidatonja tentang perihal oeroesan Pemerintahan, soal tentang penempatan anak boemipoetera didalam Pemerintahan Negeri, pidato mana — menoeroet perintah dari atas — beserta dengan nasihat dari Atjeh Syu Tyokan kita sampaikan bersama ini.

Soepaja hal ini dapat diketahoei benar oleh rakjat oemoem, hendaklah pidato dan nasehat terseboet ditempelkan diseloeroeh daerah toean.

Akan tetapi hendaklah didjaga benar, soepaja tjoekoep djelas pada rakjat oemoem, bahwa „penempatan anak boemipoetera didalam Pemerintahan Negeri" ini boekanlah sekali-kali sama artinja dengan „gerakan kearah kemerdekaan".

SOUMUBUTYO.

Kepada
Jth. sekalian Keisatusyotyo, Guntyo dan Sontyo
diseloeroeh daerah Atjeh.

Rondschrijven van Masubuchi van 22 Juni 1943 no. 2448 naar aanleiding van Tōjō's rede in het Japanse parlement op 16 Juni 1943 (blz. 213).

Koetaradja, 22 Juni 2603 (1943)

No. 2448
Bijlagen 1 + 4

Onderwerp: Het opnemen van inheemsen in het landsbestuur.

Tijdens de 82ste zitting van het Japanse parlement op 16 Juni 1943 heeft minister-president Tōjō in zijn rede over bestuursaangelegenheden de kwestie besproken van het opnemen van inheemsen in het landsbestuur, welke rede zomede een beschouwing van de resident van Atjèh — op last van hogerhand — door ons hierbij worden aangeboden.

Met het oog op de wenselijkheid, dat het volk hiervan goed op de hoogte is, wordt verzocht rede en beschouwing voornoemd aan te plakken overal in Uw ressort.

Er worde evenwel terdege voor gezorgd, dat het voor een ieder volkomen duidelijk is, dat „opneming van inheemsen in het landsbestuur" in geen enkel opzicht hetzelfde betekent als „evolutie naar onafhankelijkheid".

Het hoofd van de afdeling algemene zaken
van het residentiekantoor

Aan
alle ressortscommandanten van politie,
onderafdelingschefs en oelèëbalangs in
de residentie Atjèh.

Menghormati perdjandjian Kemerdekaan Indonesia.

[oleh: **Sangyôkotubu-Tyo S. Masubuti**].

Tiba-tiba disiarkan makloemat perdjandjian Kemerdekaan Indonesia oleh Jang Moelia Perdana Menteri Koiso, makloemat mana disampaikan djoega kesoedoet doesoen dan kampoeng2, pesisir laoet, ringkasnja kepada seloeroeh doenia. Istimewa bangsa Indonesia terkedjoet mendengar tersiarnja berita jang dengan tiba2 dioemoemkan tentang perdjandjian Kemerdekaan Indonesia. Semoelanja ada jang merasa sangsi betoelkah atau tidak ataupoen hanja impian belaka, tetapi setelah mendapat kepastian tentang makloemat itoe, maka kelihatan keriangan dan kegembiraan hingga melondjak2. Saja baroe mendengar chabar, bahwa bendera Indonesia warnanja merah poetih, merah tanda berani dan poetih tanda soetji.

Apa bendera itoe kemoedian hari dapat dikibarkan boeat menjatakan tanda kegembiraan sebagai lambang kemerdekaan dari bangsa Indonesia beloem dapat dipastikan, karena bila waktoenja kemerdekaan itoe akan diberikan maka tiada dapat ditentoekan lebih dahoeloe.

Tetapi djika bersoenggoeh-soenggoeh berkehendak akan merdeka, maka perloe persediaan jang besar. Persediaan itoe terdiri dari berbagai-bagai djenis dan tiada moedah, dapat dipenoehi.

Saja jakin bahwa Toean2 tjoekoep mengerti tentang soal itoe.

Bahwa keperloean persediaan jang sebenarnja—membinasakan kekoeatan moesoeh -bersama-sama dgn tentera Nippon, oleh karena itoe bangsa Indonesia oemoemnja moesti s e d a r soepaja bersatoe hati dan mempoenjai semangat jang tegoeh.

Itoe sebabnja maka bangsa Atjeh moesti bersatoe dan bersama-sama membantoe TENTERA NIPPON, boeat mengeloearkan lebih banjak lagi barang2 makanan jaitoe p a d i dan tanaman moeda dan lain-lain, demikian djoega mengeloearkan banjak boeroeh goena oentoek mempertjepat tertjapainja kemenangan achir.

Saja bersjoekoer jang ditahoen ini Boelan Poeasa dengan aman dan tenang selesai didjalani dan dapat djoega saja menghormati HARI RAJA IDILFITRI.

Seteroesnja saja berharap soepaja bangsa Indonesia berpendirian jang kokoh dengan mempoenjai semangat jang berkobar-kobar.

HIDOEPLAH INDONESIA!

Artikel van Masubuchi in het feestnummer van de „Atjèh Shimbun", gewijd aan de viering van Idoe'lfitri en de onafhankelijkheidsbelofte van Koiso, van 7 September 1944 (blz. 233).

TER ERE VAN DE ONAFHANKELIJKHEIDSBELOFTE AAN INDONESIE

(door: S. Masubuchi, hoofd van de afdeling economische zaken).

Onverwachts is door Z. E. de minister-president Koiso een bekendmaking uitgegeven houdende de belofte van onafhankelijkheid aan Indonesië, welke bekendmaking ook is doorgegeven tot in uithoeken van gehuchten, dorpen en stranden, kortom tot de gehele wereld. Het Indonesische volk in het bijzonder is opgeschrikt op de plotselinge mare van de belofte van onafhankelijkheid aan Indonesië. Sommigen zullen aanvankelijk getwijfeld hebben aan de juistheid of gedacht hebben aan een droom, maar toen de bekendmaking zekerheid werd, verschenen de uitbundige blijheid en uitgelatenheid. Zo juist vernam ik, dat de kleuren van de Indonesische vlag rood-wit zijn: rood teken van moed en wit van zuiverheid.

Of die vlag straks vrolijk zal wapperen als symbool van onafhankelijkheid van het Indonesische volk is nog niet met zekerheid te beoordelen, want het tijdstip van de verlening van onafhankelijkheid is vooralsnog niet te bepalen.

Indien echter de wil naar onafhankelijkheid wezenlijk bestaat zijn grootse voorbereidingen noodzakelijk. Die voorzieningen zijn velerlei en niet eenvoudig te treffen.

Ik ben overtuigd, dat U allen die kwestie voldoende duidelijk is.

Welnu de noodzaak van waarachtige voorbereiding is de vernietiging van de kracht van de vijand tezamen met het Japanse leger. Daarom dient het Indonesische volk in zijn geheel doordrongen te zijn van eendracht en standvastigheid.

Daarom ook dient het Atjèhse volk de eenheid te bewaren en gemeenschappelijk het *Japanse leger* bij te staan door meer voedsel te produceren: rijst, tweede gewassen en dergelijke, alsmede door veel werkkrachten te leveren ter bespoediging van de eindoverwinning.

Ik spreek dank uit, dat dit jaar de vastenmaand rustig en kalm is verlopen en dat ik ook de nodige eer kan bewijzen op de dag van het *Kleine Feest*.

Vervolgens hoop ik, dat het Indonesische volk een onwrikbaar standpunt zal innemen bij een vurige geestdrift.

Leve Indonesië!

MA'LOEMAT.

Diperma'loemkan kepada segenap rajat diseloeroeh tanah Atjeh bahasa tanah aer kita dewasa ini adalah sedang menentang berbagai2 kesoekaran kerena keadaan masih dalam peperangan. Rajat sekalian tentoe haroes bekerdja dengan giat dan tabah soepaja terhindar sekalian malapetaka. Rajat sekalian tentoe haroes berdiri disamping Pemerentah soepaja segala tjita2 kita oentoek keselamatan dan keloehoeran tanah aer bisa tertjapai.

Dalam hal ini rajat sekalian tentoe ingin toeroet bekerdja bersama2 dengan Pemerentah dalam menjelesaikan benteng2 dan djalan2 demikian djoega lapangan kapal terbang, soepaja kelak bi'la peperangan telah selesai dan noesa telah loehoer rajat Atjeh mempoenjai kebanggaan jang tidak bertara, kerena keloehoeran itoe tertjipta djoega lantaran mereka telah toeroet berdjoeang dan berdjasa dahoeloenja.

Akan tetapi . . . . . moelai tanggal 1 boelan sembilan ini kita akan menempoeh boelan poeasa, dalam boelan mana kita rajat Islam Atjeh tiada makan minoem pada siang hari. Oleh sebab itoe tentoelah badan kita merasa lemah dan tenaga kita dalam bekerdja poen djadi koerang.

Hal ini tidak loepoet dari perkiraan dan keinsjafan Pemerentah, oleh sebab itoe selama boelan poeasa ini rajat diberi kelapangan doea djam pada tiap2 hari, ja'ni dahoeloe rajat bekerdja saban hari 8 djam, jang mana di boelan poeasa hanja 6 djam, sedang gadji mereka tetap tidak dipotong.

Ini adalah soeatoe kelapangan dan pertolongan jang maha besar dari Pemerentah kepada rajatnja, oleh sebab itoe tentoelah rajat haroes bersjoekoer dan dengan sadar dan gembira didalam djam pekerdjaan tetap memberikan tenaga oentoek menjelenggarakan pembikinan pertahanan oleh Tentara Nippon, goena oentoek mempertahankan serangan dari pihak moesoeh.

Sebagai penoetoep dari ma'loemat ini berharap soepaja rajat bersatoe hati memberikan bantoean kepada Tentara Nippon di masa peperangan sabil ini.

[redacted]

Koetaradja, 30 Agoestoes Showa 18

Kepala Qadli,

Toeankoe Abdoel Aziz.

„Bekendmaking" van de hoofdkali Toeankoe Abdoel Azis van 30 Augustus 1943 voor het begin van de vastenmaand (blz. 216).

BEKENDMAKING

Aan het volk in geheel Atjèh wordt bekendgemaakt, dat het vaderland door de huidige toestand van oorlog tegen velerlei moeilijkheden heeft te kampen. Allen dienen uiteraard met energie en naar vermogen hun werk te verrichten ter voorkoming van ramspoed en zich naast de regering te scharen om onze idealen van vrede en overwinning voor ons land te verwezenlijken.

Daarbij is het zeker, dat een ieder verlangt deel te nemen aan samenwerking met de regering ter voltooiïng van versterkingen en wegen, zomede van de vliegvelden, opdat bij beëindiging van de oorlog en na de overwinning van ons land, het Atjèhse volk zich onvergelijkelijk trots zal gevoelen, aangezien die overwinning ook is volbracht dank zij zijn deelneming aan de strijd en zijn verdiensten op dat tijdstip.

Evenwel...... wij zullen op de 1e dag van deze negende maand de vastentijd ingaan, gedurende welke wij, Atjèhse Islambelijders, des daags geen voedsel en drank tot ons zullen nemen. Dit verzwakt ons zeker lichamelijk en ook onze werkracht zal verminderen.

Deze toestand ontgaat niet aan het oordeel en inzicht der regering en daarom wordt gedurende de vastenmaand dagelijks twee uren vrijaf gegeven, in die zin, dat men in plaats van 8 uren per dag in de vastenmaand slechts 6 uur arbeidt, terwijl het loon niet wordt gekort.

Dit is inderdaad een zeer aanzienlijke vrijgevigheid en hulp van de regering jegens het volk, waarvoor men dan ook slechts dankbaar behoort te zijn en zijn arbeidskracht in de werkuren met volharding en opgewektheid dient te blijven geven ten behoeve van de aanleg van versterkingen door het Japanse leger, die dienen voor de afweer van vijandelijke aanvallen.

Tot slot dezer publicatie spreek ik de hoop uit, dat het volk in deze tijd van heilige oorlog eendrachtig zijn hulp verlenen zal aan het Japanse leger.

(Behalve wat boven is verklaard, behoort een ieder te weten, dat bij het verrichten en tot stand brengen van werkzaamheden voor het leger in oorlogstijd en ten behoeve van de oorlogvoering, de vasten mag worden nagelaten en ingehaald op een tijdstip, wanneer daarvoor gelegenheid bestaat).

Koetaradja, 30 Augustus Shōwa 18 (1943)
De hoofdkali
Toeankoe Abdoel Aziz.

GUNSEIKANBU ATJEH SYU SEITYO

KOETARADJA

ATJEH SYU REI No. 8 — SYOWA 18 ZYU-ITI GATU 25 NITI

Penetapan tentang soesoenan dan pekerdjaän
KO SEI KYOKU
(Kantor oeroesan kebahagiaän oemoem).

Bahagian I.

Didalam daerah Atjeh didirikan soeatoe KO SEI KYOKU oentoek keperloean pendoedoeknja jang tetap, ja'ni soeatoe Kantor jang menjelenggarakan oeroesan2 oentoek kebahagiaän oemoem, seperti: memberikan petoendjoek dalam segala pekerdjaän, memberikan bantoean kepada orang2 miskin dan orang2 jang ditimpa oleh kesoesahan dan kemelaratan, memberikan latihan dan lain2 kepada pendoedoek oemoem.

Oentoek menjelenggarakan oeroesan Ko Sei Kyoku ini, sekiranja perloe, didirikan kantor2 tjabangnja.

Bahagian II.

Pegawei Ko Sei Kyoku - semendjak dari Kyoku Tyo-nja (Ketoeanja) hingga pada pendjabat jang serendah-rendahnja - terdiri dari pendoedoek jang tetap dari Syu ini.

Bahagian III.

Ko Sei Kyoku dibahagi atas 4 bahagian, ja'ni:

1) SŌMUKA
2) ZYUSANKA
3) HAIKYUKA
4) HUKUSIKA

Pekerdjaän dari masing2 bahagian ditetapkan oleh Kyoku Tyo, dengan seidzin Syu Tyokan.

Bahagian IV.

Kyoku Tyo berhak memerintah atas sekalian pegawei Ko Sei Kyoku dan bekerdja dibawah pimpinan Sōmubu Tyo, dan, terhadap oeroesan Zyusan dan Haikyu, djoega dibawah pimpinan Sangyobu Tyo.

Bahagian V.

Selain dari toendoek dibawah perintah dari sekalian pendjabat atasannja, wadjib pegawei dari masing2 bahagian bekerdja menoeroet perintah Kepala bahagiannja sendiri.

TAMBAHAN:

Atjeh Syu Rei ini moelai berlakoe pada tanggal 1 Desember 2603.

Koetaradja, Syowa 18 Zyu-iti Gatu 25 Niti.
GUNSEIKANBU ATJEH-SYU TYōKAN
S. IINO.

Voorbeeld van een „residentsverordening", nl. die van 25 November 1943 no. 8, betreffende de instelling van het „welvaartskantoor" (blz. 222).

KANTOOR MILITAIR BESTUUR RESIDENTIE ATJEH KOETARADJA

Verordening residentie Atjèh no. 8 — 25 November Shōwa 18 (1943)

Besluit op de samenstelling en werkkring van het

„WELVAARTSKANTOOR"

(Kantoor voor algemene welzijnszorg)

Afdeling 1.

In de residentie Atjèh wordt ten behoeve van de gevestigde inwoners opgericht een kantoor voor algemene welzijnszorg, dat alle zaken behartigt in het belang van het algemene welzijn, zoals: het geven van advies bij werkzaamheden, hulpverlening aan armen en personen die in moeilijkheden zijn geraakt en tot armoede zijn vervallen, het organiseren van lichamelijke en andere ontwikkeling aan de bevolking in het algemeen.

Ter uitvoering van de taak van het welvaartskantoor worden, zo nodig, bijkantoren opgericht.

Afdeling 2.

De ambtenaren van het welvaartskantoor bestaan — van het hoofd van het kantoor af tot de laagste beambte toe — uit personen gevestigd in de residentie.

Afdeling 3.

Het welvaartskantoor bestaat uit 4 afdelingen, te weten:

1) de afdeling algemene zaken;
2) „ „ arbeidsvoorziening;
3) „ „ distributie;
4) „ „ „ontwikkeling en ontspanning".

De werkkring van elke afdeling wordt vastgesteld door het hoofd van het kantoor, in overeenstemming met de resident.

Afdeling 4.

Het hoofd van het kantoor is bevoegd bevelen te geven aan alle ambtenaren van het welvaartskantoor en staat onder leiding van het hoofd van de afdeling algemene zaken van het residentiekantoor en ten aanzien van de onderwerpen behorende tot de arbeidsvoorziening en distributie, eveneens onder leiding van het hoofd van de afdeling economische zaken van het residentiekantoor.

Afdeling 5.

Behalve onder het gezag van hogergeplaatste ambtenaren staat het personeel van elke afdeling in zijn dienstvervulling onder dat van het eigen afdelingshoofd.

Aanvullende bepaling:

Dit besluit treedt in werking op 1 December 2603 (1943).

Koetaradja, 25 November Shōwa 18 (1943)
Militair bestuur residentie Atjèh
De resident
S. Iino.

GUNSEIKANBU ATJEH SYU SEITYO

KOETARADJA

ATJEH SYU KOKUZI No. 53. — SYOWA 19 SI-GATU 8 NITI.

Atjeh Syu Kokuzi (Makloemat Pemerintah).

Perihal: **Peratoeran tentang pendaftaran orang2 oentoek mempertahankan tanah air dan orang2 oentoek dipekerdjakan.**

Bahagian I.

Soepaja peperangan Asia Timoer Raja ini jang bertoedjoean oentoek membina kemakmoeran bersama dalam lingkoengan Asia Timoer Raja dapat segera diselesaikan perloe diadakan peratoeran tentang pendaftaran orang2 oentoek mempertahankan tanah air dan orang2 oentoek diperkerdjakan boeat memperlengkap persiapan tentang sesoeatoenja jang terpenting dalam hal mempertahankan tanah air.

Bahagian II.

Sontyo diwadjibkan memerintahkan kepada Kumityo2 jang dibawahnja oentoek mendaftarkan sekalian pendoedoek lelaki dari masing2 Kuminja jang beroemoer serendah-rendahnja 16 tahoen atau setinggi-tingginja 45 tahoen dan sekalian pendoedoek lelaki dari masing2 Kuminja jang beroemoer 46 tahoen keatas jang dengan sendirinja meminta oentoek didaftarkan.

Bahagian III.

Kumityo mendaftarkan orang2 jang dimaksoed dalam Bahagian II menoeroet tjontoh No. 1 jang terlampir pada peratoeran ini; daftar terseboet diperboeatnja 2 helai, diantara mana sehelai dikirimkannja kepada Kutyonja selambat-lambatnja pada penghabisan boelan Maart dari tiap2 tahoen dan sehelai disimpannja padanja sendiri.

Dalam daftar terseboet haroes diisikan:

a) nama Kumi jang diperiksa serta nama Ku dan Son jang bersangkoetan, nama Kumityo dan tanggal siap melakoekan seloeroeh pemeriksaan;
b) nama, oemoer, bangsa dan pekerdjaan dari orang2 jang didaftarkan dengan menerangkan patoetkah atau tidak oentoek dikerahkan;
c) keterangan2 jang lain.

Bahagian IV.

Kutyo diwadjibkan memperboeat 2 helai daftar tentang banjaknja orang2 jang telah didaftarkan dalam Ku-nja, menoeroet tjontoh No 2 jang terlampir bersama ini dan berdasar atas daftar2 jang diterimanja dari sekalian Kumityo-nja, serta mengirimkan sehelai diantara daftar2nja itoe kepada Sontyo nja selambat-lambatnja pada tanggal 15 April dari tiap2 tahoen dan menjimpan jang selebihnja padanja sendiri oentoek tanda bahwa pendaftaran itoe telah dilakoekannja.

Voorbeeld van een „residentsbesluit", nl. dat van 8 April 1944 no. 53, betreffende de registratie van arbeidskrachten (blz. 229).

KANTOOR MILITAIR BESTUUR RESIDENTIE ATJEH KOETARADJA

Besluit residentie Atjèh no. 53 — 8 April Shōwa 19 (1944)

„Residentsbesluit" (Bekendmaking van het bestuur)

Onderwerp: Verordening op de registratie van personen ten behoeve van de landsverdediging en de arbeidsdienst.

Afdeling 1.

Teneinde de afloop van de oorlog in Groot Oost-Azië, die gericht is op de schepping van een gemeenschappelijke welvaart in de sfeer van Groot Oost-Azië, te bespoedigen, is het noodzakelijk een verordening vast te stellen op de registratie van personen ten behoeve van de landsverdediging en van personen voor de arbeidsdienst met het oog op het treffen van de belangrijkste voorzieningen voor de landsverdediging.

Afdeling II.

De oelèëbalangs zijn gehouden de hun ondergeschikte dorpshoofden te instruëren tot het registreren van alle mannelijke dorpsbewoners van de leeftijd van tenminste 16 jaar tot ten hoogste 45 jaar en van alle mannelijke dorpsbewoners van 46-jarige leeftijd en ouder, die vrijwillig om registratie vragen.

Afdeling III.

De dorpshoofden leggen in 2-voud registers aan van de personen bedoeld in afdeling II, volgens het hierbij gevoegde model no. 1. Een daarvan zenden zij jaarlijks uiterlijk eind Maart aan de betrokken moekimhoofden; het andere behouden zij zelf.

In het genoemde register dienen te worden ingevuld:

a) naam van het desbetreffende dorp, de moekim en het oelèëbalangschap;

b) naam, leeftijd, landaard en beroep van de personen, die geregistreerd worden, met de toelichting van al of niet geschiktheid om te worden opgeroepen;

c) andere toelichtingen.

Afdeling IV.

De moekimhoofden zijn gehouden in 2-voud registers aan te leggen van het aantal personen in hun moekims geregistreerd, volgens het hierbij gevoegde model no. 2, waarvoor de gegevens ontleend worden aan de registers ontvangen van de dorpshoofden. Een daarvan zenden zij jaarlijks uiterlijk op de 15e April aan de oelèëbalangs; het andere houden zij zelf aan als bewijs, dat de registratie is gehouden.

Afdeling V *).

De oelèëbalangs zijn gehouden, volgens het model bedoeld in afdeling IV voornoemd en met gegevens ontleend aan de registers van de betrokken moekimhoofden, in 2-voud registers aan te leggen voor hun ressorten. Een daarvan zenden zij jaarlijks uiterlijk op het eind van de maand April aan de betrokken onderafdelingschefs; het andere houden zij zelf aan in hun archieven.

Afdeling VI.

De onderafdelingschefs zijn gehouden, volgens het model bedoeld in afdeling IV voornoemd en met gegevens ontleend aan de registers ontvangen van de betrokken oelèëbalangs tot het aanleggen van onderafdelingsregisters in 4- of 5-voud. Zij zenden jaarlijks uiterlijk op de 15e Mei een exemplaar van deze registers aan de resident van Atjèh, de betrokken assistenten-resident, „plaatsvervangend assisten-resident" en „ressortscommandant van politie"; het laatste exemplaar houden zij aan in eigen kantoorarchief.

Afdeling VII.

De betrokken dorpshoofden zijn gehouden bij elke mutatie in het aantal oorspronkelijk geregistreerde personen, de registers dienovereenkomstig te wijzigen en op het eind van elk kwartaal na de bedoelde registratie schriftelijk kennis te geven van alle plaatsgevonden mutaties gedurende dat tijdvak aan alle desbetreffende kantoren.

Aanvullende bepaling.

Deze regeling treedt in werking op de dag van haar afkondiging, met dien verstande, dat — in het bijzonder voor het jaar 1944 — het tijdstip van eerste inzending der registers en mutatie's, zoals bepaald in de afdelingen II tot en met VII voornoemd, zal worden verschoven tot 2 maanden daarna.

Koetaradja, 8 April Shōwa 19 (1944)
Militair bestuur residentie Atjèh
De resident
S. Iino.

*) De „afdelingen" V e.v., welke niet in facsimile werden afgedrukt, werden volledigheidshalve wel in vertaling opgenomen.

AANTEKENINGEN BIJ DE DOCUMENTEN.

Document II.

De eerste regel van dit document ware te lezen: „Sewaktoe diadakan sidang Parlemen".

De enigszins vrijere wijze van vertaling verklaart de verschillen met de vertaling van de laatste alinea van dit document voorkomende in hoodstuk VII (blz. 213).

Document III.

De aandacht moge worden gevestigd op de navolgende in dit document voorkomende drukfouten en onduidelijkheden:

a. 1e alinea, laatste regel, te lezen „merah tanda berani";

b. 2e alinea, 3e regel, te lezen „beloem" in plaats van „beloen";

c. 2e alinea, laatste regel, te lezen „ditentoekan" in plaats van „d tentoekan";

d. 3e alinea, 2e regel, te lezen „persediaan".

Document IV.

Wat de voorlaatste alinea betreft is ook hier de vrijere vertaling oorzaak van de verschillen met de vertaling van het slot van deze zinsnede voorkomende in het „Historisch Overzicht" (blz. 216).

De tekst van deze in de „bekendmaking" zelve onleesbaar gemaakte slotalinea kwam nog voor in de „Atjèh Shimbun" van 4 September 1943, no. 70, waar zij luidde als volgt: „Selain dari jang diterangkan diatas rakjat oemoem haroes mengetahoei, mendjalankan dan menjempoernakan pekerdjaan oeroesan Tentera dalam masa peperangan dan oentoek kepentingan peperangan, boléh meninggalkan poeasa, jang mana dapat diganti bila ada kelapangan".

Document V.

De dagtekening van dit document luidt letterlijk: Shōwa 18, elfde maand, 25e dag.

Document VI.

De dagtekening van dit document luidt letterlijk: Shōwa 19, vierde maand, 8e dag.

Blijkens het in afdeling III bedoelde aan het besluit gehechte model van een register diende in deze registers uitdrukkelijk te worden aangetekend of betrokkenen geschikt werden geacht om te worden opgeroepen voor dienstneming bij „hulptroepen" (Jap. heiho), „volksleger" (Jap. giyū-gun) of „bijzondere politie" (Jap. tokubetsu-keisatsutai), dan wel geschikt werden geacht voor andere werkzaamheden, of als derde mogelijkheid van oproeping dienden te worden vrijgesteld.

AANTEKENINGEN BIJ DE DOCUMENTEN

Document II

De eerste regel van dit document [illegible] Partindo.

[illegible] VII (blz. [illegible]).

Document III

De [illegible]

a. [illegible]

b. [illegible]

c. [illegible]

d. [illegible]

Document IV

Wat de [illegible] September 1945 [illegible]

Document V

De [illegible] van dit document [illegible]

Document VI

De [illegible] van dit document [illegible]

[illegible]

LITERATUUROPGAVE

EN

REGISTERS

LITERATUUROPGAVE

„Atjèh Shimbun", 1942—1945 (niet volledig beschikbaar).

Willem Brandt (Wm. S. B. Klooster), De gele terreur, 2e druk, 1947.

Contact met Atjèh (Vrij Nederland, London, 19 Januari 1946, 6e jaargang, no. 26).

Dr. H. K. J. Cowan, De „Hikajat Malèm Dagang", dissertatie Leiden, 1937.

H. T. Damsté, Het volk van Atjèh (De volken van Nederlandsch-Indië in monographieën, uitgegeven onder leiding van Prof. J. C. van Eerde, deel I, 1920, blz. 39 e.v.).

—— Atjèhsche oorlogspapieren (De Indische Gids, 1912, deel I, blz. 617 e.v. en 776 e.v.).

—— Hikajat prang sabi (Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië, deel 84, 1928, blz. 545 e.v.).

Prof. dr. R. A. D. Hoesein Djajadiningrat, Atjèhsch-Nederlandsch woordenboek, 2 delen, 1934.

—— De stichting van het „Goenòngan" geheeten monument te Koetaradja (Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde, deel LVII, 1916, blz. 561 e.v.).

* Documenten en verslagen van de 2e (4-5 April 1944), 3e (19-20 October 1944) en 4e (20-21 April 1945) zitting van de Atjèhraad (niet volledig).

* Eenige aanteekeningen over de residentie Atjèh en Onderhoorigheden en speciaal over de te bezoeken gedeelten daarvan tijdens het verblijf van Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië in de residentie Atjèh en Onderhoorigheden van 5 tot en met 15 Maart 1940.

* Explanatory source materials of the case of the anti-Japanese underground organization in Sumatra under the control of the major-general R. T. Overakker (opgesteld door The headquarters of the Japanese 25th Army).

Gedenkboek van het Korps Marechaussee van Atjèh en Onderhoorigheden, 1890, — 2 April — 1940, uitgegeven ter gelegenheid van het gouden jubileum van het korps marechaussee, 1941.

J. Jongejans, Land en volk van Atjèh, vroeger en nu, 1939.

Dr. Th. W. Juynboll, Handleiding tot de kennis van de Mohammedaansche wet volgens de leer der Sjafi'itische school, 3e druk, 1925.

Mr. Oerip Kartodirdjo, De rechtspraak op Java en Madoera tijdens de Japanse bezetting 1942-1945 (Indisch tijdschrift van het recht, 1947, blz. 8-21).

---

*) De met * gemerkte bescheiden zijn niet gepubliceerd.

Kehakiman di daërah Atjèh, boeah dan pati dari permoesjawaratan hakim (sinpankan dan sinpankanho) seloeroeh Atjèh (3-4-5-boelan X-2604), 1944.

„Kita Sumatora Shimbun", 1942—1945 (niet volledig beschikbaar).

J. Kreemer, Atjèh, algemeen samenvattend overzicht van land en volk van Atjèh en onderhoorigheden, 2 delen, 1922—1923.

—— De bewoners van de Gajo- en Alaslanden (De volken van Nederlandsch-Indië in monographieën, uitgegeven onder leiding van Prof. J. C. van Eerde, deel I, 1920, blz. 80 e.v.).

Dr. C. Snouck Hurgronje, Verslag omtrent de religieus-politieke toestanden in Atjèh, 1892.

—— De Atjèhers, 2 delen, 1893—1894.

De strijd op Sumatra gedurende Januari, Februari en Maart 1942, Officiële mededelingen van het Koninklijk Nederlandsch-Indische Leger (De Militaire Spectator, 116e jaar, 1947, blz. 489 e.v., 117e jaar, 1948, blz. 211 e.v.).

M. H. Székely Lulofs, Tjoet Nja Din, de geschiedenis van een Atjèhse vorstin, 1948.

Dr. J. J. van de Velde, De godsdienstige rechtspraak in Nederlandsch-Indië, dissertatie Leiden, 1928.

* Verslagen bestuursambtenaren over de gebeurtenissen kort voor en gedurende de Japanse inval

a) opgemaakt gedurende de internering 1942-1943**):

residentsverslagen over de opstandige beweging in Groot-Atjèh en de evacuatie (J. Pauw);

afdelingsverslag Groot-Atjèh met uitzondering van Sabang (W.M. Remeeus en G. J. Förch);

onderafdelingsverslagen Sigli (Mr. P. de Leeuw), Lam Meulō (J. Zwier), Meureudoe (A. H. Naber), Bireuën (A. Hoff), Takèngön (J. Hoogland), Lhō' Seumawè (E. J. van der Zijl) en Lhō' Soekōn (Mr. J. Sepers);

b) opgemaakt na de Japanse capitulatie 1945-1948:

verslag van de assistent-resident ter beschikking (D. M. Hollestelle);

afdelingsverslag Westkust van Atjèh (J. K. Klerks);

onderafdelingsverslagen Sabang (J. M. A. Sondag), Idi (A. J. Gooszen), Langsa (E. Vitner), Tĕmiang (A. J. van Wilgenburg), Gajō Loeös en Alaslanden (twee verslagen van J. Drenth en Th. O. B. Günther), Tjalang (O. K. L. Pelger), Tapa'toean en Zuidelijke Atjèhse landschappen (G. C. Bruin) en Singkel en Simaloer (M. D. Voors).

**) De sub a) genoemde afdelings- en onderafdelingsverslagen werden na de Japanse capitulatie opnieuw opgemaakt, aangezien men — ten onrechte — in de veronderstelling verkeerde dat deze in het eerste interneringsjaar opgestelde verslagen in de volgende jaren waren verloren gegaan.

* Verslagen interneringskampen

centrale vrouwenkampen (H. C. Seyffardt — Koch en E. de Vries — Gundelach);

centrale mannenkampen (Dr. A. J. Piekaar);

plaatselijke kampen Sabang (J. M. A. Sondag), Bireuën (D. M. Hollestelle) en Koeala Simpang (A. J. van Wilgenburg).

Verzamelingen van „Atjèh-shu-rei" en „Atjèh-shū-kokuji", 1942-1945 (niet volledig).

Mr. K. A. de Weerd, The Japanese occupation of the Netherlands-Indies (International prosecution section, Netherlands division, November 1946, document 2750).

R. J. Wilkinson, Papers on Malay subjects, History, Parts I/II, 1908 (published by direction of the government of the Federated Malay States).

H. C. Zentgraaff, Atjèh.

A. Zijlmans, Capituleren of doorvechten tot de laatste man (De Militaire Spectator, 117e jaar, 1948, blz. 480 e.v.).

PERSONENREGISTER

Bij de samenstelling van dit register is rekening gehouden met de eisen, welke hieraan met het oog op de practische bruikbaarheid dienen te worden gesteld. Vaak zal het voorkomen, dat de gebruiker, die iets omtrent een bepaalde figuur wil weten, zich niet de volledige naam van de betrokken persoon in het geheugen kan brengen, doch dat hem slechts de algemeen gebruikelijke aanduiding voor de geest staat, welke aanduiding niet noodzakelijkerwijs met de geslachtsnaam behoeft samen te vallen. In verband hiermede zijn personen, die titels voeren als béntara, keudjroeën, pòlém, tjhi' en tjoet en vaak met deze titel gevolgd door de naam van het gebied, waarin zij thuis behoren worden aangeduid, zowel opgenomen onder hun geslachtsnaam als onder de titel. Deze gedragslijn is niet gevolgd ten aanzien van titels, als bijvoorbeeld de titel radja, welke zo zeer met de naam zijn samengegroeid, dat zij veelal nauwelijks meer als titel worden aangevoeld en dan ook als zodanig niet als kenmerkend kunnen worden beschouwd.

Grondregel is echter gebleven, dat iedere persoon in de eerste plaats is opgenomen onder zijn „geslachtsnaam". Samenstellingen met Abd en Aboe zijn hierbij als één geheel beschouwd. In samenstellingen met Basjah is deze van een titel afgeleide naam, overeenkomstig het gebruik, als geslachtsnaam aangenomen. Waar twijfel mocht rijzen of een onderdeel van de naam al dan niet als behorende tot de geslachtsnaam moet worden aangemerkt, is de naam als regel onder beide slagwoorden opgenomen.

Bij gelijke geslachtsnaam zijn voor de verdere alphabetische rangschikking de praedicaten toeankoe, teukoe, teungkoe, hadji en said buiten beschouwing gelaten en is dus het eerstvolgende titel- of naamonderdeel als secundair slagwoord aangemerkt.

Tenslotte werd ten gerieve van de gebruikers achter de namen der tot de oelèëbalanggroep behorende personen zoveel mogelijk het gebied van herkomst vermeld.

De in de tekst voorkomende Japanse eigennamen zijn opgenomen naar hun transcriptie volgens het Hepburn-systeem, onmiddellijk gevolgd door — gecursiveerd — de transcriptie zoals door de Japanners zelf in Atjèh toegepast. Volledigheidshalve wordt opgemerkt dat in het Japans de geslachtsnaam aan de persoonsnaam vooraf gaat, waardoor dus bv. Iino Shazaburō overeenkomt met S. Iino. Er zijn echter Japanners die „voor buitenlands gebruik" hun namen in de Westerse volgorde schrijven.

Abaïh, Teukoe (Ië Meulè), 123, 255, 340.

Abaïh, Teukoe Moehamad (Tjoenda), 256.

Abdoel Azis, Teukoe Said Oemar (Soengòë Raja), 148, 221, 239, 341, 345, 349.

Abdoel Azis, Toeankoe, 23, 24, 68, 205, 206, 207, 214, 215, 216, 230, 232, 253, 274, 275, 276, 277, 306, 364, 365.

Abdoel Djalil, Teungkoe, 187, 199, 304, 305, 306, 307, 308.

Abdoel Hamid, Teukoe (Samalanga), 132, 238.

Abdoel Hamid, Teukoe (Toengkob, Koetaradja), 55.
Abdoel Hamid, Teungkoe Sjech (Bireuën), 178, 243, 348.
Abdoel Hamid Orangkaja Sri Maharadja Mangkoe Boemi, Teukoe (Lhō' Seumawè), 137.
Abdoellah, 52, 53, 160.
Abdoellah, Toeankoe (Seuneu'am), 16, 103.
Abdoellah, Ahmad, 60, 78.
Abdoellah, Teukoe Radja (Lhō' Nga), 72, 73, 77, 255.
Abdoellah Oedjōng Rimba, Teungkoe Hadji, 224.
Abdoellah Palōh, Teukoe, 94.
Abdoel Latif, Teukoe (Peudaja), 70.
Abdoel Latif, Teungkoe, 159, 161.
Abdoel Latif, Teukoe Tjhi' (Geudōng), 138, 140, 204, 255, 340.
Abdoel Manaf al Zamzamy (Amelz), 204.
Abdoel Wahab, Teungkoe, 21, 60, 61, 68, 78, 178, 206, 217, 224, 243, 347.
Abdoel Wahid Er, 192, 359.
Abdoel Xarim Ms, 14.
Abdoerrachman, Teukoe (Keumangan), 238.
Abdoerrachman, Teungkoe, 349.
Abdoerraoef, Atj. Abdōra'ōh (Teungkoe di Koeala), 47, 52.
Abdoessalam, Teungkoe, 206, 224.
Abdōra'ōh, Mal. Abdoerraoef (Teungkoe di Koeala), 47, 52.
Aboe Bakar, 31, 56.
Aboe Bakar, Teungkoe Hadji, 20, 134.
Aboe Bakar, Said, 161, 169, 171, 176, 177, 195, 197, 199, 205, 224, 225, 238, 245, 254, 300, 342.
Aboe Bakar, Chalidin, 348.
'Ad, Teukoe (Kajèë Adang), 344, 350.
Adam, Teukoe Marah (Kloeët), 165, 168, 169, 257.
Adéan, Teukoe (Kloeang), 102.
Adenan Mahmoed, Teungkoe, 346.
Adji, Teukoe Moehamad (Matang Panjang), 143, 221, 345.
Ahmad, Teukoe (Djeuniëb), 132, 134, 161, 195, 220, 223, 246, 253, 342, 346, 350.
Ahmad, Teukoe (Simpang Oelim), 144, 256.
Ahmad, Teukoe Banta (Gloempang Pajōng), 84, 181.
Ahmad, Tjè', 105, 166, 221, 346, 350.
Ahmad, Teukoe Tjoet (Peureula'), 147, 232.
Ahmad, Teukoe Tjoet (Peureumeuë), 350.
Akbar, Teukoe Tjhi' Moehamad Ali (Kawaj XVI), 157, 159, 161, 257.
Aken, A. Ph. van, 24.
Alam, Meukoeta (Eseukanda Moeda, Mal. Iskandar Moeda), 174, 180, 278.
Ali, Said, 177, 238.
Ali, Teukoe (Keureukōn), 157, 195, 205, 215, 224, 231, 232, 339, 342.
Ali, Teukoe Ma' (Ië Leubeuë), 83.
Ali, Teukoe Moehamad (Idi Rajeu'), 144.
Ali, Teukoe Moehamad (Tjalang), 221, 224, 345.
Ali, Teukoe Nanta (Labōhan Adji), 163, 168, 181.
Ali, Teukoe Panglima Pòlém Moehamad (XXII Moekims), 21, 58, 59, 60, 62, 65, 69, 78, 79, 80, 81, 127, 180, 181, 194, 202, 215, 217, 220, 222, 236, 239, 241, 244, 245, 246, 253, 287, 339, 346, 350.
Ali, Teukoe Radja Ma' (Sama'indra), 84, 232.
Ali, Teukoe Radja Moehamad (Langsa), 147, 150, 223, 255, 341.

Ali Akbar, Teukoe Tjhi' Moehamad (Kawaj XVI), 157, 159, 161, 257.
Alioeddin, 177.
Amat, Teukoe (Arèë), 83, 84, 256.
Amat, Tjoet, 64, 66.
Amelz (Abdoel Manaf al Zamzamy), 204.
Amin, mr. S.M., 21, 55, 56, 201, 268, 271, 350.
Amin, Teukoe Moehamad (Pidië), 19, 21, 23, 82, 83, 84, 206, 243, 245, 347.
Andah, Teukoe (Lhō' Pawōh-Zuid), 165.
Andringa, 310, 312.
Angkasah, Teukoe Radja, 349.
Angkasah, Teukoe Ramli, 238, 243, 257, 349.
Ansari, Datō' Radja (Datō' Sjamsari) (Soesōh), 160, 162, 163, 167, 181.
Anzib of Azis, Teukoe (Toengkōb, Koetaradja), 54, 55.
Arif, (Teukoe), 54.
Arif, Teukoe Nja' (XXVI Moekims), 11, 15, 30, 54, 55, 58, 66, 67, 71, 72, 73, 76, 77, 80, 81, 124, 125, 151, 152, 157, 180, 181, 182, 194, 195, 196, 197, 201, 205, 208, 213, 214, 215, 220, 221, 229, 232, 234, 236, 238, 239, 240, 243, 244, 248, 249, 250, 253, 276, 339, 346, 350.
Arifin, Tĕngkoe Moehamad (Karang), 53, 54, 150, 181, 194, 258.
Atjé', 177.
Azis of Anzib, Teukoe (Toengkōb, Koetaradja), 54, 55.
Baharoeddin, Teukoe (Lhō' Seumawè), 139.
Banta, Teukoe Nja' (Lhōng), 149, 150, 172, 204, 214, 223, 239, 255, 341, 343.
Banta, Teukoe Tjoet (Goenòng Biram), 68.
Banta Ahmad, Teukoe (Gloempang Pajōng), 84, 181.
Basjah, Teukoe Ali (Blang Gloempang), 143, 152, 262.
Basjah, Teukoe Ali (Darōj), 72, 73.
Basjah, Teukoe Ali (Lam Beusòë), 89, 92, 101, 102.
Basjah, Teukoe Ali (Langsa), 147, 149, 150, 255, 257.
Basjah, Teukoe Ali (Peukan Bada), 72, 73, 231.
Basjah, Teukoe Ali (Reubèë), 211.
Basjah, Teukoe Ali (Triëng Gadéng), 221, 257, 344.
Basjah, Teukoe Moehamad Ali (Blang Mè), 138, 144, 258.
Basjah, Teukoe Oesman (Ba'ét), 73.
Basjah, Teukoe Oesman (Indrapoeri), 66.
Basjah, Teukoe Tjhi' Moehamad (Keureutòë), 21, 141, 142, 143, 181, 214, 255, 341.
Bekkers, G.J., 73, 112, 113, 122, 123.
Béntara, Teukoe Tjhi' (Keureutòë), 141.
Béntara Hasan, Teukoe (Keumala), 129, 130, 344.
Béntara Istia Moeda Peureudan, Teukoe (Gloempang Doea), 132.
Béntara Paleuëh Moehamad Din, Teukoe (Gidiëng), 83, 232.
Béntara Pineung Brahim, Teukoe (Pineung), 83, 128.
Béntara Seumasat Moehamad Hasan, Teukoe (Gloempang Pajōng), 11, 12, 16, 83, 84, 128, 131, 195, 197, 198, 201, 214, 215, 221, 224, 228, 229, 231, 232, 236, 237, 239, 241, 243, 291, 315, 316, 339, 340, 344.
Berg, B. J. van den, 82, 127, 128.
Berghahn, B., 314.
Bernstorff von Sperling, Graaf U., 63, 64.

Beuni, Teukoe Moeda (Teukoe Radja Itam) (Blang Gloempang), 143.
Beureudan, Teukoe (Triëng Gadéng), 19, 131, 221, 257.
Beureu'éh, Teungkoe Moehamad Daoed, 19, 20, 21, 23, 82, 84, 191, 196, 197, 198, 206, 207, 220, 224, 230, 233, 234, 239, 241, 244, 245, 248, 250, 276, 283, 305, 332, 346, 351.
Bin, Teukoe (Seunagan), 157, 158, 159, 161, 240, 257.
Bloeë', Teukoe Imeum Balè, 221.
Blogg, J.H.M., 313.
Boediman, Teukoe (Simpang Oelim), 146.
Boedjang, Teukoe Rhi (Nisam), 138.
Bosch, J. van den, 295.
Bose, Subhas Chandra, 259.
Brahim, 105.
Brahim, Teukoe Béntara Pineung (Pineung), 83, 128.
Brandt, Willem (Wm. S.B. Klooster), 313.
Brouwer Popkens, M. A., 310, 314, 322, 325.
Bruijn, W. H. de, 69, 76.
Bruijn, P.A.J. de, 309, 313.
Bruin, G. C., 164, 166.
Clignett, H.F.A., 73.
Colijn, H., 58.
Colon, A., 231, 315.
Cowan, dr. H.K.J., 174.
Croes, M.J., 210.
Daalen, G.C.E. van, 153.
Dachlan, Said, 177, 211.
Damsté, H.T., 39, 183, 246.
Daoed, Teukoe Moehamad, 231.
Daoed, Teukoe Moehamad (Kawaj XVI), 257.
Daoed, Teukoe Moehamad (Tjoembō'), 45, 129, 130, 250, 340, 348.
Daoed, Toeankoe Moehamad, 14, 58, 68, 73, 183.
Daoed, Teukoe Panglima Pòlém Sri Moeda Perkasa Moehamad (XXII Moekims), 58, 60, 61, 62, 137.
Daoed Beureu'éh, Teungkoe Moehamad, 19, 20, 21, 23, 82, 84, 191, 196, 197, 198, 206, 207, 220, 224, 230, 233, 234, 239, 241, 244, 245, 248, 250, 276, 283, 305, 332, 346, 351.
Daoed Sjah, Teukoe (Simpang Oelim), 211.
Daoed Sjah, Teukoe Tjhi' Moehamad (Idi Rajeu'), 12, 21, 144, 145, 146, 147, 221, 233, 234, 238, 239, 246, 250, 255, 340, 341, 345, 348.
Din, Teukoe Béntara Paleuëh Moehamad (Gigiëng), 83, 232.
Din, Moehamad, 13, 20, 153, 155.
Din, Teukoe Tjoet (Koeala Batèë), 164.
Dingemans, V.A.C.L., 115.
Diponegoro, 234.
Diwa, Teukoe, 97, 163, 164.
Djajadiningrat, dr. R.A.D. Hoesein, 228, 299.
Djamil, Teungkoe Moehamad Joenoes, 206, 207, 230.
Djindan, Matrahim, 345.
Djoema'at, Teukoe Radja (Lhōng), 72, 73, 231, 232, 316.
Djohan, Teukoe (Balōhan), 344.
Djohan Alam Sjah, Teukoe Hadji Tjhi' Moehamad (Peusangan), 12, 18, 19, 20, 21, 23, 32, 132, 141, 145, 194, 214, 217, 245, 247, 248, 256, 258.
Djohan Meura'sa, Teukoe, 77, 206.
Djohan Pahlawan, Teukoe Oemar (XXV Moekims), 58, 72, 73, 136, 205, 239, 255, 342.
Doelah, Teukoe (Seulimeum), 66, 231.

Doelah, Teukoe (Tanòh Abèë), 65, 231.
Doellah, Said, 106, 158, 159, 160, 161.
Drenth, J., 154, 155, 209.
Eseukanda Moeda, Mal. Iskandar Moeda (Meukoeta Alam), 174.
Förch, G.J., 63, 73, 74.
Fujiwara, 175.
Gadè, Teukoe (Arōn), 83, 84.
Goh Moh Wan, 55, 56, 192, 248.
Gooszen, A.J., 145, 146.
Gosenson, G.F.V., 41, 42, 49, 74, 75, 77, 81, 107, 108, 110, 113, 114, 117, 123, 135, 136, 195, 205, 231, 242, 309, 310, 313.
Graadt van Roggen, Ir. W. F., 25.
Günther, Th. O. B., 109, 153, 154, 155, 209.
Habib Hoesin (Soengòë Raja), 148.
Habib Moeda, 159.
Haelen, L.T.R. van, 314.
Hamid, Teukoe (Gigiëng), 232, 258.
Hamzah, Teukoe (Meura'sa), 256.
Hanafiah, Teukoe (Idi Tjoet), 166, 195, 205, 223, 243, 246, 255, 342, 343, 351.
Hanafiah, mr. Teukoe (Meura'sa), 56.
Hanafiah, Teukoe (Toengkōb, Koetaradja), 55, 77.
Hanafiah, Teungkoe Hasan, 349.
Hanafiah, Teukoe Moehamad (Blang Gloempang), 143.
Hasan, Teukoe (Arōn), 84.
Hasan, Teukoe (Meusigit Raja L. O.), 58, 72, 73.
Hasan, Teukoe Béntara (Keumala), 129, 130, 344.
Hasan, Teukoe Béntara Seumasat Moehamad (Gloempang Pajōng), 11, 12, 16, 83, 84, 128, 131, 195, 197, 198, 201, 214, 215, 221, 224, 228, 229, 231, 232, 236, 237, 239, 241, 243, 291, 315, 316, 339, 340, 344.
Hasan, Teukoe Moehamad (Bireuën), 256.
Hasan, mr. Teukoe Moehamad (Pineung), 30, 83, 248.
Hasan, Teukoe Tjoet (Meura'sa), 16, 17, 77, 134, 194, 215, 221, 239, 243, 244, 246, 258, 340, 345, 348.
Hasan Kroeëng Kalé, Teungkoe Hadji, 221, 304, 306, 346, 349, 351.
Hasballah, Teungkoe Hadji Ahmad, 61, 68, 78, 79, 106, 159, 206, 224, 268.
Hasbi, Teungkoe Moehamad, 196, 206, 207, 220, 223, 227, 230, 241, 244, 276, 347, 351.
Hasjim, 55, 56.
Hasjim, Toeankoe, 68, 230.
Hasjim, Nja', 246.
Hasjmy, A., 60, 78, 192, 211.
Hepburn, dr. J. C., 388.
Heutsz, J. B. van, 73, 203.
Hirano, Toyoji, 263.
Hoesin, Teukoe (Simpang Oelim), 54, 144, 145, 146, 217, 245, 256.
Hoesin, Teukoe (Teunòm), 87, 91, 97, 103, 157, 221.
Hoesin, Teukoe (Troemòn), 168, 169, 199, 217, 218, 245, 327.
Hoesin, Teungkoe, 196.
Hoesin, Habib (Soengòë Raja), 148.
Hoesin, Marah, 171, 195, 223, 254, 343.
Hoesin, Oemar Amin, 210.
Hoesin, Teukoe Radja (Gajò Loeös), 13, 153, 154, 155, 342.
Hoesin al Moedjahid (of al Moedadjal), 21, 22, 145, 146, 178, 191, 219.
Hollestelle, D.M., 73.
Huisman, 94.
Ibrahim, Teukoe (Koenjèt), 66.
Ibrahim, Teungkoe, 346, 350.
Ibrahim, Toeankoe, 14.
Ibrahim, Teukoe Keudjroeën

Ibrahim, Teukoe Radja (XXII Moekims), 215, 239, 339.
Ibrahim, Teungkoe Sjech (Koetaradja), 227.
Ibrahim, Teungkoe Sjech (Seulimeum), 61, 78, 177, 221, 222, 241, 300, 344.
Ibrahim Meura'sa, Teungkoe, 346, 349.
Idris, Teukoe Moehamad (Panté Radja), 132, 214, 223, 239, 340, 343.
Iino, Shazaburō *(Iino, Syazaburo)*, 191, 194, 206, 219, 253, 275, 324, 366, 367, 370.
Ilang, Rödjö (Boekit), 135.
Iskandar, Teukoe Radja (Manggéng), 165.
Iskandar Moeda, Atj. Eseukanda Moeda (Meukoeta Alam), 174.
Isma'el, Teukoe (Lageuën), 95.
Isma'el, Teungkoe, 218.
Isma'el Mangki, 177.
Isma'el Poetéh, 177.
Itam, Teukoe (Lageuën), 96.
Itam, Teukoe (Sama Doea), 165.
Itam, Teukoe (Simpang Kiri), 171, 223, 256, 343.
Itam, Teukoe Radja (Teukoe Moeda Beuni) (Blang Gloempang), 143.
Itam, Teukoe Radja (Paté'), 99.
Itam Oesman, Teukoe (Peureula'), 147.
Jacoeb, Hadji (Bambél), 153.
Jacoeb, Teungkoe Isma'el, 19, 20, 21, 134, 222, 285.
Jacoeb, Teukoe Moehamad (Djoelö Rajeu'), 149, 215, 239, 245, 255, 307, 340.
Joenan, Teukoe Moehamad (Sama Doea), 162, 164, 165.
Joesoef, Teukoe Moehamad (XXVI Moekims), 152.
Joesoep, Teukoe (Samalanga), 238.
Jongejans, J., 3, 4, 24, 29, 41, 91, 175.
Juynboll, dr. Th. W., 89, 179, 216, 277, 281.
Kalatu, 310, 312.
Kamil, Ahmad, 243, 250, 256, 348.
Kartodirdjo, mr. Oerip, 264, 269.
Kasim, Teungkoe, 316.
Keudjroeën Ibrahim, Teukoe (Kroeëng Sabé), 95, 105.
Keudjroeën Moehamad, Teukoe (Troeséb), 129.
Keudjroeën Pòlém, Teukoe (Koeala Baroe), 161, 315.
Keumala, Toeankoe Radja, 23, 24, 68, 230, 274.
Kipling, Rudyard, 208.
Klerks, J.K., 166, 169.
Klooster, Wm. S.B. (Willem Brandt), 313.
Kloprogge, L.H.J., 97, 98, 101, 103, 114, 115, 156, 157, 158, 159, 160.
Knottenbelt, M.J., 248, 249.
Kobayashi *(Kobayasi)*, 126.
Koch, H.C., 310.
Kodera, T., 204, 211, 359.
Koeala, Teungkoe di (Abdoerraoef, Atj. Abdōra'ōh), 47, 52.
Koerinding, Radja (Simpang Kiri), 52, 53, 160.
Koiso, 233, 239, 336, 362, 363.
Kooy, G. van, 326.
Kreemer, J., 26, 63, 106, 129, 135, 148, 226, 227, 279, 299, 302.
Krijgsman (Moestafa), 314.
Lam Djabat, Teungkoe (Teungkoe Hadji Dja'far Sadik), 206, 224.
Lam Oe, Teungkoe (Teungkoe Hadji Manja'), 61.
Latif, Teukoe Sjamaoen, 140.
Ledoux, A.W., 313.
Lefrandt, B.W., 246.
Liezenberg, S.A., 310, 327.
Loos, dr. H., 209.
Ma'è, Teukoe Hadji (Triëng Gadéng), 131.

Ma'én, Teukoe (Mòntasië'), 73, 231.
Mahjiddin, Teukoe (Labohan Adji), 162, 163.
Mahjoeddin, Moehamad, 33, 124, 221, 318, 347, 351.
Mahmoed, Teukoe (Ië Meulè), 255.
Mahmoed, Teukoe (Lhō' Kroeët), 99, 100.
Mahmoed, Teukoe (Tjoembo'), 243, 290, 348.
Mahmoed, Toeankoe (Idi Rajeu'), 144.
Mahmoed, Toeankoe (2e echtgenoot Pòtjoet Meurah), 68.
Mahmoed, Toeankoe (Volksraadslid), 9, 14, 15, 16, 19, 20, 23, 24, 28, 30, 55, 60, 66, 69, 71, 72, 73, 80, 81, 104, 125, 136, 137, 180, 195, 196, 197, 201, 205, 220, 241, 248, 267, 268, 306, 347, 351.
Mahmoed, Teungkoe Adenan, 346.
Mahmoed, Teukoe Radja (Rigaih), 98, 105.
Mahmoed, Teukoe Radja (Simeuloeë), 223, 343.
Mahmoed, Teukoe Tjhi' (Meureudoe), 131, 243, 340, 351.
Mahmoed, Teukoe Tjhi' (Tjoenda), 256.
Mahmoed Sjah, Toeankoe, 68.
Maier, ir. O.R., 209.
Makam, 231.
Mangki, Isma'el, 177.
Manja', Teukoe (Ba'ét), 126.
Manja', Teungkoe Hadji (Teungkoe Lam Oe), 61.
Mansoer, Nja', 15, 16, 104, 180, 345.
Marah Adam, Teukoe (Kloeët), 165, 168, 169, 257.
Mariboen, Radja (Bambél), 153, 155, 341, 342, 345, 349.
Masubuchi, S. *(Masubuti, S.)*, 176, 177, 191, 193, 197, 202, 204, 206, 212, 213, 217, 219, 222, 239, 243, 245, 248, 249, 287, 290, 291, 297, 300, 301, 334, 359, 360, 362, 363.
Mathus, E.F.K.R., 115.
Matrahim Djindan, 345.
Matsushita, Kikuo *(Matusita, Kikuo)*, tegenover blz. 64, 130, 200, 296.
Meukoeta Alam (Iskandar Moeda, Atj. Eseukanda Moeda), 174, 180, 278.
Meurah, Pòtjoet, 68, 227.
Mike, Yasushi *(Mike, Yasusi)*, 191.
Miyamoto, Y., 283.
Moeda, Habib, 159.
Moeda Beuni, Teukoe (Teukoe Radja Itam) (Blang Gloempang), 143.
Moeda Oesoeh, Teukoe (Simpang Oelim), 146.
Moehamad, Teukoe (Keumangan), 21, 83, 128.
Moehamad, Teukoe (Peusangan), 20.
Moehamad, Teukoe Keudjroeën (Troeséb), 129.
Moehamad, Teukoe Radja (Boeah), 348.
Moehamad, Teukoe Tjhi' (Samalanga), 132.
Moehamad, Teukoe Tjoet (Teukoe Tjhi' Toenòng) (Keureutòë), 141.
Moehamat, Pòtjoet, 174.
Moeli, Teukoe Moehamad Joesoef (Geudōng), 255.
Moertolo, Ali, 221, 271, 347, 351.
Moestafa (Krijgsman), 314.
Nadort, L.C., 315.
Nagoer, Teukoe Radja (Lhō' Pawōh-Noord), 165.
Nainggolan, F.J., 352.
Nanta Ali, Teukoe, (Labōhan Adji), 163, 168, 181.
Nazir, Moehamad, 238, 257.
Nè, Teukoe Radja (Kawaj XVI), 158, 257.
Nèh, Nja', 177, 238.
Nieuwenhuizen, 101.

Nishiëda, Yutaka *(Nisieda, Y.)*, 212.
Noer, Teungkoe Moehamad, 20.
Oebit, Hadji, 237.
Oebit, Teukoe Hadji (Beurabò en Gògò), 70.
Oemar, Teukoe, 87.
Oemar, Teukoe (Keumangan), 8, 14, 19, 21.
Oemar, Teukoe La'samana (Ndjōng), 83, 128, 232, 243, 352.
Oemar, Nja', 246.
Oemar Abdoel Azis, Teukoe Said (Soengòë Raja), 148, 221, 239, 341, 345, 349.
Oerip Kartodirdjo, mr., 264, 269.
Oesman, Said, 177, 238.
Oesman, Teukoe Itam (Peureula'), 147.
Oesman, Nja' Nain, 315.
Oesoeh, 316.
Oesoeh, Teukoe Mat (Arèë), 257.
Oesoeh, Teukoe Moeda (Simpang Oelim), 146.
Onvlee, L.C.G.F., 65.
Oosterling, H., 27, 202, 312.
Oostwoud Wijdenes—Winkelman, Ch. H.C.M., 322.
Ophir, 314.
Overakker, R.T., 107, 110, 111, 115, 116, 117, 153, 154, 155, 228, 242, 308, 309, 312, 313.
Pa'ét, Teukoe Tjoet Radja (Bloeë'), 221, 239, 255, 342, 345, 349.
Pakèh, Teukoe Radja (Tapa'toe-an), 162, 165, 238.
Palmer van den Broek, W.F., 67, 73, 74, 108, 113, 120, 124, 136.
Palmer van den Broek-Boor, J.W., 322.
Paneu', Teukoe (Kawaj XVI), 257.
Pattinasarany, 314.
Pattipeiluhu, 314.
Pauw, J., 9, 24, 41, 42, 50, 56, 63, 74, 75, 76, 81, 118, 137, 138, 242, 318, 322, 325, 327.
Pelger, O.K.L., 63, 90, 92, 94, 96, 99, 101, 104, 105, 157, 160, 169, 333.
Peureudan, Teukoe Béntara Istia Moeda (Gloempang Doea), 132.
Pidië, Teukoe Radja (Geudōng), 223, 255, 341.
Piekaar, dr. A.J., 73.
Pietersz, J., 314.
Poelò, Teukoe (Lageuën), 95, 105.
Poetéh, Teukoe (Tandjong), 205, 223, 239, 342, 343.
Poetéh, Teukoe Nja' (Reukië), 66.
Pòlém, Teukoe Ahmad (Koeala Baroe, Seunagan), 315.
Pòlém, Teukoe Keudjroeën (Koea-la Baroe, Seunagan), 161, 315.
Pòlém Moehamad Ali, Teukoe Panglima (XXII Moekims), 21, 58, 59, 60, 62, 66, 69, 78, 79, 80, 81, 127, 180, 181, 194, 202, 215, 217, 220, 222, 236, 239, 241, 244, 245, 246, 253, 287, 339, 346, 350.
Pòlém Sri Moeda Perkasa Moe-hamad Daoed, Teukoe Panglima (XXII Moekims), 58, 60, 61, 62, 137.
Qoeraisj, Said, 158, 164, 167.
Rachman, Teukoe, 238.
Rachmat, Tĕngkoe, 309, 315.
Rachmat, mevr., 316.
Rademaker, C.A.L., 322, 325.
Raden, Teukoe, 231.
Radja, Teukoe (Leupoeëng), 72, 73.
Radja, Datō' Nja' (Datō' Baginda gelar Datō' Radja) (Soesōh), 162, 165, 167.
Radja, Teukoe Nja' (Koenjèt), 66.
Rajeu', Teukoe (Oenga), 100.
Raliby, Oesman, 251.
Ramli Angkasah, Teukoe, 238, 243, 257, 349.
Rapat, 52, 170, 171, 182.
Rasjid, Teukoe (Dama Toetōng), 168.

Read-Collins, N.D.J., 115.
Remeeus, W.M., 63, 73, 74, 127.
Rhi Boedjang, Teukoe (Nisam), 138.
Ridjal, 315.
Roehoem, Datoek (Simpang Kiri), 170, 171, 256.
Rook, dr. H. de, 209.
Sabang, Teungkoe di, 89.
Sabi, Teukoe (Blang Pidië), 165, 167.
Sabi, Teukoe (Lageuën), 16, 87, 88, 89, 92, 95, 96, 97, 98, 99, 102, 103, 104, 105, 106, 180, 181, 183.
Sabi, Teukoe (Oelèë Glé), 132, 211, 228, 235, 239, 243, 255, 342, 348.
Sabi, Teukoe Radja (Keureutòë), 141, 255.
Sadik, Teungkoe Hadji Dja'far (Teungkoe Lam Djabat), 206, 224.
Sagawa, S., 204, 213, 359.
Said, Teukoe Tjhi' Moehamad (Tjoenda), 138, 204, 222, 224, 255, 256, 339.
Saitō, Y. *(Saito, Y.)*, 207.
Salim, Moehamad, 268.
Sari, Moehamad Salèh Aman, 349.
Saroeng, Teungkoe Nja', 15, 16, 104, 180.
Sarōng, Teukoe (Koeala Daja), 102.
Schaaf, P. T. van der, 326.
Seyffardt, ir. A.W.L., 28, 310, 312.
Shab, Hasan, 139, 140, 194, 238, 268.
Shab, Hoesin, 139, 268.
Shab Tjoet, 139.
Sitidjo, 161.
Sjahmidan, Teukoe (Pantòn Laboe-Noord), 143.
Sjam, Moehamad, 352.
Sjamsari, Datō' (Datō' Radja Ansari) (Soesōh), 160, 162, 163, 167, 181.
Snouck Hurgronje, dr. C., 5, 63, 86, 87, 89, 91, 148, 178, 179, 180, 181, 227, 250, 278, 302, 330.
Soekarno, ir., 234, 235.
Soeleiman, Teukoe (Mòntasië'), 231, 315.
Soeleiman, Teukoe Pakèh (Pidië), 83, 128.
Soeloeng, Tĕngkoe Radja (Kĕdjoeroean Moeda), 54, 150, 151, 152, 181, 194, 221, 258, 341, 345, 349.
Soepratman, 234.
Soetikno, 268.
Spits, A.I., 247.
Steinhorst, F., 101, 112, 114, 115, 156.
Stoltz, K., 210.
Sumantik, 314.
Supheert, T.J.W.F.M., 43, 164.
Surya, 226.
Swieten, J. van, 68.
Székely-Lulofs, M.H., 211.
Tahir, Teukoe (Bambi), 83, 232.
Takenobu, Yoshitaro, 388.
Tanabe, Moritake, 294.
Tellings, J.A., 149, 310, 311, 314, 315.
Tellings-Koen, G.F.T., 310, 314.
Teungòh, Teukoe (Meura'sa), 58, 72, 73, 74, 203, 238, 256, 300.
Thajéb, Teukoe Moehamad (Idi Rajeu'), 239, 255, 340.
Thajéb, Teungkoe Moehamad, 305, 307.
Thajéb, Teukoe Tjhi' Moehamad (Peureula'), 8, 30, 147.
Thio Kie San, 56, 352.
Thoha, Moehamad, 268.
Tiggelman, J.C., 63, 64, 66, 70, 145.
Tiggelman-van Slee, C., 66.
Tirò, Teungkoe Tjhi' di, 225.
Tirò Tjoet, 225, 279, 335.
Tjhi' Abdoel Latif, Teukoe (Geudōng), 138, 140, 204, 255, 340.

Tjhi' Béntara, Teukoe (Keureutòë), 141.
Tjhi' Mahmoed, Teukoe (Meureudoe), 131, 243, 340, 351.
Tjhi' Mahmoed, Teukoe (Tjoenda), 256.
Tjhi' Moehamad, Teukoe (Samalanga), 132.
Tjhi' Moehamad Ali Akbar, Teukoe (Kawaj XVI), 157, 159, 161, 257.
Tjhi' Moehamad Basjah, Teukoe (Keureutòë), 21, 141, 142, 143, 181, 214, 255, 341.
Tjhi' Moehamad Daoed Sjah, Teukoe (Idi Rajeu'), 12, 21, 144, 145, 146, 147, 221, 233, 234, 238, 239, 246, 250, 255, 340, 341, 345, 348.
Tjhi' Moehamad Djohan Alam Sjah, Teukoe Hadji (Peusangan), 12, 18, 19, 20, 21, 23, 32, 132, 141, 145, 194, 214, 217, 245, 247, 248, 256, 258.
Tjhi' Moehamad Said, Teukoe (Tjoenda), 138, 204, 222, 224, 255, 256, 339.
Tjhi' Moehamad Thajéb, Teukoe (Peureula'), 8, 30, 147.
Tjhi' di Tirò, Teungkoe, 225.
Tjhi' Toenòng, Teukoe (Teukoe Tjoet Moehamad) (Keureutòë), 141.
Tjoet, Teukoe (Lhō' Kroeët), 99.
Tjoet, Teukoe Ṛadja (Aloeë Pakoe), 168.
Tjoet Ahmad, Teukoe (Peureula'), 147, 232.
Tjoet Banta, Teukoe (Goenòng Biram), 68.
Tjoet Din, Teukoe (Koeala Batèë), 164.
Tjoet Hasan, Teukoe (Meura'sa), 16, 17, 77, 134, 194, 215, 221, 239, 243, 244, 246, 258, 340, 345, 348.
Tjoet Moehamad, Teukoe (Teukoe Tjhi' Toenòng) (Keureutòë), 141.
Tjoet Moehamad Thajéb Wood, Teukoe (Lhō' Boebōn), 238, 240, 257, 343, 352.
Tjoet Radja Pa'ét, Teukoe (Bloeë'), 221, 239, 255, 342, 345, 349.
Tjòt Pliëng, Teungkoe di, 305, 307.
Toenòng, Teukoe Tjhi' (Teukoe Tjoet Moehamad) (Keureutòë), 141.
Tōjō *(Tozyo)*, 213, 220, 360, 361.
Toorn, J.L. v.d., 228.
Treffers, O., 224, 231, 308, 309, 310, 311, 315.
Veer, J.W. de, 310, 312.
Velde, dr. J.J. van de, 279.
Velde, K. ten, 308, 309, 310, 311, 312, 313.
Verhoeff, A.C., 122.
Vitner, E., 149.
Vos, dr. F., 388.
Voss, H.F., 210.
Wahi, Teukoe (Samakoerō'), 348.
Wali, Nja', 165, 167.
Weerd, mr. K.A. de, 241, 264, 287.
Wilkinson, R.J., 174.
Wolff, H., 210.
Wood, Teukoe Tjoet Moehamad Thajéb (Lhō' Boebōn), 238, 240, 257, 343, 352.
Woudenberg, ir. C., 308, 309, 310, 311, 313.
Yamamoto, S., 206.
Zainoe'ddin, Hadji Moehamad, 222, 241, 288.
Zainoeddin, Rödjö (Boekit), 135, 136, 137, 246, 340, 345.
Zanten, H. van, 117, 203, 208, 209, 210, 310, 311, 312, 324, 326, 327.
Zaurah, Fatimah, 19.
Zentgraaff, H.C., 82, 126, 141, 153.
Zijl, E. J. van der, 140.
Zijlmans, A., 107.

REGISTER VAN JAPANSE WOORDEN

Dit register werd opgemaakt aan de hand van de gegevens verstrekt door dr. F. Vos, docent in het Japans en Koreaans aan de Rijksuniversiteit te Leiden, op sommige plaatsen aangevuld met gegevens ontleend aan „Kenkyusha's New Japanese-English Dictionary", uitgegeven onder leiding van Takenobu Yoshitaro (1942).

De in de tekst voorkomende woorden werden gerangschikt naar hun transcriptie volgens het Hepburn-systeem met de algemeen gebruikelijke wijzigingen. Ten gerieve van de lezers, die met deze worden vertrouwd mochten zijn in de transcriptie zoals deze door de Japanners zelf in Atjèh in officiële bescheiden, nieuwsbladen enz. werd toegepast, werd deze transcriptie onmiddellijk gecursiveerd achter de Hepburn-transcriptie geplaatst.

Van samengestelde woorden werden niet altijd de samenstellende delen nog eens afzonderlijk opgenomen, aangezien in de meeste gevallen de vertaling van een ontleding vergezeld gaat. In enkele gevallen van voor de hand liggende samenstellingen (bv. de meeste samenstellingen met „bu" en „ka") werd alleen het grondwoord in het register opgenomen.

Voor de Japanse persoonsnamen wordt verwezen naar het „Personenregister".

Atjèh-Shimbun, *Atjèh Sinbun,* „Nieuwsblad voor Atjèh", naam van het gedurende de Japanse bezettingstijd te Koetaradja uitgegeven nieuwsblad in de Maleise taal 106, 126, 177, 191, 192, 200, 201, 203, 204, 205, 207, 208, 211, 212, 214, 216, 217, 218, 219, 220, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 229, 230, 231, 233, 235, 237, 242, 245, 251, 257, 270, 277, 279, 280, 284, 286, 288, 293, 294, 316, 324, 334, 335, 359, 362, 371.

Atjèh-shū, *Atjèh syu,* residentie (lett. provincie) Atjèh, 226, 228, 229, 236, 240, 259, 275, 350, 351, 359, 366, 368.

Atjèh-shū-chōkan, *Atjèh syu Tyokan,* resident van Atjèh, 191, 252, 253, 360, 366.

Atjèh-shū-kaikyō-kōa-kyōryoku-kai, *Atjèh syu kairyo koa kiyo ryo kukai,* Atjèhse Mohammedaanse coöperatie tot verheffing van Azië; lett. residentie Atjèh (Atjèh-shū) — Islam (kaikyō) — verheffing van Azië (kōa) — vereende krachten, samenwerking (kyōryoku) — vereniging kai), 205, 275.

Atjèh-shū-kōa-hōkō-dan, *Atjèh syu koa hoko dan,* Atjèhse arbeidersvereniging ter verheffing van Azië; lett. residentie Atjèh (Atjèh-shū) — verheffing van Azië (kōa) — „service" (hōkō) — groep (dan), 229, 297.

Atjèh-shū-kokuji, *Atjèh syu kokuzi,* een der soorten van verordeningen, besluiten, enz. uitgaande van de resident van Atjèh, in deze studie aangeduid als „residentsbesluiten", 212, 253, 254, 368.

Atjèh-shū-min-kōa-hōkō-kai, *Atjèh syumin koa hoko kai,* organisatie tot coördinatie van de oorlogsinspanning in Atjèh; lett. residentie Atjèh (Atjèh-shu) — volk (min) — verheffing van Azië (kōa) — service (hōkō) — vereniging (kai), 240, 275, 297, 350.

Atjèh-shū-rei, *Atjèh syu rei,* een der soorten van verordeningen, besluiten, enz. uitgaande van de resident van Atjèh, in deze studie aangeduid als „residentsverordeningen", 201, 253, 254, 366.

Atjèh-shū-sangi-kai, *Atjèh syu sangi kai,* Atjèhraad, lett. staatsraad (hier beter: bestuursraad) voor de residentie Atjèh, 220, 253, 259, 344, 347.

Atjèh-shū-seichō-sōmu-bu, *Atjèh syu seityo somubu,* afdeling algemene zaken (somu-bu) van het gouvernementskantoor (seicho) van de residentie Atjèh (Atjèh-shū), 191, 204, 253.

Atjèh-shū-senden-ka, *Atjèh syu sendenka,* voorlichtingsdienst van de residentie Atjèh (senden = propaganda, voorlichting), 226.

Atjèh-shu-shūkyō-gakkō-shigaku, *Atjèh syu sigaku syukyo gakko,* inspecteur van het godsdienstonderwijs voor de residentie Atjèh (shūkyō = godsdienst; gakkō = school; shigaku = schoolopziener), 222, 285.

Atjèh-shu-tatsu, *Atjèh syu tatu,* circulaire uitgaande van de resident van Atjèh (afleiding onbekend), 267.

Atjèh-shū-tsuchō, *Atjèh syu tutyo,* een der soorten van verordeningen, besluiten, enz., uitgaande van de resident van Atjèh, in deze studie aangeduid als „residentiële bekendmakingen", 253, 264, 266, 269, 289.

Atjèh-shū-tsūkokū, *koku,* een der soorten van verordeningen, besluiten, enz., uitgaande van de resident van Atjèh, 253.

banzai, hoera, 146.

bōei, *boei,* verdediging, 241.

bu, *bu,* afdeling („section"), kan „dienst" betekenen in bepaalde combinaties, bijv. de......-dienst (in de zin van „tak van dienst"); in vele gevallen synoniem met „ka" (afdeling, sectie), 191, 204, 213, 216, 241, 253, 261, 266, 276, 287.

budō, *budo,* synoniem bushidō (zie aldaar), 271.

bunkyō, *bunkyo,* (litteraire) opvoeding (in tegenstelling tot militaire opvoeding), 206, 215.

bunkyō-ka, *bunkyoka,* afdeling opvoeding,-onderwijs, 206, 215.

bunshū, *bunsyu,* blijkbaar een voor de gelegenheid gevormde term; lett. deel (van een) provincie; in Atjèh bestuursafdeling, 240, 254, 281.

bunshū-chō, *bunsyutyuo,* bunshū-hoofd; in Atjèh hoofd van een bestuursafdeling, assistent-resident, 254.

bushi, krijgsman, ridder (synoniem samurai), 210.

bushidō, *bushido,* lett. weg van de bushi (= samurai, krijgsman, ridder), dus: erecode of „noblesse oblige" van de samurai, ridderlijkheid, 210, 271.

chian-iji-rei, *tian izi rei,* verordening (rei) ter handhaving (iji) van de openbare rust en orde (chian), 265.

chihō, *tiho,* district, streek, 253, 264, 265, 267, 314, 316, 349.

chihō-hōin, *tiho-hoin*, de Japanse „landraad"; lett. rechtbank (hōin) van een chihō (district, streek), 253, 264, 267, 314, 316, 349, 350, 351.

chō, *tyo*, hoofd, chef (in samenstellingen), 254, 267, 307, 366.

chōkan, *tyokan*, hoofd(ambtenaar), zie Atjèh-shū-chōkan en shū-chōkan, 191, 252, 253, 294.

chōsa-kyoku, *tyosakioku*, kantoor (kyoku) van onderzoek of studie (chōsa), 201, 215.

chuzai-kikan-chō, *tyuzaikikantyo*, een Japanse functionaris optredend als tussenschakel tussen bunshū-chō (assistent-resident) en gun-chō (controleur), „plaatsvervangend assistent-resident"; lett. residerend (chuzai, wordt gezegd van een Japanner met een functie in het buitenland) — orgaan (kikan) — hoofd (chō), 254, 307.

dai, *dai*, groot, 193, 254, 360.

Dai-Atjèh-bunshū, *dai Atjèh bunsyu*, bestuursafdeling Groot-Atjèh (zie bunshū), 254.

daigennin, *daigennin*, verouderde naam voor „advocaat" (thans bengoshi), zaakwaarnemer, 254, 269.

daishonin, *daisyonin*, opsteller van documenten en contracten, 269.

Daitōa, *Dai toa*, Groot Oost-Azië (dai = groot, to = Oost, a = Ajia = Azië), 193.

dan, *dan*, groep, 215, 216, 229, 230, 259, 262, 296, 297.

Djawa-hōkō-kai, *Djawa hoko kai*, organisatie tot coördinatie van de oorlogsinspanning op Java (hōko = „service"; kai = vereniging), 241.

fujin-kai, *hujin kai*, vrouwenvereniging, 301.

Fujiwara-kikan, *Fujiwarakikan*, 5e colonne-organisatie, geheten naar majoor Fujiwara, de zgn. F-organisatie, 77, 175, 245.

fukushi, *hukusi*, welvaart, welzijn, 366.

fukushi-ka, *hukusika*, afdeling „ontwikkeling en ontspanning" van het „welvaartskantoor" (kosei-kyoku), 366.

fuku-shochō, *huku syotjo*, vice- of plaatsvervangd- (keisatsu) shochō (zie keisatsu-shochō), 223, 261.

gakkō, *gakko*, school, 222, 271, 285.

gatsu, *gatu*, maand (alleen in samenstellingen; bijv. shogatsu = Januari, nigatsu = Februari, enz.) 359, 366, 368.

geinō-ka, *geinoka*, kunstvakken in onderwijs, 271.

giyū-gūn, *giyugun*, vrijwiligersleger (lett. gi = rechtvaardigheid, „suum cuique" yū = dapperheid), in Atjèh „volksleger", 219, 237, 296, 371.

gumpō-kaigi, *gumpo kaigi*, militaire rechtbank, krijgsraad, 315.

gun, *gun*, a) district, in Atjèh onderafdeling; b) leger, 254, 288, 289.

gun-chō, *guntyo*, districtshoofd; in Atjèh onderafdelingschef, controleur, 123, 127, 130, 131, 140, 143, 147, 152, 155, 157, 161, 171, 172, 190, 194, 195, 199, 201, 202, 204, 205, 208, 213, 214, 215, 216, 217, 220, 221, 222, 223, 224, 229, 231, 233, 236, 238, 239, 240, 243, 244, 246, 254, 255, 256, 257, 258, 260, 339, 344, 345, 346, 348, 349, 351, 360.

gun-jiei-dan, *gun zi ei dan*, onderafdelings (lett. districts-) -zelf verdedigingsgroep, 216, 262.

gun-ku-hōin, *gun kuhoin*, aldus aangeduid de ku-hōin (het Japanse „magistraatsgerecht") ter onderafdelingshoofdplaats (zie ku-hōin), 264.

gunritsu-kaigi, *gunritu kaigi*, militaire rechtbank, krijgsraad, 315.

gunseibu, *gunseibu*, militair bestuur, 191, 252.

gunsei-kan, *gunseikan*, militair gouverneur, 252, 295.

gunsei-kambu, *gunseikanbu*, halfmilitaire bestuursorganisatie, 191, 359, 366, 368.

gunseikam-bu Atjèh-senden-han, *gunseikanbu Atjèh sendenhan*, Atjèhse voorlichtingsdienst van het militair bestuur (senden = propaganda, voorlichting), 191.

haikyū, *haikyu*, distributie, 359, 366.

hara-kiri of **seppukū**, rituele zelfmoord, 249.

heiho, *heiho*, hulpsoldaat of soldaten (in het Japans wordt gewoonlijk geen onderscheid gemaakt tussen enkel- en meervoud); „hulptroepen", 208, 219, 296, 371.

henshūnin, *hensyunin*, uitgever, redacteur, 204.

higashi, *higasi*, oost, 254.

Higashi-Atjèh-bunshū, *higasi Atjèh bunsyu*, afdeling Oost-Atjèh (zie bunshū), 254.

hikōjō-tokusetsu-kimmu-tai, vliegveldbewakingstroepen; lett. vliegveld (hikōjō) — speciaal georganiseerde (tokusetsu) — dienst (kimmu) — troepen (tai), 219.

hi-no-maru (no hata), *hinò maru*, de Japanse vlag; lett. zon, dag (hi) — van (no) — cirkel (maru) — van (no) — vlag (hata), dus zonnecirkelvlag, 210, 211, 235.

hishokan, *hisyokan*, particulier secretaris, 191.

hōan-ka, *hoanka*, veiligheidsdienst, „peace section" (hōan, lett. handhaving van de openbare orde), 261.

hōdō, *hodo*, nieuws (berichten), 226.

hōdō-ka, *hodoka*, nieuwsberichtenafdeling, -dienst, voorlichtingsdienst, 226, 253, 348, 349.

hōin, *hoin*, rechtbank, gerecht, rechterlijk orgaan, 224, 225, 253, 264, 265, 267, 268, 278, 280, 284, 314, 316.

hōkō, *hoko*, dienst, „service", 229, 240, 275, 297.

hōkō-dan, *hoko dan*, zie Atjèh-shukōa-hōkō-dan, 229.

hōkō-kai, *hoko kai*, zie Atjèh-shūmin-kōo-hokōkai en Djawa-hōkō-kai, 240, 241, 275.

iin, *iin*, commissie, lid commissie, 241, 259, 262, 280, 283.

iin-chō, *iintyo*, aldus aangeduid de voorzitter van de godsdienstige rechtbank (shūkyō-hōin), 280.

in, *in*, lid, 243, 260, 265, 267.

insatsusho, *insatusho*, drukkerij,

jiei-dan, *zi ei dan*, (zelf)verdedigingsgroep (jiei = zelfverdediging; dan = groep); zie gun-jiei-dan, son-jiei-dan en keibo-jiei-dan, 215, 216, 230, 259, 262, 296.

jitsugyō-ka, *zitugyoka*, industriële en commerciële vakken in onderwijs, 271.

jōnin-iin, *zyonin-iin*, permanente (vaste) commissieleden, 280, 283.

joyaku, *zyoyaku*, lett. assistent; in Atjèh adspirant-controleur, 215, 224, 255, 348.

jusan, *zynsan*, arbeidsvoorziening, arbeidsbemiddelin, 366.

ka, *ka*, afdeling, sectie; in vele gevallen synoniem met bu (zie aldaar); soms ook: subafdeling, 206, 215, 226, 253, 261, 271.

kabushiki-kaisha, *kabusiki kaisya*, maatschappij op aandelen (kabushiki = aandelen; kaisha = maatschappij), 208, 287, 290, 294, 303.

kadli-son, *kadli-son*, kali van het oelèëbalangschap (son), 288, 289.

kai, *kai*, vereniging, 205, 225, 240, 244, 253, 259, 262, 275, 288, 297, 301, 344, 347.

kaigun, *kaigun*, marine, 250.

kaikyō, *kairyo*, Islam, Mohammedanisme, 205, 275.

kaisha, *kaisya*, maatschappij, 208, 287, 290, 293, 294, 303.

kakyō-chō, *kakyo tyo*, „luitenant" der Chinezen; lett. hoofd (chō) der Chinezen in het buitenland (kakyō), 212, 259, 352.

katakana, *katakana*, phonetisch Japans schrift, een van de beide Japanse syllabaria (het andere heet „hiragana"), 211.

keibō-jiei-dan, *keibo zi ei dan*, afweerorganisatie, orgaan tot handhaving van de rust; lett. afweer (keibō) — zelfverdediging (jiei) — groep (dan), 215, 230, 259, 296.

keibu, *keibu*, inspecteur van politie, 261.

keiji, *keizi*, a) strafzaak; b) rechercheur, 264, 266.

keimu-bu, *keimubu*, afdeling politie (zaken), 253, 261.

keimu-buchō, *keimubutyo*, hoofd van de afdeling politie, 216, 261.

keisatsu, *keisatu*, politie, 216, 261, 262, 263, 305.

keisatsu-keibō-dan, *keisatu keibodan*, politieafweergroep, 216, 262.

keisatsu-sho, *keisatusyo*, politiekantoor, 261.

keisatsu-shochō, *keisatusyotyo*, commissaris van politie; lett. hoofd van een politiekantoor; in Atjèh „ressortscommandant van politie", 215, 216, 2616, 305, 360.

keisatsutai-chō, *keisatutaityo*, commandant, bevelhebber van de tokubetsu keisatsutai (d.i. bijzondere politie, zie aldaar), 263.

kempei-chō, *kempeityo*, commandant, bevelhebber van de kempeitai (d.i. militaire politie, zie aldaar), 263.

kempeitai, *kenpeitai*, militaire politie, gendarmerie, (lett. wets- of constitutie-soldaten), 134, 209, 210, 214, 217, 223, 228, 230, 231, 241, 244, 248, 263, 285, 306, 307, 308, 311, 313, 314, 315, 316, 324, 325, 326.

kensatsu, *kensatu*, rechtsvervolging, openbaar ministerie, 269.

kensatsu-kan, *kensatukan*, officier van justitie, 269.

kensatsukan-ho, *kensatukan-ho*, hulpofficier van justitie, 269.

kensatsu-kyoku, *kensatukyoku*, kantoor van het openbaar ministerie, 269.

kikan, *kikan*, organisatie (lett. orgaan), bijv. in Fujiwara-kikan en Masubuchi-kikan (zie aldaar), 77, 175, 245, 254, 307.

Kimi-ga-yo, *kimigayo*, titel en openingswoorden van het Japanse volkslied, 235.

kinrō, *kinro*, arbeid, 241, 272, 297, 300.

kita, *kita*, noord, 254.

Kita-Atjèh-bunshū, *kita Atjèh bunsyu*, afdeling Noord-Atjèh (zie bunshū), 254.

Kita-Sumatora-Shimbun, *Kita-Sumatora-Sinbun*, „Nieuwsblad voor Noord-Sumatra", naam van het gedurende de Japanse bezettingstijd te Medan uitgegeven nieuwsblad in de Malaise taal, tegenover blz., 64, 130, 200, 296.

kōa, *koa*, verheffing van Azië, 204, 205, 229, 236, 240, 271, 275, 297.

kōa-kunren-chūtō-gakkō, *koa kunren tyuto gakko*, een soort van semi-militaire middelbare school; lett. verheffing van Azië (kōa) — oefening, training (kunren) — middelbare school (chūtō-gakkō), 271.

kōa-kunren-jo, *koa kunrenzyo*, een soort van semi-militaire ambtenaren opleidingsschool; lett. verheffing van Azië (kōa) — oefening, training (kunren) — jo (plaats), 204, 270.

kokuji, *kokuzi*, bekendmaking, aankondiging, proclamatie (zie Atjèh-shū-kokuji), 212, 253, 254, 368.

kōmin-ka, *kominka*, „civics" in onderwijs, 271.

kōsei, *kosei*, a) bevordering van de volkswelvaart, zorg voor het volkswelzijn; b) recht, rechtvaardigheid, 222, 253, 287, 346, 350, 366.

kōsei-in, *kosei in*, aldus aangeduid lid der chihō-hōin (de Japanse „landraad"), 265.

kōsei-kyoku, *koseikyoku*, kantoor (kyoku) voor de zorg voor het volkswelzijn (kōsei), „welvaartskantoor", 222, 253, 287, 346, 350, 366.

kōtō-hōin, *kotohoin*, hof van appèl; in Atjèh aangeduid als „raad van justitie", 264, 265.

kōtsū, *kotu*, verkeer, communicatie, 191, 213, 253, 287, 362, 366.

ku, *ku*, wijk, sector, district (speciaal van een stad); in Atjèh moekim, 259, 264, 368.

kuchō, *kutyo*, hoofd van een wijk of sector (ku), in Atjèh van een moekim, 221, 259, 345, 348, 350, 368.

ku-hōin, *kuhoin*, rechtbank (hōin) van een ku (d.i. wijk, sector, in Atjèh moekim); in Atjèh aangeduid als „magistraats-" of „landgerecht" en onderscheiden in son-ku-hoin en gun-ku-hōin (zie aldaar), 264, 268, 284, 349.

kumi, *kumi*, groep, groepering, „team"; in Atjèh dorp, 259, 368.

kumiai, *kumiai*, coöperatie, associatie, 292.

kumi-chō, *kumityo*, voorman, leider; (lett. kumi-hoofd); in Atjèh dorpshoofd, „wijkmeester" der Chinezen, 212, 259, 368.

kyoku, *kyoku*, *kioku*, bureau, kantoor, 201, 215, 222, 253, 269, 287 346, 350.

kyūjo-yōhai, *kyuzyo yohai*, buiging in de richting van het Keizerlijk paleis te Tōkyō (kyūjō = Keizerlijk paleis; yōhai = van verre buigen), 333.

Masubuchi-kikan, *Masubutikikan*, 5e colonne-organisatie geheten naar Masubuchi, de zogenaamde M-organisatie, 245.

minji, *minzi*, burgerlijke zaak, civiele zaak, 264.

Mitsubishi Shōsen Kabushiki-kaisha (M.S.K.), *Mitubisi shosen kabusiki kaisya*, naam van een van de grootste Japanse concerns, de Mitsubishi koopvaardij (shōsen) aandelenmaatschappij (kabushiki-kaisha), 208, 287, 290, 294.

Mitsui Bussan Kaisha (M.B.K.), *Mitsui bussan kaisya*, „the Mitsui Products Company" (officiële Engelse benaming), naam van een van de grootste Japanse concerns (bussan = product; kaisha = maatschappij), 293, 294, 303.

naka, *naka*, midden, 239, 254.

Naka-Atjèh-bunshū, *naka Atjèh bunsyu*, bestuursafdeling Midden-Atjèh (zie bunshū), 240, 254.

nichi, *niti*, dag (alleen in samenstellingen; bv. myōnichi = morgen), 359, 366, 368.

Nippon, *Nippon*, Japan, 210, 360, 364.

nishi, *nisi*, West, 254.

Nishi-Atjèh-bunshū, *nisi Atjèh bunsyu*, afdeling West-Atjèh (zie bunshū), 254.

Nomura Tō-indo-shokusan kabushiki-kaisa, *Nomoura Toindo syokusan kabusiki kaisya*, naam van een Japans handelslichaam; lett. Nomura — Oost-Indië (Tōindo) — bevordering van nijverheid of verhoging van productie (shokusan) — aandelenmaatschappij (kabushiki-kaisha), 148, 294, 303.

rei, *rei*, wet, verordening, decreet, 201, 253, 263, 265, 266, 366.

risū-ka, *risuka*, natuurwetenschappelijke vakken in onderwijs, 271.

rōmusha, arbeidssoldaten; lett. werkman, arbeider in los verband, 298.

sagi-chō, *sagityo*, sagihoofd, panglima sagi, 259.

saiban-chō, *saibantyo*, president, voorzitter van rechtbank (saiban = recht), 265.

samurai, krijgsman, ridder (synoniem bushi), 210.

sangi, *sangi*, staatsraad (-adviseur); zie (Atjèh-) shū-sangi-kai en Sumatora-chuō-sangi-in, 220, 243, 253, 259, 260.

sangyō, *sangyo*, industrie, nijverheid, 191, 213, 253, 287, 362, 366.

sangyō-kōtsū-bu, *sangyo kotubu*, afdeling economische zaken; lett. afdeling (bu) voor nijverheid (sangyō) en verkeer (kōtsū), 191, 213, 253, 287, 362, 366.

seichō, *seityo*, gouvernementsbureau, (-kantoor), regeringsbureau (-kantoor), 191, 204, 359, 366, 368.

seiji-sanyo, *seizi sanyo*, regeringsdeelname (seiji = regering, bestuur; sanyo = deelname in publieke zaken), 213, 220.

seishin, *seisin*, geest, Mal. semangat (zie ook tokubetsu — kōgeki-seishin), 271.

senden, *senden*, propaganda, voorlichting, 226, 346.

senden-han, *sendenhan*, voorlichtingsdienst, 191, 192, 210, 211, 359.

senden-ka, *sendenka*, voorlichtingsafdeling (-dienst), 226, 346.

senji-keiji-tokubetsu-rei, *senzi keizi tokubetu rei*, bijzondere verordening voor de berechting van strafzaken in oorlogstijd; lett. oorlogstijd (senji) — strafzaken (keiji) — speciale verordening (tokubetsu-rei), 266.

senkō-iin-kai, *senko iin kai*, kiescollege; lett. keuze (senkō) — afgevaardigden (iin) — vereniging (kai), 259, 262.

sha, *sya*, firma, kantoor, 359.

shibu, *sibu*, afdeling, 241, 265.

shigaku, *sigaku*, schoolopziener, inspecteur onderwijs, 222, 272, 285, 352.

shihō, *siho*, rechtsbedeling, rechtspraak, 212, 253, 263, 266.

shihō-bu, *sihobu*, afdeling (dienst) voor justitiële aangelegenheden; lett. rechtsbedeling, rechtspraak, 212, 213, 253, 266.

shihō-soshiki-rei, *siho sosiki rei*, verordening op de rechterlijke organisatie; lett. justitie (shihō) — organisatie (soshiki) — verordening (rei), 263.

shimbun, *sinbun*, nieuwsblad, courant; zie Atjèh-Shimbun en Kita-Sumatora-Shimbun.

shimpan-in, *simpan in*, aldus aangeduid lid der ku-hōin (het Japanse „magistraatsgerecht"), 265.

shimpan-kan, *simpankan*, rechter, rechterlijk ambtenaar, 265, 267, 268.

shimpankan-ho, *simpankan-ho*, hulprechter, 267.

shoki, *syoki*, klerk, schrijver, 265.

shomin-ginkō, *syomin kinko*, volksbank, 225.

Shōnan(-to), *Syonan*, Singapore, 211, 252.

Shōwa, *syowa*, naam van de regeringsperiode van de tegenwoordige Japanse keizer (lett. gemanifesteerde vrede); volgens de Japanse jaartelling valt 1942 samen met het Japanse jaar 2602 (gerekend vanaf de stichting van het Japanse Keizerrijk) of Shōwa 17, 212, 359, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371.

shū, *syu*, provincie, (van Verenigde Staten van Amerika) staat, op Sumatra residentie, 252.

shū-chōkan, *syu tyokan*, (militair) resident op Sumatra, 191, 252, 253, 295, 360, 366.

shukai-kai, *syukai kai*, aldus aangeduid de opkoop- en distributieorganisatie; de afleiding is niet duidelijk, mogelijk: orgaan voor opkoop (dus geen distributie), 225, 288.

shūkyō, *Suykyo*, godsdienst, geloof, 222, 224, 241, 276, 278, 280, 285.

shūkyō-bu, *syukyo bu*, afdeling voor godsdienstige aangelegenheden, 240, 276, 351.

shūkyo-hōin, *syukyo hoin*, godsdienstige rechtbank, rechtbank voor godsdienstzaken, 224, 225, 278, 280, 347, 351.

shū-sangi-kai, *syu sangi kai*, residentieraad, 244.

sōdan-yaku, *sodan yaku*, adviseur (sōdan = advies, raad), in Atjèh speciaal gebruikt voor adviseur in godsdienstige aangelegenheden, 205, 275.

sōmu, *somu*, algemene zaken, 191, 204, 213, 241, 253, 360, 366.

son, *son*, dorp; in Atjèh zelfbesturend landschap (oelèëbalangschap) en daarmede gelijk te stellen eenheden in rechtstreeks bestuurd gebied, 216, 220, 221, 223, 224, 256, 257, 258, 260, 268, 280, 281, 284, 288, 289, 348, 368.

son-chō, *sontyo*, dorpshoofd; in Atjèh oelèëbalang, 168, 171, 216, 220, 221, 223, 224, 256, 257, 258, 2660, 344, 345, 348, 349, 350, 352, 360, 368.

son-jiei-dan, *son zi ei dan*, oelèëbalangschaps (lett. dorps-)-verdedigingsgroep, 216, 262.

son-ku-hōin, *sonkuhoin*, aldus aangeduid de ku-hōin (het Japanse „magistraatsgerecht") voor het oelèëbalangschap, 264, 268, 284.

sōsai, *sosai*, algemeen voorzitter, president, 228.

Sumatora, *Sumatora*, Sumatra, 243, 260.

Sumatora-chuō-sangi-in, *Sumatora tyuo sangi in,* Sumatraraad; lett. leden (in) van de centrale (chuō = centrum, midden) raad van sumatra, 244, 260, 348, 350, 351.

Sumatora-gunseikan, *Sumatora gunseikan,* militair gouverneur van Sumatra, 294.

Sumatora-hōmen-saikō-shikikan, *Sumatora homen saiko sikikan,* militaire commandant van Sumatra; lett. Sumatrastreek (hōmen) — hoogste (saikō) — commandant (shikikan), 226, 252.

tai, *tai,* formatie, korps, macht (van soldaten), 208, 216, 219, 263, 296, 307, 333.

tairen-ka, *tairenka,* lichaamscultuur en militaire ethiek in onderwijs, 271.

taisō, *taiso,* gymnastiek, lichamelijke oefeningen, 271.

teishin-iin, *teishin iin,* „stoot"-groep (teishin = a) dapper-voorwaarts gaan, zijn leven in de waagschaal stellend, b) voor de rest uitgaand; iin = commissie, lid commissie), 241.

Tōa, *toa,* Oost-Azië (tō = Oost, a = Ajia = Azië); zie Daitōa, 193.

Tō-indo, *toindo,* Oost-Indië, 294, 303.

tokkō-ka, *tokkoka,* politieke inlichtingendienst; lett. speciale zaken (dus politieke inlichtingen)-afdeling, 245, 261.

tokkō-seishin, *tokko seisin,* samentrekking van tokubetsu-kōgeki-seishin (zie aldaar), 333.

tokubetsu-keisatsutai, *tokobetu keisatutai,* bijzondere politie (macht), korps bijzondere politie (tokubetsu = bijzonder; keisatsutai = politiemacht,-korps), 208, 216, 219, 263, 296, 307, 312, 371.

tokubetsu-kōgeki-seishin, *tokubetu kogeki seisin,* de opofferende geest (seishin), welke men vindt in een tokubetsu-kōgeki-tai (zelfmoordformatie, zie aldaar), 333.

tokubetsu-kōgeki-tai, *tokubetu kogeki tai,* lett. speciale (tokubetsu — aanvals (kōgeki) — formatie (tai), waarbij men zijn leven opoffert, dus zelfmoordformatie, 333.

tomi-kanrei-otsu, *tomi kan rei otu,* verordening van de militaire gouverneur (gunsei-kan) van Sumatra; afleiding onduidelijk, 254.

tomi-seirei-otsu, *tomi sei rei otu,* verordening van de militaire commandant van Sumatra (Sumatora-hōmen-saikō-shikikan); afleiding onduidelijk, 226, 254, 263, 266, 294.

Tōyō menka kubushiki-kaisha, *toyo menka kabusiki kaisya,* naam van een Japans handelslichaam; lett. Oosterse of Oostaziatische (Tōyō) — ruwe katoen (menka) — aandelenmaatschappij (kabushiki-kaisha), 294.

Tōyō takushoku kabushiki-kaisha, *toyo takusyokan kabusiki kaisya,* naam van een Japans handelslichaam; lett. Oosterse of Oostaziatische (Tōyō) — kolonisatie (takushoku) — aandelenmaatschappij (kabushiki-kaisha), 294.

tsuchō, *tutyo,* kennisgeving (zie Atjèh-shu-tsuchō), 253, 264, 266, 269, 289.

tsūkoku, *tukoku,* kennisgeving (zie Atjèh-shū-tsūkoku), 253.

yaku, *yaku,* ambt, post, betrekking, ambtenaar, 205, 275.

zaimu-bu, *zaimubu,* afdeling (bu) voor financiële aangelegenheden (zaimu), 253.

zaimu-ka, *zaimuka,* subafdeling (ka) voor financiële aangelegenheden (zaimu), 347.

zuki, *zuki,* lett. toegevoegd aan....; in Atjèh adviseur-ambtenaar ter beschikking, 223, 229, 246, 253, 346, 350.

ERRATUM.

In de beschrijving van de afbeelding op de stofomslag gelieve men in de 17e regel van onder in plaats van „achtergrond" te lezen „voorgrond".

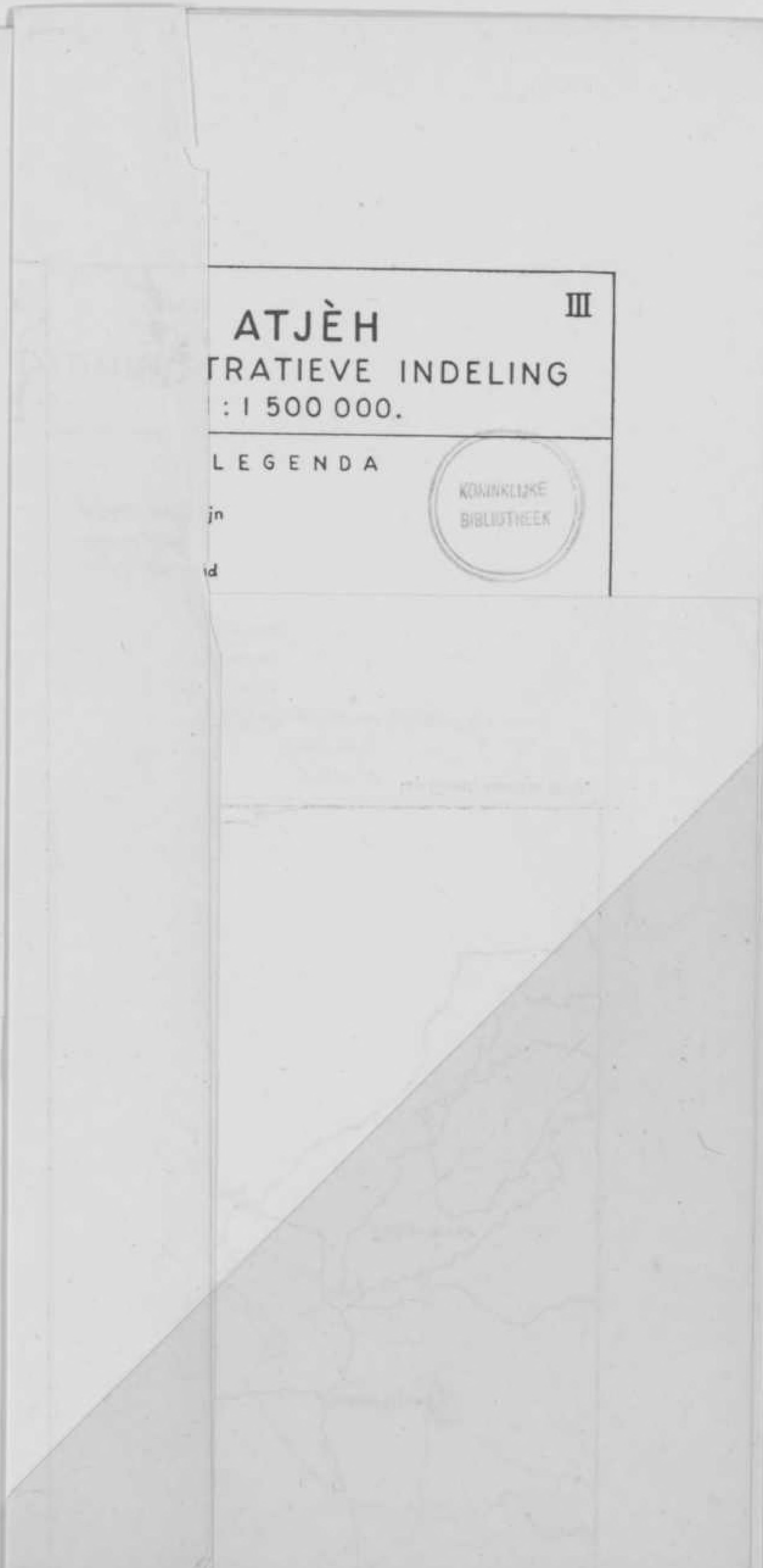

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

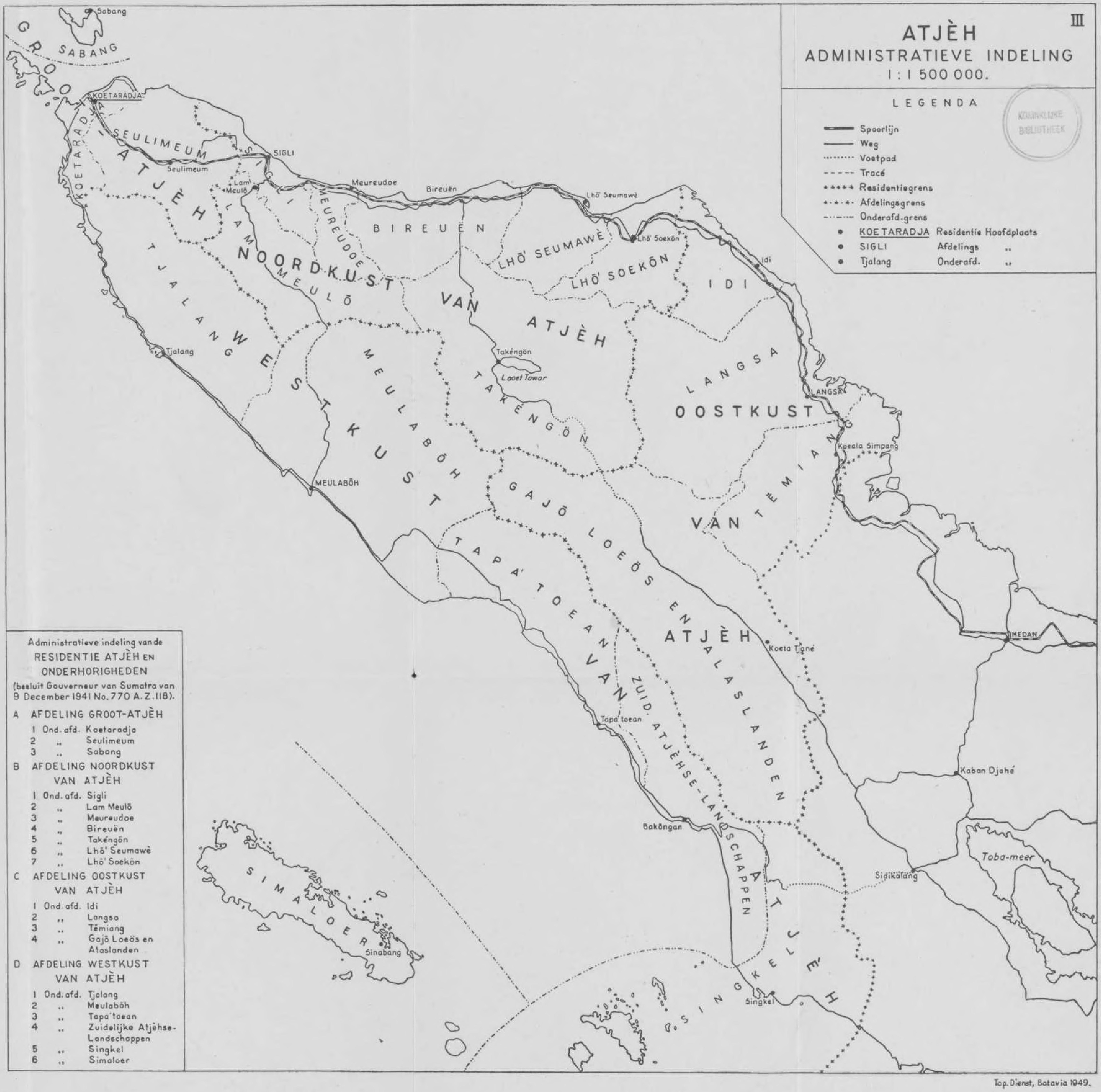

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

Top. Dienst, Batavia 1949.

Top. Dienst, Batavia 1949.

95°
96°
97°
6°
5°
4°
3°
2°
P. WÈ
B
KOETARADJA
Laoet Tawar
P. SIMALOER
BANJAK-EIL.
VERSPREIDING DER BEVOLKING
(VOLKSTELLING 1930)
500 inwoners.
10 000 „
50 000 „

KONINKLIJKE
BIBLIOTHEEK

Top. Dienst, Batavia 1949

II Atjèh Bevölkerungs-
dichtheit